

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI
VAZIRLIGI

NAVOIY VILOYATI PEDAGOGIK
MAHORAT MARKAZI

MILLIY TA'LIM YARATILISHIDA
INNOVATSION
YONDASHUVLAR

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI

TO'PLAMI

NAVOIY-2026

UDK: 37.03.001.76 (075.3)

BBK: 74.26

Milliy ta'lim yaratilishida innovatsion yondashuvlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Navoiy: Navoiy viloyati PMM nashri, 2026. 503 b.

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazida tashkil etilgan “Milliy ta'lim yaratilishida innovatsion yondashuvlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plamida uzluksiz ta'lim tizimida tadqiqot olib borayotgan olimlar, mustaqil izlanuvchilar ilmiy-nazariy izlanishlarining amaliy tatbiqlari keltirilgan. Raqamli texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish borasida tajribali pedagoglarning taklif va tavsiyalari, umumta'lim fanlarini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, ta'lim, fan, xalqaro aloqalar va boshqaruv faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish hamda “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili” Davlat dasturida belgilangan vazifalar doirasida bajarilayotgan izlanishlarga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot natijalari yoritilgan.

Konferensiya materiallaridan oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, umumta'lim maktablari o'qituvchilari, magistrantlar va iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

Tahrir hay'ati raisi

1. Mardanov U.R. - Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi direktori

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

2. Safarov D.X. - Akademik faoliyat bo'yicha direktor o'rinbosari, professor, p.f.d.

Kotib

3. Pulotov A.M. - Fanlarni rivojlantirish bo'limi boshlig'i, dotsent, p.f.n.

Tahrir hay'ati a'zolari

1. Ro'ziqulov F.R. Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini professori, p.f.d.
2. Do'sanov E.A. Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini mudiri, p.f.f.d., dotsenti
3. Tuxfatullina D.T. - Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish bo'yicha direktor o'rinbosari
4. Usmonova R.M. - Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri, dotsent
5. Astanaqulov K.M. - Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasini mudiri, professor.
6. Pulatov J.N. - Ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy fanlar metodikasi kafedrasini mudiri, dotsent.
7. Xasanova X.N. - Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasini mudiri, p.f.d., professor
8. Choriqulov R.I. - Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini katta o'qituvchisi
9. O'tapov Z.B. - Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini katta o'qituvchisi
10. Tuxtayev Q.H. - Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasini katta o'qituvchisi
11. Ozotov A.O. - Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini katta o'qituvchisi
12. Boboqulov J.Q. - Uzluksiz kasbiy ta'limni tashkil etish bo'limi boshlig'i

Texnik muharrir:

Boboqulov J.Q.

Maqolalar mazmuni va ma'lumotlarning haqqoniyligiga muallif(lar) mas'ul.

Konferensiya materiallari to'plami Navoiy viloyati PMM kengashi (2026-yil 29-aprel, 4-sonli) qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Aziz mehmonlar!

Muhtaram professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqotchilar va aziz mehmonlar!

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish har bir davlatning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, milliy ta’limni yaratishda innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanish jamiyat taraqqiyoti, yosh avlodning intellektual salohiyati va mamlakat raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

“Milliy ta’lim yaratilishida innovatsion yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman bugungi ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ilg‘or pedagogik texnologiyalar va innovatsion g‘oyalarni ilmiy jihatdan muhokama qilish uchun muhim maydon vazifasini o‘taydi.

Hozirgi davr o‘qituvchidan faqatgina bilim berishni emas, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kreativ yondashuvi va zamonaviy ko‘nikmalarini shakllantirishni ham talab etmoqda. Shu bois ta’lim jarayoniga interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar hamda zamonaviy pedagogik mexanizmlarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish orqali o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi ortadi, ta’lim sifati yaxshilanadi va pedagog faoliyatining samaradorligi oshadi. Ayniqsa, sun‘iy intellekt, raqamli platformalar va masofaviy ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Milliy ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o‘rganish bilan bir qatorda, milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va tarbiyaviy tamoyillarga tayangan holda innovatsion model yaratish muhimdir. Chunki barkamol avlodni tarbiyalash har qanday taraqqiyotning asosiy mezonini hisoblanadi.

Mazkur anjumanda ta’limning innovatsion rivojlanish istiqbollari, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, raqamli ta’lim muhitini shakllantirish hamda

ilg'or xorijiy tajribalarni amaliyotga tatbiq etish masalalari yuzasidan ilmiy fikr va takliflar almashiladi.

Ishonamizki, ushbu xalqaro ilmiy-amaliy anjuman milliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash va ilmiy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Barchangizga mustahkam sog'liq, ilmiy faoliyatingizda muvaffaqiyat va anjuman ishida samarali ishtirok tilayman.

E'tiboringiz uchun rahmat!

U.R. Mardanov

Navoiy viloyati PMM direktori

1-SHO'BA: MILLIY TA'LIM TARAQQIYOTIDA SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

PEDAGOGLARNING KREATIV VA INNOVATSION FAOLIYATINI QO'LLAB-QUVVATLASH MASALALARI

Mardanov U.R.,
Navoiy viloyati PMM direktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini rivojlantirish, ularni metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish hamda ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, innovatsion yondashuvlarning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'siri va kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, innovatsiya, pedagogik faoliyat, metodik xizmat, ta'lim sifati, kompetensiya, zamonaviy texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается важность развития творческой и инновационной деятельности учителей, их методического обеспечения, использования современных образовательных технологий и повышения качества образования. Также анализируется влияние инновационных подходов на эффективность педагогической деятельности и механизмы развития творческих компетенций.

Ключевые слова: креативность, инновации, педагогическая деятельность, методическое обеспечение, качество образования, компетенция, современные технологии.

Abstract. This article discusses the importance of developing creative and innovative activities of teachers, their methodological support, the use of modern educational technologies and improving the quality of education. The impact of innovative approaches on the effectiveness of pedagogical activities and the mechanisms for developing creative competencies are also analyzed.

Keywords: creativity, innovation, pedagogical activity, methodological service, quality of education, competence, modern technologies.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarmoqda. Zamonaviy jamiyat ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, yangilik yaratishga qodir mutaxassislarni talab etadi. Shu sababli pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim jarayonini samarali tashkil etuvchi, o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'lishi lozim.

Kreativlik pedagogning yangicha fikrlashi, muammolarga noodatiy yechim topishi va innovatsion metodlarni qo'llash qobiliyatini anglatadi. Innovatsion faoliyat esa ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalar, usullar va yondashuvlarni joriy etishni nazarda tutadi. Bu ikki omil ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativlik tushunchasi lotincha "creatio" so'zidan olingan bo'lib, "yaratish", "ijod qilish" ma'nolarini bildiradi. Pedagogik faoliyatda kreativlik o'qituvchining dars jarayonini qiziqarli tashkil etishi, innovatsion metodlardan foydalanishi hamda

o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, STEAM texnologiyasi, raqamli platformalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish pedagog kreativligini namoyon etuvchi muhim omillar hisoblanadi.

Pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagoglarning yangicha fikrlashi, innovatsion texnologiyalarni qo'llashi hamda ijodiy yondashuvi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash quyidagi asosiy yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi.

Metodik xizmat pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim tizimdir. U o'qituvchilarga zamonaviy metod va texnologiyalarni o'rganishda amaliy yordam beradi. Seminar-treninglar, mahorat darslari, ochiq mashg'ulotlar pedagoglarning innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim platformalari pedagoglarga darslarni samarali tashkil etish imkonini beradi. Elektron resurslar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va onlayn ta'lim tizimlari o'qitish sifatini oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda masofaviy ta'lim va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ham pedagoglarning innovatsion faoliyatini kengaytirmoqda. Bu esa ta'limning moslashuvchanligi va samaradorligini ta'minlaydi.

Pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini rivojlantirishda motivatsion muhit yaratish muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki o'qituvchining kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishi, yangilik yaratishga intilishi va ijodiy yondashuvi ko'p jihatdan ta'lim muassasasidagi ma'naviy-psixologik muhitga bog'liqdir. Qulay va qo'llab-quvvatlovchi muhit pedagoglarning o'z salohiyatini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

Motivatsion muhit, avvalo, pedagog mehnatini qadrlash va rag'batlantirish orqali shakllanadi. O'qituvchilarning innovatsion g'oyalari, metodik ishlanmalari va ijodiy tashabbuslarini e'tirof etish ularning kasbiy faolligini oshiradi. Turli tanlovlar, konferensiyalar, grant loyihalari hamda "Eng yaxshi innovator pedagog" kabi nominatsiyalar pedagoglarni yangi izlanishlarga undaydi.

Pedagoglarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish ham katta ahamiyatga ega. Moddiy rag'bat sifatida mukofotlar, ustamalar va grantlar xizmat qilsa, ma'naviy rag'bat sifatida faxriy yorliqlar, tashakkurnomalar va ommaviy e'tirof etish usullaridan foydalaniladi. Bu esa o'qituvchilarda o'z kasbiga nisbatan mas'uliyat va qiziqishni kuchaytiradi.

Ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhit yaratish ham motivatsiyaning muhim tarkibiy qismidir. Rahbar va pedagoglar o'rtasidagi o'zaro hurmat, hamkorlik va erkin muloqot ijodiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagog o'z fikrini erkin bildira oladigan va tashabbuslari qo'llab-quvvatlanadigan muhitda samarali ishlaydi.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyat yaratish ham motivatsion muhitning asosiy ko'rinishlaridan biridir. Malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar, xorijiy tajribalarni o'rganish va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash imkoniyati o'qituvchilarning innovatsion faoliyatini rag'batlantiradi.

Pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini rivojlantirishda hamkorlik va tajriba almashish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning o'zaro bilim va tajriba almashishi kasbiy mahoratni oshirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish hamda ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat

qiladi. Tajriba almashish jarayonida pedagoglar ilg'or metodlar, zamonaviy texnologiyalar va samarali pedagogik yondashuvlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Hamkorlikning eng muhim shakllaridan biri metodik birlashmalar faoliyatidir. Metodik birlashmalar doirasida pedagoglar ochiq darslar, seminarlar, davra suhbatlari va mahorat darslarini tashkil etib, o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadilar. Bu esa o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogning kreativ va innovatsion yondashuvi ta'lim samaradorligini oshiradi. Bunday darslarda o'quvchilar faol ishtirok etadi, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Kreativ pedagog o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga ham katta hissa qo'shadi. Bu esa kelajakda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash uchun muhim omil hisoblanadi.

Pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Biroq ushbu jarayonda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular pedagoglarning ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur muammolarni aniqlash va ularni samarali bartaraf etish ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki innovator va ijodkor bo'lishi zarur. Ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish pedagoglarning kreativ faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Shu bois ta'lim tizimida metodik xizmatni takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va pedagoglarni rag'batlantirish orqali ularning innovatsion faoliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Avliyakov N.X. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2019.
4. Muslimov N.A. Kasb ta'limi pedagogikasi. – Toshkent, 2021.
5. Yo'ldoshev J., Hasanboyev J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2022.

PEDAGOGIK TASHXISDA RAQAMLI PLATFORMALAR HAMDA SUN'IY INTELEKT ALGORITMLARINING QO'LLANILISHI

Pulotov Abdurayim Murotovich,

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik tashxis jarayonida raqamli va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi ilmiy mezonlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy tahlil, empirik kuzatish, tajriba-sinov va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar raqamli hamda sun'iy intellekt elementlariga ega texnologiyalar baholashning aniqligi, tezkorligi va obyektivligini oshirishini, o'quvchilar o'zlashtirish dinamikasini monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirishini hamda pedagogik qarorlar qabul qilish samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Kalit soʻzlar: *pedagogik tashxis, sunʼiy intellekt, raqamli texnologiyalar, raqamli baholash, taʼlimiy analitika, adaptiv baholash, monitoring.*

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность использования цифровых и искусственных интеллектуальных технологий в процессе педагогической диагностики на основе научно обоснованных критериев. В исследовании применялись методы теоретического анализа, эмпирического наблюдения, опытно-экспериментальной работы и сравнительного анализа. Результаты показали, что цифровые технологии, включая элементы искусственного интеллекта, способствуют повышению точности, оперативности и объективности оценивания, расширяют возможности мониторинга динамики усвоения знаний учащихся, а также существенно повышают эффективность принятия педагогических решений.

Ключевые слова: *педагогическая диагностика, искусственный интеллект, цифровые технологии, цифровое оценивание, образовательная аналитика, адаптивное оценивание, мониторинг.*

Abstract. This article analyzes the effectiveness of using digital and artificial intelligence technologies in pedagogical diagnostics based on scientifically grounded criteria. The study employed methods of theoretical analysis, empirical observation, experimental work, and comparative analysis. The results showed that digital technologies, including artificial intelligence elements, enhance the accuracy, efficiency, and objectivity of assessment, expand opportunities for monitoring students' learning dynamics, and significantly improve the effectiveness of pedagogical decision-making.

Keywords: *pedagogical diagnostics, artificial intelligence, digital technologies, digital assessment, learning analytics, adaptive assessment, monitoring.*

Kirish. Bugungi kunda taʼlim tizimini raqamlashtirish va sunʼiy intellekt texnologiyalarini joriy etish pedagogik tashxisni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Zamonaviy taʼlim tizimida raqamli transformatsiya va sunʼiy intellekt pedagogik faoliyatning barcha yoʻnalishlariga sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Ayniqsa, pedagogik tashxis jarayonida sunʼiy intellekt asosidagi tizimlardan foydalanish baholashning aniqligi, tezkorligi va adaptivligini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Pedagogik tashxis oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va kompetensiyalarini aniqlash, baholash hamda rivojlanish dinamikasini kuzatishga qaratilgan tizimli jarayondir [1].

Anʼanaviy baholash usullari koʻpincha subʼektivlik, vaqt sarfi va natijalarni chuqur tahlil qilish imkoniyatining cheklanganligi bilan tavsiflanadi. Shu bois pedagogik tashxisni raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi pedagogik tashxisni raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishning diagnostik, didaktik va boshqaruv imkoniyatlarini aniqlash hamda ularning taʼlim jarayoniga taʼsirini baholashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Pedagogik tashxis va raqamli texnologiyalarni qoʻllash masalasi soʻnggi yillarda koʻplab ilmiy tadqiqotlarning markazida boʻlib kelmoqda. Xalqaro tadqiqotlar, xususan, PISA dasturi natijalari oʻquvchilarning bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qoʻllay olish darajasini baholash muhimligini koʻrsatadi [2].

Pedagogik tashxis nazariyasi K. Ingenkamp tomonidan taʼlim natijalarini aniqlash va baholashning muhim vositasi sifatida asoslab berilgan [4]. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar taʼlim

jarayonini individuallashtirish va baholash samaradorligini oshirish vositasi sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta'limiy analitika o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini aniqlashda muhim vosita sifatida qaralmoqda [3].

Zamonaviy tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonini individuallashtirish va baholash tizimlarini takomillashtirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda.

Ta'limiy analitika va sun'iy intellekt asosida o'quvchilarning bilim darajasi va rivojlanish trayektoriyasini aniqlash imkoniyatlari kengaymoqda [7,8].

Mahalliy tadqiqotlarda ham raqamli baholash tizimlarini joriy etish, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish masalalari keng yoritilgan.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik tashxis natijalarini amaliy faoliyatga integratsiya qilish va individual yondashuvni to'liq ta'minlash bo'yicha metodik yondashuvlar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

nazariy tahlil – pedagogik tashxis va raqamli texnologiyalar bo'yicha ilmiy manbalarni o'rganish;

empirik kuzatish – dars jarayonida raqamli baholash vositalaridan foydalanishni kuzatish;

tajriba-sinov ishlari – raqamli platformalarni amaliyotda qo'llash;

qiyosiy tahlil – an'anaviy va raqamli baholash tizimlarini taqqoslash;

sifatli baholash – olingan natijalarni chuqur tahlil qilish.

Tadqiqot umumta'lim muassasalarida olib borilib, unda o'quvchilarning bilim darajasi va faolligi asosiy baholash mezonlari sifatida belgilandi [5]6.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan pedagogik tashxis an'anaviy baholash tizimiga nisbatan bir qator ustunliklarga ega.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt elementlariga ega raqamli texnologiyalar ushbu jarayonni yanada takomillashtirib, quyidagi qo'shimcha imkoniyatlarni yaratadi:

adaptiv baholashni ta'minlaydi;

o'quvchining bilim darajasini prognoz qilish imkonini beradi;

individual o'quv trayektoriyasini shakllantiradi;

pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtiradi.

Birinchidan, raqamli baholash tizimlari natijalarni tezkor va aniq qayta ishlash imkonini beradi, bu esa o'qituvchilarga qisqa vaqt ichida samarali pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

Ikkinchidan, baholash jarayonining obyektivligi ta'minlanadi, inson omilining kamayishi esa natijalar ishonchliligini oshiradi.

Uchinchidan, o'quvchilarning o'zlashtirish dinamikasini muntazam monitoring qilish imkoniyati kengayadi, bu esa individual yondashuvni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tajriba-sinov ishlari davomida quyidagi ijobiy natijalar qayd etildi:

o'quvchilar faolligining oshishi;

baholash jarayonining tezlashishi;

individual yondashuv imkoniyatlarining kengayishi;

o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi.
Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi:
texnik infratuzilmaning yetarli emasligi;
o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasining pastligi;
tashxis natijalarini amaliy faoliyatga integratsiya qilishdagi qiyinchiliklar.

Bu esa pedagogik tashxisni yanada moslashuvchan, individual va samarali tizimga aylantirish imkonini beradi [6].

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik tashxisda raqamli texnologiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ular baholash jarayonining aniqligi, tezkorligi va obyektivligini oshiradi hamda o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini samarali monitoring qilish imkonini beradi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish;

zamonaviy raqamli baholash tizimlarini joriy etish;

ta'limiy analitikadan keng foydalanish;

individual yondashuvni ta'minlash mexanizmlarini ishlab chiqish;

tashxis natijalarini amaliy pedagogik faoliyatga integratsiya qilishni takomillashtirish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar pedagogik tashxisni modernizatsiya qilishda muhim vosita bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – O'RQ–637. – 23.09.2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – PF–6079. – 05.10.2020 y.
3. Abdullayeva N.A. Ta'lim jarayonida baholash va monitoring tizimlarini takomillashtirish masalalari // **Pedagogik ta'lim** ilmiy-amaliy jurnali. – 2021. – №4. – B. 45–49.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
5. Pulotov A.M. O'quvchilar bilimi darajasini aniqlashda pedagogik tashxis usullaridan foydalanish // **Pedagogik mahorat** ilmiy-nazariy va metodik jurnali. – 2024. – №10. – B. 69–72. – ISSN 2181-6833.
6. Pulotov A.M. Pedagogik tashxisda milliy tarbiya qadriyatlarini qo'llashning metodik asoslari // **Fan va ta'lim integratsiyasi** ilmiy jurnali. – 2025. – №10. – B. 203–207. – ISSN 2992-9210.
7. Memarian B., Doleck T. Teaching and learning artificial intelligence: Insights from the literature // **Education and Information Technologies**. – 2024. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-024-12679-y>
8. Latif E., Mai G., Nyaaba M., Wu X., Liu N., Lu G., Li S., Zhai X. AGI: Artificial General Intelligence for Education [Elektron resurs] // arXiv preprint. – 2023. – URL: <https://arxiv.org/abs/2304.12479>

THE AI INTEGRATION: EVALUATING THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON PEDAGOGY IN UZBEKISTAN

Dumitru-Cristescu Bogdan,

Ruminiyalik xorijiy mutaxassis, Navoiy shahridagi Prezident maktabi o'qituvchisi. Ruminiya

Abstract *This paper examines how Artificial Intelligence (AI) is currently being used in schools in Uzbekistan. Instead of discussing abstract theories, the focus is on how AI supports the country's practical goals for modernizing education. By reviewing the "Digital Uzbekistan 2030" plan and recent AI policies, we can observe the daily benefits of AI, particularly in math and science instruction. AI is evaluated here as a highly practical support tool. It helps teachers move away from making students simply memorize facts. Instead, it assists schools in building real-world skills. Most importantly, it ensures that students in all regions-not just the capital-can access modern global knowledge in their own languages.*

1. Introduction Education in Uzbekistan is experiencing a period of fast and necessary change. The government is updating teaching methods to ensure our students are fully prepared for a modern, technology-driven world. The primary guide for this shift is the "Digital Uzbekistan 2030" plan. This strategy aims to integrate digital technology into all public sectors, placing a very heavy focus on schools and universities.

For many years, older teaching methods worked sufficiently. A teacher delivered the lesson to the room, and the students were tested on their ability to recall that information. However, in a modern economy, that approach is no longer enough. In this changing environment, Artificial Intelligence (AI) has emerged as a very useful tool for daily teaching.

For classroom teachers, AI offers practical answers to everyday problems. Teaching is a demanding profession, and educators are often burdened by administrative tasks and the pressure of managing large class sizes. AI helps explain difficult science topics, significantly reduces the amount of routine paperwork, and provides different levels of support for different students. The goal of this paper is to evaluate the current impact of AI on teaching in Uzbekistan. The focus is not on replacing teachers. Instead, we examine how AI acts as a smart assistant. It gives teachers the tools they need to manage their time, handle larger classes, and meet the new national standards efficiently.

2. The Policy Context: Digital Uzbekistan 2030 To accurately judge how useful AI is in Uzbek schools, we must look closely at current government policy. The foundation of this modernization is the "Digital Uzbekistan 2030" strategy. This plan focuses heavily on improving internet infrastructure and digital skills across the entire country. This is vital because education cannot just improve in Tashkent; it must also improve in the regional and industrial centers.

Adding to this is the new Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030, which the government officially approved late in 2024. This newer plan is highly practical. It specifically sets aside funding for specialized AI training and supports the building of actual AI labs in universities.

These policies demonstrate a clear government position: AI is necessary for both economic and educational growth. The goal is not merely to purchase software from other countries. The priority is building our own local skills. For teachers on the ground, this means providing modern tools that align with the new national curriculum. When planning lessons and grading tests take less time, teachers can conserve their energy.

They are then able to spend more time actually mentoring their students, which remains the most important part of the educational process.

3. The Reality of the Math and Science Classroom Government policies set the direction, but the true value of any educational technology is proven in the classroom. Anyone who teaches difficult subjects like physics, chemistry, or advanced math faces a universal challenge. Every single day, educators deal with the reality that students learn at very different speeds.

In the past, teaching models relied heavily on rote memorization to ensure everyone could pass standardized tests. If a student did not understand the underlying formula, they were often just told to memorize it anyway. However, modern teaching requires a total shift toward critical thinking and solving real, physical problems.

AI platforms are proving to be incredibly helpful in managing this change. In an advanced math or science class, a teacher can now use AI to create highly customized practice problems for different groups in the same room. For example, if a student is struggling to understand how to calculate velocity or the friction coefficient on a ramp in physics, the standard textbook usually only provides two or three examples. A teacher can use an AI model to quickly write five new, real-world word problems about that exact physics concept. This provides targeted practice. It is much more effective than simply telling a frustrated student to re-read the chapter.

Another major practical benefit is maintaining assessment integrity and helping students individually. In large classes, it is very difficult to stop students from simply memorizing the answers to old test questions. Now, a math teacher can give one complex algebra or geometry equation to an AI and ask for twenty different versions of that exact problem. The AI changes the numbers, the variables, and the situations. This ensures that students must actually learn the mechanical steps to solve the math, rather than just remembering a final answer they heard from another student.

There is already solid evidence from local pilot programs supporting this approach. The Eduten mathematics platform, supported by UNICEF in Uzbekistan, uses AI to adapt to individual student skill levels. It has fit very well with our local curriculum. Feedback from school managers has been highly positive. Students experience less frustration because the math difficulty adapts to what they can handle. Because the AI manages the routine generation of practice tests and the grading, the teacher's schedule opens up. The educator can then sit down and provide intensive, one-on-one explanations to the students who are falling behind.

4. Building Real Skills and Localizing Content Uzbekistan is currently shifting its entire national curriculum toward competency-based learning. This means the focus is now on evaluating a student's ability to practically apply their knowledge to solve a problem, rather than just repeating facts. AI tools offer direct, everyday support for this specific goal.

First, AI significantly reduces the time it takes to plan these new types of lessons. Creating a competency-based lesson from scratch takes a massive amount of effort. When a teacher is planning a week of instruction, they can use AI to outline project-based assignments. Instead of spending hours designing a physical modeling project for a science class, the teacher can use AI to build a clear, logical project framework and a grading rubric in just a few minutes.

Second, and very importantly for regions outside the capital, AI functions as a powerful translation tool. The majority of high-level global science resources, lab experiments, and research papers are published in English. This language barrier is a real problem for both students and teaching staff.

However, AI language models allow educators to take those international science materials and translate them accurately into Uzbek. This means a teacher in a regional educational center, such as Navoi, can guarantee their students receive the exact same updated technical information as students studying in Western countries. The AI serves as an advanced translator that keeps the math and science facts completely accurate. It ensures equal access to high-quality information.

5. Practical Challenges and Future Steps Bringing this level of technology into schools naturally comes with everyday challenges. While internet connections are improving rapidly under the 2030 strategy, the internet speed in more remote regional schools can still fluctuate. This directly affects how well online AI tools work during a live class.

Also, there is a learning curve for the teaching staff. Schools need to provide practical training so educators learn how to write effective instructions for the AI. It takes some practice to get the AI to output exactly what is needed for a lesson. Furthermore, teachers must learn to thoroughly verify AI answers for factual accuracy. AI occasionally makes mistakes, and this is especially critical in the hard sciences. A single incorrect number or a wrong formula generated by an AI can confuse the whole class.

Despite these daily challenges, the future of educational technology in the country looks very positive. The AI tools are improving at a much faster rate than the problems are growing. Once a teacher learns how to utilize these tools, the amount of time and effort saved is massive, making AI a reliable, long-term strategy for the education sector.

6. Conclusion The integration of Artificial Intelligence into teaching in Uzbekistan represents a practical and necessary step forward. It aligns perfectly with the goals of the "Digital Uzbekistan 2030" initiative. Based on current government policies and practical use within math and science classrooms, AI functions as a highly effective support tool. It allows for personalized learning, bridges language gaps to access global resources, and directly supports the national shift toward teaching real-world skills.

Most importantly, it treats the educator's time as a valuable resource. As digital infrastructure continues to expand across all regions, the careful application of AI will give teachers the exact tools they need. It will help them maintain high academic standards, manage their classrooms efficiently, and prepare our students for the modern workforce.

References

1. Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. (2020). *On approval of the Strategy "Digital Uzbekistan-2030" and measures for its effective implementation* (Decree No. DP-6079). Lex.uz: National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. **Link:** <https://lex.uz/en/docs/7008256>
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. (2024). *On the approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030* (Resolution No. RP-358). Lex.uz: National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. **Link:** <https://lex.uz/en/docs/7159258>

3. Oxford Insights. (2024). *Government AI Readiness Index: Uzbekistan Country Profile* (Referenced frequently by UNDP). Oxford Insights Data Observatory. **Link:** <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/government-ai-readiness-index-2025/>
4. UNICEF Office of Innovation. (2024). *Transforming Maths Learning in Uzbekistan: AI-powered platform strengthens foundational numeracy skills in Uzbek schools*. United Nations Children's Fund. **Link:** <https://www.unicef.org/innovation/reports/transforming-maths-learning-uzbekistan>
5. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. (2024). *ICT Skills Development in the Republic of Uzbekistan: Insight Report with Recommendations*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. **Link:** <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000397813>

THE PERFORMANCE PARADOX IN THE AGE OF AI: WHEN STUDENTS PERFORM BETTER BUT LEARN LESS

Melchor Bernardo

Annotation. *The integration of artificial intelligence (AI) in education is transforming how students engage with academic tasks. While AI tools can enhance efficiency, writing quality, and engagement, a growing concern is the emergence of a performance paradox, in which students demonstrate improved outputs without corresponding gains in learning. Drawing on classroom observations and recent research, this paper examines both the benefits and risks of AI in education. While studies show that AI can enhance critical thinking, writing performance, and student well-being, unstructured use may reduce cognitive engagement, weaken independent thinking, and create misleading indicators of learning. The paper concludes by proposing principles for integrating AI in ways that preserve cognitive effort, promote ethical use, and ensure meaningful learning outcomes.*

Keywords: artificial intelligence, performance paradox, critical thinking, AI literacy, educational technology, cognitive engagement.

Аннотация. *Интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в образование трансформирует способы выполнения учащимися академических задач. Хотя инструменты ИИ способны повышать эффективность, качество письма и вовлечённость, всё более серьёзной проблемой становится появление «парадокса производительности», при котором учащиеся демонстрируют улучшенные результаты без соответствующего прироста в обучении. Опираясь на наблюдения в классе и современные исследования, автор рассматривает как преимущества, так и риски использования ИИ в образовании. Исследования показывают, что ИИ может развивать критическое мышление, качество письма и благополучие учащихся; однако бесструктурное использование способно снижать когнитивную вовлечённость, ослаблять самостоятельное мышление и создавать ложные показатели обученности. В заключение предлагаются принципы интеграции ИИ, сохраняющие когнитивные усилия, способствующие этичному использованию и обеспечивающие значимые образовательные результаты.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, парадокс производительности, критическое мышление, ИИ-грамотность, образовательные технологии, когнитивная вовлечённость.*

Introduction

Artificial intelligence (AI) has rapidly become embedded in modern education, fundamentally reshaping how students complete academic tasks. Tools such as ChatGPT and other generative AI platforms enable learners to generate essays, refine language, and receive immediate feedback. These technologies offer clear advantages, including improved writing quality, efficiency, and personalised learning experiences (Shi et al., 2025).

At the same time, a critical tension is emerging: students increasingly produce higher-quality outputs without corresponding gains in understanding. This phenomenon can be described as the performance paradox — a situation in which performance improves while learning remains limited. Recent research confirms both sides of the issue. AI-supported environments have been shown to improve critical thinking through interactive and scaffolded activities (Liu & Wang, 2024), yet teachers also report that AI use may reduce authentic learning, weaken critical thinking, and distort assessment accuracy (Ofiaz, 2025). The present paper addresses this paradox, asking how educators can harness the benefits of AI while preserving the cognitive processes that underpin meaningful learning.

Methods

This paper adopts a practice-informed and conceptually grounded approach, combining classroom-based insights with current empirical research on AI in education. Rather than an experimental study, it draws on systematic observation of emerging patterns in AI-supported learning, particularly in secondary and EFL contexts. The analysis is informed by three complementary sources: (1) classroom observations of student engagement, task completion, and performance discrepancies; (2) professional experience in teacher development and instructional design; and (3) recent empirical studies on the impact of AI on critical thinking, writing performance, and learner behaviour. This triangulated approach synthesises practice-based insights with research evidence to bridge the gap between theory and classroom reality.

Results

Four converging patterns were identified across the data sources.

Enhanced output, limited transfer. One of the most visible effects of AI integration is the improvement in student output quality. Written work is more structured, coherent, and linguistically accurate. However, students who submit high-quality assignments frequently struggle to explain their reasoning, engage in discussion, or apply concepts independently. This pattern aligns with research highlighting a mismatch between AI-assisted homework and classroom performance (Ofiaz, 2025).

Reduction of productive struggle. Learning is inherently linked to productive struggle — the process of grappling with challenges, making errors, and refining understanding. When AI is used without structure, it removes this struggle by offering immediate solutions. Efficiency increases, but opportunities for deeper cognitive processing, resilience, and problem-solving decrease (Ofiaz, 2025).

The illusion of competence. Because students produce correct or polished outputs, they may believe they understand the material. However, this confidence is often

unsupported by independent performance. Students frequently accept AI-generated responses without critical evaluation, reducing metacognitive awareness and limiting opportunities for error detection and self-correction.

Diverging learner trajectories. AI does not affect all learners equally. Students with strong foundational knowledge and higher AI literacy tend to use AI strategically, enhancing their learning. Students with weaker backgrounds more often rely on AI as a substitute for thinking. Differences in self-regulation further amplify these disparities (Shi et al., 2025), widening educational inequality beneath a surface of uniformly better-looking work.

Discussion

The central implication of these findings is a fundamental tension between efficiency and learning. AI increases efficiency by reducing the time and effort required to complete tasks, whereas meaningful learning requires effort, reflection, and sustained engagement. When AI functions as a cognitive support — assisting with grammar, organisation, and feedback — it aligns with cognitive load theory by reducing extraneous load and freeing learners for higher-order thinking (Shi et al., 2025). When AI replaces core cognitive processes, learners bypass the essential stages of retrieval, reflection, and revision.

Addressing the performance paradox therefore requires deliberate instructional design. Five practical directions emerge. First, assessment must capture process, not only final outputs: drafts, reflections, oral explanations, and in-class tasks reveal the thinking behind the product. Second, AI literacy must be explicitly taught as a core competency, enabling students to evaluate AI outputs and use AI ethically. Third, tasks should require visible thinking — explaining reasoning, comparing ideas, and applying knowledge in new contexts — so that genuine engagement is harder to outsource. Fourth, educators should balance AI-supported and AI-restricted activities, ensuring that independent performance is regularly assessed. Fifth, teachers need professional development and institutional support to design AI-resistant assessments without absorbing unsustainable workloads. At the system level, clear policies must balance innovation with academic integrity and address inequities in access to AI tools and digital literacy.

Conclusion

AI is neither inherently beneficial nor inherently harmful; its impact depends on how it is positioned within the learning process. As a cognitive support, AI can enhance engagement and promote higher-order thinking; as a replacement for thinking, it weakens independent learning and distorts indicators of performance. The future of education in the age of AI therefore depends not on the technology itself but on instructional design. The goal remains unchanged — to develop critical, reflective, and independent thinkers who use AI intentionally to extend and deepen thought, not replace it.

References

1. Liu, W., & Wang, Y. (2024). The effects of using AI tools on critical thinking in English literature classes among EFL learners. *European Journal of Education*.
2. Oflaz, M. (2025). Educational risk in the age of AI: EFL teachers' concerns and adaptive strategies toward students' AI-generated homework. *Journal of Education for Students Placed at Risk*.
3. Shi, J., Liu, W., & Hu, K. (2025). Exploring how AI literacy and self-regulated learning relate to student writing performance and well-being. *Behavioral Sciences*.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA LUG'AT BILAN ISHLASHNING YANGI SHAKLLARI

*Norova Gulsanam Maxsutovna,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida chet tilini o'rgatishda, xususan, lug'at boyligini shakllantirish va rivojlantirishda qo'llanilayotgan yangi texnologik vositalar, interaktiv metodlar, onlayn resurslar hamda ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Raqamli vositalar o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini oshirish, so'z boyligini mustahkamlash, mustaqil o'rganish madaniyatini rivojlantirish borasida an'anaviy metodlarga nisbatan muhim afzalliklar beradi.*

Kalit so'zlar: *Raqamli ta'lim muhiti, lug'at bilan ishlash, interaktiv metodlar, mobil ilovalar, vazifa-asosidagi ta'lim, lingvistik kompetensiya, so'z boyligi, til o'rganish, sun'iy intellekt, o'quvchi monitoring*

Abstract: *This article analyzes new technological tools, interactive methods, and online resources used in digital learning environments for teaching foreign languages, particularly for developing and enhancing vocabulary. Digital tools provide significant advantages over traditional methods in improving students' linguistic competence, strengthening vocabulary, and fostering a culture of independent learning.*

Keywords: *digital learning environment, working with vocabulary, interactive methods, mobile applications, task-based learning, linguistic competence, vocabulary, language learning, artificial intelligence, student monitoring*

Аннотация: *В данной статье анализируются новые технологические инструменты, интерактивные методы и онлайн-ресурсы, применяемые в цифровой образовательной среде при преподавании иностранных языков, в частности для формирования и развития словарного запаса. Цифровые инструменты обеспечивают значительные преимущества по сравнению с традиционными методами в повышении лингвистической компетенции учащихся, укреплении словарного запаса и развитии культуры самостоятельного обучения.*

Ключевые слова: *цифровая образовательная среда, работа со словарем, интерактивные методы, мобильные приложения, проблемно-ориентированное обучение, лингвистическая компетенция, словарный запас, изучение языка, искусственный интеллект, мониторинг учащихся*

Kirish: Global raqamli transformatsiya ta'lim tizimining barcha bosqichlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Chet tilini o'rgatish — bu jarayonda eng oldingi saflardan birini egallaydi. Ayniqsa, lug'at boyligini shakllantirish va kengaytirish masalasi raqamli vositalar yordamida yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. An'anaviy lug'at darslarini raqamli interaktiv mashqlar, mobil ilovalar, ko'p platformali resurslar orqali boyitish o'quvchilarning til kompetensiyasini tezroq va samaraliroq rivojlantirish imkonini beradi. Raqamli muhitda lug'at bilan ishlashning yangi shakllari til o'rganuvchilarga mavjud bilimlarini mustahkamlash, munosib kontekstlarda qo'llash, industrial va muloqot vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun kerakli asos yaratadi. Shuningdek, bu yondashuv pedagogik jarayonda individualizatsiya, avtomatlashtirilgan qayta aloqa va o'zaro faol ta'limni ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahlili:

O'tgan asrda B.V. Belyaev [1965], L.V. Shcherba [1974], Z.N. Ievleva [1981], I.L. Bim [1988], I.B. Ignatova [1997], A.A. Leontyev [2004], I.P. Lysakova [2004], E.I. Passov [2005], A.L. Berdichevsky [2011] va boshqa olimlar boshlang'ich bosqichda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonining ahamiyatini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, ushbu bosqich tilni muloqot vositasi sifatida to'liq egallash va til shaxsini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

I.B. Ignatova [1997] amaliy tajribaga tayangan holda, boshlang'ich bosqich o'quvchilarning til shaxsini shakllantirishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi. Shu bilan birga, I.P. Lysakova [2004] va A.L. Berdichevsky [2011] grammatikani o'rganish nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki o'quvchining tilni muloqot vositasi sifatida ishlata olishini ta'minlash sharti ekanligini ta'kidlashadi.

Ilmiy grammatik tadqiqotlarda tilni tahlil qilish, uning tuzilishi va funksiyalarini o'rganish markaziy o'rinni egallaydi. Z.N. Ievleva [1981] grammatik materialni o'quvchilarga faqat nazariy jihatdan emas, balki muloqot kontekstida qo'llashni o'rgatish muhimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv o'quvchilarning tilni amaliy ravishda egallashini ta'minlaydi va kommunikativ mahoratni rivojlantirishga xizmat qiladi. A.A. Leontyev [2004] esa grammatikani o'rgatishda lingvodidaktika, pedagogika, psixologiya va sotsiologiyaning integratsiyalangan yondashuvini qo'llash lozimligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, til o'rganish jarayonini samarali tashkil etish faqat lingvistik bilimlar bilan chegaralanmasligi, balki psixologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. E.I. Passov [1989] va B.V. Belyaev [1965] grammatik bilimlar samarali bo'lishi uchun ularni avvalo o'quvchilar tomonidan tushunilishi, so'ngra amaliy mashqlar orqali mustahkamlanishi lozimligini ta'kidlashadi. Bu jarayon o'quvchilarning grammatik nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, I.L. Bim [1988] grammatik ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni uch bosqichdan iboratligini qayd etadi: orientatsiya, ya'ni yangi grammatik material bilan tanishish va uning funksiyalarini tushunish; ijro, ya'ni o'rganilgan materialni amaliy mashqlarda qo'llash; va nazorat, ya'ni olingan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash va tekshirish. Bu bosqichli yondashuv o'quvchilarning grammatik kompetensiyasini samarali rivojlantirishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi:

XXI asr ta'lim paradigmalarini keskin o'zgartirdi — ta'lim jarayoni interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan va texnologik vositalar orqali amalga oshiriladigan bo'ldi. Raqamli ta'lim vositalari yordamida lug'at bilan ishlash quyidagi yo'nalishlarda samarali natija beryapti:

Interaktiv mashqlar va o'yinlashtirish: Raqamli platformalar (masalan, Quizlet, Kahoot!, Duolingo, Memrise) o'quvchilarga so'zlarni o'rganish, ularni kontekstda qo'llash va mustahkamlash bo'yicha interaktiv mashqlarni taqdim etadi. O'yinlashtirilgan metodlar lug'atning to'g'ri va samarali o'zlashtirilishini ta'minlab, motivatsiyani oshiradi.

Mobil ilovalar: Mobil ilovalar o'quvchining xohlagan joyda va vaqtda lug'at bilan ishlash imkonini beradi. Ular fonetik talaffuz, sinonim-antonimlarni aniqlash, ko'p ma'noli so'zlar bo'yicha amaliy mashqlarni o'z ichiga oladi. Bu o'quvchilarda o'z til kompetensiyasini mustaqil ravishda rivojlantirishni osonlashtiradi.

Multimedia integratsiyasi: So'zlarni film, audio materiallar, rasmlar va video kontekstda o'rganish ularni amaliy qo'llashga olib keladi. Masalan, interaktiv lug'at

portalida soʻzning talaffuzi bilan birga kontekstli misollar, videolar va real nutq materiallari boʻladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodik integratsiya:

Raqamli vositalar xolos lugʻatni eslab qolishdan koʻra kengroq yondashuvni talab qiladi. Til kompetensiyasi tinqis tasodif emas, balki tizimli yondashuv orqali shakllanadi. Shu bois quyidagi pedagogik tamoyillar muhimdir:

Kommunikativ yondashuv: Bu yondashuv tilni muloqot vositasi sifatida oʻrgatadi. Lugʻat oʻrganish faqat soʻzlarning maʼnosini yodlash emas, balki ularni turli kommunikativ vaziyatlarda qoʻllashdir. Raqamli vositalar bu yoʻnalishda kontekstli mashqlar, rolli oʻyinlar va vazifa-yoʻnalishli mashqlar bilan yordam beradi.

Task-based Learning (vazifa asosidagi taʼlim): Oʻquvchilarga real hayotga oid vazifalar berilib, lugʻat shu vazifalar orqali oʻrganiladi. Masalan, resept tuzish, yoʻl-harita taʼriflash, muloqotlar yozish va tahlil qilish orqali yangi leksika mustahkamlanadi.

Differensiyal yondashuv: Raqamli platformalar oʻquvchining darajasiga mos mashqlar beradi. Bu yondashuv individual oʻquv yoʻlini yaratadi, shaxsiy ehtiyojga mos lugʻat boyitish mashqlarini taqdim etadi.

Raqamli vositalarda lugʻatni baholash va monitoring: Lugʻat boyligini shakllantirishda samaradorlikni oʻlchash zarur. Raqamli platformalar real vaqt rejimida monitoring, tahlil va baholash imkonini beradi:

Avtomatlashtirilgan testlar: Soʻz boyligini baholash uchun vaqtga asoslangan testlar, adaptiv baholash tizimlari mavjud boʻlib, oʻquvchining darajasini aniqlaydi va keyingi mashqlarni shunga moslashtiradi.

Progres-treking: Platformalar oʻquvchining faolligi, muvaffaqiyatlari va xatolarini saqlaydi, bu oʻqituvchiga individual tahlil imkonini beradi. Oʻquvchi esa oʻz oʻsishini vizual tarzda kuzatadi.

Analytics va sunʼiy intellekt: Sunʼiy intellekt bazasiga ega sistemalar oʻquvchining nutqdagi xatolarini tahlil qiladi, kamchiliklarni aniqlaydi va shaxsga mos mashqlar taklif etadi.

Raqamli muhitda lugʻat bilan ishlashning asosiy afzalliklari oʻquvchilarga taʼlim jarayonini yanada samarali va qulay qilishi bilan ajralib turadi. Birinchidan, bu vositalar moslashuvchanlikni taʼminlaydi: oʻquvchilar har qachon va har joyda soʻzlarni oʻrganish, ularni kontekstda qoʻllash imkoniga ega boʻladilar. Ikkinchidan, vizual va audio materiallar yordamida soʻz maʼnosi, talaffuzi va ishlatilish konteksti tushunarli boʻlib, lugʻatni tezroq va mustahkam egallashga yordam beradi. Shuningdek, interaktiv mashqlar orqali oʻquvchilar tajriba asosida oʻrganadilar va darhol qayta aloqa olish imkoniyatiga ega boʻlishadi, bu esa motivatsiyani oshiradi, oʻquv jarayonini oʻyinlashtirish va ball tizimi bilan qoʻllab-quvvatlash esa oʻrganishga qoʻshimcha ragʻbat yaratadi.

Biroq, raqamli taʼlimning ayrim cheklovlari ham mavjud. Avvalo, texnik imkoniyatlar chegaralangan auditoriya uchun platformalardan toʻliq foydalanishni cheklashi mumkin, masalan, internet sifati yoki qurilmalar yetishmasligi. Shuningdek, oʻqituvchining roli faqat texnologiyaga tayanib qolmasligi, balki metodik yondashuv bilan mustahkamlash zarur. Bundan tashqari, baʼzi raqamli loyihalar kultural kontekstni yetarli darajada taqdim etmaydi, natijada oʻquvchilar soʻzlarni real muloqot vaziyatida toʻliq tushunmasligi yoki noaniq qoʻllashi mumkin. Shu bilan birga, bu cheklovlar zamonaviy taʼlim strategiyalari va oʻqituvchining metodik yondashuvi orqali qisman bartaraf etilishi mumkin.

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar raqamli vositalarning lug'at boyitishdagi samaradorligini tasdiqlamoqda. Masalan, N. Jones (2020) o'z tadqiqotida raqamli lug'at mashqlari an'anaviy darsliklarga nisbatan o'quvchilar natijalarini taxminan 30% yuqoriga ko'tarishini aniqlagan. Shu bilan birga, K. Smith (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, Duolingo va Memrise kabi interaktiv platformalarda muntazam ishlagan o'quvchilarning kontekst asosida so'z qo'llash ko'nikmalari ancha yaxshilanganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, raqamli analytics vositalari o'quvchilarning xatolarini tezda aniqlash va individual mashqlarni taklif etish orqali o'quv jarayonini yanada optimallashtirish imkonini beradi. Ushbu empirik dalillar raqamli muhitning nafaqat lug'at boyitishda, balki o'quvchilar individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda samarali o'qitishda ham ahamiyatini ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan, raqamli lug'at resurslaridan maksimal foyda olish uchun bir qator tavsiyalarni amalga oshirish muhimdir. Avvalo, o'qituvchilar interaktiv lug'at platformalarini dars rejalariga tizimli ravishda integratsiya qilishi lozim. Shu bilan birga, o'quvchilarning yutuqlari va qiyinchiliklarini muntazam kuzatish uchun interaktiv testlar va progress-tracking vositalari qo'llanilishi tavsiya etiladi. Vazifa-asosidagi mashqlar (chatbot, forum, muhokama) yordamida so'zlarni real muloqot kontekstida ishlatish ko'nikmalari mustahkamlanadi, shuningdek, sun'iy intellekt yordamida tinglov mashqlari orqali individual xatolarni aniqlash va tahlil qilish imkoniyati mavjud. Nihoyat, vizual va audio materiallarni qo'llash, so'z boyitishni kontekst bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilar lug'atni mustahkam egallashlari va uni muloqot jarayonida erkin ishlatishlari ta'minlanadi.

Xulosa: Raqamli ta'lim muhitida lug'at bilan ishlash nafaqat so'zlarni yodlashning yangi shaklidir, balki kommunikativ kompetensiyani shakllantiradigan samarali vositadir. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchi kommunikativ vazifalarni mustaqil bajaradi, real nutqda so'z boyligini qo'llaydi, tilni ijodiy va kontekstli tarzda o'zlashtiradi. Raqamli vositalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi til kompetensiyalarini yanada tez, barqaror va izchil shakllantirish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eshonjonov B.Z. "Migrant oila farzandlarida pedagogik qadriyatlarni shakllantirish texnologiyalari" 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent-2025. B:- 55
2. Eshonjonov B.Z. Migrant oila farzandlarida qadriyatlarni shakllantirishda interaktiv metodlarning ahamiyati // NamDU ilmiy Axborotnomasi, 2025-yil №5 B.1138-1140.
3. Шатилов, С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся. – Л., 1985. – 55 с.
4. Шатилов, С.Ф. Методика обучения немецкого языка в средней школе. – М., 1986. – 212 с.
5. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). - М.: Наука, 1973. - 280 с.

SUN'IY INTELLEKTNING INSONIY TAFAKKURGA SALBIY TASIR QILISHI

*Ikromov Oybek Ibrogimovich,
Navoiy davlat Universiteti "Pedagogika" kafedrasida dotsenti, PhD*

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) ning insoniy tafakkurga salbiy ta'sirini chuqur ko'rib chiqadi. Kognitiv offloading (fikrlash yukini tashqi vositalarga o'tkazish) orqali kritiks fikrlash, xotira, yaratuvchanlik va mustaqil muammolarni hal qilish qobiliyatlari zaiflashishi ilmiy dalillar bilan isbotlanadi. Gerlich (2025), MIT Media Lab (2025) va Oakley (2025) tadqiqotlari asosida haddan tashqari SI ga tayanish "kognitiv atrofiya"ga olib kelishi, yoshlar orasida qaramlik paydo bo'lishi va jamiyat miqyosida intellektual avtonomiya yo'qolishi ko'rsatiladi. Maqola SI ni "qul" emas, balki "yordamchi" sifatida ishlatish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Аннотация: Данная статья глубоко анализирует негативное влияние искусственного интеллекта (ИИ) на человеческое мышление. Через феномен когнитивного оффлоудинга (передача мыслительной нагрузки внешним инструментам) демонстрируется ослабление критического мышления, памяти, креативности и независимого решения проблем. На основе научных исследований Gerlich (2025), MIT Media Lab (2025) и Oakley (2025) показано, что чрезмерная зависимость от ИИ приводит к «когнитивной атрофии», развитию зависимости у молодежи и потере интеллектуальной автономии в обществе. Статья предлагает рекомендации по использованию ИИ как «помощника», а не «заменителя» мышления.

Annotation: This article provides a profound analysis of the negative impact of artificial intelligence (AI) on human cognition. Through the phenomenon of cognitive offloading (shifting cognitive load to external tools), it demonstrates the weakening of critical thinking, memory, creativity, and independent problem-solving abilities. Drawing on scientific studies by Gerlich (2025), MIT Media Lab (2025), and Oakley (2025), excessive reliance on AI is shown to cause "cognitive atrophy," foster dependency among youth, and lead to a loss of intellectual autonomy at the societal level. The article offers recommendations for using AI as a "tool" rather than a "substitute" for thinking.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, kognitiv offloading, kritiks fikrlash, xotira eroziyasi, kognitiv atrofiya, yaratuvchanlik pasayishi, inson tafakkuri.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, когнитивный оффлоудинг, критическое мышление, эрозия памяти, когнитивная атрофия, снижение креативности, человеческое мышление.

Keywords: Artificial intelligence, cognitive offloading, critical thinking, memory erosion, cognitive atrophy, creativity decline, human cognition.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari, xususan generativ AI modellar (ChatGPT, Grok, Claude va boshqalar) so'nggi yillarda insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ular yozuv, tahlil, ijod va qaror qabul qilish jarayonlarini soddalashtirib, samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Biroq, bu qulaylikning ortida jiddiy xavf yashirin: inson tafakkurining zaiflashishi. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, SI ga haddan tashqari tayanish **kognitiv offloading** (kognitiv yukni tashqi vositalarga o'tkazish) orqali kritiks fikrlash, xotira, yaratuvchanlik va mustaqil muammolarni hal qilish qobiliyatlarini pasaytiradi. Bu jarayon "kognitiv atrofiya" (cognitive atrophy) deb

ataladi va u nafaqat shaxsiy, balki jamiyat miqyosida ham uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu maqolada ushbu salbiy ta'sirlar chuqur tahlil qilinadi, ilmiy dalillar keltiriladi va ularning mexanizmlari ochib beriladi.

Kognitiv offloading fenomeni: Tafakkur yukini SI ga topshirish

Kognitiv offloading – bu inson miyasining murakkab vazifalarni (hisoblash, eslab qolish, tahlil qilish) tashqi vositalarga (hisoblagich, GPS, endi esa AI) topshirish jarayoni. Bu mexanizm qadimdan mavjud bo'lgan bo'lsa-da, generativ AI ning paydo bo'lishi bilan yangi darajaga chiqdi. Ilgari hisoblagich faqat oddiy matematik amallarni bajarsa, hozirgi AI butun matnlar yozadi, g'oyalar taklif qiladi va hatto qarorlar chiqaradi.

2025-yilda SBS Swiss Business School olimi Michael Gerlich tomonidan o'tkazilgan tadqiqot (666 ishtirokchi) shuni ko'rsatdiki: AI vositalaridan tez-tez foydalanish va kritiks fikrlash qobiliyati o'rtasida kuchli salbiy bog'liqlik mavjud ($r = -0.68$). Bu bog'liqlikning asosiy vositachisi – kognitiv offloading. Ya'ni, odamlar AI ga “fikrlash”ni topshirgani sari o'zlari chuqur tahlil qilishdan voz kechadi. Natijada, refleksiv muammolarni hal qilish va ma'lumotni mustaqil baholash qobiliyati zaiflashadi.

MIT Media Lab tadqiqoti (2025) esa EEG (elektroensefalografiya) yordamida yanada aniq dalil keltirdi: ChatGPT dan foydalangan guruhning miya faolligi sezilarli darajada past bo'lgan, xotira va original fikrlash darajasi ham pasaygan. “Brain-only” (faqat o'z bilimi bilan ishlagan) guruh esa yuqori natija ko'rsatgan. AI foydalanuvchilari o'z yozgan matnlarini keyinroq eslay olmagan – chunki ular jarayonda faol ishtirok etmagan.

Bu holat psixologiyadagi “System 1 va System 2” tushunchasiga mos keladi (Daniel Kahneman): System 1 – tez, intuitiv; System 2 – sekin, mantiqiy va kuch talab qiluvchi. AI System 1 ni rag'batlantirib, System 2 ni “dam olishga” majbur qiladi. Natijada, miya “mashq qilmay” qoladi – xuddi mushaklar sport bilan shug'ullanmasa zaiflashganidek.

Tafakkurning **xulosa chiqarish jarayonlari** psixologiyada inson aqliy faoliyatining eng murakkab va muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon ma'lumotlar, kuzatishlar, tajribalar va oldingi bilimlarni tahlil qilib, yangi hukm yoki qarorga kelishni anglatadi. Psixologik jihatdan xulosa chiqarish oddiy “taxmin” emas, balki sezgi, mantiq, emotsiyalar va kognitiv mexanizmlar o'zaro ta'sirida sodir bo'ladigan chuqur jarayondir.

Asosiy psixologik mexanizmlar: System 1 va System 2 (Daniel Kahneman nazariyasi)

Inson tafakkuri ikki asosiy tizim orqali ishlaydi:

System 1 (tez, intuitiv tafakkur): Avtomatik, kuch sarflamaydigan va tez ishlaydigan tizim. U oldingi tajribalar, naqshlar (patterns) va hissiyotlar asosida tez xulosa chiqaradi. Masalan, “bu odamning yuzini ko'rib, u ishonchsizdek tuyuldi” degan fikr System 1 orqali keladi. Bu tizim foydali (tez qaror qabul qilish uchun), lekin ko'pincha xatoga olib keladi, chunki u **heuristics** (aqliy qisqartmalar) va **cognitive biases** (kognitiv tarafkashliklar) ga asoslanadi. System 1 “What You See Is All There Is” (ko'rganingiz hammasi shu) printsipi bo'yicha ishlaydi va tez-tez “jump to conclusions” (tez xulosa chiqarish) holatlarini keltirib chiqaradi.

System 2 (sekin, analitik tafakkur): Kuch talab qiluvchi, ongli va mantiqiy tizim. U dalillarni sinchkovlik bilan tekshiradi, farazlarni baholaydi va xulosalarni sinovdan o'tkazadi. System 2 “lazy” (yolg'onchi) bo'lib, faqat zarur bo'lganda ishga tushadi.

Kritik fikrlash, ilmiy tadqiqot yoki murakkab muammolarni hal qilishda aynan shu tizim ustunlik qiladi.

Ko'pincha System 1 xulosani tez chiqaradi, System 2 esa uni tasdiqlaydi yoki tuzatadi. Agar System 2 yetarli darajada faol bo'lmasa, xatolar (masalan, confirmation bias – faqat o'z fikrini tasdiqlovchi dalillarni qidirish) kuchayadi.

Xulosa chiqarishning asosiy turlari (mantiqiy-psixologik jihatdan)

Psixologiya va mantiqda xulosa chiqarish quyidagi uch turga bo'linadi:

Deduktiv xulosa chiqarish (deduction): Umumiy qoidadan maxsus holatga o'tish. Agar umumiy qoida to'g'ri bo'lsa, xulosa ham kafolatlangan bo'ladi. Misol: "Barcha odamlar o'ladi. Sokrat odam. Demak, Sokrat o'ladi." Bu jarayon analitik va aniq, lekin agar boshlang'ich qoida noto'g'ri bo'lsa, butun xulosa ham xato bo'ladi. Psixologik jihatdan bu System 2 ga yaqinroq.

Induktiv xulosa chiqarish (induction): Maxsus kuzatishlardan umumiy qoidaga o'tish. Xulosa ehtimoliy (probable), lekin 100% kafolatlanmagan. Misol: "Ko'p marta yomg'ir yog'ganda bulutli bo'lgan. Demak, bulutli kunlarda yomg'ir yog'ishi mumkin." Ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladi, lekin yetarli dalil bo'lmasa, xato xulosaga olib keladi (masalan, kichik namuna asosida umumlashtirish).

Abduktiv xulosa chiqarish (abduction): Eng yaxshi tushuntirishni topish (eng ehtimoliy faraz). Tibbiy tashxisda ko'p ishlatiladi. Misol: "Stolda issiq sho'rva qolgan, egasi yaqin orada qaytishi mumkin." Bu jarayon kreativ va tez, lekin ko'pincha System 1 ga tayangan holda xatoga yo'l qo'yadi.

O'zbek va rus psixologiyasida xulosa chiqarish **hukm va xulosa** shakllari orqali tavsiflanadi: ikki yoki undan ortiq hukmdan yangi hukm hosil qilish.

Jarayonning psixologik bosqichlari (chuqur tahlil)

Xulosa chiqarish quyidagi bosqichlarda sodir bo'ladi:

Ma'lumotni qabul qilish va idrok etish — Sezgi a'zolari va e'tibor orqali ma'lumotlar keladi.

Tahlil va sintez — Ma'lumotlar parchalanadi (analiz), keyin birlashtiriladi (sintez). Bu yerda tushunchalar, hukmlar hosil bo'ladi.

Faraz va inferensiya (inference) — Mavjud dalillardan yangi ma'no chiqarish. Bu yerda heuristics (masalan, availability heuristic – tez esga tushgan misollarga asoslanish) faol ishlaydi.

Baholash va sinov — System 2 orqali dalillar yetarliligi, qarama-qarshiliklar tekshiriladi. Bu bosqichda cognitive biases (anchoring – birinchi ma'lumotga "yopishib qolish", hindsight bias – voqea sodir bo'lgandan keyin "men bilardim" deyish) paydo bo'lishi mumkin.

Xulosa shakllantirish va oqibatlarini ko'rib chiqish — Yakuniy hukm chiqariladi va uning amaliy yoki nazariy oqibatlari baholanadi.

Bu jarayon **kognitiv offloading** (fikrlash yukini tashqi vositalarga, masalan AI ga topshirish) tufayli zaiflashishi mumkin, chunki inson o'z System 2 ni "dam olishga" majbur qiladi.

Xatolar va tarafkashliklar (biases va heuristics)

Inson xulosa chiqarishda tez-tez xatoga yo'l qo'yadi, chunki miya energiyani tejashga intiladi:

Confirmation bias — Faqat o'z fikrini tasdiqlovchi dalillarni qidirish.

Availability heuristic — Tez esga tushgan misollarga asoslanib, ehtimollikni oshirib yuborish.

Anchoring bias — Birinchi ma'lumotga haddan tashqari ta'sirlanish.

Affect heuristic — Hissiyotlar asosida xulosa chiqarish.

Xotira, yaratuvchanlik va diqqatning zaiflashishi

Salbiy ta'sirlar faqat kritiks fikrlash bilan cheklanmaydi:

Xotira eroziyasi: Barbara Oakley va hamkorlarining “The Memory Paradox” tadqiqoti (2025) shuni ko'rsatadiki, AI va raqamli vositalar xotira mashqini kamaytiradi. Flynn effekti (IQ o'sishi) bir necha mamlakatlarda to'xtab qolgan yoki teskari yo'nalishga o'tgan. Sababi – faktlarni eslab qolish o'rniga AI ga murojaat qilish. Natijada, fon bilimlari zaiflashib, yangi g'oyalarni yaratish qiyinlashadi.

Yaratuvchanlikning pasayishi: AI tayyor javoblar berganda inson o'zining intuitiv sakrashlari va emotsional nuanslaridan voz kechadi. Tadqiqotlarda AI yordamida yozilgan insholar torroq g'oyalar doirasida qolgan, tarafkashlik kuchaygan va chuqurlik kamaygan.

Diqqat va chuqur fikrlash: Internet davrida Nicholas Carr “The Shallows” kitobida “chuqur o'qish” qobiliyatining zaiflashishini bashorat qilgan edi. AI bu jarayonni tezlashtirdi: tez javoblar diqqatni parchalaydi, chuqur konsentratsiyani buzadi.

Yoshlar (17–25 yosh) bu ta'sirga ko'proq duch kelmoqda, chunki ular AI ni “tabiiy” yordamchi deb biladi. Yuqori ta'lim esa bu xavfni biroz yumshatadi – chunki u tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Biroq, haddan oshsa, hatto mutaxassislar ham kritiks fikrlashni “o'chirib” qo'yadi.

Ijtimoiy va psixologik oqibatlar: “Aqlli” jamiyat yoki “ahmoq” avlod?

Uzoq muddatli xavf – insoniyatning intellektual avtonomiyasining yo'qolishi. Agar har bir qaror, har bir matn AI ga topshirilsa, biz “fikrlash”ni unutimiz. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatga ham zarar: tarafkashliklar kuchayadi (AI o'z algoritmlariga asoslangan ma'lumotlardan foydalanadi), innovatsiyalar kamayadi va insoniy qadriyatlar (original fikr, mas'uliyat) zaiflashadi.

Psixologik jihatdan esa qaramlik paydo bo'ladi: AI yo'q bo'lganda tashvish, qobiliyatsizlik hissi kuchayadi. Talabalar orasida “AI cheater” holatlari ko'payib, o'qitish sifati pasaymoqda.

Tarixiy parallel: hisoblagichlar matematik qobiliyatni zaiflashtirmadi, chunki ularni to'g'ri ishlatish o'rgatildi. AI ham shunday bo'lishi mumkin, ammo hozirgi holatda “qulaylik” ustunlik qilmoqda.

Xulosa: Sun'iy intellekt inson tafakkurini yo'q qilmaydi, ammo noto'g'ri foydalanishda uni zaiflashtiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, SI ni “qulaylik vositasi” o'rniga “fikrlashni kuchaytiruvchi” qilib ishlatish kerak. Aks holda, jamiyat “qulay ahmoq” avlodiga aylanadi. Tanlov bizda: SI ni o'zimizning tafakkurimizni rivojlantirish uchun ishlatamizmi yoki uning quliga aylanamizmi?

Adabiyotlar ro'yxati.

Gerlich, M. (2025). AI Tools in Society: Impacts on Cognitive Offloading and the Future of Critical Thinking. *Societies*, 15(1), 6. <https://www.mdpi.com/2075-4698/15/1/6>

Aloqador jumlar (tegishli joy): “AI vositalaridan tez-tez foydalanish va kritiks fikrlash o'rtasida kuchli salbiy bog'liqlik mavjud ($r = -0.68$). Kognitiv offloading bu bog'liqlikning asosiy vositachisi.”

Kosmyna, N. et al. (2025). Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt when Using an AI Assistant for Essay Writing Task. arXiv:2506.08872. MIT Media Lab. <https://arxiv.org/pdf/2506.08872v1> **Aloqador jumlar:** “ChatGPT dan foydalanishning miya faolligi sezilarli darajada past bo‘lgan, xotira va original fikrlash darajasi ham pasaygan. AI foydalanuvchilari o‘z yozgan matnlarini keyinroq eslay olmagan.”

Oakley, B., Johnston, M., Chen, K.-Z., Jung, E., & Sejnowski, T. (2025). The Memory Paradox: Why Our Brains Need Knowledge in an Age of AI. SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5250447 **Aloqador jumlar:** “AI va raqamli vositalar xotira mashqini kamaytiradi. Flynn effekti (IQ o‘sishi) bir necha mamlakatlarda to‘xtab qolgan yoki teskari yo‘nalishga o‘tgan.”

Lee, H.-P. et al. (2025). The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers. CHI ’25. Microsoft Research. **Aloqador jumlar:** “Yuqori o‘ziga ishonch SI ga bo‘lgan ishonchni oshirganda kritiks fikrlash kuchayadi, aksincha SI ga haddan tashqari ishonch fikrlashni pasaytiradi.”

Lodge, J.M. (2026). Artificial intelligence, cognitive offloading and implications for education. University of Technology Sydney. **Aloqador jumlar:** “Detrimental offloading (outsourcing) intrinsic cognitive effortni chetlab o‘tib, uzoq muddatli bilimni buzadi va kognitiv atrofiyaga olib keladi.”

Chen, Y. et al. (2025). Effects of generative artificial intelligence on cognitive effort and human cognition. PMC. **Aloqador jumlar:** “Generativ AI kognitiv yukni kamaytiradi, ammo bu chuqur fikrlash va o‘rganishni pasaytiradi.”

Linden, K., Hachem, H.-H., & Kondyli, V. (2025). Homo Promptus: Predicting the impact of generative AI on human memory and creativity. *Memory, Mind & Media*. **Aloqador jumlar:** “GenAI xotira va unutish jarayonlarini o‘zgartirib, yaratuvchanlikni ham qayta shakllantiradi, ammo bu salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.”

Jose, B. (2025). The cognitive paradox of AI in education. *Frontiers in Psychology*. **Aloqador jumlar:** “Talabalar AI javoblariga haddan tashqari tayansa, mustaqil kritiks fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati zaiflashadi.”

Stadler, M., Bannert, M., & Sailer, M. (2024). Cognitive ease at a cost: LLMs reduce mental effort but compromise depth in student scientific inquiry. *Computers in Human Behavior*, 160, 108386. **Aloqador jumlar:** “LLM lar kognitiv yukni kamaytiradi, ammo talabalar ilmiy tadqiqotlarda chuqurlik va mantiqiy fikrlashni yo‘qotadi.”

Tian, J. et al. (2025). Learners' AI dependence and critical thinking. *Acta Psychologica*. **Aloqador jumlar:** “AI ga qaramlik kritiks fikrlashni pasaytiradi, kognitiv charchoq bu jarayonni vositachilik qiladi.”

Microsoft Research (2025). Additional insights from knowledge workers survey (via Lee et al.). **Aloqador jumlar:** “Bilim ishchilari orasida SI ga ishonch kuchayganda kritiks fikrlash kuch sarflanmaydi va mustaqil muammolarni hal qilish zaiflashadi.”

**INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI
O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARDAN
FOYDALANISHNING METODIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIHATLARI**

*Xaliqova G.T.,
Navoiy viloyat PMM yetakchi mutaxassisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning metodik va psixofiziologik jihatlari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: pedagogik dasturiy vositalar, kasbiy kompetentlik, AKT-kompetentlik, psixofiziologik jihatlari, raqamli ta'lim, kognitiv yuklanish, informatika o'qituvchisi, innovatsion texnologiyalar.

Kirish. XXI asr — texnologik inqiloblar va tezkor raqamli o'zgarishlar davri sifatida ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Ayni shu jarayonda "Informatika va axborot texnologiyalari" fani zamonaviy ta'limning metodologik va amaliy asosiga, uning harakatlantiruvchi kuchiga aylana borib, tobora markaziy o'rinni egalladi. Bugungi ta'lim paradigmasida pedagog endi faqat tayyor bilimlarni uzatuvchi an'anaviy subyekt sifatida emas, balki raqamli o'quv muhitini loyihalash, intellektual resurslar tizimini shakllantirish va o'quvchilarning mustaqil kognitiv faoliyatini maqsadli yo'naltirib borish vakolatiga ega professional sifatida namoyon bo'lishi zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'limni raqamli asosda yangilash strategiyasi doirasida pedagog kadrlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kompetentligini izchil takomillashtirish masalasi davlat siyosatining muhim ustuvorliklaridan biri sifatida qat'iy belgilab qo'yilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son farmonida ta'lim jarayonlariga zamonaviy raqamli texnologiyalarni chuqur integratsiya qilish hamda pedagog kadrlarning raqamli savodxonligini tizimli va uzluksiz ravishda yuksaltirish eng ustuvor vazifalar sifatida alohida ta'kidlangan.

Mavjud pedagogik kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar natijasida hozirgi kunda informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining ko'pchiligi sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, virtual simulyatorlar va boshqa ilg'or innovatsion vositalardan asosan tor texnik funktsiya doirasida foydalanish bilan cheklanib qolmoqda. Ushbu texnologiyalarning ta'lim jarayonini boyitishdagi keng metodik-didaktik imkoniyatlari va o'quvchilar bilim sifatini tubdan oshirishdagi beqiyos salohiyati esa yetarli darajada anglangan va to'liq qo'llanilmagan.

Shu boisdan, pedagogik dasturiy vositalar muhitida informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining kasbiy mahoratini yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgan konseptual-metodik asoslarni ilmiy jihatdan asosli ishlab chiqish bugungi kun pedagogika fanining dolzarb muammosi sifatida o'z ahamiyatini to'la saqlaydi.

Asosiy qism

1. Pedagogik dasturiy vositalarning metodik asoslari

Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) deganda o'quv jarayonini samarali tashkil etish, bilimlarni o'zlashtirish sifatini oshirish va o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi interaktiv muloqotni ta'minlashga xizmat qiluvchi maxsus ishlab chiqilgan raqamli texnologiyalar majmui tushuniladi. Zamonaviy PDVlar quyidagi asosiy toifalarni qamrab oladi:

Ta'lim boshqarish tizimlari (LMS): Moodle, Google Classroom, Canvas platformalaridan iborat.

Interaktiv ko'rgazmali qurollar: GeoGebra, PhET Interactive Simulations, Tinkercad va boshqalar

Sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'quv tizimlari: Khan Academy, Duolingo, **Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) muhitlari:** Merge EDU, CoSpaces Edulardan iborat.

Bulutli hamkorlik platformalari: Google Workspace, Microsoft Teams, Mirolardan o'z ichiga oladi..

Metodologik nuqtai nazardan, PDVlardan foydalanish konstruktivistik, kognitiv va ta'lim nazariyalariga asoslanadi. Xususan, L.S. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasi va J. Brunerning "kashfiyotga asoslangan o'qitish" yondashuvi raqamli vositalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning nazariy poydevorini tashkil etadi.

Informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchisi uchun PDVlardan foydalanishning metodik jihatlarini quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim: birinchidan, maqsadga muvofiqligi — har bir raqamli vosita aniq o'quv maqsadiga xizmat qilishi; ikkinchidan, kognitiv mos kelishi — vositaning o'quvchi yoshiga va bilim darajasiga adekvat bo'lishi; uchinchidan, integrativlik — turli PDVlarning bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etishi zarur.

2. AKT-kompetentlikning tarkibiy tuzilishi

O'qituvchining AKT-kompetentligi — bu faqat texnik ko'nikmalar majmuasi emas, balki murakkab ko'p qirrali kasbiy xususiyat bo'lib, u bir necha o'zaro bog'liq komponentlarni o'z ichiga oladi. UNESCO va Evropa Komissiyasining DigComp 2.2 (2022) ramkasiga ko'ra, pedagog raqamli kompetentligi beshta asosiy sohani qamrab oladi:

1. Ma'lumot va raqamli kontentni yaratish va boshqarish

2. Muloqot va hamkorlik — raqamli muhitda ta'lim jamoasini boshqarish

3. Raqamli xavfsizlik va mas'uliyatli foydalanish

4. Muammolarni hal qilish — PDVlar yordamida pedagogik muammolarni hal etish

5. O'quvchilar raqamli kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishlardan iborat.

Mamlakatimiz sharoitida informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining AKT-kompetentligi ko'pincha texnik bilimlar sohasida yuqori, ammo metodik-didaktik tatbiq etish sohasida muammolar mavjud.

2. Psixofiziologik jihatlar va kognitiv yuklanish muammosi

Pedagogik dasturiy vositalarni o'quv jarayoniga joriy etish jarayonida o'qituvchilar faqat metodik emas, balki jiddiy psixofiziologik muammolarga ham duch keladi. Kognitiv yuklanish nazariyasi J. Sweller nuqtai nazaridan, bir vaqtning o'zida yangi texnologiyani o'zlashtirish va uni o'quv jarayonida qo'llash o'qituvchining ishchi xotirasiga haddan tashqari yuklama yaratishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilari quyidagi psixofiziologik holatlarga ko'proq duch kelmoqda.

Texnologik stress — pedagogik faoliyatga raqamli innovatsiyalarning agressiv kirib kelishi natijasida yuzaga keladigan professional barqarorlikning pasayishidir

O'z kasbiy malakasiga nisbatan ishonchsizlikning ortishi; bu holat, ayniqsa, texnologiyalar o'qituvchining bilim darajasidan tezroq rivojlanayotgan sharoitda professional o'z-o'zini baholashning pasayishiga olib keladi.

Raqamli muhitda bir vaqtning o'zida ko'plab axborot oqimlari va vazifalar bilan ishlash natijasida diqqat konsentratsiyasining bo'linishi va intellektual samaradorlikning pasayishidir.

Display oldida uzoq vaqt statik holatda ishlash oqibatida ko'rish a'zolarining toliqishi

Psixofiziologik holatni muvozanatlash strategiyalari

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etishda o'z-o'zini boshqarish strategiyalari metodik tizimning ajralmas qismi bo'lishi lozim:

Pedagogik amaliyotda o'qituvchining hissiy barqarorligini ta'minlash va ish jarayonida diqqatni jamlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur.

Raqamli gigiyena ish vaqtini ratsional rejalashtirish, axborot yuklamasini me'yorlashtirish va texnologiyalardan qisqa muddatli uzilish amaliyotini qo'llash.

Ish joyini psixofiziologik talablar asosida tashkil etish orqali jismoniy charchoqning oldini olish va kasbiy salomatlikni saqlashdan iborat.

Shularga asoslanib informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining kasbiy mahoratini rivojlantirishning uch komponentli konseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi asosiy bloklarni o'z ichiga oladi:

1-jadval. Kasbiy mahoratni rivojlantirish konseptual modeli

Taklif etilayotgan model an'anaviy pedagog shaxsining psixofiziologik holati va motivatsion-qadriyat yo'nalishini ham hisobga oladi. Bu esa kasbiy rivojlanish jarayonini to'liq va kompleks tarzda boshqarish imkonini beradi.

Xulosa

Olib borilgan ishlar natijasida quyidagicha xulosa qilamiz.

1. Informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bugungi kunda faqat texnik bilimlarni yangilash bilan cheklanmay, balki metodik-didaktik va psixofiziologik komponentlarni ham qamrab oluvchi yaxlit tizimni taqozo etadi.

2. Pedagogik dasturiy vositalarning samarali tatbiq etilishi uchun o'qituvchi nafaqat texnik foydalanuvchi, balki innovatsion ta'lim muhitining loyihachisi va muvofiqlashtirguchi sifatida faoliyat yuritishi zarur.

3. Kognitiv yuklanish va texnologik stress muammolari informatika va axborot fani texnologiyalari fani psixofiziologik holatni muvozanatlash strategiyalari

4. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etishda o'z-o'zini boshqarish strategiyalari metodik tizimning ajralmas qismi bo'lishi lozim:

5. Pedagogik amaliyotda o'qituvchining hissiy barqarorligini ta'minlash va ish jarayonida diqqatni jamlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

6. Raqamli gigiyena ish vaqtini ratsional rejalashtirish, axborot yuklamasini me'yorlashtirish va texnologiyalardan qisqa muddatli uzilish amaliyotini qo'llash.

7. Ish joyini psixofiziologik talablar asosida tashkil etish orqali jismoniy charchoqning oldini olish va kasbiy salomatlikni saqlashdan iborat. o'qituvchilari uchun alohida xavf omili bo'lib, ushbu holat tizimli psixologik yordam va kasbiy qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqishni zarur qiladi.

8. Taklif etilayotgan uch komponentli konseptual model (metodik, texnologik, psixofiziologik) kasbiy rivojlanishga yaxlit yondashuv imkonini beradi va amaliy dasturlar ishlab chiqishda metodologik asos sifatida xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "«Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son.

2. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers (ICT-CFT). Version 3. — Paris: UNESCO, 2018.

3. Sweller, J. Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning // Cognitive Science. — 1988. — №12. — B. 257–285.

4. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.

5. Mishra, P., & Koehler, M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108(6). — B. 1017–1054.

6. Baran, E., & Uysal-Saraç, M. Teaching Technology Integration to Teacher Candidates: Theory to Practice // Turkish Online Journal of Educational Technology. — 2019. — Vol. 18(1).

7. Yo'ldoshev, J., Hasanov, S. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.

8. Nishonov, M. AKT vositalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning metodologik asoslari // Pedagogika va psixologiya. — 2023. — №3. — B. 45–58.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

*Akatova Guzal Baxodirovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi bosh mutaxassisi,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning o'rni, ulardan samarali foydalanish mexanizmlari va pedagoglar kompetentligini shakllantirishdagi ta'siri yoritilgan. Hamda innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirishi, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishi, interaktiv metodlar esa pedagog kasbiy kompetentligini samarali shakllantirishi to'g'risida so'z yuritilgan. Shu bilan birga, zamonaviy texnologik vositalar, raqamli platformalar, masofaviy va interfaol metodlar yordamida kasbiy bilimlarni egallash jarayonining samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetentlik, innovatsiya, innovatsion texnologiyalar, raqamli platformalar, interfaol metodlar, **axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi, metodik kompetensiya.**

Annotation: This article covers the role of innovative technologies in the process of professional education, the mechanisms of their effective use and the impact on the formation of competency of educators. The article also discusses how innovative technologies can increase teachers' motivation, develop professional competence, and how interactive methods can effectively form pedagogical professional competence. At the same time, the effectiveness of the process of acquiring professional knowledge is analyzed using modern technological tools, digital platforms, remote and interactive methods.

Keywords: professional competence, innovation, innovative technologies, digital platforms, interactive methods, information and communication competence, methodological competence.

Аннотация: В статье рассматривается роль инновационных технологий в профессиональном образовании, механизмы их эффективного использования и их влияние на формирование компетенций педагогов. Также обсуждалось, как инновационные технологии могут повысить мотивацию учителей, развить профессиональную компетентность, а интерактивные методы могут эффективно формировать профессиональную компетентность педагогов. При этом анализируется эффективность процесса приобретения профессиональных знаний с помощью современных технологических средств, цифровых платформ, дистанционных и интерактивных методов.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, инновации, инновационные технологии, цифровые платформы, интерактивные методы, информационно-коммуникационная компетентность, методическая компетентность.

Kirish. Zamonaviy dunyo ta'limi jadal raqamlashtirilayotgan davrda ta'limning mazmuni, shakli va natijalari texnologiyalarning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lmoqda. Ta'lim orqali yangi avlodni jahonning raqobatbardosh bo'lgan, ijodkor va tanqidiy tafakkurga ega kadrlar qilib tarbiyalash har bir davlatning strategik maqsadlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat

Mirziyoyev ta'limni modernizatsiya qilish, yoshlarni malaka va kompetensiyalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Prezidentimizning ta'kidlashicha, "ta'lim - bu jamiyatning eng muhim investitsiyasi" bo'lib, yoshlarimizni zamonaviy kasb-hunarlar va xalqaro standartlarga mos kompetentlik bilan ta'minlash zarurati mavjud.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ta'lim sohasida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni, shuningdek, innovatsion texnologiyalar orqali ta'lim jarayonini takomillashtirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari qatorida belgilaydi. Shunga ko'ra, ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar yordamida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning kontseptual asoslari, amaliy usullari, metodik va strategik yechimlari hamda zamonaviy pedagogik yondoshuvlar tahlil qilinadi.

Kasbiy kompetentlik - bu shaxsning kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, axloqiy-ijtimoiy va kreativ qobiliyatlarning majmui hisoblanadi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish orqali talabalarda amaliy bilimlar ortadi, murakkab vazifalarni yechish, ijodkorlik, axborot texnologiyalarini hayotiy kontekstlarda qo'llash kabi ko'nikmalar rivojlanadi. Innovatsion texnologiyalar bunday kompetensiyalarni yuzaga chiqarishda muhim vosita hisoblanadi, chunki ular o'quv jarayonini individualizatsiya, real va virtual muhitlarda integratsiya va o'zaro faol ta'limga yo'naltiradi.

"Innovatsiya" so'zi lotincha *innovatio* — "yangilanish" degan ma'noni anglatadi. Pedagogik faoliyatda innovatsion texnologiyalar deganda, o'qitish jarayonining sifatini oshirish, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni faollashtirish, o'zlashtirish samaradorligini kuchaytirish maqsadida yangi g'oya, metod, vosita yoki shakllarni joriy etish tushuniladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining roli bilim berish, shaxsiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirish sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday yuksak vazifalarni muvaffaqiyatli ado etish uchun pedagogda zarur kasbiy kompetentlik shakllangan bo'lishi shart. A.V.Xutorskiy "kompetentlik – faqat bilim emas, balki ularni hayotiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatidir."deb, ta'kidlaydi. Shu sababli, kompetent yondashuvga asoslangan ta'lim tizimi pedagoglarda amaliy bilim va ko'nikmalarni, mustaqil fikrlashni, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Innovatsion texnologiyalar deganda raqamli platformalar, multimedia vositalari, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, masofaviy ta'lim tizimlari, interaktiv metodlar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va boshqa zamonaviy vositalarni tushunamiz. Mazkur vositalar orqali o'quvchilarda bilimlarni egallash, amaliy mashg'ulotlarni bajarish, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Pedagoglarning kasbiy kompetentliklari va ularni rivojlantirish masalalari bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlar pedagogika sohasidagi tadqiqotlarning ko'p qismini tashkil etadi. Jumladan, N.Kuzmina, E. Rodjers va D.Forilar o'z asarlarida innovatsiya va ta'limga innavatsion yondashuvga nisbatan o'z fikrlarini keng doirada mulohaza qilib o'tganlar. Innovatsion talimdan foydalangan holda o'qituvchilar va o'quvchilar jamoalarini qulay ta'lim berish muhitini yarata olish hamda innovatsion texnologiyalar orqali pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish to'g'risida ma'lumotlar berib o'tishgan.

Innovatsiyalar o'qituvchining kasbiy kompetentligini quyidagi yo'nalishlarda rivojlantiradi:

- **Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi** – raqamli vositalar va onlayn platformalardan samarali foydalanish;

- **Metodik kompetensiya** – innovatsion metodlarni tanlash, moslashtirish va amaliyotda qo'llash;

- **Kommunikativ kompetensiya** – interaktiv muloqot, jamoaviy hamkorlikni tashkil etish;

- **Refleksiv kompetensiya** – o'z faoliyatini baholash, tahlil qilish va takomillashtirish.

O'qituvchi innovatsion vositalardan foydalanishga tayyor, ularni puxta egallagan, interfaol metodikani bilgan bo'lsa, o'quv jarayoni samarali kechadi. Shu bilan birga, o'quv dasturlarida kasbiy amaliyot, muammoli topshiriqlar, raqamli ta'lim muhitiga mos kontent bo'lishi zarur.

Innovatsion texnologiyalar orqali kasbiy kompetentlikni shakllantirish usullari

1. Raqamli va interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish. Raqamli ta'lim platformalari (masalan, Learning Management Systemlar, virtual laboratoriyalar) orqali talabalarga mustaqil o'rganish imkoniyatlari yaratiladi.

2. Simulyatsiya va virtual reallik (VR) texnologiyalari. Simulyatsiya va VR texnologiyalaridan foydalanish murakkab kasbiy vazifalarni xavfsiz virtual muhitda mashq qilish imkonini beradi. Masalan, kasbga oid amaliyotlar tibbiyot, muhandislik yoki texnologiya yo'nalishlarida virtual modellar yordamida samarali o'qitishni ta'minlaydi.

3. Projekt asosida ta'lim va hamkorlikli yondashuvlar. Projekt asosida ta'lim (Project-based learning) talabalarni real kasbiy muammolarni aniqlash va yechish bo'yicha faoliyatga yo'naltiradi. Bu yondashuv innovatsion texnologiyalar bilan qo'llab-quvvatlangan holda murakkab analitik ko'nikmalarni shakllantiradi.

4. Bulutli xizmatlar va onlayn hamkorlik. Bulutli xizmatlar — talabalarga hamkorlikda ishlash, o'quv resurslarini saqlash va fikr almashish imkoniyatlarini beradi. Bulutli vositalar yordamida talabalar jamoadagi rolini anglab, o'zaro aloqada bo'lish orqali professional kompetentlikni mustahkamlaydi.

Innovatsion texnologiyalar tatbiqi bo'yicha xalqaro va milliy tajriba. Milliy kontekstda, O'zbekistonda ham o'qituvchilarning malakasini oshirish va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish bo'yicha tizimli choralar ko'rilmogda. Xususan, o'qituvchilar attestatsiyasi va yangi sertifikatlash tizimlari raqamlashtirilmoqda, bu esa pedagoglarning kasbiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Innovatsion texnologiyalar qo'llaniladigan ta'lim metodlarini tatbiq etishdagi qiyinchiliklar

- **Infrastruktura yetishmovchiligi:** Raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish uchun maktab va oliy ta'lim muassasalarida yetarli texnik baza talab etiladi.

- **Pedagoglarning tayyorgarligi:** Pedagoglar innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llay olishlari uchun maxsus malaka oshirish kurslari zarur.

- **Kadrlarni motivatsiya qilish:** Ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish uchun pedagoglarni rag'batlantirish mexanizmlari takomillashtirilishi lozim.

Muhokama. Pedagoglardagi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga bir nechta usullarni tavsiya qilamiz:

- Loyihaviy ta'lim usuli. O'qituvchilarni kichik guruhlarga bo'lib, ularni muammoli vaziyatlar asosida turli loyihalarni ishlab chiqishga yo'naltirish;

- Portfolio metodi. Pedagoglarning o'z shaxsiy yutuqlari, ijodiy ishlarini portfolioga yig'ib borishi reflektiv yondashuvni shakllantiradi, o'z ustida ishlashga turtki beradi.

- Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni maqsad qilgan, AKT, dizayn, ishlab chiqarish texnologiyalari va boshqada malaka oshirishga yo'naltirilgan seminar-treninglar, vebinarlar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar kasbiy kompetentlikni shakllantirishda ajralmas vositaga aylangan. Raqamli platformalar, virtual muhitlar, interaktiv metodlar va bulutli xizmatlardan foydalangan holda pedagoglarning bilim, ko'nikma va kompetentlik darajalarini yuqori darajada rivojlantirish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha strategik qarashlari va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning mazmuni ta'lim jarayonida innovatsiyalarni qo'llashni rag'batlantiradi. Ularning samarali tatbiqi ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va milliy iqtisodiyotning global bozorga moslashishiga xizmat qiladi.

Pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish o'qituvchining shu bilan birga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillardandir. Bugungi kunda mamlakatimizda bu yo'nalishda keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Shuning uchun, pedagogika ta'lim muassasalari zamonaviy texnologiyalarni chuqur egallagan, ijodiy va innovatsion fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan texnologiya o'qituvchilarini tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi 2020 yil 23 sentabr O'RQ 637 – sonli Qarori / www.Lex.uz
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.– Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. G'ofurov M., Rasulov A. Kasbiy ta'limda innovatsion texnologiyalar.– Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
4. Qodirova M.M. Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining roli // Pedagogik ta'lim jurnali.– 2023.
5. Karimov B.Q. Kasbiy ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning samaradorligi.– Jizzax: JPI, 2022.
6. Ochilova G.O., Akbarova S.SH. Kasbiy kompetentlik Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2022.

DARSLARDA TA'LIMIGA OID RAQAMLI PLATFORMALAR VA INTERAKTIV VOSITALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

*Merzayeva Xamida Juraqulovna,
Navoiy viloyati PMM metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida raqamli vositalarning, ayniqsa raqamli ta'lim platformalarining tutgan o'rni va ahamiyati keng tahlil etiladi. Raqamli ta'lim platformalari yordamida o'quv jarayonining interaktivligi, moslashuvchanligi hamda samaradorligi ortib borayotgani ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada turli raqamli platformalarning afzalliklari, ular orqali

o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlari hamda o'qituvchining pedagogik faoliyatida yuz berayotgan o'zgarishlar yoritiladi. Bundan tashqari, raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha ilg'or tajribalar va ularning natijalari tahlil qilinadi. Maqola yakunida esa raqamli ta'lim vositalarini samarali qo'llashga oid taklif va tavsiyalar keltiriladi.

Tayanch so'zlar: *Raqamli ta'lim, o'quv platformalari, interaktiv o'qitish, masofaviy ta'lim, texnologik vositalar, zamonaviy ta'lim, raqamli pedagogika.*

Kirish.

Ta'lim vazifalarini amalga oshirish uchun, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning ta'lim natijalarini yaxshilash maqsadida, pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning real imkoniyatini beruvchi onlayn xizmatlar yoki ta'lim platformalaridan foydalaniladi.

XXI asrda ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'qitish jarayonida innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy ta'lim usullarining o'rnini bosayotgan raqamli vositalar nafaqat bilim berish uslubini, balki o'quvchi-o'qituvchi munosabatini ham tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli ta'lim platformalari orqali ta'lim olish imkoniyati kengaymoqda, bu esa o'quv jarayonining sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Asosiy qism.

Raqamli ta'lim vositalari tushunchasi. Raqamli ta'lim vositalari — bu elektron qurilmalar, internet resurslari, multimedia ilovalari, masofaviy ta'lim platformalari hamda boshqa raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beruvchi vositalar majmuasidir. Mazkur vositalar yordamida o'quv materiallarini vizual, interaktiv va zamonaviy shakllarda taqdim etish imkoniyati kengayadi. Mashhur raqamli ta'lim platformalari. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng qo'llanilayotgan raqamli ta'lim platformalari qatoriga quyidagilar kiradi:

-Google Classroom – interaktiv darslar tashkil qilish va baholash uchun qulay tizim.

-Moodle – ochiq kodli ta'lim platformasi, ko'p tilli interfeys va kurs modullari bilan mashhur.

-Zoom, Microsoft Teams – videoaloqa orqali masofaviy darslarni tashkil qilish vositalari.

-Khan Academy, Coursera, Udemy – mustaqil ta'lim uchun mo'ljallangan xalqaro onlayn platformalar.

-Plickers platformasi. Ushbu platforma dars jarayonida ta'lim oluvchilarning turli xil qurilmalardan (smartfon, kompyuter yoki planshet) foydalanmagan holda QR kod yordamida formativ baholash imkonini beradi.

Raqamli platformalarning samaradorligi.

Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalardan foydalanish asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi hamda ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlaydi, ya'ni o'quvchilar uchun istalgan vaqt va joyda ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, raqamli platformalar o'qituvchilarga o'quv faoliyatini statistik ma'lumotlar asosida baholash va tahlil qilish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar

va multimedia vositalaridan foydalanish esa o'quv materiallarini yanada tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishga yordam beradi.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.

Raqamli vositalarni ta'lim jarayoniga joriy etishda ayrim muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, barcha o'quvchilarda zarur texnik vositalarning mavjud emasligi raqamli ta'limdan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, xususan, past tezlikdagi internet aloqasi onlayn ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammolarni hal etish maqsadida quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi: raqamli infratuzilmani izchil rivojlantirish, o'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan trening va malaka oshirish kurslarini tashkil etish, shuningdek, ta'lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash.

Shuningdek, Plickers platformasi dars jarayonida o'quvchilarning individual qurilmalardan foydalanmasdan turib QR-kodlar orqali formativ baholashni amalga oshirish imkonini beradi. O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini mobil ilova yordamida smartfon yoki planshet orqali skanerlab, natijalarni tezkor aniqlaydi. Har bir o'quvchining natijalari platformada avtomatik tarzda jamlanib, ularni sinf kesimida tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa.

Raqamli vositalar va ta'lim platformalari zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ularning samarali qo'llanilishi nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois, raqamli ta'lim platformalarini puxta tanlash va ulardan oqilona foydalanish kelajak ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev, N. (2021). Raqamli pedagogika asoslari. Toshkent: "Ilm Ziyo" nashriyoti.
2. Rasulova, D. Sh. (2020). Zamonaviy axborot texnologiyalari va ularning ta'limdagi o'rni. –Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Juraev, N. (2021). Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Toshkent
4. Mirzahmedova, Nargiza Dilmurodovna (2022). Raqamli texnologiyalarining ta'lim sohasida qo'llanilishi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (5-2), 538-545. doi: 10.24412/2181-1784-2022-5-2-538-545.

JAMOADAGI ZIDDIYATLARNI BARTARAF ETISHDA MUASSASA RAHBARINING BOSHQARUVCHILIK QOBILIYATI

Qo'ziyeva Sayohat Abdurasulovna,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutining mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy muassasalarda yuzaga keladigan jamoaviy ziddiyatlarni samarali boshqarishda rahbarlik qobiliyatining tutgan o'rni va rolini o'rganadi. Maqolada ziddiyat turlari, ularning sabablari, rahbarning kompetensiya tizimi va amaliy boshqaruv strategiyalari keng tahlil etiladi. Ziddiyatni konstruktiv hal

etish nafaqat muassasa unumdorligini oshirishga, balki jamoaviy ruhni mustahkamlashga xizmat qiladi. Grafiklar va jadvallar asosida tadqiqot natijalari vizual tarzda taqdim etilgan.

Kalit soʻzlar: ziddiyat, rahbarlik, boshqaruvchilik qobiliyati, mediatsiya, jamoaviy munosabatlar, kommunikatsiya, konfliktologiya.

1. Ziddiyat tushunchasi va muassasadagi oʻrni

Ziddiyat (lot. conflictus — toʻqnashuv) — ikki yoki undan ortiq tomon oʻrtasida manfaatlar, qadriyatlar, maqsadlar yoxud resurslarga nisbatan yuzaga keladigan qarama-qarshilik holati. Psixologiya va boshqaruv ilmda ziddiyat salbiy hodisa sifatida emas, balki tashkilot rivojlanishining tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Har bir muassasada insonlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar murakkab tizim hosil qiladi va bu tizimda ziddiyatning paydo boʻlishi tabiiy jarayondir.

Zamonaviy tadqiqotlarga koʻra, rahbarlar ish vaqtining taxminan 20–40 foizini turli xil mojarolarni hal qilishga sarflaydi. Bu koʻrsatkich ziddiyat boshqaruvining tashkilot samaradorligiga bevosita taʼsir qilishini koʻrsatadi. Konstruktiv tarzda hal etilgan ziddiyat jamoaviy hamkorlikni, ijodkorlikni va muammolarni topish qobiliyatini oshiradi. Boshqaruvsiz qoldirilgan ziddiyat esa xodimlarning ish unumdorligini pasaytiradi, psixologik iqlimni yomonlashtiradi va muassasada kadrlar almashinuvini tezlashtiradi.

1-jadval. Muassasalardagi ziddiyat turlari va ularning tavsifi

Ziddiyat turi	Asosiy belgilari	Kelib sabablari	chiqish	Rahbarning harakati
Shaxslararo ziddiyat	Ikki yoki undan ortiq xodim oʻrtasidagi ochiq toʻqnashuv	Shaxsiy qarama-qarshilik, manfaatlar farqi		Mediatsiya, individual suhbat
Guruhlararo ziddiyat	Boʻlimlar yoki jamoalar oʻrtasidagi kelishmovchilik	Resurslar taqsimoti, maqsadlar ziddiyati		Muzokaralar, vazifalarni qayta taqsimlash
Rol ziddiyati	Xodimning masʼuliyati noaniq yoki qarama-qarshi	Lavozim tavsifi noaniqligi, ikki xoʻjayinlik		Rol va vazifalarni aniq belgilash
Tashkiliy ziddiyat	Tuzilmaviy muammolardan kelib chiqadigan keskinlik	Notoʻgʻri tashkiliy tuzilma, jarayon noaniqligi		Jarayonlarni qayta koʻrib chiqish, isloh
Qadriyatlar ziddiyati	Xodimlar oʻrtasidagi madaniy va qadriyatlar farqi	Turli madaniy fon, korporativ madaniyat kamchiligi		Korporativ madaniyatni mustahkamlash

Manba: Muallif tomonidan adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan.

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, ziddiyatlarning har bir turi oʻziga xos xususiyatlarga ega va rahbardan muayyan yondashuvni talab qiladi. Shaxslararo ziddiyatlar koʻpincha individual mediatsiyani, tashkiliy ziddiyatlar esa tizimli islohlarni taqozo etadi.

2. Rahbarning boshqaruvchilik qobiliyati: asosiy kompetensiyalar

Boshqaruvchilik qobiliyati — bu rahbarning vaziyatni to‘g‘ri tahlil qila olish, samarali qaror qabul qilish va jamoani belgilangan maqsad sari yo‘naltira olish ko‘nikmalar majmuasidir. Ziddiyat holatlarida bu qobiliyat alohida ahamiyat kasb etadi, chunki rahbar nafaqat boshqaruvchi, balki vositachi (mediator) va motivator sifatida ham harakat qilishi lozim.

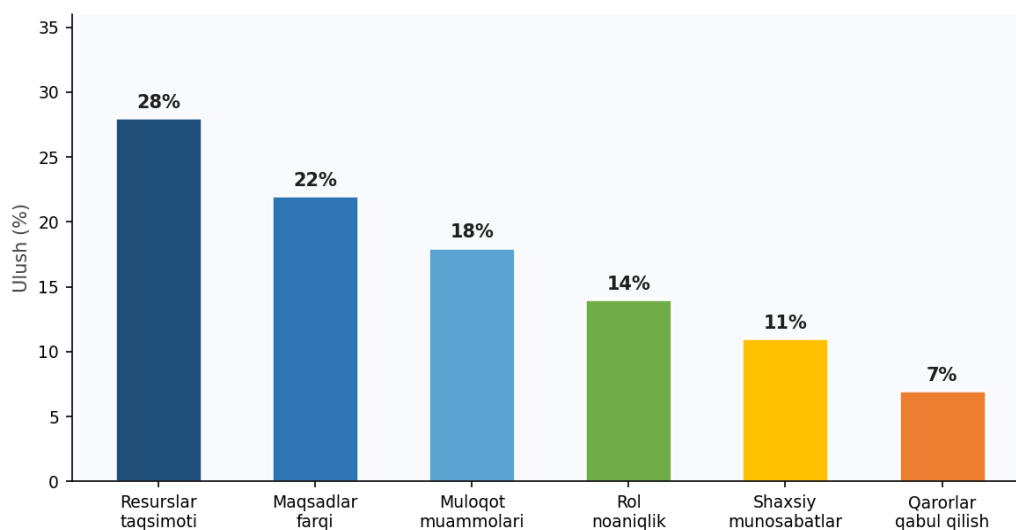
Boshqaruvchilik qobiliyatining markazida empatiya, kommunikatsiya va strategik fikrlash turadi. Empatiya — xodimning his-tuyg‘ularini tushunish va qabul qilish qobiliyati — ziddiyat holatlarida ishonch muhitini shakllantirish uchun zaruriy shart hisoblanadi. Rahbar birinchi navbatda tinglash qobiliyatiga ega bo‘lishi, barcha tomonlarning manfaatlarini adolatli baholashi va qarorlarida shaxsiy tarafkashlikdan xoli bo‘lishi kerak.

2-jadval. Ziddiyat boshqaruvida rahbarning asosiy kompetensiyalari

Kompetensiya	Mohiyati	Amaliy ko‘rinishi
Empatiya	Xodimlarning his-tuyg‘ularini tushunish va qabul qilish	Faol tinglash, xodim nuqtai nazariga e‘tibor berish
Kommunikatsiya	Aniq, ochiq va ikki tomonlama muloqot yuritish	Muntazam yig‘ilishlar, ochiq eshik siyosati
Qaror qabul qilish	Ziddiyat holatida adolatli va tezkor qaror chiqarish	Ma'lumotlarga asoslanib, barcha tomonlarni tinglab qaror qabul qilish
Mediatsiya	Nizoli tomonlar o‘rtasida vositachi bo‘lish	Uchrashuvlarni tashkil etish, munosib echim topish
Stressga chidamlilik	Keskinlik sharoitida sakin va izchil harakat qilish	Bosim ostida mantiqiy fikrlash, panikadan qochish
Strategik fikrlash	Ziddiyatning uzoq muddatli oqibatlarini oldindan ko‘ra bilish	Riskni baholash, profilaktik chora-tadbirlar

Manba: Kompetensiyalar modeli asosida muallif tuzgan tasnif.

1-rasm. Muassasalarda ziddiyat kelib chiqish sabablari (%)

1-rasm. Muassasalarda ziddiyat kelib chiqish sabablari (%)

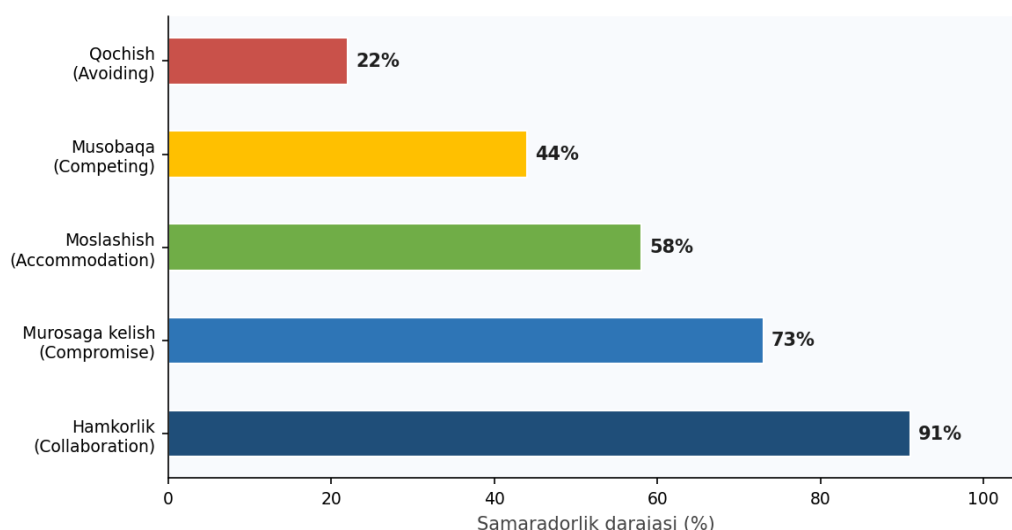
Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, ziddiyatlarning 28 foizi resurslar taqsimotidagi nomutanosiblikdan, 22 foizi maqsadlar farqidan va 18 foizi muloqot muammolaridan kelib chiqadi. Bu natijalar rahbarning resurslarni adolatli taqsimlash va ochiq muloqot muhitini shakllantirish mas’uliyatini alohida ko‘rsatib beradi.

3. Ziddiyatlarni boshqarish strategiyalari va uslublari

Amerikalik psixologlar K. Tomas va R. Kilmann ziddiyatni hal etishning beshta asosiy uslubini ishlab chiqqan: hamkorlik (collaboration), murosas (compromise), moslashish (accommodation), raqobat (competing) va qochish (avoiding). Ushbu uslublar doirasi rahbarning qaysi vaziyatda qanday harakat qilishi lozimligini tushunishga yordam beradi.

Hamkorlik uslubi eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi — tomonlar birgalikda barcha manfaatlarni qondiruvchi echim izlaydi. Bu uslub vaqt talab etsa-da, uzoq muddatda eng barqaror natijalarga olib keladi. Murosas uslubi esa tez yechim kerak bo‘lganda qo‘l keladi: tomonlarning har biri qisman yon beradi va o‘rtacha yechimga kelishadi.

2-rasm. Ziddiyatni boshqarish uslublarining samaradorligi (%)

2-rasm. Ziddiyatni boshqarish uslublarining samaradorligi (%)

3-jadval. Ziddiyatni boshqarish uslublari taqqoslamasi

Uslub nomi	Qo‘llanilish holati	Afzalliklari	Kamchiliklari	Samaradorlik
Hamkorlik	Murakkab, uzoq muddatli nizolar	Barcha tomonlar qoniqadi, ishonch ortadi	Vaqt talab etadi	91%
Murosas	Tezkor yechim kerak bo‘lganda	Oson amalga oshiriladi	Har kim kam qoniqadi	73%
Moslashish	Munosabat muhimroq bo‘lganda	Hamkorlikni saqlaydi	Muammo hal bo‘lmaydi	58%

Uslub nomi	Qo'llanilish holati	Afzalliklari	Kamchiliklari	Samaradorlik
Raqobat	Shoshilinch qaror zarurati	Tezkor natijaviy	Ishonch pasayishi xavfi	44%
Qochish	Mayda kelishmovchilikda	Kuchayishning oldi olinadi	Muammo yig'ilib qoladi	22%

Manba: Tomas-Kilmann modeli asosida muallif tomonidan kengaytirilgan tahlil.

Jadval va diagrammadan ko'rinib turibdiki, hamkorlik va murosas uslublari eng yuqori samaradorlikni ko'rsatadi. Rahbar vaziyatga qarab ushbu uslublar orasida moslashuvchanlik bilan harakat qilishi, bir xil yondashuvga bog'lanib qolmasligi zarur.

4. Rahbarning kommunikatsiya va mediatsiya roli

Muassasada rahbarning kommunikatsiya qobiliyati ziddiyatni oldindan oldini olishning eng kuchli vositasi hisoblanadi. Ochiq eshik siyosati, muntazam individual suhbatlar va jamoaviy yig'ilishlar xodimlar o'rtasidagi muloqotni faollashtirib, muammolarni ularning yiriklashib ketishidan oldin hal qilish imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, muntazam fikr-mulohaza almashuvini yo'lga qo'ygan rahbarlar jamoasida ziddiyatlar soni 35–45 foizga kamayadi.

Mediatsiya jarayonida rahbar quyidagi bosqichlarni izchil bajarishi lozim: birinchidan, barcha tomonlarni alohida-alohida tinglab, ularning manfaatlari va istiqbollarini aniqlab oladi; ikkinchidan, nizoli tomonlarni umumiy muloqot uchun bir joyga to'playdi va qoidalarni belgilaydi; uchinchidan, muloqot jarayonida neytral pozitsiyani saqlab, nizoning hissiy qismini faktual qismdan ajratib ko'rsatadi; to'rtinchidan, tomonlarni ikkala tomon uchun ham maqbul echimni birgalikda ishlab chiqishga undaydi. Bu jarayon uchun rahbardan yuqori darajada chidamlilik, vaziyatni obyektiv baholash va qarorni adolatli tarzda mustahkamlash ko'nikmasi talab etiladi.

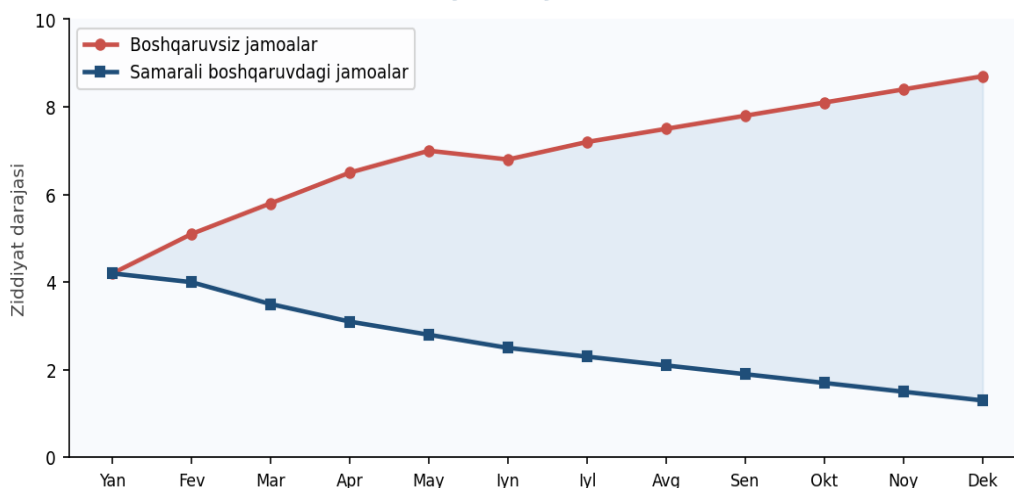
Ziddiyatdan keyingi davrda rahbarning vazifasi - erishilgan kelishuvning amalda bajarilishini kuzatish va tomonlar o'rtasida barqaror munosabatlarni qayta tiklashga ko'maklashishdir. Bu bosqichni e'tibordan chetda qoldiradigan rahbarlar ko'pincha ziddiyatning qayta bosh ko'tarishi bilan duch keladilar.

5. Profilaktika va amaliy tavsiyalar

Ziddiyatni bartaraf etishdan ko'ra uning oldini olish ancha samarali strategiya hisoblanadi. Rahbar profilaktika uchun quyidagi vositalardan foydalana oladi: tashkiliy muhitni sog'lomlashtirish — aniq rol va vazifalarni belgilash, adolatli ish haqi tizimi, shaffof baholash mezonlarini joriy etish. Psixologik iqlimni yaxshilash uchun jamoaviy trening va seminarlar, xodimlar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkiliy darajadagi chora-tadbirlardan tashqari, rahbar o'zining shaxsiy rivojlanishiga ham e'tibor berishi zarur. Ziddiyatologiya, psixologiya va muloqot texnikasi bo'yicha bilimlarni muntazam oshirish, tajribali murabbiylardan maslahat olish va o'z rahbarlik uslubiga tanqidiy nazar bilan qarash — bularning barchasi rahbarning boshqaruvchilik qobiliyatini yangi darajaga ko'taradi.

3-rasm. Yil davomida ziddiyat darajasi dinamikasi (10 ballik shkalada)

3-rasm. Yil davomida ziddiyat darajasi dinamikasi: samarali boshqaruv ta'siri

Chiziqli diagramma samarali ziddiyat boshqaruvi amalga oshirilmagan jamoalarda yil davomida keskinlik darajasi barqaror o'sib borishini (4.2 balldan 8.7 ballga), samarali boshqaruvdagi jamoalarda esa sezilarli pasayishni (4.2 balldan 1.3 ballga) ko'rsatmoqda. Bu farq rahbarning proaktiv aralashuvining hayotiy zaruratini yaqqol isbotlaydi.

Yuqorida bayon etilgan tahlil va ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy muassasa rahbari uchun ziddiyat boshqaruvi bir qo'shimcha vazifa emas, balki rahbarlik mahoratining ajralmas qismidir. Empatiya, kommunikatsiya va mediatsiya ko'nikmalariga ega rahbar jamoani birlashtiruvchi, muassasaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy kuchga aylanadi. Ziddiyatga konstruktiv yondashuv muassasani o'sish va taraqqiyot manbai sifatida yanada mustahkam poydevorga qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. Ximerston.
2. Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. The International Journal of Conflict Management, 13(3), 206–235.
3. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). Organizational Behavior (18th ed.). Pearson Education.
4. Karimov I.A. (1998). O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida. — Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
5. Qodirov B.R. (2020). Tashkiliy psixologiya asoslari. — Toshkent: Ma'naviyat.
6. Normatov X.X., Yusupov A.M. (2022). Muassasa boshqaruvida konfliktologiya. — Toshkent: TATU nashriyoti.

ZAMONAVIY TA'LIM TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA PEDAGOGLARNING KASBIY RIVOJLANISHI VA REFLEKSIV O'ZINI ANGLASH MEXANIZMLARI

*Mansurov Farrux Najmitdinovich,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim transformatsiyasi sharoitida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va o'zini anglash jarayonining nazariy-metodologik asoslari tahlil etilgan. Pedagog shaxsining kognitiv, motivatsion-qadriyatli, refleksiv va

kreativ komponentlari o'zaro uyg'un tizim sifatida yoritilib, ularning kasbiy kompetentlikni shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Shuningdek, o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy o'sishi, o'z-o'zini rivojlantirish va refleksiv faoliyatni samarali tashkil etishning zamonaviy pedagogik mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimida pedagoglarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish hamda kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy rivojlanish, pedagog shaxsi, kasbiy kompetentlik, o'zini anglash, refleksiv faoliyat, motivatsiya, innovatsion pedagogika, uzluksiz ta'lim, kreativlik, pedagogik texnologiyalar

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы профессионального развития и самосознания педагогов в условиях трансформации современного образования. Освещается взаимосвязанная система когнитивного, мотивационно-ценностного, рефлексивного и креативного компонентов личности педагога и их роль в формировании профессиональной компетентности. Особое внимание уделено вопросам непрерывного профессионального роста, саморазвития и организации рефлексивной деятельности учителей. Результаты исследования направлены на развитие инновационного потенциала педагогов и повышение эффективности их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное развитие, личность педагога, профессиональная компетентность, самосознание, рефлексивная деятельность, мотивация, инновационная педагогика, непрерывное образование, креативность, педагогические технологии

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of teachers' professional development and self-awareness in the context of modern educational transformation. The interrelated system of cognitive, motivational-value, reflective, and creative components of the teacher's personality is analyzed, and their role in the formation of professional competence is substantiated. In addition, the study explores modern pedagogical mechanisms for organizing continuous professional growth, self-development, and reflective activity of teachers. The research findings contribute to enhancing the innovative potential of educators and improving the effectiveness of their professional practice.

Keywords: professional development, teacher personality, professional competence, self-awareness, reflective activity, motivation, innovative pedagogy, lifelong learning, creativity, pedagogical technologies

Zamonaviy ta'lim islohotlari sharoitida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ularning shaxsiy va kasbiy sifatlarini kompleks tarzda rivojlantirishni talab etuvchi uzluksiz jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonning mazmuni va tuzilmasi, avvalo, pedagog shaxsining ko'p qirrali tuzilmasi bilan bevosita bog'liqdir. Pedagog shaxsining muhim tarkibiy qismlariga pedagogik yo'naltirilganlik, kasbiy faollik, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, pedagogik qobiliyatlar, pedagogik tafakkur va tasavvur, shuningdek, kasbiy o'zini anglash kiradi. Mazkur komponentlar pedagogik faoliyat va professional muloqot jarayonida o'zaro uyg'unlashgan holda namoyon bo'lib, o'qituvchining kasbiy kompetentligini belgilaydi. Shaxsiy va kasbiy xususiyatlarning optimal uyg'unligi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonida barqaror ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi.

Xususan, kasbiy rivojlanishning mazmuni pedagogning fan, psixologiya va pedagogika sohasidagi bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini kengaytirish hamda pedagogik tafakkurini rivojlantirish orqali namoyon bo'ladi. Masalan, o'qituvchi yangi dars metodikalarini o'rganib, ularni amaliyotga tatbiq etayotganda nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlaydi, balki o'quvchilarning qiziqishi va dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchi psixologik bilimlardan foydalangan holda individual o'quvchi ehtiyojlarini aniqlay oladi va darsni ularning qobiliyati va rivojlanish darajasiga moslashtiradi. Kasbiy rivojlanish shuningdek pedagogning innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Masalan, o'qituvchi interfaol metodlar, raqamli vositalar yoki loyiha asosidagi o'quv faoliyatini joriy etib, darsni yanada interaktiv va samarali qilishi mumkin. Shu tarzda pedagog yangi yondashuvlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi va dars jarayonini individual va guruh darajasida moslashtiradi. Masalan, AQShdagi Kaliforniya shtatidagi pedagoglar bilan olib borilgan tajribada o'qituvchilar muntazam ravishda yangi pedagogik metodlarni amaliyotga tatbiq etish orqali o'z dars strategiyasini yangilab, o'quvchilarning o'rganish natijalarini sezilarli darajada yaxshilamgani qayd etilgan.[1] Bu tajriba pedagogning kognitiv komponentini mustahkamlash bilan birga, innovatsion fikrlash va reflektiv kompetentsiyalarni rivojlantirishga xizmat qilgan.

Kasbiy rivojlanish jarayonida pedagogning kasbiy o'zini anglash xususiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy o'zini anglash pedagogning o'zini mutaxassis sifatida idrok etishi, shaxsiy imkoniyatlari va sifatlarining faoliyat hamda muloqot jarayonida namoyon bo'lishini anglash bilan tavsiflanadi. Shuningdek, bu o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, o'z - o'zini baholash va o'zini-o'zi boshqarish mexanizmlariga tayanadi. Zamonaviy ta'lim muhitida pedagogda ijobiy "Men - konsepsiya"ning shakllangan bo'lishi nafaqat uning kasbiy barqarorligi, balki o'quvchilar bilan samarali pedagogik o'zaro munosabatni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Bu holat o'quvchilarda ham sog'lom shaxsiy "Men" obrazini va o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishga xizmat qiladi. Kasbiy o'zini anglash jarayoni muayyan motivatsiya asosida rivojlanib, "Men va boshqalar", "Men va Men", "Men va oliy Men" tizimlarida amalga oshadi. Ushbu jarayonda pedagogning o'z faoliyatini reflektiv tahlil qilishi, o'zini ideal pedagog modeli bilan qiyoslash, kasbiy faoliyatiga nisbatan berilgan tashqi baholarni hisobga olishi, malaka oshirish kurslarida ishtirok etishi hamda mustaqil ta'lim bilan shug'ullanishi muhim vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Bu omillar o'qituvchining kasbiy o'sishini ongli ravishda boshqarishiga zamin yaratadi. Zamonaviy ta'lim islohotlari kontekstida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi turli motivlar ta'sirida kechib, o'zini tasdiqlash, o'zini takomillashtirish va o'zini ro'yobga chiqarish yo'nalishlarida namoyon bo'ladi. Pedagogning kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishida moslashuv modeli va kasbiy rivojlanish modeli farqlanadi. O'zini qabul qilish darajasi va o'zini takomillashtirishga intilish nisbatiga ko'ra pedagoglar o'zini ro'yobga chiqaruvchi, o'ziga yetarli, o'zini tasdiqlovchi hamda ichki ziddiyatli turlarga ajratiladi. Mazkur jarayonda tashqi holat ya'ni institutsional, tashkiliy va ichki holat motivatsion, psixologik to'siqlar mavjud bo'lib, ular obyektiv va subyektiv omillar bilan belgilanadi.[2]

Darhaqiqat, bugungi kunda o'qituvchilarning kasbiy o'zini anglash va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish zamonaviy ta'lim islohotlarining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bunda pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini maqsadli boshqarish zarur bo'lib, pedagog bilan boshqaruviy hamkorlikda "erkin

rivojlanish makoni”ni yaratish, pedagogga vakolatlarni topshirish va uni o‘z kasbiy rivojlanishining faol subyekti sifatida shakllantirish, shuningdek, pedagoglarni o‘zgarishlarni o‘z-o‘zini tashkil etish asosida boshqarishga o‘rgatish orqali amalga oshiriladi. Pedagoglarni ularning tajribasi va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda rivojlanish faoliyatiga jalb etish ushbu jarayonning muhim sharti hisoblanadi. O‘qituvchilarning kasbiy o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirishini qo‘llab - quvvatlashda nazariy seminarlar, seminar - treninglar, ilmiy - amaliy seminarlar, individual maslahatlar, shaxsiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda metodik yordam ko‘rsatish, ishbilarmonlik o‘yinlari hamda ijtimoiy - psixologik treninglar samarali shakllar sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuvlar o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish jarayonining mazmuni, tuzilmasi va mohiyatini zamonaviy ta‘lim islohotlari talablariga mos ravishda takomillashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta‘lim islohotlari sharoitida umumta‘lim tizimida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi faqatgina malaka oshirish yoki fan bo‘yicha bilimlarni yangilash bilan cheklanmaydi, balki pedagog shaxsining kasbiy va shaxsiy jihatdan uzluksiz o‘shirishini ta‘minlovchi murakkab, ko‘p qirrali va dinamik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.[3] Mazkur jarayon pedagogning kasbiy faoliyatga munosabati, o‘zini anglash darajasi, innovatsion salohiyati hamda refleksiv madaniyatining shakllanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Umumta‘lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishining mazmuni pedagog tomonidan kasbiy bilimlar, malaka va kompetensiyalarni tizimli ravishda egallash, ularni ta‘lim - tarbiya jarayonida samarali qo‘llash, shuningdek, o‘qituvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik faoliyatni tashkil etish qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir.[4] Shu ma’noda kasbiy rivojlanish pedagog shaxsining ichki kasbiy ehtiyojlari va jamiyat tomonidan ta‘lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan ijtimoiy buyurtmalar uyg‘unligi asosida kechadigan uzluksiz jarayon sifatida talqin etiladi.

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning samarali amalga oshishi bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlar orqali ta‘minlanadi. Mazkur tuzilma pedagogning kasbiy kompetensiyalarini, shaxsiy salohiyatini va innovatsion imkoniyatlarini tizimli va uzviy tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Umumta‘lim tizimi sharoitida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish jarayoni muayyan tuzilishga ega bo‘lib, bu bir - biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir qator asosiy komponentlar orqali namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, kognitiv komponent o‘qituvchining umumta‘lim fanlari bo‘yicha chuqur va tizimli bilimlarga ega bo‘lishi, davlat ta‘lim standartlari, o‘quv dasturlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta o‘zlashtirishi bilan tavsiflanadi. Mazkur komponent pedagog kasbiy kompetentligining intellektual asosini tashkil etib, ta‘lim sifatini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, motivatsion - qadriyatli komponent o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga bo‘lgan ichki ehtiyoji, kasbiga sadoqati, pedagogik qadriyatlari hamda o‘z ustida doimiy ishlashga bo‘lgan intilishi bilan belgilanadi.[5] Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, aynan motivatsion omillar pedagogning kasbiy rivojlanishida yetakchi harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi.

Uchinchidan, refleksiv komponent o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, dars jarayonidagi yutuq va kamchiliklarini anglash, o‘quvchilar ta‘lim natijalarini baholash va ularni takomillashtirishga qaratilgan xulosalar chiqarish qobiliyatini

ifodalaydi.[6] Refleksiya umumta'lim o'qituvchisining kasbiy o'sishida muhim psixologik - pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, kreativ komponent pedagogning innovatsion fikrlash qobiliyati, dars jarayonida ijodiy va noan'anaviy yondashuvlardan foydalanishi, ta'lim jarayoniga yangiliklar kiritishga bo'lgan tayyorligi bilan tavsiflanadi. Ushbu komponent umumta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini ta'minlaydi.[7]

Zamonaviy ta'lim islohotlari kontekstida umumta'lim tizimida o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi yangi konseptual yondashuvlar asosida qayta talqin etilmoqda. Xususan, "hayot davomida o'qish" (lifelong learning) tamoyilining ta'lim tizimiga joriy etilishi pedagog kasbiy rivojlanishini uzluksiz professional faoliyat sifatida e'tirof etishga imkon bermoqda. Bu esa o'qituvchidan doimiy ravishda yangi kompetensiyalarni egallash va pedagogik faoliyatini yangilab borishni talab etadi. Ushbu jarayon pedagogning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish bilan birga, uning kasbiy o'zini anglash, refleksiv tafakkur, innovatsion fikrlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishni ham kamrab oladi. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishining mazmuni va tuzilmasi kognitiv, motivatsion-qadriyatli, refleksiv hamda kreativ komponentlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanib, pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini samarali tashkil etish ularning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash, innovatsion faoliyatga jalb etish, refleksiv madaniyatini shakllantirish hamda "hayot davomida o'qish" tamoyili asosida uzluksiz professional o'sish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bilan bevosita bog'liqdir. Bu jarayonda metodik yordam, seminar-treninglar, ilmiy-amaliy faoliyat va boshqaruviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, umumta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, pedagoglarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish hamda ta'lim islohotlari maqsadlarini ro'yobga chiqarishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Darling-Hammond L. Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs. Jossey-Bass, San Francisco.: 2006
2. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. Москва.: Академия, 2004. С: 115
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - "Логос", М.: 2009. С: 214 - 218

INNOVATSION TA'LIMDA INTERENETDA VIRTUAL O'YINLARI OQIBATIDA O'SMIRLAR XULQIDA PAYDO BO'LADIGAN PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

***Rustamova Iroda Axtamovna,
Navbahor tumani 21-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi***

Annotation. The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Аннотация. В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari shiddat bilan yoyilmoqda. Interenet kun sayin har bir tashkilot, ijtimoiy muassasa, o'quv yurtlari, xonadonimizga kirib kelmoqda. Respublikamizda internetdan foydalanuvchilar soni hatdan tashqari yoshlar hisobida ortib bormoqda. Umumjahon miqyosida olganda ham bu miqdorni sezish mumkin. Ko'pchilik yoshlar hayotiy tasavvurga etarlicha ega bo'lmasa-da, ammo axborot vositasiga aylanib qolmoqda. Bu taajjubsiz holatki, chunki yoshlar o'zlariga referat yoki kurs ishi izlab, musiqa eshitish, o'ziga yoqqan kitobni sotib olish yoki forum mavzularini jonli mushohadalarida ishtirok etish orqali internetga kirib bomoqdalar. Internet ta'lim olish, dam olish yoki do'stlar bilan muloqot qilishning ajoyib va foydalasi vositasi bo'lishi mumkin. Ammo hayotga real ko'z bilan qaraydigan bo'lsak, tarmoq o'z o'rnida xavfdan ham xoli emas: uning ham o'ziga xos bezoriligi, jinoiy olami, zarari va nomaqbullik tomonlari mavjud. Virtual muloqot insonlarga bolalarga zarar keltiruvchi manba bo'lib qolishi ham hech gap emas. Oxirgi paytlarda internetda ko'pgina tajovuzkor va ijtimoiy xavfli materiallar paydo bo'lib qolmoqda. Katta yoshdagilar bolalarni ushbu xavflardan asrash uchun internetdan foydalanishlariga e'tibor qaratishlari muhimdir.

Bugungi kunda 600 millionga yaqin kompyuterdan foydalanuvchilar haqida so'z borayotgan bir sharoitda uning miqdori 1 milliardga etishi ham shubhasiz. Kompyuerdan faqat ishchi o'rinlarida emas, balki maishiy turmush masalalari, xonadonda va dam olishda ham keng foydalanilmoqda. Bular orasida shaxsiy kompyuterdan tashkilotlardan ko'ra xonadonda foydalanishi ko'p hajmni tashkil etmoqda. Bu xalqaro an'anaga aylangan holat bo'lib, bizning mamlakatimizni ham chetlab o'tmaydi. Fomicheva Yu.V. o'tkazgan tadqiqoti ham «kompyuter» guruhidagilarning motivatsiya sohasida yuqoriroq ko'rsatkichga egaligini aniqlagan. Kompyuter o'yinlarini o'ynayotganda o'smir o'z qobiliyatini, imkoniyatlarini va kamchiligini anglay boshlaydi. Bu o'smir shaxsini va qat'iy «Men» obrazini shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi¹. Axborot texnologiyalardagi taraqqiyot yoshlarimizni, o'sib kelayotgan avlodni uchun yangi qirralarni ochilishiga imkon bersa-da, undan foydalanishning ham o'ziga xos muammolari mavjud. Bolalar internetdan foydalana turib yovuz niyatli odamlarga duch kelib qolmoqdalar. Internetdagi noma'lum kishi bilan muloqot ishonchli va do'stona munosabat o'rnatishga imkon

¹ Фомичева Ю.В. «Психогический каореляты увлеченности компьютерными играми» // Вестник МГУ. Психология. 1991г., №3.

yaratadi. Jinoyatchi ushbu afzallikdan foydalangan holda tajribasiz yoshlarni o'ziga bog'lab olmoqda. Siz farzandingizni interetdagi xavfdan asray olasiz, qaysiki uni tarmoqdan qanday foydalanayotganligini nazorat qila olsangiz. Jinoyatchilar bolalar bilan chatda lahzali axborotlar almashtirishda, elektron pochta yoki forumlardan foydalanib aloqa o'rnatish ustunligiga erishmoqda. Ko'pgina o'smirlar o'zlarini muammolarini hal etish uchun konferensiyaga murojaat etadilar. Yovuz niyatli kishilar esa bundan foydalangan holda, ularga mehribonlik, g'amxo'rlik ko'rsatish va sovg'alar berish orqali o'smirlarni e'tiborini o'ziga qaratib olmoqda.

O'smirlar muammosiga e'tiborni kuchaytirish zarurligining asosiy sabablari:

1) fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarayotgani;

2) ommaviy axborot tizimining kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasining ko'tarilgani;

3) o'g'il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan, tarixdan yetarli darajada habardorligi;

4) ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani;

5) o'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi;

6) o'smirlar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani.²

Shuningdek, ular yoshlar yoqtiradigan va qiziqadigan yangi hamda zamonaviy musiqalarni yaxshi o'zlashtirib olganlar. Ular o'smirlar muammosini tinglaydi va ularga hamdard bo'ladi. Yovuz niyatli kishilar sekin-astalik bilan suhbat mavzusiga shahvoniy (seksual) tus berib boradi yoki erotik mazmundagi materiallarni ochiqdan ochiq namoyish etib boradilar. Bu orqali o'smirlarning axloqiy taqiblarini susaytirib boradi. Ayrim jinoyatchilar esa suhbat mavzusini birdaniga shahvoniy mavzuga bag'ishlaydilar va o'smirlarni kechinmalarini o'zlariga bog'lab olishga erishadilar. Shuningdek, jinoyatchilar o'smirlar bilan real kundalik turmushda uchrashish imkoniyatini ham baholashga erishadilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim: Farzandingiz ko'p vaqtini internetda chatda uy xonalari eshigini bekitib olib nima bilan mashg'ul ekanliklarini yashiradigan ko'pgina bolalar internet jinoyatchiligi tuzog'iga tushib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белинская Ye.П. К обоснованию соцкультурного подхода в исследованиях виртуальной реальности. <http://www.Ish.Ru./info/seminar-doc> (1) doc.

2. Библиотека практической психологии «Психология зависимости» Минск. 2004г

3. 1.Аестова О. Н, Бабанин Л.Н, Войскунский А.Е. Специфика психологических методов в условиях использования компьютера. М: МГУ 1995.

² G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi: nazariy eksperimental taxlil. – Toshkent: Noshir. 2010, 176 bet.

BOLALARNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHIDA OILANING O'RNI

**Norimova Feruza Barno qizi,
Navbahor tumani 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab yoshdagibolalarning individual psixologik xususiyatlarinishakllanishidaoilaning o'rihamda oila, ta'lim muassasasi tarbiya maskani bo'lib, shaxsning kelajagi shu maskanda tarbiyaning qanday amalga oshirilishiga, haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Melanxolik, xotirjam, befarq, flegmatik, dunyoqarash, xolerik e'tiqod, temperament, ijtimoiy, sangvinik, barkamol insonni.

Аннотация: В данной статье представлена информация о роли семьи в формировании индивидуально-психологических особенностей детей младшего школьного возраста, а также о семье, образовательном учреждении как образовательном учреждении и о том, как формируется будущее личности в этом учреждении.

Ключевые слова: Меланхолик, спокойный, равнодушный, флегматик, мировоззрение, холерик, вера, темперамент, социальный, сангвиник, гармоничный человек.

Annotation: This article provides information about the role of the family in the formation of individual psychological characteristics of children of primary school age, as well as the family, the educational institution as an educational institution, and how the future of the individual in this institution.

Key words: Melancholy, calm, indifferent, phlegmatic, worldview, choleric faith, temperament, social, sanguine, harmonious person.

Ota-ona bolani dunyoga keltirgani uchun emas, uni odobli, axloqli qilib voyaga yetkazganlari uchungina olqishga sazovorbo'ladilar.

Sharq hikmati.³

Jamiyatning oila deb atalmish kichik bir bo'g'ini orqali asrlar silsilasidan sayqallanib e'zoz topib kelayotgan ming asrlik an'ana va qadriyatlar kelgusi avlodga yetkaziladi. Yurt manfaati, jamiyatning bugungi kuni va kelgusi taraqqiyoti uchun zamin yaratib beradigan muqaddas go'sha bu—Oila hisoblanadi. Ana shu muqaddas dargohda o'sib, ulg'ayadi, tarbiyalanadi. Jumladan, har bir bola organizmi individual holda rivojlanadi. Rivojlanish bosqichi ma'lum bir ketma-ketlikka asoslangan bo'ladi. Ana shu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar kuzatiladi. Bolalar o'zining ontogenetik taraqqiyoti davrida yuzaga keladigan turli ruhiy holatlarga qay yo'sinda javob topish va uni bartaraf etish yo'lini oila muhitida o'rganadi.

Bolaga tarbiya berish jarayonida ota-ona va oilaning boshqa a'zolarining xususiyatlari, fazilatlari xulq-atvori undakattalarga taqlid asosida shakllanadi. Bolalar maktabgacha ta'lim muassasasiga qatnagunga qadar oddiy harakatlardan tortib, ertak eshitishdan zavqlanish, musiqa ohangiga mos raqsga tushish, mo'ljal olish, predmetni

³A.Tilovov. Asabiylashmasdan, jazolamasdan, baqirmasdanbolalarga gap uqtirishsan'ati. — T.:“Sanostandart”, 2016.-752b.

olish, uloqtirish kabi ko'nikmalarini egallagan bo'ladi. Maktabda ta'lim olish jarayonida bevosita shaxs sifatida shakllanish bosqichidan o'tadi.

Bolalar turli muhit va sharoitdagi oilalarda ulg'ayadi. Unda sodir bo'ladigan turli xil voqealar ularning ruhiyatiga o'z ta'sirini o'rkazadi. Oilaning har bir a'zosi bola tarbiyasida o'ziga xos o'ringa ega. Ular o'z yaqinlari bilan doimiy aloqada bo'lishlari lozim. Oilaviy munosabatlardagi muammolar bolaning individual xususiyatlarini shakllanishida salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar har bir bola ruhiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi va bu xususiyatlar ularning u yoki bu faoliyat turini egallashidanamoyon bo'lishini yodda tutishlari lozim. Ba'zi bolalarning o'zlashtirish jarayoni ularning boshqa tengdoshlariga nisbatan yuqori bo'ladi. Bola imkoniyatlarini namoyon bo'lishi ma'lum darajada nasliy omillarga ham bog'liqdir.

Maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlarida biri temperamentdir. Temperament tiplariga ko'ra bolalar o'z temperament xususiyatlariga ko'ra ham bir-birlaridan ajralib turadilar. Xushchaqchaq, sergap, quvnoq, hayotning o'zgaruvchan sharoitlariga tez moslashaoladigan bolalar -sangvinik, ko'pincha noxush kayfiyatda yuradigan, ta'sirchan, kamgap, sustbolalar - melanxolik, xotirjam, befarq, kamharakat, nutqisust bolalar - flegmatik, jaxldor, betoqat, serzarda, harakatchan bolalar - xolerik hisoblanadilar. Bolalarga tarbiya berish jarayonida ularning temperament xususiyatlarini hisobga olinishi, ya'ni uning afzallik tomonlari rivojlantirilib, kamchilik jihatlari bartaraf etib borilishi maqsadga muvofiq. Maktab yoshdagi bolalarning individual xususiyatlarini shakllantirishda quyidagilarga amal qilishni lozim deb o'ylaymiz:

- Bolalar bilan muloqotda samimiy bo'lish;
- Bolalarning xarakter-xususiyatiga qarab muomala qilish;
- Bolalarni bir-biri bilan taqqoslamaslik;
- "Rag'batlantiruvchi so'zlar" dan foydalanish;

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, maktab yoshidagi bolalarda turli mavzuga oid audio kitoblar tinglash, sahnalashtirilgan psixodramalar, videoroliklar tomosha qilishlar ruhiyatida ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. O'zgacha qiziqish va zavq bilan tinglangan ertak ularga albatta ijobiy ta'sir etadi hamda farzandlarimizni ruhiy olamiga kirib boradi. Aziz farzandlarimizning qalbida o'z Vatani va oilasiga mehr va muhabbatli qilib tarbiyalash bizning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston", 2017.
2. Munavvarov Oila pedagogikasi T.1994y

VIRTUAL O'YINLARI OQIBATIDA YOSHLARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNI SHAKLLANISHI

**Azamova Mashhura Akmal qizi,
Navbahor tumani 2-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi**

Annotation. The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Аннотация. В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Kirish. Bizning dunyomizda axborot texnologiyalari inson faoliyatining barcha sohalariga joriy qilingan. Bugungi kunda ko'p odamlar internetsiz xayotini tasavvur qila olmaydi. Bir tomondan, internet har xil turdagi ma'lumotlarga deyarli vaqt sarflamasdan kirishni ta'minlaydi. Boshqa tomondan, global tarmoqlar ko'pincha shaxs va jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pchilik kompyuterda o'tirishga juda ko'p vaqt sarflaydi. Internetga qaramlik jamiyatda jiddiy muammoga aylandi, chunki u odamlarning ijtimoiy munosabatlarga va mehnatga e'tibor bermasligiga olib keladi, bizning hayotimizga zarar etkazadi. Ayniqsa, internet makonida himoyalanmagan bolalar va o'smirlar. Global tarmoqda doimiy bo'lish, nazoratning yo'qligi ota-onalar tomonidan, axborot sohasida xabardorlik etishmasligi bolalar madaniyati ko'pincha o'smirlarda internetga kompyuter o'yinlari qaramlikni keltirib chiqarmoqda.

- **Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).** Olimlarning fikricha, shaxsda agressiv xulq-atvor shakllanishiga bevosita ijtimoiy muhitning tasiri kuchli ekan. Agressivlik, tajovuzkorlik salbiy xulq ko'rinishlaridan biri bo'lib, sub'ektning-sub'ektga bo'lgan munosabati tushuniladi.

A. Bandura, R. Uolterslarning ta'kidlashlaricha, agressiya motivlangan harakatdir, unda me'yor va qoidalar buziladi, u og'riq va azob chekishga olib keladi. Bu yerda qasddan qilingan va instrumental agressiya farqlanadi. Instrumental agressiyada inson o'z oldiga agressiv tarzda harakat qilishni maqsad qilib qo'ymaydi, lekin "shunday bo'lib qoladi" yoki "boshqa iloji bo'lmaydi". Bunday harakatda motiv bor, lekin to'la tushunilmagan. Qasddan qilingan agressiv harakatda esa zarar keltirish motivlangan holda amalga oshiriladi [3.74.].

G'arb psixologlarining ishlarida o'smirlik davri agressiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar tobora kengayib, ko'payib bormoqda. Shu bilan bir qatorda o'smirlarda agressiv xulq shakllanishiga sabab bo'luvchi omillardan biri sifatida kompyuter o'yinlari deb e'tirof etilmoqda. Adabiyotlar tahlilining ko'rsatishicha, bu muammo bo'yicha olingan tadqiqot natijalariga qarab ikki xil xulosa kelib chiqishi mumkin: ba'zi tadqiqotchilar kompyuter o'yinlari o'smirda agressiv xulq rivojlanishiga sabab bo'ladi degan fikrni olg'a sursalar, ba'zilari bu fikrga mutlaqo teskari bo'lgan fikrni aytadilar, ya'ni ularning fikricha, kompyuter o'yinlari bilan o'smirning agressivligi o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q, balki kompyuter o'yinlari agressiyaning pasayishiga olib kelar

ekan.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Mazkur tadqiqot ishimizda biz virtual kompyuter o'yinlari bilan o'smirlar agressiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida A. Bass - A. Darkining agressiyani o'rganishga bag'ishlangan metodikasidan foydalandik, chunki bu metodika psixologik tadqiqotlarda, tashxis amaliyotida eng ko'p ishlatiladigan klassik metodikalar sirasiga kiradi va o'smirlar agressiyasi bo'yicha to'la ma'lumot bera oladi.

A. Bass-A. Darki metodikasi bo'yicha olingan natijalar tahlili o'smirlarda aggressivlikka moyil ekanliklarini va bu o'z navbatida bunday o'smirlarda tajovuzkor xulq rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvni qiyinlashishi mumkinligini ko'rsatdi.

Psixolog Deyvid Grossman o'zining «qotillik haqida» kitobida yozishicha, elektron o'yinlar jangovor tayyorgarlikka o'xshaydi, bunda askarlar qotilliklar oldidan tayyorlanadi. Misol uchun: ko'pgina piyoda askarlarda mashq jarayonida odam figurasi singari nishonlarga qarab o'q uzganlarida, ularda qotillikka qarshi g'azablari yo'qolib ketadi.

- **Tahlil va natijalar (Analysis and results).** Mixon universiteti gumanitar va tabiiy fanlar kolleji professori Akio Mori 6 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan 240 odamning miyasining faolligi o'rtasida tajriba olib borgan. Tajribadagilarni Mori 3 ta gruppaga ajratadi. Birinchi guruhga kompyuter umuman o'ynamagan yoki onda-sonda o'ynagan kishilarni, ikkinchi guruhga o'rtacha o'ynovchilarni, uchinchi guruhga ashaddiy o'ynovchilarni kiritadi. Professor virtual o'yinlarning miyaga ta'siri va buning natijasida odamning bu ta'sirga emotsional va ijodiy javobini kuzatadi. Mori alfa va beta ritmlarining muvofiqligini o'rganadi (1-chisi harakatsizlikni, 2-chisi miyani old peshona qismining aktiv ishini ko'rsatadi). Natijada u shuni isbotladiki, kompyuterga qiziqmaydigan odamlarda beta-ritmlar alfa-ritmlarning ustidan hukmron bo'ladi. Normal kam o'ynasalar ham hech narsa o'zgarmaydi. Ikkinchi guruhda o'yin vaqtida beta ritm kuchsizlanadi. Uchinchi guruh video o'ynovchilarda esa kompyuterdan uzoqda bo'lsalar ham, ularda alfa-ritmlarning ustuvorligi hukmron bo'ladi.

- **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).**

Yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

- yoshlar ongiga sharm-u hayo, odob-andisha, ota-onalarga hurmat, kattalarga izzat-ehtirom, kichiklarga shafqat kabi olijanob fazilatlarni shakllantirish;

- o'quvchilar ongida yurtga muhabbat, vatanga sadoqat, unga daxldorlik tuyg'ularini shakllantirish;

- yuksak g'oyalar asosida yangi fikriy kashfiyotlar yaratishga safarbar qilish;

- bilimsizlik va madaniyatsizlik illatlariga murosasiz bo'lish zarurligini anglatish.

- yoshlarni ma'naviy axloqiy va kasb hunarga muhabbat ruhida tarbiyalash;

- yoshlar ongida turli zararli oqimlarga nisbatan «g'oyaviy immunitet»ni shakllantirish;

- yoshlarga ilm va tafakkur odamlar qalbiga nur, ongiga ziyo, xonadoniga fayz-baraka keltiradigan buyuk mo'jiza ekanligini anglatish;

- mustaqillikka xavf tug'diruvchi tashqi omillar: diniy ekstremizm, aqidaparastlik, vahhobiylik, oqimlarining g'arazli maqsadlarini yoshlarga anglatish va bunday tahdidlardan ogoh bo'lishga undash;

Shuningdek, yoshlarda insoniy munosabatlar masalasida munozaraga kirisha olish malakasini shakllantirish. Uzluksiz ta'lim tizimida bu fazilatlarni shakllantirish uzviylik

va uzluksizlik tamoyili asosida amalga oshirilishi amaliy natija beradi.

Foydalanilgan adabyotlar

1. Аестова О. Н, Бабанин Л.Н, Войскунский А.Е. Специфика психологических методов в условиях использования компьютера. М: МГУ 1995.
2. Белинская Е.П. К обоснованию социокультурного подхода в исследованиях виртуальной реальности. <http://www.Ish.Ru./info/seminar-doc> (1) doc.
3. Библиотека практической психологии «Психология зависимости» Минск. 2004г
4. Бурлаков И. «Психология компьютерных игры» «Наука и Жизнь» 1999г.
5. Бурменская Г.В. «Возрастное психологическое консультирование» М.1990г.

VIZUAL INTERAKTIV RAQAMLI VOSITALARNING O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

**Xudoynazarova Moxira Hakimovna,
Olmaliq shahar 2-umumta'lim maktab o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu tezisda vizual interaktiv raqamli vositalarning o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, axborotni tahlil qilish hamda muammoli vaziyatlarni mantiqan hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Vizual interaktiv vositalar, jumladan, interaktiv diagrammalar, simulyatsiyalar, animatsiyalar va raqamli platformalar o'quv materialini tushunarli va qiziqarli shaklda taqdim etib, o'quvchilarning analitik va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, tezisda raqamli ta'lim muhitida vizual interaktiv texnologiyalar asosida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion va kreativ yondashuvlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. vizual interaktiv vositalar, raqamli ta'lim muhiti, mantiqiy fikrlash, analitik fikrlash, interaktiv ta'lim, pedagogik texnologiyalar, gamifikatsiya, simulyatsiya, raqamli platformalar.

Аннотация. В данном тезисе рассматривается роль визуальных интерактивных цифровых средств в развитии логического мышления учащихся. Использование цифровых технологий в современном образовательном процессе способствует активизации познавательной деятельности учащихся, развитию навыков анализа информации и логического решения проблемных ситуаций. Визуальные интерактивные средства, такие как интерактивные диаграммы, симуляции, анимации и цифровые платформы, позволяют представить учебный материал в наглядной и интересной форме, что способствует развитию аналитического и логического мышления учащихся. Также в тезисе рассматриваются инновационные и креативные подходы к развитию логического мышления учащихся на основе визуальных интерактивных технологий в цифровой образовательной среде.

Ключевые слова: визуальные интерактивные средства, цифровая образовательная среда, логическое мышление, аналитическое мышление, интерактивное обучение, педагогические технологии, геймификация, симуляция, цифровые платформы.

Annotation. *This thesis examines the role of visual interactive digital tools in developing students' logical thinking skills. The use of digital technologies in modern education enhances students' cognitive activity, develops their ability to analyze information, and improves their skills in solving problem situations logically. Visual interactive tools such as interactive diagrams, simulations, animations, and digital platforms help present educational materials in a clear and engaging way, thereby contributing to the development of students' analytical and logical thinking. The thesis also discusses innovative and creative approaches to developing students' logical thinking based on visual interactive technologies within a digital learning environment.*

Keywords: *visual interactive tools, digital learning environment, logical thinking, analytical thinking, interactive learning, pedagogical technologies, gamification, simulation, digital platforms.*

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakl va metodlarini joriy etishni talab etmoqda. Raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda murakkab axborotni samarali o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, vizual va interaktiv raqamli vositalar o'quv materialini tushunarli, qiziqarli va samarali shaklda taqdim etishga xizmat qiladi. Vizual interaktiv vositalar (raqamli diagrammalar, interaktiv sxemalar, simulyatsiyalar, multimedia elementlari va boshqalar) o'quvchilarning idrok jarayonini faollashtirib, axborotni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish kabi kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Vizual interaktiv raqamli vositalar zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois ta'lim jarayonida interaktiv platformalar, simulyatsiyalar, grafik modellar, animatsiyalar va boshqa vizual raqamli vositalardan tizimli foydalanish o'quvchilarning tahliliy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday vositalar o'quvchilarga murakkab jarayonlarni vizual tarzda idrok etish, ularni tahlil qilish hamda sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash imkonini beradi. Natijada o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish, mustaqil xulosa chiqarish va analitik fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Ta'lim jarayonida vizual interaktiv raqamli vositalardan foydalanishga asoslangan metodik yondashuvlarni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, muammoli vaziyatlarga asoslangan interaktiv topshiriqlarni raqamli platformalar yordamida tashkil etish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Shuningdek, analitik masalalar, mantiqiy topshiriqlar va simulyatsiyalarga asoslangan mashg'ulotlarni qo'llash o'quvchilarning bilish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Bunda o'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o'qituvchilarning zamonaviy raqamli texnologiyalarni samarali qo'llashi ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasini aniqlash va monitoring qilish jarayonida raqamli diagnostik vositalardan foydalanish tavsiya etiladi. Onlayn testlar, interaktiv baholash tizimlari va analitik platformalar o'quvchilarning fikrlash faoliyatini tezkor baholash hamda ta'lim jarayonini takomillashtirish imkonini beradi. Umuman olganda, vizual interaktiv raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning ta'limga bo'lgan

qiziqishini oshiradi, ularning bilish faoliyatini faollashtiradi hamda analitik va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli kelgusida ta'lim tizimida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan raqamli ta'lim platformalarini yaratish va ularni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun vizual interaktiv raqamli vositalarga asoslangan kreativ yondashuvlarni joriy etish muhim hisoblanadi. Masalan, "raqamli mantiqiy labirintlar" yoki "interaktiv muammo xaritalari" orqali o'quvchilar turli bosqichli muammolarni ketma-ket hal qilish jarayonida sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashni o'rganadilar. Shuningdek, "gamifikatsiya" elementlariga asoslangan raqamli platformalar orqali mantiqiy topshiriqlarni o'yin shaklida tashkil etish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Virtual yoki kengaytirilgan reallik texnologiyalari yordamida yaratilgan simulyatsiyalar esa o'quvchilarga real hayotga yaqin muammoli vaziyatlarni tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning mantiqiy fikrlash faoliyatini yanada rivojlantirish uchun "sun'iy intellektga asoslangan fikrlash trenerlari"ni yaratish maqsadga muvofiqdir. Bunday tizimlar o'quvchilarning javoblarini tahlil qilib, ularga individual tavsiyalar beradi va murakkabligi bosqichma-bosqich oshib boradigan mantiqiy topshiriqlarni taqdim etadi. Yana bir innovatsion yondashuv sifatida "vizual fikrlash xaritalari" (mind maps) va "raqamli konseptual xaritalar"dan foydalanish o'quvchilarga ma'lumotlarni tizimli tahlil qilish va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, interaktiv "fikrlash laboratoriyalari"ni tashkil etish orqali o'quvchilar raqamli platformalar yordamida turli muammoli vaziyatlarni modellashtirib, ularning yechimlarini birgalikda muhokama qilishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, vizual interaktiv raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Bunday vositalar o'quvchilarning muammoni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishi va bilish faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois ta'lim jarayonida vizual interaktiv raqamli texnologiyalarni keng qo'llash mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali yo'llaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey J. *How We Think*. Mineola, NY: Dover Publications, 2007. 224 p.
2. Ennis R. H. *Critical thinking across the curriculum: A vision*. Topoi, 2018, Vol. 37(1), pp. 165–184.
3. Anderson L. W., Krathwohl D. R. *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman, 2001. 352 p.
4. Fullan M. *Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy and Change Knowledge*. Toronto: Pearson Canada, 2013. 128 p.
5. Khutorskoy A. V. Key competencies as a component of personality-oriented education. *Public Education*, 2003, No. 2, pp. 58–64.
6. Muslimov N. A. *Kasbiy ta'lim texnologiyalari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. 320 b.
7. Ishmuhamedov R. J. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. 240 b.

**MEZONLI BAHOLASHDA MINIMAL YETARLI DARAJANI BELGILASH
METODLARINING QIYOSIY TAHLILI: O'ZBEKISTON TA'LIM
MUASSASALARI TAJRIBASIDAN**

*Imomova Difuza Abdihakimovna,
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti magistranti,
Toshnazarova Nigora Abdulakimovna,
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mezonli baholashda minimal yetarli darajani (cut-off score) belgilash metodlari — Angoff, Bookmark va Contrasting Groups — O'zbekiston ta'lim muassasalari sharoitida empirik tadqiq etilgan. Tadqiqotda 18 nafar ekspert va 312 nafar 11-sinf o'quvchisi ishtirok etdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, uchta metod statistik jihatdan bir xil cut-off qiymatlar beradi ($p = 0.128$), Angoff metodida muhokama jarayoni ekspertlararo kelishuvni sezilarli oshiradi (ICC: $0.64 \rightarrow 0.79$), Contrasting Groups metodi esa eng yuqori empirik validlikka ega (AUC = 0.91).

Kalit so'zlar: mezonli baholash, cut-off score, Angoff metodi, Bookmark metodi, Contrasting Groups, psixometriya, ta'lim sifati.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi bilimlarini ob'ektiv va adolatli baholash global miqyosda asosiy pedagogik muammolardan biri sifatida qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni (2019) va «2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi» baholash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan [1].

Mezonli baholashda (criterion-referenced assessment) o'quvchi boshqalar bilan emas, oldindan belgilangan standartlar bilan taqqoslanadi. Bu yondashuvning markaziy elementi — minimal yetarli daraja (cut-off score) ni ilmiy asosda belgilash metodologiyasi O'zbekiston ta'lim tizimida hali yetarlicha o'rganilmagan [2, 3].

Tadqiqot maqsadi: Angoff, Bookmark va Contrasting Groups metodlarining O'zbekiston ta'lim muassasalari sharoitida cut-off score belgilashdagi samaradorligini empirik asosda qiyosiy tahlil qilish.

Metodologiya. Tadqiqot dizayni: Aralash metodologiya (mixed methods) — miqdoriy va sifatiy yondashuvlar birlashtirildi.

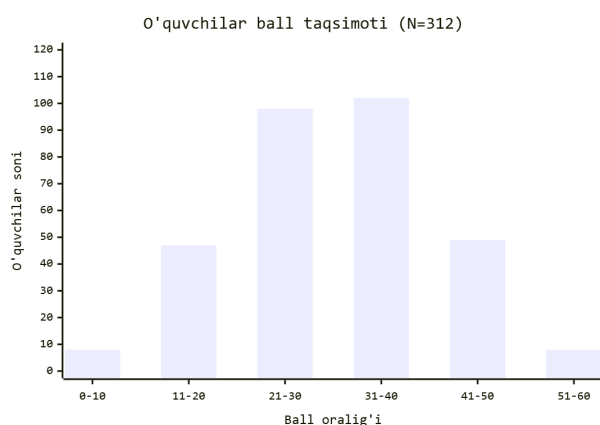
Ishtirokchilar:

- 18 nafar ekspert (9 amaliyotchi o'qituvchi, 5 akademik mutaxassis, 4 baholash mutaxassisi)

- 312 nafar 11-sinf o'quvchisi (Toshkent va Chirchiq shaharlari)

Baholash vositasi: 45 savollik matematika testi (Cronbach $\alpha = 0.87$, maksimal ball: 60)

Statistik tahlil: SPSS 27.0 va R 4.3.1 dasturlari yordamida ANOVA, ICC, Cohen's kappa, ROC tahlili amalga oshirildi.

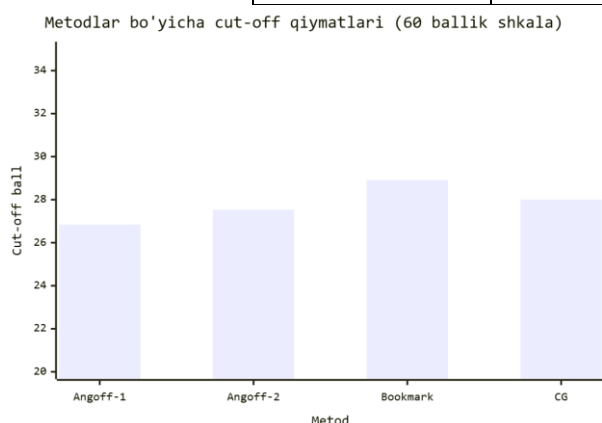

Natijalar

1. O'quvchilar test natijalarining umumiy tavsifi

1-jadval. O'quvchilar test natijalarining asosiy ko'rsatkichlari (N = 312)

Ko'rsatkich	Qiymat	95% CI
O'rtacha ball	29.74	[28.81; 30.67]
Standart og'ish	8.23	—
Mediana	30.00	—
Minimal ball	7	—
Maksimal ball	56	—

2. Uch metodning cut-off qiymatlari qiyosi

2-jadval. Metodlar bo'yicha cut-off score natijalari

Metod	Cut-off ball	SD	95% CI	O'tish %	ICC
Angoff (1-sessiya)	26.84	3.42	[25.23; 28.45]	67.6%	0.64
Angoff (2-sessiya)	27.53	2.67	[26.28; 28.78]	64.4%	0.79
Bookmark	28.92	2.84	[27.31; 30.53]	58.3%	0.76
Contrasting Groups	28.00	—	[27.0; 29.0]	62.2%	—

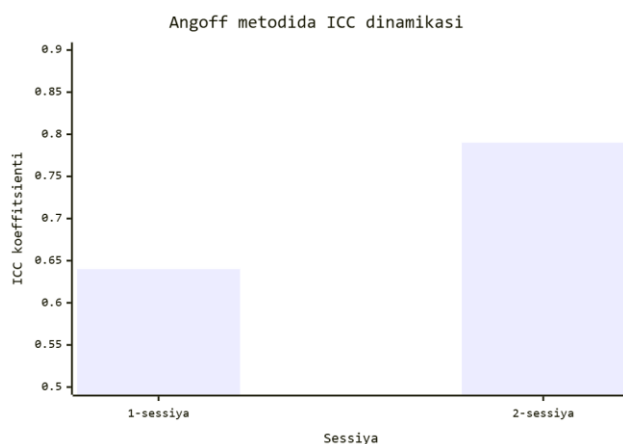
ANOVA natijasi: $F(2, 49) = 2.14$, $p = 0.128$ — metodlar orasida statistik jihatdan ahamiyatli farq yo'q.

3. Angoff metodida muhokama ta'siri

Angoff metodida birinchi va ikkinchi sessiya orasida sezilarli o'zgarish kuzatildi:

Angoff metodida ICC dinamikasi1-sessiya2-sessiya
 Sessiya0.90.850.80.750.70.650.60.550.5
 ICC koeffitsienti

Juftlashtirilgan t-test: $t(17) = 2.24$, $p = 0.031$ — muhokama jarayoni ekspertlararo kelishuvni statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshirdi.

4. Contrasting Groups metodining empirik validligi

3-jadval. *Contrasting Groups: guruhlar taqqosi*

Ko'rsatkich	Kompetentli (n=187)	Kompetentsiz (n=125)	t-qiymat	p
O'rtacha ball	34.28	22.41	13.47	<0.001
Standart og'ish	7.14	6.83	—	—

ROC tahlili natijalari:

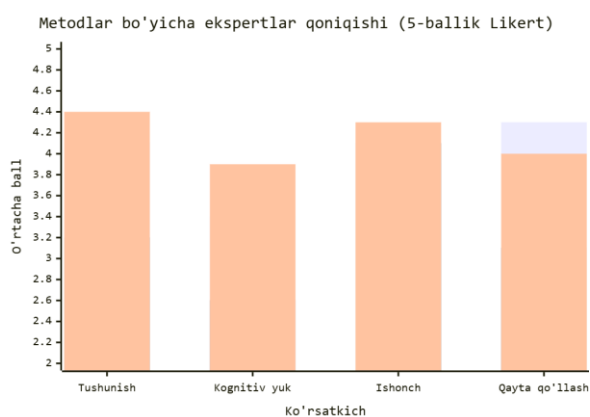
- AUC = 0.91 (juda yuqori diskriminatsiya)
- Youden indeksi = 0.68
- Optimal cut-off = 28 ball
-

5. Metodlar qarorlarining mos kelishi

4-jadval. *Cohen's kappa koeffitsientlari*

Metodlar juftligi	Mos qarorlar %	Kappa	Talqin
Angoff-2 vs Bookmark	89.1%	0.77	Yaxshi
Angoff-2 vs CG	91.3%	0.82	Juda yaxshi
Bookmark vs CG	87.5%	0.74	Yaxshi
Uchala metod mos	84.0%	—	262/312 o'quvchi

6. Ekspertlar qoniqish ko'rsatkichlari.

Friedman testi: $\chi^2(2) = 10.84$, $p = 0.004$ — metodlar orasida qoniqish farqi statistik jihatdan ahamiyatli.

Metodlar bo'yicha ekspertlar qoniqishi (5-ballik Likert)

Metodlar	Tushunish	Kognitiv yuk	Ishonch	Qayta qo'llash
Ko'rsatkich	54.84	64.44	243.83	63.43
O'rtacha ball	232.82	62.42	220.22	—

Friedman testi: $\chi^2(2) = 10.84$, $p = 0.004$ — metodlar orasida qoniqish farqi statistik jihatdan ahamiyatli.

Muhokama

Tadqiqot natijalari xalqaro adabiyotdagi topilmalar bilan mos keladi. Cizek va Bunch (2007) ham metodlar orasidagi farqni 5-10% oralig'ida qayd etgan [4]. Hambleton va Plake (1983) ning tadqiqotlari ham muhokama jarayonining ekspert kelishuvini oshirishini tasdiqlagan [5].

Asosiy topilmalar:

1. Metodlar ekvivalentligi: Uchta metod O'zbekiston sharoitida bir-biriga yaqin cut-off qiymatlar berdi (diapazon: 26.84–28.92 ball), bu metodlarni amaliyotda almashtirish mumkinligini ko'rsatadi.

2. Muhokama ahamiyati: Angoff metodida strukturalashtirilgan muhokama ICC ni 23% ga oshirdi ($0.64 \rightarrow 0.79$), bu O'zbekiston uchun muhokama protokolini standartlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

3. Bookmark murakkabligi: Bu metod eng yuqori kognitiv yuk (2.6/5.0) va eng past qoniqish (3.32/5.0) ko'rsatkichlarini berdi — IRT tushunchasiga ekspertlarning kamroq tanishligi bilan izohlanadi.

4. CG validligi: $AUC = 0.91$ bilan Contrasting Groups metodi validasyon vositasi sifatida eng ishonchli natija berdi.

Xulosalar va tavsiyalar

5-jadval. *O'zbekiston uchun bosqichli joriy etish strategiyasi*

Bosqich	Muddat	Tavsiya etilgan metod	Asoslanish
I	1-2 yil	Angoff	Texnik soddaligi, yuqori qoniqish
II	2-4 yil	Angoff + CG	Empirik validasyon
III	4-7 yil	Bookmark	IRT infratuzilmasi shakllanganidan keyin

Amaliy tavsiyalar:

1. O'zbekiston ta'lim muassasalarida cut-off belgilashni Angoff metodidan boshlash maqsadga muvofiq

2. Har bir cut-off natijasini Contrasting Groups metodi bilan empirik tekshirish tavsiya etiladi

3. Ekspertlar uchun o'zbek tilidagi maxsus o'qitish materiallari ishlab chiqilishi zarur

4. Psixometrik mutaxassislar tayyorlash va IRT infratuzilmasini rivojlantirish kelajak vazifasi hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni. — Toshkent, 2019.
2. Cizek, G. J., & Bunch, M. B. (2007). Standard Setting: A Guide to Establishing and Evaluating Performance Standards on Tests. Sage Publications.
3. Angoff, W. H. (1971). Scales, norms, and equivalent scores. In R. L. Thorndike (Ed.), Educational Measurement (2nd ed., pp. 508–600). American Council on Education.
4. Hambleton, R. K., & Plake, B. S. (1983). An extended Angoff procedure. Applied Measurement in Education, 8(1), 41–55.
5. Kane, M. T. (1994). Validating the performance standards associated with passing scores. Review of Educational Research, 64(3), 425–461.

2-SHO'BA: TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

TEXNIKUM O'QUVCHILARIDA KASBIY O'ZINI ANGLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

*Kalandarov Jahongir,
Navoiy viloyati Kasbiy ta'lim boshqarmasi boshlig'i*

Annotatsiya. Ushbu maqolamda professional ta'lim tizimi, xususan, texnikum o'quvchilarida kasbiy o'zini anglashni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy pedagogik hamda psixologik determinantlari (omillari) ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. O'smirlik va ilk o'spirinlik davrida kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan psixologik xususiyatlar, jumladan, xavotirlanish, o'z-o'zini baholash va motivatsion sohaning o'rni ochib berilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, dual ta'lim tizimi va interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning kasbiy identligini ta'minlash yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijasida texnikum o'quvchilarining kasbiy kamolotini ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: texnikum o'quvchilari, kasbiy o'zini anglash, psixologik determinantlar, pedagogik shart-sharoitlar, motivatsiya, dual ta'lim, kasbiy identlik, xavotirlanish.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются основные педагогические и психологические детерминанты (факторы) формирования и развития профессионального самосознания в системе профессионального образования, в частности у учащихся техникумов. Выявлены психологические особенности, возникающие в процессе выбора профессии в подростковом и раннем юношеском возрасте, включая тревожность, самооценку и роль мотивационной сферы. Также показаны пути обеспечения профессиональной идентичности учащихся за счет применения современных педагогических технологий, дуальной системы образования и интерактивных методов в образовательных учреждениях. В результате исследования разработаны практические рекомендации по обеспечению профессионального развития учащихся техникумов.

Ключевые слова: учащиеся техникумов, профессиональное самосознание, психологические детерминанты, педагогические условия, мотивация, дуальное образование, профессиональная идентичность, тревожность.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the main pedagogical and psychological determinants (factors) of the formation and development of professional self-awareness in the professional education system, particularly among technical school students. The psychological characteristics that arise in the process of choosing a profession during adolescence and early youth, including anxiety, self-esteem, and the role of the motivational sphere, are revealed. It also shows ways to ensure the professional identity of students through the application of modern pedagogical technologies, the dual education system, and interactive methods in educational

institutions. As a result of the research, practical recommendations for ensuring the professional development of technical school students have been developed.

Keywords: *technical school students, professional self-awareness, psychological determinants, pedagogical conditions, motivation, dual education, professional identity, anxiety.*

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ertangi yosh avlodni har tomonlama tarbiyalab, kelajakda komil insonlar bo'lib yetishishlarini ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha strategik hujjatlarda uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan[9]. Hozirgi kunda iqtisodiyotning shiddatli rivojlanishi sharoitida professional ta'lim tizimi, xususan, texnikumlar faoliyati mehnat bozoridagi tarkibiy o'zgarishlarga javob beradigan mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi[8].

Texnikum o'quvchilarining kasbiy yetuk mutaxassis bo'lib yetishishida ularning kasbiy o'zini o'zi anglashi (professional self-awareness) hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik o'quvchilar kasb egallashda psixologik to'siqlarga, xavotirlanish va motivatsiya yetishmasligiga duch kelishadi. Shu sababli, ushbu jarayonning pedagogik va psixologik determinantlarini o'rganish bugungi kunning dolzarb muammosidir.

Adabiyotlar tahlili. Texnikum o'quvchilarida kasbiy o'zini anglash masalasi xalqaro va mahalliy pedagogik-psixologik tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Gumanistik psixologiya maktabi vakillari (A. Maslou, K. Rojers) ushbu jarayonni shaxsning o'z potentsialini ro'yobga chiqarishga bo'lgan ichki ehtiyoji sifatida talqin etadilar. Xususan, A. Maslouning "o'zini-o'zi aktuallashtirish" nazariyasi texnikum o'quvchisining o'z kasbiy mahoratini eng yuqori darajaga ko'tarishga bo'lgan intilishining fundamental asosi hisoblanadi[3].

Mahalliy tadqiqotchilardan R.U. Otamuratov o'smirlik davridagi kasbiy tanlov jarayonida yuzaga keladigan xavotirlanish darajasini tahlil qilib, o'zlikni anglash darajasi past bo'lgan o'quvchilarda ijtimoiy adaptatsiya qiyin kechishini ta'kidlaydi[8]. Shuningdek, M.X. Abdullayeva bo'lajak mutaxassislarda kasbiy metodikani rivojlantirishda refleksiv ko'nikmalarning o'rni beqiyos ekanligiga e'tibor qaratgan[1].

Hozirgi zamonaviy yondashuvlarda, xususan H.X. Nazarova ishlarida professional ta'lim tizimidagi islohotlar o'quvchining nafaqat bilim egallashi, balki mehnat bozorida o'z o'rnini topa olishi uchun zarur bo'lgan psixologik tayyorgarligini ham qamrab olishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan[2]. Biroq, texnikum muhitida dual ta'lim tizimining kasbiy identlikni shakllantirishdagi determinantlik funksiyasi hali to'liq ochib berilmagan.

Asosiy qism. Kasbiy o'zini anglashning nazariy-psixologik asoslari. Psixologiya fanida shaxsning o'zini o'zi anglashi orzular, umidlar, shaxsiy maqsadlarga erishishda namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. S.I. Kudinovning ta'kidlashicha, zamonaviy tadqiqotlarda "o'zini o'zi anglash" tushunchasi asosan "o'z potentsialini ro'yobga chiqarish" deb talqin qilinadi. Gumanistik psixologiya vakili A. Maslou nazariyasida o'zini o'zi anglash (o'zini o'zi aktuallashtirish) inson ehtiyojlarining eng yuqori cho'qqisi sifatida qaraladi[10]. E. Erikson nazariyasida esa bu jarayon o'ziga xoslik (identlik) tushunchasi orqali tushuntiriladi.

Kasbiy o'zini o'zi anglash – professional faoliyatda inson taraqqiyotining eng yuqori bosqichidir. Shaxsning professional o'zini o'zi tanishi ushbu hayotda o'z o'rnini topish, jamiyatga foyda keltirish va o'z qobiliyatlarini maksimal darajada namoyon etish imkonini beradi[1]. Texnikum o'quvchilari asosan o'smirlik va ilk o'spirinlik davriga to'g'ri keladi. Psixologiya soha vakillarining tadqiqotlariga asosan (L.I. Bojovich, V.S. Muxina va boshqalar) o'smir ijtimoiy-muhitning eng nozik tizimi sifatida turli tashqi va ichki salbiy ta'sirlarga tezda duchor bo'ladi[4].

Kasbiy o'zini anglashning psixologik determinantlari. Texnikum o'quvchilarida kasbiy o'zini anglashga ta'sir etuvchi asosiy psixologik determinantlarga quyidagilar kiradi: **motivatsiya, o'z-o'zini baholash, emotsional barqarorlik va xavotirlanish darajasi.**

1. Xavotirlanish va qo'rquv. So'nggi yillarda olib borilgan maxsus eksperimental tadqiqotlar tasdiqlaganidek, eng ko'p uchraydigan hodisalar o'smirlarda kasb tanlashdagi xavotirlanish va qo'rquvdir (I.V. Dubrovina, A.I. Zaxarov, R.S. Nemov va boshqalar). Xavotirlanish ma'lum darajada diqqatni, tafakkurni va intellektual qobiliyatlarni safarbar qilish omilidir. Ammo xavotirlanish darajasi optimal chegaradan oshib ketganda, o'quvchi vahimaga tushadi. Muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun o'smir ushbu kasbni tanlashdan voz kechadi yoki doimiy emotsional charchoqni his qiladi [4]. Bu esa kasbiy identlikning shakllanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi.

2. O'z-o'zini baholash (Self-assessment). O'z-o'zini baholash shakllanib borgan sayin, o'quvchilar atrofdagilarning fikridan va faoliyatning aniq natijalaridan tobora mustaqil bo'la boradilar. Barqaror o'zini-o'zi baholash shakllanib bo'lishi bilan u o'zini-o'zi mustahkamlash tamoyiliga ega bo'ladi. Agar o'quvchida o'ziga nisbatan ishonchsizlik yoki kamsituvchi munosabat shakllangan bo'lsa, bu uning kasbiy faoliyatida ham o'z aksini topadi[6].

3. Kasbiy motivatsiya. O'quvchilarning mayllari, havaslari, intilishlari, xohishlari va ezgu niyatlari kasbkorga bo'lgan qiziqishlarni uyg'otadi. Shaxsdagi mehnat motivatsiyasi samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi omillar uning kasbiy o'zini anglashini tezlashtiradi. Agar o'quvchi tanlagan kasbining ijtimoiy ahamiyatini va shaxsiy manfaatlarini to'g'ri anglasa, uning o'quv va ishlab chiqarish amaliyotidagi faolligi keskin oshadi[2].

Kasbiy o'zini anglashning pedagogik determinantlari. Psixologik omillar qanchalik muhim bo'lmasin, ular to'g'ri tashkil etilgan pedagogik muhitsiz to'liq namoyon bo'la olmaydi. Texnikumlarda kasbiy o'zini anglashni rivojlantiruvchi pedagogik determinantlar quyidagilardan iborat:

1. Dual ta'lim tizimini joriy etish. Kasb-hunar ta'limida dual tizimdan foydalanish inkor etilmaydigan afzalliklarga ega. Dual ta'lim ikki ta'lim va ishlab chiqarish muhiti: korxona va ta'lim muassasasi o'rtasidagi integratsiyani ta'minlaydi. Bu yondashuv pedagogik ta'limni real kasbiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, kasbiy refleksiya va innovatsion yondashuvlarni amaliyotda sinab ko'rish imkonini beradi[8]. O'quvchi bevosita ish joyida o'z kasbining sirlarini o'rganish orqali o'zini shu kasbning bir qismi sifatida his qila boshlaydi (identifikatsiya jarayoni).

2. Interfaol va innovatsion ta'lim texnologiyalari. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, muammoli ta'lim, kouching (coaching) va loyiha ishlari o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Kouching yondashuvi o'quvchini "teng huquqli hamkor" sifatida ko'rishga asoslanadi va uning ichki salohiyatini ochishga yordam beradi[5].

Shuningdek, amaliy muammoli topshiriqlar mazmuni va ularni bajarish metodi o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

3. Pedagogning kasbiy mahorati va psixologik xizmat. Ta'lim jarayonida pedagog shaxsining ma'naviy-axloqiy pozitsiyasi, uning kasbiy kompetentligi o'quv muhitining barqarorligini ta'minlaydi. O'qituvchining o'quvchilarga individual yondashuvi, ularning qiziqishlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olishi tanqidiy fikrlashni va kasbiy o'zlikni anglashni rivojlantiradi[3]. Bundan tashqari, texnikumlarda psixologik-pedagogik tashxis ishlarini amalga oshirish, o'quvchilarning kasb-hunarga qiziqishi, moyilligi va layoqatini aniqlash bilan shug'ullanadigan amaliyotchi psixologlarning o'rni beqiyosdir.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagi mulohazalarni ilgari surish mumkin.

Olib borilgan nazariy tahlillar va texnikum o'quvchilari o'rtasidagi kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, kasbiy o'zini anglash jarayoni **statik hodisa emas, balki dinamik jarayondir.**

1. Xavotirlanish va motivatsiya balansi: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda o'rtacha darajadagi xavotirlanish (optimal daraja) kasbni egallashga mas'uliyat bilan yondashishga turtki beradi. Biroq, xavotir darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda "muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish" motivatsiyasi ustunlik qiladi, bu esa kasbiy o'sishni to'xtatib qo'yadi.

2. Dual ta'limning psixologik effekti: Dual ta'lim faqatgina texnik ko'nikmalarni (hard skills) o'rgatish vositasi emas, balki o'quvchida "Men - mutaxassisman" degan ichki ishonchni (kasbiy identlikni) shakllantiruvchi asosiy pedagogik determinant ekanligi aniqlandi. Korxona muhitida real mas'uliyatni his qilish o'quvchining o'z-o'zini baholashini adekvat holatga keltiradi.

3. Kouching yondashuvining samaradorligi: N.K. Kamilovning tadqiqotlariga tayangan holda aytish mumkinki, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi "teng huquqli hamkorlik" munosabati texnikum o'quvchilarida mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini 25-30% ga oshiradi[4]. Bu esa kasbiy o'zlikni anglashning asosiy sub'ektiv omilidir.

Xulosa. So'zim so'nggida shuni aytishim lozimki, texnikum o'quvchilarida kasbiy o'zini anglashni rivojlantirish murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bir qator pedagogik va psixologik determinantlarning o'zaro ta'siri ostida kechadi. Psixologik jihatdan o'quvchining motivatsion sohasi, emotsional barqarorligi, o'z-o'zini adekvat baholay olishi va xavotirlanishni yengib o'tishi muhim ahamiyatga ega. Pedagogik jihatdan esa, ta'lim muassasasida yaratilgan innovatsion muhit, dual ta'lim tizimi, interfaol o'qitish metodlari hamda pedagog-psixologlarning hamkorlikdagi faoliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu jarayonni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagilarni tavsiya etaman.

Birinchidan, texnikumlarda o'quvchilarning kasbiy moyilliklarini aniqlovchi psixologik diagnostika ishlarini tizimli yo'lga qo'yish.

Ikkinchidan, o'quv dasturlariga kasbiy refleksiya va o'zini o'zi rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening mashg'ulotlarini kiritish.

Uchinchidan, ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikni kuchaytirib, dual ta'lim qamrovini kengaytirish. Shundagina biz mehnat bozori talablariga javob beradigan, o'z kasbini sevadigan va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan raqobatbardosh kadrlarni yetishtirib chiqara olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Abdullayeva M.X.** Bo'lajak pedagog-psixologlarda kasbiy o'zini o'zi anglash va o'zining kasbiy metodikasini rivojlantirish // Qurilish va ta'lim jurnali. - 2023. - № 4 (6). - B. 88-92.
2. **Andakulova G.** Kasbiy o'zini anglash va o'zini rivojlantirish motivlari // Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari. - Buxoro, 2023. - B. 45-48.
3. **Berdibekova F.** Akmeologik yondashuv asosida talabalarda kasbiy refleksiv kompetensiyani shakllantirish // Multidisciplinary Research Journal. - 2025. - № 5. - B. 102-108.
4. **Dinara A.** O'smirlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy va psixologik omillar va ularni bartaraf etish // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. - 2024. - № 2(1). - B. 165-170.
5. **Kamilovna R.N.** Coaching approach at a mathematics lesson in the educational structure "equal partner" // Asian Journal of Multidimensional Research. - 2021. - Vol. 10, Issue 1. - P. 228-234.
6. **Maxmudovna M.F.** O'quvchilarning psixologik xususiyatlari va ta'lim jarayoniga ta'siri // Ilmiy xabarnoma. - 2024. - № 3. - B. 22-26.
7. **Nazarova H.X.** O'zbekistonda professional ta'limga qaratilgan islohotlar // Professional ta'lim jurnali. - Toshkent, 2025. - № 1. - B. 12-18.
8. **Otamuratov R.U.** O'smirlardagi kasbiy o'zligini anglashidagi xavotirlanish psixologik xususiyatlari // Oila psixologiyasi ilmiy jurnali. - 2022. - № 2. - B. 49-51.
9. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining** 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - 2017. - № 6. - 70-modda.
10. **Tuygunova N.B.** Kasbiy o'z-o'zini anglash va kasb tanlash // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent, 2023. - B. 4-6.

BOLA SHAXSI SHAKLLANISHIDA PSIXOLOGIYA FANINING O'RNI VA O'QUVCHILAR KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ro'ziqulov F.R.,

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi professori, psixologiy fanlari doktori(DSc)

Annotashiya: *O'quvchilarda e'tiqod, dunyoqarash, ideal muomala, muloqot, mustaqil xulq-atvorni samarali shakllantirish ko'proq psixologiya fanini o'rganishga bog'liqdir. Yoshlarda tashabbuskorlik hamda to'siqlarni yengishga intilishni, iroda sifatlarini aniqlash va ularga yosh (ontogenez) psixologiyasi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ruhiy turtki berish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi va o'quvchilar ijtimoiy hayotda o'ziga yuklangan turli vazifa va rollarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kompetensiyalari rivojlantirishlari kerak.*

Kalet so'zlar: *ta'lim, tarbiya, psixologiya, ontogenez, kichik maktab yosh davri, o'smirlik, ilk o'spirinlik, shaxsiy kompetensiya.*

Аннотация: *Эффективное формирование убеждений, мировоззрения, идеального поведения, коммуникативных навыков и самостоятельности у учащихся во многом зависит от изучения психологии. Целесообразно выявлять у молодежи инициативу и стремление к преодолению препятствий, качества воли и*

прививать им духовную мотивацию, основываясь на особенностях психологии молодежи (онтогенеза). Учителя и учащиеся должны развивать компетенции для успешного выполнения различных задач и ролей, возложенных на них в социальной жизни.

Ключевые слова: образование, воспитание, психология, онтогенез, начальная школа, подростковый возраст, ранний подростковый возраст, личная компетентность.

Annotoshia: The effective formation of beliefs, worldviews, ideal behavior, communication, and independent behavior in students depends largely on the study of psychology. It is advisable to identify initiative and the desire to overcome obstacles, willpower qualities in young people and give them spiritual motivation based on the characteristics of youth (ontogenesis) psychology. Teachers and students should develop competencies to successfully fulfill various tasks and roles assigned to them in social life.

Keywords: education, upbringing, psychology, ontogenesis, primary school age, adolescence, early adolescence, personal competence.

Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim tizimini oldida turgan asosiy vazifalardan biri - o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlay oladigan, ijtimoiy jihatdan faol va mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Ushbu jarayonda ta'lim psixologiyasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Psixologiya psixika va uning zohir bo'lishi, rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan bo'lsa, yosh davrlar psixologiyasi turli yoshdagi insonlarning psixik taraqqiyoti, psixik xususiyatlari va bularning o'ziga xos omillari, mezonlari hamda mexanizmlari bilan birga, muayyan yoshdagi insonlarning faqat o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi. Shuning uchun ijtimoiy hayotda, ta'lim va tarbiyada, guruhlar hamda jamoalarda, ishlab chiqarishda, oilaviy munosabatlarda psixologiya fani alohida o'rin tutadi. Inson shaxsining tarkib topishi va bilish jarayonlarining rivojlanishi muammosini shaxs psixikasining taraqqiyoti qonunlarini hisobga olmay oqilona hal qilib bo'lmaydi. Shuning uchun XXI - asrga kelib «inson omili» masalasi dolzarb mavzuga aylandi.

Psixologiya o'quvchilarning o'qish jarayonidagi psixik holati, xulq-atvori va shaxs sifatida shakllanish qonuniyatlarini o'rganib, pedagogik faoliyat jarayonida shaxs rivojlanishining psixologik jihatlarini tahlil qiluvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu fan o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonini, ularning fikrlash, xotira va diqqat kabi bilish jarayonlarini ham tatqiq etib boradi.

Ta'lim jarayonida psixologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'lashini ta'kitlab o'tish mumkin:

- o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishni shakllantirish;

- o'quvchilarning bilish jarayonlarini o'rganish (sezgi, idrok, tasavvur, xotira, tafakkur, nutq, xayol bilish jarayonlarida, shuningdek, shaxsning xususiyatlari va holatlarida, diqqati, histuyg'usi va xarakter xislatlarida, qiziqishi va ehtiyojlarida o'z ifodasini topadi);

- o'quv faoliyatiga motivatsiyani shakllantirish;

- ta'lim jarayonida yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish;

- shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash;

- samarali ta'lim metodlarini ishlab chiqish.

O'quvchilarning psixologik rivojlanishi ularning yosh davrlariga bog'liq holda turlicha namoyon bo'ladi. Har bir yosh davrining psixologik xususiyatlarini hisobga

olgan holda ta'limi-tarbiyaviy ta'sir o'tkazish insonda o'z vaqtida o'zini o'zi anglashini vujudga keltiradi. Bolada o'zini o'zi anglash tuyg'usi qancha erta uyg'onsa, shaxsiy nuqtai nazar, o'z huquqini o'zi his etish, o'zining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo'ladi. Xuddi shu asnoda injiqlik, o'jarlik va qaysarlik kabi illatlar tarkib topishiga ruhiy to'siq vujudga keladi. Shaxslararo munosabatlardagi qarama-qarshilik, ziddiyat, inqirozni rivojlanish qonunlariga loqayd qarashning oqibatidir.

1. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar yoki boshlang'ich sinf o'quvchilari 6 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Lekin bu yosh davrga ajratish prinsipi qat'iy va mutlaq degan fikr emas, albatta. Chunki, ta'lim tizimida yuz beradigan ayrim o'zgarishlar bunga u yoki bu tarzda o'z ta'sirini o'tkazadi. Jumladan, bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotgan paytdan boshlab tayyorgarlik ko'ra boradi, buning uchun u, dastavval ta'lim-tarbiya tomonidan o'quvchi shaxsi oldiga qo'yiladigan turli mazmundagi talablar bilan tanishadi, undan tashqari u fan asoslarini egallash uchun ham biologik - jismoniy, ham psixologik jihatdan qariyb yetilgan, jismoniy va aqliy mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik deganda, bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan munosibligi, bilish jarayonlari bilan shaxs xususiyatlarining o'zaro mutanosibligi nazarda tutiladi. O'quvchi maktab ta'limiga keng ma'noda psixologik jihatdan obyektiv tayyor bo'ladi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqiyot bosqichiga erishadi. Ushbu yoshdagi bola o'z idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o'quvchilardan (jumladan, o'smirlardan) ajralib turadi.

Mazkur davrda o'yin bilan birga o'qish faoliyati yetakchi ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning diqqat va xotirasi asta-sekin rivojlanadi. O'qituvchining munosabati va baholashi o'quvchi shaxsining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Maktab ta'limi uning turmush tarzi, tartibi, ijtimoiy holati, sinf jamoasi, oila muhitdagi ahvolini o'zgartiradi, bolaning asosiy vazifasi o'qishdan iborat bo'lib qoladi. Yangi bilim, ko'nikma, malakalar egallashdan tabiat va jamiyat to'g'risidagi qonuniyatlarni o'zlashtira boshlaydi. Ta'lim o'quvchidan muayyan darajadagi uyushqoqlikni, intizomlikni, irodaviy zo'r berishlikni, faollikni, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ixtiyorsiz xatti-harakatlar o'rnini anglashilgan rejali, maqsadga muvofiq aqliy mehnat egallab boradi.

2. Umumiy o'rta ta'lim bosqichi o'smirlik davriga to'g'ri keladi. O'smirlik davri voyaga yetkazishning o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'smirlarni kamol toptirishda ularning xususiyatlarini to'la hisobga olgan holda ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni qo'llash shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o'rtasida iliq psixologik muhitni yaratadi.

O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda o'quvchi bilan o'qituvchining muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar vujudga keladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni

qoniqtirmay qo'yadi. O'qituvchining yangi mavzuni batafsil tushuntirishi, darslar ma'ruza shaklida olib borilishi o'quvchilarni zeriktiradi, ularda o'qishga loqaydlik tug'iladi. Ilgari o'quv materialini ma'nosiga tushunmay yodlab olishga odatlangan o'smir endi zarur o'rinlarni mantiqiy xotira va tafakkurga suyanganda o'zlashtirishga harakat qiladi, o'zlashtirilgan bilimlarni talab qilinganda o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida anglashilmovchilik paydo bo'ladi, tahsil oluvchi unga qarshilik ko'rsata boshlaydi. Odobli, dilkash o'smir kutilmaganda qaysar, intizomsiz, qo'pol, serzarda bo'lib qoladi. Kattalarning yo'l yo'riqlariga, talablariga muloyimlik bilan javob qaytarib yurgan o'smir ularga tanqidiy munosabatda bo'ladi.

Bu davrda o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyati kuchayadi. Tengdoshlar bilan muloqot va ijtimoiy munosabatlar muhim o'rin egallaydi. O'smir shaxsini tarkib toptirishda uning atrof-muhitga, ijtimoiy hodisalarga, odamlarga munosabatini hisobga olish lozim.

3. Yuqori sinf bosqichi ilk o'spirinlik davriga to'g'ri keladi. Ilk o'spirinlik yoshi davri 15-18 yoshdagi o'quvchilar bo'lib ular jismonan baquvvat, o'qishni tugatgach, mustaqil mehnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imkoniyatga ega bo'ladi, ma'naviy jihatdan yetuklikka erishadi. Ilk o'spirin 16 yoshida mamlakat fuqarosi va 18 yoshida esa saylash hamda saylanish huquqiga ega bo'ladi. Bularning barchasi ilk o'spiringa fuqaro sifatida ijtimoiy jihatdan voyaga yetishi, hayotda o'z o'rnini topishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi va yetuk shaxs sifatida ma'naviy o'sishi uchun jamiki shart-sharoitlarni yaratadi.

Mazkur davrning yana bir xususiyati - mehnat bilan ta'lim faoliyatining bir xil ahamiyat kasb etishidan iboratdir. Bu yoshdagi o'zgarishlar maktab, oila, shaxslararo munosabatlardagi mavqeni yanada mustahkamlashning muhim omili hisoblanib, o'zining ruhiy dunyosini, shaxsiy fazilatlarini, aql-zakovatini, qobiliyati hamda imkoniyatini aniqlashga intilish kuchayadi, hamda o'zini anglash turmush, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari taqozosi bilan namoyon bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'quvchida o'zining fazilati to'g'risida yaqqol tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchiga unga juda ustalik, bilimdonlik, ziyraklik bilan yordam berishi lozim. Do'stona, iliq munosabati bilan sinf jamoasi a'zolari e'tiborida ishonch, obro' qozonishi uchun har bir mulohazasida pedagogikpsixologik nazokatga rioya qilsa yigit va qizlarda ham o'z kuchiga, imkoniyatiga, qobiliyatiga, fahm-farosatiga ishonch hissini paydo qiladi. Ularda ustozga chuqur hurmat, minnatdorchilik tuyg'ulari uyg'onadi.

Yuqori sinfda o'quvchilarning o'zini anglash darajasi oshadi, kelajak kasbiga bo'lgan qiziqish shakllanadi. Ular shaxsiy qarorlar qabul qilishga intiladi.

O'quvchilarning shaxsiy kompetensiyalari - bu o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatidir. Asosiy kompetensiyalarga quyidagilar kiritish mumkin. Muloqot qilish madaniyati, jamoada ishlash va hamkorlik, mantiqiy va tanqidiy fikrlash, hissiy barqarorlik, o'zini o'zi rivojlantirishga intilish va shu kabilar. Mazkur kompetensiyalar o'quvchining jamiyatga moslashuvini ta'minlaydi.

O'quvchilarda shaxs kompetensiyalarini rivojlantirish usullari, o'quvchilarda shaxsiy kompetensiyalarni shakllantirish quyidagi pedagogik usullar orqali amalga oshiriladi: muammoli vaziyatlarga asoslangan ta'lim; jamoaviy va guruhli mashg'ulotlar; loyihaviy faoliyatni tashkil etish; bahs va munozaralar o'tkazish; rag'batlantirish va ijobiy munosabatni shakllantirish.

Bu jarayonda o'qituvchi yetakchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, ta'limda psixologiya fani o'rni o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali o'quvchilar mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va mas'uliyatli insonlar sifatida voyaga yetadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ro'ziqulov F.R. Yosh davrlar psixologiyasi.- Navoiy: "Aziz kitobxo", 2023.-376 b.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. T. 2010.

MILLIY TA'LIM MODELINI YARATISHDA YOSHLARNING INTELLEKTUAL VA IJODIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Nazarov Akmal Mardonovich

Buxoro davlat universiteti Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektor, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda jahon va MDH mamlakatlari tajribasi asosida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, kreativ va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish hamda o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonini individuallashtirish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish va baholash tizimini takomillashtirish orqali yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Maqolada milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiyasi asosida samarali ta'lim modelini yaratishning dolzarb yo'nalishlari belgilab berilgan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: milliy ta'lim modeli, intellektual salohiyat, ijodiy salohiyat, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, innovatsion ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, metakognitiv ko'nikmalar, raqamli texnologiyalar, ta'limni individuallashtirish, yoshlar rivoji, pedagogik mexanizmlar, STEAM yondashuvi, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически и практически проанализированы современные механизмы развития интеллектуального и творческого потенциала молодежи в процессе формирования национальной модели образования. На основе опыта стран мира и государств СНГ рассмотрены вопросы модернизации системы образования, формирования креативного и критического мышления, внедрения инновационных педагогических подходов, а также развития самостоятельной деятельности обучающихся. Кроме того, обоснованы возможности повышения интеллектуального и творческого потенциала молодежи посредством индивидуализации образовательного процесса, эффективного использования цифровых технологий, формирования метакогнитивных навыков и совершенствования системы оценивания. В статье определены актуальные направления создания эффективной

образовательной модели на основе интеграции национальных ценностей и современных педагогических технологий, а также разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: национальная модель образования, интеллектуальный потенциал, творческий потенциал, креативное мышление, критическое мышление, инновационное образование, компетентностный подход, метакогнитивные навыки, цифровые технологии, индивидуализация образования, развитие молодежи, педагогические механизмы, STEAM-подход, проблемное обучение, проектное обучение

Abstract. This article provides a scientific-theoretical and practical analysis of modern mechanisms for developing the intellectual and creative potential of youth in the process of forming a national education model. Based on the experience of global and CIS countries, the issues of modernizing the education system, fostering creative and critical thinking, implementing innovative pedagogical approaches, and developing students' independent learning activities are discussed. In addition, the possibilities of enhancing the intellectual and creative potential of youth through the individualization of the educational process, effective use of digital technologies, development of metacognitive skills, and improvement of assessment systems are substantiated. The article identifies key directions for creating an effective educational model based on the integration of national values and modern pedagogical technologies and provides practical recommendations.

Keywords: national education model, intellectual potential, creative potential, creative thinking, critical thinking, innovative education, competency-based approach, metacognitive skills, digital technologies, individualized learning, youth development, pedagogical mechanisms, STEAM approach, problem-based learning, project-based learning

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi hamda bilimlar iqtisodiyotiga o'tish sharoitida har bir davlatning raqobatbardoshligi, avvalo, uning inson kapitali salohiyati bilan belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy ta'lim modelini takomillashtirish, uni zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish hamda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammoga aylanib bormoqda. Ayniqsa, axborot oqimining keskin ortishi, sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga keng joriy etilishi natijasida an'anaviy o'qitish yondashuvlari yetarli bo'lmay, yangi pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri - nafaqat bilim berish, balki yoshlarning mustaqil fikrlashini, kreativ yondashuvini, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu sababli, milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonini individuallashtirish, interaktiv metodlarni keng qo'llash, metakognitiv yondashuvlarni rivojlantirish hamda o'quvchilarning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash kabi omillar bilan uzviy bog'liqdir.

Shuningdek, milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi asosida shakllantirilgan ta'lim modeli yoshlarning har tomonlama barkamol

rivojlanishini ta'minlash bilan birga, ularni global mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlash hamda ularni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularni zamonaviy ta'lim jarayoniga mos ravishda tarbiyalash hamda milliy ta'lim modelini shakllantirish masalalari jahon va mamlakatimiz olimlari tomonidan turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan. Xususan, shaxs intellektining rivojlanishi, bilish jarayonlari, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, motivatsiya va ta'lim samaradorligi bilan bog'liq nazariy yondashuvlar xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ular tomonidan intellektual taraqqiyotning psixologik-pedagogik omillari, ijodiy tafakkurni rivojlantirish mexanizmlari, o'quv faoliyatida innovatsion yondashuvlarning o'ri hamda ta'lim muhitining shaxs kamolotiga ta'siri yoritib berilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlari tomonidan esa ta'lim jarayonida shaxsning bilish faolligi, ijodiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va kompetensiyalarini rivojlantirishning metodologik asoslari ishlab chiqilgan. Mazkur tadqiqotlarda ta'limning rivojlantiruvchi funksiyasi, o'quvchining subyekt sifatidagi faolligi, mustaqil ta'lim ko'nikmalari, tafakkur operatsiyalarining shakllanishi va pedagogik boshqaruvning samarali usullari atroflicha tahlil qilingan. Ayniqsa, ijodkorlikni ta'lim jarayonining muhim natijasi sifatida qarash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning intellektual salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish masalalari alohida o'rin egallaydi.

O'zbek olimlari tomonidan ham yosh avlodning intellektual salohiyati, ijodiy faolligi, mustaqil fikrlashi, ma'naviy-axloqiy kamoloti va kasbiy yo'nalganligini rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda ta'limning milliy qadriyatlar bilan uyg'unligi, barkamol shaxs tarbiyasi, yoshlarning ijtimoiylashuvi, ta'lim jarayonida psixologik-pedagogik shart-sharoitlarning ahamiyati hamda innovatsion metodlarning samaradorligi yoritilgan. Shu bilan birga, milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlarini kompleks tarzda, ayniqsa globallashtirish, raqamlashtirish va innovatsion transformatsiyalar sharoitida tadqiq etish yetarli darajada to'liq yoritilmagan.

Shu bois mazkur mavzu bo'yicha mavjud ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga oid nazariy va amaliy qarashlar shakllangan bo'lsa-da, ularni milliy ta'lim modelining yaxlit tarkibiy qismi sifatida zamonaviy mexanizmlar asosida tadqiq qilish, ularning o'zaro bog'liqligini ochib berish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tahlillar ko'rsatadiki, jahon ta'lim makonida milliy ta'lim modelini takomillashtirish masalasi endilikda faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki yoshlarning intellektual salohiyati, ijodiy tafakkuri, muammoga yechim topish qobiliyati va innovatsion fikrlashini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq holda talqin etilmoqda. UNESCO materiallarida zamonaviy sifatli ta'lim tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, tegishlilik hissi va faol fuqarolikni shakllantirishi lozimligi alohida ta'kidlanadi. Shuningdek, UNESCOning ta'lim va ijodkorlikka oid tashabbuslarida raqamli innovatsiyalar yordamida o'quvchilarning tasavvurini, kreativ yondashuvini va mustaqil

fikrlashini kengaytirish bugungi pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri sifatida ko'rsatilgan.⁴

Jahon tajribasi shuni ham ko'rsatadiki, intellektual va ijodiy salohiyatni rivojlantirish tasodifiy jarayon emas, balki aniq pedagogik mexanizmlar asosida yo'lga qo'yilishi zarur. OECD manbalarida kreativ fikrlash murakkab va raqamlashtirilayotgan jamiyatda zarur tayanch kompetensiya sifatida baholanadi hamda uni rivojlantirish uchun o'quv dasturi, kundalik sinf amaliyoti va baholash mezonlari o'rtasida uzviy uyg'unlik bo'lishi kerakligi qayd etiladi. PISA 2022 Creative Thinking yo'nalishida ham o'quvchilarning turli va original g'oyalarni yaratish, ularni baholash va takomillashtirish qobiliyati alohida e'tiborga olingani mazkur yo'nalishning xalqaro darajada nechog'li muhim ekanini ko'rsatadi.

Xorijiy ta'lim tizimlari tajribasida yoshlarning salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari qatoriga fanlararo integratsiya, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar tahlili, interaktiv hamkorlik, refleksiv faoliyat va natijaga yo'naltirilgan baholash kiradi. OECDning oliy ta'limga oid tahlillarida kreativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish faqat alohida fan yoki kurs doirasida emas, balki butun ta'lim muhiti va siyosatiga singdirilishi lozimligi ko'rsatilgan. UNICEF ham o'smirlar bilan ishlash bo'yicha materiallarida ijodkorlik, muammoni hal qilish, qaror qabul qilish, hamkorlik va refleksiyani hayotiy ko'nikmalar sifatida talqin etib, ularni ma'ruza emas, balki ishtirokchi, amaliy va ijodiy faoliyat orqali rivojlantirish samaraliroq ekanini ta'kidlaydi.⁵

MDH mamlakatlari tajribasi ham mazkur masalaning mintaqaviy miqyosda dolzarb ekanini ko'rsatadi. CIS Statning 2024-yilgi analitik sharhida 2021–2030-yillarga mo'ljallangan MDH davlatlarining xalqaro yoshlar hamkorligi strategiyasi yoshlarning kreativ va innovatsion faolligini oshirishni ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilagani qayd etilgan. Bu esa MDH hududida ham yoshlar salohiyatini rivojlantirish masalasi ta'lim, innovatsiya va ijtimoiy taraqqiyotning umumiy strategik omili sifatida qaralayotganini anglatadi. Shu bilan birga, hududdagi ko'plab yondashuvlarda funktsional savodxonlik, amaliy tafakkur, kasbiy moslashuvchanlik va ijtimoiy faollikni ta'lim bilan bog'lashga intilish kuchayib borayotgani kuzatiladi.

Mazkur tahlillar asosida aytish mumkinki, milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari sifatida ta'lim mazmunini yangilash, kreativ va tanqidiy fikrlashni baholash tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni maqsadli qo'llash, o'quvchini faol subyektga aylantirish hamda ta'limni hayotiy va kasbiy vazifalar bilan integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, jahon va MDH tajribasi yoshlarning salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta'lim modeli statik emas, balki moslashuvchan, innovatsion, qadriyatga tayangan va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo'lishi kerakligini ko'rsatmoqda.

Tahlillar yana shuni ko'rsatadiki, jahon va MDH tajribasida yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlar samaradorligi, avvalo, ta'lim tizimining innovatsionligi, ochiqligi va moslashuvchanligi bilan belgilanadi, bunda milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiyasi muhim o'rin

⁴ https://www.unesco.org/en/culture-education?utm_source=chatgpt.com

⁵ https://www.oecd.org/en/publications/the-assessment-of-students-creative-and-critical-thinking-skills-in-higher-education-across-oecd-countries_35dbd439-en.html?utm_source=chatgpt.com

tutadi, chunki aynan shu uyg'unlik orqali ta'lim jarayonida nafaqat bilimli, balki ijtimoiy faol, kreativ va raqobatbardosh shaxsni shakllantirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, milliy ta'lim modelini yaratishda ilg'or xalqaro tajribalarni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirish, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi tizimli va kompleks mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bugungi kunda ta'lim sifati faqat o'quvchilarning nazariy bilim hajmi bilan emas, balki ularning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishi, yangicha yondashuvlarni ilgari surishi va ijodiy faoliyat ko'rsatish darajasi bilan ham belgilanmoqda. Shu ma'noda, milliy ta'lim modelining mazmuni yosh avlodni intellektual jihatdan barkamol, ijodkor, tashabbuskor va raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilishi zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, jahon va MDH mamlakatlari tajribasida yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlari sifatida ta'lim jarayonini individuallashtirish, interaktiv metodlarni keng joriy etish, loyiha va muammo asosida o'qitishni yo'lga qo'yish, raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish hamda baholash tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish muhim o'rin tutmoqda. Mazkur mexanizmlar o'quvchilarning bilish faolligini kuchaytirish, ularni yangilik yaratishga undash va ta'lim natijadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, milliy ta'lim modelini shakllantirishda faqat xorijiy tajribani ko'chirib olish yetarli emasligi, balki uni milliy qadriyatlar, ijtimoiy ehtiyojlar, madaniy xususiyatlar va jamiyat taraqqiyoti istiqbollari bilan uyg'unlashtirish lozimligi aniqlandi. Zero, ta'lim tizimining samaradorligi uning milliy zaminga mosligi, yoshlarning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qilishi va ularni hayotga tayyorlash darajasi bilan belgilanadi. Demak, milliy ta'lim modelini yaratishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan bir qatorda, yoshlarning ma'naviy, intellektual va ijodiy kamolotini ta'minlaydigan yaxlit tizimni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tavsiyalar. Mazkur yo'nalish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Birinchidan, ta'lim dasturlarini yoshlarning intellektual va ijodiy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladigan mazmun bilan boyitish, ularda tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Ikkinchidan, ta'lim jarayoniga loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, STEAM elementlari va refleksiv topshiriqlarni tizimli ravishda joriy etish zarur. Uchinchidan, pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash kompetensiyalarini muntazam oshirib borish muhim hisoblanadi.

To'rtinchidan, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini baholashda an'anaviy nazorat shakllari bilan cheklanib qolmasdan, portfoliolar, amaliy loyihalar, ijodiy ishlanmalar, muammoli topshiriqlar va kompetensiyaga asoslangan baholash vositalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi. Beshinchidan, ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim resurslari, innovatsion laboratoriyalar, kreativ makonlar va ilmiy-amaliy

to'garaklar faoliyatini kengaytirish orqali yoshlarning qiziqishlari va iqtidorini qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

Yakuniy jihatdan, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy mexanizmlar milliy ta'lim modelining poydevoriy tarkibiy qismi bo'lishi kerak, chunki aynan shu omillar orqali jamiyat uchun bilimli, ijodkor, moslashuvchan va kelajak taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladigan shaxsni tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarov, A. M. (2024). Talabalarda kreativ va innovatsion ilmiy faoliyatning psixologik jihatlari. Buxoro: Ilmiy nashr.
2. Nazarov, A. M. (2024). Talabalarda kasbiy mahorat shakllantirishning psixologik xususiyatlari. Buxoro davlat universiteti ilmiy to'plami.
3. Nazarov, A. M. (2024). Yoshlarning ilmiy va innovatsion faoliyatidagi muammolari. Psixologik tadqiqotlar: muammolar va innovatsiyalar.
4. Nazarov, A. M. (2026). Pedagogik mahorat va psixologik yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish. Pedagogik mahorat jurnali.
5. Nazarov, A. M., & Dilova, N. G. (2024). Ta'lim jarayonida kreativlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish muammolari. Pedagogik mahorat jurnali.
6. Nazarov, A. M. (2023). Psixologik tadqiqotlar metodologiyasi va zamonaviy yondashuvlar. Buxoro: Fan va texnologiya.
7. UNESCO. Youth leading change through the Better Innovation, Better Outcome Network, 2024. – URL: <https://www.unesco.org/en/articles/youth-leading-change-through-better-innovation-better-outcome-network> (oxirgi marta foydalanilgan: 28.03.2026).
8. UNICEF. Youth Leading the Innovation Agenda, 2025. – URL: <https://www.unicef.org/innovation/stories/youth-leading-innovation-agenda> (oxirgi marta foydalanilgan: 28.03.2026).
9. Azimov A. Scientific-theoretical foundations of state youth policy and youth social adaptation // Жамият ва инновациялар. – 2025. – № ... (maqola onlayn); DOI: ...

KIMYO DARSLARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNI QO'LLASH ORQALI O'QUVCHILARNING ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

*Xasanova Xurshida Naimovna,
Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi kafedra mudiri, v.b.professori,
pedagogika fanlari doktori(DSc).*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada kimyo darslarida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. O'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, tajriba o'tkazish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning o'rni muhim ekani asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari kimyo fanini o'qitishda an'anaviy usullardan zamonaviy, o'quvchiga yo'naltirilgan metodlarga o'tish zarurligini ko'rsatadi hamda bu jarayon o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va kreativ fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: kimyo, STEAM ta'limi, zamonaviy metodlar, bilim, kreativlik, matematika, yondashuv, samaradorlik, nazariya, integratsiya, amaliyot.

Аннотация: В данной научной статье анализируются вопросы развития научного мышления учащихся посредством применения современных педагогических подходов на уроках химии. Обосновывается важная роль современных методов в формировании у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа, проведения экспериментов и формулирования выводов. Результаты исследования показывают необходимость перехода от традиционных методов преподавания химии к современным, ориентированным на учащегося подходам, а также подчеркивают, что данный процесс способствует развитию научного мировоззрения и креативного мышления учащихся.

Ключевые слова: химия, образование STEAM, метод, знания, креативность, математика, подход, эффективность, теория, интеграция, практика.

Abstract: This scientific article analyzes the issues of developing students' scientific thinking through the application of modern pedagogical approaches in chemistry lessons. It substantiates the important role of contemporary methods in forming students' skills of independent thinking, analysis, conducting experiments, and drawing conclusions. The results of the study demonstrate the necessity of transitioning from traditional methods of teaching chemistry to modern, student-centered approaches, and emphasize that this process contributes to the development of students' scientific worldview and creative thinking.

Keywords: chemistry, STEAM education, method, knowledge, creativity, mathematics, approach, efficiency, theory, integration, practice.

Samarali ta'lim – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi jonli hamkorlik, izlanish va o'zaro hurmatga asoslangan jarayondir. Zamonaviy o'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi bilan birga, pedagogik mahorat, psixologik sezgirlik va innovatsion fikrlashga ham ega bo'lishi zarur. Ana shundagina ta'lim samarali bo'ladi va o'quvchilarni kelajak hayotiga puxta tayyorlay oladi. Yana bir muhim jihat shundaki, samarali ta'lim individual yondashuvni talab etadi.

Ta'lim jarayonining samaradorligi faqatgina ma'lumotlarni yodlab olish bilan cheklanmaydi. Reproduktiv xotira faoliyati o'quvchining bilimlarni qayta tiklash qobiliyatini ta'minlasada, u chuqur anglash va mustaqil qo'llash uchun yetarli emas. Ta'limning haqiqiy samaradorligi o'quvchining kognitiv faoliyati, xususan, tahlil qilish, sintezlash, umumlashtirish va tanqidiy fikrlash jarayonlari faollashganda yuzaga chiqadi. Aynan shu bosqichda bilimlar ongli ravishda o'zlashtiriladi va amaliy faoliyatga tatbiq etish imkoniyati kengayadi. Shunday qilib, ta'lim jarayoni o'quvchini passiv axborot qabul qiluvchidan faol, mustaqil fikrlovchi subyektga aylantirgandagina o'zining haqiqiy samaradorligiga erishadi.

Kimyo fani bugungi kunda inson faoliyatining deyarli barcha jabhalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, kundalik hayotimizda muhim o'rin egallaydi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, kiyim-kechak tayyorlash, sanoat jarayonlari, transport vositalari hamda turli maishiy buyumlarning yaratilishida kimyoviy bilimlar asosiy rol o'ynaydi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar, yangi materiallar yaratish va hatto kosmik texnikalarni ishlab chiqishda ham kimyo fanining ilmiy yutuqlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bu fan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy hayot bilan uzviy bog'liq bo'lgan jarayonlarni ham o'rganishga xizmat qiladi.

Kimyo fanini o'qitishda o'quvchilarning ilmiy qiziqishlarini rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ilmiy qiziqish

o'quvchilarning nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirishi, ularni amaliyotda qo'llashi va mustaqil fikrlashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli kimyo darslarini tashkil etishda turli innovatsion va samarali metodlardan foydalanish zarur. Ilmiy tafakkur – bu o'quvchining hodisa va jarayonlarni mantiqiy, asosli va dalillarga tayangan holda tushunishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarish qobiliyatidir. U quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash
 2. Kuzatish va tajriba natijalarini tahlil qilish
 3. Gipoteza (taxmin) ilgari surish
 4. Ilmiy xulosa chiqarish
- Amaliy ko'nikma nima?

Amaliy ko'nikma – bu o'quvchining nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish qobiliyati. Masalan:

1. Laboratoriya tajribalarini bajarish
2. Asbob-uskunalaridan to'g'ri foydalanish
3. Eritma tayyorlash, modda ajratish
4. Xavfsizlik qoidalariga rioya qilish

1 - rasm. Ilmiy tafakkur va amaliy ta'lim sinergiyasi

Dars jarayonida bu ko'nikmalarni shakllantirish, avvalo, o'qitish uslubini o'zgartirishni talab qiladi. Ya'ni an'anaviy "o'qituvchi tushuntiradi – o'quvchi eslab qoladi" modelidan voz kechib, "o'quvchi izlanadi – o'qituvchi yo'naltiradi" yondashuviga o'tiladi. Bunda muammoli vaziyatlar yaratish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. O'quvchiga tayyor javob berilmaydi, balki uni fikrlashga majbur qiladigan savol yoki topshiriq beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tony Wagner. —The Global Achievement Gap: Why Even Our BestSchools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need - and What WeCan Do About it.Aug. 2009.
- 2.Trilling B., Fadel Ch. —21st Century Skills: Learning for Life in OurTimes#. ISBN: 978-0-470-55391-6 September 2009 Jossey-Bass 256 Pages. Matyakubova Z.

- O'quvchilar bilimini baholashda ko'p tanlov javobli test toshiriqlaridan foydalanish metodi (umumiy biologiya misolida): ped.fan.nomz. dis. –T.: 2000. – 132 b.
3. Stuckey, Marc, Lippel, Marianne, Eilks, Ingo. Teaching chemistry about Stevia – a case of cooperative curriculum innovation within PROFILES in Germany. //CEPS Journal 4 (2014) 1. Pp.69-83.
4. Jeongho Cha, Su Yin Kan, Poh Wai Chia. Spot the differences Game: An Interactive method that engage students in organic chemistry learning. //Journal of Korean chemical society 2018. 159-162.
5. Xasanova X.N., Nurmonov S.E. The effect of individual and group learning forms in the teaching of organic chemistry art school students. // International Multidisciplinary Research Journal akademikal. India: 3 march 2019.
6. Xasanova X. N. Dunyo mamlakatlarida maktablarda ta'lim sifatini yaxshilashda STEAM ta'limidan foydalanishning ahamiyati. Ilm sarchashmalari. Ilmiy-nazariy metodik jurnal. –Urganch. - 3/2023. - 61-64 b.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ КОМПЛЕКСНЫХ ПОДХОДОВ

*Астанакулов Камалитдин Махкамович,
д.ф.н.н. (PhD), профессор*

Аннотация: В данной статье исследуется важность интеграционных подходов в развитии творческих способностей учащихся, а также анализируется, как развитие творческих способностей в начальном образовании приобретает важное значение при организации учебной деятельности и приобретении учащимися различных знаний и умений.

Ключевые слова: интеграция, творческое мышление, креативность и креативность, начальное образование, междисциплинарный подход, творческие способности, методика обучения, педагогика, инновационные методы, система образования, успеваемость учащихся, эффективность обучения.

Abstract: This article examines the importance of integration approaches in the development of students' creative abilities, and also analyzes how the development of creative abilities in primary education becomes important in the organization of educational activities and the acquisition of various knowledge and skills by students.

Keywords: integration, creative thinking, creativity and creativity, primary education, interdisciplinary approach, creativity, teaching methods, pedagogy, innovative methods, education system, student achievement, learning effectiveness.

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuvlarning ahamiyatini o'rganish shuningdek ijodiy qobiliyatning boshlang'ich ta'limda rivojlanishi o'quv mashg'ulotlarining rangbarang tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarning turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishlari muhim ahamiyat kasb etishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: integratsiya, ijodiy fikrlash, yaratilish va kreativlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo yondoshuv, ijodiy qobiliyat, ta'lim metodikasi, pedagogika, innovatsion metodlar, ta'lim tizimi, o'quvchi faoliyati, ta'lim samaradorligi.

Одним из важных аспектов образовательного процесса является развитие творческих способностей учащихся. Творчество играет важную роль не только в

области искусства или науки, но и в повседневной жизни каждого человека. Система образования 21 века использует комплексные подходы к развитию творческого мышления учащихся как эффективный метод. Комплексные подходы обеспечивают взаимосвязь между различными предметами и областями и позволяют учащимся мыслить более широко.

Комплексный подход - это метод обучения, который объединяет различные предметы или области знаний и обеспечивает более широкое и глубокое представление. При комплексном подходе обеспечивается междисциплинарная преемственность, позволяющая студентам проводить всесторонние размышления и исследования по определенной теме или проблеме.

Комплексные подходы особенно важны для развития творческого мышления и решения проблем. Этот метод эффективен для развития творческого и критического мышления, а также для решения проблем.

Ниже в следующем говорится об основных аспектах интеграционного подхода:

- **межпредметная связь:** интегрированные подходы направлены на объединение нескольких дисциплин. При таком подходе учащиеся не только остаются в рамках одного предмета, но и имеют возможность познакомиться с другими предметами. Например, связывая естественные науки с окружающим миром или воспитанием, можно предоставить учащимся более широкие и глубокие знания.

- **практико-ориентированный подход:** комплексные подходы ориентированы на применение теоретических знаний на практике. Учащиеся учатся применять полученные знания в различных областях, практических ситуациях. Это углубляет их знания и развивает их навыки решения проблем. Например, математику можно использовать для решения проблем повседневной жизни, проведения небольших исследований или развития мышления.

- **развитие творческого мышления:** интегрированные подходы помогают развить творческое мышление у учащихся. Комбинируя различные предметы, учащиеся учатся применять свои знания по-новому и аутентично. Учащиеся учатся мыслить по-новому, одновременно проверяя множество знаний и подходов.

- **укрепление критического мышления:** интегрированные подходы не только способствуют развитию критического мышления, но и учащиеся объединяют точки зрения и анализируют уникальность каждой дисциплины. Это помогает учащимся преуспеть в анализе проблем и оценке различных идей.

- **развитие индивидуальной и коллективной деятельности:** комплексные подходы помогают развивать у учащихся как личную, так и командную деятельность. Учащиеся проверяют творческое мышление с помощью индивидуальной и групповой работы. В командной деятельности они оценивают идеи друг друга и разрабатывают решения с помощью различных подходов.

- **улучшение интереса учащихся:** интегрированные подходы предоставляют учащимся возможность учиться в соответствии со своими интересами. Учащиеся определяют области, которые им интересны и важны, изучая несколько предметов. Это, в свою очередь, увеличивает интерес учащихся к обучению и улучшает отношение учащихся к обучению.

- **расширение независимого мышления у учащихся:** интегрированные методы обучения развивают у учащихся независимое мышление. Учащиеся учатся

не только запоминать то, что они узнали, но и применять свои знания в различных контекстах. Это, в свою очередь, увеличивает творческие способности, поскольку учащихся постоянно учат находить новые идеи.

- **разработка сложных решений:** благодаря интегрированным подходам учащиеся могут разрабатывать более широкие и сложные решения, понимая взаимосвязь между несколькими дисциплинами и рассматривая проблему с разных точек зрения. Этот метод особенно полезен при решении социальных, технологических и экологических проблем.

- **расширение индивидуального подхода:** комплексный подход к обучению помогает учащимся определить свои личные интересы и сильные стороны. Учащиеся разрабатывают свои собственные методы развития творческого процесса, выбирая подходящие им методы.

В заключение следует отметить, что комплексные подходы играют важную роль в развитии творческих способностей учащихся. Интегрированные подходы не только устанавливают междисциплинарные связи в образовательном процессе и позволяют студентам получать более широкие и глубокие знания за счет объединения различных знаний, но и развивают у студентов творческое мышление, критический анализ и навыки комплексного решения проблем. Интегрированные подходы являются эффективным инструментом расширения знаний студентов, развития творческого мышления и совершенствования практических навыков в образовательном процессе. Они помогают студентам понимать междисциплинарные связи, решать проблемы инновационными способами и развивать критическое мышление. Комплексные подходы повышают мотивацию учащихся, развивают индивидуальную и командную производительность и готовят их к будущему успеху. Этот метод не только увеличивает знания, но и развивает у учащихся жизненные навыки. Благодаря интегрированным подходам учащиеся учатся применять свои знания в различных областях и готовы к будущему успеху, а также демонстрируют учащимся связь между различными дисциплинами и предметами, которые они учатся применять свои знания в новом контексте. Творческое мышление является результатом развития творческих способностей учащихся посредством решения проблем и командной работы, что важно не только для развития навыков мышления учащихся, но и для обеспечения их будущего успеха.

Использованная литература:

1. Закон Республики Узбекистан "Об образовании". 23 сентября 2020 г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года № УП-5847 Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года.
3. Ш. М. Мирзияев "Развитие системы дошкольного образования в 2017-2021 гг." о мерах по дальнейшему совершенствованию". Т.: - 2016. 29-декабрь.
4. Р.А.Мавланова,Д.Абдурахимова. Педагогическое мастерство. Учебное пособие Т.:Наука и технологии 2012
5. С.Нишоновна,М.Имамова, Р.Хасанов. История педагогики.Учебник Т.: Учитель 1996
6. М.Очилов. Учитель - архитектор души. Учебное пособие:. Учитель. 2004

7. PISA (Programme for International Student Assessment). (2021). Key Findings and Analysis on Creative Thinking in Education. OECD.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
9. Gardner, H. (2006). Multiple Intelligences: New Horizons. Basic Books.
10. Beers, S. (2011). 21st Century Skills: Rethinking How Students Learn. Corwin Press.
11. Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). Understanding by Design. ASCD.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTEGRATSION JARAYONLARNI TASHKIL ETISHDA RAHBAR VA PEDAGOG KADRLAR KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

*Yuldashev Salaxiddin Azamovich,
Qo'qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri*

Annotatsiya. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompetentlikning asosiy elementlari Davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topgan. Rahbar va pedagog xodimlari bilan o'zaro to'g'ri munosabatlarni, ularning usullari, muloqot jarayonida ustuvor o'rin tutuvchi tilni o'zlashtirish, jamoada ishlash ko'nikmalari, jamoada turli xil ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni bilishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Rahbar, pedagog, kompetent, kommunikativ, psixologik, tashkilotchilik, informatsion, kreativ, moderator, keysolog, notiqlik mahorati, rahbarlik etikasi, madaniyat, kompetentsiya.

Аннотация. Основные элементы компетентности, имеющие значение при организации профессиональной деятельности, отражены в государственных образовательных стандартах. Развивать правильные взаимоотношения с руководителями и преподавательским составом, их методы, овладение языком, который является приоритетным в процессе общения, навыки командной работы, организация различных духовных и образовательных мероприятий в коллективе, а также умение переводить.

Ключевые слова: Лидер, педагог, компетентный, коммуникативный, психологический, организаторский, информативный, творческий, модератор, кейсолог, ораторское мастерство, этика лидерства, культура, компетентность.

Abstract. The main elements of competence, which are important in the organization of professional activities, are reflected in the State Educational Standards. They include the ability to establish correct relationships with the leader and pedagogical staff, their methods, master the language that takes a priority place in the communication process, teamwork skills, and the ability to organize and conduct various spiritual and educational events in the team.

Keywords: Leader, educator, competent, communicative, psychological, organizational, informative, creative, moderator, caseologist, oratorical skills, leadership ethics, culture, competence.

Oliy ta'lim muassasasida rahbar va pedagog kadrlarning kompetentligi fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini tashkil etish va boshqarishda muhim ahamiyatga egadir. Rahbar va pedagogning mahorati va kompetentligi fan va ta'limni tashkil etishda

ilmiy tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga joriy etishda yoki boshqarishni rivojlantirishda asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasasida rahbar va pedagog kadrlarning kompetentligiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- oliy ta'lim tiizimini modernizatsiyalashning ustivor yo'nalishlarini;
 - o'quv jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan zamonaviy talablar mohiyatini;
 - kommunikativ, psixologik, tashkilotchilik, informatsion, kreativ, innovatsion kompetentlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini;
 - boshqaruv kompetentligining tuzilishi va mazmunini bilishi;
 - o'qitishning innovatsion shakl, metod va vositalarining mohiyatini anglash va o'quv jarayonida qo'llanishini tashkillashtirish hamda nazorat qilish;
 - ilg'or ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish yo'llarini belgilash;
 - o'quv loyihalarini ishlab chiqish, portfoliolarni shakllantirish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini boshqarish;
 - elektron o'quv modullarini yaratilishi va sifatini nazorat qilish;
 - moderatorlar, keysologlar faoliyatini tashkil etish;
 - bitiruv malakaviy ishlarini va magistrlik dissertatsiyalari mavzularini amaliyot bilan bog'lashni tashkil qilish;
 - malakaviy amaliyot bazalarini yangilash va dasturlarini takomillashtirishni nazorat qilish;
 - OTMda o'quv-uslubiy faoliyatini samarali tashkil etish va rivojlantirish;
- Notiqlik mahorati, rahbarlik etikasi va madaniyatini amaliyotda qo'llash hamda ijodiy fikrlash ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak.

Yuqorida bayon etilgan talablar rahbar kompetentsiyasining mazmun va mohiyatini belgilab beradi.

Kompetentsiya (lot.Competo erishyapman, munosibman, loyiqman) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba degan ma'nolarni anglatadi.

Shuningdek, "Kompetentsiya" lotincha so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi. Demak, biror bir sohada kompetentli inson shu soha haqida asosli fikr yuritish va unda samarali faoliyat olib borish uchun mos bilim va qobiliyatga ega hisoblanadi.

Kompetentlik - deganda ko'pincha shaxsning faoliyat yuritishga umumiy qobiliyati va uning kasbiy tayyorgarligida namoyon bo'luvchi bilim va tajribalarga asoslangan integrallashgan sifatlar nazarda tutiladi. Demak, kompetentsiya va kompetentlik tushunchalari bilim, malaka va ko'nikma tushunchalaridan kengroq, chunki ular shaxsning yo'naltirilganligi, muammolarni his qila olishi, sinchkovlikni namoyon qila olishi, egiluvchan fikrlashga ega bo'lishi kabi sifatlarni o'z ichiga oladi⁶.

Ta'limda yangi tadqiqot yo'nalishi bo'lgan kompetentli yondoshuvning paydo bo'lishi hamda xorijiy pedagogik va metodik manbalarda «kompetentlik» va «kompetentsiya» tushunchalari 1960 yillarning oxiri 1970 yillarning boshlarida paydo bo'ldi va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi nazariyasi va amaliyotiga keng kirib bordi.

⁶ О.Мусурмонова Таълим менежерининг касбий компотентлиги ва креативлиги . Ўқув услубий мажмуа. Тошкент. 2015 й.

Kompetentlik tushunchasi nafaqat aniq bilim va ko'nikmalar, balki aniq strategiya, mos emotsiya va munosabat, xuddi shuningdek, butun bir tizimni boshqarish mexanizmi mavjud ekanligi talab etiladigan murakkab amaliy masalalarni hal etish bilan bog'liq.

Kasbiy faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompetentlikning asosiy elementlari Davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topgan. Rahbar va pedagog xodimlari bilan o'zaro to'g'ri munosabatlarni, ularning usullari, muloqot jarayonida ustuvor o'rin tutuvchi tilni o'zlashtirish, jamoada ishlash ko'nikmalari, jamoada turli xil ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni bilishni o'z ichiga oladi.

Kompetentlikka yo'naltirilgan ta'lim amerikalik tilshunos N.Xomskiy (1965 yil, Massachutes universiteti) tomonidan taklif etilgan «kompetentsiya» atamasining umumiy ma'nosida shakllandi. Yevropa Kengashi dasturi bo'yicha Bern shahrida bo'lib o'tgan simpoziumda (1996 yil) «kompetentsiya» tushunchasi «uquv», «kompetentlik», «qobiliyat», «mahorat» singari tushunchalar qatoriga kiritilgan. Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Boloniya deklaratsiyasida (1999 yil) ta'lim islohatlarining kontseptual asoslari sifatida kompetentli yondoshuv e'tirof etildi.

Rahbarning kompetentligi-bilimdonlik, kasbiga moslik, malakalilik, tajribalilik, mas'uliyatlilikni rahbarlik faoliyatiga singdirib borish. O'z sohasini, ishining ustasi bo'lish, sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilish demakdir. Rahbar kompetentsiyasining shakllanishi besh bosqichdan iborat bo'lib, ular quyidagilarni tashkil etadi:

Rahbar kompetentsiyasining shakllanish bosqichlari

- Qobiliyatni aniqlash
- Tarbiyalash va shakllantirish
- Chiniqtirish (kichik hajmdagi topshiriqlar berish)
- Ishonch (mustaqil rahbarlik lavozimiga tayinlanish)
- Rahbarlik cho'qqisi

Zamonaviy rahbar kompetentsiyasida jarayonni boshqarishning o'ziga xos vazifalari mavjud bo'lib, ular qo'yidagilardan iboratdir:

- Rejalashtirish
- Tashkillashtirish
- Tahlil qilish
- Asoslash (motivatsiya)
- Nazorat qilish

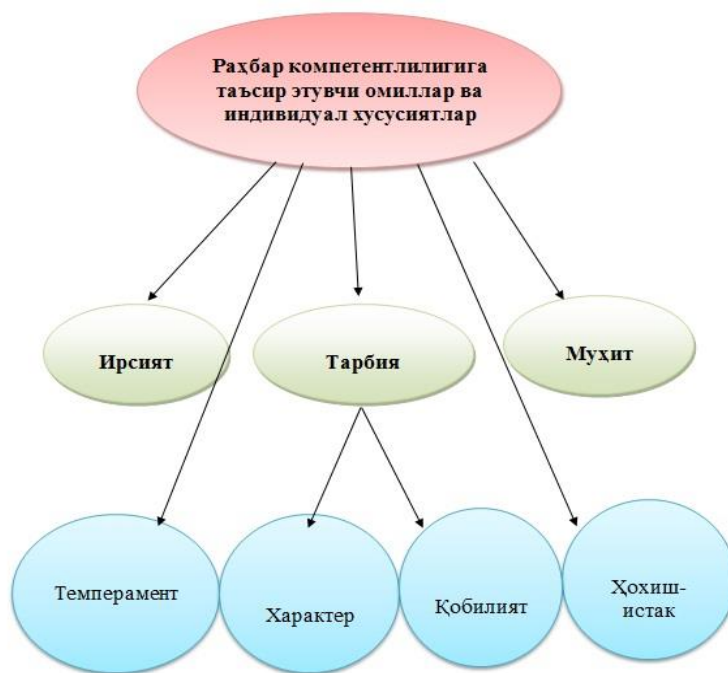
Ularning har biriga izoh berar ekanmiz, shuni qayd etish lozimki, rahbarlikning asosiy maqsadi, ushbu muhim vazifalar o'rtasida mutanosiblik va uyg'unlikka erishish hamda shu orqali tashkilot yakdilligini ta'minlashdir. **Rejalashtirish** vazifasi birinchi navbatda rahbar o'z tashkilotining maqsadi, vazifalari, amalga oshirish jarayoni, faoliyat natijalarini aniqlashi va belgilashi zarur. **Tashkillashtirish** belgilangan vazifalar, ish hajmi, unga ketadigan vaqtni hisobini aniq belgilab olishi, ya'ni tashkilot turli bo'limlaridagi mavjud imkoniyatlardan optimal darajada foydalanishdir. Rahbar ado etishi zarur bo'lgan ishning boshlanish jarayonidan boshlab oxirigacha to'liq **tahlil qilishi** maqsadga muvofiq. Bu olib borilayotgan ish va mahsulot natijalaridagi ba'zi holatlarning kamchiligini joyida tushunib borishga imkon yaratadi. Rahbar strategik maqsadlarni ko'zlar ekan, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etib borishiga **asosli dalillar** ham zarur. SHu sababli har bir rahbar tomonidan tashkillashtirilgan ishlar asosli va o'zaro qiyosiy tahlillarga ega bo'lishi kerak. Boshqaruvdagi **nazorat qilish** vazifasi

ta'lim standartlari, pedagogik jarayonni mavjud Qonun va boshqa hujjatlarda ko'rsatilgan talablar asosida kechishini ta'minlaydi.

Boshqaruvda rahbar muhim vazifalarni bajarish bilan birga mehnat jarayonida kompetentlik xususiyatlarini namoyon etishi zarur. Ta'lim muassasasi rahbarining kompetentligi bir qator komponentlarni o'z ichiga oladi. Ularni quyidagilardan iboratdir:

Ta'lim muassasasi rahbarining kompetentligi komponentlari

Bilimlilik, tashkilotchilik, izlanuvchanlik, adolatlilik, kommunikativlilik, yuksak ma'naviyatlilik, nazoratni o'z vaqtida o'rnatish, o'z hissiyotlarini jilovlay olish, pedagogik deontologiya (kasbiy odob-axloq) mehnatni ilmiy asosda tashkil etish istiqbolli, innovatsion fikrlash androgogik ma'lumot, pedagogik mahoratlilik, fidoyilik, rahbarlik,	jarayonlarni loyihalashtirish, ijodkorlik, pedagogik, texnologiyadan xabardorlik, pedagogik kvalimertiyani bilish g'oyaviy siyosiy yetuklik talabchanlik dunyoqarashning kengligi o'ziga ishonch uyg'ota olish tashabbuskorlik, kreativlik, yuqori imidj, aktyorlik, notiqlik mahorati, innovatsion boshqaruvchanlik qaror qabul qilishda, variativlilik,	qonun doirasida ishlash, mantiqiy fikrlash jamoani ergashtira olish sabr-taqotlilik nufuzli va ishonchli vatanparvarlik printsipiallik etakchilik qobiliyati, sadoqatlilik, kasbiy refleksiya, mehnatga ijodiy munosabat, g'oyalilik, bir so'zlilik, yangiliklarni tez qabul qilish, natijani oldindan ko'rish, mas'uliyatlilik, qa'iyatlilik.

Yuqorida bayon etilgan rahbarining kompetentligi komponentlari rahbarning **yutug'ini kafolatlaydigan omillar** hisoblanadi. Rahbarning jarayonni innovatsion boshqarishda uning kasbiy refleksiya muhim rol uynaydi. **Kasbiy refleksiya**-o'z-o'zini anglashi, o'zini-o'zi boshqarish va o'z-o'zini bilish demakdir.

Ta'lim muassasasining zamonaviy rahbari kompetentsiyasiga ta'sir etuvchi omillar va xususiyatlar mavjud bo'lib, ularning mukammal rahbar sifatida shakllanishida bevosita ta'sir etadi.

Rahbar kompetentsiyasi turlari

- **Standart kompetentsiya**- ushbu faoliyatga oid doimiy va odatiy vazifalarni bajarish qobiliyati.

- **Asosiy kompetentsiya**-ushbu faoliyatga oid innovatsion vazifalarni bajarish qobiliyati.

Etakchi kompetentsiya-kasb faoliyatining yangi turlarini yarata olish qobiliyati

Rahbar bilishi zarur bo'lgan masalalar

- **Pedagogik kvalimetriya** – bu ta'lim tizimi xodimlarini kasbiy va pedagogik mahorati sifati, novatorligi darajasini aniklashga yo'naltirilgan tadqiqot sohasini;

- **Pedagogik deontologiya**- pedagogning kasbiy odob-ahloqi haqidagi fan;

- **Andragogika** - kattalarni o'qitish san'ati va ilmi;

- **Rahbarlik nazokatining tarkibiy qismlari**: ixtisoslik sohasidagi burch, pedagogik adolat, ixtisoslikka doir vijdon, izzat nafs, pedagogik oriyat va boshqalar;

- **Rahbar faoliyatida muloqot odobiga qo'yiladigan talablar** - do'stlik, xizmatdagi moslik, chiqishib hamjihat bo'lib ishlash, maslakdoshlik, mayinlik, iltifotlilik, samiylik va boshqalar;

- **Rahbarning o'zini boshqara olish bilan bog'liq ko'nikmasi**, shaxs va jamoaga ta'sir ko'rsatish ko'nikmalari pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari demakdir.

- **Kasbiy refleksiya**- o'z-o'zini anglashi, o'zini-o'zi boshqarish va o'z-o'zini bilish demakdir.

- **Rahbarning mahorati**- ishga bo'lgan fidoiylilik, bilim va tajribalarning birikmasi bo'lib, rahbar faoliyatining eng yuqori cho'qqisidir, chunki u o'ziga ajratilgan juda qisqa vaqt ichida eng yuqori mukammal natijaga erishadi.

- **Muloqot odobi**, nutq texnikasi- rahbarning muloqot madaniyati me'yorlari, kommunikativ faoliyatni nutq texnikasi qoidalari asosida amalga oshirish jarayonidir.

- **Rahbarning yakka shaxs va jamoaga ta'sir etish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmasi** (didaktik ko'nikma, tashkilotchilik ko'nikmasi, konstruktiv va kommunikativ ko'nikmasi, pedagogik munosabatni boshqarish, jamoaning ijodiy ishini tashkil etish).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ш.М.Мирзиёев «Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

2. Ш.М.Мирзиёев «Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

3. Ш.М.Мирзиёев «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

4. Ш.М.Мирзиёев «Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

5. Исроилов Б.И. Таълим тизимида инновацион корпоратив ҳамкорликни ривожлантиришда иқтисодий механизмлар ролини ошириш. ТМИ, ИАК, 2016 й., 26 март
6. Baker D, Le Tendre G. National Difference, Global Similarities: World Culture and the Future of Schooling Stanford, CA: Stanford University Press, 2005. –pp. 96-114.
7. Brozen Y. Invention, Innovation, and Imitation. The American Economic review. 1951. 41,2.
8. Nelson. R.R., Rosenberg. N., Technical innovation and national systems. National innovation systems. A comparative analysis. 1993. Oxford.
9. Sheldon R. The Writing of University History at the End of Another Century //

O'QUVCHILARNI VIRTUAL OLAM TA'SIRIDAN HIMOYALANISH IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

**Dusanov Elbek Abdusamatovich,
Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi "Pedagogika, va psixologiya ta'lim
texnologiyalari" kafedrası mudiri (PhD), dotsent**

Abstract: This article presents the results of scientific research on the problem of teenagers addicted to virtual games, the negative qualities that appear in the behavior of teenagers as a result of virtual games, and recommendations for their prevention.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Аннотация: В данной статье представлены результаты научных исследований по проблеме зависимости подростков от виртуальных игр, негативные качества, которые проявляются в поведении подростков в результате виртуальных игр, и рекомендации по их профилактике.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya: Mazkur maqolada virtual o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va virtual o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida, o'smir o'quvchilarning internet tarmog'i ma'lumotlari bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishning samarali psixologik va pedagogik usullari ta'lim jarayoniga keng ko'lamda tatbiq etilgan. 2015-yil, Janubiy Koreyada o'tkazilgan Xalqaro ta'lim forumida 2030-yilgacha qabul qilingan «Incheon declaration» da «Ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish», fan va ta'lim yutuqlarini o'quv materiallari mazmuniga singdirib borish, yoshlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning psixologik chora-tadbirlarini yangi islohotlar darajasiga ko'tarish hamda uni amaliyotga tatbiq etishga alohida e'tibor berilgan. Dunyoda ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida virtual olam vositalarining inson ongiga ta'sirini aniqlash, internetga qaramlikning oldini oldini olish, o'smir yoshlarning axborotlar bilan ishlay olish ko'nikmalarini ilmiy tekshirish, shuningdek, jamiyat hayotida axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlash, texnolog o'zgarishlar

sharoitida yoshlarni ekstremistik va separatistik tashkilotlarning vayronkor g'oyalaridan himoyalash hamda mahalla muhitida xavfsiz axborot muhitini ta'minlash, jamiyatning turli qatlam va submadaniyat kishilari orasida kiber xavfsizlikni barqarorlashtirish bo'yicha, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda, jamiyatning turli sohalarini zamonaviy axborot-texnologik vositalar bilan ta'minlash, sohalararo axborot savodxonligini oshirish, xavfsiz axborot muhitini joriy etish, yosh avlodni salbiy axborotlar xurujidan himoyalash, ochiq axborot tizimlarini qayta isloh qilish, jamiyat hayotini texnogen boshqarishda, bunyodkor axborot mahsulotlarini tayyorlash sifati va darajasini doimiy oshirib borishning huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi hamda uning moddiy-texnik bazasi kengaytirildi. Bu borada o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan ilg'or xorijiy davlatlarning ilmiy-uslubiy dasturlaridan keng foydalanish, virtual olam ma'lumotlariga qaram bo'lishning omillari va undan himoalanishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarining ishlab chiqilishi, o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoya qilishning psixologik tashviqot dasturlarini yanada rivojlantirishga keng xizmat qiladi. Shu jihatdan ham, psixologiya va axborot xavfsizligi (sohalar bo'yicha) yo'nalishlarida mutaxassislar tayyorlaydigan ta'lim muassasalarida Davlat ta'lim standartlari, davlat malaka talablari, o'quv dasturlarini ishlab chiqishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlariga va ilg'or uslubiy ta'minotini ishlab chiqish ishlariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Virtual dunyo insonga juda ham keng imkoniyatlarni ochib beradi. Internetdagi anonimlik, dunyoning turli nuqtalaridan kira olish, har qanday foydalanuvchi (jinsi, yoshi, millati, dinidan qat'i nazar) bilan muloqotga kirishish, o'zini realizatsiya qila olish, hayotdagi axloqiy qoidalarining internetda yo'qligi, javobgarlikdan qochish yuqorida qayd etilgan xavflarni yanada kuchaytiradi.

O'smir yoshlarning virtual olam ta'siridan himoya qilish masalasida bugunga qadar ko'plab, soha egalari, jumladan, psixologlar, pedagoglar, sotsiologlar hamda faylasuf tadqiqotchilar tomonidan keng miqyosda tadqiq etilgan bo'lsa-da, hanuzgacha ushbu masala fanlararo tadqiqotlarning bosh maqsadi sifatida gavdalanmoqda. Chunki amalga oshirilgan tadqiqotlarning aksariyati, nazorat guruhlarida olib borilgan bo'lib, undan ko'pchilik tadqiqotchilar o'z e'tirozlarini bildirib o'tganlar, ya'ni nazorat guruhlari ushbu masalani yechish uchun yetarli darajada ob'yekt sifatida qabul qilinmaydi. Shuningdek, mazkur masalani faqatgina so'rov yoki intervyular orqali to'liq o'rganib bo'lmaydi. Virtual olam keng ma'noda, real mavjud bo'lmagan vositalar yordamida sun'iy ravishda yaratilgan dunyodir. Virtual olam vositalari va tizimlari yordamida unga singib ketgan inson, unda hqiqiy hayotdagi kabi harakatlarni amalga oshirishga harakat qilib, tashqi dunyo bilan bog'liq xatti-harakatlardan voz kecha boshlaydi. Mohiyatan virtual olam, internet tarmog'i, kibermakon kabi tushunchalar, bir-biriga sinonim so'zlar sanalib, uning jamiyat hayoti uchun ijobiy va salbiy jihatlari, butun dunyo mutaxassislari tomonidang keng ko'lamda tadqiq etilmoqda. Jumladan, psixolog mutaxassislarning olib borayotgan ilmiy izlanishlari shuningdek, internet addeksiya, igromaniya kabi noodatiy xatti-harakatlarni oldini olish va uni profilaktika qilish bo'yicha, ishlab chiqayotgan chora-tadbirlar dasturi kabilar o'ziga xos ahamiyatga ega ilmiy islohotlardan biri sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Virtual olam va uning ta'siri, internet qaramlik va psixologik profilaktikasi, o'smir yoshlar hayotida axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlash, kiber xavfsiz muhit va yoshlar kabi

masalalar, butun jahon psixolog olimlarining diqqat e'tiborida bo'lib kelmoqda. Virtual olam va uning ta'siri, internet va shaxs, internetga tobe bo'lish, yoshlarni virtual olam ta'siridan himoya qilish kabi masalalar qator xorij va mahalliy psixolog tadqiqotchilar tomonidan keng tadqiq etilgan.

N.A.Nosovning ta'rificha, virtual olam vositalari – bu yangi axborot texnologiyalari, axborot qidiruv va uzatish tizimlari, shubhasiz, yaqin kelajakda mutlaq erkinlik darajasiga yetadi. Ushbu keng ko'lamli axborot tuzilmalari bilan bir qatorda, unga aloqador yana bir tizim – virtual olam ta'siri ham yanada ortadi [1; c.-187.]. Virtual olam – bu insonga ko'rish, eshitish, hidlash, teginish va boshqa hislar orqali taqdim etilgan texnik vositalar yordamida yaratilgan dunyodir deb ta'kidlaydi E.D.Nevesenkoi[2; c.-23.]. Virtual olamning ta'siri o'smirlar xulqida “simulyatsiya” reaksiyasi sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni bu o'smirning virtual olam hodisalariga taqlid qilishi yoki ularni o'zlashtirish bilan yakun topadi.

Virtual olamga qaram bo'lgan o'smir yoshlar birinchi navbatda, kognitiv, motivatsion va xulq-atvor sohalarida o'zgarishlarga uchraydi. Shu bilan birga, motivatsion vaziyatda qaram ob'yektga haddan tashqari, hissiy munosabat paydo bo'ladi, boshqa ob'ektlarga nisbatan, qaram ob'yekt haqidagi fikrlar ustuvorlik qiladi, o'smir xulq-atvorida himoya mexanizmi bo'lgan, tajovuzkor xatti-harakatlar kuchayadi. M.M. Kuznetsovning aytishicha, “Virtual” (ingl.Virtual) so'zi ingliz tilidagi so'z bo'lib, uning ma'nosi turlicha sanalib, birinchidan u “Ko'rinmas” ma'nosini anglatrsa, ikkinchidan esa, “Virtual voqe'lik” bo'lib ko'ringan, biroq vazifalar boshqa moslamalar tomonidan bajariladigan funktsional tizimdir [5; c.-62-91.].

Ayrim ilmiy manbalarda yozilishicha, virtual olam – bu axborot texnologiyalari orqali, insonlarning xohishiga ko'ra, vaqt-makon muhitini o'zgartirish orqali shakllanadigan, yangi sun'iy illyuziyali olamdur.

Demak, “virtual” so'zining birinchi lug'aviy ma'nosiga qaraydigan bo'lsak, u «ko'rinmas» degan ma'noni bildiradi. Bu so'zni yanada soddalashtirsak, insonning internetdagi axborotlarga mukkasidan ketishi oqibatida real hayotdan uzilishi, odamlarga ko'rinmay, o'zi bilan o'zi qolishdir. Ikkinchi lug'aviy ma'nosiga e'tibor beradigan bo'lsak, internetdagi voqealar bizga voqeiy (real) bo'lib ko'ringan, lekin vazifalari boshqa moslamalar orqali bajarilgani uchun ham, u virtual, ya'ni butunlay boshqa olamdur. Bundan tashqari, tadqiqot doirasidagi ma'lumotlarni yanada kengroq yoritishish maqsadida, “virtual olam” iborasi bilan birga “kibermakon” atamasiga ham e'tibor qaratishimiz maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Kibermakon (ingl: cyberspace) tushunchasi kanadalik yozuvchi Uilyam Gibson tomonidan 1984 yili “Cyberspace” (Kibermakon) deb nomlangan trilogiyasi, birinchi romanining “Neuromancer” chop etilishi bilan bog'liq [6; c.-320.]. U dunyoning barcha kompyuterlaridagi elektron ma'lumotlar aylanib yuradigan virtual makonni ta'riflaydi. Demak, hayotda hamma narsa paydo bo'lishining asosiy sabablari bor. Hech bir narsa besabab vujudga kelmaydi. Insonlarning eng asosiy kamchiliklarimizdan biri bu, agar jamiyatda jinoyat sodir bo'lsa, birinchi navbatda jinoyatchini jazolaymiz. Ya'ni ko'pincha jinoyatning oqibati bilan ko'proq kurashamiz. To'g'ri, jinoyatga jazo muqarrar, lekin jinoyatning paydo bo'lish sabablari bir chekkada qolib ketadi. Jinoyatning sodir bo'lish sabablari, omillari, ya'ni ildizini topsak, ko'plab turdagi jinoyatlarni oldini olgan bo'lamiz.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ushbu maqolada G.V.Lofovaya tomonidan ishlab chiqilgan «Virtual olamga tobelik (addiksiya)» testi, K.Leongard va G.Smesheklarning «Xarakter aksentuatsiyani baholash» so'rovnoma,

A.I.Shepilovanning «Tugallanmagan jumlar» metodikasi hamda A.A.Lugoviskaya tomonidan yaratilgan «Yengib o'tuvchi xulq-atvor» so'rovnomalaridan foydalanildi. Olingan natijalarining statistik ishonchlilik darajasi matematik-statistik metodlaridan K.Pirson korrelyatsiya koeffitsienti, foizli tahlil va faktorli analizlar orqali o'rganildi. Psixologlarning fikricha yovuz o'yinlar 100% konflikt holatlarga ta'sir etadi. Mana shu holatlarda shartli refleks hosil bo'ladi. Agar odam kompyuterning oldida qancha ko'p vaqt o'tirsa, (yovuz o'yinlar o'ynab), oddiygina hal qilsa bo'ladigan narsalar ham uningcha konflikt darajasida bo'ladi va uni birgina yo'l, kuch ishlatish yo'li bilan yengish mumkin deb o'ylaydi.

Virtual o'yinlari kinoga yoki kitoblarga qaraganda odamning ruhiyatiga tez ta'sir qiladi. Kompyuterda o'ynab turib odam o'zi qaror chiqaradi, kinoda esa u faqat kuzatuvchi bo'ladi xolos. Har qanday film 2 soat davom etadi, ammo bola kompyuter o'yinlari oldida 100 soatlab o'tirishi mumkin. Olib borilgan kuzatishlarning natijasiga ko'ra filmda odamlarni syujetning rivojlanishi qiziqtiradi.

Umuman olganda, har qanday sevimli mashg'ulotlar va ularning ekstremal shakllari mazmunida keyinchalik, tobelik xususiyati rivojlanishi mumkin. V.D.Emelyanenkoning ta'kidicha, internetga tobelik tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, u o'zida inson hissiy kechinmalarining o'ziga xos xususiyatlarini qamrab olishi lozim[7; c.-51-54.].

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Mixon universiteti gumanitar va tabiiy fanlar kolleji professori Akio Mori 6 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan 240 odamning miyasining faolligi o'rtasida tajriba olib borgan. Tajribadagilarni Mori 3 ta gruppaga ajratadi. Birinchi guruhga kompyuter umuman o'ynamagan yoki onda-sonda o'ynagan kishilarni, ikkinchi guruhga o'rtacha o'ynovchilarni, uchinchi guruhga ashaddiy o'ynovchilarni kiritadi. Professor virtual o'yinlarning miyaga ta'siri va buning natijasida odamning bu ta'sirga emotsional va ijodiy javobini kuzatadi. Mori alfa va beta ritmlarining muvofiqligini o'rganadi (1-chisi harakatsizlikni, 2-chisi miyani old peshona qismining aktiv ishini ko'rsatadi). Natijada u shuni isbotladiki, kompyuterga qiziqmaydigan odamlarda beta-ritmlar alfa-ritmlarning ustidan hukmron bo'ladilar. Normal kam o'ynasalar ham hech narsa o'zgarmaydi. Ikkinchi guruhda o'yin vaqtida beta ritm kuchsizlanadi. Uchinchi guruh video o'ynovchilarda esa kompyuterdan uzoqda bo'lsalar ham, ularda alfa-ritmlarning ustuvorligi hukmron bo'ladi.

Virtual o'yinlari miyaning ko'rish va harakatlanishga javob beradigan qismiga ta'sir qiladi. O'yinlar odamning xulqi, emotsiyasi va o'qishga javob beradigan bosh miya po'stlog'ining old peshona qismi ya'ni, aql sohasini o'sishiga zarar yetkazadi. Virtual o'yinlari bilan parallel ravishda aqliy salohiyatlar ham pasayib boradi. Shuni aytish kerakki laboratoriya miyani old peshona qismining ishlamasligi neandertal odamni vahshiy va ta'sirchan qilib qo'yadi, katta jamoada yashashni xohlamaydi. Virtual uyinlari aynan miya old peshona qismini faoliyatini susaytiradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

O'smirlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlariga virtual olam tamoyillari, yengib o'tuvchi xulq-atvori, virtual olamdan chiqish sifatlarini baholash, internetga qaramlikni oldini olish yo'llari va shaxs xarakter aksentuatsiyasi kabi psixologik xususiyatlar o'z ta'sirini ko'rsatishi namoyon bo'ldi. O'smirlarni virtual olam ta'siridan himoyalashda irodaviy va motivatsion jihatlar, ya'ni matonat, oqilona harakatlarni bajarish, voqelikni yengib o'tish, o'zini o'zgartirishga

intilish, ijobiy tafakkurni shakllantirish va emotsiyalarni nazorat qilish sifatleri o'ziga xos yordamchi vosita sifatida xizmat qilar ekan hamda o'smir yoshlarning subyektiv kechinmalari bilan bog'liq ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Виртуальная реальность: философские и психологические проблемы Текст. / Под. ред. Н. А. Носова. М.: Центр виртуалистики ИЧ РАН, 1997. – 187 с.
2. Рощин С.К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства Текст. / С. К. Рощин, В. А. Со-снин // Российский монитор. – 1995. – №6. – С. 133-146.
3. Липков, А. И. Ящик Пандоры: феномен компьютерных игр в мире и в России / А. И. Липков. - М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 132 с.

FAN, TA'LIM VA ISHLAB CHIQARISH UYG'UNLIGI ASOSIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH MASALALARI

*Yuldashev Salaxiddin Azamovich,
Qo'qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri*

Annotatsiya. Inson bilimlar bilan boyishining doimiy jarayoni hozirgi sharoitda fanning jamiyat hayotidagi rolining ortib borishi bilan bog'liq ravishda yangi xususiyatlarni kasb etdi. Endi u mavjud bilimlar va ko'nikmalarning amaliy yo'l bilan to'ldirilishini namoyon etmaydi. Insonlarni ilmiy bilimlar va ularni amaliyotda qo'llash o'quvlari bilan boyitish jarayoni hal qiluvchi rol' o'ynamoqda.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, globallashuv, texnologik inqilob, ilmiy tadqiqot, texnologiya, strategiya, fan, ta'lim, texnika, inqilob, ilmiy.

Аннотация. Непрерывный процесс обогащения человечества знаниями приобрел в современных условиях новые черты в связи с возрастающей ролью науки в жизни общества. Он больше не представляет собой практическое применение существующих знаний и навыков. Процесс обогащения людей научными знаниями и обучения их практическому применению играет решающую роль.

Ключевые слова: Инновации, глобализация, технологическая революция, научные исследования, технологии, стратегия, наука, образование, технология, революция, научный.

Abstract. The constant process of human enrichment with knowledge has acquired new features in the current conditions in connection with the increasing role of science in the life of society. It no longer represents the practical replenishment of existing knowledge and skills. The process of enriching people with scientific knowledge and training in their practical application plays a decisive role.

Keywords: Innovation, globalization, technological revolution, scientific research, technology, strategy, science, education, technology, revolution, scientific.

Innovatsiyaviy iqtisodiyotni shakllantirish fan, ta'lim va ishlab chiqarish salohiyatini birlashtiradigan integratsiyalashgan tuzilmalar tashkil etishni talab qiladi. Ma'lumki, iqtisodiyot fanida "integratsiya" (lotincha "integer"—"yaxlit" so'zidan) deyilganda, "iqtisodiy sub'ektlarning birlashishi, ular o'zaro hamkorligini chuqurlashtirish, o'rtalaridagi aloqalarni rivojlantirish"¹ tushuniladi.

¹. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. - М.: Книжный мир, 2003.

Bugungi globalashuv sharoitlarida fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyalashishi hayotiy zaruratga aylangan. XVIII asr oxiridan XX asrga qadar fanda muttasil ixtirolar qilinadi, amaliyot esa bu ixtirolarni ishlab chiqarishga joriy qilardi. Biroq keyinchalik fan tobora ko'proq amaliyotni texnologik mukammallashtirishga e'tibor qarata boshladi, natijada «fan-texnika inqilobi», «texnologik inqilob» tushunchasi bilan almasha boshladi.

Umuman, ilmiy tadqiqotlarga ikki xil yondashuv mavjud. Buning birinchi muallifi G.Galiley bo'lib, u fanning maqsadi yangiliklarni kashf qilish deb hisoblangan. Ya'ni bu «sof fan», nazariy bilishdir.

Ikkinchi yondashuv muallifi, ingliz faylasufi, ingliz materializmining asoschisi F.Bekon fanning vazifasi yangi hunarlarni kashf etishdan iboratligini asoslagan. Fan hozirgi davrda haqiqatan ham shu yo'ldan – amaliyotni texnologik takomillashtirish yo'lidan ketmoqda. Fanning jamiyatdagi roli beqiyos o'sgan. Agar XVIII-XIX asrlar chegarasida butun dunyoda bir necha ming olim ilmiy ish bilan shug'ullangan bo'lsa, hozirgi vaqtda ularning soni 5 milliondan ortib ketgan. XX asrda har 10-15 yilda ilmiy tadqiqotlarning soni ikki baravarga ko'payib bordi.

XIX asr oxiriga qadar ilmiy tadqiqotlar asosan universitetlarda olib borilardi. Dastlabki ilmiy laboratoriyalardan biri 1835 yilda tashkil qilingan edi. Hozir millionlab olimlar maxsus ilmiy laboratoriyalarda ish olib boradi. Bugungi kunda fan bilimlarning ulkan sohasini qamrab olgan. 15 mingga yaqin fan sohasi muttasil ixtisoslashish bilan bir qatorda tobora integratsiyalashib bormoqda. Eng muhim kashfiyotlar ana shu turli fanlar tutashgan joyda qilinmoqda. Taraqqiy etgan davlatlarda fanga yalpi milliy mahsulotning 2,0-3,0% sarf qilinmoqda. Umuman, fan qimmatga tushadigan soha deb qaraladi.

Bu faqat ilmiy xodimlarni tayyorlashning qimmatligi, ularning ish haqigina emas, shuningdek ilmiy tadqiqotlarning moddiy ta'minoti, axborotning chiqimdorligi bilan izohlanadi. Ammo olib borilgan hisob-kitoblar Arximed davridan boshlab, hozirgi vaqtgacha fundamental tadqiqotlar uchun sarflar 30,0 mlrd. AQSH dollarini tashkil etganligini ko'rsatdi. Bu xarajatni taqqoslash uchun mazkur mablag' miqdori AQSHda fan tadqiqotlari orqali yaratilgan texnika vositalari va texnologiyalar yordamida 12 kun davomida yaratilayotgan yalpi milliy mahsulot tannarxiga teng ekanligini keltirish mumkin¹.

Hozirgi davrda ilmiy tadqiqotlarning salmoqli qismi amaliy – iqtisodiyot, texnologiyalar, ta'lim sohalarida olib borilmoqda. Ular ishlab chiqarish, moliya, ta'lim tizimlarini takomillashtirish, kompaniyalar samaradorligini oshirish va hokazolarga yo'naltirilgan.

Shu bilan birga ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy qilish muddatlari ham keskin qisqarmoqda. Agar ilgari amaliyotchilar – muhandislar, texnologlar, agronomlar, vrachlar, o'qituvchilar olimlar o'z tavsiyalarini tayyorlashlari, keyin ularni sinab ko'rishlari, shundan so'ng konstruktorlar va texnologlar tegishli konstruktsiyalar va texnologiyalarni yaratishlarini poylab turadigan bo'lsalar, bugun bunday kutib turish besamar bo'lib qoldi. Chunki ana shu jarayon oxiriga yetguncha olimlarning ilmiy ishlanmalari amaliyotdagi vaziyat o'zgarishi natijasida o'z ahamiyatini yo'qotishi mumkin. Bu amaliyotchilarni ilmiy kashfiyotlarni olimlar bilan hamkorlikda iloji boricha tezroq ishlab chiqarishga joriy qilishga undamoqda.

¹. Atkinson, Robert D. The Innovation Economy. A New Vision for Economic Growth in the 21st Century. //Policy Report. October 2003.

Lekin fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy qilish amaliyotchilar bilimi, malakasi darajasiga ham yangi talablar qo'ymoqda. Bu ta'lim tizimini davr talabi asosida tubdan takomillashtirishni hayotiy zaruratga aylantirdi. «Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot» davrida ta'lim iqtisodiy rivojlanish va milliy boylikni jamg'arishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan odamlar tomonidan bilimlarni egallashi jamiyatning iqtisodiy, ilmiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi. Taniqli amerikalik iqtisodchi T.Stoun'er «Iqtisodiyotning sanoat rivojlanishidan keyingi davrida bilim yer, mehnat va kapital o'rnini bosib, zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarining eng muhim asosiga aylandi»¹ deb ko'rsatadi.

Fan, ta'lim ishlab chiqarish integratsiyasi asosida Y.Shumpeterning iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlari to'g'risidagi nazariy qoidalari yotadi. Uning izdoshlari K.Frimen, R.Nelson va B.A.Lundvall 1980-1990 yillarning oxirida bu g'oyalarni rivojlantirdilar. Mazkur kontseptsiyadan texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning o'zaro bog'liqligi, tegishli ravishda, o'z ichki mantig'i bo'yicha rivojlanadigan fan va texnologiyalarning jamiyatning taraqqiy etishiga ta'sirini tushuntirish uchun foydalandilar. Dastavval fan, ta'lim ishlab chiqarish integratsiyasi talqinida fan va texnologiyalarga kompaniya va firmalar faoliyat olib boradigan muhitni belgilaydigan hamda ular strategiyasiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillar sifatida qaralar edi. B.A.Lundvall bu tushunchani ancha kengaytirdi: u milliy innovatsiya tizimi ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barcha unsurlarini qamrab olishini hamda texnologiya va innovatsiyalar rivojlanishining darajasi mamlakatning tarixiy rivojlanishi xususiyatlari bilan belgilanishini ko'rsatdi.

1996 yilda Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotiga a'zo mamlakatlarning ta'lim vazirlari tomonidan qabul qilingan. «Ta'lim – butun umr davomida» strategiyasi inson faqat maktab yoshida emas, balki butun mehnat faoliyati davrida ta'lim berishning ham rasmiy, ham norasmiy tuzilmalarida ta'lim olishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishi zarurligini e'tirof etishdir. Ya'ni bu strategiya inson umrining barcha bosqichlarida turli shakllarda va turli sohalarda bilim olishi zarurligini nazarda tutadi.

Hozirgi vaqtda butun jahonda odamlar hamma davrdagilarga qaraganda yuqori ta'lim darajasiga egadir. Buni ta'limning juda ko'p indikatorlari tasdiqlab turibdi. Agar 1960 yilda jahonda 15 yoshdagi va undan katta yoshda bo'lgan har bir odam ta'lim olishining o'rtacha davomiyligi 4 yildan kamni tashkil etgan bo'lsa, hozirga kelib mazkur ko'rsatkich global darajada ikki marta, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa uch marotaba - 1,9 yildan 6,4 yilga ortdi. Bugungi kunda jahonda yoshlar o'rtasidagi savodxonlik ma'lumotlar mavjud bo'lgan 104 mamlakatning 63 tasida 95,0 %, 35 mamlakatda esa 99,0 % ga etdi².

Inson bilimlar bilan boyishining doimiy jarayoni hozirgi sharoitda fanning jamiyat hayotidagi rolining ortib borishi bilan bog'liq ravishda yangi xususiyatlarni kasb etdi. Endi u mavjud bilimlar va ko'nikmalarning amaliy yo'l bilan to'ldirilishini namoyon etmaydi. Insonlarni ilmiy bilimlar va ularni amaliyotda qo'llash o'quvlari bilan boyitish jarayoni hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Buni esa uzluksiz rivojlanuvchi

¹. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе / Под ред. Гуревича П.С. –М.: Прогресс, 1986. - С.24.

². Абдурахмонов К., Зокирова Н. Человеческое развитие: Учебное пособие/Под ред. д-ра эконом. наук, проф. Ю.Г.Одегова.-М.:МАТТР, 2013.-С.178

va rivojlanish jarayonida tabaqalashuvchi ta'lim tizimisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Unda kadrlarni, shu jumladan tadbirkorlarni iqtisodiy tayyorlash muhim o'rin tutadi.

Bilimlar va axborotlarning jamiyat rivojlanishidagi ahamiyatini nihoyatda oshib borayotganligi axborot jamiyati kontseptsiyalarida va axborot tsivilizatsiyasining shakllanishida o'z aksini topdi. Yangi bilimlar, axborot, o'quv va ko'nikmalarga ega bo'lish, ularni yangilash va rivojlantirishga yo'naltirilishning qaror topishi nafaqat industrial iqtisodiyotdagi xodimlarning, balki tadbirkorlarning, biznes rahbarlarining ham fundamental xususiyatlariga aylanmoqda. Axborot jamiyatida qaror topuvchi iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichi ular uchun o'z malakasini doimiy ravishda oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Ta'lim sohasi axborot jamiyatida hayotning iqtisodiy sohasi bilan aralashib ketadi. Ta'lim faoliyati iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

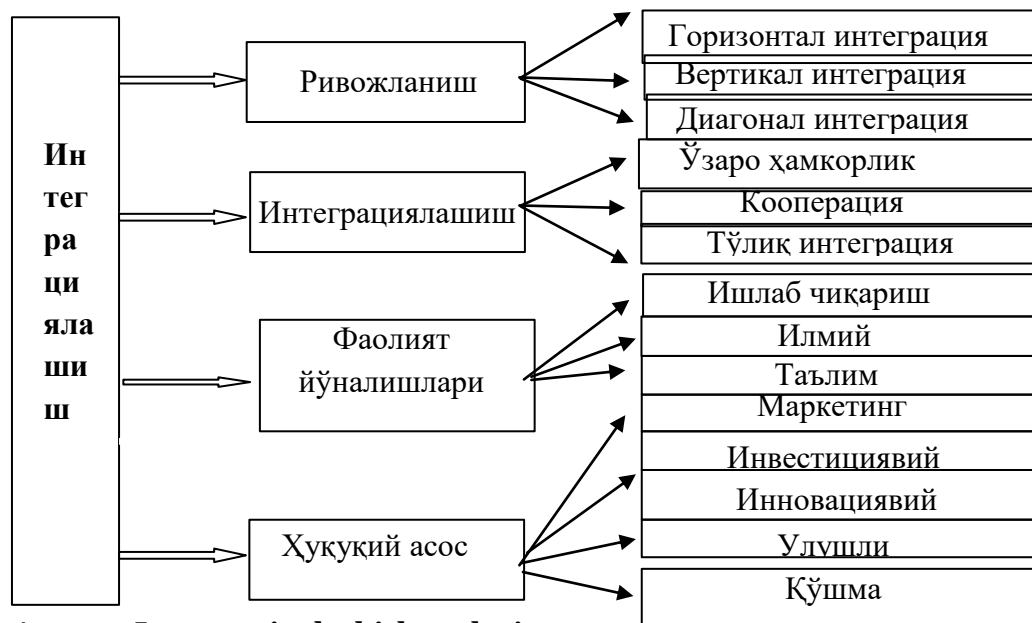
Zamonaviy axborot infratuzilmasini shakllantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish vazifalari bilan, balki biznesda yangi texnologiyalardan, zamonaviy texnika tizimlaridan, ma'lum bilimlar, o'quv va ko'nikmalardan, insonlar xatti-harakatining modellaridan foydalanish zarurati bilan belgilanadi. Demak, ijtimoiy rivojlanishda bilimlar, axborot ahamiyatining kuchayishi, bilimlarning asta-sekin inson kapitaliga ta'lim sohasining hozirgi zamon ijtimoiy hayoti tarkibidagi rolini keskin o'zgartiradi. Bu ta'lim tizimining an'anaviy tarzda faqat fan sohasi bilangina emas, shuningdek, amaliyot bilan intergatsiyasining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ayni paytda bozorning xo'jalik yurituvchi sub'ektlar raqobatbardoshligiga, texnologiyalar, axborot va iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlarga hozirjavob bo'lish talabi korxonalarni tarkibiy yangilanishlarni amalga oshirishga undamoqda. Korxonani tarkibiy o'zgartirish – bu uning faoliyatini kompleks yangilashdir. Bunday yangilash xo'jalik yurituvchi sub'ekt barqarorligini, samaradorligini va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ishlab chiqarish tarkibini, korxona aktivlari, shuningdek boshqaruv tizimini o'zgartirishdan iboratdir¹.

Korxonalar bozorda o'zlarining raqobatbardoshligini oshirish uchun dastavval o'zaro birlasha boshladi. XIX asr boshlarida ana shunday birlashishlar iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida monopol mavqeni egallagan kompaniyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ularning bozor narx-navolariga, ishlab chiqarish hajmlari va taklifni o'zgartirishga ta'sir ko'rsatishga qodirligi yuqori darajada foyda olishlariga va raqobat ustunligiga ega bo'lishlariga xizmat qildi. Ammo bu sog'lom raqobatga va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatardi.

Korxonalarning tarmoqlararo birlashishlari XX asrning 20-yillariga to'g'ri keldi. Bu o'sha davrda harbiy-sanoat tarmog'ining yuqori texnologiyali mahsulotga talabining ortishi bilan bog'liq edi. Iqtisodiyotda XX asrning 60-yillarida integratsiyalashgan tuzilmalarning ko'payishi esa iqtisodiy samaradorlikni oshirish maqsadini ko'zlagan edi. Avval bunday tuzilmalar vertikal integratsiyalashish sifatida shakllangan bo'lsa, XX asrning 80- va 90-yillarida intergatsiyalashishning gorizontali turi ko'paydi (1-rasm).

¹. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь / 5-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА, 2006. – С.495.

1-rasm. Integratsiyalashish turlari

Har qanday integratsiyaning asosiy mohiyati sinergiya samarasiga asoslangan. Sinergiya (yunoncha “synergos” – “muvofiqlashgan”, “o‘zaro hamkor” so‘zidan) – sub’ektlar faoliyatining muvofiqlashtirilishidir. Sinergiya qonunining mohiyati shundan iboratki, har qanday sub’ekt bir o‘zi samara keltiradigan barcha jihatlariga ega bo‘lmaydi. Turli sub’ektlarda mavjud bo‘lgan ana shunday jihatlarining birlashtirilishi sinergiya samarasini – foydani ko‘paytirishni, xarajatlarni kamaytirishni, raqobat ustunligini oshirishni ta‘minlaydi.

Gorizontall integratsiyalashish ishlab chiqarish faoliyatini bir bosqichda olib borayotgan korxonalarning birlashishini nazarda tutadi. Vertikal integratsiyalashish deyilganda mahsulot ishlab chiqarishning turli bosqichlaridagi korxonalarning texnologik o‘zaro birlashishi tushuniladi.

Diagonal integratsiyalashish yuqorida qayd qilingan birlashishlarning mujassami, ya‘ni o‘zaro texnologik bog‘liqligi bo‘lmagan, vertikal ishlab chiqarish tsiklining turli darajalaridagi va mahsulotlarning parallel turlarini ishlab chiqaradigan korxonalarning qo‘shilishidir.

Integratsiyalashish darajasi hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma asosida, odatda, notijorat asosidagi o‘zaro hamkorlik; tijorat yoki notijorat sheriklik to‘g‘risidagi shartnoma bo‘yicha teng huquqli kooperatsiya hamda moliyaviy resurslar birlashtiriladigan, huquqiy jihatdan rasmiylashtiriladigan to‘liq integratsiya sifatida tasniflanadi.

Integratsiyalashish mahsulot ishlab chiqarishni o‘zlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni va ta‘lim dasturlarini, innovatsiya faoliyatini amalga oshirish, yangi bozorlarni o‘zlashtirish yoki yangi mahsulotni bozorga olib kirish (marketing), investitsiyaviy jozibadorlikni kuchaytirish maqsadlarida qilinishi mumkin.

Integratsiyalashish ulushli asosda hamda ochiq yoki yopiq aksiyadorlik jamiyati, mas‘uliyati cheklangan jamiyat ta‘sis etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ш.М.Мирзиёев «Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.

2. Ш.М.Мирзиёев «Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.
3. Ш.М.Мирзиёев «Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.
4. Ш.М.Мирзиёев «Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва ҳалқ фаровонлигининг гарови» Т.: Ўзбекистон, 2017 й.
5. Исроилов Б.И. Таълим тизимида инновацион корпоратив ҳамкорликни ривожлантиришда иқтисодий механизмлар ролини ошириш. ТМИ, ИАК, 2016 й., 26 март
6. Baker D, Le Tendre G. National Difference, Global Similarities: World Culture and the Future of Schooling Stanford, CA: Stanford University Press, 2005. –pp. 96-114.
7. Brozen Y. Invention, Innovation, and Imitation. The American Economic review. 1951. 41,2.
8. Nelson. R.R., Rosenberg. N., Technical innovation and national systems. National innovation systems. A comparative analysis. 1993. Oxford.
9. Sheldon R. The Writing of University History at the End of Another Century // Writing University History, 1997. Vol.23, №2. –pp. 151-167
10. Strategy& 2015 Global Innovation 1000 survey data and analysis. www.strategyand.pwc.com

PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Tuxfatullina D.T.,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat Markazi, Pedagoglarni
kasbiy rivojlantirish bo'yicha o'rinbosar

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv ta'lim, AKT integratsiyasi va uzluksiz kasbiy rivojlanish modeli asosida pedagog faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot davomida so'rovnomalar va kuzatuv metodlari asosida olingan natijalar pedagoglarning metodik, axborot-kommunikatsion va kommunikativ kompetensiyalari sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Maqolada zamonaviy yondashuvlarning samaradorligi empirik ma'lumotlar bilan asoslanadi. Shuningdek, pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv ta'lim, AKT, uzluksiz ta'lim, pedagogik innovatsiya.

Аннотация: В статье анализируются современные подходы к формированию профессиональной компетентности педагога. Рассматриваются компетентностный подход, рефлексивное обучение, интеграция ИКТ и модель непрерывного профессионального развития. Результаты исследования, полученные на основе анкетирования и наблюдения, показывают повышение методической, информационно-коммуникационной и коммуникативной компетенций педагогов. Эффективность современных подходов подтверждается эмпирическими данными. Разработаны практические

рекомендации по модернизации системы подготовки и переподготовки педагогов.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетентностный подход, рефлексивное обучение, ИКТ, непрерывное образование, педагогические инновации.

Abstract: This article analyzes modern approaches to developing teachers' professional competence. The competency-based approach, reflective practice, ICT integration, and continuous professional development model are examined. The study results, based on surveys and observations, indicate significant improvement in teachers' methodological, communicative, and ICT competencies. The effectiveness of modern approaches is supported by empirical data. Practical recommendations for improving teacher training systems are proposed.

Keywords: professional competence, competency-based approach, reflective learning, ICT integration, continuous professional development, pedagogical innovation.

KIRISH

Ta'lim tizimining globallashuvi va raqamli transformatsiyasi pedagogning kasbiy kompetensiyasiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat fanini chuqur bilishi, balki innovatsion metodlardan foydalanishi, AKT vositalarini qo'llashi, refleksiv tahlil olib borishi va o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyat yuritishi zarur.

Tadqiqotning dolzarbligi pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida kompetensiyaviy yondashuvni keng joriy etish ehtiyoji bilan belgilanadi.

Tadqiqot maqsadi: pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Kasbiy kompetensiya tushunchasini nazariy jihatdan tahlil qilish.
2. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarni aniqlash.
3. Amaliy tajriba asosida natijalarni baholash.
4. Taklif va tavsiyalar ishlab chiqish..

METODLAR

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Nazariy tahlil (ilmiy manbalarni o'rganish)
- So'rovnoma (45 nafar pedagog ishtirokida)
- Kuzatuv metodi
- Taqqoshlama tahlil
- Statistik qayta ishlash

Tajriba 3 oy davomida olib borildi. Pedagoglar bilan zamonaviy metodlar asosida trening mashg'ulotlari o'tkazildi.

Baholash mezonlari:

- Metodik kompetensiya
- AKT kompetensiyasi
- Kommunikativ kompetensiya
- Refleksiv kompetensiya

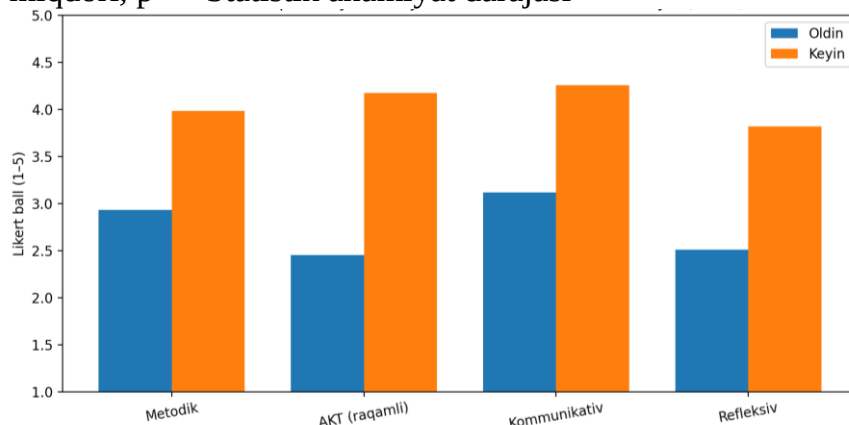
NATIJALAR

Umumiy kompetensiya o'rtacha balli 2.75 dan 4.06 gacha oshdi ($p < 0,001$). Quyida jadval va grafiklar keltiriladi. Ushbu natijalarni 5 ballik Likert shkalasi orqali tasvirlandi.

Ko'rsatkich	Oldin (M)	Oldin (SD)	Keyin (M)	Keyin (SD)	Δ	p
Metodik	2.93	0.44	3.98	0.36	1.05	<0.001
AKT (raqamli)	2.45	0.57	4.18	0.43	1.72	<0.001
Kommunikativ	3.11	0.46	4.26	0.41	1.14	<0.001
Refleksiv	2.51	0.70	3.82	0.54	1.31	<0.001
Umumiy	2.75	0.27	4.06	0.23	1.31	<0.001

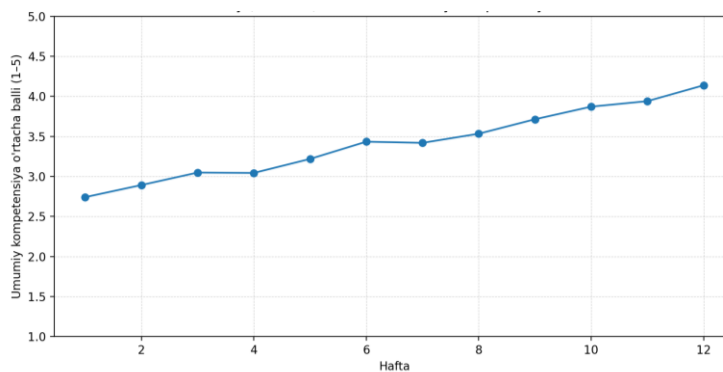
1-jadval. Oldin–keyin o'ltchov natijalari (Likert 1–5, n=45).

M — Mean (O'rtacha qiymat), SD — Standard Deviation (Standart og'ish), Δ (Delta) — Farq miqdori, p — Statistik ahamiyat darajasi

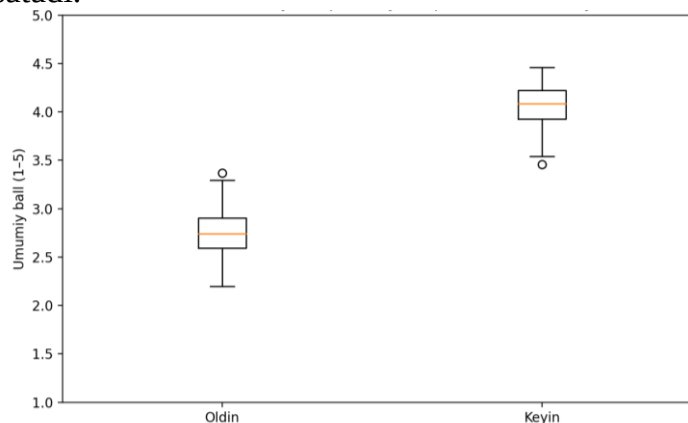
1-rasm. Kompetensiyalar bo'yicha o'rtacha ball: oldin va keyin.

1-rasmda AKT kompetensiya o'sishi eng katta ekani ko'rinadi; bu raqamli topshiriqlar, test platformalari va tezkor feedback amaliyotlari muntazamlashgani bilan bog'liq.

2-rasm. 12 hafta davomida umumiy kompetensiya dinamikasi (o'rtacha ball).

2-rasmda o'sish chizig'i izchil bo'lib, "o'rganish–tatbiq–refleksiya" sikli barqaror natija berganini ko'rsatadi.

3-rasm. Umumiy kompetensiya taqsimoti: oldin va keyin.

3-rasmda keyingi o'lchovda tarqoqlikning kamayishi jamoa ichida metodik birlik va minimal standartlar yaqinlashganidan dalolat beradi. Natijalarga ko'ra, zamonaviy yondashuvlar pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini o'rtacha 30–37% ga oshirgan.

Ayniqsa:

- AKT integratsiyasi bo'yicha sezilarli o'sish kuzatildi.
- Refleksiv tahlil qilish ko'nikmalari shakllandi.
- Interaktiv metodlardan foydalanish faollashdi.
- O'quvchilarning darsga jalb qilinishi oshdi.

Pedagoglarning 89% i zamonaviy metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirganini ta'kidladi.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv pedagog faoliyatini natijaga yo'naltiradi. Refleksiv ta'lim pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishiga yordam beradi. AKT integratsiyasi esa darsni interaktiv va samarali qiladi.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish modeli pedagogni doimiy o'qib-o'rganishga undaydi. Zamonaviy sharoitda pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki fasilitator va mentor sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Tahlillar pedagoglarni qayta tayyorlash jarayonida quyidagi muammolar mavjudligini ko'rsatdi:

- Amaliy mashg'ulotlar yetishmasligi
- AKT bo'yicha tizimli tayyorgarlikning pastligi
- Refleksiv faoliyatni tashkil etish mexanizmlarining sustligi

Zamonaviy yondashuvlar (kompetensiya indikatorlari, refleksiv portfel, mentorlik va AKT integratsiyasi) birgalikda qo'llanganda sinergiya beradi. Kelgusida nazorat guruhi bilan tadqiqot hamda uzoq muddatli monitoring tavsiya etiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar kompleks qo'llanganda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Uch oylik intervensiya davomida kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv amaliyot, AKT integratsiyasi hamda mentorlik mexanizmlarining tizimli tatbiqi pedagoglarning metodik, raqamli, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarida sezilarli ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Statistik tahlil natijalariga ko'ra, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha o'rtacha ballning oshishi kuzatildi ($\Delta > 0$), hamda bu o'zgarishlar statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi aniqlandi ($p < 0.001$). Mazkur natijalar intervensiya samaradorligining tasodifiy emasligini, balki maqsadli tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijasi ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, raqamli (AKT) kompetensiyada qayd etilgan yuqori o'sish zamonaviy ta'lim jarayonida texnologik integratsiyaning muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, standart og'ish (SD) ko'rsatkichlarining kamayishi pedagoglar orasidagi natijalar tarqoqligining qisqarganini, ya'ni kasbiy kompetensiya darajasi bo'yicha nisbatan barqarorlik shakllanganini anglatadi. Bu holat jamoaviy metodik birlik va professional standartlarning yaqinlashganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarga kelish mumkin:

1. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni fragmentar emas, balki tizimli va kompleks yondashuvni talab qiladi.

2. Refleksiv mexanizmlarning joriy etilishi pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3. AKT integratsiyasi pedagogik samaradorlikni oshirishning muhim strategik omili hisoblanadi.

4. Mentorlik va peer-coaching mexanizmlari kasbiy o'sish jarayonini tezlashtiradi hamda ichki professional hamkorlikni kuchaytiradi.

Umuman olganda, zamonaviy yondashuvlar pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda nazariy va amaliy jihatdan samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishda metodologik asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kelgusida mazkur yo'nalishda nazorat guruhi bilan kengroq eksperimental tadqiqotlar o'tkazish hamda uzoq muddatli monitoring asosida natijalarni mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ta'lim to'g'risida" (O'RQ-637), 23.09.2020.
2. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy jurnali. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalar..." (2024, №4).
3. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union, 2017 (JRC107466).
4. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher, 1986, 15(2), 4–14.
5. Van Driel J. H., Verloop N., De Vos W. Developing Science Teachers' Pedagogical Content Knowledge. Journal of Research in Science Teaching, 1998/2001.

TALABALAR KREATIV VA ILMIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK STRATEGİYALAR VA METODLAR

Rustamov Shavkat Shuxratovich
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası mudiri,
psixologiya fanlari doktori (DSc) dotsent

Annotatsiya. *Ushbu maqola transformatsion ta'lim sharoitida talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirishda psixologik strategiyalar va metodlarni o'rganishga bag'ishlangan. Transformatsion ta'lim talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va masalalarni innovatsion usullarda hal qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotda motivatsiyani oshirish, samarali fikrlashni rag'batlantirish, guruh ichidagi interaktiv faoliyat va reflektiv yondashuvlarni qo'llash kabi psixologik strategiyalar tahlil qilingan. Shuningdek, metodologik jihatdan loyiha asosida o'qitish, problemali vaziyatlar yaratish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini uyg'unlashtirish orqali talabalar salohiyatini maksimal darajada rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, psixologik yondashuvlarni samarali qo'llash orqali talabalarning kreativ va ilmiy qobiliyatlari sezilarli darajada oshadi, bu esa ularning kelajakdagi professional faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *transformatsion ta'lim, kreativlik, ilmiy salohiyat, psixologik strategiyalar, metodlar, talaba rivoji, motivatsiya*

Аннотация. *Статья посвящена изучению психологических стратегий и методов развития креативного и научного потенциала студентов в условиях*

трансформационного образования. Трансформационное образование способствует формированию у студентов независимого мышления, творческого подхода и способности решать задачи инновационными способами. В исследовании проанализированы психологические стратегии, такие как повышение мотивации, стимулирование эффективного мышления, интерактивная работа в группах и рефлексивный подход. Методологически рассматриваются проектное обучение, создание проблемных ситуаций и интеграция научно-исследовательской деятельности для максимального развития потенциала студентов. Результаты показывают, что эффективное применение психологических подходов значительно повышает креативные и научные способности студентов, что положительно влияет на их будущую профессиональную деятельность.

Ключевые слова: трансформационное образование, креативность, научный потенциал, психологические стратегии, методы, развитие студентов, мотивация

Abstract. This article explores psychological strategies and methods for developing students' creative and scientific potential in the context of transformational education. Transformational education fosters independent thinking, creative approaches, and the ability to solve problems innovatively. The study analyzes psychological strategies such as enhancing motivation, promoting effective thinking, interactive group activities, and reflective approaches. Methodologically, project-based learning, problem-based situations, and the integration of research activities are examined to maximize students' potential. The findings indicate that the effective implementation of psychological strategies significantly improves students' creative and scientific abilities, positively influencing their future professional development.

Key words: transformational education, creativity, scientific potential, psychological strategies, methods, student development, motivation

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish - jahonda yuz berayotgan tezkor iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida muhim strategik yo'nalishga aylandi. Ta'limning transformatsion modeli nafaqat bilim berishga, balki talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va innovatsion qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv hisoblanadi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoniga kreativ fikrlash va ijtimoiy jihatdan foydali yechimlar ishlab chiqish elementlarini kiritish transformatsion kreativlikni rivojlantirish orqali talabalarining kelajakda murakkab muammolarni hal eta olish salohiyatini oshiradi, bu esa jamiyat va iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosati doirasida amalga oshirilayotgan transformatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini zamon talablari bilan moslashtirish, innovatsion metod va texnologiyalarni joriy etish orqali talabalar bilim va ko'nikmalarini modernizatsiya qilishga qaratilgan. Masalan, mamlakatimizda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha strategik hujjatlar asosida ta'lim muassasalari transformatsiyasi, kreativ va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish kabi yo'nalishlar ustida izchil ishlar olib borilmoqda, bu esa talabalarining ilmiy va ijodiy salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy transformatsion pedagogika nafaqat o'qituvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishni, balki raqamli savodxonlik va innovatsion yondashuvlarni o'quv jarayoniga tatbiq etishni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonlar talabalar orasida ijodiy tafakkur, hamkorlikda ishlash va muammolarni kompleks hal

etish ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi, bu esa global mehnat bozori talablariga mos mutaxassislarni tayyorlashda strategik ahamiyatga ega.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, transformatsion ta'lim muhitida kreativ va ilmiy salohiyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar - bu o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni hayot davomida o'rganishga tayyor, murakkab vazifalarni yecha oladigan yetakchi shaxslar sifatida shakllantiradi va global raqobatbardosh jamiyat qurilishiga hissa qo'shadi.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi global miqyosda keskin o'zgarishlar jarayonidan o'tayotganidan dalolat beradi. An'anaviy ma'lumot berish modelidan farqli o'laroq, transformatsion ta'lim talabalarning faqat faktlarni yodlashini emas, balki ularning ijodiy, tanqidiy fikrlash va ilmiy izlanish salohiyatini shakllantirishni maqsad qilgan strategik yo'nalishga aylanmoqda. Transformatsion yondashuv o'quv jarayonida talabalarni faol ishtirokga jalb qilish, ularning shaxsiy o'sishiga turtki berish hamda murakkab muammolarni hal etishda mustaqil fikr yuritishni rag'batlantirish orqali ularning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtiradi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bir qator pedagogik metodlar - faol o'rganish, guruhda hamkorlik, tajriba asosida o'qitish va muammoli vazifalar orqali o'rganish - transformatsion ta'limning ajralmas qismiga aylanib, talabalar bilim haqiqatlarini chuqur anglash bilan birga ularning ijodkorlik va ilmiy kashfiyot qobiliyatlarini oshiradi.

Xalqaro ta'lim ekspertlari ta'lim muassasalarini o'quv strategiyalarini yangilashga, talabalarni murakkab ijtimoiy va ilmiy muammolarni yecha oladigan shaxslar sifatida tayyorlashga chaqirmoqda. Talabalar orasida kreativ yondashuvni shakllantirish - nafaqat individual rivojlanish, balki jamiyatning innovatsion salohiyatini oshirish uchun ham zarur. Jahon tajribasida transformatsion yondashuv o'quvchilarga vizual fikrlash, jamoaviy ish, moslashuvchanlik va faol izlanish ko'nikmalarini berishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston ta'lim siyosati kontekstida ham transformatsion strategiyalarni tatbiq etish dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Mamlakatda pedagogik va psixologik yondashuvlarni rivojlantirish orqali ta'lim jarayonini zamon talablariga moslashtirish, har bir talabada kreativ va ilmiy fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi tizimlarni joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa talabalarning professional va shaxsiy izlanishlarini mustahkamlash, ularni raqobatbardosh kadr sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Transformatsion ta'lim sharoitida kreativ va ilmiy salohiyatni rivojlantirish bugungi kunda nafaqat zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning markazida turib, balki ta'lim sifatini oshirish, mehnat bozorining ehtiyojlariga mos mutaxassislarni tayyorlash hamda jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo'shish yo'lida strategik ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim jarayonida talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish masalasi bugungi pedagogik va psixologik tadqiqotlarning markaziy yo'nalishiga aylangan. Klassik nazariyadan boshlab, kreativ fikrlashni o'rganuvchi olimlar Guilford tomonidan divergent fikrlash, original g'oyalar hosil qilish va fikr erkinligini asosiy komponentlar sifatida aniqlangan, bu elementlar pedagogik jarayonda o'quvchilarning innovatsion salohiyatini shakllantirish uchun muhim deb topilgan. Torrance esa kreativ fikrlashni o'quv muhiti va pedagogik strategiyalar orqali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatgan; ya'ni sinfda ochiq savollar, riskga tayyorlik va mustaqil izlanishlarni rag'batlantiruvchi faoliyat orqali talabalarning ijodiy kompetensiyalarini oshirish samarali ekanini ta'kidlagan.

Xalqaro tadqiqotlarda transformatsion yondashuvlar ta'limda keng qo'llanilib kelmoqda. Slavich va Zimbardo transformatsion o'qitish konsepsiyasini ishlab chiqib, o'qituvchilarni "intellektual murabbiy" sifatida ko'rib, o'quv jarayonini talabalarning shaxsiy va akademik o'sishiga yo'naltirilgan dinamik jarayon deb atagan. Ularning ta'kidlashicha, transformatsion ta'lim talabalarga nafaqat kurs konseptlarini egallash, balki ularning o'rganishga bo'lgan munosabatini, qadriyatlar va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu yondashuv ijtimoiy-konstruktiv, transformativ va intentional change nazariyalariga asoslanadi, ular birgalikda talabalarning fikr yuritish strategiyalari hamda shaxsiy motivatsiyasini shakllantirishni maqsad qilgan.

So'nggi yillarda transformatsion kontsepsiya doirasida kreativ yondashuvlar yanada kengayib, transformatsion kreativlik kontsepsiyasi mavjud bo'lgan innovatsion ta'lim strategiyalari bilan birlashtirildi. Bu yondashuv talabalarning yaratuvchanligi nafaqat yangi va foydali g'oyalar ishlab chiqarish, balki ularni jamiyat uchun ijobiy, mustahkam ijtimoiy o'zgarishlarga yo'naltirishni ham o'z ichiga oladi. Masalan, Desmet va Sternberg tomonidan taklif qilingan modelda o'quv muhitini kreativ fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi dinamik ekotizimga aylantirish, empatiya, axloqiy qiymatlar va hamkorlikni o'rganish jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalar transformatsion kreativ fikrni rivojlantirishlari ko'rsatib berilgan.

Milliy va regional tadqiqotlar shuni qayd etadiki, talabalarning kreativ fikrlashi va ilmiy izlanuvchanligi nafaqat individual psixologik xususiyatlar bilan, balki pedagogik muhit va ta'lim metodlari bilan bevosita bog'liqdir. Masalan, hozirgi O'zbekiston olimlari ijodiy faollikni shakllantirishda ichki motivatsiya, diversifikatsiya qilingan fikrlash jarayonlari va kognitiv moslashuvchanlikni omillar sifatida tahlil qilganlar, bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi.

Xalqaro tahlil shuni ko'rsatadiki, transformatsion liderlik konsepsiyasi ham ta'lim sohasiga tatbiq etilib, ta'lim tizimida transformatsiya jarayonini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Boshqaruv darajasidagi transformatsion liderlik talabalarning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash, pedagogik strategiyalarni yangilash hamda o'quv jarayonini doimiy modernizatsiya qilish orqali innovatsion natijalarga erishishni taminlaydi.

Shuning uchun adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogika va psixologiyada transformatsion ta'lim talabalarning kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish uchun mustahkam nazariy va amaliy asosga ega. Tavsiflangan yondashuvlar o'quvchilarning akademik ko'nikmalari, shaxsiy o'sish, muammolarni hal qilish mahorati va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni birgalikda ta'minlashga yo'naltirilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot metodologiyasi transformatsion ta'lim sharoitida talabalarning kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish jarayonini statistik asosda o'rganishga mo'ljallangan. Tadqiqotda ikkita asosiy jahon miqyosidagi statistik manba - PISA 2022 ma'lumotlari bo'yicha kreativ fikrlash qiymatlari va global pedagogik ilmiy nashrlar statistikasi ishlatiladi, shuningdek pedagogik eksperimentlar, kvantitativ o'lchovlar va murakkab indikatorsli tahlil metodlari qo'llanadi.

Tadqiqot pozitiv yondashuv metodologiyasi asosida quriladi: talabalarning kreativ fikrlash va ilmiy izlanish salohiyatini baholash uchun standartlashtirilgan indikatorlar, eksperimental metodlar va ekologik kontekstli o'lchov vositalari birgalikda qo'llanadi.

Jadval 1.

Transformatsion ta'lim dolzarbligi bo'yicha jahon statistikasi

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
2014–2024 yillarda kreativ fikrlash bo'yicha ilmiy nashrlar yillik o'sish darajasi	14.22 %	Scopus bibliometrik tahlil (204 maqola)
Kreativlik bo'yicha global tadqiqotda janubiy-sharqiy Osiyo davlatlari ezgu rol o'ynaydi	Indoneziya (+148), Xitoy (+120), Niderlandiya (+55) maqola	Bibliometrik sahna taqsimoti
PISA 2022 asosida kreativ fikrlash o'lchovi	15 425 o'quvchi, 60 mamlakat	PISA 2022 umumiy tahlil

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2014–2024 yillar mobaynida kreativ fikrlash bo'yicha ilmiy izlanishlar doimiy ravishda ortib bormoqda, bu transformatsion ta'limga bo'lgan global e'tiborning o'sishini aks ettiradi. Tadqiqotlar soni yillik 14,22 % o'sish bilan ko'paygan - bu kreativ pedagogik strategiyalar va yondashuvlar ustida olib borilayotgan ilmiy faoliyatning jadallashayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, PISA 2022 ma'lumotlari bo'yicha 60 ta davlatdan olingan 15 425 nafar o'quvchining kreativ fikrlash ko'rsatkichlari tahlil qilingan; bu global ta'lim tizimlarida kreativ salohiyatni baholashning makro miqyosli statistik asosini beradi va transformatsion ta'lim samaradorligini solishtirish uchun muhim fundamentni tashkil qiladi.

Tadqiqotning o'lchov vositalari sifatida quyidagilar tanlangan:

Kreativ fikrlash o'lchovlari – divergent fikrlash, original yechim ishlab chiqish, ijodiy qarorlar qabul qilish indikatorlari;

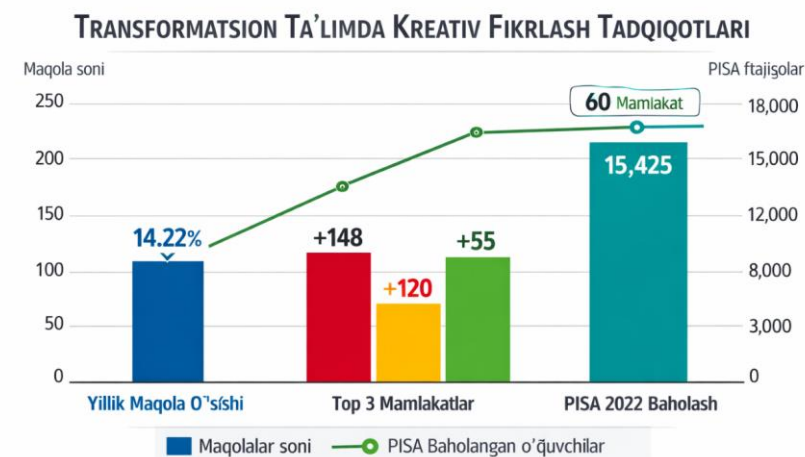
Ilmiy salohiyat ko'rsatkichlari – mustaqil ilmiy izlanish topshiriqlari, tadqiqot savollari ishlab chiqish sifati;

Transformatsion pedagogik strategiyalar o'lchovlari – ijtimoiy konstruksion yondashuvlar, hamkorlikdagi o'quv faoliyati samaradorligi;

Statistik tahlil metodlari – regressiya tahlili, tendensiyalarni trend tahlili, ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqliklarni korrelyatsion tahlil yordamida aniqlash.

Metodologiya tadqiqot kvantitativ va holatga asoslangan yondashuvlarni birlashtiradi: global statistik ma'lumotlar kreativ va ilmiy salohiyatning o'sish dinamikasini ochib beradi, shuningdek individual pedagogik eksperimentlar ta'lim jarayoni natijalari o'zgarishini aniqlaydi. Tadqiqot modellarida talabalar ijodkorligi va mustaqil izlanish natijalari o'lchanadigan indikatorlar sifatida qabul qilinib, transformatsion ta'lim yondashuvining ta'lim sifati va akademik kompetensiyaga ta'siri statistik jihatdan tahlil qilinadi.

Bu metodologiya transformatsion ta'lim sharoitida talabalarning kreativ va ilmiy salohiyatini yanada izchil, ishonchli va faktlarga asoslangan tahlil etish imkonini beradi, shuningdek, o'zaro solishtirish va strategik tavsiyalar ishlab chiqishda kuchli ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Grafikdan ko'rinib turibdiki, ilmiy maqola soni yillik 14,22% o'sayotgan paytda PISA orqali 15,425 o'quvchi 60 mamlakatda baholangan, bu esa transformatsion ta'limga bo'lgan global e'tiborning ortib borayotganini ko'rsatadi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transformatsion ta'lim sharoitida talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish jarayoni kompleks va ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Diagrammada ko'rsatilganidek, global miqyosda kreativ fikrlash bo'yicha ilmiy maqolalar sonining yillik o'sishi 14,22% ni tashkil qilgan, bu esa pedagogik tadqiqotlar va innovatsion yondashuvlarga bo'lgan jahon e'tiborining ortayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, PISA 2022 natijalari bo'yicha 60 mamlakatdan 15 425 o'quvchining kreativ fikrlash ko'rsatkichlari o'rganilgan; bu esa talabalarning global ta'lim tizimidagi o'rni va transformatsion ta'lim samaradorligini baholash uchun mustahkam statistik asos beradi.

Diagrammada ko'rinib turganidek, ilmiy maqolalar va PISA ko'rsatkichlari o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud bo'lib, bu transformatsion pedagogik strategiyalarni tatbiq qilish talabalarning kreativ va ilmiy salohiyatini sezilarli darajada oshirishga yordam berishini tasdiqlaydi. Masalan, faol o'rganish, loyiha asosida o'qitish va problemaga yo'naltirilgan vazifalar talabalarning mustaqil izlanishlari va innovatsion qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rag'batlantiradi. Xorijiy tadqiqotlarda (Torrance, Guilford, Desmet & Sternberg) ham shuni ko'rsatadiki, pedagogik strategiyalar va shaxsiy motivatsiya o'rtasidagi integratsiya talabalar ijodiy va ilmiy faoliyatini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Shuningdek, milliy kontekstda, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari transformatsion ta'limni tatbiq etish orqali talabalarning ilmiy tadqiqot va innovatsion ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu esa nafaqat individual o'sish va akademik muvaffaqiyatni ta'minlaydi, balki talabalarni global mehnat bozorining ehtiyojlariga mos, kreativ va mas'uliyatli kadrlar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, transformatsion ta'limning samaradorligi nafaqat pedagogik strategiyalarni tanlash, balki talabalarning shaxsiy motivatsiyasi, o'zaro hamkorlik, ijtimoiy konstruksion yondashuv va interaktiv faoliyatlarni uyg'unlashtirish bilan bevosita bog'liq. Bu yondashuvlar talabalarning fikr yuritish, problemalarni yechish va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatlarini mustahkamlash orqali ularni kelajakdagi professional va shaxsiy faoliyatga tayyorlaydi.

Shuningdek, jadval va diagramma natijalari shuni ko'rsatadiki, jahon miqyosida kreativ fikrlash va ilmiy salohiyatga bo'lgan e'tiborning ortishi transformatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirish

imkoniyatini beradi. Bu esa ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, talabalarning ijtimoiy va akademik muhitga moslashuvchanligini oshirish, shuningdek, ta'lim sifatini global standartlarga moslashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, transformatsion ta'lim sharoitida talabalarning kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish - nafaqat individual rivojlanish, balki jamiyatning innovatsion va raqobatbardosh salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi strategik jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali pedagogik strategiyalar, motivatsion yondashuv va interaktiv metodlarni uyg'unlashtirish orqali talabalarning ijodiy va ilmiy faoliyati sezilarli darajada oshadi, bu esa ta'lim tizimini global standartlarga moslashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Transformatsion ta'lim sharoitida talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirish jarayoni zamonaviy pedagogika va psixologiya integratsiyalashgan yondashuvlarini talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, psixologik strategiyalar va metodlar nafaqat bilimni shakllantirish, balki talabalarning mustaqil fikrlash, ijodiy yechimlar topish va ilmiy tadqiqotga qiziqishini uyg'otishda ham muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, transformatsion ta'lim sharoiti shaxsiy motivatsiya va o'zini-o'zi rivojlantirishga yo'naltirilgan psixologik strategiyalarni talab qiladi. Bu jarayonda talabalarga maqsadli motivatsiya yaratish, stress va zo'riqish holatlarini boshqarish, shuningdek, o'z qobiliyatini baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar, vaziyatli mashqlar, guruh ishlari va kreativ loyihalar talabalarda ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Ikkinchidan, psixologik metodlar talabalarning ilmiy salohiyatini rivojlantirishda bevosita vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, problemaga yo'naltirilgan o'qitish, muammoli vaziyatlar orqali o'rganish, reflektiv tahlil va metakognitiv strategiyalar talabalarni ilmiy fikrlash jarayoniga faol jalb qiladi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvlar talabalarda tanqidiy fikrlash, izlanish va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, transformatsion ta'limdagi psixologik strategiyalar talabalarning ijtimoiy-emosional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Empatiya, guruh ichida hamkorlik, kommunikativ ko'nikmalar va o'zaro hurmat kabi omillar talabalarning samarali o'qish muhitida faoliyatini oshiradi. Bu esa ularning kreativ va ilmiy salohiyatini yanada kengroq ko'lamda rivojlantirish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, transformatsion ta'lim sharoitida psixologik strategiyalar va metodlarning samarali qo'llanilishi talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirishning asosiy omili bo'lib, ularni nafaqat bilimli, balki mustaqil, ijodiy va innovatsion fikrlaydigan shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon, o'z navbatida, ta'lim jarayonining sifatini oshirish va yangi avlod mutaxassislarini zamonaviy talablarga mos tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмадалиев, Ш. А. Психология творчества и развитие креативного мышления у студентов / Ш. А. Ахмадалиев. – Ташкент : ТДУ, 2020. – 248 с.
2. Бондаренко, В. И. Психологические стратегии обучения в вузе : учебное пособие / В. И. Бондаренко. – Москва : Просвещение, 2019. – 312 с.
3. Кузнецова, Е. В. Методы формирования исследовательских компетенций у студентов / Е. В. Кузнецова // Вестник психологии образования. – 2021. – № 2. – С. 45–58.

4. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / L. S. Vygotsky. – Cambridge : Harvard University Press, 1978. – 159 p.
5. Sternberg, R. J. Teaching for Creativity: Lessons from Cognitive Psychology / R. J. Sternberg, T. I. Lubart. – New York : Springer, 1999. – 276 p.
6. Hattie, J., Yates, G. Visible Learning and the Science of How We Learn / J. Hattie, G. Yates. – London : Routledge, 2014. – 320 p.
7. Шевченко, Л. И. Трансформационное обучение и развитие креативного потенциала студентов / Л. И. Шевченко // Педагогика и психология. – 2022. – № 4. – С. 22–37.
8. Назаров, А. М. Психологические основы мотивации и саморазвития студентов / А. М. Назаров. – Санкт-Петербург : Питер, 2018. – 210 с.

MAKTAB RAHBARLARINING LIDERLIK SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLAR

***Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi Ta'lim sifati nazorati bo'limi
boshlig'i, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent***

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida maktab rahbarlarining samarali boshqaruv faoliyatini amalga oshirishi nafaqat tashkiliy ko'nikmalarga, balki shaxsiy liderlik sifatlari, kommunikativ kompetensiya, jamoa bilan ishlash madaniyati hamda psixologik ta'sir mexanizmlarini to'g'ri qo'llay olishiga ham bog'liqdir. Tadqiqotda ijtimoiy ta'sir, motivatsiya, ijtimoiy identifikatsiya, guruh dinamikasi va refleksiya kabi ijtimoiy-psixologik omillarning rahbarlik faoliyatini takomillashtirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda treninglar, kommunikativ texnologiyalar, hamkorlikka asoslangan boshqaruv uslublari hamda psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan samarali foydalanish maktab rahbarlarining boshqaruv samaradorligini oshirish, jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish hamda ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: liderlik salohiyati, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar, boshqaruv psixologiyasi, motivatsiya, guruh dinamikasi, kommunikativ kompetensiya, ta'lim boshqaruvi.

Аннотация. В условиях модернизации системы образования эффективная управленческая деятельность руководителя образовательного учреждения требует не только административных и организационных навыков, но и развитых лидерских качеств, коммуникативной компетентности, способности формировать благоприятный психологический климат в коллективе. В работе анализируются такие социально-психологические механизмы, как социальное влияние, мотивация, групповая динамика, идентификация, рефлексия и их значение в совершенствовании управленческой деятельности руководителей школ. Особое внимание уделяется применению психологических тренингов, интерактивных методов управления, а также развитию культуры сотрудничества и профессионального взаимодействия в педагогическом коллективе. Отмечается, что использование социально-психологических механизмов способствует повышению эффективности управленческой деятельности, развитию лидерских качеств руководителей и формированию

благоприятной образовательной среды. Полученные результаты подчеркивают необходимость системного подхода к развитию лидерского потенциала руководителей образовательных организаций.

Ключевые слова: лидерский потенциал, социально-психологические механизмы, психология управления, мотивация, групповая динамика, коммуникативная компетентность, управление образованием.

Abstract. In the context of modern educational reforms, effective management of educational institutions requires not only administrative competence but also well-developed leadership qualities, communication skills, and the ability to create a positive psychological climate within the teaching staff. The study examines key socio-psychological mechanisms such as social influence, motivation, group dynamics, identification, and reflection, highlighting their importance in improving leadership and management practices in schools. Particular attention is paid to the use of psychological training, collaborative management approaches, and innovative communication strategies that contribute to strengthening leadership capacity. The findings indicate that the effective application of socio-psychological mechanisms enhances managerial efficiency, supports the development of leadership competencies, and promotes a productive and supportive educational environment. The study emphasizes the importance of integrating psychological and social approaches in the professional development of school leaders.

Key words: leadership potential, socio-psychological mechanisms, educational management, motivation, group dynamics, communication competence, school administration.

Xalqaro tajriba ham ta'lim sifatini oshirishda maktab rahbarlarining liderlik kompetensiyasi muhim omil ekanligini ko'rsatmoqda. Masalan, OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) tomonidan olib borilgan TALIS xalqaro tadqiqotlari natijalariga ko'ra, ta'lim muassasalarida samarali liderlik mavjud bo'lgan holatlarda o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasi, innovatsion faoliyati hamda o'quv jarayonining sifati sezilarli darajada yuqori bo'lishi aniqlangan. UNESCO va World Bank hisobotlarida ham ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan maktab rahbarlarining strategik fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi hamda jamoani boshqarishdagi psixologik yondashuvlariga bog'liq ekani ta'kidlanadi. Shu sababli rivojlangan davlatlarda ta'lim rahbarlarini tayyorlash jarayonida liderlik, emotsional intellekt, motivatsiya va jamoaviy boshqaruv kabi ijtimoiy-psixologik omillarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va boshqaruv samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yangi O'zbekiston maktabi" konsepsiyasi hamda xalq ta'limi tizimini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlarida maktab rahbarlarining professional kompetensiyalarini, xususan, liderlik salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublika ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar rahbarlardan innovatsion boshqaruv usullarini qo'llash, pedagogik jamoani samarali boshqarish, o'qituvchilarni motivatsiyalash hamda sog'lom psixologik muhitni shakllantirishni talab qilmoqda. Bu esa o'z navbatida rahbarlik faoliyatida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shuningdek, maktab jamoasida samarali hamkorlikni tashkil etish, pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini oshirish, o'quvchilarning ta'lim sifatini

yaxshilash ham ko'p jihatdan rahbarning liderlik fazilatlariga bog'liqdir. Liderlik salohiyatiga ega rahbar jamoada ishonchli ijtimoiy muhitni yaratadi, pedagoglarning ijodiy salohiyatini rag'batlantiradi va ta'lim jarayonining innovatsion rivojlanishiga turtki beradi. Shu sababli maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning rolini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik omillarni chuqur tadqiq etish ta'lim tizimi samaradorligini oshirish, boshqaruv sifatini takomillashtirish hamda zamonaviy ta'lim muhitini yaratishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, UNESCO va World Bank tomonidan taqdim etilgan xalqaro hisobotlarda ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan ta'lim muassasalarini boshqarish samaradorligi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Masalan, UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan davlatlarda ta'lim muassasalari rahbarlarini tayyorlash jarayonida liderlik kompetensiyasini rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida qaraladi va bu jarayonda ijtimoiy-psixologik mexanizmlar – motivatsiya, kommunikatsiya, jamoa boshqaruvi, ijtimoiy ta'sir va refleksiya kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ta'lim muassasasida sog'lom psixologik muhitni yaratish, pedagogik jamoani umumiy maqsad sari yo'naltirish hamda innovatsion faoliyatni rivojlantirish ko'p jihatdan rahbarning ijtimoiy-psixologik liderlik salohiyatiga bog'liqdir.

Bugungi kunda ta'lim boshqaruvi sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar maktab rahbarlarining liderlik kompetensiyasi ta'lim natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Masalan, xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, samarali liderlik mavjud bo'lgan ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish darajasi va ta'lim sifati boshqa maktablarga nisbatan yuqori bo'lishi aniqlangan. Shu sababli ko'plab davlatlarda maktab boshqaruvi tizimini takomillashtirish, rahbarlarning liderlik salohiyatini rivojlantirish hamda ijtimoiy-psixologik boshqaruv mexanizmlarini amaliyotga joriy etish ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish va uning sifatini oshirish davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, maktab ta'limini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari hamda "Yangi O'zbekiston maktabi" konsepsiyasi ta'lim muassasalari faoliyatini zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu hujjatlarda maktab rahbarlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, innovatsion boshqaruv uslublarini joriy etish, pedagogik jamoada sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish kabi vazifalar alohida belgilangan.

Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida samarali boshqaruvni tashkil etish nafaqat tashkiliy va ma'muriy ko'nikmalarni, balki rahbarning shaxsiy liderlik sifatlarini ham talab etadi. Maktab rahbari pedagogik jamoaning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, o'qituvchilarni motivatsiyalovchi, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi hamda ta'lim jarayonining sifatini ta'minlovchi asosiy subyekt hisoblanadi. Shu sababli rahbarlik faoliyatida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday mexanizmlar jamoada ijobiy psixologik muhitni yaratish,

pedagoglarning kasbiy faolligini oshirish, hamkorlik va o'zaro ishonch muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Demak, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning rolini ilmiy jihatdan o'rganish zamonaviy ta'lim boshqaruvi nazariyasi va amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalani chuqur tadqiq etish ta'lim muassasalari boshqaruvining samaradorligini oshirish, pedagogik jamoaning kasbiy rivojlanishini ta'minlash hamda ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Rus olimlari tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariy asoslar ta'lim muassasasi rahbarining professional faoliyatini tushuntirishda ayniqsa muhimdir, chunki maktab jamoasi oddiy ishlab chiqarish guruhi emas, balki qadriyatlar, ijtimoiy kutishlar, pedagogik mas'uliyat va shaxslararo muloqot ustuvor bo'lgan murakkab sotsial tizimdir. Shu nuqtai nazardan, maktab rahbarining liderlik salohiyati uning jamoada sog'lom psixologik iqlimni shakllantira olishi, nizolarni konstruktiv boshqara bilishi, o'qituvchilarda motivatsiya uyg'ota olishi hamda umumiy maqsadlarni shaxsiy kasbiy maqsadlar bilan uyg'unlashtira olishi orqali namoyon bo'ladi. Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar ichida, avvalo, kommunikativ ta'sir, emotsional yuqumlilik, guruhiy identifikatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, refleksiya va ishonch alohida o'rin tutadi. Rus ijtimoiy psixologiya an'anasida aynan shu omillar rahbar faoliyatining real samaradorligini belgilovchi ichki determinantlar sifatida ko'riladi; demak, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar ham mazkur mexanizmlarni kompleks tahlil qilishga tayanishi lozim.

Xorijiy adabiyotlarda esa mazkur muammo avvalo ta'lim sifati va maktab samaradorligi bilan bog'liq holda o'rganilgan. J. Burns va B. Bass tomonidan ishlab chiqilgan transformatsion liderlik nazariyasi rahbarning jamoaga ilhom berishi, umumiy qadriyatlar yaratishi, xodimlarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishi va individual o'sishni qo'llab-quvvatlashi bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuv keyinchalik ta'lim boshqaruvi sohasiga muvaffaqiyatli tatbiq etildi. K. Leithwood va hamkorlari maktab rahbarligi bo'yicha olib borgan ko'plab tadqiqotlarida transformatsion liderlik o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasi, maktabdagi o'zgarishlarga tayyorligi va ta'lim sifatiga bilvosita, ammo barqaror ta'sir ko'rsatishini asoslagan. Ular maktab rahbarining ta'siri ko'proq o'qituvchilarning mehnatga munosabati, jamoaviy maqsadlar, hamkorlik madaniyati va o'quv muhitini yaxshilash orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Shu ma'noda xorijiy tadqiqotlarda liderlik salohiyati individual fazilatlar yig'indisi sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlarni boshqarish, ma'no yaratish va pedagogik jamoani safarbar etish qobiliyati sifatida talqin qilinadi.

Ta'limda liderlikning natijadorligiga bag'ishlangan empirik ishlar orasida P. Hallinger va R. Heckning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Ular maktab rahbarining o'quvchilar natijalariga ta'siri ko'pincha to'g'ridan to'g'ri emasligini, balki maktabning tashkiliy madaniyati, o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik, kasbiy o'sish va umumiy maqsadlar tizimi orqali vositali tarzda amalga oshishini ko'rsatgan. V. Robinson esa rahbarlikning aynan o'qitish va o'rganish jarayoniga yaqin bo'lgan shakllari, ya'ni instructional leadership, eng kuchli natija berishini ta'kidlaydi. Bu xulosalar maktab rahbari liderligining psixologik negizi jamoani boshqarishdan ko'ra chuqurroq ekanini, ya'ni o'qituvchilarning kasbiy ishonchi, javobgarligi, refleksiyasi va pedagogik birdamligini shakllantirish bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Zamonaviy metatadqiqotlar ham maktab liderligi o'quvchilarning akademik yutuqlari hamda o'qituvchilarning

ishga munosabatiga sezilarli aloqador ekanini tasdiqlaydi; bunda ayniqsa salohiyatni oshirish, jamoaviy maqsadlarni aniqlashtirish va tashqi manfaatdor tomonlar bilan samarali aloqani yo'lga qo'yish muhim deb topiladi.

Xorijiy mualliflar C. Day, M. Fullan va T. Sergiovanni asarlarida maktab rahbarining liderlik salohiyati axloqiy yetakchilik, kasbiy ishonch, ta'limiy qadriyatlarga sodiqlik va o'zgarishlarni boshqarish qobiliyati bilan bog'lanadi. Ularning yondashuvida rahbar maktabni faqat boshqaruvchi emas, balki jamoaning ma'naviy va kasbiy rivojlanishiga yo'naltiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu fikrlar ijtimoiy-psixologik mexanizmlar tarkibiga emotsional intellekt, empatiya, qo'llab-quvvatlovchi muloqot, ijtimoiy o'rnak ko'rsatish va refleksiv boshqaruvni ham kiritish zarurligini anglatadi. Ayniqsa so'nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlarda maktab rahbarlarining raqamli liderligi, ijodiy liderligi va kontekstga moslashgan liderlik amaliyotlari o'qituvchilarning ish qoniqishi, innovatsion faolligi hamda tashkilot madaniyatiga ta'sir etishi qayd etilmoqda. Demak, xalqaro ilmiy adabiyotlarda liderlik salohiyati statik fazilat emas, balki o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashuvchi, sotsial aloqalar orqali rivojlanadigan kompetensiyalar tizimi sifatida ko'rilmoqda.

Adabiyotlar tahlili yana bir muhim jihatni ko'rsatadiki, maktab rahbarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda motivatsiya mexanizmi markaziy o'rin egallaydi. Leithwood, Jantzi va boshqa tadqiqotchilar o'qituvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytiruvchi rahbarlik uslubi maktabdagi o'zgarishlarning barqarorligini ta'minlashini qayd etgan bo'lsa, keyingi tadqiqotlar transformatsion liderlik, tashkiliy adolat va psixologik kapital o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu esa rahbar faoliyatini baholashda faqat boshqaruv natijalari emas, balki jamoa a'zolarida hosil bo'layotgan psixologik holatlar - ishonch, ishga sadoqat, o'zini samarali his etish, tashabbuskorlik va hamkorlikka tayyorlik ham muhim mezon ekanini anglatadi. Maktab kontekstida bunday psixologik resurslar aynan ijtimoiy-psixologik ta'sir, ya'ni rahbarning so'zi, munosabati, qadriyatlari va muloqot uslubi orqali shakllanadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda ayrim bahsli jihatlar ham mavjud. Bir qator tadqiqotchilar liderlik samaradorligini universal model orqali tushuntirish cheklanganini, maktabning joylashuvi, madaniy muhiti, pedagogik jamoa tarkibi va ta'lim siyosati kabi omillar rahbarlikning real natijalarini sezilarli darajada o'zgartirishini ta'kidlaydi. Masalan, ayrim zamonaviy tadqiqotlar rahbarlarning o'zini o'zi baholashi bilan o'qituvchilarning ularni baholashi o'rtasida farq borligini ko'rsatgan; bu holat liderlik salohiyatini tadqiq etishda subyektiv va obyektiv ko'rsatkichlarni birgalikda o'rganish zarurligini anglatadi. Shu sababli so'nggi xorijiy ishlarda kontekstga asoslangan liderlik, distributiv liderlik va jamoaviy liderlik kabi yondashuvlar kuchayib bormoqda. Bunda maktab rahbarining salohiyati yakka shaxsning kuchi emas, balki jamoada liderlik resurslarini uyg'ota olish, vakolatlarni oqilona taqsimlash va o'qituvchilarni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish qobiliyati bilan belgilanadi.

Umuman olganda, rus va xorijiy olimlar ishlari qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rus ilmiy maktabi ushbu jarayonning nazariy-psixologik poydevorini, ya'ni liderlikning guruhiiy tabiatini, shaxslararo munosabatlar, obro', ishonch va jamoaviy identifikatsiya bilan bog'liqligini chuqur ochib bergan bo'lsa, xorijiy tadqiqotlar mazkur mexanizmlarning ta'lim natijalari, o'qituvchilar motivatsiyasi va maktab samaradorligiga qanday ta'sir etishini empirik

jihatdan asoslab berdi. Natijada bugungi ilmiy qarashlarda maktab rahbarining liderlik salohiyati ma'muriy vakolat, kasbiy kompetensiya va ijtimoiy-psixologik ta'sir imkoniyatlarining uzviy birligi sifatida talqin qilinmoqda. Aynan shuning uchun mazkur mavzuni tadqiq etishda motivatsiya, guruh dinamikasi, kommunikativ kompetensiya, refleksiya, ijtimoiy identifikatsiya, tashkiliy madaniyat va emotsional qo'llab-quvvatlash kabi kategoriyalarni yagona metodologik maydonda ko'rib chiqish ilmiy jihatdan eng maqbul yo'nalish hisoblanadi.

Avvalo, maktab rahbarining liderlik faoliyati jamoa ichidagi ijtimoiy-psixologik jarayonlarni boshqarish orqali namoyon bo'lishi aniqlanadi. Pedagogik jamoa ko'p hollarda turli yosh, tajriba va kasbiy qarashlarga ega bo'lgan mutaxassislardan tashkil topgan bo'lib, bunday muhitda rahbarning asosiy vazifalaridan biri umumiy maqsadlarni shakllantirish va jamoa a'zolarini ushbu maqsadlar atrofida birlashtirishdan iboratdir. Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar aynan shu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki ular rahbar va jamoa o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlash, pedagoglarning kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda ijobiy psixologik muhitni shakllantirish imkonini beradi. Rahbarning samarali muloqot olib borishi, jamoa fikrini tinglashi va qaror qabul qilish jarayoniga pedagoglarni jalb etishi pedagogik jamoada o'zaro hurmat va hamkorlik muhitini yaratadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari maktab rahbarining liderlik salohiyati ko'p jihatdan uning motivatsion ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga bog'liqligini ko'rsatadi. Pedagoglarning kasbiy faolligi va tashabbuskorligi ko'p hollarda rahbar tomonidan yaratilgan motivatsion muhit bilan belgilanadi. Agar rahbar o'qituvchilarning kasbiy yutuqlarini qo'llab-quvvatlasa, ularning tashabbuslarini rag'batlantirsa va o'zaro hamkorlikni rivojlantirsa, jamoada ijobiy psixologik iqlim shakllanadi hamda bu ta'lim jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, rahbarlik faoliyatida faqat ma'muriy nazorat va buyruqbozlik ustun bo'lsa, pedagoglarning kasbiy motivatsiyasi pasayishi hamda jamoada psixologik ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shundan iboratki, maktab rahbarining liderlik salohiyati jamoada shakllanadigan guruh munosabatlar tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Pedagogik jamoada ijobiy guruh dinamikasi mavjud bo'lgan holatlarda o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik, tajriba almashish va innovatsion faoliyatga bo'lgan intilish kuchayadi. Rahbar tomonidan tashkil etilgan ochiq muloqot muhiti, hamkorlikka asoslangan boshqaruv uslubi va o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlar jamoaning umumiy samaradorligini oshiradi. Bunday sharoitda rahbar nafaqat boshqaruvchi, balki jamoaning ruhiy yetakchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuningdek, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda psixologik refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish jarayonlari ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Rahbar o'z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilib borishi, jamoa bilan o'zaro munosabatlarini baholashi hamda mavjud muammolarni konstruktiv yo'l bilan hal etishga intilishi uning liderlik sifatlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Refleksiv yondashuv rahbarning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi, chunki u rahbarlik faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlash hamda kelgusida samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar maktab rahbarining strategik qarorlar qabul qilish jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish yoki ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar ko'pincha pedagogik jamoaning qo'llab-

quvvatlashiga bog'liq bo'ladi. Rahbar jamoaning psixologik holatini hisobga olgan holda qaror qabul qilsa, bu qarorlarning samaradorligi ham yuqori bo'ladi. Shu sababli maktab rahbarining ijtimoiy-psixologik kompetensiyasi boshqaruv jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning roli nihoyatda muhim ekanligini ko'rsatadi. Ushbu mexanizmlar pedagogik jamoada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish, o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini oshirish, hamkorlik madaniyatini rivojlantirish hamda ta'lim muassasasining umumiy samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Demak, zamonaviy ta'lim tizimida maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirish masalasini ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida o'rganish va amaliyotga joriy etish ta'lim boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktab rahbarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda motivatsiya, kommunikativ ta'sir, guruh dinamikasi, ijtimoiy identifikatsiya, refleksiya hamda o'zaro ishonch kabi ijtimoiy-psixologik mexanizmlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu mexanizmlar pedagogik jamoa ichida hamkorlik muhitini yaratish, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Ayniqsa, rahbarning ochiq muloqotga tayyorligi, pedagoglarning fikrini hurmat qilishi va ularni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etishi jamoada o'zaro ishonchni kuchaytiradi hamda boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, maktab rahbarining liderlik faoliyati pedagogik jamoaning ijtimoiy-psixologik iqlimini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lgan ta'lim muassasalarida pedagoglarning kasbiy faolligi, ijodkorligi va o'zaro hamkorligi yuqori bo'ladi. Bu esa o'z navbatida o'quv jarayonining sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli rahbarlik faoliyatida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan samarali foydalanish ta'lim muassasasining barqaror rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirish jarayoni uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lib, bunda rahbarlarning psixologik tayyorgarligi, kommunikativ kompetensiyasi va refleksiv qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rahbarlarning ijtimoiy-psixologik bilimlarini oshirish, liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan treninglar, seminarlar hamda amaliy mashg'ulotlar ularning boshqaruv faoliyatini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Umuman olganda, maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning rolini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish ta'lim muassasalarida samarali boshqaruv tizimini shakllantirish, pedagogik jamoaning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim sifatini oshirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois kelgusida ta'lim muassasalari rahbarlarini tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida liderlik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Базаров Т.Ю. Психология управления персоналом. - М.: Юрайт, 2019. - 381 с.
2. Кричевский Р.Л. Психология лидерства. - М.: Статут, 2007. - 542 с.
3. Друкер П. Эффективный руководитель. - М.: Вильямс, 2018. - 224 с.

4. Leithwood K., Louis K.S., Anderson S., Wahlstrom K. How Leadership Influences Student Learning. - New York: The Wallace Foundation, 2004. - 96 p.
5. Hallinger P., Heck R.H. Leadership for Learning: Does Collaborative Leadership Make a Difference in School Improvement? // Educational Management Administration & Leadership. - 2010. - Vol. 38(6). - P. 654–678.
6. Bass B.M., Riggio R.E. Transformational Leadership. - 2nd ed. - New York: Psychology Press, 2006. - 282 p.
7. Robinson V.M.J. Student-Centered Leadership. - San Francisco: Jossey-Bass, 2011. - 336 p.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ишимбаев Рафаэль Наильевич,

PhD, Turan International University,

Махмудова Мадина Тухтасиновна,

студентка 2-го курса, Turan International University

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni joriy etishning psixologik-pedagogik jihatlari ko'rib chiqiladi. Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili asosida raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan: pedagoglarning psixologik tayyorgarligi, ularning raqamli kompetentlik darajasi, pedagogik jamoa va o'quv guruhlaridagi ijtimoiy-psixologik muhit. O'zbekiston o'qituvchilari va o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovlar ma'lumotlari keltiriladi; ular raqamlashtirishning ijobiy ta'sirlarini (byurokratik yuklamaning kamayishi, motivatsiyaning oshishi) hamda mavjud to'siqlarni (texnik tayyorgarlikning yetarli emasligi, axloqiy muammolar) namoyish etadi. Raqamlashtirishning psixologik jihatlari hisobga olgan holda pedagoglarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: psixologik-pedagogik omillar, ta'limning raqamli transformatsiyasi, sun'iy intellekt, pedagogik jamoa, professional charchash, raqamli kompetentlik.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические аспекты внедрения цифровых технологий и искусственного интеллекта в образовательный процесс Узбекистана. На основе анализа отечественных и зарубежных исследований выявлены ключевые факторы, влияющие на успешность цифровой трансформации: психологическая готовность педагогов, уровень их цифровой компетентности, социально-психологический климат в педагогическом коллективе и учебных группах. Приводятся данные опросов узбекских учителей и учащихся, демонстрирующие как позитивные эффекты (снижение бюрократической нагрузки, повышение мотивации), так и существующие барьеры (недостаточная техническая подготовка, этические проблемы). Предложены практические рекомендации по совершенствованию системы подготовки педагогов с учётом психологических аспектов цифровизации.

Ключевые слова: психолого-педагогические факторы, цифровая трансформация образования, искусственный интеллект, педагогический коллектив, профессиональное выгорание, цифровая компетентность.

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical aspects of introducing digital technologies and artificial intelligence into the educational process

of Uzbekistan. Based on an analysis of domestic and international studies, the key factors influencing the success of digital transformation are identified: teachers' psychological readiness, their level of digital competence, and the socio-psychological climate within teaching staff and student groups. Survey data from Uzbek teachers and students are presented, demonstrating both positive effects (reduced bureaucratic workload, increased motivation) and existing barriers (insufficient technical preparedness, ethical issues). Practical recommendations are proposed for improving the teacher-training system with consideration of the psychological dimensions of digitalization.

Keywords: psychological and pedagogical factors, digital transformation of education, artificial intelligence, teaching staff, professional burnout, digital competence.

Введение

Цифровая трансформация образования является одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Узбекистан. Принятие Закона «О статусе педагога» (№ ЗРУ-901 от 01.02.2024 г.) закрепило обязанность учителей использовать информационно-коммуникационные технологии, инновационные формы и методы обучения [1]. Внедрение цифровой платформы eMaktab, развитие онлайн-образования и использование инструментов искусственного интеллекта (ИИ) кардинально меняют привычную образовательную среду.

Однако технологические инновации невозможно эффективно внедрить без учёта психолого-педагогических факторов. Как показывают исследования, успех цифровой трансформации зависит не столько от качества оборудования, сколько от психологической готовности педагогов, их мотивации, уровня стрессоустойчивости и социально-психологического климата в коллективе [2; 3].

Цель исследования — выявить психолого-педагогические факторы, влияющие на внедрение цифровых технологий в образование Узбекистана, и предложить пути их оптимизации.

Материалы и методы исследования

Теоретической базой работы послужили научные статьи, посвящённые особенностям внедрения искусственного интеллекта в образовательный процесс [4], влиянию психологического климата в семье и коллективе на образовательные результаты [5], а также роли цифровых технологий в повышении эффективности обучения [6].

Эмпирическую базу исследования составили проведённые в Узбекистане в 2024–2025 годах: опрос UNESCO среди около 4000 школьных учителей об ИКТ-грамотности [7]; исследование eMaktab с участием более 2000 педагогов о влиянии цифровой платформы на рабочую нагрузку [1]; исследование Ергашевой М. (Chirchiq State Pedagogical University, n=200) о психологическом климате в классах [8]; работа Алиевой З. (Ташкентский международный университет) о факторах формирования рабочего климата в педагогическом коллективе [2]. Методы исследования: сравнительный анализ, систематизация, обобщение эмпирических данных.

Результаты исследования

Исследование UNESCO (2024) выявило неоднозначную картину цифровой готовности узбекских педагогов. Уверенность в использовании смартфонов, компьютеров и браузеров составляет около 75%, в использовании сканеров,

принтеров и MS Office — до 70%. Однако только около трети учителей используют онлайн-платформы и ИИ-инструменты (ChatGPT, Copilot, Gemini) для планирования уроков. При этом вопреки распространённому мнению, учителя из районных школ оказались более активными пользователями ИИ, чем их коллеги из городов. Наличие специальных устройств для учащихся с ограниченными возможностями здоровья имеют лишь около 25% школ [7]. Ограниченность технических навыков создаёт психологический барьер: неуверенность в своих компетенциях может вызывать тревожность и сопротивление инновациям.

Опрос, проведённый платформой eMaktab среди более 2000 узбекских педагогов, показал впечатляющие результаты: 89% учителей отметили уменьшение рабочей нагрузки после внедрения цифровой образовательной платформы; 70% экономят более 1 часа в день на заполнении отчётности благодаря электронному журналу; 26% экономят в среднем полчаса в день [1]. Эти данные свидетельствуют о том, что правильно организованная цифровизация способна снизить риск профессионального выгорания педагогов — одну из острейших проблем современной системы образования. Как отмечает Алиева З., благоприятный психологический климат в педагогическом коллективе повышает производительность труда на 30–40%, улучшает качество преподавания и положительно сказывается на учебных достижениях учеников [2]. Цифровые инструменты, автоматизирующие рутинные операции, создают условия для такого климата, высвобождая время для творчества и профессионального общения.

Исследование Ергашевой М. (2025), проведённое среди 200 школьников Узбекистана с использованием шкалы Classroom Environment Scale (CES), выявило следующие параметры психологического климата: поддержка учителя — 4,2 балла из 5; сплочённость сверстников — 3,9; вовлечённость — 3,5; ориентация на задачу — 3,3 [8]. Высокие оценки поддержки учителя и сплочённости сверстников свидетельствуют о позитивной межличностной среде в узбекских школах. Однако более низкие показатели вовлечённости и ориентации на задачу указывают на потенциал для улучшения — именно здесь цифровые технологии (интерактивный контент, адаптивное обучение, геймификация) могут дать наибольший эффект.

Анализ зарубежного опыта [4] позволяет выделить ключевые психологические проблемы при внедрении ИИ в образование, актуальные и для Узбекистана. Среди них: сопротивление преподавателей (страх потери контроля, недоверие к «машине»); чрезмерная зависимость учащихся (снижение критического мышления, аутсорсинг мышления ИИ); этические проблемы (конфиденциальность данных, предвзятость алгоритмов); технические сбои (нарушение учебного процесса, фрустрация). Особую значимость приобретает вопрос цифровой этики. Как отмечают исследователи [4], искусственный интеллект должен придерживаться принципов справедливости, прозрачности, подотчётности и недискриминации. Формирование этих принципов в сознании педагогов и учащихся — важнейшая психолого-педагогическая задача.

Обсуждение

Проведённый анализ позволяет сделать несколько выводов о специфике психолого-педагогических факторов цифровой трансформации в Узбекистане.

Во-первых, уровень цифровой готовности узбекских педагогов можно охарактеризовать как «базовый с потенциалом роста». Около трети уже используют ИИ, но технические навыки требуют развития. Это создаёт запрос на систему непрерывного повышения квалификации с акцентом не только на технические, но и на психологические аспекты (преодоление страха перед новыми технологиями, развитие цифровой самоэффективности).

Во-вторых, цифровизация демонстрирует позитивный эффект в виде снижения бюрократической нагрузки (89% учителей отметили это). Освободившееся время может быть направлено на человеческое взаимодействие — то, что ИИ заменить не сможет. Как справедливо отмечают авторы исследования [4], «в образовании и его качестве машина вряд ли когда-либо заменит человека полностью. Многое зависит от личности самого учителя».

В-третьих, международный опыт [8] показывает, что для Узбекистана актуальна задача адаптации психолого-педагогического инструментария. Стандартизированные методики диагностики климата в классе (например, CES) требуют культурной адаптации к узбекскому контексту.

Заключение

На основе проведённого исследования предложены следующие рекомендации для системы образования Узбекистана:

1. Развитие цифровой компетентности педагогов с учётом психологического аспекта: тренинги по преодолению «техностресса», формирование позитивного отношения к ИИ, развитие навыков критической оценки цифрового контента.
2. Использование освободившегося времени (благодаря автоматизации) для усиления человеческого фактора: индивидуальная работа с учениками, развитие эмоционального интеллекта, наставничество.
3. Разработка и адаптация психолого-педагогического инструментария для диагностики климата в классе с учётом узбекских культурных особенностей.
4. Внедрение этических норм использования ИИ в образовательных учреждениях, включая информирование учащихся о границах допустимого использования нейросетей.
5. Создание программ психологической поддержки педагогов в условиях цифровой трансформации (группы взаимопомощи, консультации психологов, профилактика выгорания).

Реализация этих мер позволит не только повысить эффективность цифровой трансформации образования в Узбекистане, но и сохранить главное — человекоцентричность образовательного процесса, где технологии служат инструментом, а не заменой живому общению.

Список литературы

1. Официально: eMaktab представила обновления, упрощающие работу учителей // eMaktab. – 2025. – URL: <https://emaktab.uz/news/494> (дата обращения: 09.04.2026).
2. Алиева, З.Ж. Факторы формирования позитивного рабочего климата в педагогическом коллективе / З.Ж. Алиева // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – Т.4. – №10. – С. 41–43.
3. Umarova, M. Mechanisms for developing psychological and pedagogical competencies of higher education leaders and educators in Uzbekistan / M. Umarova // IQRO Journal. – 2025. – Vol.15. – No.2. – P. 793–799.

4. Лапина, М.А. Особенности внедрения искусственного интеллекта в образовательный процесс / М.А. Лапина, М.Е. Токмакова, Д.А. Демин, Г.А. Есаян // Auditorium. – 2023. – №3(39). – С. 1–6.

5. Мошечкова, Т.В. Влияние психологического климата в современной семье на образовательный процесс в актуальных условиях / Т.В. Мошечкова, И.А. Дубровина // Вестник РГУ им. А.Н. Косыгина. – 2023. – С. 1–5.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA O'QITUVCHINING EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH

*Normatov To'lg'in Qarshiyevich,
Navoiy viloyat PMM katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion rivojlanishning umumiy va o'ziga xos jihatlari, ta'lim jarayonida zamonaviy innovatsion usuldan foydalanish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Novatsiya va innovatsiya tushunchasi, texnik-texnologik, konseptual, mahsuli, ijtimoiy, yondashuv, metodlar, prinsipial.

Аннотация. В данной статье дается обзор общих и особенностей инновационного развития и использования современных инновационных подходов к обучению.

Ключевые слова: Понятие новаций и инноваций, технико - технологическое, концептуальное, продукт, социальное, подход, методы, принципы.

Annotation. This article provides an overview of the general and peculiarities of innovative development and the use of modern innovative approaches to learning.

Key words: The concept of innovation and innovation, technical- technological, conceptual, product, social, approach, methods, principal.

Hozirgi vaqtda "Innovatsiya tushunchasi" juda keng qo'llanilmoqda. Innovatsiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy - madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimidir. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, oliy ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi. Shuningdek, oliy ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya - ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir. "Bugungi kun jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o'ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki intellektual salohiyat, aql-idrok, ijodiy fikrlash, yangi innovatsiyon texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi."¹

Bugun oliy ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:
- faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi)

¹ L.R. Gaynutdinova, S.N. Alimxodjaeva, "Uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirish usullari"

- kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (lokal, modulli, tizimli)
- kelib chiqish manbaiga ko'ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan)

Innovatsiyalar odatda bir necha muammo kesishgan paytda vujudga keladi va umuman yangi masalalarni hal qiladi, pedagogik jarayonning uzluksiz yangilanib borishiga olib keladi.

“Yangiliklarni joriy qilish” tushunchasi bizningcha, yangilik, ham ana shu yangilikni amaliyotga joriy etish jarayonidir. Yangilik - bu alohida olingan shaxs uchun yangi bo'lgan g'oyadir, bu g'oya obyektiv ravishda yangi yoki yangi emasligi ahamiyat kasb etmaydi, biz uni vaqt bo'yicha - yangilik ochilgan payt yoki undan birinchi marta foydalanilgan paytda aniqlaymiz.

Yangilikni joriy qilish predmet mazmuniga ko'ra uchta asosiy guruhga bo'linadi:

- 1) texnik-texnologik;
- 2) mahsuliy;
- 3) ijtimoiy.

O'z navbatida bularga quyidagilar kiradi: iqtisodiy, tashkiliy- boshqaruv, xususiy - ijtimoiy, huquqiy. Oliy ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli “novatsiya” va “innovatsiya” tushunchalari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lam asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxshi va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi.

Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi.

Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad — o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion faoliyat - yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga qaratiladi. Innovatsiyalar doimiy ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklar olib kirish orqali ta'lim rivojiga hissa qo'shadi, pedagogik faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining innovatsion faoliyati butun pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuch vazifasini bajaradi va oliy ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shuning uchun ham innovatsiyaning har bir o'qituvchi tushunib, o'qib va o'rganib, o'zining pedagogik faoliyatiga olib kira olsa, oliy ta'lim standartlarida ko'rsatilgan me'yoriy talablar amalga oshadi. O'qituvchi innovatsion faoliyatiga tayyor bo'lib, darsga eng so'nggi

yangiliklarni olib kirib, talabalarga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R., Abduqorirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari tarbiyachi-o'qituvchilari va guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar) - T.: Iste'dod, 2010.
2. Дудченко В.С. Инновационная игра как метод исследования и развития органах. М., 1982,

TA'LIMDA TENGLIKNI TA'MINLASH UCHUN ZARUR PEDAGOGIK XIZMATLAR VA YONDASHUVLAR

**Meyliyeva Lobar Nurmatovna,
Qashqadaryo viloyati PMM o'qituvchisi**

Annotatsiya. *“Ta'limda tenglikni ta'minlash uchun zarur pedagogik xizmatlar va yondashuvlar” mavzusida, zamonaviy ta'lim tizimida tenglikni ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, psixologik-pedagogik, ijtimoiy va maxsus pedagogik xizmatlarning o'rni va ahamiyati ochib berilgan. Differensial, inklyuziv, kompetensiyaga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning ta'limda tenglikni ta'minlashdagi roli asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'limda tenglik, inklyuziv ta'lim, qobiliyati, ehtiyoji, ijtimoiy holati, defektolog, logoped, tyutor*

Аннотация. *Тема «Необходимые педагогические услуги и подходы для обеспечения равенства в образовании» охватывает теоретические и практические аспекты обеспечения равенства в современной системе образования. Также раскрывается роль и значение психолого-педагогических, социальных и специальных педагогических услуг. Обосновывается роль дифференцированного, инклюзивного, компетентностного и личностно-ориентированного подходов в обеспечении равенства в образовании.*

Ключевые слова: *равенство в образовании, инклюзивное образование, способности, потребности, социальный статус, дефектолог, логопед, репетитор*

Abstract: *The topic “Necessary pedagogical services and approaches to ensure equality in education” covers the theoretical and practical aspects of ensuring equality in the modern education system. The role and importance of psychological-pedagogical, social and special pedagogical services are also revealed. The role of differential, inclusive, competency-based and person-oriented approaches in ensuring equality in education is substantiated.*

Keywords: *equality in education, inclusive education, ability, need, social status, defectologist, speech therapist, tutor*

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimini rivojlantirish va uning sifatini oshirish har bir davlat oldida turgan ustuvor vazifalardan biridir. Zamonaviy ta'limning muhim talabi – barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda samarali ta'lim jarayonini tashkil etishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, ta'limda tenglikni ta'minlash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Ta'limda tenglik tushunchasi barcha o'quvchilarga bir xil yondashuvni emas, balki ularning qobiliyati, ehtiyoji, ijtimoiy holati va sog'lig'idan kelib chiqib, mos

sharoitlar yaratishni anglatadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga moslashtirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun teng sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida ayrim tengsizliklar mavjud bo'lib, ular turli omillar bilan bog'liq. Jumladan, iqtisodiy sharoitlar, hududiy tafovutlar, ta'lim resurslarining yetishmasligi, pedagogik xizmatlarning to'liq yo'lga qo'yilmaganligi kabi holatlar o'quvchilar o'rtasida imkoniyatlar tengsizligini keltirib chiqarmoqda. Bu esa ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammoni hal etishda pedagogik xizmatlarning o'rni beqiyosdir. Psixologik-pedagogik yordam, maxsus ta'lim xizmatlari, ijtimoiy pedagogik qo'llab-quvvatlash hamda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish orqali har bir o'quvchi uchun qulay va samarali ta'lim muhiti yaratish mumkin.

Ta'limda tenglik – bu har bir shaxsning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan pedagogik va ijtimoiy tamoyildir. Ushbu tushuncha barcha o'quvchilarga bir xil sharoit yaratishni emas, balki ularning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan ta'lim muhitini tashkil etishni nazarda tutadi.

Zamonaviy pedagogikada tenglik ikki asosiy yo'nalishda ko'rib chiqiladi:

Imkoniyatlar tengligi – barcha o'quvchilar uchun ta'lim olishda teng kirish imkoniyatini yaratish;

Natijalar tengligi – o'quvchilar o'rtasidagi bilim va ko'nikmalar tafovutini kamaytirishga qaratilgan yondashuv.

Ta'limda tenglik tushunchasi inson huquqlari, ijtimoiy adolat va demokratik qadriyatlar bilan uzviy bog'liqdir. Har bir bola, uning ijtimoiy kelib chiqishi, jinsi, sog'lig'i yoki yashash hududidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqiga ega.

Inklyuziv ta'lim – tenglikni ta'minlashning muhim omili

Inklyuziv ta'lim ta'limda tenglikni ta'minlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. U barcha o'quvchilarni, jumladan imkoniyati cheklangan bolalarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari:

Har bir o'quvchining qadri va imkoniyatini tan olish

Ta'lim muhitini moslashtirish

Diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik

Hamkorlik va o'zaro hurmat

Bu yondashuv o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi va ularning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilardan yangi pedagogik kompetensiyalarni talab etadi. Ta'limda tenglikni ta'minlashda psixologik-pedagogik xizmatlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu xizmatlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash, ularning qobiliyatini rivojlantirish va muammolarini bartaraf etishga qaratilgan.

Psixologik-pedagogik xizmatlarning asosiy yo'nalishlari:

O'quvchilarni psixologik diagnostika qilish

Rivojlanish darajasini aniqlash

Individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish

Psixologik maslahat va yordam ko'rsatish

Mazkur xizmatlar orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi oshiriladi va ta'lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratiladi.

Maxsus pedagogik xizmatlar (defektolog, logoped, tyutor)

Maxsus pedagogik xizmatlar alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashga yo'naltirilgan. Bu xizmatlar inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy mutaxassislar:

Defektolog – rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydi

Logoped – nutq nuqsonlarini tuzatadi

Tyutor – o'quvchiga individual yordam ko'rsatadi

Ushbu xizmatlar o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytiradi va ularni umumiy ta'lim jarayoniga faol jalb etadi.

Ijtimoiy pedagogik xizmatlar

Ijtimoiy pedagogik xizmatlar o'quvchilarning ijtimoiy muammolarini hal etishga yordam beradi. Ayniqsa, kam ta'minlangan yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalardan chiqqan bolalar uchun bu xizmatlar juda muhimdir.

Ijtimoiy pedagogik xizmatlarning vazifalari:

O'quvchilarning ijtimoiy sharoitini o'rganish

Ota-onalar bilan hamkorlik qilish

Ijtimoiy yordam tashkil etish

Moslashuv muammolarini bartaraf etish

Bu xizmatlar orqali o'quvchilar uchun teng sharoit yaratishga erishiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan xizmatlar

Zamonaviy ta'limda AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali ta'limda tenglikni ta'minlash imkoniyatlari kengayadi.

AKT asosidagi xizmatlar:

Masofaviy ta'lim platformalari

Elektron darsliklar va resurslar

Interaktiv o'quv dasturlari

Adaptiv (moslashuvchan) o'qitish tizimlari

Bu texnologiyalar ayniqsa uzoq hududlarda yashovchi yoki maktabga qatnash imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun katta ahamiyatga ega.

Pedagogik maslahat va metodik xizmatlar

O'qituvchilarning kasbiy rivoji ham ta'limda tenglikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli metodik xizmatlar tizimi katta ahamiyat kasb etadi.

Asosiy yo'nalishlar:

O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish

Zamonaviy pedagogik metodlarni o'rgatish

Inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglar

Tajriba almashish va seminarlar

Bu xizmatlar pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini oshirib, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Differensial ta'lim yondashuvi o'quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va bilim darajasidan kelib chiqib ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvda o'quvchilarga bir xil topshiriq berish o'rniga, ularning imkoniyatlariga mos topshiriqlar ishlab chiqiladi.

Differensial yondashuvning asosiy jihatlari:

O'quv materiallarini turli darajada taqdim etish

Qobiliyatga qarab guruhlarga ajratish

Individual topshiriqlar berish

O'zlashtirish sur'atini hisobga olish

Bu yondashuv orqali har bir o'quvchi o'z imkoniyatlariga mos ravishda bilim oladi va teng natijalarga erishish imkoniga ega bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim yondashuvi

Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarni, shu jumladan alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb etishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv tenglikni ta'minlashning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari:

Ta'lim muhitini moslashtirish

Har bir o'quvchining ehtiyojini hisobga olish

Diskriminatsiyaga yo'l qo'yimaslik

Hamkorlikda o'qitish

Mazkur yondashuv o'quvchilarda bag'rikenglik, o'zaro hurmat va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Bu yondashuvda o'qituvchi o'quvchining qiziqishlari, ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etadi.

Asosiy xususiyatlari:

Individual rivojlanishga e'tibor qaratish

Mustaqil fikrlashni rivojlantirish

O'quvchining faolligini oshirish

Rag'batlantiruvchi muhit yaratish

Bu yondashuv o'quvchilarning o'z salohiyatini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv o'quvchilarda faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir.

Asosiy yo'nalishlar:

Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish

Muammoli vaziyatlarni hal qilish

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish

Amaliy faoliyatga yo'naltirish

Bu yondashuv orqali o'quvchilar real hayotda o'z bilimlarini qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Innovatsion va texnologik yondashuvlar

Zamonaviy ta'limda innovatsion va texnologik yondashuvlar tenglikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali ta'lim jarayoni yanada samarali va qulay tashkil etiladi.

Asosiy yo'nalishlar:

Interaktiv metodlar (klaster, aqliy hujum, loyiha usuli)

Masofaviy ta'lim texnologiyalari

Raqamli platformalar va elektron resurslar

Adaptiv o'qitish tizimlari

Bu yondashuvlar barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratib, ta'lim sifatini oshiradi.

Xulosa tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'limda tenglikni ta'minlash faqatgina moddiy resurslar bilan emas, balki samarali pedagogik xizmatlar va zamonaviy yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Psixologik-pedagogik, ijtimoiy va maxsus xizmatlar o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, differensial, inklyuziv, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar orqali o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlari kengayadi, ularning faolligi va motivatsiyasi oshadi.

Natijada, ta'limda tenglikni ta'minlash kompleks yondashuvni talab etuvchi, pedagogik xizmatlar va innovatsion metodlarning uyg'unligini nazarda tutuvchi muhim ijtimoiy-pedagogik jarayon ekanligi aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun.
3. "Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi Qonun.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid qarorlari va farmonlari.
5. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T.: O'qituvchi nashriyoti.
6. Inklyuziv ta'lim asoslari. – T.: Tafakkur.

DARS SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FOYDALANISH UCHUN METODLAR

**Meyliyeva Lobar Nurmatovna,
Qashqadaryo viloyati PMM o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilar tomonidan dars jarayonida samaradorlik va sifatni oshirish maqsadida foydalanayotgan metod turlari va ularning zamonaviy ko'rinishlari xususida so'z boradi. Ta'lim metodlarining mazmun-mohiyati, ularning turlari va ularga turlicha yondashuvlar hamda ularni takomillashtirish yo'llari, ta'lim vositalari, shuningdek, ta'limning uskunaviy didaktik asoslari bilan tanishtirilgan holda zamonaviy metod turlari yoritib borilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usullar, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish, ko'nikmalari shakllantirish, rivojlanib borish.

Annotation: This article discusses the types of methods used by teachers in the teaching process to increase efficiency and quality and their modern forms. The essence of teaching methods, their types and different approaches to them and ways to improve them, educational tools, as well as the instrumental didactic foundations of education, are covered, and modern types of methods are introduced.

Keywords: interactive methods, students' independent thinking, analysis, drawing conclusions, expressing their own opinion, being able to defend, healthy communication, discussion, debate, forming skills, development.

Аннотация: В данной статье рассматриваются виды методов, используемых учителями в процессе обучения для повышения эффективности и качества, а также их современные формы. Рассматривается сущность методов обучения, их виды и различные подходы к ним, способы их совершенствования, образовательные инструменты, а также инструментально-дидактические основы образования, и представлены современные виды методов.

Ключевые слова: интерактивные методы, самостоятельное мышление учащихся, анализ, формулирование выводов, выражение собственного мнения, умение защищаться, здоровая коммуникация, дискуссия, дебаты, формирование навыков, развитие.

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida darsning sifati va samaradorligini oshirish maqsadida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. Ta'lim berishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga imkon beradi. Bu metodlar o'qituvchi tomonidan har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi.

O'qituvchining ta'lim jarayonida erishgan muvaffaqiyati darsning shakligagina emas, o'qituvchi tomonidan foydalanilayotgan metodlar va vositalar samaradorligiga bog'liq bo'lib, u ta'lim nazariyasida asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

"Metod" — yunoncha "metodos"— "yo'l" degan so'zdan kelib chiqqan bo'lib, u, tadqiq qilish ma'nosini anglatadi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan aniq maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi jarayondir. Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullarini va o'quv materialini nazariy va amaliy yo'naltirish yo'llarini anglatadi. O'qitish metodlari ta'lim jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda ta'lim oluvchilar qanday ish-harakatlarini bajarishlari kerakligini belgilab beradi.

Shuningdek, ta'lim metodi o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning o'qish vazifalarini bajarishga qaratilgan nazariy va amaliy bilish faoliyati yo'lidir. Ta'lim metodlari tevarak-atrofdagi dunyoni bilishning umumiy qonuniyatlarini tushunishga bog'liqdir, ya'ni ular falsafiy metodologik asosga ega va ta'lim jarayonidagi qarama-qarshiliklarni, ta'lim jarayonining mohiyatini va tamoyillarini to'g'ri anglash natijasidir.

Ta'lim materiali ta'lim mazmunida ifodalangan ilmiy fikr mantig'iga bog'liq. Pedagogik qarashlarda nazariya qancha kam ifodalangan bo'lsa, ta'lim metodlari bu nazariyaga shuncha kam bog'liq bo'ladi. Pedagogika fani maktablar va ta'lim beruvchilarning ilg'or ish tajribalarini umumlashtiradi, an'anaviy ta'limning ilmiy asoslarini ko'rsatib beradi, o'qitishning zamonaviy, samarali metodlarini ijodiy ravishda izlab topishga yordam beradi.

Shu sababli ham ta'lim metodlari oldiga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

1. O'quv materialini o'rganish yo'li fikr yuritishning didaktik-materialistik usullarini, milliy mafkuraga hamda milliy qadriyatlarga asoslangan axloq, xulqatvorning irodaviy sifatlarini shakllantirishga olib kelishi kerak.

2. Ta'lim metodi ilmiy dalillar bilan aniq va ravshan asoslangan bo'lishi lozim.

3. Ta'lim metodlarining tizimlilik ularning samaradorlik darajasini belgilaydi.

4. Ta'lim metodlari oldiga muqarrar sur'atda qo'yiladigan yana bir talab- ularning tushunarli bo'lishi

5. Bolani sezgi organlari orqali bilishga o'rgatish va o'quv jarayonida ko'rsatmali qurollardan iloji boricha ko'proq foydalanish.

6. Ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan talablardan yana biri— bu bilimlarning asosli va puxta bo'lishi.

Ta'lim metodlari yaxshi natija beradigan bo'lishi lozim. Ta'lim beruvchining tushuntirish va ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish usuli rejalashtirilgan yoki

mo'ljallangan natijani berishi kerak. Ta'lim metodlari va ta'lim vositalari birgalikda qo'llaniladi.

Ta'lim vositalari — bu yangi bilimlarni o'zlashtirishi maqsadida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan obyekt. Ta'lim vositalari pedagogikada katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Ta'limning barcha vositalari ta'lim maqsadlarini muvafaqqiyatli amalga oshiradi. Ta'lim vositalari o'zida o'quv-tarbiyaviy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moddiy yoki ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Odatda ular ta'lim metodlariga mos holatda foydalaniladi.

Biroq agar metodlar “qanday o'qitish?” savoliga javob bersa, vositalar esa “uning yordamida nimani o'qitish?” savoliga javob beradi. An'anaviy ravishda qo'llaniladigan ta'lim vositalariga darslik, rasmlar, jadvallar, nutq, o'quv-ustaxonasi jihozlari, laboratoriyalar, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish vositalari kiradi.

Hozirgi kunga kelib tez rivojlanayotgan zamonimizda zamonaviy axborot texnika vositalari, kompyuter va internetni ham o'quv jarayonlarini tashkil etishdagi bevosita ishtirokini ko'rishimiz mumkin. Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda ya'nada boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. Bularning barchasi o'qituvchidan yetarlicha bilim va salohiyat talab qiladi.

O'qitish metodlarining ko'plab turlari mavjud bo'lib, ularning sonini aniq belgilab bo'lmaydi. Metodlar o'qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari va vazifalariga asoslanib tasniflanadi. Maktabdagi o'qitish metodlarining yagona tasnifi yo'q. Tasnif tartib va tizimni vujudga keltiradi.

Umumiy va muayyan, nazariy va amaliy, muhim va tasodifiy o'qitish metodlarini aniqlashga yordam beradi, shu orqali ulardan amaliyotda samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

Bugungi kun malakali pedagoglarining muvaffaqiyatli ishlashlari, o'quvchilarga ta'lim berishlari uchun ta'lim jarayoniga yangiliklarni tatbiq etishni bilishlari juda muhim hisoblanadi. Shuning uchun innovatsiya yangilik atamasi ko'pchilikni e'tiborini tortadi.

Innovatsiyaning ta'lim– tarbiya ishidan to'liq va aniq qo'llash uchun uning mazmun, mohiyatini tushunib yetish lozim. Innovatsiya orqali o'qitish jarayoni o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlarini optimallashtiradi.

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini amalda joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanib bormoqdalar. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslangan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Interfaol usullar ko'p turli bo'lib, ularning hammasi ham har qanday progressiv usullar kabi eng avallo, o'qituvchidan mashg'ulot oldidan katta tayyorgarlik ko'rishni talab qiladi. O'quv jarayonida o'quvchining o'zi o'ziga baho berishi, tanqidiy qarashi rivojlanadi. O'quvchi uchun dars qiziqarli o'qitilayotgan predmet mazmuniga aylanadi. O'qish jarayoniga ijodiy yondashuv, ijobiy fikr namoyon bo'ladi. Har bir o'quvchining o'zi mustaqil fikr yurita olishiga, izlanishga, mushohada qilishga olib keladi. Interfaol usulda o'tilgan darslarda o'quvchi faqat ta'lim mazmunini o'zlashtiribgina qolmay, balki o'zining tanqidiy va mantiqiy

fikrlarini ham rivojlantiradi. Xulosa shuki, bunday sharoitda o'qituvchi yuksak rivojlangan fikrlash qobiliyatiga, muammolar bo'yicha chuqur mushohada yuritishga muammolarni o'z vaqtida yecha oladigan qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Interfaol metodlarda darslarni tashkil etishda o'quvchi shaxsini rivojlantirish o'zi-o'ziga zamin yaratishdan boshlanishi kerak. rivojlantiradi.

Xulosa shuki, bunday sharoitda o'qituvchi malakali pedagog bo'lish bilan birgalikda yuksak rivojlangan fikrlash qobiliyatiga, muammolar bo'yicha chuqur mushohada yuritishga, muammolarni o'z vaqtida yecha oladigan qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Interfaol metodlarda darslarni tashkil etishda o'quvchi shaxsini rivojlantirish o'zi-o'ziga zamin yaratishdan boshlanishi kerak. Ayni hozirgi davrimizda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarli hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari. Ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. – Toshkent, 2019–2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o'rta ta'lim tizimini takomillashtirish to'g'risidagi qarorlar to'plami. – Toshkent, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari. – Toshkent, 2023.
4. Avliyakov N.X. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2019.

MAKTAB DIREKTORLARINING LIDERLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Rajabov Kozim Komil o'g'li,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi, Fanlarni rivojlantirish bo'limi
bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab direktorlarining liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida samarali boshqaruvni ta'minlashda liderlik kompetensiyalarining o'rni ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimi misolida direktorlarning kasbiy rivojlanish mexanizmlari, malaka oshirish tizimi, innovatsion yondashuvlar va boshqaruv amaliyoti o'rganiladi.

Kalit so'zlar: liderlik, ta'lim boshqaruvi, maktab direktori, kompetensiya, innovatsiya, strategik boshqaruv

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing leadership competencies of school principals. It highlights the role of leadership in ensuring effective educational management. The study also examines professional development mechanisms, training systems, and innovative approaches based on the experience of Uzbekistan.

Keywords: leadership, educational management, school principal, competence, innovation, strategic management

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические основы развития лидерских компетенций директоров школ. Раскрывается роль лидерства в обеспечении эффективного управления образованием. Также рассматриваются механизмы профессионального развития и инновационные подходы на примере системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: лидерство, управление образованием, директор школы, компетенции, инновации, стратегическое управление

Kirish

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Zamonaviy maktab direktori endilikda faqatgina ma'muriy boshqaruvchi emas, balki strategik fikrlovchi, innovatsion tashabbuskor va jamoani rivojlantira oladigan lider sifatida faoliyat yuritishi zarur. Shu nuqtai nazardan, liderlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi ilmiy hamda amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish doirasida maktab boshqaruvini takomillashtirish, direktorlarning kasbiy salohiyatini oshirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan malaka oshirish tizimini yangilash, direktorlarni Menejerlik kurslari orqali sertifikatsiyadan o'tkazish, ularning boshqaruv kompetensiyalarini baholash mexanizmlari joriy etilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — maktab direktorlarining liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda O'zbekiston tajribasi asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Liderlik tushunchasi va uning ta'lim tizimidagi o'rni

Liderlik zamonaviy boshqaruv nazariyasida muhim kategoriyalardan biri bo'lib, u tashkilotning strategik rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omil sifatida qoraladi. Ta'lim tizimida esa liderlik pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish, jamoani motivatsiyalash va innovatsiyalarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy adabiyotlarda liderlikning transformatsion, tranzaksion va distributiv modellari keng o'rganilgan. Ta'lim muassasalarida ayniqsa transformatsion liderlik modeli samarali hisoblanadi, chunki u o'qituvchilarni ilhomlantirish va ularning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy mexanizmlari

1. Malaka oshirish va institutsional rivojlanish

O'zbekistonda direktorlar uchun malaka oshirish kurslari tizimli ravishda tashkil etilgan bo'lib, ular Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi va hududiy markazlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu kurslar liderlik, boshqaruv va strategik rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

2. Mentorlik va kouching tizimi

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, tajribali rahbarlar tomonidan yosh direktorlarni qo'llab-quvvatlash ularning professional rivojlanishini tezlashtiradi. Shu bois ayrim hududlarda mentorlik dasturlari joriy etilgan.

3. Raqamli boshqaruv tizimlari

O'zbekistonda maktab boshqaruvida "kundalik.com" kabi platformalarning joriy etilishi direktorlarning boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu

tizim orqali o'quv jarayoni monitoringi, baholash va tahlil ishlari avtomatlashtirilmoqda.

4. Xalqaro tajriba integratsiyasi

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida xalqaro tajribalarni o'rganish va joriy etish kuchaytirildi. Xususan, PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari direktorlarning strategik fikrlashini rivojlantirishga turtki bermoqda.

5. O'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlari

Direktorlarning mustaqil ravishda bilim va ko'nikmalarini oshirishi (self-development) ham muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon onlayn kurslar, ilmiy adabiyotlar va professional hamjamiyatlar orqali amalga oshiriladi.

Samarali liderlikni shakllantirish omillari

Institutsional qo'llab-quvvatlash

Motivatsion mexanizmlar

Innovatsion muhit

Jamoaviy hamkorlik

Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Amaliyotda quyidagi muammolar mavjud:

An'anaviy boshqaruv uslublari ustunligi

Innovatsiyalarga qarshilik

Liderlik kompetensiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi

Takliflar:

Zamonaviy liderlik dasturlarini kengaytirish

Raqamli boshqaruvni rivojlantirish

Direktorlarni baholash va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab direktorlarining liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning strategik omili hisoblanadi. O'zbekiston tajribasi shuni tasdiqlaydiki, tizimli yondashuv, innovatsion texnologiyalar va uzluksiz kasbiy rivojlanish orqali samarali liderlarni shakllantirish mumkin.

Kelgusida direktorlarning liderlik kompetensiyalarini baholashning milliy modelini ishlab chiqish, xalqaro standartlar asosida tayyorlash tizimini takomillashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bush, T. (2011). Theories of Educational Leadership and Management.
2. Fullan, M. (2014). The Principal: Three Keys to Maximizing Impact.
3. Leithwood, K. (2008). Educational Leadership.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid qarorlari.
5. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi materiallari.

ПСИХОЛОГИК НАЗАРИЯЛАРДА ТАФАККУР МУАММОСИГА БЎЛГАН ЁНДОШУВЛАР

Шодмонкулова М.,

*Низомий номидаги Ўзбекистон миллий педагогика университети
мустақил тадқиқотчиси*

Аннотация. Мазкур мақолада психологик назарияларда тафаккур муаммосига бўлган ёндошувлар масалаларидаги қарашлар борасида психологик

тадқиқотлар олиб борган олимларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари баён қилинган.

Калим сўз. Психологик назариялар, тафаккур, тафаккур муаммоси, психологик ёндошув.

Аннотация. В данной статье представлены мнения ученых, занимающихся психологическими исследованиями, по вопросам подходов к проблеме мышления в психологических теориях.

Ключевые слова: Психологические теории, мышление, проблема мышления, психологический подход.

Abstract. This article presents the views of scholars engaged in psychological research on approaches to thinking in psychological theories.

Keywords: Psychological theories, thinking, problem of thinking, psychological approach.

Қадимги грек мутафаккирларидан бўлмиш Демокрит тафаккурнинг инсон ҳаётидаги роли ҳақида фикр юритиб, шундай дейди: “Одамларнинг бахти кўлларда ёки пулда эмас, балки эҳтиёткорлик ва тўғри фикрлашдадир”. Унинг мулоҳазаларига кўра, тафаккур инсон хоҳиш истакларини чекловчи ҳамда инсон хулқ-атворини тартибга солувчи омил сифатида инсон ҳаёти ва фаолиятида катта аҳамият касб этади. Шунингдек, Ж.Дюи ўзининг тадқиқотларида инсон хулқ-атворини бошқарув механизмларини ўрганиб, муайян фикрларни билдирган. Унинг фикрига кўра, тафаккур воситасида инсон ўз ҳатти ҳаракатлари ва уларнинг оқибатлари ўртасидаги конкрет боғлиқликни, уларнинг бири иккинчисини келтириб чиқариши, тушуниб етиши ва ўз хулқ-атворини назорат қилиш имконини беради. Г.Айзенк ва Ф.Галтон тафаккурни фикрлаш жараёнларининг психологик асосларидан келиб чиқиб ўрганишган. Л.С.Выготский эса фикрлашни ижтимоий контекстда, мулоқот ва маданият билан боғлиқ ҳолда талқин қилган. Шунингдек, С.Л.Рубинштейн ва А.Н.Леонтьев ақлий жараёнлар ва инсон фаолиятининг ўзаро алоқаларини чуқур таҳлил қилишга эътибор қаратишган[4; 5]. Улар фикрлашни нафақат билим фаолияти, балки ижтимоий ва амалий фаолият билан боғлаш орқали ривожлантиришга ҳаракат қилишган. Ушбу олимларнинг ёндошувлари фикрлаш жараёнини турли назариялар нуктаи назаридан таҳлил қилиш имконини беради, мазкур ёндошувлар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Фикрлаш жараёнлари ва ақлий операциялар ҳақидаги тадқиқотлар кўплаб фанлар кесимида ўрганилган бўлиб, фалсафа, тиббиёт, диний оқимлар, психофизиология ва мантиқ фанлари бу масалани турли нақтаи назардан кўриб чиққан.

Психологияда фикрлашнинг материалистик ёндошуви сенсационизм парадигмасидан келиб чиқиб, эмоционал ҳолатлар билиш жараёни билан белгиланади. Бу ёндошувда тафаккур тасвирлар ва уюшмалар ўйинига асосланган ҳолда кўриб чиқилади. Инсон билиши асосан, ҳиссиётлар ва сезгилар орқали шаклланади, бу эса фикрлашни асосий компоненти сифатида эътироф этилади. Материализм концепциясида тафаккур жараёни тасвирлар, ассоциациялар ва уларнинг ўзаро алоқаларини ўзида мужассам қилади, бу жараён эса ўз навбатида билим олиш жараёнида муҳим рол ўйнайди.

Ассоциация назарияси, ҳақиқатдан ҳам фалсафий асосларга таянади ва онгнинг моҳиятини соддалаштиришга қаратилади. Ушбу назарияга кўра, сезгилар ва ғоялар бир-бири билан ассоциатив алоқалар орқали боғланади, бу эса мураккаб тузилмаларни яратишга имкон беради.

Ассоциация назарияси оддий тушунтиришлар ёрдамида мураккаб ғояларни таҳлил қилиш имконини беради, бу эса ўз навбатида инсон фикрлашининг кўп қиррали хусусиятини очиб беради. Бироқ, мазкур назариянинг муаммоси сифатида кўриладиган ҳолат ижодий фикрлашни жиҳатларини тушунтиришдаги чеклов ҳимосбланади. Ассоциациялар ижодий жараёнлар учун зарур бўлиши мумкин, лекин, ижодий фикрлашнинг ўзига хос қобилиятлари, яъни, янги ғояларни яратиш ва уларга эришиш қобилияти кўпинча ассоциатив жараёнлардан ташқарида қолдирилади.

Ижодий фикрлашни ассоциатив алоқалардан мустақил равишда тушуниш учун баъзи олимлар бу қобилиятни онгнинг бирламчи ва автоном қисми деб ҳисоблашади. Бу ёндошув ижодий жараёнларнинг мураккаблиги ва турли омиллар, масалан, мотивация, тажриба ва мулоқот ижодий фикрлашга қандай таъсир қилишини ўрганишга йўналтирилган.

Бихевиоризм йўналиши тарафдорлари психологияда фикрлаш ва ақлий оперцияларни инсон фаолиятининг асосий жараёнларини қисқартиришга интилади. Бу ёндошув асосан хулқ-атвор ва ташқи муҳит таъсирини ҳисобга олиб, фикрлашни кўп ҳолларда ички жараёнлардан кўра намоён бўладиган хулқ-атвор билан боғлайди. Бихевиористлар учун ақлий жараёнлар кўпроқ ўрганиш ва реакция орқали тушунтирилади, бу эса тафаккур ва ҳиссий ҳолатларни назорат қилишга қаратилган тадқиқотлар ўтказишга олиб келади.

Шу билан бирга, бу ёндошув ижодий фикрлаш ва ақлий жараёнларнинг мураккаблигини тўлиқ ёритиб бермаслиги мумкин. Бихевиоризм йўналишини янада кенгроқ тушуниш учун бошқа назариялар, масалан, когнитив психология билан биргаликда кўриб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Вюрцбург мактаби намоёндагилари фикрлаш жараёнларини ўрганишда идеалистик ёндошувга таянган ҳолда уни экспериментал тадқиқот мавзуси сифатида белгилашга ҳаракат қиладилар. Бу ёндошувда К.Бюллер, О.Кюлпе, Х.Ватт ва О.Селзлар “экспериментал кузатиш” усулидан фойдаланиб, онгда содир бўладиган жараёнларни тадқиқ қилишга интилишиб, фикрлаш жараёнининг ички механизмларини тушунишга ҳаракат қилишган.

Гештальтпсихология вакиллари эса тафаккурга бошқача назария билан ёндошадилар. Уларнинг фикрича, бу ёндошувда фикрлаш жараёнлари мураккаб ҳолатлар ва муаммоларни ҳал қилишда асосий элементларни аниқлаш орқали амалга ошади. “Баланд овозда фикр юритиш” усули орқали тажрибалар ўтказилиб, муаммоли вазифлар ва инстинкт тушунчалари ўрганилган бўлиб, ушбу масалага Кёлер, Майер, Вертгеймер ва Дюнкерлар ўз ҳиссаларини қўшадилар.

Тафаккур масаласида Торндайк, Уотсон, Декарт ва Кантлар ҳам ўз фикрларини билдириб, фикрлаш жараёнларини “рағбатлантириш – жавоб” хатти-ҳаракатининг асосий модели сифатида тушунтиришга ҳаракат қиладилар. Бу ёндошув шахс хулқ-атворининг ташқи рағбатлар ва жавоблар билан боғлиқлигини таъкидлайди ва фикрлаш жараёнларини аниқлашда янги назария ва методларни таклиф қилади. Ушбу назариялар тафаккурнинг психологик асосларини чуқурроқ англаб олишга ёрдам беради.

М.Б.Гамезо ўз мулоҳазаларида “Тафаккур воқеликнинг умумлашган ҳолда ва сўз ҳамда ўтмиш тажриба воситаларида акс эттирилиши” эканлигини баён қилади. У тафаккурнинг умумлашган, сўз воситасида атроф-муҳит ҳодисаларини акс эттира олишини таъкидлайди[1]. Лекин бу таъриф ҳам тафаккур

тушунчасини батафсил ёритиш учун етарли деб бўлмайди. Шу сабабдан тафаккурни биз юқорида келтириб ўтилган назариялар асосида уларни умумлаштирган ҳолда қуйидагича тушунсак мақсадга мувофиқ бўлар эди. Тафаккур – ижтимоий-сабабий, нутқ билан чамбарчас боғланган ҳолда асосий янгиликни қидириш ва очишдан иборат бўлган, воқеликни анализ ва синтез қилиш, уни бевосита ва умумлаштириб акс эттирувчи аклий фаолият билан боғлиқ бўлган психик жараёндир. Тафаккур жараёнини қанчалик даражада юксалиши инсоннинг аклий ва рухий жиҳатдан мукамалроқ, теранроқ, самарали ва ижобий амалий хатти-ҳаракатларини амалга ошишига туртки бўлади. Тафаккур орқали инсон борлиқни англайди. Сизги аъзолари ёрдамида дунёни ҳис қилади ва идрок қилишни бошлайди. Тафаккур сабаб эса инсон онгида ғоя, ҳукм, фикр-мулоҳазалар пайдо бўлади. Шунингдек, тафаккур шундай жараёнки, у инсонни муносабатларини аниқлашда ҳам иштирок этади. Д.Гартли ва Д.Пристлиларнинг мулоҳазаларига кўра, содда ассоциатив тасаввурларни инсон бош миясининг катта ярим шарларида содир бўладиган физиологик, нейрофизиологик боғланишлар билан айнан идентик воқелиқдир.

Таълим жараёнига онтологик ёндошувдан келиб чиққан ҳолда тафаккур муаммосини ўрганишга ҳаракат қилган И.М.Спивак айнан фикр юритишни янгича хулқ-атвор шакли сифатида баҳолайди. Шундай келиб чиқиб, тадқиқотчи хулқ-атворнинг қуйидаги компонентларини ажратиб кўрсатади: рефлексивлик, йўналтирувчи, бошқарувчи ҳамда мазмунли [5].

Ж.Гилфорднинг фикрича, ижодий фикрлаш - тафаккур бойлиги (вақт бирлигида кўп сонли янги ғоялар ўйлаб топиш, ишлаб чиқариш қобилияти); муаммога мослашувчан тафаккур (бир вазифадан бошқасига ўтишнинг тезлиги); бошқаларга ўхшамаслик (оригиналлик), бевосита боғланмаган алоқадорликларни ишлаб чиқиш (ўйлаб топиш), ғайриоддий жавоблар бериш, ностандарт ечимлар топиш; қизиқувчанлик; фаразларни (гипотезаларни) ишлаб чиқиш қобилияти; жавоб реакциясининг рағбатдан (стимулдан) мантикий мустақил бўлиши; рағбат ва жавоб реакцияси орасида муайян (аниқ) алоқадорлик мавжудлиги ҳисобланади [2].

XVIII асрнинг иккинчи ярмида Англияда психологиянинг ассоциатив оқими вужудга келган бўлиб, у тез суръат билан дунёнинг кўпгина давлатларига кириб боради. Жумладан, Ассоциатив оқимнинг асосчиси Д.Юм ва унинг маслакдошлари Д.Гартли, Дж.Пристлилар психик ҳодисалар, ҳолатлар, жараёнлар ҳамда тасаввур образларини яхлит ҳолда бирлаштиришнинг асосий қонуни тариқасида ассоциациялар тўғрисидаги психологик таълимотни яратганлар. Д.Юмнинг таълимоти ўзининг “Мен”лигини тан олиш, онгнинг мураккаб хусусиятлари, ҳолатлари, ҳодисалари, жараёнлари ва уларнинг маҳсуллари ўзини ўзи англаш ёки ўзаро ташқи боғланишлар билан узвий алоқага эга бўлган “тасаввур бирикмалари” дан ташкил топган деган ғояни илгари суради [6]. Д.Пристли барча рухий (билиш) жараёнларини мия тебранишларининг маҳсули деб исботлашга ҳаракат қилган. Бундай ёндошув ўша давр учун ўзига хос муносабатни ўзида намоён қилган эди.

Юқорида билдирилган фикр – мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, психологик тадқиқотларда тафаккур муаммосини ўрганиш ҳолати ва унинг ривожланишида тафаккур борасида яратилган турли назарияларнинг ўрни муҳим ҳисобланади. Бу назарияларнинг яратилишида психология мактабларидан бихевиоризм, гештальтпсихология, рус психологлари ва ўзбек психологлари

мактаблари вакиллари томонидан олиб борилган илмий тадқиқот натижалари асосида билдирган ғоялар муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гамезо М., Алексеева Л.Г. Методика определения уровня развития речемышлительной креативности// Психологический журнал. — 2002.-т.13,№4.-С 88-94
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления/ Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433–456.
3. Леонтьев Д.А. Позитивная психология - повестка дня нового столетия // Психология. Журнал Высшей школы экономики. - 2012. - Т. 9, № 4. - С. 36-58.
4. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. –Санкт- Петербург.: Питер. 2003. -191 с.
5. Спивак И.М. Экспериментальная методика обучения взрослых по модели «школа здоровья».-М.: 2010.
6. Юм Д. Сочинения в 2 томах. Пер. с англ. С. И. Церетели и др.; Примеч. И. С.Нарского. — 2-е изд., дополн. и испр. — М.: Мысль, 1996. — 733, [2] с. — (Филос. наследие).

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARIDA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

*Narzullayev Nuriddin Homit o'g'li,
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion yo'nalishlari, geografiya darslarida kreativ kompetentlik tushunchasi, kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim bo'lgan didaktik vositalar va metodikalar taklif etiladigan zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalari pedagogik texnologiyalar dars samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga egaligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kreativ, intellektual, innovatsion, gamifikatsiya, dizayn tafakkuri, steam, fantaziya xaritasi.

Аннотация: В статье представлены инновационные направления развития творческих способностей учащихся, понятие творческой компетентности на уроках географии, важнейшие дидактические средства и методики развития творческих способностей, а также показаны важные задачи современной системы образования, имеющие большое значение в повышении эффективности обучения.

Ключевые слова: креативный, интеллектуальный, инновационный, геймификация, дизайн-мышление, стэам, фэнтезийная карта.

Abstract: This article presents innovative directions for developing students' creative abilities, the concept of creative competence in geography lessons, important didactic tools and methodologies for developing creative abilities, and the important tasks of the modern education system, which are shown to be of great importance in increasing the effectiveness of teaching.

Keywords: creative, intellectual, innovative, gamification, design thinking, steam, fantasy map.

Kirish. Bugungi ta'lim tizimida o'qituvchining kreativ kompetentligini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida kreativlik, pedagogning yechim topish qobiliyati, yangi usullarni amaliyotga joriy etish qobiliyati va innovatsion sharoitlarda ishlash madaniyatini qamrab oladi. Kreativ kompetentligini shakllantirish ta'lim tarbiya jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishining asosi hisoblanadi. Ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri nafaqat bilimlarni uzatish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishdir. Geografiya o'qitish jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari o'quvchilarda yangi g'oyalarni ishlab chiqish, muammolarni ijodiy tarzda hal qilish va dunyoqarashni kengaytirishga yordam beradi. Kreativ fikrlash - bu yangiliklarni yaratish, mavjud muammolarga yangi, o'ziga xos yechimlar topish va g'oyalarni o'zgacha tarzda ishlash qobiliyatidir. Geografiya fani o'qituvchilari o'quvchilarni faqatgina fanga oid ma'lumotlarni berish bilan cheklanmay, ularda mantiqiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishga ham e'tibor qaratishlari kerak. Bu esa o'quvchilarda keng qamrovli, multidistsiplinar yondashuvni shakllantiradi. Kreativ fikrlash, shuningdek, o'quvchilarga mavzularni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish, o'zaro aloqalarni tushunish va muammolarni hal qilishda yangicha fikrlash usullarini qo'llash imkoniyatini beradi.

Asosiy qism. Ma'lumki, ta'lim va tarbiya tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini ko'paytirishning asosiy manbai hisoblanadi. Ushbu tizimda asosiy o'rinni o'qituvchi egallaydi, chunki u umumta'lim maktabining rivojlanishini belgilaydi. Ta'limning muvaffaqiyati bevosita o'qituvchi shaxsiga, uning kasbiy va umumiy madaniy tayyorgarligiga, ijodiy salohiyatiga bog'liq. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab – kreativlik tushunchasining ma'nosini tushunib olish talab etiladi. Kreativlik (lot., ing. – create – yaratish, – creative – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi. Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil shakllantirib va rivojlantirilib boriladi. Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir xil nazarda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, bo'lajak pedagoglarning o'quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi.

Geografiya darslarida samarali metodlardan foydalanib, o'quvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishga munosib hissa qo'shish mumkin. Quyida shu kabi metodlardan ayrimlari namuna sifatida yoritilgan:

“Kreativ yozuv va rasm” metodida o‘quvchilardan geografik obyektni tasvirlab hikoya yozishlari va rasm chizishlarini so‘rash mumkin. Masalan, balandlik mintaqalariga doir mavzu o‘tilganda keltirilgan tog‘ cho‘qqilari balandligini, yoki ko‘llar mavzusida uning qirg‘oq shaklini, maydonini esa taqribiy masshtab yordamida tasvirlashni so‘rash mumkin va “Tasvirlangan obyekt (Mak-Kinli cho‘qqisi, Kaspiy ko‘li, Xonsyu oroli va hkz.) bilan suhbatlashsangiz u sizga nimalarni hikoya qilishi mumkin?”. Shu haqida, ta’lim oluvchilarda ijodiy va mantiqiy fikrlashini kengaytirish mumkin.

“Fantaziya xaritasi” metodida o‘quvchilar o‘zlari o‘ylab topgan mamlakat yoki materikni chizib, unga iqlim, relyef, resurs va aholini joylashtiradilar. Topshiriqlarni esa quyidagi ko‘rinishda berish mumkin: “Tinch okeanida ekvator dan janubda o‘z orolingizni belgilang va undan dunyoning boshqa qismlari bilan bog‘lovchi asosiy yo‘llarni ko‘rsating, geografik joylashuviga ko‘ra unga tabiiy va iqtisodiy jihatdan ta’rif bering”. Bu usul tasavvur, ijodkorlik va vizual fikrlashni rivojlantiradi.

Kreativ tafakkurni shakllantirish uchun yangi pedagogik strategiyalar va texnologiyalar joriy qilinmoqda. Xususan, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, gamifikatsiya, dizayn tafakkuri va STEAM metodikalaridan foydalanish o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali natija bermoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilish ularning mustaqil fikrlash darajasini oshirish bilan birga, shaxsiy motivatsiyani ham kuchaytiradi. Innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish uchun pedagoglar zamonaviy metodlarni yaxshi o‘zlashtirishlari va interaktiv yondashuvlarni qo‘llashga tayyor bo‘lishlari lozim. Shu bois, o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish, ularni zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan tanishtirish va kreativ pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishga rag‘batlantirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining kreativ kompetentligini shakllantirish yo‘li ta’lim jarayonining innovatsion, ijodiy va o‘qituvchilarning individual turli xususiyatlariga tegishli bo‘lib, ta’lim sifatini yaxshilashning asosi hisoblanadi. Bu yo‘l o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda va tashkilotchilikda liderlik sifatlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega kreativ tafakkurga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalash kelajak avlodni yetakchi bo‘lishga tayyorlash demakdir. Buning uchun ta’lim jarayonida o‘quvchilarga mustaqil fikrlash imkoniyatini beruvchi pedagogik innovatsiyalarni keng joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarova R. G, Gaipov D. J. Pedagogik deontologiya va kompetentlik. Nukus “Avangard–Baspa” Darslik. 2025-y.
2. Raximberganova N.E. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion yo‘nalishlari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14791741>
3. Po‘latova Q.D. Geografiya darslarida o‘quvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish zarurati va metodlari. “Journal of new century innovations” ilmiy-elektron jurnali 2025-y
4. Tulishov G‘.R. Pedagogikada bo‘lg‘uvsi o‘qituvchilarni kreativ kompetentlik mohiyati. “Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali, ISSN 3030-3451
5. Amonov X.N. Globallashuv sharoitida geografiya ta’limiga qo‘yiladigan talablar. Zamonaviy ta’lim. “Ilmiy-amaliy ommabop jurnal” №5. T., 2013.

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA O'QUVCHILARDA AXLOQIY ONG, AXLOQIY MAS'ULIYAT VA KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

**O'tapov Ziyo Bakirovich,
Navoiy viloyat PMM katta o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy mas'uliyat hamda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning psixologik asoslari kompleks yondashuv asosida tahlil etilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan axloqiy va psixologik muammolar, xususan, axborot ortiqchaligi, kiberbulling, plagiat, virtual muloqotdagi salbiy xulq-atvorlarning o'quvchi shaxsiga ta'siri ilmiy asosda yoritilgan. Maqolada o'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlari, motivatsiya, emotsional holat, tanqidiy fikrlash hamda ijtimoiylashuv jarayonlari asosida axloqiy ongni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, o'qituvchining raqamli makondagi psixologik-pedagogik roli, kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish metodlari, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashning o'ziga xos jihatlar ham keng tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, axloqiy ong, axloqiy mas'uliyat, kiberxavfsizlik, raqamli madaniyat, internet etikasi, kiberbulling, psixologik yondashuv, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim.

Abstract: This scientific article analyzes the psychological foundations of forming moral awareness, moral responsibility and cybersecurity culture in students in a digital educational environment based on a comprehensive approach. The ethical and psychological problems arising as a result of the rapid development of information and communication technologies, in particular, the impact of information overload, cyberbullying, plagiarism, and negative behavior in virtual communication on the student's personality, are scientifically covered. The article shows ways to develop moral awareness based on the age and individual psychological characteristics of students, motivation, emotional state, critical thinking and socialization processes. The psychological and pedagogical role of the teacher in the digital space, methods for forming a culture of cybersecurity, and specific aspects of working with primary school students are also extensively analyzed.

Keywords: Digital education, moral awareness, moral responsibility, cybersecurity, digital culture, internet ethics, cyberbullying, psychological approach, media literacy, critical thinking, primary education.

Аннотация: В данной научной статье на основе комплексного подхода анализируются психологические основы формирования морального сознания, моральной ответственности и культуры кибербезопасности у учащихся в цифровой образовательной среде. Научно освещены этические и психологические проблемы, возникающие в результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий, в частности, влияние информационной перегрузки, кибербуллинга, плагиата и негативного поведения в виртуальном общении на личность учащегося. В статье показаны пути развития морального сознания с учетом возраста и индивидуальных психологических особенностей учащихся, мотивации, эмоционального состояния, критического мышления и процессов социализации. В статье также подробно анализируется психологическая и педагогическая роль учителя в цифровом

пространстве, методы формирования культуры кибербезопасности и специфические аспекты работы с учениками начальной школы.

Ключевые слова: *цифровое образование, моральное сознание, моральная ответственность, кибербезопасность, цифровая культура, интернет-этика, кибербуллинг, психологический подход, медиаграмотность, критическое мышление, начальное образование.*

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilayotgan ta'lim muhiti o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratib, ularning bilim olish, muloqot qilish va o'zini rivojlantirish jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayon o'quvchilarning psixologik holati, axloqiy ongining shakllanishi va ijtimoiy xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, axborot oqimining keskin ortishi, internet tarmog'ida uchraydigan zararli kontentlar, noto'g'ri axloqiy yo'nalishdagi materiallar hamda nazorat mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmaganligi o'quvchilarning ongiga salbiy ta'sir etuvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois raqamli ta'lim sharoitida faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy mas'uliyat va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish muhim ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

Axloqiy ong shaxsning jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini anglash hamda ularga ongli ravishda amal qilish darajasini ifodalaydi. Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, axloqiy ong insonning kognitiv, emotsional va irodaviy jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u shaxsning ichki nazorat mexanizmlarini shakllantiradi. Insonning yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, burch va mas'uliyat kabi tushunchalarni anglash darajasi aynan uning axloqiy ongiga bog'liqdir. Raqamli muhitda esa ushbu tushunchalar yanada kengayib, "raqamli axloq", "axborot madaniyati", "internet etikasi" kabi yangi kategoriyalar bilan boyiydi. Bu esa o'quvchilardan nafaqat an'anaviy axloqiy bilimlarni, balki virtual makondagi xulq-atvor me'yorlarini ham egallashni talab etadi.

Raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarga mustaqil o'rganish, tezkor axborot izlash va global kommunikatsiya imkoniyatlarini yaratishi bilan birga, qator psixologik muammolarni ham yuzaga keltiradi. Axborotning haddan tashqari ko'pligi o'quvchilarda kognitiv zo'riqish holatini yuzaga keltirib, ularning diqqatini jamlash, ma'lumotni saralash va tahlil qilish qobiliyatini pasaytiradi. Natijada yuzaki fikrlash, tezkor, ammo chuqur bo'lmagan qaror qabul qilish holatlari kuzatiladi. Bunday sharoitda o'quvchilarning axloqiy tanlovlari ham ko'pincha ongli emas, balki tasodifiy xarakter kasb etishi mumkin. Shu jihatdan qaraganda, raqamli ta'lim sharoitida axloqiy ongni shakllantirish jarayoni psixologik jihatdan chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan masaladir.

Raqamli makonda yuzaga kelayotgan eng dolzarb muammolardan biri — bu kiberbulling, plagiat, yolg'on axborot tarqatish va virtual muloqotda odob-axloq qoidalariga rioya qilinmasligidir. Ushbu holatlar o'quvchilarning psixologik holatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, ularda xavotir, qo'rquv, agressivlik, o'z-o'zini past baholash kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, kiberbulling qurboniga aylangan o'quvchilarda ijtimoiy izolyatsiya, depressiv kayfiyat va o'qishga bo'lgan motivatsiyaning pasayishi kuzatiladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Raqamli muhitda axloqiy mas'uliyat tushunchasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Axloqiy mas'uliyat shaxsning o'z xatti-

harakatlari uchun ijtimoiy va ma'naviy javobgarlikni his etishi bilan belgilanadi. Virtual makonda esa bu mas'uliyat yanada murakkablashadi, chunki anonimlik imkoniyati ko'plab o'quvchilarda nazorat hissining susayishiga olib keladi. Anonimlik sharoitida ayrim o'quvchilar o'zlarini erkin his etib, real hayotda qilmaydigan harakatlarni amalga oshirishlari mumkin. Bu esa axloqiy me'yorlarning buzilishiga, boshqalarga nisbatan hurmatsizlik va befarqlikning kuchayishiga sabab bo'ladi. Shu sababli o'quvchilarda ichki nazorat, o'zini boshqarish va empatiya kabi psixologik sifatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda axloqiy ong va axloqiy mas'uliyatni shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli beqiyosdir. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning psixologik rivojlanishini yo'naltiruvchi, ularni ongli fikrlashga, to'g'ri qaror qabul qilishga va ijtimoiy mas'uliyatni anglashga o'rgatuvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarga raqamli muhitda to'g'ri xulq-atvorni o'rgatish bilan birga, o'zining shaxsiy namunasi orqali ularga ta'sir ko'rsatadi. Uning onlayn platformalardagi muloqoti, axborotga bo'lgan munosabati va mualliflik huquqiga rioya qilishi o'quvchilar uchun muhim namuna hisoblanadi.

Raqamli ta'lim sharoitida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish ham o'quvchilarning psixologik tayyorgarligi bilan bevosita bog'liqdir. Kiberxavfsizlik madaniyati o'quvchilarning raqamli muhitda xavfsiz, ongli va mas'uliyatli faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborotni tahlil qilish, xavfli vaziyatlarni aniqlash va ularga nisbatan to'g'ri munosabat bildirish ko'nikmalarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Tanqidiy fikrlash orqali o'quvchilar yolg'on axborotlarni aniqlash, manipulyativ kontentni ajratish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish jarayoni alohida yondashuvni talab etadi. Bu yoshdagi bolalar axborotni asosan obrazli tafakkur orqali qabul qiladilar va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyati hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Shu sababli ularga murakkab tushunchalarni emas, balki oddiy, hayotiy va tushunarli qoidalarni singdirish muhimdir. Masalan, shaxsiy ma'lumotlarni begonalarga bermaslik, noma'lum havolalarni ochmaslik, ota-ona yoki o'qituvchi ruxsatisiz internetdan foydalanmaslik kabi qoidalar o'yinlar, ertaklar va vizual vositalar orqali o'rgatilishi samarali natija beradi.

Raqamli muhitda o'quvchilarning axloqiy ongini shakllantirish jarayonida ota-ona va o'qituvchi hamkorligi ham muhim psixologik omil hisoblanadi. Ota-onalarning nazorati, qo'llab-quvvatlashi va to'g'ri yo'naltirishi o'quvchilarning xavfsiz va mas'uliyatli xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan, muammoli vaziyatlardan va real hayotiy misollardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirib, ularni ongli qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Shuningdek, kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda zamonaviy texnologik vositalardan oqilona foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Maxsus filtrlash dasturlari, ota-ona nazorati ilovalari va xavfsiz ta'lim platformalari orqali o'quvchilar duch keladigan salbiy kontentlar cheklanadi. Bu esa o'quvchilarning psixologik xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy mas'uliyat va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish murakkab, ko'p omilli psixologik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual psixologik rivojlanish darajasi va

ijtimoiy muhitini hisobga olish zarur. Ayniqsa, o'qituvchining shaxsiy namunasi, pedagogik mahorati va psixologik kompetensiyasi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shu bois ta'lim tizimida axloqiy tarbiya, raqamli madaniyat va kiberxavfsizlik masalalarini o'zaro integratsiyalashgan holda tashkil etish, ularni uzluksiz va tizimli ravishda amalga oshirish zarur. Bu esa o'quvchilarning nafaqat bilimli, balki ongli, mas'uliyatli va raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yurituvchi shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axloqiy ong va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning psixologik asoslari zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon o'quvchilarning individual xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi va ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Ayniqsa, o'qituvchining shaxsiy namunasi, psixologik yondashuvi va pedagogik mahorati muhim rol o'ynaydi. Mazkur yo'nalishda tizimli va uzluksiz ish olib borish o'quvchilarning ongli, mas'uliyatli va xavfsiz raqamli faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ochilov M. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot madaniyatini kuzatish. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2019.
2. Jo'rayev D. Raqamli ta'limda axborot madaniyatini kuzatish. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021.
3. Raxmatullayev D.R. "Ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'quvchilarni axborot madaniyatini shakllantirish pedagogik muammo sifatida" Academic Research in Educational Sciences, Volume 4, Issue 11, 2023
4. Rustamov A.B. "Raqamli ta'limda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik strategiyalari" INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE Volume 3, Issue 1, 2025

YOSHLAR MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJLANISHIDA OILAVIY TARBIYA VA IJTIMOY MUHITNING PSIXOLOGIK OMILLARI

***Sharopov Jamshid Dilmurodovich,
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqodchisi***

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillari tahlil qilinadi. O'smirlik va yoshlik davri shaxsning qadriyatlar tizimi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy xulq-atvori shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Tadqiqotda oilaviy muhitdagi emotsional qo'llab-quvvatlash, ota-ona bilan muloqot sifati, tarbiya uslublari hamda ijtimoiy muhitning (tengdoshlar, maktab, jamiyat) yoshlar ma'naviy rivojlanishiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, identifikatsiya, ijtimoiy taqlid, ichki motivatsiya va emotsional intellekt kabi psixologik mexanizmlarning shakllanish jarayonidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada ijobiy oilaviy muhit va sog'lom ijtimoiy muhit yoshlarning axloqiy barqarorligi va mas'uliyatli xulqini shakllantirishda asosiy omil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy rivojlanish, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit, yoshlar, axloqiy xulq, emotsional intellekt, identifikatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются психологические факторы семейного воспитания и социальной среды в духовно-нравственном развитии молодежи. Подростковый и юношеский возраст является важным этапом

формирования системы ценностей, моральных установок и социального поведения личности. В исследовании рассматриваются такие аспекты, как эмоциональная поддержка в семье, качество общения между родителями и детьми, стили воспитания, а также влияние социальной среды (сверстники, школа, общество) на нравственное развитие молодежи. Особое внимание уделяется психологическим механизмам, таким как идентификация, социальное подражание, внутренняя мотивация и эмоциональный интеллект. Результаты показывают, что благоприятная семейная и социальная среда играет ключевую роль в формировании нравственной устойчивости и ответственного поведения молодежи.

Ключевые слова: духовное развитие, семейное воспитание, социальная среда, молодежь, моральное поведение, эмоциональный интеллект, идентификация.

Abstract. This article examines the psychological factors of family upbringing and social environment in the moral and spiritual development of young people. Adolescence and youth are critical stages in the formation of value systems, moral attitudes, and social behavior. The study explores the role of emotional support within the family, the quality of parent-child communication, parenting styles, and the influence of the social environment (peers, school, and society) on youth moral development. It also analyzes psychological mechanisms such as identification, social modeling, intrinsic motivation, and emotional intelligence in the formation process. The findings indicate that a positive family climate and a healthy social environment play a crucial role in developing moral stability and responsible behavior among young people.

Key words: moral development, family upbringing, social environment, youth, ethical behavior, emotional intelligence, identification.

Kirish. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi har bir jamiyatning barqaror taraqqiyoti va ijtimoiy sog'lomligi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smirlik va yoshlik davri shaxsning qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy xulq-atvori shakllanadigan eng sezgir bosqich bo'lib, bu davrda oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning ta'siri hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xalqaro psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning asosiy axloqiy qarashlari 12–18 yosh oralig'ida shakllanadi va keyingi hayot davomida nisbatan barqarorlashadi. Shu sababli aynan ushbu davrda ijobiy tarbiya muhiti yaratish dolzarb ilmiy va amaliy masaladir.

Zamonaviy ilmiy manbalarda oilaviy muhit bolalarning psixologik rivojlanishida birlamchi ijtimoiy institut sifatida e'tirof etiladi. Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko'ra, shaxs rivojlanishi mikro tizimlar - oila, maktab va tengdoshlar muhiti bilan bevosita bog'liq bo'lib, aynan shu muhitlar individning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Bu yondashuv oilaviy tarbiyaning psixologik ahamiyatini ilmiy asosda tushuntiradi.

Shuningdek, Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasida ta'kidlanishicha, bolalar va yoshlar xulq-atvorni kuzatish, taqlid qilish va modelni o'zlashtirish orqali o'rganadi. Bu jarayonda ota-ona va yaqin ijtimoiy muhitning xulqi asosiy namuna vazifasini bajaradi. Demak, oiladagi kommunikatsiya uslubi va ijtimoiy muhitdagi qadriyatlar yoshlarning ma'naviy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, ijobiy oilaviy muloqot mavjud bo'lgan muhitda o'sayotgan bolalarda stressga chidamlilik yuqori, xavfli xulq shakllanish ehtimoli esa

past bo'ladi. Aksincha, oilaviy nizolar va emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi yoshlarning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, World Health Organization hisobotlarida yoshlar orasida ruhiy salomatlik va axloqiy barqarorlik muammolari ko'pincha ijtimoiy muhitdagi stress omillari, tengdoshlar bosimi va oilaviy kommunikatsiya yetishmovchiligi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Bu esa yoshlar tarbiyasida kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ham yoshlar ma'naviy tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Global axborot oqimi, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi yoshlarning qadriyatlar tizimiga yangi talablar qo'ymoqda. Shu bois, oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillarini o'rganish zamonaviy pedagogika va psixologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillarini o'rganish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanida keng tadqiq etilayotgan muhim yo'nalishlardan biridir. Bu borada xorijiy va rus olimlari tomonidan olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning qadriyatlar tizimi va axloqiy xulq-atvori ko'p omilli, murakkab va ijtimoiy kontekstga bog'liq jarayon sifatida shakllanadi.

Mazkur yo'nalishda Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, u shaxs rivojlanishini oila, maktab, tengdoshlar va keng ijtimoiy muhit o'zaro ta'siri natijasi sifatida izohlaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, aynan mikro tizim - ya'ni oila - shaxsning dastlabki qadriyatlari va axloqiy qarashlarini shakllantiruvchi asosiy muhit hisoblanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi esa yoshlarning xulq-atvorida kuzatish va taqlid mexanizmining muhimligini asoslaydi. Bandura fikricha, bolalar va o'smirlar ota-ona, o'qituvchi va tengdoshlarning xulqini model sifatida qabul qilib, uni o'zlashtiradi. Shu sababli oiladagi kommunikativ uslub va ijtimoiy muhitdagi xulqiy namunalar ma'naviy rivojlanishning asosiy determinantlaridan biri sifatida qaraladi.

Shuningdek, Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasida o'smirlik davri "identitetni shakllantirish" bosqichi sifatida talqin qilinadi. Bu bosqichda shaxs o'z qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasini aniqlashga intiladi, bu jarayonda esa oila va ijtimoiy muhitning ta'siri hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Rus psixologiya maktabida Lev Vygotskyning madaniy-tarixiy yondashuvi alohida o'rin tutadi. Unga ko'ra, shaxsning psixik rivojlanishi ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi va keyinchalik ichki psixologik tuzilmalarga aylanadi. Vygotsky nazariyasi yoshlarning ma'naviy qadriyatlari avvalo ijtimoiy muhitda shakllanib, keyinchalik shaxs ichki dunyosiga singib borishini ko'rsatadi.

Sergey Rubinstein va Dmitry Leontiev tadqiqotlarida shaxsning qadriyatlar tizimi uning motivatsion sohasi bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi. Ularning fikricha, ma'naviy barqarorlik shaxsning ichki motivlari, ongli hayotiy maqsadlari va ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan belgilanadi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda Shalom Schwartz tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar nazariyasi keng qo'llaniladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, qadriyatlar shaxs xulqini yo'naltiruvchi universal motivatsion tamoyillar bo'lib, ular madaniy va ijtimoiy sharoit bilan uzviy bog'liqdir. Schwartz modeli yoshlarning axloqiy qaror qabul qilish jarayonini tushuntirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, UNICEF va World Health Organization hisobotlarida oilaviy qo'llab-quvvatlash va ijobiy ijtimoiy muhit yoshlarning ruhiy salomatligi va axloqiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Ushbu tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, kuchli oilaviy aloqa va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi yoshlarning stressga chidamliligini oshiradi va ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit hal qiluvchi psixologik determinantlar sifatida namoyon bo'ladi. Xorijiy va rus olimlarining yondashuvlari ushbu jarayonni kompleks va tizimli tarzda o'rganish zarurligini asoslab beradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillari bilan bevosita va uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, o'smir va yoshlar xulq-atvori faqat individual xususiyatlar bilan emas, balki ular o'sib-ulg'ayayotgan ijtimoiy makonning sifatiga ham kuchli darajada bog'liqdir. Ayniqsa, oila ichidagi emotsional iqlim, ota-ona bilan muloqotning ochiqligi hamda tarbiya uslublari yoshlarning qadriyatlar tizimini shakllantirishda birlamchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalarga ko'ra, ijobiy oilaviy muhitda tarbiyalangan yoshlar o'z xatti-harakatlarida ko'proq mas'uliyat, empatiya va axloqiy barqarorlik namoyon etadi. Bu holat Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasida ilgari surilgan g'oyalarni tasdiqlaydi, ya'ni shaxs rivojlanishi mikro tizimlar, xususan, oila va maktab muhiti bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, oiladagi ijobiy kommunikativ muhit shaxsning ichki qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi asosiy psixologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, yoshlar xulq-atvorni kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Tadqiqot natijalari ham shuni ko'rsatdiki, ota-ona va yaqin ijtimoiy muhitdagi xulqiy namuna yoshlarning axloqiy qarorlariga bevosita ta'sir qiladi. Agar oilada ijobiy xulq va qadriyatlar ustuvor bo'lsa, yoshlar ham shu modelni o'zlashtiradi, aks holda salbiy xulq shakllanishi ehtimoli ortadi.

Ijtimoiy muhit omili ham yoshlarning ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tengdoshlar guruhi, maktab muhiti va jamiyatdagi umumiy qadriyatlar tizimi yoshlarning axloqiy tanlovlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Lev Vygotskyning madaniy-tarixiy yondashuvi bu jarayonni ijtimoiy muloqot orqali ichki psixologik tuzilmalarning shakllanishi sifatida izohlaydi. Bu esa ijtimoiy muhitning nafaqat tashqi, balki ichki psixologik rivojlanishga ham ta'sirini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ma'naviy barqarorlik va psixologik moslashuv o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ma'naviy jihatdan barqaror yoshlar stressli vaziyatlarda ham o'z qadriyatlariga sodiq qoladi va ijtimoiy bosimga nisbatan mustahkamroq munosabat bildiradi. Bu esa ularning ijtimoiy hayotda samarali moslashuvini ta'minlaydi.

Umuman olganda, olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ko'p omilli va tizimli jarayon bo'lib, unda oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit bir-birini to'ldiruvchi asosiy psixologik determinantlar sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli, yoshlar tarbiyasida oilaviy va ijtimoiy muhitni uyg'unlashtirish, ijobiy kommunikativ sharoit yaratish hamda qadriyatlar tizimini mustahkamlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillari hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar asosida shuni aytish mumkinki, shaxsning axloqiy qarashlari va qadriyatlar tizimi bir zumda shakllanmaydi, balki oilaviy munosabatlar sifati, ota-ona bilan emotsional aloqa, tarbiya uslublari hamda ijtimoiy muhitdagi tajribalar asosida bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Tadqiqot natijalari ijobiy oilaviy muhit yoshlarning psixologik barqarorligi va ma'naviy yetukligini ta'minlashda asosiy omil ekanligini tasdiqladi. Ochiq muloqot, ishonch va emotsional qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lgan oilalarda tarbiyalanayotgan yoshlar o'z xulq-atvorida mas'uliyat, hurmat va ijtimoiy moslashuv kabi ijobiy sifatlarni ko'proq namoyon etadi. Aksincha, oilaviy kommunikatsiya yetishmovchiligi yoki salbiy ijtimoiy muhit yoshlarning axloqiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, ijtimoiy muhit - maktab, tengdoshlar guruhi va keng jamiyat - yoshlarning qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhim rol o'ynashi aniqlandi. Ushbu muhitlar orqali yoshlar ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtiradi, xulqiy modellarni qabul qiladi va o'z hayotiy pozitsiyasini shakllantiradi. Shu jihatdan, oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ko'p omilli psixologik jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu jarayonda oilaviy tarbiya asosiy poydevor vazifasini bajarsa, ijtimoiy muhit uni mustahkamlovchi va yo'naltiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, yoshlar tarbiyasida kompleks yondashuvni kuchaytirish, oilaviy va ijtimoiy muhitning uyg'unligini ta'minlash hamda ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
2. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
4. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W. W. Norton & Company, 1968. – 336 p.
5. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. – New York: Free Press, 1965. – 420 p.
6. Schwartz S. H. Basic Human Values: Theory, Methods, and Applications. – Jerusalem: Hebrew University, 2012. – 210 p.

O'SMIRLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA IJTIMOIY TOLERANTLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Suvonova Sevara Asliddin qizi,
NavDU o'qituvchisi**

Annotatsiya: maqolada muallif tomonidan bugungi kunda dolzarb bo'lib kelayotgan axborot texnologiyalari va ularning inson uchun xususan, yosh avlod ongiga psixologik ta'siri, insoniylik tushunchalarning bugungi kundagi ahamiyati, bag'rikenglikka nisbatan yoshlarning munosabati, global bo'lib kelayotgan muammo va yechimlarini yoritib o'tadi. Xususan, ushbu qadriyatni yosh avlod ongiga ya'ni,

o'smirlik davri egalariga singdirish yo'llarini psixologik jihatlarini o'quvchilar ongiga singdirishning usullari va ta'sir etish vositalarini taqdim etadi.

Kalit so'zlari: qadriyat, "Taraqqiyot strategiyasi", Konstitutsiya, oilaviy qadriyat, shaxs, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В статье рассматривается современное состояние информационных технологий и их психологическое воздействие на людей, особенно на умы молодого поколения, важность человеческих концепций сегодня, отношение молодежи к толерантности, глобальные проблемы и пути их решения. В частности, представлены педагогические методы и средства воздействия для привития этой ценности в сознании молодого поколения, то есть подростков, а также педагогические аспекты привития ее в сознании учащихся.

Ключевые слова: ценность, «Стратегия развития», Конституция, семейная ценность, личность, социальная среда.

Abstract: The article discusses the current state of information technologies and their psychological impact on people, especially on the minds of the younger generation, the importance of human concepts today, the attitude of young people to tolerance, global problems and solutions. In particular, it presents pedagogical methods and means of influence for instilling this value in the minds of the younger generation, that is, in adolescence, as well as pedagogical aspects of instilling it in the minds of students.

Keywords: value, "Development Strategy", Constitution, family value, personality, social environment.

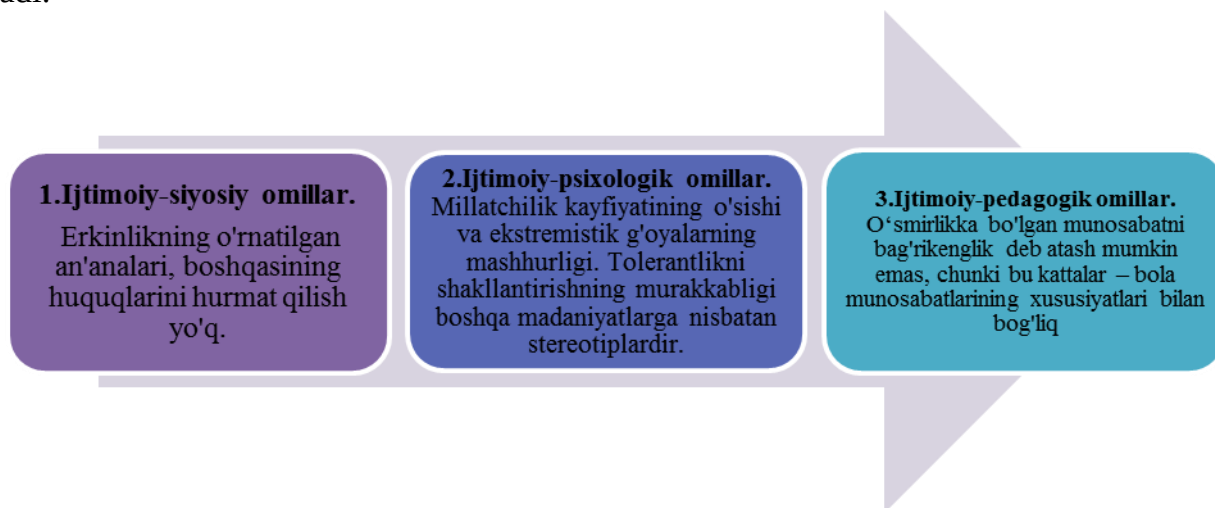
KIRISH. O'smirlik-bu ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarni o'zlashtirish va bag'rikenglikni shakllantirish uchun eng sezgir, bu davrda maqbul ijtimoiy rollarni izlash, eng yaqin jamiyat doirasidan tashqarida muloqotga qiziqish, o'zaro tan olish va tashqi dunyo bilan o'zaro tushunish zarurati o'spirinni birinchi marta boshqa madaniyatlarga duch kelishga undaydi. O'rta maktab o'quvchisi ko'plab hayajonli jarayonlarda, shu jumladan ijtimoiy, milliy, siyosiy masalalar bo'yicha o'z fikrlarini faolroq e'lon qila boshlaydi. O'smir bolalar psixologiyasini o'rganayotganda, ma'lum bir yoshdagi bolani ijtimoiylashtirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak, chunki aynan ijtimoiy ziddiyat va o'spirinlik davri "bo'ron va hujum davri" deb nomlanadi.

ASOSIY. Zamonaviy o'smirni sotsializatsiya qilishdagi qiyinchiliklarni mahalliy mualliflar bugungi kunda ijtimoiy o'zgarishlar bolaning moslashish qobiliyatidan ancha tezroq sodir bo'lishi bilan bog'laydilar, bunda zo'rg'a olingan tajriba ijtimoiy amaliyotda qabul qilinishi mumkin emas va o'rganilgan me'yorlar nafaqat navigatsiya qilishga yordam bermaydi, balki aksincha qayta ko'rib chiqiladi.[1] Tolerantlik – lotincha tolerantia so'zidan kelib chiqqan bo'lib, sabr-toqat, bag'rikenglik degan ma'nolarni anglatadi va eng muhim ijtimoiy kompetensiyalardan biri sifatida ta'riflanadi [2]. Odamlarda paydo bo'ladigan turli dunyoda yashash va konstruktiv harakat qilish istagi hamda qobiliyati muhim strategik maqsadga aylangan. Bu muammo psixologiya va pedagogika fanlarida ommalashmoqda. Tolerantlikka maqsad emas, balki vosita sifatida qarash maqulroq. Bu zo'ravonlik va zo'ravonlikni yo'q qiladigan ijtimoiy rejalarning minimal va zaruriy sifati sifatida qaraladi. Tolerantlik ta'limni yoshlarni ijtimoiylashtirish shakli sifatida tarbiyalaydi va maqsad qiladi, ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish hamda mustahkamlashning eng to'g'ridan-to'g'ri yo'lidir. Butun insoniyat, xususan, millatimiz boshqa din va millatlarga nisbatan

bag'rikeng bo'lishgan. Vaholanki, millatimiz qomusi bo'lmish Konstitutsiyamizda ham diniy bag'rikenglik targ'ib etiladi.

Tolerantlikning me'yoriy hujjatlarda ham qonuniy tasdig'i bo'lib xususan, mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyev 2022 yil dekabrda O'zbekiston Respublikasi Parlamentiga Murojaatnomasida kirib kelayotgan 2023-yilni "Insonni ulug'lash va sifatli ta'lim" yili deb e'lon qilinishi, shuningdek, murojaatnomada "Millati, tili va dinidan qat'iy nazar, O'zbekistonni o'zining vatani deb biladigan, uning ravnaqi uchun hissa qo'shib kelayotgan har bir fuqaro bundan buyon ham davlatimiz va jamiyatimizning e'tibori va ardog'ida bo'ladi"[3] deb bildirgan fikrlari davlatimizda tolerantlik siyosati bugun har qachongidan ham aktuallashtirilganligini ko'rsatib turibdi.

O'smirlik davrida shaxsning ijtimoiy xulq-atvori, empatiya yoki mojaro qobiliyati, ijtimoiy izolyatsiya va boshqasiga ijobiy yoki ataylab salbiy munosabat asoslari qo'yiladi. Stepanov o'rta maktab o'quvchilarida ya'ni o'smir yoshdagi o'quvchi-yoshlarda tolerantlikni namoyon bo'lishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqladi:

Tolerantlikni namoyon qilishga to'sqinlik qiluvchi omillar

Shunday qilib, o'smirlik davrida bag'rikenglikni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratish lozim, chunki hayotning ushbu davrida shaxsning o'zini o'zi anglashi, shuningdek, u bilan bog'liq jarayonlar sodir bo'ladi: o'zini o'zi aniqlash va o'zini o'zi qadrlash. Ushbu neoplazmalarning butun majmuasi o'smirinni boshqalarning tajribalariga nisbatan sezgir qiladi. O'smirlarda empatiya darajasi keskin oshadi. Xususan, G. U. Soldatovning so'zlariga ko'ra, "o'smirlik insonning psixosotsial rivojlanishidagi eng muhim davrdir. O'smir endi bola emas, lekin hali kattalar emas. U kattalar hayotiga faol jalb qilinadi, o'ziga xosligini shakllantiradi, turli xil ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi. Uning global hayotiy yo'nalishi uning butun dunyoga, o'ziga va bu dunyodagi boshqalarga qanday munosabatda bo'lishiga bog'liq.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Shaxs axloqining muhim jihati bu uning o'z mohiyati bo'yicha ijtimoiyligidir, u insonlar orasida shakllanib, rivojlanadi. Inson axloqining barqaror jihati ham mavjud bo'lib – bu uning insonlar bilan muloqot qilish jarayonida gap-so'zlarini boshqara olish hamda ma'lum bir maqsad qo'ya olishidir. Umuman olganda axloq insonning jamiyatga moslashishishi hamda jamiyatdagi insonlar bilan aloqa o'rnatishida namoyon bo'ladi. Ijtimoiylashuv shaxsning atrof-muhitga hamda unda yashovchi insonlarga moslashishida ko'zga tashlanadi. Bunday sharoitda o'quvchilarda yuksak tashabbus va g'ayrat, sabr-toqat va matonat, shijoat va ijodkorlik tuyg'ularini qo'llab-quvvatlash juda katta ahamiyatga egadir. Bu kabi

ijtimoiy jamiyatda ko'plab uchrab turuvchi nizoli holatlarni oldini olish va guruhdagi birdamlik, iliq munosabatni shakllantirishni quyidagi tartibdagi pedagogic so'rovnomalardan va pedagogik tmashtg'ulotlaridan foydalanish mumkin. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, o'smir yoshdagi o'quvchilar orasida ijtimoiy muhitga nisbatan moslashuv, axloqiy-amaliy faoliyat sifatlarini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida bir necha ko'rinishli hamkorlik faoliyatiga doir pedagogik usullardan tashkil etish lozim.

XULOSA. Yoshga oid tolerantlik turiga kiruvchi o'smirlardagi ijtimoiy tolerantlik hozirgi yosh avlodni bag'rikeng qilib voyaga yetkazishda, kelajakda xorij davlatlari bilan o'zaro aloqalarda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tarbiya usuli o'smirlarning qarama-qarshi qarashlarga ega bo'lishiga qaramay, muayyan masalalar bo'yicha boshqalarning his-tuyg'ularini va fikrlarini hurmat qilish qobiliyatini shakllantirishda ustuvor ahamiyatga ega. Oilada olingan odat va an'analar keyingi ta'lim dargohlarda yanada mustahkamlanadi. Ijtmoiy muhitdagi o'quvchilar bilan munosabatlarda kommunikativ aloqa yo'li yanada yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Солдатов, Г. У. Доверие и толерантность: существуют ли границы? [Текст] / Г. У. Солдатов // Межкультурный диалог: исследования и практика. – Москва: Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. – С. 47.
2. Ищенко, Ю. А. Толерантность как философско-мировоззренческая проблема [Текст] / Ю. А. Ищенко // Философская и социологическая мысль. – 1990. – № 4. – С. 48-60.
3. Mirziyoyev Sh.M O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi (2022 yil 20 dekabr) 16 ноябрь - Международный день толерантности// Нарконет: популярный журнал.-2017.-№12.-С.3.-(Памятка).
4. Baxchieva, O. A. Tolerantlikni shakllantirish jamiyatning ma'naviy-axloqiy rivojlanishining asosidir / O. A. Baxchieva // SOTIS - Ijtimoiy texnologiyalar, tadqiqotlar. – 2008. – №2. – B. 41–43.
5. Berejnaya, M. S. Ta'lim va san'atning ijtimoiy-madaniy makonida shaxsning tolerantlik ongini rivojlantirish / M. S. Berejnaya // Falsafa fanlari. – 2008. – №4. – B. 58–68.
6. Borsuk, I. V. Pedagogika kontekstida tolerantlik va diniy tolerantlik / I. V. Borsuk // Pedagogika va ta'lim. – 2007. – №3. – B. 133–142.

TYUTORNING KASBIY KOMPETENSIYALARINING ASOSIY KOMPONENTLARI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Tasheva Uvaysiy Olimovna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tyutorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyatining mazmuni, uning pedagogik va psixologik jihatlari hamda talabalarning akademik va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda tyutorlarning kommunikativ, motivatsion, diagnostik va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirish omillari aniqlanadi. Empirik tahlil natijalari tyutorlik faoliyatining samaradorligi talaba bilan ijtimoiy-psixologik muloqot, individual yondashuv va qo'llab-quvvatlovchi muhit bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Tadqiqot

natijalari oliy ta'lim tizimida tyutorlar faoliyatini takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *tyutorlik, kompetensiya, ijtimoiy-psixologik omillar, talabalar rivoji, oliy ta'lim, kommunikativ kompetensiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются социально-психологические особенности развития профессиональных компетенций преподавателей. Изучается содержание преподавательской деятельности в высших учебных заведениях, ее педагогические и психологические аспекты, а также влияние на академическое и личностное развитие студентов. В исследовании выявлены факторы развития коммуникативных, мотивационных, диагностических и рефлексивных компетенций преподавателей. Результаты эмпирического анализа показали, что эффективность преподавательской деятельности связана с социально-психологической коммуникацией со студентами, индивидуальным подходом и благоприятной средой. Результаты исследования служат основой для разработки научно-практических рекомендаций по совершенствованию деятельности преподавателей в системе высшего образования.*

Ключевые слова: *преподавательская деятельность, компетенция, социально-психологические факторы, развитие студентов, высшее образование, коммуникативная компетенция.*

Abstract. *This article analyzes the socio-psychological features of the development of professional competencies of tutors. The content of tutoring activities in higher education institutions, its pedagogical and psychological aspects, and its impact on the academic and personal development of students are studied. The study identifies factors for the development of communicative, motivational, diagnostic, and reflective competencies of tutors. The results of the empirical analysis showed that the effectiveness of tutoring activities is associated with socio-psychological communication with students, an individual approach, and a supportive environment. The results of the study serve to develop scientific and practical recommendations for improving the activities of tutors in the higher education system.*

Keywords: *tutoring, competence, socio-psychological factors, student development, higher education, communicative competence.*

Kirish

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida talabalarni tyutorlik faoliyatiga innovatsion tayyorlashning eng maqbul hamda samarali modellarini ishlab chiqish, innovatsion ta'lim muhitini tashkil etish va amalga oshirishning metodik ta'minotini takomillashtirish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qitish shakllari va metodlarini modernizatsiyalash, tyutorlik faoliyatiga innovatsion tayyorlash usullarini, ilmiy asoslarini ishlab chiqish, shuningdek, tyutorlarning metodik kompetentligini shakllantirishning zamonaviy metodik tizimini ishlab chiqish va uni amalga oshirishning pedagogik sharoitlarini belgilash, o'quv materiallarini mazmunan takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida ahamiyat berilmoqda.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya.

XXI asrda jahon miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida —... barcha uchun butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Bu uzluksiz ta'lim tizimini, jumladan, oliy ta'lim tizimini

rivojlantirish va unda tyutorlik faoliyatini samarali tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi [1].

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida endigina paydo bo'lgan tyutorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Tyutor - talabalarining shaxsiy rivojlanishiga, universitet, respublika va xalqaro miqyosdagi tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga, shuningdek, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishiga ko'maklashuvchi inson bo'lib, u yigit-qizlarni kasbga yo'naltirish, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, turli ilmiy to'garaklarga jalb etish hamda muammo va kamchiliklarini o'rganib, ularga atroflicha yechim topish bilan shug'ullanadi.

2. Tyutorlarning asosiy maqsadi - ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda universitet va talabalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, talabalarining universitet hayoti va ta'lim jarayoniga moslashishiga ko'maklashish, ularga uslubiy, ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish va talabalarda tanlagan kasbga muhabbatni oshirishdir. Shu bilan birga ular yigit-qizlarning dars mashg'ulotlarini muntazam tahlil qilib boradi va sifatini oshiradi, ularning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishini ta'minlaydi hamda ijtimoiy ahvolidan doimiy xabardor bo'lib turadi.

3. Tyutorlar ma'naviy-ma'rifiy va ahloqiy-tarbiya, o'quv va o'quv uslubiy hamda ilm-fan, innovatsion va ilmiy-tadqiqot yo'nalishlarida o'z faoliyatini olib boradi.

4. Har bir tyutor o'ziga birlashtirilgan guruh talabalarini besh muhim tashabbus doirasida tashkil etilgan klub va to'garaklarga jalb etib boradi hamda ularning ijodiy qobiliyati va iste'dodini namoyon etishi uchun imkon yaratadi. Talabalarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi, ularning ta'lim olishi, ilm bilan shug'ullanishi, yashashi va dam olishi uchun sharoitlar yaratishga ko'maklashadi va bu boradagi yangiliklardan xabardor qilib boradi.

5. Talabalarining o'quv intizomini mustahkamlash, ularda ijodiy fikrlash, halollik, to'g'ri so'zlik kabi xislatlarni shakllantirish borasida tizimli ishlarni yo'lga qo'yadi. Iqtidorli va iste'dodli talabalarni aniqlab, ularning turli tanlov va olimpiadalarda munosib ishtirok etishiga hamda talabalarining loyiha va startaplarini amalga oshirishga ko'maklashadi.

6. Talabalarining darslarni o'zlashtirish darajasini nazorat qilib boradi, ularning innovatsion ta'lim texnologiyalari va o'quv-uslubiy materiallar, axborot-resurslari bilan ta'minlash va ushbu manbalardan keng va unumli foydalanishi uchun zamin yaratadi.

7. Tyutorlar talabalarni o'ylantiradigan qator masalalar, xususan, talabalarni turar joy bilan ta'minlash, qoldirilgan darslarni o'zlashtirishiga yordam berib boradi.

8. Har bir tyutor o'ziga birlashtirilgan akademik guruhlarining darslarini, talaba davomatini va dars sifatining monitoringini olib borish maqsadida kuzatish, talabalarga yuklatilgan majburiyatlarning bajarilishini talab qilish, TTJga joylashishi uchun e'lon berish va bu boradagi komissiya yig'ilishida talabaning ishtirokini ta'minlash, talabaga tavsifnoma va akademik ta'vil berish masalasini hal qilishda ishtirok etish, ularni rag'batlantirilishi yoki jazolanishi, turli stipendiyalarga tavsiya qilishda xulosa va fikrnomalar berish huquqiga ega.

9. Har bir tyutor talabalarining sha'ni va qadr-qimmatini, obro'sini hurmat qilish, ularning jismoniy, ruhiy va psixologik holatidan muntazam xabardor bo'lish, o'quv, ma'naviy va ilmiy faoliyatini monitoring qilib borish, yigit-qizlarning darslarda ishtirokini nazorat qilish, hoshlarning ota-onalari va o'zi bilan doimiy muloqot qilib borishga majburdir [2,3,4,5].

Oliy ta'lim tizimidagi tyutorlik faoliyatini oliy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish bo'yicha o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ishi, kasbiy axborot, tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi, maslahat-amaliy, ijtimoiy-pedagogik faoliyat majmuasi sifatida qaraymiz. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tyutorlik faoliyati diagnostik-maqсадli, tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi, o'quv-uslubiy, maslahat va amaliy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy tyutor talabalarga individual va jamoaviy ishlashni tashkil etish, o'zgarayotgan sharoitlarga va chaqiriqlarga tezda javob berish imkonini beradigan noyob kompetensiyalar majmuiga ega bo'lishi kerak. Aslida, tyutor zamonaviy ta'lim tizimida o'qitishning individuallashtirish jarayonini ta'minlovchi asosiy texnolog bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bugungi kunda akademik jamoada tyutorlik faoliyatiga oid yagona metodologiya va amaliyot shakllanmagan, shuningdek, oliy ta'limda tyutorning professional kompetensiyalarining modeliga oid bir xil qarashlar mavjud emas. Bu holat nafaqat tyutorlik kasbini oliy ta'lim muassasalarida pozitsiyalashishda, balki yuqori professional tyutorlar jamoasini universitetga jalb qilish va keyinchalik rivojlantirishga oid amaliy masalalarni ham qiyinlashtiradi [3,5,6].

Oliy ta'lim tizimidagi tyutorlik faoliyatini oliy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish bo'yicha o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ishi, kasbiy axborot, tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi, maslahat-amaliy, ijtimoiy-pedagogik faoliyat majmuasi sifatida qaraymiz. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tyutorlik faoliyati diagnostik-maqсадli, tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi, o'quv-uslubiy, maslahat va amaliy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Diagnostik-maqсадli komponent amaliy mashg'ulotlarni aniqlash maqsadida talabalarning individual shaxsiy xususiyatlarini tashxis qilish, o'quv davridagi ta'lim faoliyatini nazorat qilish uchun mo'ljallangan.

Tashkiliy-muvofiqlashtiruvchi komponent talabalar uchun individual ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

O'quv-uslubiy komponent amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, tyutorlik faoliyati sub'ektlari faoliyatini muvofiqlashtirish, talabalarni ilmiy-tadqiqot va loyihalash faoliyatiga jalb qilish bo'yicha faoliyatni o'z ichiga oladi.

Maslahat va amaliy komponent talabalarga ularning ta'lim va kasbiy istiqbollari tushunishda, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha maslahat yordamini o'z ichiga oladi.

Tyutorlik innovatsion pedagogik faoliyat sifatida zamonaviy ta'limda bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda muhim vosita bo'lib, u ta'lim jarayonini individuallashtirishga va o'quvni yanada moslashuvchan qilishga yordam beradi.

Tyutor ta'limni individuallashtirishni samarali amalga oshirish uchun quyidagi asosiy prinsiplarga e'tibor qaratish zarur:

1. *Resurslar prinsipi*: Talabalarga turli faoliyat turlari va usullari bilan ishlash imkonini beruvchi ortiqcha ta'lim resurslari muhitini yaratish.

2. *Ochiqlik prinsipi*: ochiq tizim sifatida boshqa ta'lim va ijtimoiy muassasalar bilan o'zaro bog'lanadi.

3. *Moslashuvchanlik prinsipi*: Talabaga o'z qiziqishlari va talablariga mos yangi jihatlarni ta'lim jarayoniga kiritish imkonini beradi.

4. *Ko'p funksiyalilik prinsipi*: Bir xil resurslarni turli kontekslarda va vaziyatlarda ishlatish imkoniyatini yaratish.

5. *Gumanist psinsipi*: Har bir talabaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish.

Zamonaviy tyutor talabalarga individual va jamoaviy ishlashni tashkil etish, o'zgarayotgan sharoitlarga va chaqiriqlarga tezda javob berish imkonini beradigan noyob kompetensiyalar majmuiga ega bo'lishi kerak. Aslida, tyutor zamonaviy ta'lim tizimida o'qitishning individuallashtirish jarayonini ta'minlovchi asosiy texnolog bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bugungi kunda akademik jamoada tyutorlik faoliyatiga oid yagona metodologiya va amaliyot shakllanmagan, shuningdek, oliy ta'limda tyutorning professional kompetensiyalarining modeliga oid bir xil qarashlar mavjud emas. Bu holat nafaqat tyutorlik kasbini oliy ta'lim muassasalarida pozitsiyalashishda, balki yuqori professional tyutorlar jamoasini universitetga jalb qilish va keyinchalik rivojlantirishga oid amaliy masalalarni ham qiyinlashtiradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari tyutorlik faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Tyutorning kommunikativ qobiliyati talaba bilan samarali hamkorlikni ta'minlashga yordam beradi. Samarali muloqot talabaning o'z fikrini erkin ifoda etishiga va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Shuningdek, tyutorning empatik qobiliyati ham muhim rol o'ynaydi. Empatiya talabaning psixologik holatini tushunish va unga mos pedagogik yordam ko'rsatish imkonini beradi. Tyutorlik faoliyatida refleksiya ham muhim ahamiyatga ega. Refleksiya orqali tyutor o'z faoliyatini tahlil qiladi, mavjud muammolarni aniqlaydi va faoliyatini takomillashtirish yo'llarini belgilaydi. Tadqiqot natijalari xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Ko'plab tadqiqotchilar tyutorlik faoliyatida kommunikativ va motivatsion kompetensiyalar muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Tyutorlik faoliyati talabalarning akademik rivojlanishi va shaxsiy shakllanishida muhim rol o'ynaydi.
2. Tyutorning kommunikativ, motivatsion, diagnostik va refleksiv kompetensiyalari talaba bilan samarali ishlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.
3. Talabalar bilan ishlash jarayonida ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish ta'lim samaradorligini oshiradi.
4. Tyutorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar, seminarlar va metodik dasturlar ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva O.D. Tyutor - universitetdagi "ota-ona". "Ma'naviy barkamol yoshlar yangi O'zbekiston bunyodkori". // Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent. 2024-yil, 16-may. B. 352-354.
2. Abdumutalibova M.M. Oliy ta'lim faoliyatida tyutorlik va fasilitatorlik faoliyatini tashkil etishning mohiyati // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 yil № 4). B. 349-353.
3. Суханова Е.А. Возможности тьюторской деятельности в общеобразовательной школе // Современная педагогика. – Нижний Новгород, 2018. – С. 135–140.
4. Челнокова Е.А., Набиев Р.Б. Внедрение тьюторской деятельности в образовательное пространство высшего учебного заведения. // «Вестник Мининского университета» 2014 – №4. С. 16-21.

O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA MILLIY TARBIYANING O'RNI VA AHAMIYATI

**Begmurodov Baxtiyor Axmedovich,
Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida milliy tarbiyaning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlar, urf-odatlar va ajdodlar merosi asosida yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida milliy tarbiyani shakllantirishning asosiy yo'nalishlari va uning jamiyat taraqqiyotidagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, ta'lim tizimi, ma'naviyat, qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik, madaniy meros

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение национального воспитания в системе образования Узбекистана. Освещаются вопросы формирования духовно-нравственных качеств у молодежи на основе национальных ценностей, традиций и культурного наследия. Также раскрываются основные направления национального воспитания в образовательном процессе и его значение для развития общества.

Ключевые слова: национальное воспитание, система образования, духовность, ценности, воспитание молодежи, патриотизм, культурное наследие

Abstract: This article analyzes the role and importance of national upbringing in the education system of Uzbekistan. It highlights the development of moral and spiritual qualities in young people based on national values, traditions, and cultural heritage. The main directions of integrating national upbringing into the educational process and its significance for societal development are also discussed.

Keywords: national upbringing, education system, spirituality, values, youth education, patriotism, cultural heritage

Bugungi globallashuv sharoitida har bir jamiyat o'z milliy o'zligini saqlab qolish, yosh avlodni ma'naviy barkamol etib tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash vazifasini bajaradi. Milliy tarbiya — bu xalqning asrlar davomida shakllangan urf-odatlar, an'analar, ma'naviy merosi va qadriyatlarini yosh avlod ongiga singdirish jarayonidir. Shu jihatdan, ta'lim tizimida milliy tarbiyaning o'rni beqiyos ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida milliy tarbiya masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu borada Ta'lim to'g'risida Qonun muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu hujjatlarda yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.[1. 67-b]

Milliy tarbiya jarayonida urf-odat va an'analarning o'rni ham katta. Xususan, Navro'z bayrami orqali yoshlar milliy qadriyatlarni amaliy tarzda his etadi, tabiatga hurmat, mehr-oqibat va birlik g'oyalari shakllanadi.

Milliy tarbiyaning asosiy komponentlari sifatida ma'naviy, axloqiy, estetik, mehnat va vatanparvarlik tarbiyasini ko'rsatish mumkin. Ushbu yo'nalishlar o'zaro uyg'un holda yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarning O'zbekistonga sadoqatini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.[2. 56-b]

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari milliy tarbiyaga yangi talablar qo'yimoqda. Internet va ommaviy madaniyat ta'siri ostida yoshlarning qadriyatlari

o'zgarishi mumkin. Shu sababli milliy tarbiya yoshlarni turli zararli g'oyalardan himoya qiluvchi "ma'naviy immunitet"ni shakllantiradi.

Amaliy jihatdan milliy tarbiyani samarali tashkil etish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur. Interfaol metodlar, loyihaviy ta'lim, oilaviy tarbiya bilan hamkorlik va raqamli resurslardan foydalanish bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.[3.87-b]

Milliy tarbiya ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida — maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha izchil amalga oshiriladi. Bu jarayonda quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash hissini shakllantirish. Bu orqali yoshlar o'z tarixini, tilini, madaniyatini chuqur anglab yetadi. Masalan, Avesto, Alpomish kabi manbalar orqali ajdodlarimizning ma'naviy merosi o'rganiladi.

Ikkinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirish. Bu borada buyuk allomalar merosi muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning asarlarida insonparvarlik, adolat, komillik g'oyalari ilgari surilgan.

Uchinchidan, milliy urf-odat va an'analarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish. Navro'z, Mustaqillik kuni kabi bayramlar orqali yoshlar milliy qadriyatlarni amaliy tarzda his etadi. Ayniqsa Navro'z bayrami yoshlar ongida yangilanish, ezgulik va birdamlik g'oyalarini mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, vatanparvarlik ruhini shakllantirish. Ta'lim tizimi orqali yoshlar O'zbekiston taraqqiyoti, uning tarixiy yutuqlari va kelajagi uchun mas'uliyat hissini anglab yetadi.[4. 36-b]

Milliy tarbiya natijasida quyidagi ijobiy natijalarga erishiladi:

- yoshlarning ma'naviy immuniteti kuchayadi;
- begona g'oyalarga nisbatan tanqidiy fikrlash shakllanadi;
- ijtimoiy faollik va fuqarolik mas'uliyati ortadi;
- milliy qadriyatlarga sadoqat mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston ta'lim tizimida milliy tarbiya yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir. U nafaqat shaxsning ma'naviy kamolotini ta'minlaydi, balki jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim garovi hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim va milliy tarbiyaning uyg'unligi esa O'zbekistonning kelajak taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ta'lim to'g'risida Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
3. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2005.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent, 1993.
7. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent, 1983.

TA'LIM MUASSASALARI VA MAKTAB MUHITINING O'SPirinLAR MILLIY IDENTIVLIGIGA TA'SIRI

**Isomova Dilora Qaxramonova,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti psixologi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishdagi psixologik-pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. O'spirinlik davri shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimining shakllanishi va o'zini anglash jarayoni jadallashadigan muhim rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda maktab va ta'lim muassasalari o'spirinning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari hamda milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantiruvchi yetakchi ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotda maktab muhitining tarkibiy jihatlari – ta'lim mazmuni, tarbiyaviy ishlar, o'qituvchilarning shaxsiy namunalari, sinf va maktab jamoasidagi ijtimoiy-psixologik iqlimning o'spirinlarning milliy identivligiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida milliy madaniyat, tarix va qadriyatlarni integratsiyalash orqali o'spirinlarda milliy o'zlikni anglashni rivojlantirish imkoniyatlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari maktab muhitining ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi o'spirinlarda barqaror, ongli va ijobiy milliy identivlik shakllanishiga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'spirinlik davri, milliy identivlik, ta'lim muassasalari, maktab muhiti, tarbiya, ijtimoiylashuv.

Аннотация. В статье рассматривается влияние образовательных учреждений и школьной среды на формирование национальной идентичности подростков. Подростковый возраст является сензитивным периодом развития самосознания, ценностных ориентаций и социальной идентификации личности. В этот период школа выступает важнейшим социальным институтом, оказывающим значительное влияние на мировоззрение подростка, его отношение к национальной культуре, традициям и историческому наследию. В исследовании анализируются основные компоненты школьной среды, включая содержание образования, воспитательную работу, личностную позицию педагогов, а также социально-психологический климат в школьном коллективе. Особое внимание уделяется роли образовательного пространства в формировании позитивного отношения к национальным ценностям и развитию чувства принадлежности к своей стране и культуре. Обосновывается, что целенаправленная организация школьной среды способствует формированию устойчивой и осознанной национальной идентичности подростков. Полученные выводы имеют практическое значение для совершенствования воспитательной работы в образовательных учреждениях и разработки программ психологического сопровождения подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, национальная идентичность, школа, образовательная среда, воспитание, социализация.

Abstract. This article explores the impact of educational institutions and the school environment on the formation of adolescents' national identity. Adolescence is considered a sensitive developmental stage characterized by intensive formation of self-awareness, value orientations, and social identity. During this period, schools function as key social institutions that significantly influence adolescents' worldview, social behavior, and attitudes toward national culture, traditions, and historical heritage. The study examines the main components of the school environment,

including educational content, character education activities, teachers' personal influence, and the socio-psychological climate within the school community. Particular attention is paid to the role of the educational environment in fostering a positive attitude toward national values and strengthening adolescents' sense of belonging to their nation. The article emphasizes that a supportive and culturally enriched school environment contributes to the development of a stable, conscious, and positive national identity among adolescents. The findings of the study can be applied in educational practice, school-based psychological services, and the development of preventive and developmental programs aimed at strengthening national identity in youth.

Key words: *adolescence, national identity, educational institutions, school environment, character education, socialization.*

Kirish. Zamonaviy globallashuv va raqamli axborot makoni sharoitida shaxs identivligining shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, o'spirinlik davrida milliy identivlikning rivojlanishi jamiyatning madaniy barqarorligi, ijtimoiy integratsiya va yosh avlodning ma'naviy yetukligi nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Milliy identivlik shaxsning o'zini muayyan millat, madaniyat, tarixiy meros va ijtimoiy qadriyatlar bilan anglash jarayonini ifodalab, uning dunyoqarashi va xulq-atvorida muhim yo'naltiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

O'spirinlik davri psixologiyada shaxsiy va ijtimoiy identivlik faol shakllanadigan senzitiv bosqich sifatida e'tirof etiladi. Ushbu davrda o'spirinlar o'z "Men" konsepsiyasini aniqlashtirish, jamiyatdagi o'rnini belgilash va turli ijtimoiy guruhlarga mansublikni anglashga intiladilar. Mazkur jarayonda ta'lim muassasalari, xususan maktab muhiti, o'spirinning ijtimoiy tajribasi, qadriyatlar tizimi va madaniy orientatsiyalarini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi. Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy, madaniy va ijtimoiylashuv funksiyalarini bajaruvchi muhit bo'lib, unda milliy identivlikning asosiy komponentlari izchil rivojlanadi.

Ta'lim jarayonining mazmuni, tarbiyaviy ishlarning yo'nalishi, o'qituvchilarning shaxsiy namunalari, sinf va maktab jamoasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim o'spirinlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, maktabda milliy tarix, madaniyat, til va an'analarning tizimli va maqsadli integratsiya qilinishi o'spirinlarda milliy o'zlikni anglashni mustahkamlovchi psixologik asos yaratadi. Shu bilan birga, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi maktab muhiti o'spirinlarda ijtimoiy mas'uliyat, fuqarolik ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu sababli, ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy identivligiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlari oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur tadqiqot maktab muhitining psixologik va pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, ularning milliy identivlikni shakllantirishdagi rolini asoslash hamda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy xulosalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy identivligiga ta'siri masalasi psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlarda identivlik, ijtimoiylashuv hamda madaniy uzatish (cultural transmission) nazariyalari kesishgan nuqtada izohlanadi. Xorijiy adabiyotlarda milliy identivlikning shakllanishi, avvalo, o'spirinlik davrining psixosotsial xususiyatlari bilan bog'lanadi: E. Erikson o'spirinlikni "identivlikka erishish – rol chalkashuvi" bosqichi sifatida talqin qilib, bu davrda shaxs o'zini turli

ijtimoiy guruhlar, qadriyatlar va timsollar orqali anglashga intilishini ta'kidlaydi; demak, maktab o'spirin uchun nafaqat bilim manbai, balki "ijtimoiy tajriba laboratoriyasi" bo'lib, unda u o'ziga mos ijtimoiy rol va mansublikni sinab ko'radi. Ijtimoiy identivlik nazariyasi doirasida H. Tajfel va J. Turner shaxsning "men kimman?" degan savoliga javobi ko'pincha "biz" kategoriyasi orqali qurilishini ko'rsatadi: o'spirin o'zini muayyan jamoa (sinf, maktab, mahalla, millat) a'zosi sifatida his qilgan sari milliy identivlikning kognitiv (bilim), emotsional (faxr, qadr) va xulq-atvoriy (amaliy ishtirok) komponentlari mustahkamlanadi. Bu yondashuv maktab muhitining ichki iqlimi, jamoaviy me'yorlar va "maktab madaniyati" milliy identivlikni kuchaytirishi yoki aksincha, befarqlik va begonalashuvni keltirib chiqarishi mumkinligini tushuntiradi.

Madaniy-psixologik yo'nalishlarda (L. Vygotskiy an'anasi va uning g'oyalari bilan uyg'un rivojlangan G. Bruner yondashuvlari) maktab "madaniy vositalar"ni (til, ramz, tarixiy narrativ, me'yor, an'ana) o'rgatuvchi institut sifatida talqin qilinadi. Vygotskiy fikricha, psixik rivojlanishning manbai ijtimoiy muhit bo'lib, shaxs madaniy tajribani muloqot va faoliyat jarayonida ichkilashtiradi; shu ma'noda ta'lim mazmuni (adabiyot, tarix, ona tili, san'at), pedagogik muloqot uslubi va sinfdagi hamkorlik o'spirinda milliy qadriyatlarning "tashqi bilim"dan "ichki e'tiqod"ga aylanishiga sharoit yaratadi. A. N. Leontievning faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan ham milliy identivlik faqat deklarativ g'oya emas, u ma'no va motivlar tizimi bilan bog'liq bo'lib, maktabdagi tadbirlar, loyihalar, jamoaviy faoliyat (maktab muzeyi, tarixiy sanalarni nishonlash, madaniy festivallar, mahalliy merosni o'rganish) o'spirin uchun "ma'noli faoliyat"ga aylanganda identivlik yanada barqarorlashadi. Rus psixologiyasida shaxsning yo'nalganligi va motivatsion sohasini chuqur tahlil qilgan L. I. Bojovich hamda o'spirinlik psixologiyasini sistematik o'rgangan I. S. Kon ishlari o'spirinlar uchun ijtimoiy baho, qabul qilinish va obro'ning yuqori ahamiyatini ko'rsatadi; bu esa maktab jamoasida milliy qadriyatlar ijobiy baholanadigan muhit mavjud bo'lsa, o'spirin milliy mansublikni ijobiy identifikatsiya sifatida qabul qilishini, agar bu qadriyatlar formal va hayotdan uzilgan tarzda berilsa, identivlikning yuzaki va beqaror shakllanishini anglatadi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda maktab muhitining ta'siri "maktab iqlimi" (school climate), "maktabga daxldorlik" (school belonging) va "fuqarolik tarbiyasi" (civic education) kabi tushunchalar orqali izohlanadi. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi doirasida A. Bandura ta'kidlagan modellashtirish mexanizmi maktab sharoitida ayniqsa yaqqol ko'rinadi: o'qituvchining shaxsiy namunasi, adolatli munosabat, sinfdagi hurmat va hamkorlik, tengdoshlar bilan muloqot madaniyati o'spirinlarning qadriyatlar tizimini shakllantiradi; shu sababli milliy identivlikni rivojlantirish faqat darslik mazmuni bilan cheklanmaydi, balki pedagogik etikaga, ijtimoiy adolat hissiga va maktabdagi munosabatlar sifatiga bevosita bog'liq bo'ladi. Ekologik tizimlar nazariyasida U. Bronfenbrenner shaxs rivojiga ta'sir etuvchi mikrotizimlar (oilalar, maktab, tengdoshlar) va ularning o'zaro aloqasini asosiy mexanizm sifatida ko'rsatadi; bu yondashuv maktabning milliy identivlikka ta'sirini oilaviy muhitdan ajratib bo'lmazligini, aksincha "oilalar-maktab hamkorligi" kuchli bo'lsa, milliy identivlik barqarorroq shakllanishini tushuntiradi. Etnik va milliy identivlikni o'rganishda J. Phinney yo'nalishidagi tadqiqotlar ham identivlikning "izlanish" (exploration) va "majburiy qabul" emas, "ongli o'zlashtirish" (commitment) bosqichlari borligini ko'rsatib, maktab o'spirinda tarixiy xotira, madaniy meros va zamonaviy fuqarolik

pozitsiyasini refleksiya qilish imkonini berganida, identivlik yetukroq ko'rinishga ega bo'lishini ilmiy asoslaydi.

Rus va postsovet maktabi doirasida etnopsixologiya va ijtimoiy identivlik masalalarini tadqiq qilgan T. G. Stefanenko, shuningdek shaxs va ta'limning madaniy-tarixiy talqinini rivojlantirgan A. G. Asmolov qarashlarida maktabning vazifasi shunchaki "bilim berish" emas, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish ekani alohida urg'ulanadi. Pedagogik merosda V. A. Suxomlinskiy maktab tarbiyasining markazida "vatanparvarlik, insonparvarlik va madaniyat" turishini ta'kidlab, bu qadriyatlar real hayotiy tajriba va jamoaviy faoliyat bilan qo'llab-quvvatlanganida tarbiya samarali bo'lishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, adabiyotlarda maktab muhitining salbiy ssenariylari ham qayd etiladi: ta'limda faqat formal shiorbozlik, kamsitish, adolatsiz baholash, sinfda ziddiyatli iqlim kuchaysa, o'spirinda maktabga nisbatan begonalashuv ortadi, bu esa milliy identivlikning ijobiy emotsional asosini susaytirishi, hatto "qarshi identifikatsiya" (ya'ni milliy qadriyatlardan masofa saqlash) holatlarini kuchaytirishi mumkin. Demak, adabiyotlar tahlili umumiy xulosaga olib keladi: ta'lim muassasalari o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda kuchli resurs bo'lib, u ta'lim mazmuni, tarbiyaviy ishlar tizimi, o'qituvchi shaxsiy namunalari va maktab jamoasining ijtimoiy-psixologik iqlimi uyg'unlashgan taqdirdagina barqaror natija beradi; maktab muhitining qo'llab-quvvatlovchi, adolatli va madaniy jihatdan boy bo'lishi o'spirinda milliy mansublikni ongli ravishda qabul qilish, milliy qadriyatlarga ijobiy munosabat hamda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishning psixologik shart-sharoitini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi o'spirinlar milliy identivligining shakllanishiga ta'lim muassasalari va maktab muhitining ta'sirini empirik jihatdan aniqlashga qaratilgan bo'lib, u ijtimoiy-psixologik va pedagogik yondashuvlar integratsiyasiga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot dizayni miqdoriy (kvantitativ) yondashuvga asoslanib, maktab muhitining psixologik xususiyatlari bilan o'spirinlarning milliy identivlik darajasi o'rtasidagi farqlar va bog'liqliklarni aniqlashni nazarda tutadi.

Tadqiqotda 14–16 yoshdagi 140 nafar o'spirin ishtirok etdi. Respondentlar maktab muhitining ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra ikki guruhga ajratildi: qulay maktab muhiti va nisbatan noqulay maktab muhiti. Guruhlarga ajratishda maktabdagi iqlim, o'qituvchilarning tarbiyaviy pozitsiyasi, sinf jamoasidagi munosabatlar, milliy qadriyatlarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi kabi mezonlar asos qilib olindi.

Empirik ma'lumotlarni yig'ish jarayonida quyidagi psixodiagnostik vositalardan foydalanildi:

O'spirinlarda milliy identivlik darajasini aniqlashga qaratilgan moslashtirilgan so'rovnomma (kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlar bo'yicha);

Maktab muhitining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini baholash anketasi;

Ijtimoiy-demografik ma'lumotlar varaqasi.

Olingan ma'lumotlar SPSS Statistics dasturi yordamida qayta ishlanib, tavsifiy statistika hamda Studentning mustaqil tanlanmalar uchun t-testi orqali tahlil qilindi. Ushbu statistik usul maktab muhiti qulay va nisbatan noqulay bo'lgan guruhlar o'rtasida milliy identivlik ko'rsatkichlaridagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

1-jadval

Maktab muhiti xususiyatlariga ko'ra o'spirinlarda milliy identivlik ko'rsatkichlarining taqqoslanishi (Student t-testi, SPSS)

Guruhlar	N	O'rtacha qiymat (M)	Standart og'ish (SD)	t	p
Qulay maktab muhiti	70	80.6	6.4	5.12	<0.001
Nisbatan noqulay maktab muhiti	70	70.9	7.1		

Jadvalda keltirilgan natijalardan ko'rinadiki, qulay maktab muhitida tahsil olayotgan o'spirinlarning milliy identivlik darajasi ($M = 80.6$) nisbatan noqulay maktab muhitida tahsil olayotgan tengdoshlariga ($M = 70.9$) qaraganda sezilarli darajada yuqori. Student t-test natijalari ($t = 5.12$; $p < 0.001$) ushbu farq statistik jihatdan ishonchli ekanligini ko'rsatadi. Bu holat maktab muhitining ijtimoiy-psixologik sifati o'spirinlarning milliy identivligini shakllantirishda muhim va barqaror omil ekanligini empirik jihatdan tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi ta'lim muassasalari va maktab muhitini o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda faol ijtimoiy-psixologik resurs sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Qo'llanilgan diagnostik metodlar va SPSS asosidagi statistik tahlil natijalari tadqiqot xulosalarining ilmiy ishonchliligini ta'minlab, maktab muhitini takomillashtirish orqali o'spirinlarda barqaror va ongli milliy identivlikni rivojlantirish mumkinligini asoslaydi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda muhim va tizimli psixologik-pedagogik omil ekanligini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Olingan statistik ma'lumotlar qulay ijtimoiy-psixologik maktab muhitida tahsil olayotgan o'spirinlarda milliy identivlik darajasi sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatdi. Bu holat maktabni shunchaki bilim beruvchi institut emas, balki shaxsning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy o'zligini shakllantiruvchi madaniy-ijtimoiy makon sifatida talqin qilish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktab muhitining ta'siri bir yo'nalishli emas, balki ko'p komponentli xarakterga ega. Ta'lim mazmunida milliy tarix, til va madaniyatning tizimli integratsiyalashuvi o'spirinlarda milliy identivlikning kognitiv komponentini rivojlantirsa, tarbiyaviy ishlar, jamoaviy tadbirlar va ijtimoiy faollik emotsional komponentning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sinf va maktab jamoasidagi ijobiy iqlim, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarining adolatli va hurmatga asoslangan bo'lishi milliy identivlikning xulq-atvoriy komponentini faollashtiradi. Demak, milliy identivlik maktab muhitida fragmentar emas, balki yaxlit psixologik tuzilma sifatida shakllanadi.

SPSS dasturi yordamida o'tkazilgan tahlillar maktab muhitining sifati bilan milliy identivlik o'rtasidagi bog'liqlik tasodifiy emasligini ko'rsatdi. Bu natijalar ijtimoiy-psixologik nazariyalar bilan ham mos keladi: o'spirinlik davrida shaxs o'ziga ijtimoiy tayanch izlaydi va bu tayanchning maktab jamoasida topilishi milliy mansublik hissining barqarorlashuviga olib keladi. Aksincha, nisbatan noqulay maktab muhitida o'spirinlarda ijtimoiy begonalashuv, maktabga nisbatan befarqlik va qadriyatlarga yuzaki munosabat kuchayishi mumkin, bu esa milliy identivlikning beqaror shakllanishiga zamin yaratadi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab muhitining milliy identivlikka ta'siri faqat rasmiy o'quv dasturlari bilan cheklanmaydi. O'qituvchining shaxsiy namunasi, uning milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabati va pedagogik pozitsiyasi o'spirinlar tomonidan bevosita kuzatiladigan va ichkilashtiriladigan muhim psixologik

omil hisoblanadi. Shu sababli, pedagoglarning tarbiyaviy kompetensiyasi va madaniy mas'uliyati milliy identivlikni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari maktab va oilaning o'zaro hamkorligi masalasini ham dolzarb qilib qo'yadi. Agar maktab muhiti oilaviy ijtimoiy-madaniy qadriyatlar bilan uyg'unlashsa, o'spirinlarda milliy identivlik yanada barqaror va ongli shakllanadi. Bunday integratsiya mavjud bo'lmagan holatlarda esa maktabning tarbiyaviy ta'siri cheklanishi mumkin. Demak, maktab muhitining samaradorligi ko'p jihatdan uning oilaviy va ijtimoiy kontekst bilan o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalari va maktab muhiti o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda kuchli psixologik resurs hisoblanadi. Maktab muhitining ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi va madaniy jihatdan boy bo'lishi o'spirinlarda milliy o'zlikni anglashni mustahkamlab, ularni ijtimoiy jihatdan faol, mas'uliyatli va madaniy barqaror shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa mazkur mavzuning nafaqat ilmiy, balki muhim ijtimoiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ham asoslaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda hal qiluvchi psixologik-pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Milliy identivlik o'spirin shaxsining ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimi va fuqarolik ongining shakllanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, aynan maktab muhiti ushbu jarayonning markaziy ijtimoiy makonlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari milliy identivlikning rivojlanishi tasodifiy emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni, maktab jamoasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim hamda pedagoglarning tarbiyaviy pozitsiyasi bilan tizimli ravishda belgilanishini tasdiqlaydi.

Empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi maktab muhitida tahsil olayotgan o'spirinlarda milliy identivlikning kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlari uyg'un va barqaror rivojlanadi. Bunday muhitda o'spirinlar milliy qadriyatlarni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-axloqiy mezon sifatida qabul qiladilar. Aksincha, nisbatan noqulay maktab muhitida o'spirinlarda milliy o'zlikni anglash jarayoni yuzaki, beqaror va tashqi ta'sirlarga ko'proq moyil bo'lishi mumkinligi aniqlandi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, maktabning milliy identivlikni shakllantirishdagi roli faqat rasmiy o'quv dasturlari bilan cheklanmaydi. O'qituvchilarning shaxsiy namunasi, pedagogik muloqot madaniyati, jamoaviy faoliyatni tashkil etish hamda maktabda hukm suruvchi adolat va o'zaro hurmat muhiti o'spirinlarning milliy mansublik hissini mustahkamlovchi muhim psixologik omillar hisoblanadi. Shu bois, maktab muhitini madaniy jihatdan boyitish va tarbiyaviy yo'naltirilgan tarzda tashkil etish milliy identivlikni rivojlantirishning samarali strategiyasi sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot xulosalari ta'lim muassasalari va maktab muhitini o'spirinlar milliy identivligini shakllantirishda kuchli ijtimoiy-psixologik resurs sifatida e'tirof etishga asos beradi. Olingan ilmiy natijalar ta'lim siyosatini takomillashtirish, tarbiyaviy ishlar tizimini qayta ko'rib chiqish va psixologik xizmat faoliyatini rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi hamda yosh avlodda ongli, barqaror va ijobiy milliy identivlikni shakllantirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эриксон Э. Х. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

2. Тэджфел Х., Тернер Дж. Теория социальной идентичности // Психология межгрупповых отношений. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 76–102.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Кон И. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2007. – 528 с.
7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2014. – 352 с.

REFLEXIVE AND METACOGNITIVE MECHANISMS IN THE DEVELOPMENT OF VOLITIONAL QUALITIES IN STUDENTS

Akhatov Yuldashjon Khamzaevich,
Independent researcher at Bukhara State University
Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences Associate Professor

Abstract. This article examines the role of reflective and metacognitive mechanisms in the development of volitional qualities in students. The study analyzes the impact of self-observation, reflection, and control of thinking processes on goal-directed behavior. The findings indicate that reflective and metacognitive processes enhance self-regulation and improve the effectiveness of learning activities.

Keywords: reflection, metacognitive mechanisms, volitional qualities, self-regulation, self-control, learning activity.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль рефлексивных и метакогнитивных механизмов в развитии волевых качеств у студентов. В исследовании анализируется влияние самонаблюдения, осмысления и контроля мыслительных процессов на формирование целенаправленного поведения. Результаты показывают, что рефлексивные и метакогнитивные процессы способствуют укреплению саморегуляции и повышению эффективности учебной деятельности.

Ключевые слова: рефлексия, метакогнитивные механизмы, волевые качества, саморегуляция, самоконтроль, учебная деятельность.

Introduction. The development of volitional qualities in students is increasingly viewed as a complex psychological process that involves conscious self-regulation and active engagement in learning activities. Volitional qualities are closely related to the ability of an individual to set goals, maintain effort, and overcome internal and external obstacles. In this context, reflective and metacognitive mechanisms play a crucial role in shaping purposeful and self-directed behavior. Reflective processes enable students to analyze their own experiences, evaluate their actions, and draw meaningful conclusions from them. At the same time, metacognitive mechanisms allow individuals to monitor and regulate their thinking processes during task performance. Students who actively engage in reflection become more aware of their cognitive strategies and behavioral patterns. This awareness contributes to the formation of internal control and responsibility. As a result, they are better prepared to manage their actions in a goal-oriented manner. The integration of reflective and metacognitive processes strengthens persistence and self-discipline. Consequently, these mechanisms serve as a psychological foundation for the development of stable volitional qualities.

The role of reflective and metacognitive mechanisms in this process is manifested through continuous self-assessment and adjustment of behavior. Students learn to plan their activities, anticipate possible outcomes, and evaluate the effectiveness of their strategies. This process enhances their ability to make informed decisions and maintain consistency in their efforts. Reflection encourages deeper understanding of successes and failures, which supports adaptive learning. Metacognitive regulation helps students remain focused and adjust their actions when facing challenges. These mechanisms also contribute to emotional regulation, allowing students to remain composed in difficult situations. As students become more skilled in monitoring their own progress, their confidence and independence increase. This leads to stronger volitional control and resilience. The interaction between reflection and metacognition creates a dynamic system of self-regulation. Ultimately, students develop a more structured and stable approach to managing their behavior and achieving their goals.

Literature analysis and methodology. The analysis of psychological and pedagogical literature demonstrates that the development of volitional qualities in students is closely connected with reflective processes that ensure conscious awareness of one's own actions. Researchers emphasize that reflection functions as a mechanism through which individuals interpret their experiences and regulate behavior accordingly. Within this framework, reflection is not limited to simple self-observation but involves deep cognitive processing and evaluation of outcomes. Scholars highlight that students who actively engage in reflective thinking tend to demonstrate higher levels of responsibility and persistence. This is explained by their ability to connect past experiences with current actions. Reflection also contributes to the formation of internal standards that guide behavior. As a result, students develop a more structured approach to learning and decision-making. The literature suggests that reflective practices enhance the stability of volitional efforts over time. This process supports the transition from externally guided behavior to internally regulated activity. Consequently, reflection is widely recognized as a foundational element in the development of volitional qualities.

A significant body of research also focuses on the role of metacognitive mechanisms in regulating students' learning processes and strengthening volitional control. Metacognition is described as the ability to monitor, evaluate, and direct one's own cognitive activity. Scholars argue that metacognitive regulation enables students to become active participants in their own learning. This includes planning tasks, selecting strategies, and assessing outcomes. The literature indicates that students with developed metacognitive skills demonstrate greater persistence when facing difficulties. They are more likely to adjust their strategies rather than abandon tasks. Metacognitive awareness also contributes to more efficient use of cognitive resources. Researchers note that such students are capable of maintaining focus and managing distractions. This directly influences the development of volitional qualities such as determination and self-discipline. As a result, metacognitive mechanisms are considered essential for fostering independent and goal-directed behavior.

Further studies underline the interaction between reflective and metacognitive processes as a dynamic system that supports self-regulation. Reflection provides the content for analysis, while metacognition offers the tools for regulation and control. Together, they create a feedback loop that allows students to continuously improve their performance. Scholars point out that this interaction enhances adaptability and flexibility in learning situations. Students learn to evaluate not only their outcomes but

also the strategies they employ. This leads to more informed decision-making and consistent effort. The literature highlights that such integrative processes contribute to the formation of stable behavioral patterns. These patterns are characterized by persistence and resilience. Researchers also note that the synergy between reflection and metacognition strengthens internal motivation. Consequently, students become more engaged in their learning activities. This combined influence plays a crucial role in the development of volitional qualities.

In addition, contemporary research emphasizes the importance of contextual and individual factors in shaping reflective and metacognitive processes. Scholars argue that educational environments that encourage self-analysis and independent thinking significantly enhance these mechanisms. Supportive learning conditions allow students to experiment with different strategies and evaluate their effectiveness. The literature also highlights the role of feedback in developing reflective awareness. Constructive feedback helps students identify gaps in their understanding and adjust their approaches. Metacognitive training programs are shown to improve students' ability to regulate their behavior. These programs focus on developing planning, monitoring, and evaluation skills. As a result, students demonstrate higher levels of autonomy and confidence. The integration of reflective and metacognitive practices leads to long-term improvements in learning outcomes. Ultimately, the literature confirms that these mechanisms are essential for the sustained development of volitional qualities.

Discussion. The discussion of reflective and metacognitive mechanisms in the development of students' volitional qualities reveals that these processes function as interconnected systems of internal regulation. Reflection allows individuals to analyze their own experiences, actions, and outcomes in a meaningful way. Through this process, students become aware of the reasons behind their successes and difficulties. This awareness strengthens their ability to make deliberate and goal-oriented decisions. Metacognitive mechanisms complement reflection by enabling students to monitor and control their thinking in real time. As a result, they are able to adjust their strategies during task performance. The interaction between these processes enhances persistence and consistency in behavior. Students who engage in reflective thinking are more likely to maintain effort despite obstacles. Metacognitive control further supports this by helping them remain focused and organized. Together, these mechanisms contribute to the formation of stable volitional qualities.

Further discussion highlights that reflective and metacognitive processes also influence emotional stability and adaptive behavior. Students who understand their internal states can better regulate their reactions in challenging situations. This leads to improved resilience and the ability to cope with stress. Reflection encourages deeper insight into personal strengths and limitations. At the same time, metacognitive regulation provides practical tools for managing cognitive and emotional resources. This combination allows students to approach tasks with greater confidence and flexibility. The discussion suggests that such students are more capable of sustaining long-term effort. They are also more likely to take responsibility for their learning outcomes. Reflective and metacognitive mechanisms promote a sense of ownership over one's actions. Ultimately, these processes support the development of a well-structured and устойчивый system of volitional qualities.

Conclusion. The synthesis of research on reflective and metacognitive mechanisms indicates that the development of students' volitional qualities is grounded in conscious self-regulation and deliberate control of cognitive activity. Reflection

enables students to interpret their experiences and derive meaningful insights that guide future behavior. This process strengthens their awareness of personal goals and the steps required to achieve them. Metacognitive mechanisms provide the tools for monitoring and adjusting thinking processes during task performance. Together, these processes create a structured system of internal regulation. Students who actively engage in reflection and metacognition demonstrate higher levels of persistence and responsibility. They are able to maintain effort even when confronted with difficulties. Their actions become more organized and purposeful. Over time, this leads to the formation of stable patterns of behavior. As a result, volitional qualities evolve as a product of sustained and conscious self-management.

The combined influence of reflective and metacognitive mechanisms also contributes to long-term personal and academic development. Students develop the ability to evaluate their progress and refine their strategies continuously. This ongoing process enhances their independence and confidence in decision-making. Reflection deepens their understanding of both successes and failures, while metacognition ensures effective regulation of future actions. These mechanisms support emotional balance and adaptability in changing conditions. Students become more capable of managing stress and maintaining focus. Their motivation becomes internally driven rather than externally imposed. This shift reinforces the stability of volitional qualities over time. The integration of these processes results in a coherent system of self-directed behavior. Ultimately, students achieve a higher level of personal maturity and readiness for complex real-world challenges.

List of references

1. Flavell, J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry. — *American Psychologist*, 1979. — Vol. 34. — pp. 906–911.
2. Zimmerman, B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. — *Theory Into Practice*, 2002. — Vol. 41. — No. 2. — pp. 64–70.
3. Pintrich, P.R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing. — *Theory Into Practice*, 2002. — Vol. 41. — No. 4. — pp. 219–225.
4. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. — New York: W.H. Freeman and Company, 1997. — 604 p.
5. Baumeister, R.F., Vohs, K.D. Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Applications. — New York: Guilford Press, 2007. — 592 p.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ СТРЕССА НА ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПЕДАГОГОВ

Жабборова Феруза Маджидовна,
исследователя Бухарского государственного университета

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние стресса и напряжения на эмоциональные отношения у учителей. В исследовании анализируется, как психологическое давление и перегрузки, возникающие в педагогической деятельности, влияют на эмоциональную устойчивость, взаимоотношения и профессиональную эффективность учителей. Также даются практические рекомендации по управлению стрессом, поддержанию эмоционального равновесия и созданию здоровой социально-психологической среды.

Ключевые слова: стресс, напряжение, эмоциональные отношения, учитель, психологическая устойчивость, профессиональная эффективность

Abstract. This article highlights the impact of stress and strain on emotional relationships in teachers. The study analyzes how psychological pressure and overload arising in pedagogical activity affect the emotional stability, relationships, and professional effectiveness of teachers. Practical recommendations are also given on stress management, maintaining emotional balance, and creating a healthy socio-psychological environment.

Keywords: stress, tension, emotional relationships, teacher, psychological stability, professional effectiveness

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchilarda stress va zo'riqishning emotsional munosabatlarga ta'siri yoritiladi. Tadqiqotda pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan psixologik bosim va ortiqcha yuklamalar o'qituvchilarning hissiy barqarorligi, o'zaro munosabatlari va kasbiy samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Shuningdek, stressni boshqarish, emotsional muvozanatni saqlash va sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: stress, zo'riqish, emotsional munosabatlar, o'qituvchi, psixologik barqarorlik, kasbiy samaradorlik

Введение. Современная педагогическая деятельность предъявляет к учителю высокие требования не только в профессиональном, но и в эмоционально-личностном плане. Постоянные нагрузки, высокая ответственность за результаты обучения и воспитания, необходимость учитывать индивидуальные особенности учеников нередко становятся источником стресса и эмоционального напряжения. Эти факторы оказывают прямое влияние на качество профессиональной деятельности педагога, его взаимоотношения с учащимися, коллегами и родителями, а также на психологическое благополучие самого учителя.

Исследования показывают, что хронический стресс и профессиональное выгорание у педагогов ведут к снижению уровня эмпатии, ухудшению эмоциональной устойчивости и затрудняют формирование конструктивных взаимоотношений в образовательном процессе. В условиях постоянного давления учитель может проявлять раздражительность, эмоциональную холодность или, напротив, излишнюю чувствительность, что негативно отражается на педагогическом климате в коллективе и учебном классе.

Таким образом, изучение влияния стресса и напряженности на эмоциональные отношения педагогов является актуальной научной и практической задачей. Это позволит не только глубже понять психологические механизмы профессиональной деятельности учителя, но и разработать эффективные рекомендации по поддержанию эмоционального равновесия и профилактике профессионального выгорания.

Актуальность темы. Актуальность исследования обусловлена тем, что современный учитель работает в условиях высоких психологических нагрузок и постоянных изменений в образовательной среде. Стресс и эмоциональное перенапряжение становятся неотъемлемой частью профессиональной деятельности педагога, что напрямую отражается на его эмоциональных отношениях с учениками, коллегами и родителями. Нарушение эмоционального равновесия ведет к снижению качества взаимодействия, формированию конфликтных ситуаций и развитию профессионального выгорания.

Особенно важным является то, что эмоциональные отношения педагога оказывают непосредственное влияние на мотивацию и психологическое состояние учащихся. Негативные эмоциональные проявления учителя могут снижать успеваемость школьников и подрывать доверие к педагогическому процессу, в то время как поддерживающее и эмоционально стабильное взаимодействие способствует созданию благоприятного учебного климата.

Таким образом, исследование влияния стресса и напряженности на эмоциональные отношения педагогов является крайне актуальным, так как результаты могут быть использованы для разработки программ психологической поддержки, профилактики профессионального выгорания и повышения эффективности педагогической деятельности.

Анализ литературы. Вопрос влияния стресса и эмоционального напряжения на профессиональную деятельность педагогов занимает значимое место в психолого-педагогических исследованиях. Согласно трудам Г. Селье (1974), стресс является естественной реакцией организма на внешние и внутренние раздражители, однако его хронические формы приводят к снижению адаптационных возможностей личности. В педагогике данное явление рассматривается через призму профессионального выгорания, эмоциональной усталости и нарушений в межличностных отношениях.

Исследования Л. М. Митиной (2004) и Н. Е. Водопьяновой (2010) показывают, что стресс у педагогов связан с высокой ответственностью, недостатком времени и эмоциональными перегрузками, что нередко вызывает негативные изменения в эмоциональной сфере и коммуникативных установках. По мнению А. А. Реана (2005), эмоциональная нестабильность учителя отрицательно сказывается на качестве взаимодействия с учениками, снижает его педагогическую чувствительность и уровень эмпатии.

Зарубежные исследования (Maslach & Leiter, 1997; Kyriacou, 2001) акцентируют внимание на феномене «эмоционального выгорания» в профессии учителя, связывая его с ухудшением эмоциональных отношений и снижением профессиональной удовлетворенности. Д. Гоулман (1995) подчеркивает роль эмоционального интеллекта как ключевого фактора, позволяющего педагогу успешно управлять стрессом и строить гармоничные межличностные отношения.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что стресс и эмоциональное напряжение выступают важными факторами, определяющими качество профессиональной деятельности педагога и его эмоциональных отношений. При этом особое значение приобретает развитие эмоциональной устойчивости и навыков саморегуляции, что позволяет снизить негативные последствия стресса и повысить эффективность педагогического взаимодействия.

Методология исследования:

Для изучения влияния стресса и эмоционального напряжения на эмоциональные отношения педагогов была разработана комплексная методология, включающая количественные и качественные методы.

1. Выборка исследования.

В исследовании участвовали учителя начальных и средних классов общеобразовательных школ (примерно 30–40 человек) с разным педагогическим стажем: от начинающих специалистов до опытных педагогов. Такой подход позволяет выявить особенности проявления стресса и его влияния на эмоциональные отношения в зависимости от профессионального опыта.

2. Методы исследования.

Анкетирование и опрос. Использовались стандартизированные опросники для диагностики уровня стресса, эмоционального выгорания и межличностных отношений (опросник «Профессиональное выгорание» В. В. Бойко, методика «Стрессоустойчивость» Н. Е. Водопьяновой и др.).

Наблюдение. Включенное наблюдение за педагогическим взаимодействием, позволяющее зафиксировать эмоциональные проявления в процессе общения с учениками и коллегами.

Тестирование. Применялись психодиагностические методики на выявление уровня тревожности, эмоциональной устойчивости и коммуникативных особенностей педагогов.

Интервью и беседы. Полуструктурированные интервью с учителями, направленные на выявление их субъективного опыта переживания стресса и его влияния на взаимоотношения.

Обсуждение. Результаты исследования подтвердили, что стресс и эмоциональное напряжение оказывают значительное влияние на качество эмоциональных отношений педагогов в профессиональной среде. Высокий уровень стресса снижает эмоциональную устойчивость учителя, что проявляется в раздражительности, нетерпимости, снижении уровня эмпатии и затруднениях в конструктивном взаимодействии с учениками, коллегами и родителями. В ряде случаев это приводит к формированию конфликтных ситуаций и ухудшению психологического климата в образовательном учреждении.

Анализ показал, что начинающие педагоги чаще испытывают высокий уровень тревожности и эмоционального выгорания из-за недостатка опыта и высокой нагрузки. В то же время опытные учителя продемонстрировали большее умение контролировать стрессовые состояния, однако при хроническом перенапряжении у них также наблюдаются признаки эмоциональной усталости и снижение мотивации.

Особое значение приобретают навыки эмоциональной саморегуляции и развитие эмоционального интеллекта, позволяющие минимизировать негативное влияние стресса. Поддержка со стороны коллег и администрации, создание благоприятного психологического климата в педагогическом коллективе, а также использование методов релаксации и профилактики выгорания значительно повышают качество эмоциональных отношений учителей.

Таким образом, можно заключить, что преодоление стресса и напряжённости в педагогической деятельности напрямую связано с повышением эффективности профессионального взаимодействия и сохранением психологического здоровья учителей.

Заключение. Проведённое исследование показало, что стресс и эмоциональное напряжение являются одними из ключевых факторов, влияющих на эмоциональные отношения педагогов в образовательной среде. Высокий уровень стресса снижает эмоциональную устойчивость учителя, препятствует конструктивному взаимодействию с учениками и коллегами, повышает риск профессионального выгорания.

В то же время результаты анализа подтвердили, что развитие навыков эмоциональной саморегуляции, повышение уровня эмоционального интеллекта, а также создание поддерживающей профессиональной среды способствуют

снижению негативных последствий стресса и укреплению позитивных эмоциональных отношений.

Таким образом, работа со стрессом и профилактика эмоционального выгорания должны стать приоритетными направлениями в системе профессиональной подготовки и сопровождения педагогов, так как они напрямую связаны с качеством обучения, психологическим климатом и успешностью образовательного процесса.

Список использованной литературы.

1. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 1974.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. — М.: Филинь, 1996.
3. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. — СПб.: Питер, 2010.
4. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя. — М.: Академия, 2004.
5. Реан А. А. Психология личности и социальная педагогика. — СПб.: Питер, 2005.
6. Goleman D. Emotional Intelligence. — New York: Bantam Books, 1995.
7. Maslach C., Leiter M. P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. — San Francisco: Jossey-Bass, 1997.
8. Kyriacou C. Teacher Stress and Burnout: An International Review. // Educational Research. — 2001. — Vol. 29(2). — P. 146–152.
9. Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: Аспект Пресс, 2010.

SPORT TURLARINI OMMAVIYLASHTIRISH VA YOSHLAR PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY- ASOSIY TAMOIYILLARI

*Himmatov Jamshid Turdiqul o'g'li,
Samarqand olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi
psixologi,
Zarpillayeva Farangiz Shaxriddin qizi,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistri*

Annotatsiya. Bugungi kunda ko'plab mamlakatlarning ijtimoiy siyosatida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, yoshlarning jismoniy faolligini oshirish va sportni keng ommalashtirish ustuvor vazifalardan sanaladi. Jismoniy tarbiya va sport esa shaxsning har tomonlama, jumladan jismoniy, ma'naviy va ruhiy rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tayanch iboralar: Ommaviy sport, sport infratuzilmasi, psixologik tayyorgarlik, emotsional barqaror, kazuсли va ekstremal vaziyatlar, stressli holatlar, o'zini boshqarish ko'nikmalar, psixodiagnostik vositalar.

Аннотация. В настоящее время в социальной политике многих стран пропаганда здорового образа жизни, повышение физической активности молодежи и широкое развитие спорта считаются приоритетными задачами. Физическое воспитание и спорт являются важным фактором всестороннего развития личности, включая физическое, духовное и психологическое развитие.

Ключевые слова: Массовый спорт, спортивная инфраструктура, психологическая подготовка, эмоциональная устойчивость, казусные и

экстремальные ситуации, стрессовые состояния, навыки саморегуляции, психодиагностические средства

Annotation. Today, promoting a healthy lifestyle, increasing youth physical activity, and widely popularizing sports are considered priority tasks in the social policy of many countries. Physical education and sports serve as an important factor in the comprehensive development of an individual, including physical, spiritual, and psychological growth.

Keywords: mass sports, sports infrastructure, psychological training, emotional stability, unusual and extreme situations, stressful conditions, self-regulation skills, psychodiagnostic tools.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sportni rivojlantirish, ommaviy sportga e'tiborni kuchaytirish, yoshlarni sog'lom turmush tarziga yo'naltirish borasida qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunning yangilanishi, Prezident farmonlari va qarorlari, ayniqsa, "Beshta muhim tashabbus" doirasidagi vazifalar yoshlar o'rtasida sportni keng ommalashtirishga katta turtki bo'ldi.

So'nggi yillarda dunyoning ko'plab davlatlari sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, aholi, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy faolligini oshirish va sportni ommaviylashtirishni o'zlarining ijtimoiy siyosatida ustuvor yo'nalish sifatida belgilab kelmoqda. Jismoniy tarbiya va sport shaxsning har tomonlama rivojlanishi, ijtimoiy faolligi, ma'naviy barkamolligi va ruhiy salomatligining shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bolalar va o'smirlarning sport bilan muntazam shug'ullanishi ularning sog'lom voyaga yetishiga, kuchli xarakterga ega bo'lishiga, irodaviy sifatlarining takomillashishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy sport pedagogikasi va psixologiyasida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligi bilan bir qatorda ularning psixologik tayyorgarligi, emotsional barqarorligi, stressli vaziyatlarda o'zini tuta bilish qobiliyati alohida o'rin tutadi. Chunki musobaqa jarayonida, mashg'ulotlar vaqtida yoki o'yin davomida yuzaga keladigan kazusli, ya'ni kutilmagan va murakkab vaziyatlar sportchining nafaqat jismoniy, balki ruhiy barqarorligini ham sinovdan o'tkazadi.

Bugungi global dunyoda sport davlatlararo raqobat, sog'lom avlodni shakllantirish va milliy brendni targ'ib qilishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ko'plab davlatlarda sportni ommaviylashtirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali bolalar va o'smirlar turli sport to'garaklari, musobaqalar, sog'lomlashtirish tadbirlariga jalb qilinmoqda.

Sportning ommaviy rivojlanishi asosida jismoniy salomatlikning yaxshilanishi, jinoyatchilikning kamayishi, ijtimoiy faollikning ortishi, yoshlarning maqsadga intilishi va intizomining kuchayishi, vatanimiz sha'nini xalqaro maydonda himoya qiluvchi sportchilar yetishib chiqishi bilan bog'liq ijobiy natijalarga erishish mumkin. Ayniqsa, tanlangan tur bo'yicha mukammal texnik va psixologik tayyorgarlikka ega bo'lgan yoshlar kelajakda professional sportning asosiy zaxirasi bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda sport bilan muntazam shug'ullanish quyidagi psixologik jarayonlarni rivojlantirishi isbotlangan:

- o'ziga ishonchning oshishi;
- emotsional barqarorlikning shakllanishi;
- irodaviy sifatlarining kuchayishi;
- ijtimoiylashuv jarayonining jadallashuvi;
- stressga chidamlilikning ortishi.

Yosh davrida jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish shaxsning xarakteri va fe'l-atvorini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston sport sohasida tub islohotlar olib bormoqda. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonun, Prezident farmonlari va qarorlari sportning ijtimoiy ahamiyatini oshirish, yoshlar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirish, sport infratuzilmasini modernizatsiya qilishga qaratilgan. Jumladan, "Beshta muhim tashabbus"ning ikkinchi bandida yoshlarni jismonan chiniqtirish, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, zamonaviy sport maydonlari qurish, sport maktablari sonini oshirish vazifalari belgilangan. Bu esa yoshlar salomatligi va sportning ommaviylashuvi uchun mustahkam zamin yaratdi. So'nggi yillarda respublikaning barcha hududlarida yangi sport majmualari, sun'iy qoplamali maydonlar, olis qishloqlarda kichik sport zallari bolalar sport maktablari barpo etildi. Bu jarayonlar esa yoshlarning sport bilan shug'ullanish imkoniyatini oshirdi, zamonaviy sharoitlarda mashg'ulotlar olib borishlari uchun ulkan sharoit yaratib berayotganini amaliy isbotidir.

Asosiy qism. Sport mashg'ulotlarida yosh sportchilarning psixologik jihatdan tayyorgarligi ularning musobaqa va mashg'ulot jarayonida o'z his-tuyg'ularini boshqarish, e'tiborini jamlash, raqobat sharoitida ruhiy barqarorlikni saqlashga qodir psixik jarayonlar majmuasi hisoblanadi. Bu jarayon motivatsiya, stressni boshqarish, hissiyotlarni nazorat qilish, o'ziga ishonch va irodaviy tayyorgarlik kabi jihatlarni qamrab oladi. Sportchi o'zining ruhiy holatini boshqara olmasa, jismoniy tayyorgarligi qanchalik kuchli bo'lmasin, yuksak natija ko'rsatishi qiyinlashadi. Motivatsiya sportchining ichki harakatlantiruvchi kuchi, hissiy barqarorlik esa murakkab vaziyatlarda musobaqani muvaffaqiyatli yakunlashga yordam beradi.

Psixologik barqarorlik sportchining musobaqadagi muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Bu holat sport turlaridan qat'i nazar, barcha jismoniy faoliyat turlarida o'zini namoyon qiladi. Psixologik barqarorlik quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1.Stressga moslashish qobiliyati - Sportchi murakkab vaziyatlarda o'zining emosional reaksiyalarini nazorat qilishi lozim. Stressga moslashish jarayoni psixologik immunitetning shakllanishiga yordam beradi va sportchini ekstremal sharoitlarda kuchli ruhiy tayyorgarlik bilan ta'minlaydi.

2.Emotsional intellekt - Zamonaviy sport psixologiyasida emotsional intellektning o'rni juda keng. Bu ko'rsatkich shaxsning o'z hissiyotlarini anglash, boshqarish, boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri tushunish, jamoaviy muhitga moslashish ko'nikmalaridan iborat.

3.Kognitiv moslashuvchanlik - Sportchi tez qaror qabul qilishi kerak bo'lgan holatlarda fikrlash jarayonining moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega. Kognitiv moslashuvchanlik sportchiga vaziyatni to'g'ri baholash, bir necha sekund ichida eng maqbul strategiyani tanlash imkonini beradi.

4.Vaziyatni boshqarish strategiyalari - Sportchi o'z-o'zini tinchlantirish, diqqatni jamlash texnikalari, autogen mashqlar, vizualizatsiya texnikalari, ijobiy affirmatsiyalar bo'lib, bularning barchasi psixologik barqarorlikni mustahkamlash va kuzusli vaziyatlarga moslashuvchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

Musobaqaga tayyorlanish jarayonida sportchi faqat jismoniy mashqlarni emas, balki psixologik mashg'ulotlar majmuasini ham bajarishi lozim. Bunday mashg'ulotlar sportchining emotsional barqarorligi, ruhiy qat'iyligi, musobaqaviy stressga chidamliligini oshiradi.

Psixologik treninglar quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

1.Vizualizatsiya (tasavvur qilish mashqlari) sportchi o'zini musobaqada tasavvur qiladi, har bir harakatni, vaziyatni, natijani ongida qayta yaratadi. Bu mashq miyadagi harakat markazlarini faollashtiradi va sportchining o'ziga ishonchini oshiradi.

2.Autogen mashqlar orqali sportchi o'z organizmini tinchlantiradi, mushaklar tarangligini kamaytiradi, yurak urishining meyorlashuviga erishadi.

3.Nafasni nazorat qilish texnikalari stress paytida nafas olishning buzilishi emosional beqarorlikka olib keladi. To'g'ri nafas olish mashqlari himoya mexanizmlarini ishga soladi.

4.Motivatsion suhbatlar murabbiy yoki psixolog tomonidan olib boriladigan suhbatlar sportchining maqsadlarini aniq belgilashiga, o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholashiga yordam beradi.

5.Jamoaviy treninglar jamoa ichidagi ijobiy munosabatlarni mustahkamlaydi, o'zaro ishonchni oshiradi, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida sport sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ayniqsa, yoshlarni ommaviy sportga jalb qilish bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari yosh avlodning jismoniy va ma'naviy kamolotiga samarali ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa sportchilar psixologiyasini chuqur o'rganish, stressga chidamlilikni oshirish usullarini takomillashtirish va trening jarayonlariga zamonaviy psixologik yondashuvlarni tatbiq etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, sportchilar psixologik tayyorgarligini ilmiy asosda shakllantirish, kususli vaziyatlarni yengish strategiyalarini ishlab chiqish, yoshlarning emotsional barqarorligini rivojlantirish sport ilm-fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu ilmiy-amaliy yondashuvlar kelgusida sport sohasidagi iqtidorli yoshlarni yetishtirish, ularning ruhiy salohiyatini mustahkamlash va sportning ommaviylashuviga yanada katta hissa qo'shadi. Bu bilimlar sportchilarning ruhiy barqarorligini mustahkamlashga, yoshlarning irodaviy fazilatlarini rivojlantirishga, kususli vaziyatlarni yengish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –Toshkent.: “O'zbekiston”. 2017. -80 b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonuni. 2016 yil 14 sentabr. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. –T.: 2016. – № 37-son. 426-modda. -59 b.
3. PF-4947-sonli “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. –T.: 2017. –№6 (766)-son. -229 b.
4. 2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish Konsepsiyasi. Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-sonli Qaror./Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.14.02.2019y.09/19/118/2612-sonli.–T.: 2019. -B- 1-3.

O'SMIRLARDA HISSIY INTELLEKT RIVOJLANISHINING OILAVIY OMILLARI

**Aktamova Sevara Sherzod qizi,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti "Amaliy psixologiya"
kafedrası magistranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davrida hissiy intellektning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi oilaviy omillarning psixologik mexanizmlari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida oilaviy muhitning strukturaviy (ota-ona munosabatlari, tarbiya uslublari, emotsional iqlim) hamda funksional (qo'llab-quvvatlash, kommunikativ ochiqlik, empatik munosabat) komponentlari o'smirlarning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar hissiyotlarini idrok etish qobiliyatiga ta'siri nuqtai nazaridan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: hissiy intellekt, o'smirlik davri, oilaviy muhit, tarbiya uslublari, emotsional qo'llab-quvvatlash, empatiya, o'zini boshqarish, ijtimoiy moslashuv, psixologik rivojlanish.

Аннотация: В данной статье представлен всесторонний анализ психологических механизмов влияния семейных факторов на формирование и развитие эмоционального интеллекта в подростковом возрасте. В рамках исследования изучены структурные (родительские отношения, стили воспитания, эмоциональный климат) и функциональные (поддержка, коммуникативная открытость, эмпатическое отношение) компоненты семейной среды с точки зрения их влияния на способность подростков понимать и управлять собственными эмоциями и воспринимать эмоции других.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, подростковый возраст, семейная среда, стили воспитания, эмоциональная поддержка, эмпатия, самоконтроль, социальная адаптация, психологическое развитие.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the psychological mechanisms of family factors that affect the formation and development of emotional intelligence in adolescence. Within the framework of the study, the structural (parental relationships, upbringing styles, emotional climate) and functional (support, communicative openness, empathetic attitude) components of the family environment were studied from the point of view of their influence on the ability of adolescents to understand and manage their own emotions and perceive the emotions of others.

Keywords: emotional intelligence, adolescence, family environment, upbringing styles, emotional support, empathy, self-management, social adaptation, psychological development.

Kirish. Zamonaviy psixologiya fanida hissiy intellekt tushunchasi shaxs rivojlanishining muhim determinanti sifatida alohida e'tibor markaziga aylangan bo'lib, ayniqsa o'smirlik davrida uning shakllanish jarayoni murakkab va ko'p omilli xarakter kasb etadi. O'smirlik davri biologik, kognitiv va ijtimoiy o'zgarishlar kesishgan nuqta sifatida insonning emotsional sohasida tub burilishlar yuz beradigan bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish hamda boshqalar emotsional holatini to'g'ri idrok etish qobiliyatlari shakllanib boradi va bu jarayon bevosita ijtimoiy muhit, xususan, oilaviy muhit ta'siri ostida kechadi.

Oilaviy muhit o'smir shaxsining emotsional rivojlanishida birlamchi ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'lib, undagi psixologik iqlim, ota-onaning tarbiya uslublari, kommunikativ madaniyati va emotsional qo'llab-quvvatlash darajasi hissiy intellekt

komponentlarining rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iliq va qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda tarbiyalanayotgan o'smirlar yuqori darajadagi empatiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuvchanlikka ega bo'ladilar. Aksincha, konfliktlarga boy, avtoritar yoki e'tiborsiz oilaviy sharoitlar o'smirlarning emotsional o'zini boshqarish ko'nikmalarining sust rivojlanishiga, ichki ziddiyatlar kuchayishiga va ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bugungi globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida o'smirlarning emotsional tajribasi va ijtimoiylashuv jarayoni yangi shakl kasb etmoqda. Bu esa oilaning an'anaviy tarbiyaviy funksiyalarini qayta ko'rib chiqishni va hissiy intellektni rivojlantirishda samarali psixologik mexanizmlarni aniqlashni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, o'smirlar hissiy intellektning oilaviy omillar ta'sirida shakllanishini ilmiy asosda o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Asosiy qism. O'smirlik davrida hissiy intellektning rivojlanishi ko'p darajali va tizimli jarayon bo'lib, u biologik yetilish, kognitiv o'sish hamda ijtimoiy tajribaning o'zaro integratsiyasi asosida shakllanadi. Mazkur jarayonda oilaviy muhit hal qiluvchi determinant sifatida namoyon bo'lib, u o'smirning emotsional tajribasini strukturallashtiradi, hissiy reaksiyalarni modellashtiradi va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

Hissiy intellektning asosiy komponentlari - o'z his-tuyg'ularini anglash (emotsional xabardorlik), ularni boshqarish (emotsional regulatsiya), boshqalar hissiyotlarini idrok etish (empatiya) hamda shaxslararo munosabatlarni samarali tashkil etish - bevosita oilaviy ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi. Bu borada ota-onaning emotsional modeli, ya'ni ularning o'z his-tuyg'ularini qanday ifodalashi va boshqarishi bola uchun asosiy o'rnak vazifasini bajaradi. Ijobiy emotsional modellashuv mavjud bo'lgan oilalarda o'smirlar o'z hissiyotlarini konstruktiv tarzda ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning psixologik barqarorligini ta'minlaydi.

Oilaviy muhitning strukturaviy jihatlari, xususan, tarbiya uslublari hissiy intellekt rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Demokratik (avtoritativ) tarbiya uslubi o'smirda mustaqil fikrlash, o'zini anglash va emotsional o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday oilalarda ochiq muloqot, o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlash ustuvor bo'lib, bu esa o'smirning emotsional tajribasini boyitadi. Aksincha, avtoritar yoki permissiv tarbiya uslublari o'smirda emotsional disbalans, past empatiya darajasi va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shuningdek, oiladagi emotsional iqlim, ya'ni, oila a'zolari o'rtasidagi hissiy yaqinlik, qo'llab-quvvatlash darajasi va nizolarning mavjudligi o'smirning hissiy intellektiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy emotsional iqlim sharoitida o'smir o'zini xavfsiz his qiladi, bu esa uning ichki kechinmalarini erkin ifoda etishiga va boshqalarning hissiyotlariga nisbatan sezgirlikni rivojlantirishiga imkon yaratadi. Salbiy emotsional muhit esa aksincha, xavotir, agressiya yoki emotsional yopiq holatlarning shakllanishiga olib keladi.

Disfunktional oilaviy omillar - doimiy nizolar, e'tiborsizlik, hissiy sovuqlik yoki haddan tashqari nazorat o'smirning emotsional rivojlanishiga destruktiv ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitlarda o'smirlar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini inkor etish, bostirish yoki noto'g'ri ifodalashga moyil bo'ladilar. Natijada, emotsional regulatsiya mexanizmlarining yetarlicha shakllanmasligi stressga chidamlilikning pasayishiga, ijtimoiy munosabatlarda ziddiyatlarning kuchayishiga va psixologik muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, zamonaviy oilalarda raqamli texnologiyalarning keng kirib kelishi ham o'smirlarning emotsional rivojlanishiga bilvosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ota-ona va farzand o'rtasidagi bevosita emotsional muloqotning qisqarishi, virtual kommunikatsiyaning ustunligi o'smirlarning empatik qobiliyatlari va hissiy sezgirligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, oilada sog'lom kommunikativ muhitni shakllantirish va emotsional yaqinlikni saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, o'smirlik davrida hissiy intellektning rivojlanishi oilaviy omillarning o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga keladigan murakkab jarayon bo'lib, unda tarbiya uslublari, emotsional iqlim va ijtimoiy-madaniy sharoitlar bir-biri bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ushbu omillarni chuqur tahlil qilish esa o'smirlarning emotsional salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali psixologik-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Metodologik tavsiyalar. O'smirlarda hissiy intellekt rivojlanishining oilaviy omillarini o'rganish jarayonida kompleks, tizimli va ko'p metodli yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsning ijtimoiylashuvi, emotsional rivojlanishi va oilaviy tarbiya nazariyalari tashkil etishi zarur. Mazkur yo'nalishda quyidagi metodologik tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Tadqiqot jarayonida integrativ yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. YA'ni, hissiy intellektni faqat individual psixologik xususiyat sifatida emas, balki ijtimoiy muhit, xususan, oilaviy tizim bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganish lozim. Bu yondashuv o'smirning emotsional rivojlanishini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi.

2. Empirik tadqiqotlarda psixodiagnostik metodlar majmuasidan foydalanish tavsiya etiladi. Jumladan, hissiy intellekt darajasini aniqlash uchun standartlashtirilgan testlar, so'rovnomalar va diagnostik metodikalardan foydalanish, oilaviy muhitni baholashda esa ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan maxsus anketalar qo'llanilishi lozim. Bu usullar orqali olingan natijalar o'zaro solishtirilib, korrelyatsion tahlil asosida umumlashtiriladi.

3. Sifat va miqdoriy tadqiqot metodlarini uyg'unlashtirish zarur. Miqdoriy tahlil (statistik usullar) orqali umumiy qonuniyatlar aniqlansa, sifat tahlili (intervyu, kuzatish, kontent-tahlil) yordamida o'smirlarning individual emotsional tajribasi va oilaviy muhitning o'ziga xos jihatlari chuqurroq yoritiladi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshiradi.

4. Tadqiqotda yosh va individual farqlarni inobatga olish muhimdir. O'smirlik davrining turli bosqichlari (ilk va kech o'smirlik) hissiy rivojlanish darajasi bilan farqlanishi mumkinligi sababli, respondentlar tanlanmasini differensial yondashuv asosida shakllantirish lozim.

5. Tadqiqot natijalariga asoslanib amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Xususan, ota-onalar uchun psixologik treninglar, emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar, oilaviy muloqotni yaxshilash bo'yicha maslahatlar ishlab chiqilishi o'smirlarning hissiy intellektini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida etik tamoyillarga qat'iy rioya qilish, ya'ni, ishtirokchilarning roziligini olish, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlash va psixologik zarar yetkazmaslik prinsiplariga amal qilish muhim metodologik talab hisoblanadi.

Yuqoridagi metodologik yondashuv va tavsiyalar o'smirlarda hissiy intellekt rivojlanishining oilaviy omillarini chuqur va ishonchli o'rganish, shuningdek, olingan natijalarni amaliyotga joriy etish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. O'smirlik davrida hissiy intellektning shakllanishi va rivojlanishi murakkab, ko'p omilli hamda dinamik jarayon bo'lib, unda oilaviy muhit hal qiluvchi o'rin egallaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oila o'smirning emotsional tajribasini shakllantiruvchi birlamchi ijtimoiy institut sifatida uning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar emotsional holatini idrok etish qobiliyatlarining rivojlanishida bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xususan, ijobiy emotsional iqlimga ega, qo'llab-quvvatlovchi va ochiq kommunikatsiyaga asoslangan oilaviy muhit o'smirlarning yuqori darajadagi empatiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuvchanlikka erishishini ta'minlaydi. Aksincha, disfunktsional oilaviy sharoitlar- nizolar, e'tiborsizlik, hissiy sovuqlik yoki haddan tashqari nazorat hissiy intellekt rivojlanishida turli cheklanishlarni yuzaga keltirib, o'smir shaxsida psixologik nomutanositliklarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot davomida oilaviy omillarning hissiy intellekt komponentlari bilan uzviy bog'liqligi, ya'ni tarbiya uslublari, ota-ona va farzand o'rtasidagi emotsional aloqalar hamda oiladagi umumiy psixologik muhitning o'zaro integratsiyasi aniqlandi. Bu esa hissiy intellektni rivojlantirishda kompleks yondashuv zarurligini asoslaydi.

Umuman olganda, o'smirlarda hissiy intellektni shakllantirish va rivojlantirishda oilaning roli nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois, oilaviy tarbiya jarayonida emotsional qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, sog'lom muloqot muhitini yaratish va ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev, E. G'. (2008). Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent: O'qituvchi.
2. Davletshin, M.G. (2005). Oila psixologiyasi. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. Karimova, V.M. (2012). Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Nishonova, Z.T. (2016). Rivojlanish psixologiyasi. Toshkent: Noshir.
5. Sodiqova, N.A. (2018). O'smirlar shaxsining psixologik xususiyatlari. Psixologiya ilmiy-amaliy jurnali.
6. Al-Farobiy. (2004). Fozil odamlar shahri. Toshkent: Yangi asr avlodi.

O'SMIR YOSHIDAGI SPORTCHILARDA SHAXS SIFATLARINI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Toshpo'latova U.,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Sport faoliyatining o'smir shaxsiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri, motivatsiya, irodaviy sifatlar, o'z-o'zini boshqarish va ijtimoiy muhitning o'rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, sportchilar shaxsini rivojlantirishda murabbiy va oila omillarining ahamiyati ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, sport psixologiyasi, shaxs sifatleri, motivatsiya, iroda, o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье анализируются основные психологические факторы, влияющие на формирование и развитие личностных качеств у подростков-спортсменов. Научно обосновано положительное влияние спортивной деятельности на личность подростка, а также раскрыта роль мотивации, волевых качеств, саморегуляции и социальной среды. Кроме того, рассматривается значение факторов тренера и семьи в развитии личности спортсменов.

Ключевые слова: подростковый возраст, спортивная психология, личностные качества, мотивация, воля, саморегуляция, социальная среда.

Abstract: This article analyzes the main psychological factors influencing the formation and development of personality traits in adolescent athletes. The positive impact of sports activity on adolescents' personality is scientifically substantiated, and the roles of motivation, volitional qualities, self-regulation, and social environment are highlighted. Additionally, the importance of coach and family factors in the development of athletes' personalities is discussed.

Keywords: adolescence, sports psychology, personality traits, motivation, willpower, self-regulation, social environment.

Kirish. Hozirgi raqobat kuchayib borayotgan zamonaviy jamiyatda barkamol, irodali va maqsadga yo'naltirilgan shaxsni tarbiyalash dolzarb pedagogik va psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smirlik davri inson hayotining o'tish bosqichi bo'lib, bu davrda biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar keskin namoyon bo'ladi. Mazkur jarayon shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini o'rganishda L.S.Vygotskiy, A.N. Leontev va D.B. Elkonin kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit va faoliyat jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ayniqsa o'smirlik davrida yetakchi faoliyat turi shaxs sifatlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda sport faoliyati o'smirlar uchun nafaqat jismoniy rivojlanish vositasi, balki ularning psixologik va ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaralmoqda. Sport bilan muntazam shug'ullanish o'smirda intizom, mas'uliyat, qat'iyatlilik, chidamlilik va o'z-o'zini boshqarish kabi shaxs sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sport faoliyati jarayonida yuzaga keladigan raqobat, yutuq va mag'lubiyat holatlari o'smirning emotsional barqarorligini shakllantirishda muhim tajriba maktabi vazifasini bajaradi.

O'smir yoshidagi sportchilar shaxsini shakllantirish masalasi o'zbek psixolog va pedagog olimlari tomonidan ham keng o'rganilgan. Xususan, E.G'. G'oziev o'z tadqiqotlarida shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'smirlik davrida shaxsning irodaviy va axloqiy sifatleri aynan faoliyat jarayonida, jumladan sport orqali samarali shakllanadi.

Shuningdek, V.M.Karimova ijtimoiy psixologiya yo'nalishidagi izlanishlarida shaxsning motivatsion sohasi va ijtimoiy munosabatlar tizimining rivojlanishini chuqur tahlil qiladi. Olimaning fikriga ko'ra, o'smir sportchilarda ijtimoiy motivlar – jamoada o'z o'rnini topish, e'tirofga erishish, muvaffaqiyat qozonish istagi – shaxs sifatlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. **A.Rasulov** sport psixologiyasi sohasidagi

izlanishlarida sport faoliyatining shaxs kamolotiga ta'sirini alohida yoritadi. U sport mashg'ulotlari orqali o'smir sportchilarda stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va o'z-o'zini boshqarish kabi muhim psixologik sifatlar rivojlanishini ilmiy asoslaydi.

Bundan tashqari, N.Jo'rayev va boshqa pedagog olimlar ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ilgari surib, o'smirlarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning qarashlariga ko'ra, sport faoliyatini tashkil etishda psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlikka erishish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Umuman olganda, o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari o'smir sportchilarda shaxs sifatlarini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ekanligini ko'rsatadi:

- ijtimoiy muhit va jamoaviy faoliyat;
- motivatsiya va ehtiyojlar tizimi;
- murabbiy va pedagogik ta'sir;
- individual psixologik xususiyatlarni hisobga olish.

O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, u turli ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayonni to'liq anglash uchun motivatsiya, irodaviy sifatlar, o'z-o'zini anglash, emotsional barqarorlik hamda ijtimoiy muhit kabi omillarni tizimli ravishda tahlil qilish zarur.

Motivatsiya va ehtiyojlar tizimi. Motivatsiya o'smir sportchilar faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. L.S.Vygotskiy va A.N.Leontev nazariyalariga ko'ra, inson faoliyati ehtiyoj va motivlar asosida shakllanadi. Sport faoliyatida o'smirlarni rag'batlantiruvchi motivlar ichki va tashqi turlarga ajratiladi. Ichki motivatsiya sportchining o'z qiziqishi, o'zini namoyon qilish ehtiyoji va shaxsiy rivojlanishga intilishi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya mukofot, medal, murabbiy yoki ota-onaning e'tirofi bilan belgilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan ichki motivatsiya ustun bo'lgan o'smir sportchilarda shaxs sifatleri barqaror va mustahkam shakllanadi. V.M.Karimova ham motivatsiyaning ijtimoiy xarakterga ega ekanligini ta'kidlab, o'smirlar uchun jamoada o'z o'rnini topish va e'tirofga erishish muhim psixologik ehtiyoj ekanligini qayd etadi.

Irodaviy sifatlarining shakllanishi. Sport faoliyati o'smir shaxsida irodaviy sifatleri rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Mashg'ulotlar davomida yuzaga keladigan jismoniy va psixologik qiyinchiliklarni yengish jarayoni sabr-toqat, qat'iyatlilik, chidamlilik va maqsadga intiluvchanlikni shakllantiradi. E.G'. G'oziev o'z tadqiqotlarida irodaviy sifatler faoliyat jarayonida shakllanishini asoslab, ayniqsa murakkab sharoitlarda insonning o'zini boshqarish qobiliyati rivojlanishini ta'kidlaydi. Sport esa aynan shunday murakkab va tartibli faoliyat turi sifatida o'smirda mustahkam iroda shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, muntazam mashg'ulotlar o'smirda o'z oldiga maqsad qo'yish va unga erishish ko'nikmalarini rivojlantirib, shaxsning mustaqilligini oshiradi.

O'z-o'zini anglash va o'zini baholash. O'smirlik davrining muhim psixologik xususiyatlaridan biri – bu o'z “Men”ini anglash jarayonining faollashuvidir. Sport faoliyati o'smirda o'z imkoniyatlarini real baholash, yutuq va kamchiliklarini anglash imkonini beradi.

D.B.Elkonin ta'kidlaganidek, o'smirlik davrida o'z-o'zini baholash shaxs rivojlanishining markaziy komponentiga aylanadi. Sport natijalari orqali o'smir o'z kuchi va salohiyatini baholaydi, bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantiradi. Biroq, muvaffaqiyatsizliklar noto'g'ri talqin qilinsa, o'zini past baholash va

ishonchsizlik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli murabbiylarning psixologik yondashuvi, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Emotsional barqarorlik va stressga chidamlilik. Sport faoliyati o'smirni turli emotsional holatlar – g'alaba quvonchi, mag'lubiyat iztirobi, raqobat bosimi bilan yuzma-yuz qiladi. Ushbu jarayon emotsional barqarorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. A. Rasulov tadqiqotlarida sportchilarda stressga chidamlilik va emotsional nazoratni rivojlantirish sport muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri ekanligi qayd etilgan. O'smir sportchilar psixologik tayyorgarlik orqali o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganadilar. Natijada, sport nafaqat jismoniy, balki psixologik chiniqish vositasiga ham aylanadi.

Ijtimoiy muhit va kommunikativ rivojlanish. O'smir sportchilarning shaxs sifatleri rivojlanishida ijtimoiy muhit – jamoa, murabbiy, ota-ona va tengdoshlar muhim o'rin tutadi. Sport jamoasi o'smir uchun ijtimoiylashuv maktabi vazifasini bajaradi. Jamoaviy sport turlari o'smirda hamkorlik, mas'uliyat, liderlik va o'zaro hurmat kabi sifatleri rivojlantiradi. V.M.Karimovanning fikricha, ijtimoiy munosabatlar tizimi shaxsning ijtimoiy yetukligini belgilovchi asosiy omildir. Murabbiy esa o'smir uchun muhim ijtimoiy-psixologik figura bo'lib, uning shaxs sifatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri tashkil etilgan pedagogik muloqot o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijobiy xulq-atvorni shakllantiradi.

Oila va tarbiyaviy muhit ta'siri. Oila o'smir shaxsining shakllanishida asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi, sportga bo'lgan ijobiy munosabati va farzandiga nisbatan to'g'ri yondashuvi uning psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. E.G'. G'oziev o'z ishlarida oila muhitining shaxs rivojidagi hal qiluvchi rolini alohida ta'kidlab o'tadi. Ijobiy oilaviy muhit o'smirda ishonch, barqarorlik va psixologik himoyalanganlik hissini shakllantiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi kompleks psixologik omillar tizimi asosida amalga oshadi. Ushbu omillar o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatib, shaxsning har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi. Ayniqsa, motivatsiya, irodaviy sifatlar va ijtimoiy muhitning uyg'unligi sportchining muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi murakkab va ko'p omilli psixologik jarayon ekanligi tadqiqot natijalarida o'z tasdig'ini topdi. Mazkur jarayon o'smirlik davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda sport faoliyatining ta'siri ostida shakllanadi va takomillashadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, motivatsiya o'smir sportchilarning faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib, ayniqsa ichki motivatsiyaning ustuvorligi shaxs sifatlarining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, sport faoliyati jarayonida shakllanadigan irodaviy sifatlar – qat'iyatlilik, sabr-toqat, chidamlilik va o'zini boshqarish ko'nikmalari o'smir shaxsining yetuklik darajasini belgilovchi muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarini samarali rivojlantirish uchun psixologik omillarni kompleks tarzda hisobga olish, sport faoliyatini maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv kelajakda barkamol, irodali va ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Yurayt, 2022
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

4. Jo'rayev N. Ta'lim menejmenti. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Rasulov A.И. Sport psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2022.
6. Sh. Shodmonov. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBELIK – O'SMIR SHAXSIYATI SHAKLLANISHIGA TAHDIDMI YOKI ZAMONAVIY EHTIYOJ

**Axmatova Gulxayo Mehriddinova,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti,
Navoiy viloyati PMM Ijro intizomi bosh mutaxassisi**

Annotatsiya: Raqamli texnologiyalar tez sur'atlarda rivojlanayotgan bugungi jamiyatda kompyuter va video o'yinlari o'smirlarning kundalik hayotida markaziy o'rinni egalladi. O'yinlar dastlab axborot texnologiyalari orqali vaqt o'tkazish vositasi sifatida paydo bo'lgan bo'lsa-da, ularning ta'siri so'nggi yillarda faqat o'yin maydoni bilan cheklanmay, shaxsiy identitet, emotsional holat va ijtimoiy faoliyatga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ilmiy jurnallar va sohadagi mutaxassislar orasida savol paydo bo'ldi: kompyuter o'yinlariga tobelik o'smir shaxsiyatini shakllantirish jarayoniga tahdid soluvchi fenomenmi yoki zamonaviy yoshlarning ehtiyoji va moslashuv mexanizmi? Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobelik fenomeni o'smir shaxsiyati shakllanishi jarayoniga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida ilmiy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompyuter o'yinlarining o'smirlarning emotsional holati, o'zini anglash jarayoni, ijtimoiy moslashuvi hamda xulq-atvor xususiyatlariga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'sirlari qiyosiy yondashuv asosida o'rganiladi. Zamonaviy statistik ma'lumotlar asosida o'smirlar orasida o'yinlarga tobelik darajasi, uning ruhiy salomatlik bilan bog'liqligi ochib beriladi. Maqolada kompyuter o'yinlariga tobelikni faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki nazorat va me'yor mavjud bo'lgan sharoitda zamonaviy o'smirlarning psixologik ehtiyoji sifatida talqin qilish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kompyuter o'yinlari, tobelik, o'smirlik davri, shaxsiyat shakllanishi, emotsional holat, ijtimoiy moslashuv, raqamli muhit, longitudinal tadqiqot.

Аннотация: В современном обществе, где цифровые технологии развиваются стремительно, компьютерные и видеоигры заняли центральное место в повседневной жизни подростков. Хотя изначально игры появились как средство проведения времени с помощью информационных технологий, в последние годы их влияние не ограничивается игровой сферой, а также оказывает значительное воздействие на личностную идентичность, эмоциональное состояние и социальную активность. Поэтому среди научных журналов и экспертов в этой области возник вопрос: является ли зависимость от компьютерных игр феноменом, угрожающим процессу формирования личности подростка, или потребностью и механизмом адаптации современной молодежи? В данной статье с научной и психологической точки зрения анализируется феномен зависимости от компьютерных игр как важный фактор, влияющий на процесс формирования личности подростка. В исследовании с помощью сравнительного подхода изучаются положительные и отрицательные эффекты компьютерных игр на эмоциональное состояние, самосознание, социальную

адаптацию и поведенческие характеристики подростков. На основе современных статистических данных выявляется уровень игровой зависимости среди подростков и ее связь с психическим здоровьем. В статье обосновывается необходимость рассматривать зависимость от компьютерных игр не только как негативное явление, но и как психологическую потребность современных подростков в условиях контроля и норм.

Ключевые слова: компьютерные игры, зависимость, подростковый возраст, формирование личности, эмоциональное состояние, социальная адаптация, цифровая среда, лонгитюдное исследование.

Abstract: In today's society, where digital technologies are developing rapidly, computer and video games have taken a central place in the daily lives of adolescents. Although games initially appeared as a means of spending time through information technologies, in recent years their impact has not been limited to the playing field, but has also had a significant impact on personal identity, emotional state and social activity. Therefore, a question has arisen among scientific journals and experts in the field: is addiction to computer games a phenomenon that threatens the process of forming a teenager's personality or a need and adaptation mechanism of modern youth? This article analyzes the phenomenon of addiction to computer games as an important factor influencing the process of forming a teenager's personality from a scientific and psychological perspective. The study studies the positive and negative effects of computer games on the emotional state, self-awareness, social adaptation, and behavioral characteristics of adolescents using a comparative approach. Based on modern statistical data, the level of addiction to games among adolescents and its connection with mental health are revealed. The article substantiates the need to interpret addiction to computer games not only as a negative phenomenon, but also as a psychological need of modern adolescents in conditions of control and norms.

Keywords: computer games, addiction, adolescence, personality formation, emotional state, social adaptation, digital environment, longitudinal study.

Bugungi o'smir — bu raqamli muhitda ulg'ayayotgan avlod vakili bo'lib, uning shaxsiyati an'anaviy tarbiya omillari bilan bir qatorda virtual makon ta'siri ostida shakllanmoqda. Kompyuter o'yinlari ushbu jarayonda faqat ko'ngilochar vosita emas, balki o'smirning ichki ehtiyojlarini qondiruvchi psixologik maydon sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, o'smirlik davriga xos bo'lgan mustaqillikka intilish, o'zini namoyon qilish, kuch va muvaffaqiyatga erishish istagi ko'pincha virtual obrazlar orqali amalga oshiriladi. Kompyuter o'yinlari o'smir shaxsiyatida ikki xil yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi: konstruktiv va destruktiv. Konstruktiv ta'sir shaxsning kognitiv faolligi, strategik fikrlashi, tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirsa, destruktiv jihati real hayotdan qochish, mas'uliyatdan chekinish va emotsional beqarorlikni kuchaytirishi bilan ifodalanadi. O'smirlik davri shaxsiy identitet shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Kompyuter o'yinlarida yaratiladigan avatarlar o'smirlarga real hayotda yetishmayotgan kuch, obro' va nazorat hissini taqdim etadi. Natijada virtual "Men" real "Men"dan ustunroq qabul qilinishi mumkin. Bu holat uzoq davom etganda, o'smir real ijtimoiy munosabatlarda o'zini ishonchsiz, sust va passiv his eta boshlaydi. Aynan mana shu ziddiyat kompyuter o'yinlariga tobelikni xavfli bosqichga olib chiqadi. Chunki o'smir virtual muvaffaqiyatlar orqali o'zini tasdiqlashga o'rganib qoladi va real hayotdagi qiyinchiliklarga bardosh berish mexanizmlari yetarlicha shakllanmaydi. Kompyuter o'yinlariga tobelik o'smir shaxsiyatida o'yin vaqtining uzoqligi kognitiv funktsiyalarni o'zgartirishi mumkinligi qayd etilgan — diqqat jalb

etish, impulslilik va vaqtni boshqarish muammolari ortadi. Haddan ziyod ekranga bog'liqlik bilan o'smirlar orasida depressiya va bezovtalik alomatlari 30-40% gacha ko'tarilishi mumkin. O'yinlarga tobelik va yo'qotishdan qochish strategiyasi sifatida o'yinlar xizmat qiladi, bu esa real hayotiy muammolarga bevosita duch kelishni kechiktiradi. psixologik ta'sirlarni ko'rsatadi: O'yin vaqtining uzoqligi kognitiv funktsiyalarni o'zgartirishi mumkinligi Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompyuter o'yinlariga yuqori darajada berilgan o'smirlar orasida stress, ichki ziddiyat, yolg'izlik hissi va emotsional zo'riqish holatlari ko'p uchraydi. O'yinlar bu holatda psixologik kompensatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi, ya'ni o'smir salbiy his-tuyg'ulardan vaqtincha qochish imkonini topadi. Biroq muammo o'yinlarning mavjudligida emas, balki ularning yagona emotsional tayanchga aylanishidadir. Agar o'smir uchun kompyuter o'yini stressni kamaytirishning yagona usuli bo'lib qolsa, bu shaxsiy muammolarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kompyuter o'yinlariga tobelikni mutlaq tahdid sifatida baholash biryoqlama yondashuv hisoblanadi. Zamonaviy jamiyat sharoitida o'yinlar o'smirlar uchun muloqot, o'zini sinab ko'rish va raqobat ehtiyojlarini qondiruvchi muhim platformaga aylangan. Yuqoridagilarni inobatga olib quyidagi xulosaga keladi:

- kompyuter o'yinlari **me'yorida va nazorat ostida** bo'lsa — rivojlantiruvchi omil,

- **nazoratdan chiqib, tobelik shakliga o'tsa** — shaxsiyat rivojiga tahdid.

Yaqinda olib borilgan longitudinal tadqiqotlarda o'smirlar orasida yuqori darajadagi ekran tobeligi — xususan video o'yinlarda — **yolg'in fikrlar va ruhiy stress bilan bog'liq muammolar xavfini sezilarli darajada oshiradi**. Ular orasida **suisidal ideatsiya va xulq-atvor buzilishlari xavfi ham yuqori bo'lishi qayd etilgan**. Bu topilmalar shuni ko'rsatadiki, video o'yinlarda haddan ziyod ishtirok etish o'smirlarning ruhiy holatiga hamda shaxsiyatning ijobiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kompyuter o'yinlariga haddan ortiq bog'lanish Ijtimoiy izolyatsiya va real muloqotning kamayishi, maktabda o'qish natijalari pasayishi va uy vazifalari bo'yicha e'tibor kamayishi, ruhiy salomatlikning pasayishi va stres simptomlarining ortishi kabi salbiy oqibatlariga olib keladi. Biroq o'yinlar faqat salbiy emas, ularning ijobiy ta'sirlari muammo yechish, strategik fikrlash, reaksiya tezligi va hamkorlik kabi kognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi. o'yinlar ijtimoiy guruhlar bilan muloqot qilish imkonini beradi, gamifikatsiya orqali o'quv jarayonlarini qiziqarli qilish va o'rganishni rag'batlantirish mumkin. Bu ikki tomonlama ta'sir shuni anglatadiki, **kompyuter o'yinlariga tobelik har doim ham to'g'ridan-to'g'ri salbiy hodisa emas**, balki u shaxsning kontekstiga, vaqtga va nazoratga bog'liq obyektiv jarayon sifatida ko'rilishi kerak. O'smirlar uchun video o'yinlar ko'pincha **identitetni sinash maydoniga** aylanadi. Virtual rollar orqali ular o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ijtimoiy ro'llarni o'rganadi. Video o'yinlar emotsiyalarni boshqarish vositasi bo'lishi mumkin. Stressdan qochish, muvaffaqiyat hissini oshirish va motivatsiyani kuchaytirish. Shu bilan birga, haddan ortiq foydalanish bu mexanizmni disfunktsional qilishi mumkin. Onlayn jamoalar orqali o'smirlar muloqot qiladi, hamkorlikda qaror qabul qiladi va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu ijtimoiy tajriba real hayot bilan uyg'unlashganda ijobiy ta'sir qiladi, biroq real dunyodan yakkalanishga olib ketishi mumkin. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'smirlar hayot tarzini tubdan o'zgartirdi. Kompyuter o'yinlari, mobil ilovalar va onlayn platformalar o'smirlarning bo'sh vaqtini tashkil etishda asosiy

vositaga aylandi. Ushbu jarayonda ota-onalarning tarbiyaviy nazorati va ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy omillar, bandlik, axborot texnologiyalaridan foydalanishdagi tafovutlar sababli ota-ona nazoratining zaiflashuvi kuzatilmoqda. Natijada o'smirlar orasida kompyuter o'yinlariga tobeklik holatlari tobora kuchayib bormoqda. An'anaviy tarbiya modelida ota-onalar farzandlarining kundalik faoliyatini bevosita nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lgan. Raqamli muhitda esa nazorat shakli o'zgardi: o'smirlar ko'p vaqtini virtual makonda o'tkazmoqda va bu makon ko'pincha ota-onalar uchun yopiq bo'lib qolmoqda. Ko'plab ota-onalar texnologiyadan faqat aloqa va ish vositasi sifatida foydalanadi, o'yinlar va onlayn platformalarning psixologik mexanizmlarini yetarlicha tushunmaydi. Natijada nazorat nafaqat miqdoriy (vaqt), balki sifat jihatdan ham sustlashadi. Bu holat o'smirlarning o'yin faoliyatini cheklanmagan, nazoratsiz va haddan tashqari darajaga olib chiqishi mumkin. Ilmiy tahlil asosida ota-ona nazoratining zaiflashuviga quyidagi asosiy omillar sabab bo'layotgani aniqlanadi:

Birinchidan, ota-onalarning bandligi va mehnat migratsiyasi tufayli farzand bilan muloqotning qisqarishi. Ko'plab oilalarda ota yoki onaning uzoq vaqt ishda bo'lishi bolani "raqamli tarbiyachi" – kompyuter va telefon ixtiyoriga topshirishga olib kelmoqda.

Ikkinchidan, raqamli savodxonlik darajasining pastligi. Ota-onalar o'yinlarning mazmuni, yoshga mosligi va psixologik ta'sirini baholay olmaydi, bu esa nazoratni formallikka aylantiradi.

Uchinchidan, oilaviy muloqotning yetishmasligi. Emotsional yaqinlik bo'lmagan sharoitda o'smir o'z ehtiyojlarini virtual muhit orqali qondirishga intiladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-ona nazorati va qo'llab-quvvatlovi yetarli bo'lmagan o'smirlar kompyuter o'yinlariga tezroq bog'lanadi. O'yinlar ular uchun stressdan qochish, yolg'izlik hissini kamaytirish va o'zini muhim his qilish vositasiga aylanadi. Nazoratning yo'qligi o'smirda o'zini boshqarish mexanizmlarining yetarlicha shakllanmasligiga olib keladi. Natijada o'yin vaqtini cheklash, ustuvorliklarni belgilash va real hayotdagi mas'uliyatni anglash qobiliyati pasayadi. Bu esa o'yin tobekligining asosiy psixologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ota-ona nazoratining zaiflashuvi fonida shakllangan o'yin tobekligi o'smir shaxsiyatiga emotsional beqarorlik va jahldorlik, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari, real muloqotdan chekinish, o'zini baholashning virtual yutuqlarga bog'lanishi va o'quv motivatsiyasining pasayishi kabi salbiy ta'sirlarni ko'rsatadi. Shu bilan birga, nazorat va muloqot tiklangan sharoitda o'yinlarning salbiy ta'siri sezilarli darajada kamayishi, hatto rivojlantiruvchi vositaga aylanishi mumkinligi kuzatiladi.

Maqola doirasidagi tahlillar asosida quyidagi psixologik-pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi:

- ota-onalarda raqamli savodxonlikni oshirish;
- o'yin vaqtini qat'iy taqiqlash emas, balki kelishuv asosida tartibga solish;
- o'smir bilan ochiq muloqot va emotsional yaqinlikni mustahkamlash;
- real hayotdagi muqobil faoliyatlarni (sport, ijod, jamoaviy mashg'ulotlar) rag'batlantirish.

Kompyuter o'yinalariga tobeklik — **faqat tahdid emas, balki zamonaviy o'smir ehtiyoji hamdir**. Uning oqibatlarini ijobiy va salbiy aralash bo'lib, kontekstga bog'liq. Agar o'yinlar **nazorat ostida, muvozanatli va me'yorida** bo'lsa, ular o'smir shaxsiyati uchun ijobiy vositaga aylanadi. Biroq **haddan ortiq tobeklik** real hayotiy maqsadlar, ruhiy salomatlik va ijtimoiy moslashuvga tahdid soladi. **Ilmiy qarash**

sifatida, kompyuter o'yinlarini zararli yoki foydali deb qat'iyon belgilashning o'zi yetarli emas — muammo kontekst, boshqaruv, oilaviy va pedagogik nazorat orqali yondoshilishi zarur. Kompyuter o'yinlariga tobelik — bu zamonaviy o'smirlik davrining murakkab va ko'p qirrali psixologik hodisasi. Uni faqat salbiy yoki faqat ijobiy fenomen sifatida baholash ilmiy asosga ega emas. Asosiy vazifa — o'smirning real va virtual hayoti o'rtasida sog'lom muvozanatni ta'minlash, o'yinlarni shaxsiy rivojlanishga xizmat qildirga olishdir. Raqamli davrda ota-ona nazoratining zaiflashuvi o'smirlarda kompyuter o'yinlariga tobelik kuchayishining muhim ijtimoiy-psixologik omillaridan biri hisoblanadi. Muammo faqat texnologiyalarda emas, balki ularning tarbiyaviy jarayonga qanday integratsiya qilinayotganidadir. Ota-onaning ongli ishtiroki, psixologik qo'llab-quvvatlovi va sog'lom nazorati mavjud bo'lgan sharoitda kompyuter o'yinlari o'smir shaxsiyatiga tahdid emas, balki boshqariladigan zamonaviy vositaga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xaydarov, F.I., Xalilova, N.I. Umumiy psixologiya. — Toshkent: INNOVATSIYA-ZIYO,
2. Nazarova, G'.R. Rivojlanish psixologiyasi. — Buxoro: Ilm nuri, 2021
3. Utanova, U. (2021). "KOMPYUTER AXBOROT MADANIYATI"-SUBMADANIYATNING VUJUDGA KELISHI maqolasi.
4. Kubayev SHAXSDAGI INTERNET VA KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBELIKNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI 2021.

ВЛИЯНИЕ ГРУППОВЫХ ПРОЕКТОВ НА ПРОЦЕСС ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

*Маматкулов Акбаржон Раим ўғли,
Бухоро давлат университети тадқиқотчиси*

Аннотация. В статье рассматривается влияние участия студентов инженерных направлений в коллективных проектах на их профессиональную адаптацию. Исследование показывает, что активная работа в команде способствует развитию коммуникативных и социальных навыков, укреплению профессиональной идентификации и повышению внутренней мотивации студентов. Кроме того, участие в коллективных проектах помогает эффективно справляться со стрессовыми ситуациями и формирует готовность к будущей профессиональной деятельности. Результаты подчеркивают важность организации коллективных проектов и внедрения системы психологической и социальной поддержки в образовательных учреждениях для оптимизации процесса профессиональной адаптации.

Ключевые слова: коллективные проекты, профессиональная адаптация, инженерное образование, командная работа, социальные навыки, мотивация, психологическая поддержка

Abstract. The article examines the impact of engineering students' participation in collaborative projects on their professional adaptation. The study demonstrates that active teamwork promotes the development of communication and social skills, strengthens professional identification, and enhances students' intrinsic motivation. Participation in collaborative projects also helps students effectively manage stressful situations and prepares them for future professional activities. The findings highlight

the importance of organizing collaborative projects and implementing psychological and social support systems in educational institutions to optimize the professional adaptation process.

Key words: *collaborative projects, professional adaptation, engineering education, teamwork, social skills, motivation, psychological support*

Введение. Участие в коллективных проектах является одним из важных процессов, оказывающих социальное влияние на профессиональную адаптацию студентов. Через этот процесс студенты развивают такие навыки, как четкое выражение своих мыслей, эффективная работа в команде, повышение уверенности в себе и других. Кроме того, коллективные проекты помогают формировать способность принимать решения и решать проблемы в стрессовых ситуациях. Исследования показывают, что активное участие студента в коллективной деятельности усиливает его профессиональную идентификацию и помогает лучше понять свою профессиональную роль.

В инженерном образовании коллективные проекты являются не только инструментом практического применения технических знаний, но и механизмом развития социальных и психологических компетенций студентов. В процессе коллективных проектов студенты осваивают практические навыки, такие как взаимодействие, распределение задач, принятие решений и решение проблем, что значительно улучшает профессиональную адаптацию. С этой точки зрения участие в коллективных проектах повышает интерес студента к профессиональной сфере, укрепляет мотивацию и позволяет эффективно управлять стрессом.

Кроме того, активное участие в коллективных проектах способствует развитию коммуникативных навыков студента, формированию системы социальной поддержки внутри группы и созданию комфортных условий в профессиональной среде. Исследования показывают, что по мере достижения успеха в коллективной работе у студентов возрастает уверенность в себе, укрепляется процесс профессиональной идентификации и повышается способность адаптироваться к будущей трудовой деятельности.

В то же время трудности, возникающие в коллективных проектах, такие как неправильное распределение задач, сложности с управлением временем или коммуникативные проблемы, могут усиливать стресс и неопределенность среди студентов. Поэтому для обеспечения эффективного участия в коллективных проектах важно внедрять психологическую поддержку, наставничество и мотивационные стратегии.

Данное исследование направлено на анализ социального влияния участия в коллективных проектах на профессиональную адаптацию студентов инженерных направлений, а также на разработку практических рекомендаций для вузов и определение основных научных направлений, способствующих поддержке профессионального развития студентов.

Иностранные исследования (Felder & Silverman, 1988; Sheppard и др., 2009; Wankat, 2002) демонстрируют значимость коллективных проектов в инженерном образовании для эффективной организации учебного процесса и развития профессиональных навыков студентов. В этих источниках подчеркивается, что коллективная деятельность помогает студентам не только применять технические знания на практике, но и развивать социальные и психологические компетенции. Например, в исследованиях Фелдера и Сильвермана отмечается значительное

развитие коммуникативных и социальных навыков у студентов, участвующих в коллективных проектах.

Кроме того, Бандура (1997) через теорию самоуверенности и социального взаимодействия подчеркивает, что активное участие в коллективных проектах способствует укреплению профессиональной идентификации студентов. Исследования показывают, что студент, достигший успеха в коллективной деятельности, воспринимает себя как активного члена группы, что значительно улучшает процесс профессиональной адаптации.

Теория самодетерминации Деси и Райана (2000) раскрывает важность мотивационной активности в коллективных проектах. Исследования показывают, что при высокой внутренней мотивации студент чувствует себя эффективным при выполнении командных задач, управляет стрессом и быстрее решает возникающие проблемы. Кроме того, студенты с развитой системой коммуникативной и социальной поддержки извлекают больше пользы из коллективной деятельности, а процесс профессиональной адаптации проходит более гладко.

Местные исследования (Джабборов, 2020; Йўлдошева, 2019; Содикова, 2021) изучают социальное влияние участия в коллективных проектах на профессиональную адаптацию студентов инженерных направлений и показывают их роль в развитии коммуникативных навыков, способности к командной работе и профессиональной идентификации. В исследовании Джабборова отмечается улучшение навыков управления стрессом и распределения задач у студентов, активно участвующих в коллективных проектах. Йўлдошева и Содикова делают вывод, что через коллективную работу студенты развивают систему взаимной социальной поддержки, что укрепляет их профессиональную адаптацию.

Кроме того, в литературе отмечаются трудности, возникающие в коллективных проектах, такие как неясное распределение задач, проблемы с управлением временем, конфликты в группе и коммуникативные сложности. Поэтому исследователи подчеркивают необходимость внедрения наставничества, психологической поддержки и мотивационных интервенций для обеспечения активного участия в коллективных проектах.

Анализ показывает, что социальное влияние участия в коллективных проектах на профессиональную адаптацию студентов тесно связано с индивидуальными особенностями, предыдущим опытом и уровнем мотивации. Поэтому в вузах при организации коллективных проектов важно формировать систему психологической и социальной поддержки студентов.

Таким образом, анализ литературы всесторонне раскрывает социальное влияние участия в коллективных проектах на профессиональную адаптацию студентов инженерных направлений и укрепляет теоретическую основу исследования.

Обсуждение

Результаты исследования показали, что активное участие студентов инженерных направлений в коллективных проектах оказывает значительное социальное влияние на процесс их профессиональной адаптации. Количественный анализ выявил значимую положительную связь между навыками командной работы, социальной поддержкой и профессиональной адаптацией. То есть студенты, активно участвующие в коллективных проектах,

повышают уверенность в себе, эффективно управляют стрессом и укрепляют профессиональную идентификацию. Эти результаты согласуются с теориями социального взаимодействия и самоуверенности, предложенными такими исследователями, как Бандура и Шварцер.

Фокус-групповые интервью и качественный анализ показали, что участие в коллективных проектах предоставляет студентам возможность не только применять технические знания на практике, но и развивать коммуникативные и социальные навыки. Студенты ощущают себя эффективными при распределении задач, принятии решений и решении проблем в команде, что существенно улучшает их профессиональную адаптацию. С этой точки зрения коллективные проекты служат неотъемлемой частью профессиональной подготовки студентов инженерных направлений.

Кроме того, исследование показало, что активное участие в коллективных проектах повышает внутреннюю мотивацию студентов и стимулирует их интерес к профессиональной сфере. Теория мотивации Деси и Райана подтверждает эти результаты: при высокой внутренней мотивации студент проявляет большую активность в коллективной деятельности и достигает положительных результатов в процессе профессиональной адаптации.

Результаты исследования также показали, что возникающие в коллективных проектах трудности, такие как неправильное распределение задач, проблемы с управлением временем или коммуникативные сложности, могут усиливать стресс и неопределенность среди студентов. Поэтому для обеспечения эффективного участия важно внедрять наставничество, психологическую поддержку и мотивационные стратегии.

Местные исследования, проведенные Джабборовым, Йўлдошевой и Содиковой, согласуются с полученными результатами. Они показывают, что участие в коллективных проектах способствует укреплению профессиональной идентификации студентов, развитию системы социальной поддержки и повышению коммуникативных навыков. В то же время результаты данного исследования подтверждают, что социальное влияние участия в коллективных проектах тесно связано с индивидуальными особенностями, предыдущим опытом и уровнем мотивации студентов.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что активное участие в коллективных проектах играет социально значимую роль в процессе профессиональной адаптации студентов. Студенты с высоким уровнем навыков командной работы, социальной поддержки и мотивации быстрее достигают профессиональной адаптации, эффективно управляют стрессом и готовятся к будущей профессиональной деятельности. Кроме того, исследование предоставляет возможность для разработки практических рекомендаций для вузов по организации коллективных проектов и совершенствованию системы социально-психологической поддержки студентов.

Заключение

Во-первых, участие в коллективных проектах развивает коммуникативные и социальные навыки студентов. Студенты активно участвуют в распределении задач, принятии решений и решении проблем в группе, что способствует укреплению их профессиональной идентификации. С этой точки зрения коллективные проекты являются не только инструментом практического

применения технических знаний, но и механизмом развития социальных и психологических компетенций личности.

Во-вторых, исследование показало, что командная работа повышает уверенность студентов в себе и усиливает внутреннюю мотивацию. Согласно теории Деси и Райана (2000), студент с высокой внутренней мотивацией активно участвует в коллективных проектах, эффективно управляет стрессом и успешно проходит процесс профессиональной адаптации. При этом студент с развитой системой социальной поддержки получает больше пользы от коллективной деятельности, быстрее формирует профессиональную идентификацию и повышает способность к адаптации в профессиональной среде.

В-третьих, результаты исследования показали, что возникающие в коллективных проектах трудности, такие как неправильное распределение задач, проблемы с управлением временем и коммуникативные сложности в группе, иногда усиливают стресс и неопределенность среди студентов. Поэтому для обеспечения эффективного участия в коллективных проектах важно внедрять психологическую поддержку, наставничество и мотивационные стратегии.

Иностранные и местные исследования (Jabborov, 2020; Yo'ldosheva, 2019; Sodiqova, 2021; Felder & Silverman, 1988; Sheppard и др., 2009) показывают, что активное участие в коллективных проектах оказывает социально значимое влияние на профессиональную адаптацию студентов. Оно укрепляет профессиональную устойчивость через социальную поддержку, коммуникацию, решение проблем и повышение мотивации. Исследование также показало, что социальное влияние коллективных проектов тесно связано с индивидуальными особенностями студентов, их предыдущим опытом и уровнем мотивации. Поэтому при организации коллективных проектов в вузах важно формировать систему психологической и социальной поддержки студентов.

Список использованной литературы

1. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W.H. Freeman.
2. Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385–396.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
4. Felder, R. M., & Silverman, L. K. (1988). Learning and teaching styles in engineering education. *Engineering Education*, 78(7), 674–681.

INDIVIDUAL VA JAMOAVIY SPORT TURLARIDA MUSOBAQA OLDI XAVOTIRLANISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

**Xolmirzayev Javoxir Iqboljon o'g'li,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi**

Annotatsiya. Tadqiqot davomida sportchining shaxsiy xususiyatlari, jamoa ichidagi ijtimoiy munosabatlar, murabbiy va jamoadoshlar ta'siri, musobaqa muhitining psixologik bosimi kabi omillarning xavotirlanish darajasiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, individual va jamoaviy sport turlarida xavotirlanishning namoyon bo'lishidagi farqlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: musobaqa oldi xavotirlanish, sport psixologiyasi, individual sport turlari, jamoaviy sport turlari, ijtimoiy-psixologik omillar, psixologik bosim, emotsional holat, psixokorreksiya, psixologik tayyorgarlik, sportchi shaxsi

Аннотация. В ходе исследования анализируется влияние личностных особенностей спортсмена, социальных взаимоотношений в команде, роли тренера и партнеров по команде, а также психологического давления соревновательной среды на уровень тревожности. Раскрываются различия в проявлении предсоревновательной тревожности в индивидуальных и командных видах спорта.

Ключевые слова. предсоревновательная тревожность, спортивная психология, индивидуальные виды спорта, командные виды спорта, социально-психологические факторы, психологическое давление, эмоциональное состояние, психокоррекция, психологическая подготовка, личность спортсмена

Abstract. The study analyzes the influence of personal characteristics of athletes, social interactions within the team, the role of coaches and teammates, and the psychological pressure of the competitive environment on anxiety levels. Differences in the manifestation of pre-competition anxiety between individual and team sports are also highlighted.

Key words: pre-competition anxiety, sports psychology, individual sports, team sports, socio-psychological factors, psychological pressure, emotional state, psychological correction, psychological training, athlete personality

Kirish. Individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanishning namoyon bo'lish xususiyatlari o'ziga xosdir. Individual sport turlarida sportchi natija uchun to'liq shaxsiy mas'uliyatni his qilishi, o'z imkoniyatlarini mustaqil baholashi va musobaqa jarayonida yakka holda qaror qabul qilishi xavotirlanish darajasining oshishiga sabab bo'lishi mumkin. Jamoaviy sport turlarida esa sportchining jamoa oldidagi mas'uliyati, jamoadoshlar bilan o'zaro munosabatlar, ijtimoiy baholanish va murabbiy talablarining kuchliligi psixologik bosimni yanada kuchaytiradi.

Musobaqa oldi xavotirlanishning shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillar muhim o'rin tutadi. Sportchining shaxsiy xususiyatlari, motivatsiya darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhiti, jamoa ichidagi iqlim, murabbiy-sportchi munosabatlari hamda tomoshabinlar va musobaqa ahamiyatining yuqoriligi xavotirlanish holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillarni chuqur o'rganish sportchilarning psixologik tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun muhim hisoblanadi.

So'nggi yillarda sport psixologiyasi sohasida musobaqa oldi xavotirlanishni kamaytirishga qaratilgan turli psixokorreksion yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Bular qatoriga psixologik treninglar, relaksatsiya va vizualizatsiya mashqlari, autogen mashqlar, kognitiv qayta baholash hamda ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini kiritish mumkin. Ushbu yondashuvlar sportchilarning emotsional barqarorligini oshirish, musobaqa jarayonida optimal psixologik holatni saqlab qolish va yuqori sport natijalariga erishishga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali psixokorreksion yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Bugungi kunda sport sohasining jadal rivojlanishi, xalqaro va milliy musobaqalarda raqobatning keskinlashuvi sportchilardan nafaqat yuqori jismoniy va

texnik tayyorgarlikni, balki mustahkam psixologik barqarorlikni ham talab etmoqda. Musobaqa jarayonida sportchilarning g'alabasi yoki mag'lubiyati ko'p jihatdan ularning psixologik holatiga, ayniqsa musobaqa oldi davrida yuzaga keladigan xavotirlanish darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu sababli musobaqa oldi xavotirlanish muammosi sport psixologiyasining eng dolzarb masalalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanish turli shakllarda namoyon bo'ladi. Individual sport turlarida sportchi o'z natijasi uchun to'liq shaxsiy mas'uliyatni his qilishi, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish va o'z imkoniyatlarini yuqori baholash bosimi ostida qolishi xavotirlanishni kuchaytiradi. Jamoaviy sport turlarida esa sportchining nafaqat shaxsiy, balki jamoaviy mas'uliyatni ham his qilishi, jamoadoshlar va murabbiy oldidagi majburiyatlar, ijtimoiy baholanish hamda jamoa ichidagi psixologik iqlim xavotirlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu farqlarni ilmiy jihatdan o'rganish sportchilarning psixologik tayyorgarligini differensial yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi.

Hozirgi amaliyotda sportchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligiga yetarlicha e'tibor qaratilayotgan bo'lsa-da, ko'plab sport jamoalarida psixologik tayyorgarlik masalasi ikkinchi darajali deb qaralmoqda. Natijada yuqori salohiyatga ega bo'lgan sportchilar musobaqa oldi xavotirlanish tufayli o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmayapti. Bu holat sport natijalarining barqaror emasligi, psixologik zo'riqish, emotsional charchash va hatto sport faoliyatidan erta chekinish kabi salbiy oqibatlariga olib kelmoqda.

Musobaqa oldi xavotirlanishning shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillar — sportchining shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi, murabbiy-sportchi munosabatlari, jamoa ichidagi psixologik muhit hamda ommaviy axborot vositalari va tomoshabinlar bosimi muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillarni tizimli ravishda o'rganish va baholash sportchilarda xavotirlanishni oldini olish va uni samarali boshqarish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik omillarini aniqlash hamda ularni kamaytirishga qaratilgan psixokorreksion yondashuvlarni ishlab chiqish sport psixologiyasi va sport amaliyoti uchun dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot sportchilar tayyorgarlik jarayoniga psixologik komponentni samarali integratsiya qilishga, ularning emotsional barqarorligini oshirishga va yuqori sport natijalariga erishishga xizmat qiladi.

Xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan dastlabki tadqiqotlarda (R. Martens, C. Spielberger, D. Gould va boshqalar) musobaqa oldi xavotirlanish holati shaxsiy (trait) va vaziyatli (state) xavotirlanish sifatida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda xavotirlanishning kognitiv va somatik komponentlari ajratib ko'rsatilgan bo'lib, kognitiv xavotirlanish sportchining salbiy fikrlari, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquvi bilan bog'liq bo'lsa, somatik xavotirlanish yurak urishining tezlashuvi, mushaklarda taranglik kabi fiziologik belgilar orqali namoyon bo'lishi ta'kidlangan. Mualliflar xavotirlanish darajasi optimal bo'lgan holatda sport natijalari yuqori bo'lishini, haddan tashqari yuqori yoki past darajadagi xavotirlanish esa samaradorlikni pasaytirishini asoslab berganlar.

Individual va jamoaviy sport turlarida xavotirlanishning namoyon bo'lish xususiyatlari ham ilmiy adabiyotlarda alohida o'rganilgan. Bir qator tadqiqotchilar individual sport turlarida sportchilar o'z natijasi uchun to'liq shaxsiy javobgarlikni his

qilgani sababli xavotirlanish darajasi nisbatan yuqori bo'lishini qayd etganlar. Jamoaviy sport turlarida esa xavotirlanish jamoa ichidagi rollar, ijtimoiy baholanish, jamoadoshlar va murabbiylar bilan munosabatlar orqali shakllanishi ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, jamoaviy qo'llab-quvvatlashning mavjudligi ayrim hollarda xavotirlanishni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi ham ilmiy manbalarda qayd etilgan.

Ijtimoiy-psixologik omillar ta'siri masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, ko'plab mualliflar sportchining shaxsiy xususiyatlari, motivatsiya turi, o'ziga bo'lgan ishonchi, emotsional barqarorligi hamda ijtimoiy muhitning xavotirlanish darajasiga bevosita ta'sirini ta'kidlaydilar. Murabbiy-sportchi munosabatlari, jamoa ichidagi psixologik iqlim va kommunikatsiya sifati sportchining musobaqa oldi holatini shakllantiruvchi muhim omillar sifatida ko'rsatiladi. Ayrim tadqiqotlarda murabbiy tomonidan ko'rsatiladigan haddan tashqari bosim va tanqid xavotirlanishni kuchaytirishi, aksincha, qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi munosabat esa sportchining emotsional barqarorligini oshirishi isbotlangan.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham sportchilarning musobaqa oldi psixologik holati masalasi muhim yo'nalish sifatida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda sportchilar tayyorgarligida psixologik omillar yetarlicha hisobga olinmasligi, natijada musobaqa oldi xavotirlanish sport natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Shuningdek, sportchilar bilan olib boriladigan psixologik mashg'ulotlar, treninglar va konsultatsiyalarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Psixokorreksion yondashuvlar masalasida adabiyotlarda relaksatsiya mashqlari, autogen trening, vizualizatsiya, nafas olish texnikalari, kognitiv qayta tuzish va motivatsion treninglar eng samarali usullar sifatida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqotchilar ushbu yondashuvlar sportchilarda musobaqa oldi xavotirlanishni kamaytirish, diqqatni jamlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini qayd etadilar. Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, individual va jamoaviy sport turlari uchun moslashtirilgan, kompleks psixokorreksion dasturlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Shu bois, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik omillarini chuqurroq o'rganish hamda sport faoliyatiga mos, tizimli psixokorreksion yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, sport psixologiyasi sohasida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot individual va jamoaviy sport turlarida sportchilarda musobaqa oldi xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik omillari hamda uni kamaytirishga qaratilgan psixokorreksion yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot davomida olingan natijalar asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, musobaqa oldi xavotirlanish sportchilarning psixologik holatida muhim o'rin tutishi va u sport faoliyati samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Xavotirlanish darajasining haddan tashqari yuqori bo'lishi sportchilarda diqqatning pasayishi, o'ziga ishonchsizlik va emotsional zo'riqishni kuchaytirib, sport natijalarining pasayishiga olib kelishi kuzatildi.

Ikkinchidan, individual sport turlarida xavotirlanish darajasi jamoaviy sport turlariga nisbatan yuqoriroq bo'lishi aniqlandi. Bu holat individual sportchilarning musobaqa natijasi uchun to'liq shaxsiy mas'uliyatni his qilishi hamda muvaffaqiyatsizlikni o'z shaxsi bilan bog'lashi bilan izohlanadi. Jamoaviy sport

turlarida esa xavotirlanishning shakllanishida ijtimoiy omillar — jamoa ichidagi psixologik iqlim, jamoadoshlar va murabbiy bilan munosabatlar muhim rol o'ynashi aniqlashtirildi.

Uchinchidan, musobaqa oldi xavotirlanishning shakllanishida sportchining shaxsiy xususiyatlari, motivatsiya darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitining ahamiyati katta ekanligi tasdiqlandi. Ijobiy psixologik iqlim va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar sportchilarda xavotirlanishni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'ldi.

To'rtinchidan, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan psixokorreksion dastur (relaksatsiya mashqlari, vizualizatsiya, autogen trening, kognitiv qayta baholash va motivatsion treninglar) sportchilarda musobaqa oldi xavotirlanishni kamaytirishda samarali ekanligi eksperimental yo'l bilan isbotlandi. Eksperimental guruh sportchilarida emotsional barqarorlikning oshishi, o'ziga bo'lgan ishonchning kuchayishi va psixologik tayyorgarlik darajasining yaxshilanishi kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, individual va jamoaviy sport turlarida sportchilar tayyorgarlik jarayoniga psixologik komponentni tizimli ravishda joriy etish, musobaqa oldi xavotirlanishning ijtimoiy-psixologik omillarini hisobga olish hamda sport turi xususiyatlariga mos psixokorreksion yondashuvlarni qo'llash yuqori sport natijalariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari sport psixologiyasi nazariyasi va amaliyotini boyitib, murabbiylar va sport psixologlari faoliyatida samarali foydalanish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weinberg R. S., Gould D. *Foundations of Sport and Exercise Psychology*. — Champaign: Human Kinetics, 2019.
2. Cox R. H. *Sport Psychology: Concepts and Applications*. — New York: McGraw-Hill, 2012.
3. Anshel M. H. *Sport Psychology: From Theory to Practice*. — San Francisco: Benjamin Cummings, 2011.
4. Hackfort D., Schinke R., Strauss B. *Dictionary of Sport Psychology*. — London: Elsevier, 2019.
5. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. — Москва: Политиздат, 1975.
6. Немов Р. С. *Психология: Учебник для вузов*. — Москва: Владос, 2016.
7. Ильин Е. П. *Психология спорта*. — Санкт-Петербург: Питер, 2014.
8. Родионов А. В. *Психологическая подготовка спортсменов*. — Москва: Физкультура и спорт, 2008.
9. Платонов В. Н. *Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте*. — Киев: Олимпийская литература, 2015.

SOME FACTORS IN SHAPING EMPLOYEE WORK ENGAGEMENT IN ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS

Quliev Y.K.,

Associate Professor at the Department of Psychology and Sociology, Bukhara State University

Abstract. Employee engagement is understood as the sense of unity between the employee and the organization, the understanding of shared goals, and the alignment of personal interests with organizational interests. An engaged employee ideally

perceives the organization's work as a vital life purpose and is ready to exert maximum effort to achieve results for the organization due to their engagement. This article analyzes key factors that help increase employee engagement within organizations, including organizational culture, improvement of the psychological climate within the team, establishment of trustful relationships between managers and employees, and responsibility toward work. Consequently, work efficiency significantly improves, and employee turnover decreases substantially.

Keywords: *organizational culture, psychological climate, employee participation, engagement factors, genuine participation, cognitive participation, emotional participation, trustful relationships, responsibility toward work.*

The Social-Psychological Factors in Shaping Employees' Engagement to Reforms in Organizations Today. Currently, there is a growing necessity to study the social-psychological factors involved in shaping employees' engagement traits toward reforms in organizations. This includes conducting scientific and practical analyses of the engagement formation process, evaluating it, and identifying foundational criteria. Such efforts are aimed at developing targeted recommendations to effectively combat ideological threats designed to poison the minds of our youth and create spiritual dependence. Today's reforms in the New Uzbekistan foster the establishment of a "strong civil society," an "enlightened society," and an "initiative-driven society" by increasing the social-political activity of citizens. The process itself is a result of ongoing reforms. The consolidation of civil society depends on the rise of our people's spiritual virtues. However, in the context of globalization, we can observe emerging external and internal threats such as terrorism, religious extremism, fanaticism, separatism, human trafficking, "mass culture," drug trafficking, indifference toward the fate of the nation, localism, clan and family chauvinism, disregard for family values, and neglect of youth upbringing.

Engagement is a high moral quality inherent in humans. It reflects an individual's sense of responsibility before people and society for their behavior, actions, and conduct; an active manifestation of intolerance toward injustice and unfairness; and a sincere commitment to good, constructive work, ideas, and values, which also becomes apparent in others. Based on our theoretical studies of the socio-psychological factors of engagement traits in organizations under globalization conditions today, it can be said that engagement is the primary signal or decision point that determines whether a person, as a social being, fulfills or does not fulfill their function based on their social interests. This function is essentially the psychological nature of engagement.

Given the indifference among people that leads to irreparable disasters, corruption, silence in the face of crime and catastrophes, researching the socio-psychological factors of engagement has become an urgent social-psychological necessity to transform this trait into a competency for every young man and woman in Uzbekistan. This requires a special study of the core qualities, characteristics, criteria, and psychological factors directly and indirectly connected to engagement.

Shaping employees' engagement helps increase their commitment to organizations, fostering organizational culture, improving psychological climate within teams, building trustworthy relationships, and promoting responsibility and organizational skills in their work. Engagement is a continuous process of adaptation by employees, adjusted and supplemented by internal and external environmental changes. Many scholars' interest in engagement is not accidental. In psychology, sociology, and management, engagement is seen as a factor that positively transforms

work activities rapidly, improving the content and quality in complex production processes. It leads to the development of ordinary employees into highly qualified specialists and emphasizes the importance of the “individualization” of relationships among employees.

Views on the main factors influencing engagement vary significantly between academic and business environments. Foreign researcher J. Hellevig identifies general and individual drivers. General drivers required from leaders and managers include trust, fairness, respect, communication, consistency, effective processes, authority, self-discipline, quality, and meeting customer needs. Individual drivers involve living a quality and meaningful life, the content of work, compensation and wages, and the “soft” aspects of corporate culture [10].

According to I.A. Kulikova and N.A. Nikolaev, the analysis of factors influencing employee engagement should be conducted at least on two levels:

- At the organizational (departmental) level — organizational level;
- At the individual employee level — individual level.

In the first case, the general analysis results pertain to organizational levels, while in the second case, individual levels are obtained [8]. Let us consider the organizational conditions for employee engagement. Currently, one of the most popular theories explaining modern labor relations is the exchange theory. Within this approach, employee engagement is interpreted as the employee’s readiness to invest themselves, involving cognitive, skill-based, and emotional capital in their work, exchanging it for resources and benefits aimed at the company’s development. This theory includes many definitions that consider engagement.

A. Saks distinguishes two types of engagement: professional work activity performed with enthusiasm and participation in the organization as an employee who is passionately devoted to the organization [4]. Interest in participation in the organization is practically manifested in employees’ self-development, revealing their creative and professional abilities, potential within a specific organization, mutual interaction among employees, and leadership within the organization. At the same time, organizational participation often includes enthusiasm for work associated with enjoyment of working in that organization.

The structural components of engagement can be outlined as follows:

1. Cognitive — employees rationally understand the organization's strategic goals and values;
2. Physical — employees are energetic and ready to expend their efforts;
3. Emotional — employees feel emotionally connected to the organization and their coworkers.

Considering these components, the cognitive component involves participation and analyzes the alignment of employee values with organizational values. The more “points of contact” an employee has with the organization, the stronger their commitment to the organization becomes. A key factor in engagement is influencing employees to be involved in organizational policies. Engagement is established through personnel policies, and employees’ activities are managed according to the organization's internal regulations. During the recruitment phase, whether a new employee undergoing the adaptation and integration process will be engaged can be predicted in advance.

To foster a sense of engagement among employees, managers should encourage employees to take responsibility and create conditions that help them achieve their goals. Managers themselves must possess certain qualities necessary to increase employee activity. According to Russian researcher S. Tsarenko, a key criterion that enables leaders to genuinely engage employees is the fusion of formal and informal leadership within a single individual. A trustworthy manager sets an example by demonstrating the optimal behavior model to achieve goals, thereby empowering and inspiring employees.

It is important to emphasize the significant role of corporate culture in increasing employee engagement within organizations. When employees understand their organization's strategic development, only then does the process of aligning organizational values with those of employees take place. In corporate culture, the personal example and personality of the leader have a strong impact, and engagement plays a central role in attracting employees. It should be noted that the responsibility of a leader is one of the most important factors in employee engagement. Responsibility primarily manifests itself in the organization's image as an employer.

For large companies with complex management structures, increasing employee engagement presents challenges. A second method for enhancing leadership engagement is the use of Kaizen systems. On one hand, the leader pays careful attention to the needs of their subordinates and respects their work; on the other hand, they set the rules of activity and exercise control. Employees can be monitored through established standards within the organization. These standards determine factors that affect employees' diligence and qualifications. Among the most important are: the leader develops strategies, policies, and goals for the organization's development; defines responsibilities and authorities; sets requirements for personnel in terms of knowledge, skills, and behavior; and provides necessary resources.

Increasing employee engagement helps by involving employees in management processes at all hierarchical levels. This enables employees to satisfy needs such as self-awareness, recognition, and belonging to a group with additional powers. Direct material rewards play a significant role in encouraging lower-level production employees to take on additional management responsibilities and implement management initiatives [9]. Effective enhancement of engagement in organizational management boosts motivation between leaders and employees and leads to expanded mutually beneficial cooperation. Japanese companies are among the first organizations to use engagement motivation extensively. They have widely applied such methods as quality circles, "Hoshin Kanri," and others, which incorporate mass employee participation in management processes. Creating a mass form of engagement in Japanese organizations significantly increased labor productivity, improved quality, and developed workers' initiative and independence.

According to an analysis of recent engagement research, the H2H model (Human-to-Human) is currently being applied in human resource management practices in the West. According to N. Perevoz, people realized that life is not just simple labor but also requires constant development and improvement. Most importantly, all this has created a need for simple, human relationships between employees and managers, characterized by openness and honesty [6]. Leaders should be closer and more accessible to employees, showing friendliness, empathy, and emotional intelligence. At the same time, one of the most important points is the transparency of management

decisions made by leadership. This gives employees confidence that company leaders are truly leading the organization toward achieving its goals.

Employee engagement is reflected in being informed about the organization's life, key events, important stages, and plans. The more aware an employee is, the stronger their sense of involvement in the events occurring within the organization. Only when employees have a clear understanding of the organization's strategy, goals, policies, and how it operates can they truly realize their role and responsibilities [5]. At the same time, employee engagement is linked to participation in the work process, personal interest in labor activities, and the successful development of the organization. Employee enthusiasm manifests when the organization's leadership organizes work effectively, ensures shared goals, and ignites a spark of motivation in employees' hearts.

According to the data collected, many researchers emphasize the leading role of motivation in expressing the sense of engagement among employees in an organization. It is important to note that motivation includes creating incentives for employees' activity and interest in their work. Encouraging employees involves the availability of human resource development tools, talent management, support for employees in professional and labor relations, a fair and transparent remuneration system, delegation of authority, fostering a creative environment, developing communication, and other related aspects.

The manifestation of the physical component of engagement (an active approach to involving employees) in organizations is connected to the continuous improvement of knowledge by employees and managers, self-learning, and the desire to adapt to changing external and internal conditions of the organization. This is because 10-15% of the knowledge gained at any educational institution quickly becomes outdated due to the rapid pace of scientific and technological progress. It is important to note that during the recruitment and selection process, it is essential to consider the new employees' willingness to learn, their desire and ability to work, as well as their key personal qualities. The necessary characteristics of engaged employees should include: immersion in work, the ability to establish a strong emotional connection with the organization, high enthusiasm for work, broad responsibility boundaries, commitment, determination, initiative, conscientiousness, dedication, adaptability to various changing conditions, the desire to develop professional skills, timely completion of production tasks, attention to their execution, and planning skills.

Other factors influencing the manifestation of engagement include the nature of the activity, working conditions, occupational safety, salary, incentives, and the creation of a favorable work environment. Rational working conditions directly relate to the balance between work and rest regimes and work pace, which is considered in the scientific organization of labor. These characteristics are closely linked to job satisfaction and affect the organization's image as an employer, which, in the long term, directly impacts employee loyalty. When employees are engaged, their attachment to a particular organization depends on specific workplace conditions, salary, and the attractiveness of the social package. The sense of well-being for employees is created based on management's attitude toward workplace design: comfort, visual perception of the workspace, availability of sound insulation, maintaining a comfortable temperature, creating rest areas, having a dining room, and others. These are among the most important factors in retaining valuable specialist employees.

Employee engagement manifests itself most clearly in what is called a “mature team.” When trust is established between the organization’s leaders and employees, authority is transferred between them. In mature teams, the integration of positive behavior models significantly reduces the occurrence of negative incidents. The maturity and cohesion of a team are related to the strength of relationships among team members, the presence of pride within the team, the establishment of stable traditions, the ability to unlock employees’ creative potential, and the nature of conflicts and disagreements that arise.

Tensions, competitive feelings, and unhealthy competition among employees and teams within an organization may motivate employees to act only temporarily. Organizations with mature teams provide each employee the opportunity to reveal and fully express their talents, working in a comfortable environment. In organizations without mature teams, employees who frequently change their opinions, are contentious, or resistant to change become a liability. If the formal or informal leaders are not conflicting personalities, cooperation within the team strengthens and most disputes are resolved.

The level of team maturity reflects the stability of emotional connections within the team as well as relationships with management, clients, and suppliers. According to data from Russia’s Rabota.ru service, in 2023 nearly 30% of Russians were dismissed due to poor relations with colleagues, and 2% were dismissed because of conflicts with their team. Moreover, 41% of survey participants reported complaints about criticism from their managers [5].

Conclusion. Each employee independently decides whether to be committed or not. An employee's willingness to contribute their labor to a particular organization largely depends on the level of moral and material satisfaction determined by their goal orientation. If an employee perceives that the organization is interested in them and is striving for their further development, and is aware of the company's activities, they will be ready to invest their resources in the organization. The organization's image and the honest evaluation of employees' work performance also significantly influence the formation of commitment. Managers should not only assess work honestly according to established standards but also set deadlines to receive results as quickly as possible. Although the acceptance or rejection of commitment by employees is independent, their behavior must align with the organization's goals, strategy, quality policy, standards, and regulations.

References:

1. Kravsova M. V. Psychological Features of Involvement in Solving Cognitive Tasks. – 2011. – 150 p.
2. Yusupova S. M. "Factors of Employee Engagement in the Organization," Saratov State University named after N.G. Chernyshevsky, Saratov, Russia.
3. Quronov M. The Rise of Noble Ideas. – Tashkent: Ma’naviyat, 2011. – p.138.
4. Saks, A. Antecedents and Consequences of Employee Engagement. Journal of Managerial Psychology, 21(7), pp. 600-619.
5. Bulgak V. Increasing Competence and Awareness of Personnel // <https://hr-portal.ru/article/povyshenie-kompetentnosti-i-osvedomlennosti-personala>
6. Gvozdeva S. M. Nonparametric Statistical Analysis of Employee Engagement in Organizations // Proceedings of Saratov University. New Series. Series Economics. Management. Law. 2014. №4.

OTA-ONA YORDAMI VA UNING TEXNIKA TALABALARI KASBIY ADAPTATSIYASIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

**Mamatqulov Akbarjon Raim o'g'li,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnika yo'nalishi talabalari kasbiy moslashuv jarayonida ota-onaning ko'rsatadigan psixologik qo'llab-quvvatlashining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda emotsional yordam, motivatsion rag'batlantirish va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash talabaning kasbiy yo'nalishga moslashuvi, o'qish jarayonidagi barqarorligi hamda psixologik farovonligiga ta'siri o'rganilgan. Olingan natijalar ota-ona bilan sog'lom kommunikatsiya va qo'llab-quvvatlash talabalarning kasbiy shakllanishida muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ota-ona qo'llab-quvvatlashi, kasbiy moslashuv, texnika talabalari, psixologik yordam, motivatsiya, emotsional farovonlik

Abstract. This article examines the psychological role of parental support in the professional adaptation of students studying in technical fields. The research focuses on emotional support, motivational encouragement, and socio-psychological assistance provided by parents, and how these factors influence students' adjustment to their professional field, academic stability, and psychological well-being. The findings highlight that healthy communication and consistent parental support play a crucial role in the professional development of technical students.

Key words: parental support, professional adaptation, technical students, psychological assistance, motivation, emotional well-being

Аннотация. В данной статье анализируется психологическая роль родительской поддержки в процессе профессиональной адаптации студентов технического направления. В исследовании рассматривается влияние эмоциональной помощи, мотивационной поддержки и социально-психологического сопровождения на адаптацию студентов к выбранной профессии, устойчивость в учебном процессе и их психологическое благополучие. Полученные результаты показывают, что здоровая коммуникация и постоянная поддержка родителей являются важными факторами профессионального становления студентов технических специальностей.

Ключевые слова: родительская поддержка, профессиональная адаптация, студенты технических специальностей, психологическая помощь, мотивация, эмоциональное благополучие

Kirish. Kasbiy moslashuv – bu shaxsning tanlagan kasbiga tegishli sharoit va talablarni o'zlashtirishi, kasbiy muhitga integratsiyalashuvi, faoliyat uchun zarur intellektual, ijtimoiy va emotsional kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidir. Texnika yo'nalishidagi talabalar uchun ushbu jarayon ancha murakkab bo'lib, ulardan ko'pincha yuqori darajadagi mantiqiy fikrlash, aniqlik, muhandislik tafakkuri, stressga chidamlilik, murakkab vazifalarni bajarishda qat'iyatlilik va ijodiy texnik yondashuv talab qilinadi. Talabaning ushbu jarayonni muvaffaqiyatli bosib o'tishi ko'plab psixologik omillarga, jumladan, oilaning qo'llab-quvvatlash darajasiga ham bevosita bog'liqdir.

Ota-ona qo'llab-quvvatlashi shaxs rivojida eng asosiy ijtimoiy-psixologik resurs sifatida qaraladi. Bolalikdan boshlab ota-onaning emotsional, motivatsion va ijtimoiy yordami individning o'ziga bo'lgan ishonchi, irodaviy sifatlari, barqarorlik darajasi va maqsadga intilish xususiyatlarining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa,

talabalik davrida — moslashuv stressi, o'qish bosimi, yangi muhit, o'zini anglash jarayonlarining keskinlashuvi davrida — ota-onaning psixologik yordami talabani ruhiy holatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional qo'llab-quvvatlangan talaba o'z qobiliyatlarini erkin namoyon etadi, murakkab vazifalardan cho'chimaydi, kasbiy o'sishga ochiq bo'ladi va o'qish jarayonida yuqori motivatsiyani namoyon etadi.

Texnika yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarda ko'plab psixologik to'siqlar uchraydi: murakkab fanlardan qo'rqish, o'z-o'ziga ishonchsizlik, katta hajmdagi laboratoriya va amaliy topshiriqlardan kelib chiqadigan stress, vaqtni boshqarishdagi qiyinchiliklar, texnik tafakkur talab qiluvchi masalalarda qiynalish va shaxslararo muloqotdagi sustlik. Bunday holatlarda ota-onaning konstruktiv munosabati, motivatsion qo'llab-quvvatlashi, rag'batlantirishi, ishonch bildirish kabi psixologik mexanizmlari talabani ichki resurslarini faollashtiradi va moslashuv jarayonini tezlashtiradi.

Shuningdek, texnika sohalari ko'pincha ijtimoiy stereotiplar bilan boyitilgan bo'lib, ba'zan talabalarda "bu soha faqat kuchli aql egalari uchun", "xatoga o'rin yo'q", yoki "qizlar uchun mos emas" kabi noto'g'ri tasavvurlar shakllanishiga olib keladi. Ota-onaning ma'naviy qo'llab-quvvatlashi aynan mana shunday stereotiplarni yengib o'tishda ham asosiy rol o'ynaydi. Ular farzandning kasbiy tanloviga hurmat bilan yondashib, uning mustaqilligini qadrlashi, shaxs sifatida rivojlanishini rag'batlantirishi kerak. Bu esa talabani o'z kasbini ongli ravishda qabul qilishiga va o'zini texnik sohada professional sifatida tasavvur qila olishiga yordam beradi.

Ota-onaning psixologik qo'llab-quvvatlashi nafaqat motivatsiya va emotsional barqarorlikni oshiradi, balki talabalarning akademik natijalari, kasbiy o'zini-o'zi baholash, shaxsiy mas'uliyat, qaror qabul qilish qobiliyati va ijtimoiy moslashuviga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunday qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi esa aksincha, talabani o'ziga bo'lgan ishonchini pasayishi, o'quv jarayonidan charchash, kasbiy inqiroz, motivatsiyaning yo'qolishi va moslashuv jarayonining cho'zilishiga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, texnika yo'nalishi talabalari kasbiy moslashuvda ota-onaning psixologik rolini chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzuning ilmiy asoslangan holda tahlil qilinishi texnik ta'lim tizimida psixologik qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish, talabalarning kasbiy rivojiga ko'maklashish, ota-onalar bilan ishlash bo'yicha samarali psixologik xizmat modellarini yaratish imkonini beradi.

Kasbiy moslashuv tushunchasiga ilk bor S. L. Rubinshteyn, A. N. Leontyev, B. G. Ananyev kabi rus psixologlari katta e'tibor qaratgan bo'lib, ular kasbiy faoliyatni shaxsning ichki ehtiyojlari va motivlari bilan bog'liq holda izohlashgan. Ularning fikricha, moslashuv jarayoni shaxsning faoliyat talablariga mos ravishda o'zining intellektual, emotsional va ijtimoiy resurslarini qayta tashkil qilishi orqali sodir bo'ladi. Zamonaviy tadqiqotchilar — J. Holland, D. Super, E. Schein modellari esa shaxsning kasbiy yo'nalishlar bilan moslik darajasini, kasbiy identifikatsiya, qiziqishlar va o'zini-o'zi anglash jarayonlarining dinamikasini izohlaydi.

Oila va ota-onaning qo'llab-quvvatlashiga oid nazariyalar orasida B. Baumrindning ota-ona tarbiyasi uslublari bo'yicha modeli, J. Bowlby va M. Ainsworthning bog'lanish (attachment) nazariyasi, I. Bronfenbrennning ekosistemik rivojlanish modeli alohida ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ota-onaning iliq, qo'llab-quvvatlovchi va ishonchga asoslangan munosabati bolaning

keyingi bosqichlarda, xususan talabalik davrida ham psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Bowlby bo'yicha, xavfsiz bog'lanish shakllangan shaxslar murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga moyil, o'z imkoniyatlariga ishonchi yuqori bo'ladi — bu holat aynan texnik yo'nalishlardagi murakkab o'quv jarayonlarida katta ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning kasbiy moslashuvi borasidagi ilmiy izlanishlarda ota-ona qo'llab-quvvatlashining o'zni ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tasdiqlangan. Masalan, Turner va Helms (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda ota-onaning emotsional qo'llab-quvvatlashi Texnologik universitet talabalari orasida akademik stressni kamaytirishi va motivatsiya darajasini oshirishi aniqlangan. Shuningdek, Reeve (2021) tomonidan motivatsiya psixologiyasiga oid o'tkazilgan tadqiqotlarda oila tomonidan beriladigan avtonomiya qo'llab-quvvatlashi talabalar ichki motivatsiyasini sezilarli darajada faollashtirishi qayd etilgan.

Texnika yo'nalishiga xos murakkab ta'lim jarayoni, fanlar o'rtasidagi mashaqqatli integratsiya, laboratoriya ishlarining ko'pligi talabalardan kuchli iroda, texnik tafakkur va yuqori darajadagi izchillikni talab etadi. Bunday sharoitda ota-onaning ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlashi ko'plab tadqiqotlarda himoya (protective) faktori sifatida ta'riflanadi. Masalan, Park & Kim (2020) texnika universitetlaridagi talabalarda oilaviy qo'llab-quvvatlash akademik bardoshlilik (resilience) va kasbiy motivatsiya bilan bevosita bog'liqligini statistika orqali isbotlagan.

O'zbekistonda ham oila institutining yoshlar ta'limi va kasbiy shakllanishiga ta'sirini o'rganuvchi psixologik va pedagogik tadqiqotlar mavjud. Xususan, A. Qodirov, Z. Raxmonova, M. Rasulova tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda oilaning emotsional iqlimi, ota-onaning konstruktiv muloqoti, farzandning kasb tanloviga hurmat bilan yondashilishi talabalarning psixologik tayyorgarligi va kasbiy moslashuv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Bu tadqiqotlar o'zbek oilalari kontekstida ota-ona qo'llab-quvvatlashi masalasining milliy xususiyatlari borligini ko'rsatib, ushbu mavzuning yanada chuqur o'rganilishini taqozo etadi.

Adabiyotlarda shuningdek, texnika yo'nalishi talabalari o'rtasida uchraydigan psixologik to'siqlar — akademik stress, muloqotda qiyinchiliklar, yuqori talablar fonida o'ziga ishonchsizlik, vaqtni boshqarish bilan bog'liq muammolar ham keng yoritilgan. Bunday holatlarda oila qo'llab-quvvatlashi ijtimoiy tampon (buffer) funksiyasini bajarib, talabaning psixologik barqarorligini mustahkamlaydi. Misol uchun, L. Feldman (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda ota-onaning qo'llab-quvvatlovchi pozitsiyasi talabalar orasida professional burnout (kasbiy charchash) xavfini sezilarli darajada kamaytirishi ko'rsatilgan.

Tahliliga ko'ra, adabiyotlarning aksariyati ota-onaning psixologik qo'llab-quvvatlashi talabaning kasbiy moslashuvi uchun muhim determinanta ekanligini tasdiqlaydi. Biroq aynan texnika yo'nalishi talabalari bo'yicha muayyan, milliy psixologik xususiyatlarni hisobga olgan kompleks tadqiqotlar yetarli emas. Shu sababli ushbu mavzuni o'zbek talabalari kontekstida o'rganish ilmiy yangilik va amaliy ahamiyatga ega.

Muhokama

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, texnika yo'nalishi talabalari kasbiy moslashuvda ota-onaning psixologik qo'llab-quvvatlashi muhim rol o'ynaydi. Talabalar orasida o'tkazilgan PPSS, KMI va ASS shkalalari ma'lumotlariga ko'ra, emotsional qo'llab-quvvatlash yuqori bo'lgan talabalarda kasbiy moslashuv indeksi ham yuqori darajada

kuzatildi. Bu holat ota-onaning farzandlariga nisbatan ishonchi, ularning yutuqlarini rag'batlantirishi va qiyinchiliklarda yordam ko'rsatish bilan bog'liq.

Kuzatuv va intervyu natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onaning motivatsion qo'llab-quvvatlashi talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Masalan, laboratoriya ishlari yoki murakkab texnik masalalarni bajarishda o'z-o'zini ishonchsiz his qilgan talabalar ota-onasining rag'batlantiruvchi so'zlari va maslahatlari orqali o'z kuchini sezgan. Shu bilan birga, tadqiqot ko'rsatdiki, yuqori akademik stress darajasiga duch kelgan talabalarda ota-ona qo'llab-quvvatlashi psixologik barqarorlikni saqlash va motivatsiyani tiklashda samarali bo'ladi.

Intervyu natijalari shuningdek, ota-onaning ijtimoiy qo'llab-quvvatlashi — ya'ni farzandning do'stlari, sinfdoshlari va o'quv jarayonidagi faoliyatini kuzatishi, maslahat berishi va zarur hollarda yordam ko'rsatishi — talabaning kasbiy moslashuvini sezilarli darajada kuchaytirishini ko'rsatdi. Talabalar ota-onaning konstruktiv muloqoti va hurmat bilan yondashishini yuqori baholagan. Shu asosda, ota-ona qo'llab-quvvatlashi nafaqat emotsional va motivatsion resurs, balki kasbiy identifikatsiya va ijtimoiy integratsiya jarayonini ham qo'llab-quvvatlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Statistik tahlillar natijalarida ota-ona qo'llab-quvvatlashi bilan kasbiy moslashuv o'rtasida ijobiy korrelyatsiya aniqlangan. Ayniqsa, 3–4-bosqich talabalarida bu bog'liqlik kuchliroq bo'lib, kasbiy yo'nalishga bo'lgan qiziqish va ichki motivatsiyaning mustahkamlanishi bilan izohlanadi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, ota-onaning uzoq muddatli qo'llab-quvvatlashi talabaning texnik sohada kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, tadqiqot shuni aniqladi-ki, ota-ona qo'llab-quvvatlashi yetarli bo'lmagan holatlarda talabalarda stress, motivatsiyaning pasayishi va moslashuv jarayonining cho'zilishi kuzatiladi. Shu bilan birga, bunday talabalarda texnik fanlarga bo'lgan qiziqish sustlashadi va o'zini-o'zi baholash past bo'ladi. Bu holat ota-ona qo'llab-quvvatlashining kasbiy moslashuvdagi himoya faktori sifatidagi rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olingan natijalarni mavjud adabiyotlar bilan solishtirganda, ular Turner va Helms (2019), Park va Kim (2020) tadqiqotlari bilan uyg'unlikda ekanligi aniqlanadi. Bularning barchasi ota-ona psixologik qo'llab-quvvatlashi talabaning kasbiy moslashuvi va psixologik farovonligi uchun muhim determinanta ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'zbekiston sharoitida bu masala bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar yetarli emasligi va mavzu milliy kontekstda chuqurroq o'rganilishi zarurligi yana bir bor tasdiqlanadi.

Muhokama davomida shuni ta'kidlash joizki, ota-ona qo'llab-quvvatlashi faqat emotsional yordam bilan cheklanmaydi. Talaba bilan ochiq muloqot, ularning qiyinchiliklarini tinglash, muvaffaqiyatlarini qadrlash va mas'uliyatli qarorlarni qo'llab-quvvatlash kabi komponentlar ham kasbiy moslashuv jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu sababli texnika yo'nalishi talabalari bilan ishlashda ota-onani jalb qilish, ularni psixologik savodxonlik va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari bilan tanishtirish samarali natija beradi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, texnika yo'nalishi talabalari kasbiy moslashuvda ota-ona qo'llab-quvvatlashi nafaqat psixologik resurs, balki stressni kamaytiruvchi, motivatsiyani oshiruvchi va kasbiy identifikatsiyani mustahkamlovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu bois mazkur tadqiqot natijalari texnika yo'nalishi ta'limida ota-ona

bilan samarali psixologik hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, texnika yo'nalishi talabalari kasbiy moslashuvda ota-onaning qo'llab-quvvatlashi darajasi bosqichga qarab farqlanadi. 1–2-bosqich talabalarida qo'llab-quvvatlash talabani yangi muhitga moslashuvi va o'zini-o'zi anglashida muhim bo'lsa, 3–4-bosqich talabalarda bu qo'llab-quvvatlash kasbiy identifikatsiyani mustahkamlash, ichki motivatsiyani kuchaytirish va kasbiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ota-ona qo'llab-quvvatlashi yetarli bo'lmagan talabalarda akademik stress, motivatsiyaning pasayishi va kasbiy moslashuvning cho'zilishi kuzatiladi. Bu esa ota-ona qo'llab-quvvatlashining psixologik himoya faktori sifatidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-ona qo'llab-quvvatlashi talabani shaxsiy rivoji, kasbiy identifikatsiyasi, emotsional barqarorligi va akademik muvaffaqiyatida markaziy o'rin egallaydi. Oila bilan sog'lom muloqot, konstruktiv maslahatlar va rag'batlantirish mexanizmlari talabani kasbiy yo'nalishga moslashuvini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu nuqtai nazardan, ota-onaning psixologik roli faqat oilaviy qo'llab-quvvatlash bilan cheklanmaydi, balki talabani kasbiy, ijtimoiy va psixologik barqarorligini shakllantiruvchi kompleks faktor sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, texnika yo'nalishi talabalari bilan ishlashda ota-onani jalb qilish va ularni psixologik savodxonlik bilan ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalari ota-ona va talaba o'rtasidagi konstruktiv hamkorlikni mustahkamlash, psixologik qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
2. Feldman, L. (2022). Parental support and academic resilience among engineering students. *Journal of Educational Psychology*, 114(3), 450–466.
3. Holland, J. L. (1997). *Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments*. Psychological Assessment Resources.
4. Park, S., & Kim, H. (2020). Family support and academic motivation in technical universities. *Asian Journal of Psychology*, 23(2), 112–126.
5. Reeve, J. (2021). *Understanding Motivation and Emotion*. Wiley & Sons.
6. Rubinshteyn, S. L. (1989). *Psixologiya razvitiya i aktivnosti lichnosti*. Moscow: Nauka.

MEHNAT MIGRATSIYASI VA UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TA'SIRI

*Xamroyev Mansur Choriyevich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehnat migratsiyasi jarayoni va uning shaxs hamda jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik ta'siri ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Bugungi globallashuv sharoitida mehnat migratsiyasi iqtisodiy zarurat sifatida namoyon bo'lib, u insonlarning ijtimoiy mavqei, ruhiy holati, oilaviy munosabatlari va

madaniy moslashuv jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot davomida migrantlarning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi, stress va psixologik bosim, yolg'izlik hissi, madaniy shok hamda identifikatsiya muammolari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, uzoq muddatli migratsiyaning oila a'zolari, ayniqsa bolalar va keksalar ruhiy holatiga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, psixologik moslashuv strategiyalari va migrantlarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari mehnat migratsiyasining nafaqat iqtisodiy, balki chuqur ijtimoiy-psixologik hodisa ekanini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, ijtimoiy moslashuv, psixologik stress, madaniy shok, ijtimoiy integratsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются процессы трудовой миграции и их социально-психологическое влияние на личность и общество. В условиях глобализации трудовая миграция выступает как важный социально-экономический фактор, оказывающий существенное воздействие на психологическое состояние мигрантов, их социальный статус, семейные отношения и процессы культурной адаптации. В работе анализируются проблемы психологической адаптации мигрантов к новой социальной среде, такие как стресс, чувство одиночества, культурный шок и трудности социальной идентификации. Особое внимание уделяется влиянию длительной трудовой миграции на семьи мигрантов, в том числе на эмоциональное состояние детей и пожилых членов семьи. Также рассматриваются механизмы социальной поддержки, стратегии психологической адаптации и пути успешной интеграции мигрантов в принимающее общество. Сделан вывод о том, что трудовая миграция является не только экономическим, но и сложным социально-психологическим явлением, требующим комплексного научного подхода.

Ключевые слова: трудовая миграция, социальная адаптация, психологический стресс, культурный шок, социальная интеграция.

Abstract. This article examines labor migration and its socio-psychological impact on individuals and society. In the context of globalization, labor migration has become a significant socio-economic phenomenon that strongly affects migrants' psychological well-being, social status, family relationships, and cultural adaptation. The study analyzes key psychological challenges faced by labor migrants, including stress, loneliness, cultural shock, and identity issues arising from adaptation to a new social environment. Particular attention is paid to the long-term effects of labor migration on family members left behind, especially children and elderly relatives. In addition, the article discusses social support mechanisms, psychological coping strategies, and effective approaches to promoting migrants' social integration in host societies. The findings highlight that labor migration should be understood not only as an economic process but also as a complex socio-psychological phenomenon requiring comprehensive research and well-designed social policies.

Key words: labor migration, social adaptation, psychological stress, cultural shock, social integration.

Kirish. XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi hamda mehnat bozoridagi hududiy nomutanosibliklar mehnat migratsiyasini zamonaviy jamiyat rivojining ajralmas tarkibiy qismiga aylantirdi. Bugungi kunda millionlab insonlar yashash darajasini yaxshilash, barqaror daromad

manbaini topish, kasbiy malakasini oshirish yoki ijtimoiy imkoniyatlarni kengaytirish maqsadida o'z yashash hududidan tashqarida mehnat faoliyatini amalga oshirmoqda. Ushbu jarayon dastlab iqtisodiy zarurat sifatida namoyon bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u murakkab ijtimoiy va psixologik oqibatlarga ega bo'lgan ko'p qirrali hodisa sifatida shakllanmoqda.

Mehnat migratsiyasi inson hayotida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirib, shaxsning kundalik turmush tarzi, ijtimoiy rollari va munosabatlar tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Migrant yangi ijtimoiy makonga kirib kelar ekan, u o'ziga notanish bo'lgan madaniy qadriyatlar, xulq-atvor me'yorlari va ijtimoiy talablar bilan to'qnash keladi. Til to'siqlari, muloqotdagi cheklovlar, huquqiy va mehnat sharoitlarining farqliligi shaxsda ishonchsizlik, xavotir va ruhiy zo'rqiqlash holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu jarayonlar ko'pincha psixologik moslashuvning murakkablashuvi, stress darajasining oshishi hamda ijtimoiy yakkalanish hissining kuchayishi bilan kechadi.

Shu bilan birga, mehnat migratsiyasi shaxsiy rivojlanish nuqtayi nazaridan ham muayyan imkoniyatlarni yaratadi. Yangi muhitda yashash va ishlash migrantlarda mustaqil qaror qabul qilish, moslashuvchanlik, mas'uliyat va ijtimoiy faollik kabi sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq ushbu ijobiy jihatlar ko'pincha yetarli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va psixologik tayyorgarlik mavjud bo'lmaganda o'zini to'liq namoyon eta olmaydi. Natijada, migrantlar orasida ruhiy tushkunlik, emotsional beqarorlik va o'z-o'zini past baholash holatlari kuzatilishi mumkin. Mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'siri faqat migrant shaxsining o'zi bilan cheklanib qolmay, uning oilasi va yaqin ijtimoiy muhitida ham chuqur aks etadi. Uzoq muddatli ajralish oilaviy munosabatlarda masofani kuchaytirib, er-xotin o'rtasidagi emotsional aloqalarning susayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, ota-onadan uzoqda qolgan bolalarda psixologik beqarorlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va emotsional yetishmovchilik holatlari yuzaga kelishi ehtimoli yuqori. Keksalar esa ijtimoiy va ma'naviy tayanchning kamayishi natijasida yolg'izlik va befarqlik hissini boshdan kechirishlari mumkin. Shu sababli mehnat migratsiyasini faqat iqtisodiy jarayon sifatida emas, balki keng ijtimoiy-psixologik mazmunga ega bo'lgan murakkab hodisa sifatida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu masalani chuqur tahlil qilish migrantlarning psixologik farovonligini ta'minlash, ularning ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish hamda migratsiya jarayonining jamiyat hayotiga bo'lgan salbiy ta'sirlarini kamaytirishga xizmat qiladigan ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Aynan shu jihatlar mehnat migratsiyasi va uning ijtimoiy-psixologik ta'sirini ilmiy tadqiq etishni bugungi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylantiradi.

Mehnat migratsiyasi jarayoni zamonaviy jamiyatda ijtimoiy stratifikatsiya va ijtimoiy tengsizlik masalalari bilan ham bevosita bog'liqdir. Migrantlar ko'pincha qabul qiluvchi jamiyatda past ijtimoiy maqomga ega bo'lgan, kam himoyalangan guruh sifatida shakllanadi. Bu holat ularning o'z qadr-qimmatini anglashiga, ijtimoiy o'zini tutishiga va jamiyatda o'z o'rnini topish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarning cheklanganligi migrantlarda norozilik, ichki ziddiyat va ruhiy zo'rqiqlashni kuchaytiradi. Natijada, mehnat migratsiyasi shaxs psixologiyasida uzoq davom etuvchi moslashuv muammolarini yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, migratsiya jarayonida ijtimoiy rollarning o'zgarishi muhim ahamiyat kasb etadi. Migrant o'z vatanida egallagan kasbiy va ijtimoiy mavqeidan mahrum bo'lib, yangi muhitda ko'pincha o'z malakasiga mos kelmaydigan ish faoliyatini bajarishga majbur bo'ladi. Ushbu holat shaxsning ichki motivatsiyasi, kasbiy qoniqlishi

va hayotdan mamnunlik darajasiga salbiy ta'sir etib, psixologik diskomfortni kuchaytiradi. Ayniqsa, uzoq muddat davom etgan kasbiy nomuvofiqlik shaxsda befarqlik, ruhiy charchoq va kelajakka nisbatan ishonchsizlik hissini shakllantiradi.

Mehnat migratsiyasi sharoitida ijtimoiy muloqotning cheklanishi ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Doimiy qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy tarmoqning yo'qligi migrantlarning stressga chidamliligini pasaytiradi va psixologik muammolarni chuqurlashtiradi. Ayniqsa, diskriminatsiya, stereotiplash va ijtimoiy chetlanish holatlari migrantlarning jamiyatga integratsiyalashuv jarayonini sekinlashtiradi. Bu esa ularning psixologik holatida xavotir, himoyalanmaganlik va doimiy bosim hissini yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, mehnat migratsiyasi jarayonining tartibga solinmaganligi va yetarli institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining mavjud emasligi migrantlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini yanada kuchaytiradi. Psixologik maslahat, ijtimoiy moslashuv dasturlari va madaniy integratsiya mexanizmlarining yetishmasligi migrantlarni ko'pincha muammolar bilan yolg'iz qolishga majbur etadi. Shu nuqtayi nazardan, mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlarini chuqur o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, samarali ijtimoiy siyosatni shakllantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Mehnat migratsiyasi va uning ijtimoiy-psixologik ta'siri masalasi ijtimoiy fanlar, xususan sotsiologiya, psixologiya va demografiya yo'nalishlarida rus va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlar mehnat migratsiyasini faqat iqtisodiy harakatlanish sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy va psixologik jarayon sifatida talqin etish zarurligini asoslab beradi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, migrant shaxsining ruhiy holati, ijtimoiy moslashuvi va identifikatsiya jarayonlari ilmiy izlanishlarning markaziy mavzularidan biri hisoblanadi.

Rus olimlari orasida L. L. Rybakovskiy mehnat migratsiyasini aholining ijtimoiy harakatchanligi bilan bog'liq jarayon sifatida izohlaydi va uning shaxs hayotidagi moslashuv muammolariga alohida e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlarida migrantlarning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi ko'pincha psixologik zo'riqish va ijtimoiy beqarorlik bilan kechishi ta'kidlanadi. T. I. Zaslavskaya esa migratsiya jarayonlarini jamiyatdagi ijtimoiy tuzilma va ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq holda tahlil qilib, migrantlarning past ijtimoiy maqomi ularning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Shuningdek, V. A. Iontsev migratsiyaning demografik va ijtimoiy oqibatlari bilan bir qatorda, migrantlarning ijtimoiy moslashuv jarayonidagi stress omillarini ham alohida ko'rsatib o'tadi. Psixologik yo'nalishda faoliyat yuritgan rus tadqiqotchilari mehnat migratsiyasini shaxs psixikasida yuz beradigan o'zgarishlar bilan bog'lab o'rganadilar. A. G. Asmolovning shaxs rivojlanishi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirga oid qarashlari migratsiya sharoitida identifikatsiya inqirozi va moslashuv muammolarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning fikricha, ijtimoiy muhitning keskin o'zgarishi shaxsda ichki ziddiyatlarni kuchaytirib, psixologik beqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin. Xorijiy olimlar tadqiqotlarida esa mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlarini yanada keng qamrovda yoritilgan. J. Berry tomonidan ishlab chiqilgan madaniy moslashuv modeli migrantlarning yangi madaniy muhitga moslashish strategiyalarini tahlil qilishda asosiy nazariyalardan biri hisoblanadi. Ushbu modelga ko'ra, integratsiya, assimilyatsiya, separatsiya va marginalizatsiya strategiyalari migrantlarning psixologik farovonligi darajasini belgilovchi muhim omillar sifatida qaraladi. Berry tadqiqotlarida integratsiya strategiyasini tanlagan migrantlarda stress

darajasi nisbatan past bo'lishi ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, S. Kastles va M. Millerning migratsiya jarayonlarini globallashtirish bilan bog'liq holda tahlil qilgan ishlari mehnat migratsiyasining ijtimoiy oqibatlarini chuqur yoritadi. Ular migrantlarning qabul qiluvchi jamiyatda ijtimoiy chetlanish va diskriminatsiyaga duch kelishi psixologik muammolarni kuchaytirishini ta'kidlaydilar. A. Portes va D. Massey kabi olimlar esa ijtimoiy tarmoqlar nazariyasi orqali migrantlarning moslashuv jarayonida norasmiy ijtimoiy aloqalarning muhim rolini ko'rsatib beradilar. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, mustahkam ijtimoiy aloqalar migrantlarning ruhiy barqarorligini ta'minlashda muhim himoya omili hisoblanadi.

Umuman olganda, rus va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'siri ko'p qirrali va murakkab hodisa ekanini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni anglatadiki, migratsiya jarayonini samarali boshqarish va migrantlarning psixologik farovonligini ta'minlash uchun iqtisodiy yondashuv bilan bir qatorda ijtimoiy va psixologik omillarni ham kompleks tarzda hisobga olish zarur. Aynan shu ilmiy yondashuv mehnat migratsiyasining salbiy oqibatlarini kamaytirish va uning ijobiy jihatlarini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Mehnat migratsiyasi jarayoni ijtimoiy-iqtisodiy zarurat sifatida yuzaga chiqsa-da, uning jamiyat va shaxs hayotiga ta'siri murakkab va ko'p qatlamli xarakterga ega. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat migratsiyasi nafaqat iqtisodiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi, balki shaxsning psixologik holati, ijtimoiy munosabatlari va hayotiy strategiyalarida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Migratsiya jarayonida shaxs doimiy ravishda moslashuv talablari bilan yuzma-yuz keladi, bu esa uning psixologik resurslariga yuqori darajada yuklama tushishiga olib keladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, migrantlarning ijtimoiy-psixologik holatiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri bu yangi ijtimoiy muhitga moslashish darajasidir. Qabul qiluvchi jamiyatdagi madaniy me'yorlar, til, ijtimoiy munosabatlar tizimi va mehnat sharoitlarining farqliligi migrantlarda stress va xavotir holatlarini kuchaytiradi. Ayniqsa, diskriminatsiya va ijtimoiy chetlanish holatlariga duch kelgan migrantlarda psixologik beqarorlik, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi va ijtimoiy yakkalanish hissi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu holat migrantlarning jamiyatga integratsiyalashuv jarayonini sekinlashtirib, ularning mehnat samaradorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, mehnat migratsiyasining shaxsiy rivojlanishga ta'siri ikki tomonlama xarakterga ega ekani kuzatiladi. Bir tomondan, yangi sharoitlar migrantlarda moslashuvchanlik, mustaqillik va mas'uliyat hissini kuchaytirib, shaxsiy kompetensiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan esa, doimiy noaniqlik, ijtimoiy himoyaning yetishmasligi va uzoq muddatli stress ruhiy charchoq va emotsional beqarorlikka olib kelishi mumkin. Bu qarama-qarshi holatlar mehnat migratsiyasining psixologik ta'siri individual omillarga, xususan shaxsning psixologik tayyorgarligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Muhokamada mehnat migratsiyasining oilaviy munosabatlarga ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. Migratsiya natijasida yuzaga keladigan uzoq muddatli ajralish oiladagi emotsional aloqalarning zaiflashishiga, rollar taqsimotining buzilishiga va ijtimoiy mas'uliyatning notekis taqsimlanishiga olib keladi. Ota-onadan uzoqda qolgan bolalarda psixologik xavotir, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va o'zini yolg'iz his qilish holatlari kuchayadi. Bu esa migratsiyaning ijtimoiy-psixologik ta'siri avlodlararo xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, muhokama natijalari ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining ahamiyatini tasdiqlaydi. Migrantlar uchun yaratilgan ijtimoiy,

huquqiy va psixologik yordam mexanizmlari ularning stressga chidamliligini oshirib, jamiyatga moslashuv jarayonini yengillashtiradi. Aksincha, bunday tizimlarning yetishmasligi migrantlarni ijtimoiy muammolar bilan yolg'iz qoldirib, psixologik xavflarni chuqurlashtiradi. Shu bois mehnat migratsiyasini boshqarishda faqat iqtisodiy choralar bilan cheklanib qolmasdan, ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olgan kompleks yondashuvni qo'llash muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, mehnat migratsiyasi shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir jarayonini ifodalaydi. Ushbu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularni muvozanatlash ilmiy asoslangan ijtimoiy siyosat va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etishni talab etadi. Ana shunday yondashuvgina mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'sirini samarali boshqarish va uning jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishini ta'minlashi mumkin.

Mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'sirini muhokama qilishda e'tibordan chetda qolmasligi lozim bo'lgan muhim jihatlardan biri migrantlarning vaqt o'tishi bilan psixologik moslashuv dinamikasidir. Dastlabki bosqichlarda migrantlar asosan kuchli motivatsiya va iqtisodiy umidlar ta'sirida bo'lib, mavjud qiyinchiliklarni vaqtinchalik holat sifatida qabul qiladilar. Biroq migratsiya muddati uzaygani sari ushbu motivatsiya susayib, real ijtimoiy va psixologik muammolar aniqroq namoyon bo'la boshlaydi. Aynan shu davrda ruhiy charchoq, hayotdan qoniqmaslik va kelajak istiqbollari nisbatan noaniqlik hissi kuchayadi. Bu holat migratsiyaning psixologik ta'siri vaqt omiliga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Muhokama jarayonida migrantlarning psixologik holatiga axborot muhitining ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar migrantlarga o'z vatani bilan doimiy aloqada bo'lish imkonini yaratgani bilan birga, ma'lum darajada psixologik ikkiyoqlamalikni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, masofaviy muloqot ijtimoiy qo'llab-quvvatlash hissinı saqlab turadi, ikkinchi tomondan esa, doimiy taqqoslash va o'zini ijtimoiy muhitdan chetda his qilish holatini kuchaytirishi mumkin. Natijada migrant shaxsida "ikki makon o'rtasida qolib ketish" holati shakllanib, bu uning to'liq integratsiyalashuviga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik oqibatlari gender jihatdan ham farqlanishi muhokama davomida alohida ta'kidlashni talab etadi. Erkak va ayol migrantlar duch keladigan muammolar mazmuni va kechish shakli jihatidan bir xil emas. Ayol migrantlar ko'pincha ikki tomonlama yuklama - mehnat majburiyatlari bilan birga oilaviy mas'uliyatning masofadan turib bajarilishi bilan bog'liq psixologik bosimni his qiladilar. Erkak migrantlarda esa jamiyat tomonidan yuklangan "ta'minlovchi" rolining kuchliligi muvaffaqiyatsizlik yoki barqaror daromadga erisha olmaslik holatlarida ichki ziddiyat va o'zini ayblash hissinı kuchaytiradi.

Muhokamada shuni ham ta'kidlash joizki, mehnat migratsiyasi migrantlarning qadriyatlar tizimida muayyan transformatsiyalarni yuzaga keltiradi. Yangi ijtimoiy muhitda yashash va ishlash jarayonida shaxsning mehnatga, vaqtga, ijtimoiy intizomga va shaxsiy mas'uliyatga bo'lgan munosabati o'zgaradi. Ushbu o'zgarishlar ayrim hollarda shaxsiy rivojlanishga xizmat qilsa, ayrim vaziyatlarda ichki ziddiyat va identifikatsiya muammolarini kuchaytirishi mumkin. Ayniqsa, vatanga qaytgandan so'ng qayta moslashuv jarayoni migrantlar uchun alohida psixologik sinovga aylanadi.

Umuman olganda, ushbu muhokama mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'siri statik emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi, shaxsiy va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liq jarayon ekanini ko'rsatadi. Shu sababli migratsiya jarayonlarini

baholashda qisqa muddatli natijalar bilan cheklanib qolmasdan, uning uzoq muddatli psixologik oqibatlarini ham hisobga olish zarur. Bu yondashuv mehnat migratsiyasi bilan bog'liq muammolarni chuqurroq anglash va samarali ijtimoiy-psixologik choralarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, mehnat migratsiyasi zamonaviy jamiyat hayotida muhim o'rin tutuvchi murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, u nafaqat iqtisodiy jarayon, balki chuqur ijtimoiy-psixologik mazmunga ega bo'lgan ko'p qirrali jarayondir. Mehnat migratsiyasi shaxs hayotida keskin o'zgarishlarni yuzaga keltirib, uning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlar tizimi va hayotiy maqsadlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Migrantning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sirida kechib, ushbu jarayon ko'pincha stress, xavotir va psixologik beqarorlik bilan birga namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik ta'siri individual xususiyatlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi hamda qabul qiluvchi jamiyatning ochiqqligi bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi. Migrantlar uchun qulay ijtimoiy va psixologik sharoitlar yaratilgan hollarda migratsiya shaxsiy rivojlanish, moslashuvchanlik va ijtimoiy faollikni kuchaytiruvchi omilga aylanishi mumkin. Aksincha, diskriminatsiya, ijtimoiy chetlanish va huquqiy himoyaning yetishmasligi migrantlarning ruhiy farovonligini izdan chiqarib, uzoq muddatli psixologik muammolarni keltirib chiqaradi.

Shu bilan birga, mehnat migratsiyasining oqibatlari faqat migrant shaxsi bilan cheklanmay, uning oilasi va kengroq ijtimoiy muhitida ham chuqur aks etadi. Oila a'zolari o'rtasidagi masofaning ortishi, bolalar tarbiyasida yuzaga keladigan emotsional bo'shliqlar va keksalarning ijtimoiy tayanchdan mahrum bo'lishi migratsiyaning jamiyat hayotiga ko'rsatadigan bilvosita, ammo muhim ta'sirlaridan biridir. Bu holatlar migratsiya jarayonini ijtimoiy barqarorlik nuqtayi nazaridan ham chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mehnat migratsiyasini samarali boshqarish va uning salbiy ijtimoiy-psixologik oqibatlarini kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bunda iqtisodiy choralar bilan bir qatorda psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv dasturlari va oilaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv mehnat migratsiyasining jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijobiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga imkon beradi. Shu bois mehnat migratsiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlarini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish nafaqat migrantlarning hayot sifatini yaxshilashga, balki jamiyatda ijtimoiy muvozanat va barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rybakovskiy L. L. Migratsiya nazariyasi asoslari. – Moskva: Nauka nashriyoti, 2003. – 312 bet.
2. Zaslavskaya T. I. Ijtimoiy transformatsiya va migratsiya jarayonlari. – Moskva: ROSSPEN, 2004. – 368 bet.
3. Iontsev V. A. Xalqaro mehnat migratsiyasi: nazariya va amaliyot. – Moskva: MAKS Press, 2006. – 284 bet.
4. Asmolov A. G. Shaxs psixologiyasi va ijtimoiy muhit. – Moskva: Smysl nashriyoti, 2007. – 352 bet.
5. Berry J. W. Madaniy moslashuv va migratsiya psixologiyasi. – London: Routledge, 1997. – 304 bet.

FORENSIC PSYCHOLOGICAL ASSESSMENT OF PERSONALITY AND BEHAVIOR: METHODOLOGICAL AND ETHNO-SOCIAL FACTORS

Dehqonboev Shohjahon Oybek o'g'li,
PhD Basic Doctoral Student at Bukhara State University

Abstract. This article examines the methodological and ethno-social aspects of assessing personality and behavior in forensic psychological evaluation. The study analyzes individual psychological traits, socio-cultural context, and factors influencing behavior. Various diagnostic techniques, including interviews, psychological tests, and behavioral observations, are applied and evaluated for reliability and validity. Special attention is given to the impact of ethnic and cultural context on personality assessment outcomes. The findings contribute to enhancing the accuracy and objectivity of forensic psychological practice.

Key words: forensic psychological evaluation, personality assessment, behavior, methodology, ethno-social factors, diagnostic techniques.

Аннотация. В статье рассматриваются методологические и этно-социальные аспекты оценки личности и поведения в судебно-психологической экспертизе. Исследование охватывает индивидуальные психологические особенности личности, социально-культурный контекст и факторы, влияющие на поведение. В ходе экспертизы применяются различные диагностические методы, интервью, тесты и наблюдения, эффективность и достоверность которых оценивается. Особое внимание уделяется влиянию этнических и культурных факторов на результаты оценки личности. Полученные данные способствуют повышению точности и объективности судебно-психологической практики.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, оценка личности, поведение, методология, этно-социальные факторы, диагностические методы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud-psixologik ekspertiza jarayonida shaxsiyat va xulq-atvorni baholashning metodologik va etnik-ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy konteksti va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Mazkur jarayonlarda turli diagnostik metodlar, intervyu, testlar va kuzatuvlar qo'llanilib, ularning samaradorligi va to'g'riligi baholanadi. Shuningdek, etnik va madaniy kontekst shaxsiyat baholash natijalariga qanday ta'sir qilishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sud-psixologik amaliyotda baholashning aniqligi va ob'ektivligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sud-psixologik ekspertiza, shaxsiyat baholash, xulq-atvor, metodologiya, etno-ijtimoiy omillar, diagnostik metodlar.

Introduction. Forensic psychological evaluation is a crucial component of the modern judicial system, playing a decisive role in investigating criminal cases, making court decisions, and assessing individuals' psychological states. In this process, the assessment of personality and behavior relies not only on psychological knowledge and expertise but also on a sound methodological foundation. Moreover, taking into account an individual's socio-cultural context, ethnic characteristics, and unique psychological profile is essential for ensuring the objectivity and reliability of expert conclusions.

The assessment of personality and behavior in forensic psychological evaluation is carried out using a variety of methods and tools. Diagnostic tests, interviews, observations, and psychological monitoring complement each other, and the resulting

evaluations must be scientifically grounded and reliable. At the same time, ethnic and cultural context plays a direct role in shaping expert conclusions, as an individual's social and cultural environment significantly influences their behavior, reactions, and psychological traits.

The relevance of this study lies in the fact that assessing personality within forensic psychological evaluation is methodologically complex. If interactive factors—from an individual's psychological profile to their ethnic and cultural context—are not adequately considered, there is a risk of partially subjective conclusions. Therefore, this research focuses on systematically analyzing modern methodological approaches, the effectiveness of diagnostic tools, and the significance of ethno-social factors in personality and behavior assessment.

The main objective of this study is to determine scientifically grounded methodologies for assessing personality and behavior in forensic psychological evaluation and to examine the impact of ethno-social context on assessment outcomes. The object of research is the process of personality and behavior assessment, while the subject is methodological approaches and ethno-social factors. To achieve this, a combination of literature review, practical observations, and diagnostic tests conducted by qualified experts is employed.

As a result, this study contributes not only to improving the practice of forensic psychological evaluation but also to enhancing the objectivity and reliability of psychological assessments and enriching both theoretical and practical knowledge on comprehensive analysis of personality and behavior.

The study of personality and behavior assessment in forensic psychological evaluation has attracted significant attention from both Russian and international scholars, reflecting the multidisciplinary nature of the field, which intersects psychology, law, and socio-cultural studies. Russian researchers have long emphasized the importance of methodological rigor and contextual sensitivity in forensic assessments. For instance, Lyudmila Yakubovich highlights the necessity of combining multiple assessment tools, including structured interviews, standardized psychological tests, and behavioral observations, to ensure the validity and reliability of expert conclusions. Yakubovich also stresses that socio-cultural and ethnic factors directly affect individual responses and psychological patterns, thus influencing the outcome of evaluations. Similarly, Nina Lurie examines the role of interpersonal dynamics and examiner-examinee interactions, arguing that methodological sophistication must be coupled with sensitivity to contextual and cultural factors.

Internationally, forensic psychology research has developed comprehensive frameworks for understanding personality assessment under legal contexts. Scholars such as Stephen H. Hart and Alan Goldstein focus on empirical studies that demonstrate how behavioral patterns and personality traits can be reliably measured within forensic settings. Hart's work emphasizes risk assessment and structured professional judgment, highlighting how validated tools enhance decision-making in courts, while Goldstein discusses integrating psychological theory with legal standards to ensure ethical and accurate evaluations. Cognitive and social psychologists, including Philip Zimbardo and Robert Hogan, provide theoretical foundations for understanding individual behavior in context, illustrating how personality traits manifest under stress, authority, and social pressures—factors highly relevant for forensic assessments.

The influence of ethno-social factors has also been increasingly recognized. Cross-cultural studies by Fons van de Vijver and Geert Hofstede demonstrate that cultural norms, social expectations, and group identity significantly shape behavior and personality expression. These findings underscore the necessity of integrating ethno-social context into forensic evaluations, especially in multicultural societies or when assessing individuals from ethnic minority backgrounds. Russian scholars have echoed this perspective, noting that neglecting such factors can lead to biased or incomplete assessments, particularly in regions with diverse populations.

Furthermore, methodological research emphasizes triangulation of assessment techniques. Combining quantitative measures, such as standardized personality inventories, with qualitative approaches, including interviews and behavioral observation, strengthens the reliability and comprehensiveness of evaluations. This approach aligns with recommendations from both domestic and international literature, emphasizing evidence-based practices, methodological transparency, and ethical responsibility.

In summary, the literature demonstrates that forensic psychological assessment of personality and behavior is a complex, multidimensional process that must integrate methodological rigor with contextual and ethno-social sensitivity. Russian and international studies converge on the notion that comprehensive evaluation requires combining diverse diagnostic tools, considering cultural and social background, and grounding assessments in empirical and theoretically informed frameworks. This body of research provides a solid foundation for improving forensic evaluation practices, enhancing objectivity and reliability, and informing both theoretical and applied developments in the field of forensic psychology.

Methodology. The methodological framework of this study is designed to provide a comprehensive analysis of personality and behavior assessment in forensic psychological evaluation, emphasizing both methodological rigor and the consideration of ethno-social factors. The study employs a mixed-methods approach, integrating both quantitative and qualitative techniques to ensure a robust understanding of the evaluation process and its outcomes.

The quantitative component involves the administration of standardized personality inventories and behavioral assessment tools to a sample of 60 individuals who have undergone or are undergoing forensic psychological evaluation. The participants are divided into two subgroups based on age and legal context: Group A (n=30) consists of young adults involved in minor legal proceedings, while Group B (n=30) includes adults involved in more complex legal cases. Data collected from psychometric tests, including measures of impulsivity, aggression, and social adaptability, were encoded and analyzed using SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) version 27. Descriptive statistics (mean, standard deviation, frequency) and inferential statistics (Chi-square tests, t-tests) were applied to examine differences between groups and identify the impact of ethno-social variables.

The qualitative component complements the quantitative analysis and includes semi-structured interviews and behavioral observations conducted by certified forensic psychologists. The interviews focus on participants' social and cultural background, life experiences, and situational responses, which provide context to the psychometric data and allow for triangulation of findings.

Below is a summary table derived from SPSS illustrating the distribution of behavioral tendencies across the two groups:

Table 1.
Behavioral Assessment Scores by Group (SPSS Analysis)

Behavioral Measure	Group A (n=30)	Group B (n=30)	Total Sample (n=60)
Mean Impulsivity Score	18.6	15.2	16.9
Standard Deviation	4.2	3.7	4.1
Mean Aggression Score	22.4	19.1	20.8
Standard Deviation	5.1	4.3	4.8
Social Adaptability (Mean Score)	35.8	42.3	39.1
Standard Deviation	6.5	5.8	6.2
χ^2 (Ethno-Social Influence, p)	7.84 (p=0.020)	-	-

The SPSS data reveal that Group A, younger adults involved in less complex legal cases, exhibit higher impulsivity and aggression scores, whereas Group B demonstrates higher social adaptability, likely reflecting differences in life experience, socialization, and ethno-social context. The Chi-square test confirms that ethno-social variables significantly influence behavioral tendencies ($p < 0.05$).

The integration of quantitative SPSS analysis with qualitative observations ensures that the study not only captures measurable psychological traits but also interprets them within the socio-cultural and ethno-social framework. This mixed-methods design aligns with best practices in forensic psychology, providing both statistically valid results and contextual depth for expert evaluation.

In conclusion, the methodology combines structured psychometric assessment, SPSS-based statistical analysis, and qualitative behavioral observation to produce reliable, objective, and culturally sensitive findings. This approach allows forensic psychologists to account for the complex interaction between personality traits, behavior, and ethno-social factors, ultimately enhancing the validity of forensic evaluations and informing both theoretical research and practical applications in the judicial context.

Recent developments in forensic psychology emphasize the role of neurobiological and psychophysiological measures in personality and behavior assessment. For instance, heart rate variability, cortisol levels, and EEG patterns have been increasingly used as objective indicators of stress response, impulsivity, and aggression (Raine, 2013). These biomarkers provide complementary data to traditional psychometric tests, offering a more holistic understanding of the individual's behavioral tendencies under evaluative conditions.

Moreover, technology-assisted assessments, including virtual reality (VR) scenarios and computer-based behavioral simulations, have emerged as innovative tools in forensic evaluations. VR allows forensic psychologists to observe participants' reactions in controlled, yet realistic, environments, enabling a dynamic evaluation of risk-taking, decision-making, and social interactions (Rizzo & Koenig, 2017). Such approaches are particularly valuable when conventional testing may not fully capture situational behaviors or ethical constraints limit exposure to real-life risk situations.

Another important development is the focus on cross-linguistic and bilingual assessment issues. In multicultural contexts, language proficiency and cultural interpretation of test items can significantly influence results. For example, translation equivalence, idiomatic comprehension, and culturally specific social norms must be

carefully considered to avoid bias and misinterpretation (van de Vijver & Tanzer, 2004). This is particularly relevant for ethno-socially diverse populations undergoing forensic evaluation, highlighting the necessity of culturally adapted protocols.

Finally, interdisciplinary collaboration has been identified as a critical factor in advancing forensic psychological evaluation. Integration with legal experts, sociologists, and neuropsychologists allows for a comprehensive assessment that accounts for legal, social, and biological determinants of behavior. Such collaboration enhances the validity of evaluations, supports more informed legal decisions, and reduces the likelihood of misdiagnosis or misrepresentation of behavioral risk (Melton et al., 2017).

In sum, these additional perspectives—neurobiological measures, VR-assisted assessments, cross-linguistic considerations, and interdisciplinary collaboration—expand the traditional framework of forensic psychological evaluation. They complement established psychometric and observational methods, improve accuracy and objectivity, and reinforce the importance of contextually and culturally informed practices in assessing personality and behavior.

Discussion. The results of this study provide significant insights into the complex processes involved in the assessment of personality and behavior within forensic psychological evaluation. The SPSS-based quantitative analysis, combined with qualitative observations, demonstrates that behavioral tendencies are influenced not only by individual psychological traits but also by socio-cultural and ethno-social factors. The higher impulsivity and aggression scores observed in younger adults (Group A) suggest that developmental stage, life experience, and situational stressors interact with personality traits to shape observable behavior. Conversely, the enhanced social adaptability in Group B indicates that accumulated experience and exposure to diverse social contexts may buffer against impulsive or aggressive responses, supporting the importance of considering context in forensic assessment.

The Chi-square analysis confirms that ethno-social variables significantly contribute to differences in behavioral patterns, highlighting the necessity for forensic psychologists to integrate cultural, ethnic, and social context into their evaluations. This finding aligns with previous research by Fons van de Vijver and Geert Hofstede, who emphasize that neglecting cultural and social factors can compromise the objectivity and validity of psychological assessments. Similarly, Russian scholars such as Lyudmila Yakubovich have noted that failure to account for regional, ethnic, and socio-cultural differences may lead to inaccurate conclusions, particularly in a multicultural population.

The integration of qualitative data with quantitative findings enables a more nuanced understanding of behavior. Semi-structured interviews and behavioral observations provide critical context for interpreting psychometric scores, allowing experts to differentiate between trait-based tendencies and situational responses. This triangulation is essential in forensic settings, where legal outcomes may hinge upon precise interpretation of psychological evidence. Furthermore, the mixed-methods approach validates the reliability of assessment tools while highlighting areas where cultural adaptation or methodological adjustments are necessary.

Methodologically, this study confirms that a multi-layered approach—combining standardized tests, observational data, and contextual analysis—is essential for achieving comprehensive and defensible expert conclusions. The results also underscore the need for ongoing training and sensitivity to cultural factors in forensic practice, ensuring that

evaluations are not only scientifically grounded but also ethically responsible. The observed impact of ethno-social variables on behavioral scores reinforces the argument that forensic psychological assessment is inherently interdisciplinary, requiring expertise in psychology, sociology, and cultural studies.

In addition, the findings provide practical implications for forensic casework. By understanding the interaction between personality traits, behavioral tendencies, and socio-cultural context, practitioners can better anticipate risk behaviors, identify mitigating factors, and provide recommendations that are both accurate and culturally informed. This holistic perspective is especially valuable in legal contexts, where expert opinions inform decisions regarding sentencing, rehabilitation, and risk management.

Overall, the study illustrates that forensic psychological evaluation is a multidimensional process, in which methodological rigor, cultural awareness, and empirical validation converge. The combination of SPSS-based statistical analysis and qualitative insight not only enhances the reliability and validity of personality and behavior assessment but also contributes to a more ethical and socially sensitive practice. By emphasizing the integration of individual, situational, and ethno-social factors, this research advances theoretical understanding and provides a robust foundation for practical improvements in forensic psychological evaluation.

Conclusion. In conclusion, this study highlights the multifaceted and complex nature of personality and behavior assessment within forensic psychological evaluation. The findings demonstrate that effective assessment cannot rely solely on standardized psychometric tools but must integrate qualitative observations and contextual understanding. The SPSS-based analysis confirms that individual psychological traits, such as impulsivity, aggression, and social adaptability, are significantly influenced by ethno-social and cultural factors, emphasizing the importance of incorporating socio-cultural context into forensic evaluations.

The research underscores that methodological rigor and ethical responsibility are inseparable in forensic practice. By combining quantitative and qualitative approaches, forensic psychologists can achieve a more accurate, reliable, and comprehensive understanding of an individual's behavior, reducing the risk of biased or incomplete conclusions. The mixed-methods design also allows practitioners to differentiate between trait-based tendencies and situational or culturally influenced responses, which is critical for informed legal decision-making.

Moreover, the study reinforces the notion that forensic psychological evaluation is inherently interdisciplinary. Expertise in psychology must be complemented by sensitivity to social, cultural, and ethno-specific variables, ensuring that assessments reflect not only the individual's psychological profile but also the broader context influencing their behavior. These insights have practical implications for risk assessment, rehabilitation planning, and legal recommendations, particularly in multicultural and diverse populations.

Ultimately, the integration of methodological sophistication, empirical evidence, and ethno-social awareness enhances both the scientific and ethical quality of forensic psychological evaluations. This research contributes to advancing theoretical understanding, guiding best practices in forensic psychology, and supporting the development of culturally informed, methodologically sound assessment procedures. It underscores the necessity of a holistic, evidence-based, and contextually sensitive

approach to understanding personality and behavior in legal contexts, laying the groundwork for more reliable and socially responsible expert evaluations in the future.

Список литературы.

1. Якубович Л.В. Судебная психология: методология и практика оценки личности. Москва: Просвещение, 2012. 256 с.
2. Лурье Н.В. Методологические аспекты судебно-психологической экспертизы. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 320 с.
3. Hart S.H., Cooke D.J. Risk Assessment in Forensic Psychology: Theory and Practice. Oxford: Oxford University Press, 2013. 384 p.
4. Goldstein A.P. Forensic Psychology: Emerging Topics and Expanding Roles. New York: Springer, 2017. 412 p.
5. Zimbardo P.G., Boyd J.N. The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life. New York: Free Press, 2008. 352 p.
6. Hogan R., Hogan J. Personality and the Assessment of Risk in Forensic Settings. Washington, D.C.: American Psychological Association, 2001. 276 p.
7. van de Vijver F., Leung K. Methods and Data Analysis for Cross-Cultural Research. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1997. 320 p.
8. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001. 600 p.
9. Ковалев В.В. Психодиагностика в судебной психологии. Москва: Изд-во МГУ, 2010. 288 с.
10. Roberts B.W., Mroczek D. Personality Trait Development in Adulthood. Current Directions in Psychological Science, 2008, vol. 17, no. 1, pp. 31–35.
11. Melton G.B., Petrila J., Poythress N.G., Slobogin C. Psychological Evaluations for the Courts: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. 3rd edition. New York: Guilford Press, 2007. 608 p.
12. Власова Е.А. Этнические и культурные факторы в судебной психологии. Санкт-Петербург: Речь, 2015. 232 с.

TEKNOLOGIYA FANI ORQALI O'QUVCHILARDA XXI ASR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Aripov I.Yu.,

Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: integratsiya, ijodkorlik, amaliyot, texnologiya, estetika, dizayn, loyiha, innovatsiya, interfaol ta'lim, ko'nikmalar, xalqaro tajriba, STEAM yondashuv.

XXI asrda inson hayoti va mehnat faoliyatida yangi texnologiyalar, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, global tarmoqlar va axborot almashinuvi markaziy o'rinni egalladi. Buning natijasida zamonaviy jamiyat o'quvchilardan ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammoni yechish, jamoada ishlash, texnologiyalarni qo'llay olish va doimiy o'qib-o'rganish kabi ko'nikmalarni talab qilmoqda. Shu ma'noda, texnologiya darslari o'quvchilarni XXI asr ko'nikmalariga tayyorlashda muhim vosita hisoblanadi.

XXI asr ko'nikmalari nima? XXI asr ko'nikmalariga quyidagilar kiradi:

Ijodkorlik va innovatsion fikrlash: Yangi g'oyalar yaratish va ularni amaliyotda qo'llay olish;

Tanqidiy fikrlash: Axborotni tahlil qilish, ishonchli va noto'g'ri ma'lumotni ajrata olish;

Hamkorlik va kommunikatsiya: Jamoada samarali ishlash, boshqalar bilan muloqot qilish;

Texnologik savodxonlik: Zamonaviy texnologiyalarni tushunish va ulardan foydalana olish;

Texnologiya fani zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, texnik va texnologik ko'nikmalarini shakllantirishdir. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda darsliklar va metodik qo'llanmalar o'qituvchilarga muhim ko'mak beradi. Darsliklarning ilmiy, texnologik va amaliy qismi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali hamkorlikni tashkil etishga xizmat qiladi. Mazkur kompetensiyali yondashuv asosida shakllantirilgan DTS amaliyotga joriy etish ta'lim-tarbiya jarayonining boshqa tarkibiy qismlari: o'qitish metodlari, vositalari va shakllarini innovatsiya kiritish orqali modernizatsiyalashni talab etadi. Jahonning rivojlangan mamlakatlarining ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalarni o'rganish uzluksiz texnologiya ta'lim jarayoniga kompetensiyali yondashuvni tatbiq etish zarurligini ko'rsatdi. Integratsiyalashgan darslar: Interfaol metodlar va zamonaviy dasturiy ta'minotlardan birgalikda foydalanib, o'quvchilarni yangi bilimlarni o'zlashtirishga rag'batlantirish.

- Ijodkorlikni rag'batlantirish: O'quvchilarga turli dasturlarda ijodiy loyihalar yaratish imkoniyatini berish.

- Ishlab chiqarish simulyatsiyalari: Zamonaviy dasturiy vositalardan foydalangan holda, ishlab chiqarish jarayonlarini modellastirish.

Zamonaviy dasturiy ta'minot va interfaol metodlardan foydalanish ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish, o'quvchilarda texnologik va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Texnologiya fani o'qituvchilari ushbu yondashuvlarni faol qo'llab, o'quvchilarning bilim va malakalarini XXI asr talablariga mos ravishda shakllantirishlari mumkin. Amaliy tajriba orttirish: Texnologiya darslari orqali o'quvchilar real hayotda qo'llaniladigan ko'nikmalarni o'rganadilar, masalan, loyihalashtirish, ishlab chiqarish, va mahsulot yaratish.

Ijodiy yondashuvni rivojlantirish: O'quvchilar texnologiya darslarida mustaqil fikrlash va ijodiy g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Texnologik savodxonlikni oshirish: O'quvchilar zamonaviy asbob-uskunalar, dasturiy ta'minotlar va ishlab chiqarish usullarini o'rganadilar.

XXI asrda jamiyatning turli sohalarida muvaffaqiyat qozonish uchun ijodkorlik, innovatsion fikrlash, raqamli savodxonlik va o'z-o'zini boshqarish kabi ko'nikmalar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ijodkorlik – bu yangi g'oyalar yaratish, mavjud muammolarni yangi usullar bilan hal qilish qobiliyatidir. Innovatsion fikrlash esa bu g'oyalarni real hayotda qo'llay olish demakdir. Texnologiya darslari ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun qulay soha hisoblanadi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning ijodkorlik, raqamli savodxonlik, vaqtdan unumli foydalanish va o'z-o'zini boshqarish kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga texnologiya darslarini boshqa fanlar, masalan, matematika, kimyo yoki san'at bilan bog'lash, interaktiv ta'lim platformalari, simulyatsiyalar va video darslardan foydalanish va har bir o'quvchining qobiliyatlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etish orqali erishish mumkin.

Zamonaviy dasturiy ta'minot va ilovalardan foydalanish nafaqat texnologiya darslarining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarda texnologik savodxonlikni rivojlantirishga ham yordam beradi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts,

Mathematics) yondashuvi ta'limda fanlararo integratsiyani ta'minlashga va o'quvchilarni XXI asrda talab etiladigan ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan. Bu yondashuv fanlar, texnologiyalar, muhandislik, san'at va matematika o'rtasidagi bog'liqlikni amaliy ishlar va ijodiy loyihalar orqali o'rgatishni ko'zda tutadi. Quyida turli mamlakatlarning STEAM yondashuvida qo'lga kiritgan tajribalari keltirilgan.

O'quvchilarda ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. Texnologiya va muhandislik sohalariga qiziqish ortadi. AQShda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) maktablari ta'lim tizimining ilg'or yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quvchilarga fanlararo bilimlarni amaliyot orqali o'rgatishga va XXI asr talablariga mos ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Bu maktablar innovatsion ta'lim metodikalari va ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni maqsad qilgan. O'quvchilarning ijodkorligini oshirish: STEAM markazlari o'quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki san'at va dizayn sohalarini o'rganishga ham imkon yaratadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilishdagi yondashuvlarini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: “O'qituvchi” MU MChJ, 2021.-184 b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni O'RQ-637-son. 23.09.2020 y. <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. Davlatov K., Vorobyov A., Karimov I. Mehnat va kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi. - Toshkent., O'qituvchi, 1992. - 220 b.
4. Sharipov Sh.S., Vorobyov A.I., Muslimov N.A., Ismoilova M. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. - Toshkent., 2005. - 67 b.

O'SMIRLARNING DEVIANT XATTI-HARAKATLARINI PROFILAKTIKA VA KORREKTSIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARINI AMALGA OSHIRISH MODEL: TUZILISHI VA MAZMUNI

Chimanov Akbar Begaliyevich,

***Jizzax davlat pedagogika universiteti Ta'lim jarayonini tashkil etish (kunduzgi,
kechki, sirtqi, masofaviy) bo'limi boshlig'i***

Annotatsiya Mazkur maqolada o'smirlar orasida uchraydigan deviant xatti-harakatlarning ijtimoiy-psixologik sabablari tahlil qilinadi hamda ularni profilaktika qilish va korrektsiya qilishga qaratilgan kompleks model ishlab chiqiladi. Tadqiqot zamonaviy psixologik va pedagogik yondashuvlar, xususan, ijtimoiy nazorat, kognitiv-bixevioral yondashuv, hamda oilaviy tizimlar nazariyasiga asoslanadi. Taklif etilayotgan model o'smirlarning xulq-atvorini barqarorlashtirishda samarali mexanizm sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: deviant xulq, o'smirlar, profilaktika, korrektsiya, ijtimoiy-psixologik mexanizm, kognitiv-bixevioral yondashuv, risk omillari.

Аннотация В данной статье анализируются социально-психологические причины девиантного поведения подростков и предлагается комплексная модель профилактики и коррекции. Исследование основано на современных подходах, включая когнитивно-поведенческую терапию, теорию социального контроля и

семейные системы. Разработанная модель может служить эффективным инструментом стабилизации поведения подростков.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки, профилактика, коррекция, социально-психологические механизмы, риск-факторы.

Abstract This article analyzes the socio-psychological causes of deviant behavior among adolescents and proposes a comprehensive model for its prevention and correction. The study is based on modern psychological and pedagogical approaches, including cognitive-behavioral theory, social control theory, and family systems theory. The proposed model is recommended as an effective mechanism for stabilizing adolescent behavior.

Keywords: deviant behavior, adolescents, prevention, correction, socio-psychological mechanisms, cognitive-behavioral approach, risk factors.

Globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi hamda ijtimoiy muhitning transformatsiyasi natijasida o'smirlar psixologiyasida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, deviant xatti-harakatlarning ortib borishi bugungi kunda dolzarb ijtimoiy-psixologik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Deviant xulq-atvor — bu jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy normalardan og'ish sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlik davrida biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning kesishishi natijasida xulqiy og'ishlar yuzaga kelish ehtimoli ortadi. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar (Moffitt, 2018; Steinberg, 2020; WHO, 2023 hisobotlari) o'smirlar orasida deviant xatti-harakatlarning shakllanishida quyidagi omillarni asosiy deb ko'rsatadi:

- oilaviy muhitning nosog'lomligi
- ijtimoiy nazoratning susayishi
- tengdoshlar bosimi
- psixologik stress va identifikatsiya inqirozi
- ijtimoiy tarmoqlardan noto'g'ri foydalanish

Shu boisdan, deviant xatti-harakatlarni oldini olish va tuzatishga qaratilgan ilmiy asoslangan kompleks model ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

O'smirlarning deviant xatti-harakatlari murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, uning shakllanishi ko'plab ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar ushbu jarayonni tizimli va integrativ nuqtai nazardan o'rganishni talab etadi. Shu jihatdan, deviant xulq-atvorni tushuntirishda ijtimoiy o'rganish nazariyasi, kognitiv-bixevioral yondashuv, ijtimoiy nazorat nazariyasi hamda ekologik tizimlar modeli muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Avvalo, deviant xatti-harakatlarning shakllanishida ijtimoiy o'rganish mexanizmi alohida ahamiyat kasb etadi. O'smirlik davrida shaxs ijtimoiy tajribani faol o'zlashtiradi va atrof-muhitdagi xulqiy namunalarni kuzatish orqali o'z xatti-harakatlarini shakllantiradi. Agar o'smir salbiy ijtimoiy muhitda, ya'ni agressiv yoki antisotsial xatti-harakatlar ustun bo'lgan guruhda bo'lsa, u holda ushbu xulqiy modelni o'zlashtirish ehtimoli ortadi. Ayniqsa, tengdoshlar guruhi ta'siri kuchli bo'lgan davrda ijtimoiy identifikatsiya jarayoni deviant xulqning mustahkamlanishiga olib keladi. Shu bilan birga, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalardagi salbiy kontent ham o'smirlarning xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, deviant xatti-harakatlarning rivojlanishida kognitiv jarayonlarning buzilishi muhim rol o'ynaydi. O'smirlar ko'pincha o'z harakatlarini

noto'g'ri talqin qiladi, ijtimoiy normalarni inkor etadi yoki o'z xatti-harakatlarini oqlovchi irratsional e'tiqodlarni shakllantiradi. Masalan, "hamma shunday qiladi" yoki "bu zararli emas" kabi kognitiv buzilishlar deviant xulqni legitimlashtiradi. Kognitiv-bixevioral yondashuvga ko'ra, aynan ushbu noto'g'ri fikrlash stereotiplarini o'zgartirish orqali xulq-atvorni ijobiy tomonga yo'naltirish mumkin. Emotsional-regulyativ mexanizmlar ham deviant xatti-harakatlarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. O'smirlik davri yuqori darajadagi emotsional beqarorlik, impulsivlik va stressga moyillik bilan tavsiflanadi. Agar o'smirda stressni boshqarish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, u agressiya, zo'ravonlik yoki boshqa deviant xatti-harakatlar orqali ichki zo'riqishni kamaytirishga harakat qiladi. Shu sababli, emotsional intellektni rivojlantirish va o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish profilaktika jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Deviant xatti-harakatlarning yuzaga kelishida ijtimoiy nazoratning susayishi ham muhim ahamiyatga ega. Oilaviy muhitdagi beqarorlik, ota-onalar nazoratining yetishmasligi yoki noto'g'ri tarbiya uslublari o'smirning ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish ehtimolini pasaytiradi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida pedagogik nazoratning sustligi va individual yondashuvning yetishmasligi ham deviant xulqning kuchayishiga olib keladi. Ijtimoiy nazorat nazariyasiga ko'ra, shaxsning jamiyat bilan bog'liqligi qanchalik kuchli bo'lsa, deviant xatti-harakatlar ehtimoli shunchalik past bo'ladi. Yuqoridagi nazariy asoslar deviant xatti-harakatlarni profilaktika qilish va korrektsiya qilishga qaratilgan kompleks modelni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi. Taklif etilayotgan model tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo'lib, u bir nechta o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat.

Modelning birinchi bosqichi diagnostik bosqich hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'smirning psixologik holati, xulq-atvori va ijtimoiy muhitini chuqur tahlil qilish amalga oshiriladi. Diagnostika jarayonida psixologik testlar, so'rovnomalar, kuzatuv va suhbat metodlaridan foydalaniladi. Bu bosqichning asosiy maqsadi deviant xatti-harakatlarning sabablarini aniqlash va risk omillarini belgilashdan iborat.

Keyingi bosqich profilaktik bosqich bo'lib, unda deviant xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Bu jarayonda psixoprofilaktik treninglar, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish mashg'ulotlari hamda ijtimoiy moslashuvni kuchaytirishga qaratilgan dasturlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, o'smirlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish, konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish profilaktikaning samaradorligini oshiradi.

Modelning uchinchi bosqichi korrektsion bosqich bo'lib, unda allaqachon shakllangan deviant xatti-harakatlarni tuzatishga qaratilgan psixologik ta'sir usullari qo'llaniladi. Bu bosqichda kognitiv-bixevioral terapiya, individual va guruh psixologik maslahatlar, shuningdek, xulq-atvorni modifikatsiya qilish texnikalari keng qo'llaniladi. Kognitiv-bixevioral yondashuv o'smirning fikrlash jarayonlarini o'zgartirish orqali uning xatti-harakatini ijobiy tomonga yo'naltirishga imkon beradi.

Modelning yakuniy bosqichi monitoring va baholash bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda amalga oshirilgan chora-tadbirlarning samaradorligi tahlil qilinadi va o'smir xulq-atvoridagi o'zgarishlar baholanadi. Monitoring jarayoni uzluksiz bo'lib, u modelni takomillashtirish va individual yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi.

Mazkur modelning muhim jihatlaridan biri uning ko'p darajali tizim asosida tashkil etilganligidir. Indivud darajasida o'smirning shaxsiy psixologik xususiyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Oila va maktab darajasida esa tarbiyaviy muhitni

sog'lomlashtirish, ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat darajasida esa ijtimoiy muhitni yaxshilash, profilaktik dasturlarni keng joriy etish orqali deviant xatti-harakatlarning oldini olish mumkin.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalari ushbu modelning samaradorligini tasdiqlaydi. Xususan, kognitiv-bixevioral yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlar deviant xatti-harakatlarni sezilarli darajada kamaytirishini ko'rsatgan. Shuningdek, oilaviy terapiya elementlarini qo'llash orqali o'smirlarning ijtimoiy moslashuv darajasi oshishi aniqlangan. Kompleks yondashuv, ya'ni oila, maktab va psixologik xizmatlarning hamkorligi eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Shunday qilib, o'smirlarning deviant xatti-harakatlarini profilaktika va korrektsiya qilish jarayoni ko'p omilli va tizimli yondashuvni talab etadi. Taklif etilayotgan model ushbu jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, samaradorligini oshirish hamda o'smirlarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot doirasida o'smirlarning deviant xatti-harakatlarini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar kompleks tarzda tahlil qilindi hamda ularni profilaktika qilish va korrektsiyalashga qaratilgan tizimli model ishlab chiqildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, deviant xulq-atvorning yuzaga kelishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasi bo'lib, ayniqsa, oilaviy muhit, tengdoshlar ta'siri, ijtimoiy nazorat darajasi hamda shaxsning kognitiv-emotsional xususiyatlari muhim determinantlar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot jarayonida asoslangan nazariy yondashuvlar — ijtimoiy o'rganish nazariyasi, kognitiv-bixevioral paradigma, ijtimoiy nazorat nazariyasi hamda ekologik tizimlar yondashuvi — deviant xatti-harakatlarning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini berdi. Ushbu nazariy asoslar negizida ishlab chiqilgan model o'zining tizimlilik, ko'p bosqichlilik va integrativ xarakteri bilan ajralib turadi.

Taklif etilgan modelning muhim jihati shundaki, u diagnostika, profilaktika, korrektsiya hamda monitoring bosqichlarini o'z ichiga olgan holda, o'smir shaxsiga kompleks ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi. Ayniqsa, kognitiv-bixevioral metodlarning qo'llanilishi o'smirlarning irratsional fikrlash stereotiplarini o'zgartirish, emotsional holatini barqarorlashtirish hamda ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, deviant xatti-harakatlarni samarali kamaytirish uchun faqat individual yondashuv yetarli emas, balki oila, ta'lim muassasasi va jamiyat darajasida ham tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur. Kompleks profilaktik dasturlar, psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish hamda ota-onalar bilan ishlash mexanizmlarini kuchaytirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqilgan ijtimoiy-psixologik model o'smirlar orasida deviant xatti-harakatlarning oldini olish va ularni korrektsiya qilishda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu modelni amaliyotga joriy etish, empirik tadqiqotlar orqali uning samaradorligini yanada chuqurroq o'rganish hamda turli ijtimoiy sharoitlarga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Steinberg, L. (2020). *Adolescence* (12th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
2. Beck, J. S. (2011). *Cognitive Behavior Therapy: Basics and Beyond* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
3. Patterson, G. R. (2016). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castalia Publishing.

4. UNICEF. (2022). *The State of the World's Children 2022: Mental Health*. New York: UNICEF.
5. Казаков, В. Н. (2018). Девиантное поведение подростков: социально-психологические аспекты. *Вопросы психологии*, 4(5), 122–130.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MOTIVATION AND SELF-REGULATION IN STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES

Ravshanov Khusan Abdiqu'l o'g'li,
Independent Researcher, Bukhara International University

Abstract. This article examines the psychological factors of motivation and self-regulation in students' independent learning activities. In modern education, independent learning plays a crucial role in the development of professional competencies and lifelong learning skills. The study analyzes intrinsic and extrinsic motivation as well as the key components of self-regulation, including goal setting, planning, monitoring, and reflection. The findings indicate that students' success in independent learning largely depends on their ability to manage time effectively, apply appropriate learning strategies, and maintain self-control. Empirical results show that students with higher levels of intrinsic motivation demonstrate greater engagement and productivity in their learning process. Furthermore, well-developed self-regulation skills contribute to deeper knowledge acquisition and sustained learning motivation. The study highlights the importance of integrating psychological support mechanisms into educational practices to enhance the effectiveness of independent learning in higher education.

Key words: motivation, independent learning, self-regulation, intrinsic motivation, reflection, learning strategies, self-control.

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatida motivatsiya va o'zini boshqarishning psixologik omillari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida mustaqil o'rganish jarayoni talabaning faolligi, ichki motivatsiyasi va o'z faoliyatini samarali boshqarish qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Tadqiqotda motivatsiyaning ichki va tashqi turlari, shuningdek, o'zini boshqarish (self-regulation) jarayonining asosiy komponentlari – maqsad qo'yish, rejalashtirish, monitoring va refleksiya keng yoritilgan. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishishi ularning o'z-o'zini nazorat qilish, vaqtni boshqarish va o'quv strategiyalarini to'g'ri tanlash qobiliyatiga bog'liqligi aniqlangan. Empirik tahlil natijalari motivatsiya darajasi yuqori bo'lgan talabalar mustaqil o'rganishda samaraliroq natijalarga erishishini ko'rsatadi. Shuningdek, o'zini boshqarish ko'nikmalarining rivojlanganligi talabaning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga va uzluksiz o'rganishga moyilligini oshiradi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, mustaqil ta'lim, o'zini boshqarish, ichki motivatsiya, refleksiya, self-regulation, o'quv strategiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические факторы мотивации и саморегуляции в самостоятельной учебной деятельности студентов. В условиях современного образования самостоятельное обучение становится важным компонентом формирования профессиональных компетенций. В исследовании анализируются внутренние и внешние виды мотивации, а также ключевые компоненты саморегуляции: постановка целей,

планирование, контроль и рефлексия. Установлено, что успешность самостоятельного обучения зависит от уровня развития навыков самоконтроля, управления временем и выбора эффективных учебных стратегий. Результаты эмпирического анализа показывают, что студенты с высокой внутренней мотивацией демонстрируют более высокую активность и продуктивность в обучении. Также выявлено, что развитые навыки саморегуляции способствуют глубокому усвоению знаний и формированию устойчивой потребности в обучении на протяжении всей жизни. Практическая значимость исследования заключается в совершенствовании организации самостоятельной учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: мотивация, самостоятельное обучение, саморегуляция, внутренняя мотивация, рефлексия, учебные стратегии, самоконтроль.

Relevance of the Topic. The issue of psychological factors of motivation and self-regulation in students' independent learning activities has become increasingly relevant in both national and global educational contexts due to rapid transformations in knowledge economies, digitalization, and the shift toward learner-centered education. In modern higher education systems, students are expected not only to acquire knowledge but also to independently manage their learning processes, which places motivation and self-regulation at the core of academic success.

At the international level, organizations such as OECD emphasize that student motivation and engagement are key predictors of academic achievement and lifelong learning readiness. According to PISA 2022 findings, a significant proportion of students report confidence in managing their own learning, highlighting the growing importance of self-directed learning skills in global education systems. Furthermore, OECD reports underline that lifelong learning has become a strategic priority for countries, as it directly contributes to economic competitiveness, social well-being, and adaptability in rapidly changing labor markets. In this context, self-regulation and intrinsic motivation are viewed as essential competencies that enable individuals to continuously update their knowledge and skills.

UNESCO also identifies self-regulation, emotional intelligence, and motivation as fundamental components of quality education and sustainable development. The organization stresses that modern education should foster not only cognitive skills but also socio-emotional competencies that support autonomous learning and personal development. Additionally, the integration of digital technologies and artificial intelligence in education further increases the need for students to independently manage their learning, as personalized and flexible learning environments require higher levels of self-regulation.

Empirical research further confirms the importance of these factors. Studies indicate that self-regulated learning strategies significantly improve academic performance, especially in complex and independent learning tasks. Similarly, motivational regulation strategies are strongly associated with higher academic achievement and increased learning engagement among university students. Independent learning itself has been shown to develop critical skills such as self-discipline, time management, and problem-solving, all of which are essential for both academic and professional success.

In the context of the Republic of Uzbekistan, the relevance of this topic is closely linked to ongoing educational reforms aimed at modernizing higher education and aligning it with international standards. The introduction of the credit-modular system,

expansion of independent learning hours, and increasing use of digital platforms have significantly enhanced the role of students' самостоятельная учебная деятельность. However, these changes also require students to possess strong motivational and self-regulatory competencies to effectively manage their learning process. Without these psychological mechanisms, the potential benefits of modern educational reforms may not be fully realized.

Moreover, the transition from teacher-centered to student-centered education in Uzbekistan highlights the necessity of developing internally motivated, autonomous, and self-regulated learners. As independent learning becomes a dominant form of education, the ability of students to set goals, plan, monitor, and evaluate their own learning activities becomes a critical determinant of educational quality and outcomes.

In conclusion, the relevance of this topic lies in its direct connection to global educational trends, labor market demands, and national educational reforms. Understanding the psychological factors of motivation and self-regulation in independent learning not only contributes to improving academic performance but also supports the development of lifelong learners capable of adapting to the challenges of the modern world.

Introduction. In the context of rapid globalization, digital transformation, and the transition toward knowledge-based economies, higher education systems worldwide are undergoing significant changes. One of the most important shifts is the move from teacher-centered instruction to student-centered and independent learning models, where learners are expected to actively construct knowledge, regulate their own learning processes, and demonstrate high levels of autonomy. As a result, the psychological factors of motivation and self-regulation have become central to understanding students' academic success and long-term development.

At the global level, higher education has expanded dramatically over the past decades. According to UNESCO data, more than 260 million students are currently enrolled in higher education worldwide, reflecting increased access to education but also raising concerns about quality and effectiveness. In such conditions, simply providing access is not sufficient; students must be equipped with the ability to learn independently, manage their time, and maintain consistent engagement in the learning process. This has led to increased attention to self-regulated learning (SRL) as a key competence in modern education.

Research in educational psychology consistently demonstrates that motivation is a primary driving force behind learning behavior. Students with high intrinsic motivation tend to show greater persistence, deeper engagement, and better academic outcomes compared to those driven primarily by external factors. At the same time, self-regulation enables learners to translate motivation into effective action through processes such as goal setting, strategic planning, monitoring progress, and reflecting on outcomes. Studies by Zimmerman and other scholars indicate that students who actively use self-regulation strategies achieve significantly higher academic performance and demonstrate stronger problem-solving abilities.

The increasing integration of digital technologies in education further emphasizes the importance of these psychological factors. Online learning environments, learning management systems, and AI-based educational tools require students to independently organize their learning activities without constant external supervision. In such contexts, the absence of strong motivation and self-regulation skills often leads to reduced engagement and lower academic achievement. Therefore, the effectiveness of

modern educational technologies largely depends on students' psychological readiness to manage their own learning.

In Uzbekistan, the relevance of this issue is closely linked to ongoing reforms in higher education. Over the past decade, the number of higher education institutions has significantly increased, and the enrollment rate has grown from approximately 9% to over 40%, reflecting expanded access to tertiary education. At the same time, the introduction of the credit-modular system has increased the share of independent learning hours, requiring students to take greater responsibility for their educational progress. These reforms align with international standards but also highlight the need to develop students' internal motivation and self-regulatory competencies.

Furthermore, national educational strategies emphasize the preparation of independent, competitive, and lifelong learners capable of adapting to rapidly changing professional environments. This requires not only subject knowledge but also psychological readiness for Literature Review

The problem of psychological factors influencing motivation and self-regulation in students' independent learning activities has been widely explored within both Russian and international psychological and pedagogical traditions. The existing body of research demonstrates that independent learning is not merely a didactic form but a complex psychological process determined by internal motivation, cognitive strategies, and self-regulatory mechanisms. A comprehensive analysis of scientific literature reveals that motivation and self-regulation function as interrelated constructs that jointly determine the effectiveness of students' learning behavior.

Within the Russian psychological school, the theoretical foundations of this issue are closely connected with the cultural-historical approach of L.S. Vygotsky, who emphasized the social nature of cognitive development. According to Vygotsky, learning occurs through interaction and is internalized as higher psychological functions. In the context of independent learning, this implies that students gradually move from externally guided activity to self-directed regulation of their cognitive processes. His concept of the "zone of proximal development" is particularly relevant, as it explains how learners develop autonomy when engaged in tasks that challenge their current abilities but remain achievable with appropriate support. Thus, independent learning emerges as a stage where internal motivation and self-regulation replace external control.

A.N. Leontiev's activity theory further develops this perspective by highlighting the role of motivation as the driving force of human activity. He argued that any activity is structured around motives, goals, and actions, and that meaningful engagement occurs only when learners perceive personal relevance in the task. In independent learning contexts, this suggests that intrinsic motivation plays a decisive role in sustaining effort and engagement. Without internal motives, students are less likely to effectively regulate their learning processes. Therefore, motivation is not only a prerequisite but also a structural component of self-regulated learning.

S.L. Rubinstein's subject-activity approach also contributes significantly to understanding independent learning. He viewed the individual as an active subject capable of transforming reality through purposeful action. From this perspective, self-regulation is an expression of the learner's subjectivity, reflecting the ability to consciously plan, monitor, and evaluate one's own activity. Independent learning, therefore, is not simply an instructional requirement but a manifestation of the learner's active position in the educational process.

The works of D.B. Elkonin and V.V. Davydov, representatives of the developmental learning theory, further emphasize the importance of cognitive activity and theoretical thinking. They argue that effective learning occurs when students engage in problem-solving and conceptual understanding rather than mechanical memorization. Such learning environments stimulate both motivation and self-regulation, as students are required to actively construct knowledge and reflect on their cognitive processes. This aligns with the idea that independent learning fosters deeper understanding and long-term retention.

In international research, J. Zimmerman's theory of self-regulated learning provides one of the most comprehensive frameworks for analyzing students' independent learning behavior. Zimmerman conceptualizes self-regulation as a cyclical process involving forethought (goal setting and planning), performance (monitoring and strategy use), and self-reflection (evaluation and adjustment). His empirical studies demonstrate that students who effectively apply self-regulation strategies achieve higher academic success and exhibit greater persistence in learning tasks. This model highlights the dynamic interaction between cognitive, motivational, and behavioral components of learning.

E. Deci and R. Ryan's Self-Determination Theory (SDT) offers a deeper understanding of motivation in independent learning contexts. According to SDT, intrinsic motivation arises when three basic psychological needs-autonomy, competence, and relatedness-are satisfied. In higher education, independent learning environments that support autonomy encourage students to take responsibility for their learning, thereby enhancing both motivation and self-regulation. Conversely, controlling or overly structured environments may undermine intrinsic motivation and reduce students' engagement.

A. Bandura's social cognitive theory, particularly the concept of self-efficacy, also plays a crucial role in explaining students' independent learning behavior. Bandura posits that individuals' beliefs in their capabilities influence their motivation, effort, and persistence. Students with high self-efficacy are more likely to engage in challenging tasks, apply effective learning strategies, and regulate their behavior in the face of difficulties. Thus, self-efficacy serves as a mediating factor between motivation and self-regulation.

Furthermore, M. Csikszentmihalyi's concept of "flow" provides insight into optimal learning experiences. According to this theory, individuals become fully engaged in an activity when there is a balance between challenge and skill level. In independent learning, tasks that are neither too easy nor too difficult can induce a state of deep concentration and intrinsic enjoyment, which enhances both motivation and self-regulatory capacity. This suggests that the design of learning tasks plays a critical role in activating students' internal resources.

In addition, research by Pintrich and Schunk emphasizes the role of goal orientation and motivational beliefs in self-regulated learning. Their work demonstrates that students with mastery-oriented goals are more likely to adopt deep learning strategies, persist in the face of challenges, and regulate their learning effectively. This further confirms that motivation is not a static trait but a dynamic system influenced by contextual and psychological factors.

Overall, the analysis of Russian and international literature indicates that motivation and self-regulation are inseparable components of independent learning. Russian scholars primarily focus on the activity-based and developmental aspects of

learning, emphasizing the transformation of external regulation into internal control. In contrast, international research provides detailed models of self-regulation, motivation, and their interaction within learning processes. The integration of these perspectives allows for a more comprehensive understanding of independent learning as a psychologically complex and dynamically regulated activity.

Thus, the literature consistently supports the conclusion that enhancing students' motivation and self-regulation is essential for improving the effectiveness of independent learning. These psychological factors not only determine academic performance but also contribute to the development of lifelong learning skills, adaptability, and professional competence in a rapidly changing world.

Continuous self-development. However, practical observations indicate that not all students possess sufficient levels of motivation and self-regulation, which can limit the effectiveness of independent learning activities.

From a psychological perspective, motivation and self-regulation are deeply interconnected processes. Motivation provides the energy and direction for learning, while self-regulation ensures that this energy is effectively organized and sustained over time. Together, they form the foundation of autonomous learning behavior, which is essential in modern higher education.

Thus, the study of psychological factors influencing motivation and self-regulation in students' independent learning activities is not only theoretically significant but also has important practical implications. It contributes to improving the quality of higher education, enhancing student engagement, and preparing individuals who are capable of lifelong learning and professional self-development in a dynamic global environment.

Discussion. The findings of this study confirm that motivation and self-regulation act as core psychological mechanisms determining the effectiveness of students' independent learning activities. In modern higher education, where the emphasis increasingly shifts toward autonomy and learner-centered approaches, the ability of students to organize, control, and sustain their own learning processes becomes a decisive factor of academic success. The analysis demonstrates that independent learning is not merely a formal requirement within the curriculum but a complex, internally driven activity that depends on the interaction between motivational and regulatory processes.

One of the key outcomes of the discussion is the strong interdependence between intrinsic motivation and self-regulation. Students who are internally motivated tend to demonstrate higher levels of engagement, persistence, and cognitive involvement in learning tasks. They approach independent learning not as an obligation but as an opportunity for self-development and intellectual growth. This internal orientation encourages them to set meaningful goals, explore diverse learning strategies, and actively monitor their progress. In contrast, students who rely primarily on external motivation often show limited initiative and lower levels of self-regulatory behavior, which negatively affects the quality of their learning outcomes.

The study also highlights the crucial role of self-regulation as a mediator between motivation and actual learning performance. Even when motivation is present, without the ability to plan, organize, and evaluate one's actions, learning remains ineffective. Self-regulated students are capable of structuring their study time, selecting appropriate strategies, and adjusting their behavior based on feedback and reflection. This dynamic process transforms motivation into tangible academic results. Therefore, self-regulation

should be viewed not only as a cognitive skill but also as a psychological system integrating motivation, metacognition, and behavioral control.

Another important aspect revealed in the discussion is the role of reflection in enhancing independent learning. Reflective practices enable students to critically analyze their strengths and weaknesses, identify learning gaps, and refine their strategies. Through reflection, learners develop a deeper understanding of their cognitive processes and become more conscious of their learning behavior. This awareness strengthens their autonomy and contributes to the formation of a sustainable learning trajectory. Consequently, reflection acts as a key mechanism linking self-regulation with continuous personal and academic development.

The influence of self-efficacy and emotional factors also emerges as a significant dimension in independent learning. Students who believe in their capabilities are more likely to take initiative, engage in challenging tasks, and persist despite difficulties. On the contrary, low self-confidence often leads to avoidance behavior and reduced effort. Emotional regulation further supports self-regulated learning by helping students manage stress, maintain focus, and cope with academic challenges. Thus, motivation, self-regulation, and emotional stability together form an integrated system that determines the effectiveness of independent learning.

The discussion further indicates that the educational environment plays a critical role in shaping these psychological factors. Learning environments that promote autonomy, provide meaningful feedback, and encourage active participation significantly enhance both motivation and self-regulation. Innovative teaching methods, such as problem-based learning, project-based learning, and interactive digital tools, create conditions in which students are required to take responsibility for their own learning. In such contexts, independent learning becomes a natural extension of the educational process rather than a separate requirement.

At the same time, the expansion of digital education introduces both opportunities and challenges. While digital platforms provide access to vast learning resources and flexible learning pathways, they also require students to possess high levels of self-discipline and time management skills. Without adequate self-regulation, students may struggle with procrastination, distraction, and ineffective learning strategies. Therefore, the success of digital and blended learning models largely depends on the development of students' motivational and self-regulatory competencies.

Overall, the discussion demonstrates that motivation and self-regulation are not isolated variables but interconnected elements of a unified psychological system that underlies independent learning. Their interaction determines the depth of cognitive engagement, the sustainability of learning efforts, and the overall quality of educational outcomes. Strengthening these factors is essential for fostering autonomous learners who are capable of adapting to the demands of modern education and the labor market.

In conclusion, the development of motivation and self-regulation should be considered a strategic priority in higher education. By creating supportive learning environments, integrating psychological principles into teaching practices, and promoting reflective and autonomous learning, educational institutions can significantly enhance the effectiveness of students' independent learning activities and prepare them for lifelong learning and professional success.

Conclusion. The conducted analysis demonstrates that the psychological factors of motivation and self-regulation play a decisive role in ensuring the effectiveness of students' independent learning activities. In the context of modern higher education,

where autonomy, flexibility, and lifelong learning have become essential requirements, these factors are no longer supplementary but constitute the core of successful academic engagement. Independent learning can only be productive when it is supported by strong internal motivation and well-developed self-regulatory skills.

The findings confirm that intrinsic motivation serves as the primary driving force that initiates and sustains students' learning behavior. When students perceive learning as meaningful and personally relevant, they are more likely to engage deeply with academic tasks, demonstrate persistence, and seek new knowledge beyond formal requirements. This internal orientation transforms learning from a passive reception of information into an active, purposeful, and self-directed process.

At the same time, self-regulation acts as the operational mechanism that translates motivation into effective learning outcomes. Through goal setting, planning, monitoring, and reflection, students are able to organize their cognitive and behavioral resources in a structured and purposeful manner. The development of these skills enables learners to manage their time efficiently, overcome difficulties, and continuously improve their performance. Thus, self-regulation ensures the sustainability and effectiveness of independent learning over time.

An important conclusion of the study is that motivation and self-regulation function as an integrated psychological system. Neither factor alone is sufficient to guarantee successful independent learning; rather, their interaction determines the level of student engagement and academic achievement. High motivation without self-regulation may lead to inconsistent efforts, while strong regulatory skills without motivation may result in superficial or mechanical learning. Therefore, a balanced development of both components is essential.

The study also highlights the significant influence of educational environments on these psychological processes. Learning contexts that support autonomy, encourage initiative, and provide constructive feedback foster higher levels of motivation and self-regulation. Innovative pedagogical approaches, including problem-based learning, project-based learning, and the use of digital technologies, create conditions that stimulate students' active participation and responsibility for their own learning. However, these approaches are effective only when accompanied by deliberate efforts to develop students' psychological readiness for independent learning.

Furthermore, the increasing role of digital education underscores the necessity of strengthening students' ability to self-regulate their learning. In technology-rich environments, where external control is minimized, students must rely on their internal resources to maintain focus, manage time, and achieve learning goals. This makes the development of motivation and self-regulation not only an educational objective but also a key life competence.

In conclusion, enhancing the psychological foundations of motivation and self-regulation is essential for improving the quality of higher education and preparing students for the challenges of a rapidly changing world. By fostering autonomous, motivated, and self-regulated learners, higher education institutions can contribute to the development of individuals who are capable of continuous learning, professional growth, and effective adaptation in dynamic social and economic environments.

List of references.

1. Виготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интеллект-Центр, 1996. – 544 с.
5. Эльконин Д.Б. Психология развития. – М.: Академия, 2001. – 384 с.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
7. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
9. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1986. – 617 p.
10. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory into Practice. – 2002. – Vol. 41, № 2. – P. 64–70.

O'SMIRLARNING KASBIY QIZIQISHLARINI PSIXOLOGIK JIHATDAN O'RGANISH VA YO'NALTIRISH USULLARI

**Pardaqulov Norbek Pardaqulovich,
Qarshi davlat universiteti doktoranti**

Annotatsiya: Dunyoda barcha davlatlarda kadrlarni to'g'ri tanlash va ularni qiziqish hamda qobiliyatlariga mos sohalarga yo'naltirish muhim masalalardan biridir. Ushbu masalalarni yechishda bir nechta fanlar mas'ul hisoblanadi, ulardan biri psixologiyadir. Psixologiya shaxsning kasbiy qiziqishlari, qobiliatlari va faoliyatga moyilliklarini aniqlashda asosiy ilmiy yondashuvni taqdim etadi va shu jihatdan pedagogika bilan uzviy bog'lanadi. Shaxsning muayyan kasb yoki faoliyat yo'nalishlariga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirishda pedagogik kuzatuv va psixologik baholash bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kasb, psixologiya, pedagogika, kasbiy qiziqish, qobiliyat, shaxsning faoliyatga moyilligi, individual xususiyatlar, faoliyat yo'nalishi, psixologik baholash, pedagogik kuzatuv, ijtimoiy muhit, shaxsni yo'naltirish.

Аннотация: Во всех странах мира одной из важнейших задач является правильный отбор кадров и их распределение по направлениям деятельности с учётом интересов и способностей. Решением этих вопросов занимаются несколько наук, одной из которых является психология. Психология предоставляет научно обоснованный подход к выявлению профессиональных интересов, способностей и склонностей личности к определённой деятельности и в этом плане тесно связана с педагогикой. При выявлении и развитии интересов личности к конкретной профессии или направлению деятельности педагогическое наблюдение и психологическая оценка выступают взаимодополняющими инструментами.

Ключевые слова: профессия, психология, педагогика, профессиональные интересы, способности, склонности личности к деятельности, индивидуальные особенности, направление деятельности, психологическая оценка, педагогическое наблюдение, социальная среда, ориентация личности.

Annotation: In all countries of the world, one of the most important issues is the proper selection of personnel and their placement in fields that correspond to their interests and abilities. Several disciplines are responsible for addressing these issues, one of which is psychology. Psychology provides a scientific approach to identifying a person's professional interests, abilities, and inclinations toward certain activities, and

in this respect, it is closely linked with pedagogy. In determining and developing a person's interests in a specific profession or field of activity, pedagogical observation and psychological assessment serve as complementary tools.

Keywords: *profession, psychology, pedagogy, professional interests, abilities, personal inclination toward activity, individual characteristics, field of activity, psychological assessment, pedagogical observation, social environment, personal guidance.*

Psixologiya sohasida “kasbiy o‘zini o‘zi belgilash” tushunchasi bugungi kunda nafaqat jahon, balki O‘zbek psixologiyasida ham keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar obyekti sifatida o‘rganilmoqda. Ushbu tushuncha shaxsning o‘z hayotiy yo‘nalishini, shu jumladan kasbiy faoliyatini mustaqil aniqlash va tanlash qobiliyatini ifodalaydi. Kasbiy o‘zini belgilash jarayoni shaxsning individual qiziqishlari, qobiliyatlari, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlari hamda pedagogik va psixologik yordam vositalari bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘z taqdirini o‘zi belgilash masalasining mohiyatini chuqurroq tushunish uchun uning tarixiy ildizlariga murojaat qilish muhimdir. Tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra, birinchi marta kishilarni kasbga yo‘naltirish laboratoriyalari XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kela boshlagan. Bu jarayonni rag‘batlantirgan asosiy omillar ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bo‘lib, ulardan eng muhimlari sanoatning tez sur‘atlarda rivojlanishi, qishloq hududlaridan shaharlar tomon ommaviy migratsiya va ish topish hamda hayot sifatini yaxshilash istagi bilan bog‘liq shaharlarga ko‘chishdir.

Bu davrda kasbiy yo‘naltirishning ilmiy asoslari shakllanib, psixologik va pedagogik metodlar yordamida shaxsning qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlashga urg‘u berila boshlandi. Bu esa kasbiy o‘zini belgilash tushunchasining shakllanishida muhim tarixiy va nazariy zamin yaratdi. Hozirgi kunda bu soha nafaqat shaxsiy rivojlanish va kasbiy tayyorgarlik jarayonlarini tahlil qilishda, balki zamonaviy mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlashda ham muhim ilmiy asos sifatida xizmat qilmoqda. I.S.Konning so‘zlariga ko‘ra, “inson o‘z sa’y-harakatlari natijasida biror natijaga erishadi. Rivojlangan ijtimoiy ishlab chiqarish va rivojlangan ijtimoiy harakatchanlik shaxsiy tanlov doirasi va ko‘lamini kengaytirdi” [1:196]. Kasb tanlashdagi erkinlik shaxsni mustaqil ravishda qaror qabul qilish zarurati bilan yuzmayuz keltiradi. Shaxsga erkin qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish va kasb tanlash bo‘yicha mustaqil tanlovni amalga oshirish, oxir-oqibat, uning o‘zini anglash va shaxsiy iqtidorini aniqlash jarayonini rag‘batlantiradi.

Birinchi kasbga yo‘naltirish tizimining asosiy xususiyati “uch faktorli” yondashuvda namoyon bo‘lgan. Ushbu yondashuv F. Parsons tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, uning asosiy mohiyati shaxsning kasbiy yo‘nalishini aniqlashda uchta muhim omilni hisobga olishdan iborat edi. Birinchi omil – bu nomzodning qobiliyatlari, individual xususiyatlari va mavjud imkoniyatlaridir, ya’ni shaxsning kasbiy faoliyatga mos keladigan tabiiy va rivojlangan salohiyatini aniqlash. Ikkinchi omil – bu inson faoliyatini talab qiladigan kasb yoki lavozimning xususiyatlari va professional talablarining batafsil tahlilidir. Uchinchisi, ushbu ikki omil bilan bog‘liq ma’lumotlarni tizimli tarzda yig‘ish va solishtirish jarayonidir.

Parsons modeli doirasida shaxsning qobiliyatlari, psixologik xususiyatlari va imkoniyatlari haqida ma’lumotlar yig‘ilib, kasbiy talablar bilan taqqoslanadi. Bu yondashuvning ilmiy asosi tadqiqot usullarini – psixologik sinovlar, xotira va e’tibor darajasini o‘lchash, fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini baholashni o‘z

ichiga oladi. Shu orqali shaxsning ma'lum kasbga muvaffaqiyatli mos kelish darajasi prognoz qilinadi.

Bu metodologiya kasb tanlash jarayonining dolzarbligini yanada oshiradi, chunki u shaxsning individual salohiyatini, kasbning talablarini va muvofiqlikni ilmiy asoslangan tarzda aniqlashga imkon beradi. Shu bilan birga, uch faktorli yondashuv shaxsning kasbiy o'zini belgilash jarayonini tizimli, maqsadli va samarali qilishga xizmat qiladi, bu esa zamonaviy psixologik va pedagogik amaliyotlarda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Rossiyada o'ziga mos ish qidirish xizmatlarini taqdim etgan birinchi xizmat 1897-yilda paydo bo'lgan. Shu bilan birga, birinchisi o'quv yurtlari hamda fuqarolarni kasbga yo'naltirishga urinish haqidagi ma'lumotlar "Адрес-календарь", "Студенческий альманах" jurnallarida birinchilardan bo'lib e'lon qilindi.

Adabiyotlarda professor N. Kirev hamda M.Ribnikova va I.Ribnikovlar kasbga yo'naltirish xizmatlari va kasb tanlash haqida yoshlarga, maktab o'quvchilari hamda abituriyentlarga beminnat maslahatlarini berib o'tishgan. [2:147].

Rossiyadagi birinchi professional maslahat shtabi 1927-yilda Leningrad mehnat byurosida tashkil etilgan. Ishlab chiqarishni rivojlantirish, sog'liqni saqlash, ta'lim, fanni modernizatsiya qilish jarayonni rag'batlantirish tog'ri mutaxassislarni tanlash va ularni bozor ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qo'llab-quvvatlash muammolarini hal qilish bilan uzviy bog'liq. Kasbga yo'naltirish ishini gullagan davrga olib chiqishda maktablarda pedagoglar va professional maslahatchilar tomonidan amalga oshirilayotgan yoshlar bilan bog'liq kengashlarning o'рни nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagi muammoni hal qilishni optimallashtirish uchun mutaxassislar, professional maslahatchilar, maxsus ishlab chiqilgan professional kurslar bilan bir qatorda psixodiagnostika usullaridan foydalanish ancha samaraliroqdir. Shaxsning psixologik jarayonlari, uning qobiliyatlari va rivojlanish darajasi haqida ma'lumot olish uchun sinovdan o'tgan psixofiziologik funktsiyalarda (sezish funktsiyalari, idrok, e'tibor, vosita qobiliyatlari va boshqalar) tajriba olib borish ishning yechimiga yetib borishda sezilarli yengilliklar yaratadi. Amalga oshirilayotgan ushbu yondashuv sub'ektga o'zlarining kasbiy imkoniyatlarini xolisona baholash va kasbga yo'naltirish xizmatlarining xulosalari va tavsiyalariga nisbatan o'zini o'zi belgilashga imkon beradi. [3:566]

Maktablarda o'qituvchilar kasbga yo'naltirish masalalari bilan azal-azaldan shug'ullanib kelishgan, 1932-yilda esa maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini-o'zi belgilash tadqiqotlarini muvofiqlashtirish bilan shug'ullanadigan shtab tashkil etilgan [4]. Biroq, 1937-yilda Markaziy qo'mitaning VKP (b) "Xalq so'rovlari komissiyasi tizimidagi pedagogik buzilishlar to'g'risida" chiqargan qaror asosida mehnat, o'qitish va kasbga yo'naltirish taqiqlangan. Keyinchalik faqat XX asrning 50-yillariga kelib yana maktabda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish muammolari bo'yicha birinchi ishlar paydo bo'la boshladi. Maktab o'quvchilarini kasb tanlashga tayyorlash maqsadida kasb-hunar texnikumlari hamda maktablar bilan aloqani mustahkamlash borasida jiddiy ishlar amalga oshirildi. Butunittifoq ilmiy-tadqiqot institutining mehnat psixologiyasi kafedrası, kasbiy ta'lim markazi (Leningrad) olimlari maktabda kasbga yo'naltirishda yordam berish uchun mo'ljallangan uslubiy tavsiyalar yig'ish, professional ma'lumotlarni qayta ishlash, saqlash va tezkor olish metodologiyasini ishlab chiqishdi hamda, yoshlar uchun kelajakda to'g'ri kasb tanlash uchun katta zamin yaratib berishdi.

Turli tashkilot, idora va muassasalarning sa'y-harakatlarini tizimli tarzda birlashtirib, kasbga yo'naltirish va professional masalalarni hal qilishga qaratilgan

kompleks tizim ishlab chiqilgan. Ushbu tizim doirasida turli faoliyatlarni yuqori darajada muvofiqlashtirish kasbga to'g'ri yo'naltirish ishlarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar darajasi ham muhim ahamiyat kasb etadi va ularning sifat jihatidan yuqori ekanligini ta'kidlash mumkin.

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, XX asrning 60-yillaridan 80-yillarining o'rtalarigacha bo'lgan davrda kasbga yo'naltirish tizimi rivojlanishining eng yuqori cho'qqisiga yetgan deb baholash mumkin. Bu davrda kasbga yo'naltirish jarayonlari nafaqat amaliy faoliyatda, balki psixologik va pedagogik tadqiqotlar asosida ilmiy asoslangan yondashuvlar bilan mustahkamlandi, natijada shaxsning qobiliyatlari va kasbiy qiziqishlariga mos yo'naltirish samaradorligi sezilarli darajada oshdi.

1984-1986-yillarda ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadigan kasb-hunar maktablari yoshlarni kasbga yo'naltirish va mehnatga o'rgatish bilan tizimli va chuqur shug'ullana boshladi. Isloh qilingan umumta'lim maktablari va kasb-hunar maktablari, shuningdek, vazirliklar tomonidan tashkil etilgan umumiy va kasbiy ta'lim muassasalari kasbga yo'naltirish xizmatlarida sezilarli o'zgarishlar yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Avvalgi davrda professional maslahatchining asosiy vazifasi shaxsning individual va psixologik xususiyatlarini korrelyatsiya qilish, ya'ni ularni kasbiy talablar bilan solishtirishdan iborat edi. Shaxsning qobiliyatlari, individual xususiyatlari va professional tavsiyalari asosida kasbga yo'naltirish odatda ijtimoiy buyurtmalar va talablar asosida amalga oshirilgan. Shu bilan birga, kasbga yo'naltirishning ushbu yondashuvi shaxsning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish darajasini cheklab, ko'proq jamiyat va mehnat bozori talablariga yo'naltirilgan edi.

Klimov o'z ishida ta'kidlaganidek Nega bu vaqt oralig'i muhim va burilish nuqtasidek tuyuladi? Birinchidan, chora-tadbirlar majmui sifatida "kasbga yo'naltirish" tushunchalari o'rtasida o'zaro farq mavjud. Kasb tanlashda yordam ko'rsatish, shu jumladan kasbga oid maslahatlar berish; turli ish sohalari haqida ma'lumot, ayni paytda "professional o'z taqdirini o'zi belgilash" ko'proq ongli qaror qabul qilish bilan bog'liq" [5:248].

Ikkinchidan, yuqorida ta'kidlanganidek, "kasbga yo'naltirish" jarayoni murakkab va ko'p qirrali tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon ma'lum natijalarga erishishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi va "professional o'zini-o'zi belgilash" kontseptsiyasi ba'zi sharoitlarda o'z vaqtdan cho'zilishi mumkin. Bu cho'zilishga tashqi va ichki omillar ta'sir ko'rsatadi: tashqi omillar qatoriga mamlakatning iqtisodiy va siyosiy holati, davrga xos kasblar va ularning talab darajasi kiradi; ichki omillar esa shaxsning muayyan rivojlanish bosqichidagi individual xususiyatlari, shaxsiy ehtiyojlari, motivatsiyalari, qadriyat tizimi va boshqa psixologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Shunga qaramay, allaqachon mavjud tajribalar va tadqiqotlar asosida "professional o'zini-o'zi belgilash" jarayonini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish, uning strukturaviy komponentlarini aniqlash va har bir elementning mazmunini tavsiflash mumkin. Bu esa kasbga yo'naltirishning samaradorligini oshirish va shaxsning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va kasbiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tizimli yondashuvni ishlab chiqishga imkon beradi.

Keling, ushbu masaladagi nazariy yondashuvlarni batafsilroq ko'rib chiqaylik. G'arb psixologiyasida kasbga yo'naltirish va professional o'zini belgilash bo'yicha turli nazariy yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Shu sohada J. Krumboltz, R. Kinnear, E.

Herr, N. Gisbers, I. Mur, A. Maslou, J. Golland, Fukuyama, D. Super va boshqa olimlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va konsepsiyalar sohaning rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan deb hisoblanadi. Bu nazariyalar shaxsning kasbiy tanlovini, qobiliyat va qiziqishlarini aniqlash hamda kasbiy yo'nalishini shakllantirish jarayonlarini ilmiy asoslash imkonini beradi.

Shunday qilib, J.Krumbolts va R. Kinnear kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayoni faqat ma'lum narsalarni qayta ishlash bilan bevosita bog'liq emasligini isbotlab berish bilan birga shaxslararo aloqada mijoz tomonidan olingan ma'lumotlar professional maslahatchining asosiy quroli ekanligini ta'kidlab o'tishgan. "Kasb – inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba'zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida - remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig'uvchi chilangar kabi yo'nalishlar mavjud. Demak, har bir kasbga xos bo'lgan yo'nalishlar mavjud bo'ladi. Bu esa inson faoliyatini kengayib borayotganligini, har bir sohani o'ziga xos tor jabhalari borligini tasdiqlaydi" [6:5]. Shu sababli o'smirlarni kasb tanlash jarayonida to'g'ri yo'naltirish masalasi bugungi kunda juda dolzarb hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish nafaqat shaxsning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlarini aniqlash, balki ularni kasbiy faoliyatga moslashtirish orqali optimal rivojlanish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Har bir shaxs o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos keladigan kasb egasi bo'lsa, bu nafaqat uning shaxsiy muvaffaqiyati va professional o'sishiga, balki faoliyat olib borilayotgan sohaning samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, shaxsning qobiliyati va qiziqishlariga mos keladigan kasb tanlashi uning mehnat faoliyatidagi motivatsiyasini oshiradi, ijodiy yondashuv va mas'uliyat darajasini mustahkamlaydi, shuningdek, professional yo'nalishda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, kasbga yo'naltirish tizimi shaxsning individual psixologik xususiyatlari, ijtimoiy muhit va pedagogik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv sifatida ko'rilishi lozim. Bu esa nafaqat o'smirlarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlaydi, balki jamiyatning mehnat resurslaridan samarali foydalanishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov F., Abduraxmonova Z. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018. – 352 b.
2. Кон И.С. Открытие "Я" Историко-психологический этюд. // Новый мир. – 1977. – 196 с.
3. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – Москва: «Академия». 345 с.
4. Бодров В.А. Психологические основы профессиональной деятельности: хрестоматия. – Москва: ПЕР СЭ, 2007. – 855 с.
5. Пряжникова Е.Ю. К вопросу об истории развития профориентации и профессионального самоопределения. // Вопросы образования. – 2006. - №6. – 224-230 с.
6. Климов Е.А. Введение в психологию труда: учебник для студентов вузов. – Москва: ЮНИТИ, 1998. – 350 с.

JAMOADAGI ZIDDIYATLARNI BARTARAF ETISHDA MUASSASA RAHBARINING BOSHQARUVCHILIK QOBILIYATI

Qo'ziyeva Sayohat Abdurasulovna,
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish institutining Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy muassasalarda yuzaga keladigan jamoaviy ziddiyatlarni samarali boshqarishda rahbarlik qobiliyatining tutgan o'rni va rolini o'rganadi. Maqolada ziddiyat turlari, ularning sabablari, rahbarning kompetensiya tizimi va amaliy boshqaruv strategiyalari keng tahlil etiladi. Ziddiyatni konstruktiv hal etish nafaqat muassasa unumdorligini oshirishga, balki jamoaviy ruhni mustahkamlashga xizmat qiladi. Grafiklar va jadvallar asosida tadqiqot natijalari vizual tarzda taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: ziddiyat, rahbarlik, boshqaruvchilik qobiliyati, mediatsiya, jamoaviy munosabatlar, kommunikatsiya, konfliktologiya.

1. Ziddiyat tushunchasi va muassasadagi o'rni

Ziddiyat (lot. conflictus — to'qnashuv) — ikki yoki undan ortiq tomon o'rtasida manfaatlar, qadriyatlar, maqsadlar yoxud resurslarga nisbatan yuzaga keladigan qarama-qarshilik holati. Psixologiya va boshqaruv ilmidagi ziddiyat salbiy hodisa sifatida emas, balki tashkilot rivojlanishining tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Har bir muassasada insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar murakkab tizim hosil qiladi va bu tizimda ziddiyatning paydo bo'lishi tabiiy jarayondir.

Zamonaviy tadqiqotlarga ko'ra, rahbarlar ish vaqtining taxminan 20–40 foizini turli xil mojarolarni hal qilishga sarflaydi. Bu ko'rsatkich ziddiyat boshqaruvining tashkilot samaradorligiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi. Konstruktiv tarzda hal etilgan ziddiyat jamoaviy hamkorlikni, ijodkorlikni va muammolarni topish qobiliyatini oshiradi. Boshqaruvsiz qoldirilgan ziddiyat esa xodimlarning ish unumdorligini pasaytiradi, psixologik iqlimni yomonlashtiradi va muassasada kadrlar almashinuvini tezlashtiradi.

1-jadval. Muassasalardagi ziddiyat turlari va ularning tavsifi

Ziddiyat turi	Asosiy belgilari	Kelib sabablari	chiqish	Rahbarning harakati
Shaxslararo ziddiyat	Ikki yoki undan ortiq xodim o'rtasidagi ochiq to'qnashuv	Shaxsiy qarama-qarshilik, manfaatlar farqi		Mediatsiya, individual suhbat
Guruhlararo ziddiyat	Bo'limlar yoki jamoalar o'rtasidagi kelishmovchilik	Resurslar taqsimoti, maqsadlar ziddiyati		Muzokaralar, vazifalarni qayta taqsimlash
Rol ziddiyati	Xodimning mas'uliyati noaniq yoki qarama-qarshi	Lavozim tavsifi noaniqligi, ikki xo'jayinlik		Rol va vazifalarni aniq belgilash
Tashkiliy ziddiyat	Tuzilmaviy muammolardan kelib chiqadigan keskinlik	Noto'g'ri tuzilma, noaniqligi	tashkiliy jarayon	Jarayonlarni qayta ko'rib chiqish, isloh

Ziddiyat turi	Asosiy belgilari	Kelib sabablari	chiqish	Rahbarning harakati
Qadriyatlar ziddiyati	Xodimlar o'rtasidagi madaniy va qadriyatlar farqi	Turli madaniy fon, korporativ madaniyat kamchiligi		Korporativ madaniyatni mustahkamlash

Manba: Muallif tomonidan adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ziddiyatlarning har bir turi o'ziga xos xususiyatlarga ega va rahbardan muayyan yondashuvni talab qiladi. Shaxslararo ziddiyatlar ko'pincha individual mediatsiyani, tashkiliy ziddiyatlar esa tizimli islohlarni taqozo etadi.

2. Rahbarning boshqaruvchilik qobiliyati: asosiy kompetensiyalar

Boshqaruvchilik qobiliyati — bu rahbarning vaziyatni to'g'ri tahlil qila olish, samarali qaror qabul qilish va jamoani belgilangan maqsad sari yo'naltira olish ko'nikmalar majmuasidir. Ziddiyat holatlarida bu qobiliyat alohida ahamiyat kasb etadi, chunki rahbar nafaqat boshqaruvchi, balki vositachi (mediator) va motivator sifatida ham harakat qilishi lozim.

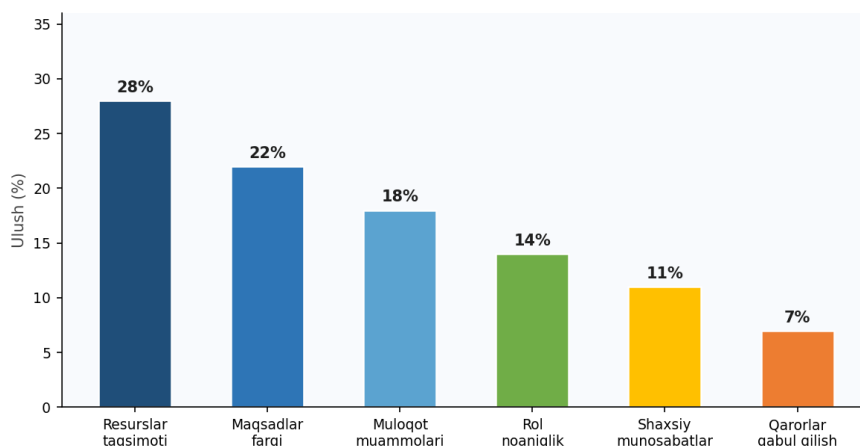
Boshqaruvchilik qobiliyatining markazida empatiya, kommunikatsiya va strategik fikrlash turadi. Empatiya — xodimning his-tuyg'ularini tushunish va qabul qilish qobiliyati — ziddiyat holatlarida ishonch muhitini shakllantirish uchun zaruriy shart hisoblanadi. Rahbar birinchi navbatda tinglash qobiliyatiga ega bo'lishi, barcha tomonlarning manfaatlarini adolatli baholashi va qarorlarida shaxsiy tarafdashlikdan xoli bo'lishi kerak.

2-jadval. Ziddiyat boshqaruvida rahbarning asosiy kompetensiyalari

Kompetensiya	Mohiyati	Amaliy ko'rinishi
Empatiya	Xodimlarning his-tuyg'ularini tushunish va qabul qilish	Faol tinglash, xodim nuqtai nazariga e'tibor berish
Kommunikatsiya	Aniq, ochiq va ikki tomonlama muloqot yuritish	Muntazam yig'ilishlar, ochiq eshik siyosati
Qaror qabul qilish	Ziddiyat holatida adolatli va tezkor qaror chiqarish	Ma'lumotlarga asosanib, barcha tomonlarni tinglab qaror qabul qilish
Mediatsiya	Nizoli tomonlar o'rtasida vositachi bo'lish	Uchrashuvlarni tashkil etish, munosib echim topish
Stressga chidamlilik	Keskinlik sharoitida sakin va izchil harakat qilish	Bosim ostida mantiqiy fikrlash, panikadan qochish
Strategik fikrlash	Ziddiyatning uzoq muddatli oqibatlarini oldindan ko'ra bilish	Riskni baholash, profilaktik chora-tadbirlar

Manba: Kompetensiyalar modeli asosida muallif tuzgan tasnif.

1-rasm. Muassasalarda ziddiyat kelib chiqish sabablari (%)

1-rasm. Muassasalarda ziddiyat kelib chiqish sabablari (%)

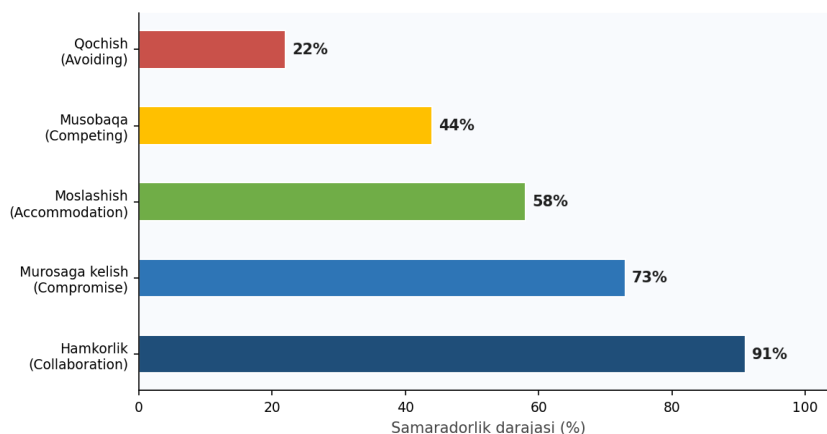
Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, ziddiyatlarning 28 foizi resurslar taqsimotidagi nomutanosiblikdan, 22 foizi maqsadlar farqidan va 18 foizi muloqot muammolaridan kelib chiqadi. Bu natijalar rahbarning resurslarni adolatli taqsimlash va ochiq muloqot muhitini shakllantirish mas'uliyatini alohida ko‘rsatib beradi.

3. Ziddiyatlarni boshqarish strategiyalari va uslublari

Amerikalik psixologlar K. Tomas va R. Kilmann ziddiyatni hal etishning beshta asosiy uslubini ishlab chiqqan: hamkorlik (collaboration), murosas (compromise), moslashish (accommodation), raqobat (competing) va qochish (avoiding). Ushbu uslublar doirasi rahbarning qaysi vaziyatda qanday harakat qilishi lozimligini tushunishga yordam beradi.

Hamkorlik uslubini eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi — tomonlar birgalikda barcha manfaatlarni qondiruvchi echim izlaydi. Bu uslub vaqt talab etsa-da, uzoq muddatda eng barqaror natijalarga olib keladi. Murosas uslubini esa tez yechim kerak bo‘lganda qo‘l keladi: tomonlarning har biri qisman yon beradi va o‘rtacha yechimga kelishadi.

2-rasm. Ziddiyatni boshqarish uslublarining samaradorligi (%)

2-rasm. Ziddiyatni boshqarish uslublarining samaradorligi (%)

3-jadval. Ziddiyatni boshqarish uslublari taqqoslamasi

Uslub nomi	Qo‘llanilish holati	Afzalliklari	Kamchiliklari	Samaradorlik
Hamkorlik	Murakkab, uzoq muddatli nizolar	Barcha tomonlar qoniqadi,	Vaqt talab etadi	91%

Uslub nomi	Qo'llanilish holati	Afzalliklari	Kamchiliklari	Samaradorlik
		ishonch ortadi		
Murosa	Tezkor yechim kerak bo'lganda	Oson amalga oshiriladi	Har kim kam qoniqadi	73%
Moslashish	Munosabat muhimroq bo'lganda	Hamkorlikni saqlaydi	Muammo hal bo'lmaydi	58%
Raqobat	Shoshilinch qaror zarurati	Tezkor natijaviy	Ishonch pasayishi xavfi	44%
Qochish	Mayda kelishmovchilikda	Kuchayishning oldi olinadi	Muammo yig'ilib qoladi	22%

Manba: Tomas-Kilmann modeli asosida muallif tomonidan kengaytirilgan tahlil.

Jadval va diagrammadan ko'rinib turibdiki, hamkorlik va murosa uslublari eng yuqori samaradorlikni ko'rsatadi. Rahbar vaziyatga qarab ushbu uslublar orasida moslashuvchanlik bilan harakat qilishi, bir xil yondashuvga bog'lanib qolmasligi zarur.

4. Rahbarning kommunikatsiya va mediatsiya roli

Muassasada rahbarning kommunikatsiya qobiliyati ziddiyatni oldindan oldini olishning eng kuchli vositasi hisoblanadi. Ochiq eshik siyosati, muntazam individual suhbatlar va jamoaviy yig'ilishlar xodimlar o'rtasidagi muloqotni faollashtirib, muammolarni ularning yiriklashib ketishidan oldin hal qilish imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, muntazam fikr-mulohaza almashuvini yo'lga qo'ygan rahbarlar jamoasida ziddiyatlar soni 35–45 foizga kamayadi.

Mediatsiya jarayonida rahbar quyidagi bosqichlarni izchil bajarishi lozim: birinchidan, barcha tomonlarni alohida-alohida tinglab, ularning manfaatlari va istiqbollari aniqlab oladi; ikkinchidan, nizoli tomonlarni umumiy muloqot uchun bir joyga to'playdi va qoidalarni belgilaydi; uchinchidan, muloqot jarayonida neytral pozitsiyani saqlab, nizoning hissiy qismini faktual qismdan ajratib ko'rsatadi; to'rtinchidan, tomonlarni ikkala tomon uchun ham maqbul echimni birgalikda ishlab chiqishga undaydi. Bu jarayon uchun rahbardan yuqori darajada chidamlilik, vaziyatni obyektiv baholash va qarorni adolatli tarzda mustahkamlash ko'nikmasi talab etiladi.

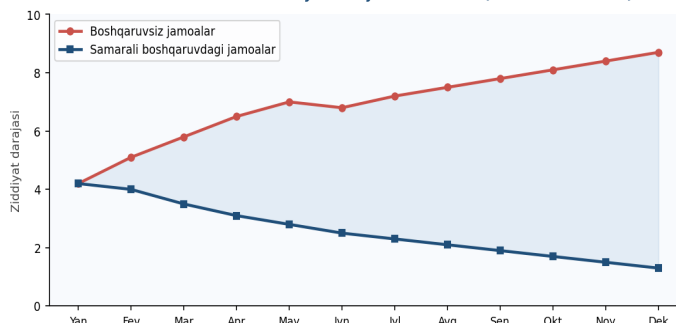
Ziddiyatdan keyingi davrda rahbarning vazifasi - erishilgan kelishuvning amalda bajarilishini kuzatish va tomonlar o'rtasida barqaror munosabatlarni qayta tiklashga ko'maklashishdir. Bu bosqichni e'tibordan chetda qoldiradigan rahbarlar ko'pincha ziddiyatning qayta bosh ko'tarishi bilan duch keladilar.

5. Profilaktika va amaliy tavsiyalar

Ziddiyatni bartaraf etishdan ko'ra uning oldini olish ancha samarali strategiya hisoblanadi. Rahbar profilaktika uchun quyidagi vositalardan foydalana oladi: tashkiliy muhitni sog'lomlashtirish — aniq rol va vazifalarni belgilash, adolatli ish haqi tizimi, shaffof baholash mezonlarini joriy etish. Psixologik iqlimni yaxshilash uchun jamoaviy trening va seminarlar, xodimlar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkiliy darajadagi chora-tadbirlardan tashqari, rahbar o'zining shaxsiy rivojlanishiga ham e'tibor berishi zarur. Ziddiyatologiya, psixologiya va muloqot texnikasi bo'yicha bilimlarni muntazam oshirish, tajribali murabbiylardan maslahat olish va o'z rahbarlik uslubiga tanqidiy nazar bilan qarash — bularning barchasi rahbarning boshqaruvchilik qobiliyatini yangi darajaga ko'taradi.

3-rasm. Yil davomida ziddiyat darajasi dinamikasi (10 ballik shkalada)

3-rasm. Yil davomida ziddiyat darajasi dinamikasi: samarali boshqaruv ta'siri

Chiziqli diagramma samarali ziddiyat boshqaruvi amalga oshirilmagan jamoalarda yil davomida keskinlik darajasi barqaror o'sib borishini (4.2 balldan 8.7 ballga), samarali boshqaruvdagi jamoalarda esa sezilarli pasayishni (4.2 balldan 1.3 ballga) ko'rsatmoqda. Bu farq rahbarning proaktiv aralashuvining hayotiy zaruratini yaqqol isbotlaydi.

Yuqorida bayon etilgan tahlil va ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy muassasa rahbari uchun ziddiyat boshqaruvi bir qo'shimcha vazifa emas, balki rahbarlik mahoratining ajralmas qismidir. Empatiya, kommunikatsiya va mediatsiya ko'nikmalariga ega rahbar jamoani birlashtiruvchi, muassasaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy kuchga aylanadi. Ziddiyatga konstruktiv yondashuv muassasani o'sish va taraqqiyot manbai sifatida yanada mustahkam poydevorga qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. Ximerston.
2. Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. The International Journal of Conflict Management, 13(3), 206–235.
3. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). Organizational Behavior (18th ed.). Pearson Education.
4. Karimov I.A. (1998). O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida. — Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
5. Qodirov B.R. (2020). Tashkiliy psixologiya asoslari. — Toshkent: Ma'naviyat.

ЗАЩИТА ПОДРОСТКОВ ОТ ДЕСТРУКТИВНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ИДЕЙ: ПСИХОПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ СТРАТЕГИИ

*Маматраимов Джуманазар Маматмуродович,
Независимый исследователь Национальный педагогический
университет имени Низами, Узбекистан*

Аннотация. В статье рассматриваются психопрофилактические и социальные стратегии защиты подростков от деструктивных религиозных идей. Исследование показывает, что снижение психологической устойчивости, недостаточно развитое критическое мышление и слабость системы социальной

поддержки делают подростков уязвимыми к деструктивным влияниям. Психопрофилактические стратегии направлены на развитие личности, эмоционального интеллекта и стрессоустойчивости. Социальные стратегии включают формирование позитивной групповой среды, развитие лидерских навыков и укрепление поддержки со стороны семьи, школы, сверстников и общественных институтов. Результаты исследования показывают, что комплексное применение психопрофилактических и социальных стратегий позволяет эффективно защищать подростков от деструктивного религиозного воздействия. Статья представляет практическую ценность для психологов, педагогов и общественных организаций.

Ключевые слова: Психопрофилактика, социальные стратегии, подростки, деструктивные религиозные идеи, психологическая устойчивость, социальная поддержка.

Abstract. This article examines psychoprophylactic and social strategies for protecting adolescents from destructive religious ideas. The study demonstrates that decreased psychological resilience, underdeveloped critical thinking, and weak social support systems make adolescents vulnerable to destructive influences. Psychoprophylactic strategies focus on personal development, emotional intelligence, and stress resistance. Social strategies involve creating a positive group environment, developing leadership skills, and strengthening support from family, school, peers, and community institutions. The findings indicate that the combined application of psychoprophylactic and social strategies effectively safeguards adolescents from destructive religious influence. This article provides practical recommendations for psychologists, educators, and community organizations.

Key words: Psychoprophylaxis, social strategies, adolescents, destructive religious ideas, psychological resilience, social support.

Введение. В современном глобализированном и цифровом обществе вопросы психологической безопасности подростков приобретают особую актуальность. Подростковый возраст характеризуется формированием личной идентичности, повышенной эмоциональной чувствительностью и активным поиском социального признания, что делает молодых людей уязвимыми к воздействию деструктивных религиозных идей и экстремистского контента. В этих условиях важную роль играют психопрофилактические и социальные стратегии, направленные на укрепление психологической устойчивости и формирование позитивного социального окружения.

Психопрофилактические стратегии включают развитие критического мышления, эмоционального интеллекта, стрессоустойчивости и способности адекватно реагировать на сложные социальные ситуации. Они помогают подросткам осознанно оценивать информацию, различать конструктивные и деструктивные влияния и самостоятельно принимать решения, способствующие их психологическому благополучию.

Социальные стратегии основываются на использовании ресурсов семьи, школы, сверстников и общественных институтов. Создание поддерживающей и конструктивной групповой среды, развитие лидерских и коммуникативных навыков, а также вовлечение подростков в позитивные социальные практики повышают их сопротивляемость деструктивным идеям. Исследования показывают, что интеграция психопрофилактических и социальных стратегий

обеспечивает комплексную защиту подростков от радикализации и способствует формированию психологически здоровой личности.

Таким образом, изучение и внедрение эффективных психопрофилактических и социальных стратегий является не только научной, но и практической необходимостью. Оно позволяет разработать системные подходы к предотвращению вовлечения подростков в деструктивные религиозные течения, укрепить их психологическую устойчивость и способствовать формированию безопасной и здоровой социальной среды.

Анализ литературы. Современные исследования подчеркивают критическую роль психопрофилактических и социальных стратегий в защите подростков от деструктивных религиозных идей. Подростковый возраст является периодом интенсивного формирования идентичности, эмоциональной чувствительности и потребности в социальном признании. Эти особенности делают молодых людей уязвимыми к экстремистскому контенту и манипулятивным религиозным идеям.

Русские ученые Е. Е. Бочарова и Ю. Р. Тагильцева в своих работах отмечают, что недостаточная социальная поддержка и отсутствие позитивных лидеров в подростковой среде повышают риск вовлечения в деструктивные идеологии. Они выделяют, что психопрофилактические подходы, направленные на развитие критического мышления, эмоционального интеллекта и стрессоустойчивости, способствуют формированию устойчивой психологической позиции и способности противостоять манипулятивному контенту.

Широкий вклад в понимание этих процессов внесли и международные исследователи. Так, Bandura (1977) в рамках теории социального научения показал, как моделирование поведения и наблюдение за ролями значимых взрослых и сверстников влияет на формирование ценностных ориентаций подростков. Erikson (1968) подчеркивает, что успешное формирование идентичности снижает уязвимость к экстремистским идеям, тогда как кризис идентичности увеличивает риск радикализации. Boyd (2014) и Livingstone & Smith (2014) исследовали влияние цифровой среды и социальных сетей на подростков, показывая, что без конструктивной социальной поддержки и позитивных ролевых моделей подростки чаще сталкиваются с деструктивным контентом.

Исследования Sunstein (2017) и UNESCO (2018) демонстрируют, что «эффект эхо-камер» в социальных сетях способствует ускоренному распространению радикальных идей, тогда как социальные и образовательные стратегии, направленные на развитие лидерских качеств, критического мышления и активного участия в позитивных групповых практиках, служат надежным барьером против радикализации.

Местные исследователи, такие как В. М. Каримова и Ш. Р. Исламов, подчеркивают значение комплексного подхода: психопрофилактика в сочетании с укреплением социальных ресурсов - семьи, школы, сверстников и общественных институтов - позволяет эффективно защищать подростков от деструктивных религиозных влияний. Их работы показывают, что формирование конструктивного лидерства внутри групп подростков повышает психологическую устойчивость, снижает агрессивность и способствует развитию критического восприятия информации.

Таким образом, анализ литературы демонстрирует, что психопрофилактические и социальные стратегии взаимодополняют друг друга, создавая комплексный механизм защиты подростков от деструктивных религиозных идей. Эффективная интеграция личностных и социальных ресурсов позволяет не только снижать уязвимость подростков к радикализации, но и формировать устойчивую, социально адаптированную и психологически здоровую личность.

Методология исследования. Целью настоящего исследования является эмпирическое изучение влияния психопрофилактических и социальных стратегий на защиту подростков от деструктивных религиозных идей. Исследование направлено на выявление взаимосвязи между уровнем использования социальных ресурсов, наличием позитивных лидеров и устойчивостью подростков к деструктивному влиянию религиозного характера.

Для достижения поставленной цели применялась комплексная методика, включающая как количественные, так и качественные методы исследования. Основным инструментом сбора данных стал опросник (анкета), состоящий из трех блоков. Первый блок оценивал уровень вовлеченности подростков в социальные сети и участие в школьных и внеурочных социальных проектах, второй блок определял влияние позитивного лидерства и ролевых моделей в сверстниковой среде, а третий блок измерял восприимчивость подростков к деструктивным религиозным идеям и уровень психологической устойчивости, включая показатели тревожности, агрессивности и социальной адаптации. Вопросы анкеты были оформлены по Likert-шкале от 1 (полностью не согласен) до 5 (полностью согласен).

Исследование охватило 120 подростков в возрасте от 14 до 17 лет, учащихся общеобразовательных школ и академических лицеев. Полученные данные были обработаны с помощью SPSS (Statistical Package for the Social Sciences), с применением дескриптивной статистики и корреляционного анализа для выявления взаимосвязей между социальными ресурсами, лидерством и устойчивостью к деструктивным идеям.

Результаты анализа SPSS

Таблица 1. Взаимосвязь уровня социально-психологических ресурсов и устойчивости к деструктивным религиозным идеям (данные SPSS)

Переменные	N	Среднее значение	Стандартное отклонение	Коэффициент корреляции Пирсона (r)	p-значение
Уровень социально-психологических ресурсов	120	3,92	0,71	0,58	0,001
Устойчивость к деструктивным религиозным идеям	120	3,36	0,68		

Из таблицы видно, что существует статистически значимая положительная корреляция ($r = 0,58$; $p < 0,01$) между уровнем социально-психологических ресурсов и устойчивостью подростков к деструктивным религиозным идеям. Это подтверждает гипотезу о том, что высокий уровень социальной поддержки,

наличие позитивных лидеров и конструктивное участие в социальных группах способствует формированию устойчивой психологической позиции у подростков.

Таким образом, методология исследования демонстрирует, что комбинация психопрофилактических стратегий и активного социального лидерства эффективно повышает сопротивляемость подростков к деструктивным религиозным влияниям. Использование SPSS позволяет не только количественно оценить взаимосвязи, но и эмпирически подтвердить значимость социальных и психологических факторов в профилактике радикализации.

Обсуждение результатов. Анализ полученных данных и результатов предыдущих исследований демонстрирует, что психопрофилактические и социальные стратегии являются ключевыми факторами защиты подростков от деструктивных религиозных идей. Положительная корреляция между уровнем социально-психологических ресурсов и устойчивостью подростков к деструктивному контенту ($r = 0,58$; $p < 0,01$) подтверждает, что наличие поддерживающей среды, ролевых моделей и активного лидерства внутри групп подростков напрямую влияет на формирование критического мышления и психологической устойчивости.

Психопрофилактические меры, такие как развитие эмоционального интеллекта, навыков саморегуляции и стрессоустойчивости, позволяют подросткам более осознанно оценивать информацию, поступающую из социальных сетей и групп сверстников, а также противостоять манипулятивным и радикальным сообщениям. Эти выводы согласуются с концепциями Bandura (1977), утверждающего, что моделирование конструктивного поведения значимыми взрослыми и сверстниками играет важную роль в формировании ценностных ориентаций, а также с результатами Erikson (1968), подчеркивающего, что формирование стабильной идентичности снижает уязвимость к экстремистским идеям.

Социальные стратегии, включая активное участие подростков в групповых проектах, развитие лидерских и коммуникативных навыков, а также поддержка семьи и образовательных учреждений, создают конструктивное окружение, которое функционирует как барьер против радикализации. Boyd (2014) и Livingstone & Smith (2014) отмечают, что социальные сети могут как усиливать, так и снижать риск вовлечения в деструктивный контент в зависимости от качества социальной поддержки и присутствия положительных ролевых моделей.

Важно подчеркнуть, что интеграция психопрофилактических и социальных стратегий оказывает синергетический эффект: одновременно укрепляя внутренние психологические ресурсы подростка и формируя безопасное социальное окружение, эти подходы создают комплексный механизм защиты. Исследование показывает, что подростки, обладающие высоким уровнем социальных ресурсов и вовлеченные в конструктивные лидерские активности, демонстрируют более низкую восприимчивость к деструктивным религиозным идеям, меньшую склонность к агрессии и более высокую способность к критическому осмыслению информации.

Таким образом, результаты подчеркивают необходимость системного и комплексного подхода к профилактике радикализации среди подростков. Эффективная защита требует одновременно развития личностных и социальных ресурсов, формирования позитивного лидерства в группах сверстников,

активного участия семьи и образовательных институтов, а также внедрения программ, направленных на развитие критического мышления и медиаобразованности. Только такой интегрированный подход позволяет создать устойчивую, психологически безопасную и социально адаптированную среду для формирования здоровой личности подростка, способной противостоять деструктивным религиозным влияниям.

Вывод. Проведенное исследование демонстрирует, что психопрофилактические и социальные стратегии являются ключевыми факторами защиты подростков от деструктивных религиозных идей. Анализ данных показал, что высокий уровень социально-психологических ресурсов, активное лидерство и поддержка сверстников, семьи и образовательных институтов напрямую повышают устойчивость подростков к радикальному влиянию, способствуют развитию критического мышления и эмоциональной стабильности.

Психопрофилактические меры, включая развитие навыков саморегуляции, эмоционального интеллекта и стрессоустойчивости, формируют у подростков внутренний барьер против манипулятивного и деструктивного контента. Социальные стратегии, в свою очередь, создают конструктивное и безопасное окружение, способствующее позитивной социализации и формированию ответственных лидерских качеств. Совместное применение этих подходов обеспечивает синергетический эффект, усиливая психологическую устойчивость подростков и снижая их восприимчивость к экстремистским идеям.

Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода, интегрирующего личностные и социальные ресурсы, медиаграмотность, критическое мышление и поддержку со стороны семьи и образовательной среды. Такой интегрированный подход позволяет создавать безопасную, психологически стабильную и социально адаптированную среду для формирования здоровой личности подростка, способной противостоять деструктивным религиозным влияниям.

В целом, исследование имеет как научное, так и практическое значение: его результаты могут служить основой для разработки профилактических программ, образовательных стратегий и социальной политики, направленных на укрепление психологической и социальной устойчивости молодежи перед лицом деструктивных идеологий.

Список использованной

1. Бочарова Е. Е. Социальные сети и психолого-педагогическая поддержка подростков. - М.: Институт психологии РАН, 2019. - 256 с.
2. Тагильцева Ю. Р., Иванов А. В. Механизмы вовлечения подростков в экстремистские сообщества и роль социальной среды // Вестник психологии. - 2020. - №4. - С. 45–53.
3. Кондратьев М. Ю. Психология подростка: социальная ситуация развития. - М.: Академия, 2018. - 304 с.
4. Солдатова Г. У., Рассказова Е. И. Цифровая социализация подростков: риски и ресурсы. - М.: Просвещение, 2021. - 312 с.
5. Андреева Г. М. Социальная психология. - 6-е изд. - М.: Аспект Пресс, 2020. - 448 с.
6. Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. - 247 p.

KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBE O'SMIRLAR YOSHLAR MUAMMOSI

**Bobomurodova Sevara Axtamovna,
Navbahor tuman 32-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi**

Annotation. The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Аннотация. В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Bizning dunyomizda axborot texnologiyalari inson faoliyatining barcha sohalariga joriy qilingan. Bugungi kunda ko'p odamlar internetsiz xayotini tasavvur qila olmaydi. Bir tomondan, internet har xil turdagi ma'lumotlarga deyarli vaqt sarflamasdan kirishni ta'minlaydi. Boshqa tomondan, global tarmoqlar ko'pincha shaxs va jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pchilik kompyuterda o'tirishga juda ko'p vaqt sarflaydi. Internetga qaramlik jamiyatda jiddiy muammoga aylandi, chunki u odamlarning ijtimoiy munosabatlarga va mehnatga e'tibor bermasligiga olib keladi, bizning hayotimizga zarar etkazadi. Ayniqsa, internet makonida himoyalangan bolalar va o'smirlar. Global tarmoqda doimiy bo'lish, nazoratning yo'qligi ota-onalar tomonidan, axborot sohasida xabardorlik etishmasligi bolalar madaniyati ko'pincha o'smirlarda internetga kompyuter o'yinlari qaramlikni keltirib chiqarmoqda.

Olimlarning fikricha, shaxsda agressiv xulq-atvor shakllanishiga bevosita ijtimoiy muhitning tasiri kuchli ekan. Agressivlik, tajovuzkorlik salbiy xulq ko'rinishlaridan biri bo'lib, sub'ektning-sub'ektga bo'lgan munosabati tushuniladi.

A. Bandura, R. Uolterslarning ta'kidlashlaricha, agressiya motivlangan harakatdir, unda me'yor va qoidalar buziladi, u og'riq va azob chekishga olib keladi. Bu yerda qasddan qilingan va instrumental agressiya farqlanadi. Instrumental agressiyada inson o'z oldiga agressiv tarzda harakat qilishni maqsad qilib qo'ymaydi, lekin "shunday bo'lib qoladi" yoki "boshqa iloji bo'lmaydi". Bunday harakatda motiv bor, lekin to'la tushunilmagan. Qasddan qilingan agressiv harakatda esa zarar keltirish motivlangan holda amalga oshiriladi [3.74.].

G'arb psixologlarining ishlarida o'smirlik davri agressiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar tobora kengayib, ko'payib bormoqda. Shu bilan bir qatorda o'smirlarda agressiv xulq shakllanishiga sabab bo'luvchi omillardan biri sifatida kompyuter o'yinlari deb e'tirof etilmoqda. Adabiyotlar tahlilining ko'rsatishicha, bu muammo

bo'yicha olingan tadqiqot natijalariga qarab ikki xil xulosa kelib chiqishi mumkin: ba'zi tadqiqotchilar kompyuter o'yinlari o'smirda agressiv xulq rivojlanishiga sabab bo'ladi degan fikrni olg'a sursalar, ba'zilari bu fikrga mutlaqo teskari bo'lgan fikrni aytadilar, ya'ni ularning fikricha, kompyuter o'yinlari bilan o'smirning agressivligi o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q, balki kompyuter o'yinlari agressiyaning pasayishiga olib kelar ekan.

Maqolamizda biz virtual kompyuter o'yinlari bilan o'smirlar agressiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida A. Bass - A. Darkining agressiyani o'rganishga bag'ishlangan metodikasidan foydalandik, chunki bu metodika psixologik tadqiqotlarda, tashxis amaliyotida eng ko'p ishlatiladigan klassik metodikalar sirasiga kiradi va o'smirlar agressiyasi bo'yicha to'la ma'lumot bera oladi.

A. Bass-A. Darki metodikasi bo'yicha olingan natijalar tahlili o'smirlarda agressivlikka moyil ekanliklarini va bu o'z navbatida bunday o'smirlarda tajovuzkor xulq rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvni qiyinlashishi mumkinligini ko'rsatdi.

Psixolog Deyvid Grossman o'zining «qotillik haqida» kitobida yozishicha, elektron o'yinlar jangovor tayyorgarlikka o'xshaydi, bunda askarlar qotilliklar oldidan tayyorlanadi. Misol uchun: ko'pgina piyoda askarlarda mashq jarayonida odam figurasi singari nishonlarga qarab o'q uzganlarida, ularda qotillikka qarshi g'azablari yo'qolib ketadi.

-Xulosa

Yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

- yoshlar ongiga sharm-u hayo, odob-andisha, ota-onalarga hurmat, kattalarga izzat-ehtirom, kichiklarga shafqat kabi olijanob fazilatlarni shakllantirish;
- o'quvchilar ongida yurtga muhabbat, vatanga sadoqat, unga daxldorlik tuyg'ularini shakllantirish;
- yuksak g'oyalar asosida yangi fikriy kashfiyotlar yaratishga safarbar qilish;
- bilimsizlik va madaniyatsizlik illatlariga muvofiqlik bo'lish zarurligini anglatish.
- yoshlarni ma'naviy axloqiy va kasb hunarga muhabbat ruhida tarbiyalash;
- yoshlar ongida turli zararli oqimlarga nisbatan «g'oyaviy immunitet»ni shakllantirish;
- yoshlarga ilm va tafakkur odamlar qalbiga nur, ongiga ziyo, xonadoniga fayz-baraka keltiradigan buyuk mo'jiza ekanligini anglatish;
- mustaqillikka xavf tug'diruvchi tashqi omillar: diniy ekstremizm, aqidaparastlik, vahhobiylik, oqimlarining g'arazli maqsadlarini yoshlarga anglatish va bunday tahdidlardan ogoh bo'lishga undash;

Shuningdek, yoshlarda insoniy munosabatlar masalasida munozaraga kirisha olish malakasini shakllantirish. Uzluksiz ta'lim tizimida bu fazilatlarni shakllantirish uzviylik va uzluksizlik tamoyili asosida amalga oshirilishi amaliy natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аестова О. Н, Бабанин Л.Н, Войскунский А.Е. Специфика психологических методов в условиях использования компьютера. М: МГУ 1995.
2. Белинская Е.П. К обоснованию социокультурного подхода в исследованиях виртуальной реальности. <http://www.Ish.Ru/info/seminar-doc> (1) doc.
3. Библиотека практической психологии «Психология зависимости» Минск. 2004г

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNI KASB TANLASHGA YO'NALTIRISH VA QOBILYATINI SHAKILLANTIRISH MEXANIZMLARI

*Kamolova Yashna Maxammatovna,
Navbahor tumani 4-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy o'qituvchilarning kasbiy qobiliyat va kompetensiyalarini rivojlantirishni o'rganadi. Bu bugungi ta'lim sharoitida o'quvchilarning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun pedagoglarni zarur ko'nikma va bilimlar bilan qurollantirish muhimligini ta'kidlaydi. Maqolada o'qituvchilar malakasini oshirishda qo'llaniladigan muvaffaqiyatli yondashuvlar va strategiyalarni o'rganib, tegishli tadqiqot natijalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, uzluksiz kasbiy malaka oshirish, o'qitish vositalari

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие профессиональных компетенций современных учителей. Это подчеркивает важность оснащения преподавателей необходимыми навыками и знаниями для удовлетворения растущих потребностей учащихся в современной образовательной среде. В статье исследуются успешные подходы и стратегии, используемые в профессиональном развитии учителей, и обсуждаются результаты соответствующих исследований

Ключевые слова: компетентность, постоянное профессиональное развитие, инструменты обучения.

Abstract: This article examines the development of professional competencies of modern teachers. This underscores the importance of equipping educators with the necessary skills and knowledge to meet the growing needs of students in today's educational environment. The article explores successful approaches and strategies used in teacher professional development and discusses relevant research findings.

Keywords: competence, continuous professional development, training tools

Kirish. Dunyoda yuqori malakali o'qituvchilarga ehtiyoj borgan sari ortib bormoqda. Shunga ko'ra, sifatli ta'lim berish uchun o'qituvchilarning kasbiy qobiliyat va kompetensiyasini doimiy ravishda oshirib borishimiz zarur. Ta'lim rivojlangan barcha mamlakatlarda o'qituvchilarning qobiliyat va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bir qator mamlakatlarda, jumladan, respublikamizda ham fan o'qituvchilarini tayyorlashni qo'llab-quvvatlash bo'yicha Milliy o'quv dasturi ishlab chiqilgan. Ushbu tashabbuslar o'qituvchilarga doimiy kasbiy rivojlanish, ta'lim resurslaridan foydalanish va boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilgan. Bunday sa'y-harakatlar fan o'qituvchilarini o'qitishning eng so'nggi uslublari, ilm-fan yutuqlaridan xabardor qilish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida fan ta'limini rivojlantirish bo'yicha xalqaro loyihalarda faol ishtirok etish va hamkorlik qilish orqali erishilmoqda.

Mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta'lim muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash asosida barcha fanlarni o'qitish jarayoniga xalqaro tajribani samarali tatbiq etish zarurligi namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "O'qitish uslublarini takomillashtirish, o'quv jarayonini individuallashtirish tamoyillarini bosqichma bosqich tatbiq etish, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish kabi

vazifalar belgilangan. Ushbu belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirishda pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar qulay o'quv muhitini yaratishda va o'quvchilarni ta'lim maqsadlariga yo'naltirishda markaziy rol o'ynaydi. Binobarin, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). "Kompetensiya lotincha soz bo'lib, o'zbek tilida "munosib", "to'g'ri keladi" yoki "mos keladi" ma'nolarini anglatadi. O'z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo'llagan holda oddiy va murakkab masalalarni echa olishga munosib inson deb tushunsa bo'ladi. Ko'p hollarda "kasbiy kompetenlik" atamasi qo'llaniladi. Bu so'zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o'z amaliy tajribalari, bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati deb tushunsa bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, mazkur jamoa yoki shaxs ana shunday kompetensiya egasi, nihoyat, pedagogik kasbiy kompetensiya egasi deb qo'llash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, har qanday holatda ham, kompetensiya ma'lum bir shaxs yoki jamoaning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi. Uni ham qonuniy, ham axloqiy munosabatlari bilan mustahkamlaydi. Ilmiy pedagogik va psixologik manbalarga ko'ra, kompetensiya va malaka juda murakkab, ko'p fanlar uchun umumiy bo'lgan ko'p qismli tushunchalardir. A.G.Bermusning fikriga ko'ra, "Kompetentlik takomillashib borayotgan shaxsning barcha hislatlarini, bilimi, tajribasi, umuman olganda, butun borlig'ini yagona tizimga birlashtiradi". "Kompetentlik bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o'z bilimlarini uzluksiz ravishda yangilab borishi hamdir, – deydi M.A.Choshanov. M.Aronovning fikricha, kompetentlik mutaxassis ning ma'lum bir faoliyat uchun tayyor ekanligini bildiradi. Noaniq vaziyatlarda faoliyat ko'rsata olish qobiliyati bu kompetentlikdir, deydi

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). I.A.Zimnyaya. Kompetensiya – insonning shaxsiy sifatleri uzviyligi (bilim, malaka, tajriba, faoliyat usullari) hisoblanib, ma'lum bir doiradagi narsa va jarayonlarga nisbatan shaxsning munosabatida sifatli va samarali faoliyat yurgazishidir. Kompetenlik esa inson tomonidan faoliyat turlariga shaxsiy munosabatini bildiruvchi, talabga javob beradigan kompetensiyalar yig'indisiga ega bo'lishi demakdir. Tadqiqotchilar o'z tadqiqotlarida kompetentsiyaning turli ta'lim yo'nalishlarida turli jihatdan tahlil qilishgan. N.A.Muslimov bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentliklarini shakllantirishda tayanch, umumiy va maxsus kompetentlik darajalarini shakllantirish muhimligini aniqlagan [4.78]. Bizning fikrimizcha, kompetensiya bilim va malakalar majmuigina emas, balki o'quvchilarning olgan bilimlarini muayyan vaziyatlarda harakatga keltira olishi va amaliyotda qo'llay olishi bilan ham tavsiflanadi. Olingan bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llash qobiliyatidagi tajriba sifatida qaralishi kerak. Bundan kelib chiqadiki, ta'limning asosiy vazifasi o'quvchilarning hayotiy faoliyati doirasida muammolarni hal qilishga o'rgatishdir.

Kasbiy qobiliyat ta'limda kompetensiya yondashuvi o'quvchilarni tanlagan kasbi bo'yicha muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishga qaratilgan. O'qituvchilarning boshlang'ich ta'limi, uzluksiz kasbiy rivojlanish, mentorlik va murabbiylik dasturlari, hamkorlik va professional ta'lim hamjamiyati, tadqiqotdan xabardor amaliyoti va o'z-o'zini aks ettirish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilarining ehtiyojlarini samarali qondirish uchun o'z bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlarini oshirishlari mumkin. O'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish sifatli ta'limni ta'minlashning muhim jihati hisoblanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kasbiy kompetensiya o'qituvchilarning sinfda o'z roli va mas'uliyatini samarali bajarishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va fazilatlarini anglatadi. Bu fanga oid tajriba va pedagogik bilimlarni o'z ichiga oladi.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish: o'qituvchilar ish faoliyatini boshlagandan so'ng, ularning o'qish va rivojlanishini butun umri davomida davom ettirish juda muhimdir. CPD dasturlari o'qituvchilarga fan bo'yicha bilimlarini, pedagogik mahoratini va o'qitish strategiyasini oshirish imkoniyatlarini taklif qiladi. Ushbu dasturlar seminarlar, konferensiyalar, onlayn kurslar yoki hamkorlikdagi o'quv jamoalari shaklida bo'lishi mumkin.

Mentorlik va murabbiylik dasturlari o'qituvchilarni ularga rahbarlik va maslahat berishlari mumkin bo'lgan tajribali o'qituvchilar bilan bog'lash orqali yordam beradi. Doimiy muloqot va fikr-mulohazalar orqali murabbiylar va o'qituvchilarga o'z amaliyotlari haqida fikr yuritishda, o'sish yo'nalishlarini aniqlashda va takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.

Hamkorlik va professional ta'lim hamjamiyatlari: o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik maktablar ichida yoki turli muassasalarda kasbiy kompetensiyaga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Tajriba, resurslar va ilg'or tajribalarni baham ko'rish orqali o'qituvchilar o'z malakalarini mustahkamlashlari va tengdoshlarining umumiy donoligidan foydalanishlari mumkin. Professional o'quv jamoalari sinflar guruhlar, mavzularga asoslangan guruhlar yoki onlayn jamoalar shaklida bo'lishi mumkin.

Tadqiqot va dalillarga asoslangan amaliyot: Ta'lim sohasidagi tadqiqotlar bilan shug'ullanish va dalillarga asoslangan amaliyotlarni o'qitishga kiritish professional kompetensiya uchun juda muhimdir. Tadqiqot natijalaridan xabardor bo'lish va dalillarga asoslangan strategiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini ilg'or tajribalarga mos kelishini ta'minlashlari va o'quvchilarining o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirishlari mumkin.

Mulohaza va o'z-o'zini baholash: Muntazam ravishda o'z-o'zini mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholash o'qituvchilarga o'z ta'lim samaradorligini baholash, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash va kasbiy o'sish maqsadlarini belgilash imkonini beradi. Bu jarayon o'quv amaliyotlarini o'rganish, o'quvchilarning ta'lim natijalarini tahlil qilish, hamkasblar va ma'muriyatning fikr-mulohazalarini izlashni o'z ichiga oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kasbiy kompetensiya umr bo'yi yo'ldir va o'qituvchilar o'z faoliyati davomida doimiy ravishda o'rganish va mulohaza yuritishlari kerak. Kompetensiya yondashuvi o'quvchilarga ta'lim yo'llarida yordam berish uchun doimiy fikr-mulohaza va mulohaza yuritishni rag'batlantiradi. O'qituvchilar va tengdoshlar tomonidan muntazam ravishda fikr-mulohazalar o'quvchilarga o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishga yordam beradi, bu esa ularni yaxshilashga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish uchun konteks va o'ziga xos talablar turli ta'lim tizimlari va mintaqalarda farq qilishi mumkin.

1. **Aralashtirilgan ta'lim:** Onlayn ta'lim platformalari, raqamli resurslar va interfaol vositalardan foydalanish kompetensiyaga asoslangan ta'limning muhim qismini tashkil qiladi. Aralashtirilgan ta'lim yuzma-yuz o'qitishni onlayn komponentlar bilan birlashtirib, o'quvchilarga resurslardan foydalanish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va o'z tezligida shaxsiy fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi.

2. **Tajribali ta'lim:** Kompetensiyaga asoslangan ta'lim amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun amaliy o'rganish tajribasiga urg'u beradi. Bu o'quvchilarga

nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradigan amaliyot, dala ishlari, shogirdlik va simulyatsiyalarni o'z ichiga olishi mumkin.

3. Gamifikatsiya: Ta'limning zamonaviy usullari o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qilish va rag'batlantirish uchun o'yinga o'xshash elementlar, mukofotlar va qiyinchiliklardan foydalanish kabi o'yinlashtirish usullarini o'z ichiga oladi. O'yinlashtirish o'rganish tajribasini yanada qiziqarli qilish, saqlashni kuchaytirish va kompetensiyalarni o'zlashtirishga yordam beradi.

4. Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatish, takomillashtirish sohalarini aniqlash va o'qitish strategiyalari bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlar tahlili va o'rganish tahlilidan foydalanadi. Ushbu tushunchalar o'qituvchilarga o'quvchilar faoliyatini nazorat qilishda yordam beradi va kerak bo'lganda o'z vaqtida choralarni ko'radi.

Kasbiy ta'limga kompetensiya yondashuvi zamonaviy o'qitish uslublarini joriy etish bilan birga, kadrlar talabiga puxta tayyorlangan, tanlagan kasbiga samarali hissa qo'sha oladigan bitiruvchilarni yetishtirishga qaratilgan. Umumta'lim maktablari o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish bilan bog'liq muammolar ko'p qirrali bo'lib, shoshilinch e'tiborni talab qiladi. Asosiy muammolardan biri bu nazariy ta'lim va amaliy mashg'ulotlar o'rtasidagi bog'liqlikdir. Buni hal qilish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida amaliyot yoki o'qitish amaliyoti orqali nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirgan kompleks yondashuvni qo'llash kerak. Ushbu amaliy yondashuv o'qituvchilarga sinflarni samarali boshqarish va yuqori sifatli ta'lim berish uchun zarur ko'nikmalar, malakalar va ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, davom etayotgan kasbiy rivojlanish dasturlari va imkoniyatlari o'qituvchilarga ta'lim tendensiyalari, innovatsion o'qitish metodologiyalari va texnologik yutuqlar bilan hamnafas bo'lishda muhim rol o'ynaydi. Doimiy ravishda o'z malakalarini oshirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishlari va yanada qiziqarli va samarali o'quv muhitini ta'minlashlari mumkin.

Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga o'z malakalari, bilimlari va ta'lim strategiyalarini oshirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'qitish samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu dasturlar o'qituvchilarning uzluksiz o'sishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'plab imtiyozlarni taqdim etadi. Bular quyidagilar:

- o'qitishning yangi strategiyalarini o'zlashtirish. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni yangi o'qitish strategiyalari va o'qitish yondashuvlarini ochib beradi. Innovatsion metodlarni o'rganish orqali pedagoglar o'zlarining metodlarini pedagogik kengaytirib, samarali metodlarni o'qitish amaliyotiga kiritishlari mumkin. Bu ularga talabalarni yanada samaraliroq jalb qilish va chuqurroq o'rganishga yordam beradi;

- kontent bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish. O'qituvchilar o'zlari o'rgatish mazmuni haqidagi tushunchalarini kengaytirib, o'quvchilarga yanada kengroq ta'lim berishlari mumkin. Ushbu chuqurlashtirilgan kontent bilimlari o'qituvchilarga yuqori sifatli, dolzarb va qiziqarli darslarni o'tkazish imkonini beradi.

- pedagogik ko'nikmalarni takomillashtirish. O'qituvchilarga pedagogik mahoratini oshirish imkoniyatini beradi. Seminarlar, treninglar va hamkorlikdagi faoliyatlar orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini, sinfni boshqarish strategiyalarini va baholash amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin. Pedagogik

mahoratning bunday takomillashtirilishi o'qitishning yanada samarali bo'lishiga va o'quvchilarning bilim olish natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.

-hamkorlik va tarmoq. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik va aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tengdoshlar bilan muloqot qilish, fikr almashish va loyihalarda hamkorlik qilish orqali o'qituvchilar samarali o'qitish amaliyotlari haqida tushunchaga ega bo'lishlari va boshqalarning tajribasidan o'rganishlari mumkin. Ushbu hamkorlik va tarmoq professional o'sishga va ilg'or tajribalar almashinuviga yordam beradi.

-reflektiv amaliyot. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilarni o'qitish usullarini tanqidiy ko'rib chiqish va takomillashtirishni o'z ichiga olgan reflektiv amaliyot bilan shug'ullanishga undaydi. O'z-o'zini mulohaza qilish hamda tengdoshlar va murabbiylarning fikr-mulohazalari orqali o'qituvchilar o'sish yo'nalishlarini aniqlashlari va pedagogik yondashuvlarini takomillashtirishlari mumkin. Ushbu aks ettirish amaliyoti o'qitish samaradorligini doimiy ravishda yaxshilashga olib keladi.

-ta'lim tendensiyalari bilan hamqadam. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilarga ta'lim sohasidagi eng so'nggi tadqiqotlar, tendensiyalar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lib turishga yordam beradi. Doimiy ravishda o'rganish va sohadagi yangi ishlanmalarga moslashish orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim amaliyotlarini joriy ta'lim standartlariga mos kelishini ta'minlashlari mumkin. Bu ularga o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish hamda tegishli va mazmunli ko'rsatmalar berish imkonini beradi. Kasbiy qobiliyat rivojlanish dasturlari o'qitish samaradorligini oshiradigan qator imtiyozlarni taklif etadi. O'qitishning yangi strategiyalarini o'zlashtirish, mazmuniy bilimlarni chuqurlashtirish, pedagogik ko'nikmalarni takomillashtirish, hamkorlik va aloqalarni rivojlantirish, reflektiv amaliyot bilan shug'ullanish va ta'lim tendensiyalaridan xabardor bo'lish orqali o'qituvchilar o'z ta'lim amaliyotlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlari va talabalarning ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishlari mumkin. Kasbiy rivojlanishga sarmoya kiritish o'qituvchilarning o'z rollarida dolzarb, g'ayratli va samarali bo'lishlari uchun juda muhimdir

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Umumta'lim maktablari o'qituvchilarining kasbiy qobiliyat malakasini oshirish barcha ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. O'qituvchilar malakasini oshirishda islohotlarni amalga oshirish, uzluksiz kasbiy rivojlanishga ko'maklashish va mustahkam qo'llab-quvvatlash tizimlarini yo'lga qo'yish orqali biz o'qituvchilarga o'z rollarida ustunlik qilish va kelajak avlodlarga sifatli ta'lim berish imkoniyatini berishi mumkin. Faqatgina ushbu birgalikdagi sa'y-harakatlar orqali biz qiyinchiliklarni yengib, kuchli, jonli va samarali ta'lim tizimini ta'minlashga umid qilishimiz mumkin. Xulosa qilib aytganda, ta'limda pedagog kasbiy kompetensiyani oshirishi muhim rol o'ynaydi. Bu ta'lim samaradorligini oshiradi, kasbiy rivojlanishni rag'batlantiradi, martaba ko'tarilishini qo'llab-quvvatlaydi, ish samaradorligini oshiradi, moslashuvchanlikni rivojlantiradi va kasbiy ishonchni oshiradi. Doimiy kompetensiyani rivojlantirish shaxslarning o'z martabalarida muvaffaqiyat qozonishlari va bugungi dinamik ish muhitida raqobatbardosh bo'lishlari uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09, 10.
2. Зимняя И.А., И.А. Ключевых. Компетенции – новая парадигма результата образования. quality.petrsu.ru

3. Muslimov N.A., Usmonboeva M.X., Sayfurov D.M., Turaev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent. 2015. – B.120.
4. Muslimov N.A. va boshkalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. / Monografiya. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. 76-81 b.
5. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik. Uslubiy qo'llanma. -T.: BROK SLASS SERVIS, 2016. – 84b.

UMUMTA'LIM MAKTEBLARIDA O'QUVCHILARNING PSIXOLOGIK FAROVONLIGINI TA'MINLASH STRATEGIYALARI

*Burhonova Fotima Xudoyberdiyevna,
Navoiy viloyati, Nurota tuman 42-maktab psixologi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash masalasi kompleks ilmiy-nazariy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Psixologik farovonlikning tarkibiy komponentlari — emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, o'z-o'zini anglash va shaxsiy resurslar tizimi asosida yoritilgan. Tadqiqot davomida maktab muhitining psixologik iqlimi, pedagogik yondashuvlar va psixologik xizmatning o'rni chuqur o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning psixologik farovonligi ko'p omilli tizim bo'lib, unda o'qituvchi–o'quvchi munosabatlari, oilaviy muhit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va individual psixologik xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. Maqolada samarali strategiyalar sifatida psixologik profilaktika, rivojlantiruvchi treninglar, individual yondashuv va maktab iqlimini optimallashtirish mexanizmlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: psixologik farovonlik, umumta'lim maktabi, emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, psixologik xizmat, o'quvchi shaxsi, motivatsiya, stress, profilaktika

Kirish

Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, uning ichki psixologik holati va subyektiv farovonligi muhim o'rin egallaydi. Umumta'lim maktablari nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni ijtimoiylashuv jarayoniga tayyorlovchi muhit sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Psixologik farovonlik tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar asosida talqin etiladi. Xususan, u shaxsning o'z hayotidan qoniqish darajasi, ijobiy emotsiyalar ustunligi, ichki uyg'unlik va ijtimoiy faoliyat samaradorligi bilan belgilanadi. C. Ryff modeliga ko'ra, psixologik farovonlik avtonomiya, shaxsiy o'sish, hayot maqsadlari, o'zini qabul qilish va ijobiy munosabatlar kabi komponentlardan tashkil topadi.

Maktab yoshidagi bolalarda ushbu ko'rsatkichlar hali shakllanish jarayonida bo'lib, ular tashqi omillarga — pedagogik ta'sir, ijtimoiy muhit, oilaviy sharoitga juda sezgir hisoblanadi. So'nggi yillarda o'quvchilar orasida xavotirlik, emotsional zo'riqish, motivatsiya pasayishi kabi holatlarning ortib borayotgani psixologik farovonlikni ta'minlashga tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — umumta'lim maktablarida o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlashning samarali strategiyalarini aniqlash va ilmiy asoslashdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot kompleks yondashuv asosida tashkil etilib, sifat va miqdoriy metodlar uyg'unligidan foydalanildi.

Nazariy bosqichda psixologik farovonlik, maktab psixologiyasi va rivojlanish psixologiyasiga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar kontent-tahlil qilindi. Bu bosqichda psixologik farovonlikning konseptual modeli ishlab chiqildi.

Empirik tadqiqot doirasida:

Kuzatuv metodi orqali o'quvchilarning sinfdagi xulq-atvori, emotsional reaksiyalari va ijtimoiy faolligi o'rganildi

Psixodiagnostik so'rovnomalar yordamida o'quvchilarning stress darajasi, o'ziga baho berish va motivatsiya ko'rsatkichlari aniqlashtirildi

Suhbat (intervyu) metodi orqali o'qituvchilar va o'quvchilar fikrlari tahlil qilindi

Tanlanma sifatida umumta'lim maktablarining turli sinf bosqichidagi o'quvchilari qamrab olindi, bu esa natijalarning nisbatan umumlashtirilishiga imkon berdi.

Ma'lumotlar tahlilida solishtirma va interpretativ yondashuvlardan foydalanildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari psixologik farovonlikning ko'p komponentli tizim ekanligini yana bir bor tasdiqladi.

Birinchidan, emotsional barqarorlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar o'quv faoliyatida faolroq, tashabbuskor va ijtimoiy jihatdan moslashgan bo'lishi aniqlandi. Ular muammoli vaziyatlarda konstruktiv strategiyalarni qo'llashga moyil bo'ladilar.

Ikkinchidan, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijobiy psixologik aloqa o'quvchining o'ziga ishonchi va ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Aksincha, tanqidiy va bosimga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda xavotir va passivlikni kuchaytiradi.

Uchinchidan, psixologik xizmat faoliyati yo'lga qo'yilgan maktablarda o'quvchilarning stressga chidamliligi yuqoriroq ekanligi kuzatildi. Ayniqsa, muntazam o'tkaziladigan trening va rivojlantiruvchi mashg'ulotlar ijobiy natija bergan.

To'rtinchidan, o'quvchilarning psixologik farovonligiga oilaviy muhit ham sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Qo'llab-quvvatlovchi oilaviy atmosfera mavjud bo'lgan hollarda o'quvchilarda emotsional barqarorlik yuqori bo'ladi.

Muhokama

Olingan natijalar psixologik farovonlikni ta'minlashda tizimli va ko'p darajali yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu jarayonda faqat maktab psixologi emas, balki o'qituvchilar, ota-onalar va ma'muriyat ham faol ishtirok etishi lozim.

Maktab muhitida sog'lom psixologik iqlim yaratish — asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Bu iqlim o'zaro hurmat, qo'llab-quvvatlash va ijobiy kommunikatsiya asosida shakllanadi. Pedagoglarning emotsional kompetentligini rivojlantirish ham muhim omillardan biri bo'lib, bu o'quvchilar bilan samarali muloqotni ta'minlaydi.

Shuningdek, individual yondashuv konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir o'quvchining psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini inobatga olish orqali samarali psixologik yordam ko'rsatish mumkin.

Profilaktik ishlar — muammolarni yuzaga kelishidan oldin oldini olish — eng samarali strategiya sifatida namoyon bo'ldi. Bu borada psixologik savodxonlikni oshirish, stressni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Xulosa

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatadiki, psixologik farovonlik o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyati, balki shaxsiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Samarali strategiyalar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

- maktabda ijobiy psixologik iqlim yaratish
- psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish
- o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash
- ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish

Kelgusida ushbu yo'nalishda innovatsion psixologik dasturlar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do'stmuxamedova Sh.A., Nishanova Z.T., Jalilova S.X. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.T., Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi. 2013.
2. Jalilova S.X., Aripova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. T., Faylasuflar nashriyoti, 2013.
3. Jalilova S.X. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. T, Innovatsion ziyo, 2020.
5. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. T., "Noshir", 2010.
6. Carol D. Ryff Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069–1081.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV RIVOJLANISHINI QO'LLAB-QUVVATLASH METODLARI

**Niyozova Muxlisa Nizomiddin qizi,
Nurota tuman 2-maktab psixologi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash masalasi tizimli va ko'p darajali yondashuv asosida tahlil qilinadi. Kognitiv rivojlanishning asosiy komponentlari — diqqat, xotira, tafakkur va nutq jarayonlari inklyuziv ta'lim kontekstida qayta talqin etiladi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning individual ehtiyojlari, pedagogik muhitning moslashuvchanligi hamda psixologik qo'llab-quvvatlash omillarining o'zaro ta'siri o'rganildi. Olingan natijalar adaptiv o'qitish texnologiyalari, multisensor yondashuv va differensial topshiriqlar tizimi kognitiv rivojlanish samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

В статье анализируются методы поддержки когнитивного развития учащихся в условиях инклюзивного образования. Рассматриваются особенности развития познавательных процессов — внимания, памяти, мышления и речи у детей с различными образовательными потребностями. Исследование выявляет значимость адаптивных педагогических технологий, мультисенсорного подхода и дифференцированного обучения. Полученные результаты свидетельствуют о том, что использование гибких методов обучения и психологической поддержки способствует повышению эффективности усвоения учебного материала и развитию когнитивных способностей учащихся.

The article analyzes methods for supporting students' cognitive development in inclusive education settings. It examines the characteristics of cognitive processes—attention, memory, thinking, and speech—among learners with diverse educational

needs. The study highlights the importance of adaptive teaching strategies, multisensory approaches, and differentiated instruction. The results demonstrate that flexible teaching methods and psychological support significantly enhance learning outcomes and cognitive development.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, kognitiv rivojlanish, adaptiv o'qitish, differensial yondashuv, multisensor metod, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, psixologik qo'llab-quvvatlash

Kirish

So'nggi yillarda ta'lim tizimida inklyuzivlik tamoyillarining keng joriy etilishi pedagogik jarayonning mazmun va shakliga tub o'zgarishlar kiritmoqda. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi barcha o'quvchilar, jumladan, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning ham teng imkoniyatlar asosida bilim olish huquqini ta'minlashni nazarda tutadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, kognitiv rivojlanish masalasi inklyuziv ta'limning markaziy komponentlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bilish jarayonlari — diqqat, xotira, tafakkur va nutq — o'quv faoliyatining asosini tashkil etadi. Ayniqsa, rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarda ushbu jarayonlar notekis shakllanishi kuzatiladi.

E'tiborga molik jihat shundaki, an'anaviy o'qitish metodlari barcha o'quvchilar uchun bir xil samaradorlik bermaydi. Shu sababli inklyuziv muhitda ta'limni individuallashtirish, moslashuvchan metodlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — inklyuziv ta'lim sharoitida kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlashning samarali metodlarini aniqlash hamda ularning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot jarayoni nazariy va empirik bosqichlarning uzviy uyg'unligi asosida tashkil etildi. Dastlab, inklyuziv ta'lim va kognitiv rivojlanish bo'yicha mavjud ilmiy manbalar tahlil qilinib, konseptual asos ishlab chiqildi.

Amaliy bosqichda pedagogik kuzatuv orqali o'quvchilarning bilish faoliyati dinamikasi o'rganildi. Shu bilan birga, psixodiagnostik metodlar yordamida diqqat barqarorligi, xotira hajmi va tafakkur moslashuvchanligi baholandi.

Bundan tashqari, turli o'qitish strategiyalarining samaradorligini aniqlash maqsadida eksperimental mashg'ulotlar tashkil etildi. Jarayonda o'qituvchilar va mutaxassislar bilan o'tkazilgan suhbatlar ham muhim ma'lumot manbai sifatida xizmat qildi.

Tanlanmaning xilma-xilligi natijalarning ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim muhitida kognitiv rivojlanish ko'rsatkichlari sezilarli darajada o'zgaruvchan ekanligini ko'rsatdi. O'quvchilar o'rtasidagi individual farqlar ta'lim jarayonini moslashtirish zaruratini yanada yaqqol namoyon etdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, multisensor yondashuvdan foydalanilgan hollarda o'quvchilarning ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlash jarayoni ancha faollashadi. Ko'rish, eshitish va kinestetik kanallarni birgalikda ishga solish orqali o'rganish samaradorligi ortadi.

Shu bilan birga, differensial yondashuv asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar o'quvchilarning individual imkoniyatlariga mos kelgani sababli kognitiv yuklama

muvozanatlashadi. Natijada o'zlashtirish darajasi barqarorlashadi va muvaffaqiyat hissi shakllanadi.

Diqqatni jalb etuvchi vizual vositalar, sxemalar va interaktiv elementlarning qo'llanilishi tafakkur faolligini oshirishga xizmat qildi. Ayniqsa, o'yin elementlari bilan boyitilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning ishtirokini sezilarli darajada kuchaytirdi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi mavjud bo'lgan hollarda esa o'quvchilarning ichki ishonchi ortib, ular murakkab kognitiv vazifalarni bajarishga nisbatan faolroq yondashgani kuzatildi.

Muhokama

Olingan natijalar inklyuziv ta'limda yagona universal metod mavjud emasligini ko'rsatadi. Aksincha, samaradorlik turli yondashuvlarning uyg'unlashtirilishi bilan ta'minlanadi. Bu holat ta'lim jarayonining moslashuvchanligini taqozo etadi.

Alohida ta'kidlash joizki, o'qituvchining metodik kompetensiyasi hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini boshqaruvchi subyektga aylanadi.

Bundan tashqari, psixolog va defektolog mutaxassislarning hamkorligi inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Ularning birgalikdagi faoliyati individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Shu o'rinda profilaktik yondashuvga ham e'tibor qaratish zarur. Kognitiv qiyinchiliklarni erta aniqlash va ularga mos pedagogik choralar ko'rish keyingi murakkab muammolarning oldini olish imkonini beradi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim sharoitida kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash ko'p komponentli va tizimli yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalari adaptiv o'qitish metodlari, multisensor yondashuv, differensial topshiriqlar hamda psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining yuqori samaradorligini tasdiqladi.

Ta'lim jarayonini individuallashtirish va moslashuvchan metodlardan foydalanish orqali barcha o'quvchilar uchun teng rivojlanish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

Kelgusida inklyuziv ta'limni rivojlantirish doirasida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va mutaxassislarning tayyorlash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do'stmuxamedova Sh.A., Nishanova Z.T., Jalilova S.X. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T., Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi. 2013.
2. Jalilova S.X., Aripova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. T., Faylasuflar nashriyoti, 2013.
3. Jalilova S.X. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. T., Innovatsion ziyo, 2020.
4. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. T., "Noshir", 2010.

O'SMIRLARDA ADDIKTIV XULQ-ATVORNING OLDINI OLISH: PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR VA AMALIY STRATEGIYALAR

*Iyidiboyeva Guljahon Nasrullayevna,
Nurota tuman 33-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'smirlik davrida addiktiv xulq-atvorning shakllanishi, uning psixologik mexanizmlari hamda profilaktika yo'llari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida addiktiv xatti-harakatlarning

paydo bo'lishiga ta'sir etuvchi emotsional beqarorlik, o'z-o'zini baholash darajasi, ijtimoiy muhit va stress omillari o'rganildi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda keng tarqalgan xulqiy qaramlik shakllari — internet, mobil qurilmalar va virtual faoliyatlarga bog'liqlik alohida ko'rib chiqildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, addiktiv xulq-atvorning oldini olish erta aniqlash, psixologik savodxonlikni oshirish, emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish orqali samarali amalga oshiriladi. Maqolada maktab psixologlari uchun amaliy strategiyalar tizimi ishlab chiqilgan.

Данная статья посвящена проблеме профилактики аддиктивного поведения у подростков. Рассматриваются психологические механизмы формирования зависимого поведения, а также влияние эмоционального состояния, самооценки и социальной среды. Особое внимание уделяется современным формам поведенческих зависимостей, включая интернет-зависимость. Результаты исследования показывают, что эффективная профилактика включает раннюю диагностику, развитие эмоциональных компетенций, повышение психологической грамотности и активное взаимодействие школы и семьи.

This article focuses on the prevention of addictive behavior among adolescents. It explores the psychological mechanisms underlying the development of addictive patterns, as well as the role of emotional states, self-esteem, and social environment. Special attention is given to modern forms of behavioral addictions, including internet addiction. The findings suggest that effective prevention requires early identification, development of emotional competencies, increased psychological literacy, and strong collaboration between school and family.

Kalit so'zlar: addiktiv xulq-atvor, o'smirlar, psixologik profilaktika, emotsional rivojlanish, internet qaramligi, stressni boshqarish, ijtimoiy muhit, psixologik yordam
Kirish

O'smirlar davri biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar keskin kechadigan rivojlanish bosqichi sifatida tavsiflanadi. Ushbu davrda shaxsning o'zini anglash darajasi ortadi, mustaqillikka intilish kuchayadi va ijtimoiy identifikatsiya jarayoni faollashadi. Biroq aynan shu davr emotsional beqarorlik, ichki ziddiyatlar va tashqi ta'sirlarga yuqori sezuvchanlik bilan ham xarakterlanadi.

Mazkur omillar o'smirlarni turli kompensator xulq-atvor shakllariga, jumladan addiktiv odatlarga moyil qiladi. Addiktiv xulq-atvor shaxsning psixologik noqulaylikdan qochish yoki ichki bo'shliqni to'ldirish maqsadida ma'lum faoliyatga ortiqcha darajada bog'lanishi bilan ifodalanadi. Bu jarayon dastlab zararsiz ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan nazoratni yo'qotish, ijtimoiy izolyatsiya va funksional buzilishlarga olib keladi.

Zamonaviy raqamli muhitda addiktiv xulq-atvor shakllari sezilarli darajada transformatsiyalangan. Moddiy qaramliklardan tashqari, xulqiy qaramliklar — ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o'yinlar va doimiy virtual muloqot — keng tarqalmoqda. Bu esa muammoning ko'lamini yanada kengaytiradi.

Shu munosabat bilan addiktiv xulq-atvorni faqat oqibat sifatida emas, balki rivojlanish jarayonidagi muhim signal sifatida tahlil qilish zarur. Mazkur tadqiqot o'smirlar orasida addiktiv xatti-harakatlarning shakllanish omillarini aniqlash hamda ularning oldini olishga qaratilgan samarali psixologik strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Metodologiya

Tadqiqot dizayni kompleks yondashuv asosida qurilib, nazariy va empirik komponentlarni o'z ichiga oldi. Dastlab, addiktiv xulq-atvor va o'smirlik psixologiyasiga oid ilmiy manbalar tizimli tahlil qilinib, asosiy nazariy model shakllantirildi.

Empirik bosqichda o'smirlarning psixologik holatini aniqlashga qaratilgan bir qator metodlar qo'llanildi. Kuzatuv jarayonida o'quvchilarning xulqiy reaksiyalari, ijtimoiy faolligi va emotsional o'zgaruvchanligi tahlil qilindi. So'rovnomalar orqali internetdan foydalanish intensivligi, o'zini baholash darajasi hamda stress ko'rsatkichlari o'lchandi.

Suhbat va yarim strukturali intervyular o'smirlarning ichki motivlari va qaramlikka olib keluvchi subyektiv omillarni aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, profilaktik treninglar tashkil etilib, ularning o'quvchilarning xulq-atvoriga ta'siri dinamik tarzda kuzatildi.

Natijalar

Tahlil natijalari addiktiv xulq-atvorning shakllanishi murakkab va ko'p qatlamli jarayon ekanligini ko'rsatdi. O'smirlarning emotsional holati ushbu jarayonda markaziy o'rin egallaydi. Emotsional beqarorlik va ichki tashvish darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda kompensator xatti-harakatlarga ehtiyoj kuchayadi.

O'z-o'zini baholash darajasi past bo'lgan o'smirlar virtual muhitda o'zini erkinroq his qilishi sababli raqamli platformalarga ortiqcha darajada bog'lanishga moyillik bildiradi. Bu holat real ijtimoiy munosabatlarning qisqarishiga va kommunikativ qiyinchiliklarning chuqurlashishiga olib keladi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi ham muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Oila va maktab muhitida yetarli darajada e'tibor va tushunish bo'lmaganda, o'smir alternativ "qoniqish manbalari"ni izlay boshlaydi. Natijada addiktiv faoliyatlar psixologik kompensatsiya vositasiga aylanadi.

Profilaktik treninglar o'tkazilgan guruhlarda esa sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. O'quvchilarda o'zini nazorat qilish, emotsiyalarni boshqarish va ongli qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlangani kuzatildi.

Muhokama

Olingan natijalar addiktiv xulq-atvorni yuzaki baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Ushbu hodisa ko'pincha o'smirning ichki psixologik ehtiyojlari va qondirilmagan hissiy talablarining aks-sadosi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli profilaktika ishlari faqat cheklovlar yoki nazorat bilan chegaralanmasligi lozim.

Emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish addiktiv xulq-atvorning oldini olishda asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. O'smir o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarishni o'rganganida, u salbiy kompensator mexanizmlarga kamroq murojaat qiladi.

Maktab muhitining psixologik iqlimi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'llab-quvvatlovchi, ochiq va ishonchli muhit o'smirning ichki resurslarini faollashtiradi. Bu esa uning stressga chidamliligini oshiradi.

Ota-onalar bilan olib boriladigan psixologik ishlar profilaktikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Ota-onalarning haddan tashqari nazorati yoki befarqligi o'smirning addiktiv xulq-atvoriga moyilligini kuchaytirishi mumkin. Muvozanatli yondashuv esa sog'lom rivojlanishni ta'minlaydi.

Xulosa

O'smirlar orasida addiktiv xulq-atvorning oldini olish tizimli, uzluksiz va ko'p darajali yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, erta

profilaktika, psixologik savodxonlikni oshirish, emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muhitni optimallashtirish muhim strategiyalar hisoblanadi.

Maktab psixologi faoliyati ushbu jarayonda markaziy o'rin egallab, u diagnostika, profilaktika va rivojlantiruvchi ishlarni integratsiyalashgan holda olib borishi zarur.

Kelgusida addiktiv xulq-atvorni oldini olishga qaratilgan innovatsion psixologik dasturlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish muhim ilmiy yo'nalish sifatida saqlanib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davlenshin M.G., Do'stmuxamedova Sh.A. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T., TDPU, 2004.
2. Do'stmuxamedova Sh.A., Nishanova Z.T., Jalilova S.X. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T., Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi. 2013.
3. Jalilova S.X. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. T, Innovatsion ziyo, 2020.
4. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. T., "Noshir", 2010.
5. M.G.Davletshin, Sh.Do'stmuxamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva, M. Djumabayeva., Yosh va pedagogik psixologiya (o'quv qo'llanma) T – 2007.
6. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya (psixologiya mutaxassisligi uchun darslik) 1 kitob T. – 2002.
7. Hudoyqulov X.J., Xolov O.Ch. "Tarbiya ishlar metodikasi" (O'quv qo'llanma) Termiz – 2020.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QITUVCHILARI O'Z RUHIYATINI BOSHQARA OLISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

*Sanaqulova Dilbar Sovurxonovna,
Navbahor tumani 36-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyatini bajarish jarayonida yuzaga keladigan psixologik zo'riqlardan oqilona chiqib keta olishi va o'z ruhiyatini boshqara olishi uchun o'z-o'zini ishontirish, autotrening, aqliy mehnatdan jismoniy mashqlarni bajarish orqali dam olishi hamda sog'ligini mustahkamlashi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Aqliy va ruhiy Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, emotsional, tafakkur, tashxis, mexanizm, ma'naviy-ma'rifiy, ong.

Abstract: This article is dedicated the professional activities of a modern teacher occurrence of psychological difficulties, self-suggestion, auto-training, resting from mental work through physical labor.

Key words: Mental and spiritual Aggressive behavior, information-psychological, security, emotional, thinking, diagnosis, mechanism, spiritual-educational, consciousness.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы решения психологических проблем возникающих в процессе профессиональной работы учителя и формирования самоуверенности с помощью управление психики, ауто-тренинга, отдыха от умственной работы через физических упражнений и укрепления здоровье.

Ключевые слова: Психическое и духовное Агрессивное поведение, информационно-психологическое, безопасность, эмоциональное, мышление, диагностика, механизм, духовно-воспитательное, сознание.

Kirish. Mamlakatimizda barcha sohalarda rivojlanish va islohotlar yuz berayotgan ekan, ta'lim tizimida ham yangi islohotlarning joriy etilishi ta'lim beruvchilar oldida katta talablar qo'yimoqda. Bu talablar zamonaviy o'qituvchi-pedagoglardan bor imkoniyatlarini safarbar qilib butun vujudi bilan ishlashni va o'zining kasbiy mahoratini muntazam oshirib borishni taqozo qilmoqda.

Bizga ma'lumki, hozirgi kunda o'qituvchi va uning faoliyatiga bo'lgan e'tibor yanada oshib bormoqda.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 14 avgustdagi **“Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3907**-sonli qarorining asosiy maqsadi O'zbekistonda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularni mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishdan iboratdir. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun yosh avlodga ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchi - pedagoglar nafaqat ma'naviy-ma'rifiy jihatdan, balki, ular o'zlarini ruhiy hamda jismoniy jihatdan tayyorlashlari lozim. [1]. Chunki, ruhiy va jismonan sog'lom bo'lgan kishigina o'z faoliyatida samarali mehnat qila oladi.

Davlatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'qituvchi nafaqat vazifasi nuqtai-nazaridan talablarni bajarishi, balki, uning so'g'lig'i va ruhiyati ko'tarinki tarzda bo'lishi uchun moddiy va ma'naviy rag'batlantirilishi haqida ham ko'rsatma berib, Respublika va xalqaro fan olimpiadalarida sovrinli o'rinlarni qo'lga kiritgan o'quvchilarni tayyorlagan pedagog kadrlarga eng kam ish haqining 5 baravaridan 50 baravarigacha miqdorda bir martalik pul mukofoti berish tartibini ishlab chiqish, ta'lim rivojiga munosib hissa qo'shgan, davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan pedagog kadrlarni davlat va xo'jalik boshqaruv organlariga qarashli **sanatoriy-sog'lomlashtirish** muassasalarida imtiyozli shartlarda sog'lomlashtirish tizimi yaratilishi, shuningdek, 2018-2020 yillarda pedagoglik kasbining yuksak ijtimoiy mavqei va obro'sini targ'ib qiluvchi **“O'qituvchi va murabbiylar xiyobonlari”**ni tashkil etilishi haqidagi ko'rsatmasi yana bir bor o'qituvchilarni ruhiyatini ko'tarishga asos bo'ldi.

Zamonaviy o'qituvchi o'ziga yaratilayotgan moddiy va ma'naviy shart-sharoitlardan kelib chiqib bugungi kun talablariga javob berishi uchun sermahsul mehnat qila olishi hamda aqliy va jismoniy kuchlarini hamohang tarzda uyg'unlashtira olishi lozim. Agar sharaflil va mashaqqatli kasbning haqiqiy fidoiysi bo'lgan o'qituvchi o'z-o'zini ruhiyatini psixologik jihatdan boshqara olmas ekan, u tez toliqib, mehnat qobiliyati pasayishi va ruhiy zo'riqishni vujudga keltirishi mumkin.

Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari har bir bolaning endigina shakllanib kelayotgan bilish jarayonlari va psixologik xususiyatlarini to'g'ri yo'naltira olishi uchun qanchadan-qancha aqliy va ruhiy kuch sarflashadi. Bir xil sharoitda yashagan ikki kishidan biri dunyoni yorug', nurli ko'rsa, ikkinchi bir kishi uni tunga burkagan holda ko'radi,- deganlaridek, bugungi tezkor axborotlar zamonida ma'lumotlarning ko'pligi, innovatsion g'oyalarni ta'lim jarayoniga jarayoniga tadbiriq etishdagi mehnat va undagi qiyinchilik va muammolar hamda shaxsning individual psixologik xususiyatiga ko'ra o'zini va o'quvchi psixologiyasini to'g'ri anglash, anglamasligi o'qituvchilarda nevroz, stress kabi turli asab kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Abu Ali Ibn Sinoning fikricha **“O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash usullarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining**

butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib uning aql-qatlamlariga kirolmog'i lozim" - degan edi. Bunday sifatlarni namoyish etish, ko'p qirrali faoliyatini ustamonlik bilan amalga oshira olishi uchun bugungi kun o'qituvchisi kuchli pedagogik –psixologik bilimga ega bo'lmog'i va shunga mos tarzda o'z ruhiyatini shakllantira olishi lozim. [2].

O'qituvchi pedagogning o'z ruhiyatini boshqara olishi va shakllantirishi uchun o'z-o'zini ishonitirish, autotrening, aqliy mehnatdan jismoniy mashqlar orqali dam olishni bilishi uning sog'ligini mustahkamlashga yordam beradi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib biz o'qituvchi ruhiyatini shakllantirishda pedagogning xilma-xil faoliyatini bajarish jarayonida kelib chiqadigan turli ichki kechinmalarni to'g'ri yo'naltira olish, ularni boshqarish va shakllantirish haqida so'z yuritamiz. Masalan, o'z-o'zini ishonitirish o'zini psixik boshqarishga yordam beradi. Bu usulni hamma ham qo'llayvermaydi.

O'z-o'zini ishonitirish qadimgi Gretsiyada, Hindistonda qo'llanila boshlagan. Tibbiyotdan ma'lumki, o'z-o'zini ishonitirish orqali juda ko'p og'ir bemorlar sog'ayib hayotga qaytganlar. Psixoterapevt Ya.A.Botkin shu usul orqali o'zining og'ir asab kasalligini davolagan. [3].

O'z-o'zini ishonitirishning ahamiyati shundaki, bu metodika odamning o'z-o'ziga fikr orqali psixogigienik, psixoprofilaktik, psixoterapevtik, ta'sir qilib o'zining ruhiy ahvoli, kayfiyati, his-tuyg'ulariga ijobiy ta'sir qilib irodaviy jarayonlari va mehnat qobiliyatini oshiradi.

O'z-o'zini ishonitirish metodi organizmda kasalliklar bilan kurashuvchi himoya kuchlarini ishlab chiqarishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ko'pchilik olimlarning fikricha, maqsadga qaratilgan o'z-o'zini ishonitirish irodani mastahkamlaydi, emotsional chidamlilikni oshiradi, psixologik travmalarni oldini oladi. Shu maqsadda o'qituvchilarga o'zlarini anglashlariga yordam berish uchun chegaralangan qarashlarini va unga mos ijobiy tasdiqlar berilishi haqida tavsiya beramiz. Ular quyidagicha:

Hurmatli o'qituvchi-pedagoglar vaqtingizni qizg'anmang. Qog'oz olib yozing, siz o'z qarashlaringizni emas, his-tuyg'ularingizdan kelib chiqayotgan, o'zingiz to'g'ri deb o'ylagan qarashlarni yozing.

To'g'ri, noto'g'riligiga qiziqmang. Sizni vazifangiz chegaralangan qarashlaringizni topish va yonidan yangi tasdiqlovchi fikrlarni yozish.

Namuna:

Chegaralangan qarashlar	Ijobiy tasdiqlar
Maktabda juda ko'p topshiriqlar ularni bajarishga kuchim yetmaydi	
Jamoda hamma bilan murosqa qilish qiyin	
Hozir darsda yana ba'zi o'quvchilar asabimni buzadi	
Pedagogik tadbirlarga tayyorlanish azob	
Bugun darsim ko'p, juda charchab qolaman	
Men shuncha harakat qilsam ham hamma narsaga ulgura olmayman	

O'z fikrlashingizni o'zgartiring va bu bilan siz o'z dunyoqarashingizni o'zgartirasiz! Bu esa ruhiyatingizni ko'tarib faoliyatingizga ijobiy ta'sir qiladi.

Autogen mashq ham ruhiy zo'riqlashlarni oldini olib ruhiyatga ijobiy ta'sir qiladi.

Autogen mashq

Bizga ma'lumki, aqliy nagruzkada jismoniy mehnat, harakat, sportning barcha turlari bilan shug'ullanish hordiq chiqarish va dam olish omillari hisoblanadi. Bundan tashqari hordiq chiqarishning yana shunday shakli borki, bu mushaklarni bo'shashtirish - **autogen mashqdir.**

Autogen mashq "Tez yordam dorixonasi" bo'libgina qolmasdan, uyqusizlikda, haddan tashqari charchaganda ham o'z emotsiyalarini boshqarishga o'rgatadi.

Autogen mashq texnikalarini egallash uchun odam o'z-o'zini boshqarish mexanizmini o'rganishi kerak. Ular quyidagicha:

1. Skelet muskullarini boshqarish: kerakli vaqtda bo'shashtirish va kerakli vaqtda zo'riqtirish.

2. O'z xoxish bilan kerakli emotsional holatni yarata olish.(qalb tinchligi, jismoniy xotirjamlikni yarata olish va fikran his qila olish).

3. Odam o'zining vegetativ asab tizimiga to'g'ridan-to'g'ri buyruq bermasdan, obrazli tasavvurlar, emotsional taasurotlardan foydalanish.

4. Psixikani boshqara olish, ya'ni diqqatni xoxishga qarab to'plash, tortish va toraytirish orqali mushaklarni bo'shashtirish yoki uyquga ketishga jalb qila olish.

Autotreningda o'z-o'zini boshqarish mexanizmi nafaqat mushaklarni bo'shashtirish, balki psixikani jalb qilish, boshqarishga ham yordam beradi.

Mushaklarni bo'shashtirish mashqlarining ketma-ketligini ko'rib chiqamiz.

Quyidagi mashqlarni(muskullarni yuqori darajada taranglashtirish) bir necha kun uyqudan ancha oldin bajarish kerak. Muskullarni bo'shashtirish hissini mastahkamlash va odatga aylantirsa, keyinchalik harakatlarni bajarmasdan tanani bo'shashtirishga o'rganib qolasiz. Buning uchun ko'proq shug'ullanish kerak. Mashqlarni 3-4 marta qisqa tanaffus va xotirjam nafas bilan takrorlang.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Muskullarni bo'shashtirish mashqlarini ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruh mashqlarini uxlashdan ancha oldin bajarish kerak.

Birinchi guruh mashqlar.

Muskullarni bo'shashtirish uchlik jadvali

1-holat	Muskullar guruhini yuqori darajada taranglashtirish. Titrash holatigacha ushlab turish	Nafasni imkon darajasida ko'proq ushlab turish	"Taranglashdim" tuyg'usini boshqaruvchi fikr
2-holat	Muskullarni bo'shashtirish impulsi	Chuqur nafas chiqarish (yengillik his qilish)	fikr, so'z "Bo'shashtdim"
3-holat	Muskullarni bo'shashtirishni oxirida soat strelkasi bo'ylab harakat	Xotirjam ritmik nafas	2-3 minut dam olish hissi

1. Turgan holatda qo'llar oldinda

Birinchi holat: bir deganda chuqur nafas olish va shu holatda turish. nafas chiqarmasdan qo'llarni musht qilib muskullarni zo'riqtirish. Qo'llar titraguncha ushlab turish. "Muskullarim taranglashdi" deb aytish.

Ikkinchi holat: Nafas chiqarib oldinga bukilib qo'llarni soat strelkasi yo'nalishiday harakatlantirish. "tanam bo'shashdi" deb aytish.

2. Turgan holatda, panjalar bukilgan, qo'llar ikki tomonga yozib qo'llarni musht qilib ko'ksimizga qo'yamiz.

Birinchi holat: qo'l muskullarini yelka kengligida mahkam siqish va nafasni ushlash hamda "taranglashdim" deb aytish. Ikkinchi holatda harakatlar takrorlanadi.

3. Oyoq uchida turgan holatda ikki qo'l panjalarini bir-biriga o'tkazib qo'llar yuqoriga.

Birinchi holat: chuqur nafas olgan holda tananing barcha mushaklarini taranglashtirish, titroq bo'lguncha shu holatda turish. "Taranglashdim" so'zini aytish.

Ikkinchi holat: nafas chiqarish, o'tirib boshni bemalol tutgan holda ko'ksimizga tushirib "Bo'shashdim" so'zini aytish. Soat strelkasi yo'nalishiday bo'shashgan qo'llarni harakatlantirish.

4. Qo'lni tizzaga qo'yib o'tirish.

Birinchi holat: chuqur nafas olish. Oyoq sonini ushlab bosim bilan oyoqni yerga qo'yib muskullarni taranglashtirish.

Ikkinchi holat: Nafas chiqarish, oyoq sonini yig'ish va yozish(soat strelkasiday harakatlantirish. "Bo'shashdim" deb aytish.

5. Yelka bilan yotgan holda, tizzalar bukilib qo'l bilan tizzani ushlab qoringa tortiladi.

Birinchi holat: Nafas olinadi, bosh ko'tariladi. Muskullar taranglashtiriladi. "Tarang".

Ikkinchi holat: Gavda to'g'rilanib nafas chiqariladi. «Bo'shashdim» deb aytish.

6. Bo'yin muskullarini bo'shashtirish.

Birinchi holat: O'tirgan holda qo'lni chakkaga tirash. Boshni normal holatida bo'yin muskullari charchaguncha qo'l bilan ushlab turish...Bunday xolat boshqa chakka bilan, peshona, boshni orqasini ikki qo'l bilan ushlash holatida ham o'tkazilishi mumkin.

7. Jag'ni tortib, yuzni mimik sohasi va jag'ni chaynash sohasini taranglashtirish. Nafas olib shu holatda turish. Yuzni bo'shashtirib uqalab massaj qilish. Oyna oldida yuz muskullarini bo'shashganligini nazorat qilish, xotirada saqlash.

8. Yelkada yotgan holatda ikki qo'l tananing yon tomoniga kaft bilan yerga tiraladi va qorin sohasi ko'tariladi. Nafas ushlab turiladi. Tananing muskullari taranglashganini his qilish(ayniqsa qo'lni). Bo'shashib dam olish. Qo'lni og'irligini his qilish. Soat strelkasi yo'nalishi bo'yicha qo'l bilan harakat qilish.

Yuqoridagilarni o'qib sizda shunday savol tug'ilayotgandir: Muskullarni bo'shashtirishni o'rganish uchun muskullarni ongli ravishda taranglashtirish uslubini o'zlashtirishimiz shartmi? Bu g'alati emasmi?

Javob: O'zimizning charchog'imizni mushaklar charchog'ida ko'rib chiqamiz. Aslida mushaklar emas **miya** ko'p charchaydi, chunki miya harakatni boshqaradigan zona hisoblanadi. Tasavvur qilamiz, biron tur mushaklarni taranglashtiramiz, bunda miya negiziga katta biotok oqimi kelib qiynaladi. Ildiz kletkalari qo'zg'aladi, lekin bu uzoqqa bormaydi, holdan toymaslik uchun tormozlanish yuz beradi bu himoyachi hisoblanadi. Bizga ma'lumki tormozlanish bo'shashishni yuzaga keltiradi.

O'qituvchi aqliy mehnat qilganda ko'proq miya faoliyati charchaydi. Shuning uchun ham yuqoridagi mashqlarni bajarib turishi psixologik zo'riqlishlarni oldini oladi.

Ertalab uyg'onish vaqtida o'z-o'zini ishontirish yo'nalishi odamga ajoyib ta'sir qiladi.

Siz uygʻondingiz, ong sergak, lekin tana hali uyquda, u ogʻir, skelet muskullari hali boʻshashgan holda boʻladi, shuning uchun ertalabki jismoniy mashqni oʻtkazishdan oldin koʻzni yumgan holda quyidagi oʻz-oʻzini ishontirish soʻzlaridan foydalaning:

*“Men dam oldim. **Kuchim va asablarim tiklandi**, irodam mustahkamlandi. Oldimda faol ish jarayonlari turibdi. Menda yetarli kuch va quvvat mavjud. Xotirjam harakat qilaman. Hech nima koʻnglim tinchligiga taʼsir qila olmaydi. Hayotimdagi yangi kunni boshlashim menga quvonch bagʻihlaydi. Kuchim toʻplanganini his qilyapman. Tanamda yoqimli yengillik. Oʻrningdan tur!”*

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Pedagoglarning amalga oshirayotgan olamshumul faoliyatisiz ijtimoiy hayotni tasavvur qilib boʻlmaydi. Barcha kasb egalarini oʻqituvchi tarbiyalaydi, taʼlim beradi, fan asoslari va hayot qonuniyatlarini oʻrgatadi, kasb sirlaridan ogoh qiladi. Shuning uchun ham “Oʻqituvchi”, “Ustoz” degan nom har doim elda aziz, hurmatda benazirdir. Bu haqda mamlakatimizning birinchi prezidenti Islom Karimov ham oʻzining “Yuksak maʼnaviyat yengilmas kuch” asarida oʻqituvchi faoliyatiga yuksak baho berib: “Barchamizga ayonki, inson qalbiga yoʻl avvalo taʼlim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqda gap ketsa, ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga ota-onalarimiz qatori biz uchun eng yaqin boʻlgan yana bir buyuk zot oʻqituvchi va murabbiylarning olijanob mehnatini hurmat bilan tilga olamiz.

Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini tarbiyalashdek masʼuliyatli vazifani ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalariga suyanamiz va tayanamiz, ertaga oʻrnimizga keladigan yoshlarning maʼnaviy dunyosini shakllantirishda ularning xizmati naqadar beqiyos ekanini oʻzimizga yaxshi tasavvur qilamiz” -degan edi. [2].

Shuning uchun ham oʻqituvchi oʻzining serqirra mehnat faoliyati davomida oʻz ruhiyatini sogʻlomlashtirishni va psixologik jihatdan boshqara olishni bilishi uning oʻz kasbi sohasida uzoq yillar unumli va samarali mehnat qila olishini taʼminlash bilan bir qatorda yosh avlodning har tomonlama kamol topishida oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublika Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni maʼnaviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga taʼlim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3907-sonli qarori.
2. I.A.Karimov. “Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch” asari. T.: “Maʼnaviyat” 2008.
3. F.Nasriddinov. “Kamolot va maʼnaviyat saboqlari”. T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. 1998.
4. Ye.Tarasov. “Populyarnaya psixoterapiya”. M.: 1997.
- 7.Internet resurs: Lex.uz.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING OʻQUVCHILAR PSIXIKASIGA TAʼSIRI: XAVF VA IMKONIYATLAR TAHLILI

*Jumayev Hamza Hasanovich,
Nurota tuman 11-umumtaʼlim maktabi psixologi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning oʻquvchilar psixikasiga koʻrsatadigan taʼsiri tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli muhitning kognitiv jarayonlar, emotsional holat va ijtimoiy xulq-

atvorga ta'siri o'rganildi. Shuningdek, texnologiyalardan ortiqcha foydalanish bilan bog'liq xavflar — diqqatning pasayishi, emotsional charchoq, ijtimoiy izolyatsiya va additiv xatti-harakatlar shakllanishi tahlil qilindi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligini oshirish, interaktivlikni kuchaytirish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ham yoritildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalardan ongli va muvozanatli foydalanish o'quvchilarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maqolada xavflarni minimallashtirish va imkoniyatlardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

В статье рассматривается влияние цифровых технологий на психическое развитие учащихся. Анализируются как положительные, так и отрицательные аспекты использования цифровых средств, включая влияние на внимание, эмоциональное состояние и социальное поведение. Особое внимание уделяется рискам цифровой зависимости, а также образовательным возможностям современных технологий. Результаты показывают, что осознанное и сбалансированное использование цифровых ресурсов способствует развитию познавательных способностей и повышению эффективности обучения.

The article explores the impact of digital technologies on students' psychological development. Both positive and negative aspects of digital tool usage are analyzed, including their effects on attention, emotional well-being, and social behavior. Particular emphasis is placed on the risks of digital addiction as well as the educational opportunities provided by modern technologies. The results indicate that conscious and balanced use of digital resources enhances cognitive development and improves learning effectiveness.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, o'quvchilar psixikasi, internet ta'siri, diqqat, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv, raqamli qaramlik, ta'lim texnologiyalari.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga tub o'zgarishlar olib kirdi. Raqamli qurilmalar, internet va virtual platformalar o'quvchilarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ushbu jarayon bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, psixologik rivojlanish nuqtai nazaridan yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

O'quvchilar yosh jihatdan sezgir davrda bo'lganliklari sababli raqamli muhit ta'siriga nisbatan yanada ta'sirchan hisoblanadi. Raqamli vositalar orqali olinadigan tezkor axborot oqimi, vizual stimullarning ko'pligi va doimiy onlayn muloqot psixik jarayonlarning tabiiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni oshirish va mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlash imkonini ham beradi. Demak, ushbu hodisani bir tomonlama baholash emas, balki xavf va imkoniyatlarni muvozanatli tahlil qilish zarur.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — raqamli texnologiyalarning o'quvchilar psixikasiga ta'sirini kompleks o'rganish hamda ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish va ijobiy jihatlarini kuchaytirish yo'llarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot nazariy va empirik yondashuvlar asosida olib borildi. Dastlab, raqamli texnologiyalar va psixik rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni yorituvchi ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Empirik bosqichda o'quvchilarning raqamli qurilmalardan foydalanish chastotasi, davomiyligi va maqsadlari o'rganildi. Kuzatuv metodi orqali ularning diqqat darajasi, o'quv faoliyatidagi faolligi va ijtimoiy xulqi tahlil qilindi.

So'rovnomalar yordamida o'quvchilarning emotsional holati, charchoq darajasi va internetga bog'liqlik ko'rsatkichlari aniqlashtirildi. Olingan ma'lumotlar solishtirma tahlil asosida umumlashtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarning o'quvchilar psixikasiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Raqamli vositalardan uzoq muddat va nazoratsiz foydalanish diqqatning barqarorligini pasaytirishi kuzatildi. O'quvchilar tez-tez e'tiborini yo'qotishi, chuqur fikrlashdan ko'ra yuzaki qabul qilishga moyilligi ortgani aniqlandi.

Emotsional sohada esa doimiy onlayn bo'lish ehtiyoji ichki zo'riqish va charchoqni kuchaytirishi qayd etildi. Ayrim hollarda ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog'lanish o'z-o'zini baholash darajasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning ijobiy jihatlari ham aniq namoyon bo'ldi. Interaktiv platformalar orqali o'quvchilarning qiziqishi ortgani, vizual materiallar yordamida tushunish darajasi yaxshilangani qayd etildi.

Mustaqil o'rganish imkoniyatlari kengaygani natijasida o'quvchilar axborotni izlash, tahlil qilish va qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantira boshlaganligi ham kuzatildi.

Muhokama

Olingan natijalar raqamli texnologiyalardan foydalanishda muvozanat tamoyili hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Texnologiyalarni to'liq cheklash emas, balki ularni ongli boshqarish zarur.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, raqamli muhit o'quvchining diqqat tizimini qayta shakllantiradi. Tezkor axborotga moslashgan ong uzoq muddatli konsentratsiyani talab qiladigan faoliyatlarda qiyinchilikka duch keladi.

Shu sababli ta'lim jarayonida raqamli va an'anaviy metodlar o'rtasida muvozanatni saqlash muhimdir. O'qituvchilar raqamli vositalardan maqsadli va didaktik asosda foydalanishi lozim.

Ota-onalarning roli ham muhim bo'lib, ular bolalarning ekran oldida o'tkazadigan vaqtini nazorat qilish bilan birga, mazmuniga ham e'tibor qaratishi zarur.

Xulosa

Raqamli texnologiyalar o'quvchilar psixikasiga murakkab va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu ta'sirning ijobiy yoki salbiy bo'lishi undan foydalanish uslubiga bog'liq.

Muvozanatli, nazoratli va maqsadga yo'naltirilgan foydalanish orqali raqamli texnologiyalar o'quvchilarning kognitiv va ijodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi kuchli vositaga aylanishi mumkin.

Kelgusida raqamli savodxonlikni oshirish, psixologik profilaktika choralari kuchaytirish va ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni ongli integratsiya qilish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davlenshin M.G., Do'stmuxamedova Sh.A. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T., TDPU, 2004.

2. Do'stmuxamedova Sh.A., Nishanova Z.T., Jalilova S.X. va b. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya.T., Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi. 2013.
3. Jalilova S.X. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya. T, Innovatsion ziyo, 2020.
4. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. T., "Noshir", 2010.
5. M.G.Davletshin, Sh.Do'stmuhamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyeva, M. Djumabayeva., Yosh va pedagogik psixologiya (o'quv qo'llanma) T – 2007.

O'QUVCHILARDA REFLEKSIYA QOBILIYATLARINING SHAXSNING IJODIY FAOLIYATIGA TA'SIRI

**Azamova Mashhura Akmal qizi,
Navbahor tumani 2-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda qobiliyatlar va shaxs intellektual faoliyatining o'zaro bog'liqlik jihatlari o'rganilgan. Shuningdek talabalarning refleksivlik qobiliyatini rivojlanishi avto va sotsiorefleksiya, boshqalar bilan muloqot hamda o'zini-o'zi boshqarish xususiyatlarini yoritib berilgan. Bundan tashqari talabalar qobiliyatlarini o'rganish so'rovnomasi kurslar kesimidagi qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: muloqot, individual xususiyatlar, motivatsiya, shaxsiy xususiyatlar, moslashuvchanlik, sub'ektiv lokalizatsiya, komponentlik, empatiya, identifikatsiya, psixologik mexanizm.

Аннотация. В данной статье рассматриваются аспекты взаимосвязи рефлексивных способностей и интеллектуальной деятельности личности у учащихся. Также освещено развитие у учащихся рефлексивных способностей к ауто-и социорефлексии, общению с окружающими и особенностям самоконтроля. Кроме того, анкета для изучения рефлексивных способностей студентов был проведен сравнительный анализ в разрезе курсов.

Ключевые слова: социорефлексия, общение, индивидуальные особенности, мотивация, черты личности, адаптивность, субъективная локализация, компонентность, эмпатия, идентичность, психологический механизм.

Kirish. Zamonaviy va mumtoz adabiyotlarda "refleksiya" atamasiga nisbatan ko'pgina izoh va tushunchalar keltiriladi. Ilmiy manbalarda refleksiya tushunchasi quyidagi tarzda talqin qilinadi.

Psixologik asarlarda refleksiya tushunchasiga quyidagicha ta'riflar berilgan: "Refleksiya" (lotinchareflexio— «ortga nazar») dastlab falsafada shakllangan bo'lib, u insonning o'z ongida sodir bo'layotganlarni mushohada qilish jarayonidir". Boshqacha qilib aytganda, "bu insonning ruhiy olami mohiyatini ochishga qaratilgan o'zini o'zi bilish faoliyatidir"[2].

Refleksiya ya'ni aks ettirish jarayonini inson tafakkurining o'zini o'zi tanqidiy tahlil qilish qobiliyati, deb ta'riflasak ham bo'ladi.

Refleksiya inson ma'naviy dunyosining ichki tuzilishini ochib beruvchi o'zini o'zi anglash faoliyati; bilish metodi va mazmunining tanqidiy tahlili; bilimni predmetli ko'rib chiqish kabi uni tushunish va anglashga yo'naltiruvchi tafakkur tamoyili hisoblanadi.

O'zbek olimlaridan Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, M.Quronov, R.Ahliddinov va I.Majidovlarning fikricha, refleksiya samarali fikrlashning muhim sharti, yuz berayotgan hodisani keng tizim kontekstida tushunish jarayonlarini alohida tashkil etish

(u vaziyat va harakatlarni baholashni, vaziyatlarni hal qilish usullari va operatsiyalarini topishni o'z ichiga oladi), vazifalarni hal qilishga jalb etilgan individ hamda boshqa odamlarning o'zini o'zi tahlil qilishi, o'z holati hamda harakatlarini faol o'ylab ko'rishdan iborat jarayondir. Shu sababli refleksiya (orqaga qaytish) ichki tomondan (bir individning kechinmalari vao'zigao'zi hisob berishi) ham, tashqaridan (jamoabo'lib fikrlash faoliyati va birgalikda yechim izlash sifatida) ham ta'kidlash lozim.

Shunga muvofiq, refleksiyaga quyidagicha ta'riflar keltiriladi:

- 1) fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish;
- 2) o'zining shaxsiy harakatlari va ularning qonun-qoidalari fikrlashga yo'naltirish inson faoliyatining nazariy shakli;
- 3) o'z ruhiy holati haqidao'ylash, xayol surish, fikr yuritish, uni tahlil qilishga moyillik.

L.V.Mardaxayev refleksiyaga quyidagicha ta'rif beradi: "subyekt tomonidan hayotiy tajribaasosidao'zining ichki psixik aktlarini bilish jarayoni ekani", V.M.Polonskiy esa «yangi tushunishgao'tish maqsadidao'z tajribasi haqida mulohaza yuritish, o'z e'tiqodi va qadriyatli munosabatini baholash hamdaasoslash qobiliyatidir deya ta'riflaydi.

Refleksiya tushunchasi lotin tilidagi "reflexio" so'zidan kirib kelgan bo'lib, so'zma-so'z tarjima qilinganda "ortga nazar" degan ma'noni anglatadi. A. Buzemannning ilmiy-ijodiy faoliyati refleksiya fenomeni psixologiya fanining maxsus o'rganish predmetigaaylanishi uchun turtki bo'ldi. U refleksiyani "tashqi olamdagi har qanday kechinmalarni o'zining ichki olamiga ko'chirish" sifatida talqin qilgan va psixologiya fanining maxsus refleksiv jarayonlar vaongni o'rganadigan refleksiya psixologiyasi deb ataladigan sohasini ajratish kerakligini taklif qilgan.

Refleksiyaning ontologik ahamiyati Teyyar de Sharden konsepsiyasidao'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra: "Refleksiya – ong tomonidan o'zigae'tiborni qaratish qobiliyatining o'zlashtirilishi, o'zigaxos barqarorlik va maxsus ahamiyatgaega bo'lgan predmet sifatidao'zini o'zi boshqarishni egallash bo'lib, u shunchaki bilish qobiliyati emas, balki o'zini o'zi bilish, shunchaki bilish emas, balki nimani bilishini bilishdir. Refleksiya qilayotgan kishi o'z-o'zigae'tiborni qarataoladi va yangi muhitda rivojlanish qobiliyatigaega bo'lgan holda rivojlana boshlaydi. Aslida bu yangi olamning paydo bo'lishidir" [4].

Inson hayot faoliyatining eng muhim tavsifnomasi sifatida refleksiv ong g'oyasini rivojlantirgan holda V.I.Slobodchikov va Y.I.Isayev uni hayvonlardan insonni ajratib turadigan chegara deb ko'rsatadilar. Refleksiya tufayli insonda ichki hayot paydo bo'ladi hamdao'zining holati va intilishlarini boshqarish - tanlash erkinligi vujudga keladi. «Refleksiyani amalgaoshirayotgan inson o'z istak -xohishlariga bog'lanib qolmaydi, u tashqi olamga taalluqli bo'lib undan yuqorida va unga nisbatan erkin bo'ladi. Inson o'z hayotining subyektigaaylanadi. Refleksiya shaxsning muhim xususiyati sifatidaolamni o'zigaxos tarzdao'lchashdir».

Shaxsning o'z-o'zini anglashi, o'zini o'zi boshqarishi, o'zini o'zi nazorat qilish, o'zini o'zi tushunishi, o'zini o'zi bilishi, o'zini o'zi tarbiyalashi kabi refleksiv jarayonlar muammosi Sharqning qomusiy olimlari, xorij vao'zbek psixologlari tomonidan keng doirada tadqiq qilingan. Xususan, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abu Rayhon Beruniy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Abdurahmon Jomiy asarlarida shaxs refleksiv jarayonlari va unga monand yondosh xususiyatlar borasida qator fikrlarni ilgari surganlar.

Ta'kidlash joizki, refleksiya haqidagi bilimlarning rivojlanishi uning yanada ijtimoiylashuviga sharoit yaratmoqda. Zamonaviy psixologiyada refleksiyaning uchta asosiy turi farqlanadi:

- elementar refleksiya bilimlarni tahlil qilish, ularning chegarasi hamda mohiyatini ko'rib chiqishiga olib keladi;

- ilmiy refleksiya – metod va usullar asosida ilmiy tadqiqotlarning ushbu sohasiga taalluqli nazariy bilimlarni tahlil va tanqid qilish;

- psixologik refleksiya – tafakkur, umuman, shaxs strukturasi asoslarini anglash va tushunish.

O'smirlik davrida insonga o'z olamiga kirish, o'z fikrlari, hislari va xatti-harakatlarini tahlil qilish alohida zavq bag'ishlaydi.

Ta'kidlash joizki, o'smirlarda refleksiyaning psixologik xususiyatlarini o'rganish muammosini quyidagi jihatlarini aniqlashtirish mumkin:

- pedagogik jihatida o'smirlarda refleksiyaning yuqori darajasi uning o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish dinamikasini anglashning zaruriy shartlaridan biri sanaladi;

- ijtimoiy jihatida – shaxsning ichki (refleksiya) va tashqi faol ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimiga kirishishdagi muvaffaqiyatlar bilan bog'liq. Bu ularda ehtiyoqli nizoli vaziyatlarni ogohlantirish va kommunikativ to'rsiqlarni bartaraf etish imkonini beradi;

- psixologik jihatida ko'ra, refleksiya o'smir tomonidan o'zining ichki dunyosini anglashning shakli sifatida namoyon bo'luvchi shaxsiy rivojlanishning samaradorligi va uyg'unligini ta'minlaydi.

Ma'lumki, shaxs shakllanishi o'ziga xos taraqqiyot bosqichiga ega. Ayniqsa, shaxsning o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tarbiyalash kabi refleksiv jarayonlarni rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Shu o'rinda shaxslar guruhida boshqalar bilan hamkorlik va muloqotga refleksiya refleksivlikning ustuvor strategiyalari aniqlandi.

Xulosa. O'quvchilarda refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish doirasida refleksiv qobiliyatlar va shaxs intellektual faoliyatining o'zaro bog'liqlik jihatlarini o'rganish quyidagi xulosalarni shakllantirishga asos bo'ldi:

Refleksiv qobiliyatlar intellektual soha bilan bevosita bog'liq bo'lib, shaxsdagi o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi refleksiya va intellektning o'zaro integratsiyasi asosida xulqda namoyon bo'lishi aniqlandi; Individual refleksiv qobiliyatlarning rivojlanganlik darajasi intellektual operatsiyalarni o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, refleksivlik shaxs xususiyati sifatida intellektual faollik refleksiyasi bilan to'g'ridan – to'g'ri bog'liqlikka ega ekanligi tahlil qilingan;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте // Вопросы психологии. 2000. № 3. С. 25-36.
2. Тейяр де Шарден П. “Феномен человека”. М., 1987. 268 с.
3. Тулвисте Т.К. Торндайк Э. О детерминации рефлексии в вербальном мышлении. Диц.канд.психол.наук М. 2005 276 с.
4. Психолого-педагогическая диагностика личности: Учебное пособие. -Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. - 323 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2007. 794 с.

O'QUVCHILARDA HAYOTIY QIYINCHILIKLARGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNI SHAKLLANTIRISH

*Xolikova Xilola Gulamovna,
Karmana tumani 1-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti,
Nematov Siroj G'ulom o'g'li,
Karmana tumani 1-umumiy o'rta ta'lim maktabi ma'naviy-ma'rifiy ishlar
bo'yicha direktor o'rinbosari*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda hayotiy qiyinchiliklarga nisbatan psixologik tayyorgarlikni shakllantirish masalasi yoritiladi. Hayotiy muammolar, stressli vaziyatlar va emotsional bosimlarning o'quvchi shaxsiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab psixologining ushbu jarayondagi o'rni, psixologik profilaktika va rivojlantiruvchi ishlarning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: psixologik tayyorgarlik, hayotiy qiyinchiliklar, emotsional bardoshlilik, maktab psixologi, o'quvchi shaxsi.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема формирования психологической готовности учащихся к жизненным трудностям. Анализируется влияние жизненных проблем, стрессовых ситуаций и эмоционального давления на личность школьника. Также обосновывается роль школьного психолога в данном процессе, раскрывается значение психологической профилактики и развивающей работы.

Ключевые слова: психологическая готовность, жизненные трудности, эмоциональная устойчивость, школьный психолог, личность учащегося.

Abstract: This article examines the issue of developing students' psychological readiness for life difficulties. It analyzes the impact of life challenges, stressful situations, and emotional pressure on a student's personality. The role of the school psychologist in this process is substantiated, and the importance of psychological prevention and developmental activities is highlighted.

Keywords: psychological readiness, life difficulties, emotional resilience, school psychologist, student personality.

Kirish: Bugungi tezkor va murakkab ijtimoiy sharoitda o'quvchilar turli hayotiy qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. O'quv jarayonidagi yuklama, ijtimoiy munosabatlar, oilaviy omillar va shaxsiy muammolar ularning ruhiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'quvchilarda faqat bilim va ko'nikmalarni emas, balki hayotiy vaziyatlarga psixologik jihatdan tayyorlikni shakllantirish ham muhim vazifalardan biridir.

Psixologik tayyorgarlik o'quvchining stressga chidamliligi, o'z hissiyotlarini boshqara olishi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila bilishi bilan namoyon bo'ladi. Bu jarayonda maktab psixologining faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Hayotiy qiyinchiliklar va ularning o'quvchi ruhiyatiga ta'siri. Hayotiy qiyinchiliklar deganda o'quvchi uchun emotsional noqulaylik tug'diruvchi, ichki zo'riqishga sabab bo'ladigan holatlar tushuniladi. Bular imtihonlar, muvaffaqiyatsizliklar, tengdoshlar bilan nizolar, o'ziga ishonchsizlik, ota-onalar bilan kelishmovchiliklar kabi vaziyatlar bo'lishi mumkin.

Agar o'quvchi bu holatlarga psixologik jihatdan tayyor bo'lmasa, unda xavotir, tushkunlik, tajovuzkorlik yoki ijtimoiy chekinish kabi salbiy holatlar yuzaga kelishi

ehtimoli ortadi. Shuning uchun hayotiy qiyinchiliklarga bardoshlilikni shakllantirish erta yoshdan boshlanishi lozim.

Adabiyotlar tahlili: Mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar psixologik tayyorgarlik va bardoshlilik konseptlarini turlicha yondashuvlar bilan yoritgan:

Aliyeva G.B. o'quvchilarda stressga bardoshlilikni rivojlantirishdagi psixologik omillarni tahlil qilgan bo'lib, u ijobiy fikrlash, emotsional intellekt va relaksatsiya mashqlarining ahamiyatini qayd etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik tayyorgarlik o'quvchilarning hissiy barqarorligini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash resurslarini kengaytiradi.

Friends Program kabi dasturlar ilmiy asoslangan bo'lib, ular orqali ijtimoiy-emosional ko'nikmalar tizimli ravishda shakllantiriladi. Fikrlar umumlashtirilganda, maktab psixologining faoliyati va psixologik tayyorgarlik usullarining to'g'ri tanlanishi o'quvchilarning ruhiy sog'lig'ini qo'llab-quvvatlash va ularni hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda samarali natija beradi.

Natijalar va muhokama: Tahlillar shuni ko'rsatadiki, maktab psixologining faoliyati o'quvchilarning hissiy holatini tizimli ravishda monitoring qilish va psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash orqali ularning stressni boshqarish qobiliyatini oshiradi.

Psixologik tayyorgarlik metodlari (training, relaksatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash) o'quvchilarda emosional barqarorlikni kuchaytiradi va murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishni yengillashtiradi.

Tizimli yondashuv - bu psixologik tayyorgarlikning samaradorligini oshiradi, chunki u individual va guruh darajada ishlaydi hamda oila-maktab jamoasini ham qamrab oladi.

Natijada, psixologik tayyorgarlik - bu shaxsiy salohiyatni oshiruvchi, murakkab vaziyatlarga moslashuvchanlikni mustahkamlovchi va umumiy ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlovchi integratsiyalashgan jarayondir.

Maktab psixologining roli va vazifalari. Maktab psixologi - bu ta'lim muassasasida o'quvchilarning ruhiy-salomatligi hamda psixologik barqarorligini ta'minlashga mas'ul bo'lgan mutaxassisdir. Uning vazifalari ko'p qirrali bo'lib, psixologik tayyorgarlik jarayonida maxsus metodlar va treninglar orqali o'quvchilarning stressga bardoshlilikini oshirish va hissiy holatlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Asosiy vazifalar:

1. **Psixologik diagnostika:** o'quvchilarning ruhiy holati va stress darajasini baholash, ularning hissiy muammolarini aniqlash.

2. **Konsultatsiya va maslahatlar:** o'quvchilar, ota-onalar va o'qituvchilarga individual psixologik yordamlarda ko'maklashish.

3. **Psixologik treninglar va mashg'ulotlar:** stressni boshqarish, ijobiy fikrlash va konfliktlarni hal etish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar o'tkazish.

4. **Profilaktika ishlari:** emotsional zo'riqishlarni oldini olishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish.

5. **Psixologik ma'rifat:** jamoada psixologik salomatlik bo'yicha bilimlarni oshirish.

Shuningdek, maktab psixologi pedagoglar bilan hamkorlikda o'quvchilarning munosabatlari va ijtimoiy muloqotini qo'llab-quvvatlash orqali sog'lom pedagogik muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Psixologik tayyorgarlikni shakllantirish usullari

Psixologik tayyorgarlik - bu o'quvchilarning hayotiy vaziyatlarda ruhiy barqarorlik, moslashuvchanlik va stress bilan kurashish qobiliyatini shakllantiruvchi jarayondir. Bu jarayonning samaradorligi qo'llanilayotgan usullar asosida belgilanadi.

1. Stressni boshqarish treninglari. Stressni nazorat qilish, hissiy holatlarni boshqarish va xavotirni kamaytirish bo'yicha treninglar o'quvchilarda psixologik resurslarni mustahkamlashga yordam beradi. Relaksatsiya, nafas olish mashqlari va mushak bo'shashtirish texnikalari stress darajasini sezilarli pasaytiradi.

2. Emotsional intellektni rivojlantirish. Emotsional intellekt - o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatidir. Bu ko'nikma psixologik bardoshlilikni mustahkamlashda muhim omildir.

3. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish. O'quvchilar oilasi, do'stlari va maktab jamoasidan oladigan ruhiy qo'llab-quvvatlari ularning stressga bardoshlilikini oshiradi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlangan sharoit shaxsning murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

4. Ijobiy fikrlash va o'zini motivatsiyalash mashqlari. O'quvchilarga o'z maqsadlarini aniqlash, muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va ijobiy yondashuvni rivojlantirish bo'yicha mashqlar o'tkazish ularning psixologik barqarorligini oshiradi. Bu usullar o'quvchilarning stressga munosabatini o'zgartiradi va kundalik vaziyatlarga moslashuvchanlikni mustahkamlaydi.

5. Ijtimoiy-emosional dasturlar. Masalan, **FRIENDS Program** (bu **bolalar va o'smirlar uchun psixologik farovonlikni oshirishga mo'ljallangan dastur**) kabi ilmiy asoslangan psixologik dasturlar o'quvchilarda emotsional ko'nikmalarni shakllantirish va stressni kamaytirishga yo'naltirilgan.

Xulosa va tavsiyalar: So'zim yakunida shu ta'kidlab o'tmoqchimanki, o'quvchilarda hayotiy qiyinchiliklarga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayon o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, jamiyatda o'z o'rnini topishi va kelajakdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktab psixologi tomonidan olib boriladigan maqsadli va tizimli psixologik ishlar o'quvchilarning emotsional barqarorligini oshiradi hamda ularni hayotiy sinovlarga ruhiy jihatdan tayyorlaydi.

O'quvchilarda hayotiy qiyinchiliklarga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish maktab psixologining asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarda **stressni boshqarish ko'nikmalarini** mustahkamlash, **emotsional intellektni rivojlantirish**, **ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni oshirish** va **ijtimoiy-emosional dasturlarni qo'llash** orqali amalga oshiriladi.

Bu yondashuvlar psixologik tayyorgarlikning samaradorligini oshiradi va o'quvchilarga hayotiy qiyinchiliklarga ruhiy tayyor bo'lish imkonini beradi. samarali natijalarga erishish uchun pedagogik hamkorlik hamda ota-ona va maktab jamoasining faol ishtiroki zarur.

O'quvchilarda **hayotiy qiyinchiliklarga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish** uchun ishlar **reja asosida, tizimli va yoshga mos** olib borilishi kerak.

Emotsional savodxonlikni rivojlantirish. Maqsad-o'quvchi o'z his-tuyg'ularini tanisin va boshqara olsun.

Aniq ishlar: "Men hozir nimani his qilyapman?" mashqlari, emotsiyalar kartochkalari bilan ishlash, kundalik hissiyotlar haqida qisqa suhbatlar, nafas olish va tinchlanish mashqlari (2–5 daqiqa)

Stress va qiyinchiliklarga chidamlilikni oshirish. Maqsad-muammo paytida sarosimaga tushmaslik.

Aniq ishlar: Stress nima ekanini sodda tilda tushuntirish, “Agar shunday bo‘lsa, nima qilaman?” ssenariylari, relaksatsiya mashqlari (ko‘z yumib tasavvur qilish), qiyinchilikni vaqtinchalik holat sifatida tushuntirish.

O‘ziga ishonchni mustahkamlash. Maqsad- “Men buni uddalay olaman” degan fikrni shakllantirish.

Aniq ishlar: O‘quvchining kichik yutuqlarini e’tirof etish, kuchli tomonlarini aniqlash mashqlari, salbiy fikrlarni ijobiyga almashtirish, rag‘batlantiruvchi iboralarni o‘rgatish.

Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Maqsad-boshqalar bilan sog‘lom munosabat qurish.

Aniq ishlar: “Yo‘q” deyishni o‘rgatish (assertivlik), mojarolarni tinch yo‘l bilan hal qilish, empatiya mashqlari, jamoaviy o‘yinlar va topshiriqlardan foydalanish.

Ota-ona va o‘qituvchi hamkorligi. Maqsad- bolani barcha muhitda qo‘llab-quvvatlash.

Aniq ishlar: Ota-onalar uchun psixologik treninglar, uyda bolani qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar, o‘qituvchilar uchun metodik ko‘rsatmalar berib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyeva, G.B. *Maktab o‘quvchilarida stressga bardoshlilikni rivojlantirishning psixologik omillari.* TADQIQOTLAR, 73(2), 302–305 (2025).
2. Usmonova, X.T. *Ta’lim jarayonida o‘quvchilar psixologik stressini boshqarishda maktab psixologining faoliyati.* ILM FAN XABARNOMASI, 7(2) (2025).

INTERNETGA TOBELIK VA UNI BARTARAF ETISHDA XORIJ VA UZBEK OLIMLARINING QARASHLARI

Zoirova Shahnoza Jamolovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 20-umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi,

Ravshanova Gulhayo Ergashovna,

Navbahor tumani 23-umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotation. The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Аннотация. В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o‘yinlariga tobe o‘smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o‘yinlari oqibatida o‘smirlar xulqida paydo bo‘ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Respublikamizda so'nggi yillarda, jamiyatning turli sohalarini zamonaviy axborot-texnologik vositalar bilan ta'minlash, sohalararo axborot savodxonligini oshirish, xavfsiz axborot muhitini joriy etish, yosh avlodni salbiy axborotlar xurujidan himoyalash, ochiq axborot tizimlarini qayta isloh qilish, jamiyat hayotini texnogen boshqarishda, bunyodkor axborot mahsulotlarini tayyorlash sifati va darajasini doimiy oshirib borishning huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi hamda uning moddiy-texnik bazasi kengaytirildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «axborot xavfsizligini ta'minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga o'z vaqtida va munosib qarshilik ko'rsatish tizimini joriy etish»¹ ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi. Bu borada o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan ilg'or xorijiy davlatlarning ilmiy-uslubiy dasturlaridan keng foydalanish, virtual olam ma'lumotlariga qaram bo'lishning omillari va undan himoyalalanishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarining ishlab chiqilishi, mahalla sharoitida o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoya qilishning psixologik tashviqot dasturlarini yanada rivojlantirishga keng xizmat qiladi.

Xorij psixologiyasida ham internetga qaramlik va uning oqibatlarini, internetga tobelikni bartaraf etishning psixoprofilaktikasi, axborot muhiti va yoshlar, axborot xurujlari va uning zamonaviy ko'rinishlari, virtual olam va uni idrok etish, o'smirlarning kompyuter o'yinlariga qaramligi kabi masalalar o'rganilgan. Bunday olimlar sirasiga R.O.Anker, P.E.Bertazzi, T.N.Disbelief, J.F.Dubiel, N.S.Endler, G.Gigerenzer, J.B.Gray, Y.S.Koh, C.R.Marmar, T.J.Metzler, J.D.Parker, M.E.Pratarelli, H.M.Ronfeldt, H.J.Shaffer, N.A.Shapira, J.L.B.Speech, O.Y.Yokoyama, D.S.Weiss, R.S.Witty kabi olimlar guruhini kiritish mumkin.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida yoshlarni virtual olam ta'sirlaridan asrash, ularda paydo bo'lgan internetga tobelik va uni bartaraf etish yuzasidan ko'plab ilg'or ilmiy markazlar hamda institutlar faoliyat olib bormoqda. XXI asr internetga qaramlik patologiyasi, internetdan foydalanishning motivlari, internet-tobelikning ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik omillari kabi masalalar keng tadqiq etilgan.

Mamlakatimizda mazkur yo'nalishda psixolog olimlar tomonidan kam sonli tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, asosiy e'tibor kompyuter o'yinlariga tobelikning bola psixik taraqqiyotiga salbiy ta'sirini o'rganishga qaratilgan. N.M.Dolimova tomonidan o'zbek milliy muhitida o'smirlarning kompyuter o'yinlariga tobeligini diagnostika qilish va korreksiya qilish masalasi yoritilgan bo'lib, unda kompyuter o'yinlariga tobeligini mavjud o'smirlarda bezovtalik va agressiyaning oshishi aniqlangan². I.I.Raximova tomonidan kichik maktab yoshi, o'smirlik va ilk o'spirinlik yoshida kompyuter o'yinlariga tobelik, shuningdek uning oilaviy munosabatlar va sotsiometrik status bilan aloqadorlik jihatlarini o'rganilgan³.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmoni [Elektron resurs]. Kirish tartibi: URL: <https://lex.uz/pdfs/3107036> (murojaat sanasi: 01.05.2021 y).

² Dolimova N.M. Kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlarning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi xususiyatlari. O'zMU. Avtoreferat. T., 2010. – 24 b.

³ Raximova I.I. Kompyuter o'yinlariga tobelikning psixologik xususiyatlari. TDPU. Avtoreferat. T., 2018. – 41 b.

L.A.Nigmatulina esa, kompyuterga tobelikning shaxs xarakterologik xususiyatlariga ta'sirini tadqiq etgan bo'lib, unda talaba yoshlardagi kompyuterga tobelikning gender va yosh, shaxslilik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik komponentlari aniqlangan [7]. Garchi mamlakatimiz psixolog olimlari tomonidan tobe xulq muammosi atroflicha tadqiq etilgan bo'lsada, biroq internetga tobelik va uni keltirib chiqaruvchi psixologik omillar masalasi, ko'pchilik psixolog olimlar e'tiboridan chetda qolmoqda. Mazkur muammoni o'smirlar faoliyati bilan bog'lab o'rganish o'ta ahamiyatli sanalib, uni tadqiq etish o'quv jarayoni samaradorligini yanada oshirishga, o'smirlar xulq-atvoriga ta'sir etuvchi turli salbiy illatlarning oldini olishga, ularda sog'lom turmush tarzini oshirishga, internet tizimi bilan bog'liq ishlash ko'nikmalarini yanada takomillashtirishga keng xizmat qilishi ehtimoldan xoli emas.

Sizning hayotingiz kompyutersiz va hatto internetga ulanmagan inson hayotida alohida o'rin tutadi. Bir tomondan, internet har xil turdagi ma'lumotlarga deyarli vaqt sarflamasdan kirishni ta'minlaydi. Boshqa tomondan, global tarmoqlar ko'pincha shaxs va jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pchilik kompyuterda o'tirishga juda ko'p vaqt sarflaydi. Internetga qaramlik jamiyatda jiddiy muammoga aylandi, chunki u odamlarning ijtimoiy munosabatlarga va mehnatga e'tibor bermasligiga olib keladi, bizning hayotimizga zarar etkazadi. [5].

Ayniqsa, internet makonida himoyalangan bolalar va o'smirlar. Global tarmoqda doimiy bo'lish, nazoratning yo'qligi ota-onalar tomonidan, axborot sohasida xabardorlik etishmasligi bolalar madaniyati ko'pincha o'smirlarda internetga qaramlikni keltirib chiqarishi mumkin [3]. Internetga qaramlik (Internetga qaramlik) - bu Internetdan foydalanish va ko'p vaqtni onlayn o'tkazishga obsesif moyillik bilan tavsiflangan ruhiy kasallik [2]. Xorijiy olimlaridan S.Kulakov tomonidan o'tkazilgan test natijalariga ko'ra, tajriba guruhi 40 kishidan iborat edi 80 respondentdan o'smirlar, chunki test natijalariga ko'ra, ular internetga qaramlik ehtimoli mavjud. Qolgan 40 nafar o'smir nazorat guruhiga kiritildi, chunki umumiy ball ularning hayotida internetning jiddiy ta'sirini ko'rsatmaydi. Ushbu test faqat internetga qaramlikning mavjudligi faktini tashxislash imkonini beradi, shuning uchun internetga qaram bo'lgan o'smirlar uchun tarmoqdagi imtiyozlar haqida qo'shimcha savollar berildi. Jumladan, tashrif buyuriladigan internet-resurs turlarining kamayib borayotgan imtiyozlar bo'yicha ro'yxatini tuzish taklif etildi. Shu bilan birga, ro'yxat tadqiqotchining o'zaro kelishuvi bilan tuzilgan va respondentlar. Natijada, internetga qaram bo'lgan respondentlar giyohvandlikning to'rt turiga bo'lingan, ular quyidagicha tavsiflanadi:

1. Virtual tanishlarga qaram bo'lgan - tanishlarning ortiqchaligi va internetdagi do'stlar, turli virtual jamoalarda ishtirok etish. Umuman olganda, bu ko'rinish 16 kishida (40%) qaramlik qayd etilgan.

2. Internetga obsesif ehtiyoj - onlayn qimor o'yinlari, doimiy xaridlar yoki auksionlarda qatnashish - faqat 4 kishi (10%) tashxisi qo'yilgan.

3. Axborotni haddan tashqari yuklash (majburiy veb-surfing) – cheksiz internetda sayohat qilish, ma'lumotlar bazalari va qidiruv saytlarida ma'lumot qidirish. U 8 kishida (20%) internetga qaramlikning asosini qoldirdi.

4. Kompyuterga qaramlik - kompyuter o'yinlarining obsesif o'yini ushbu turdagi giyohvandlik 12 kishida (30%) dominant hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, biz internetning ustuvor yo'nalishi haqida gapiramiz - qaramlik, masalan, veb-surfing kabi uning shakllari va virtual tanishishga qaramlik. Tadqiqotning keyingi bosqichida internetga qaramlikni aniqlash usulidan foydalangan holda - A.E.Jichkina tomonidan ishlab chiqilgan "Internetdagi xatti-harakatlar"

so'rovnomasidan "Internet - giyohvandlik" shikalasi. Jichkina shuni aniqladiki: 40 kishi (tadqiqotda qatnashganlarning 50%) Internetga qaramlikka moyil emas, 36 kishi (45%) og'ir giyohvandlikka moyil va to'rt nafar respondent (5%) Internetga mutlaqo bog'liq. Ijtimoiy umidsizlik darajasini baholash orqali quyidagi ma'lumotlar olindi: 6 kishida - sub'ektlarning 15 foizida ijtimoiy tushkunlik darajasi pasaygan, 12 kishida - 30% - noaniq, 16 kishi - 40% o'rtacha darajaga ega, 4 kishi - 10% - yuqori darajaga ega va ikkita respondent - 5% juda yuqori darajada umidsizlikka ega, ya'ni. katta qismi sub'ektlarning ruhiy holati bo'lgan odamlarning xavf guruhiga kiradi odam bilan to'qnashganda paydo bo'ladigan taranglik, tashvish, umidsizlik mazmunli maqsadlarga erishish, ehtiyojlarni qondirish yo'lidagi engib bo'lmaydigan to'siqlar (haqiqiy yoki xayoliy). Shu bilan birga, biz bir guruh omillar bo'yicha ustunlik qiluvchi maksimal ko'rsatkichlarni aniqladik: Internetga qaram bo'lgan respondentlarda murosasizlik va o'ziga ishonch, ziddiyat va iroda, o'zini o'zi o'ylash va rashk, yuqori tashvish, sezgirlik, tajovuzkorlik kuzatiladi; yuqori manmanlik ko'pincha qo'pollik va tajovuzkor dushmanlik shaklida namoyon bo'ladi (ochiq-oydin behayo iboralar ularga misol sifatida keltirilgan. Shunday qilib, internet yordamida o'smirlar o'zlarining asosiy ehtiyojlarini, birinchi navbatda, sevgi, muloqot, e'tirofga bo'lgan ehtiyoj va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlarni - bilim, tushunish, o'zini o'zi bilish kabi ehtiyojlarini qondiradilar. Hamma narsadan internet foydalanuvchilari faoliyatining xilma-xilligi, ular tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatish mumkin - o'yin, kognitiv, kommunikativ. Ko'rinib turibdiki, o'smirlar ko'rib chiqilayotgan patologiya rivojlanishi uchun asosiy xavf guruhidir. Avvalo, bu yoshning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq, chunki psixologik jihatdan bu yosh murakkab va ko'plab qarama-qarshiliklarga ega. O'smirlik motivatsiya va ehtiyojlar sohasidagi eng chuqur o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan yosh bosqichi sifatida tavsiflanadi, bunda bolaning o'z imkoniyatlarini baholash, jamiyatda o'zini o'zi baholash istagi eng keskin namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkunku yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

- yoshlar ongiga sharm-u hayo, odob-andisha, ota-onalarga hurmat, kattalarga izzat-ehtirom, kichiklarga shafqat kabi olijanob fazilatlarini shakllantirish;
- shaxsning rivojlanishida o'zaro munosabatlar hamkorligi, buyuk ajdodlarimiz merosiga ulkan g'urur tuyg'ularini singdirish, asrlar osha bizgacha yetib kelgan qadriyatlar va urf odatlarga beqiyos hurmat ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchilarda milliy va ma'naviy qadriyatlarning mohiyatini yuksak insoniy fazilatlar orqali singdirishga erishish;
- o'quvchilar ongida yurtga muhabbat, vatanga sadoqat, unga daxldorlik tuyg'ularini shakllantirish;
- fidoyilik, tinchliksevarlik tushunchalarining umumiy mazmuni, tafakkur ozodligi, ong va shuurni tazyiqdan xalos etilganligi, aqliy zakovat, ruhiy, ma'naviy salohiyat kabi tushunchalarning maqsadga yo'naltirilganligi;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арестова О.Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / О.Н. Арестова, Л.Н. Бабанин, А.Е. Войскунский // Вестник МГУ. – 2016. – 42 с.
2. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы зависимости от интернета // Психологический журнал. – 2014. – Т. 25. – №1. – С. 90–100.

3. Егоров А.Ю. Особенности личности подростков с интернетзависимостью / А.Ю. Егоров, Н. Кузнецова, Е. Петрова // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2015. – Т. 5. – №2. – С. 20–27.
4. Жичкина А.Е. Взаимосвязь идентичности и поведения в интернете пользователей юношеского возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2015.
5. Янг К.С. Диагноз – Интернет-зависимость // Мир Интернет. – 2015. – №2. – С. 24–29.
6. Raximova I.I. Kompyuter o'yinlariga tobelikning psixologik xususiyatlari. TDPU. Avtoreferat. T.; 2018. – 41 b.
7. Нигматуллина Л. А. Влияние компьютерной зависимости на характерологические черты личности. ТГПУ. Автореферат. Т.; 2019. – 47 с.
8. Dolimova N.M. Kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlarning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi xususiyatlari. O'zMU. Avtoreferat. T.; 2010. – 24 b.

O'QUVCHILARNING METAKOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

**Bobomurodova Sevara Axtamovna,
Navbahor tuman 32-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o'spirinlarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va o'zi o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Bundan tashqari, metakognitiv qobiliyatlar - o'rganish jarayonini boshqarish, strategiyani tanlash, o'z bilimlarini baholash va o'rganishni monitoring qilish qobiliyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Kalit so'zlar. Metakognitiv qobiliyatlar, strategiya, tafakkur, bilish jarayonlari, raqamli texnologiya, ta'lim tizimi.

Аннотация. В данной статье теоретически проанализированы педагогико-психологические особенности развития у подростков навыков самостоятельного мышления, решения проблем и самообучения. Кроме того, научно изучены метакогнитивные способности - способность управлять процессом обучения, выбирать стратегию, оценивать собственные знания и контролировать обучение.

Ключевые слова. Метакогнитивные навыки, стратегия, мышление, когнитивные процессы, цифровые технологии, система образования

Abstract. In this article, the pedagogical-psychological features of the development of independent thinking, problem solving and self-learning abilities of adolescents are theoretically analyzed. In addition, metacognitive abilities - the ability to control the learning process, choose a strategy, evaluate their own knowledge and monitor learning-have been studied scientifically.

Keywords. Metacognitive abilities, strategy, thinking, cognitive processes, digital technology, educational system.

Kirish. O'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik yondashuvlar bugungi kunda juda muhim ahamiyatga ega, chunki bu qobiliyatlar ta'lim, ijtimoiy moslashuv va professional muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Hozirgi kunning o'ziga xos sharoitlari bu yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va internet resurslarining keng tarqalishi ta'lim jarayonida katta o'zgarishlarni olib

keldi. O'spirinlar ko'plab ma'lumotlarni tez va oson olishlari mumkin, ammo bu ma'lumotlarni tahlil qilish va ishlatish qobiliyatlari muhim rol o'ynaydi. Metakognitiv qobiliyatlar — bu ma'lumotlarni qayta ishlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishda yordam beradigan muhim vositalardir. Raqamli dunyoda muvaffaqiyatli bo'lish uchun o'spirinlar o'z fikrlash jarayonlarini boshqarishni va nazorat qilishni o'rganishlari zarur.

Bugungi ta'lim tizimi individual yondashuvni rag'batlantiradi, bu esa o'spirinlarning o'z-o'zini boshqarish va o'z ehtiyojlariga mos ravishda o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishni talab qiladi. Metakognitiv qobiliyatlar bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki ular o'spirinlarga o'z o'qish uslublarini tushunishga va moslashtirishga yordam beradi. O'qituvchilarning individual yondashuvni qo'llashda metakognitiv strategiyalarni o'rgatish talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishiga yordam beradi.

Bugungi kunda ta'limda yangi metodlar va strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Pedagogik yondashuvlarda metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan resurslar, masalan, interaktiv o'quv materiallari, onlayn platformalar va pedagogik texnologiyalar mavjud. Bu resurslar o'spirinlarga o'z-o'zini baholash, o'z fikrlash jarayonlarini yaxshilash va o'qish maqsadlariga erishishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. O'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik yondashuvlarni o'rganishga juda ko'p olimlar hissa qo'shgan. Ularning ilmiy ishlarini ikki xil yondashuvlar orqali ko'rib chiqish mumkin:

1. Pedagogik yondashuvlar:

Jon Flavell-metakognitiv tushunchalarni rivojlantirish bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar olib borgan olim hisoblanadi. U metakognitiv qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlarini o'rganib chiqdi va o'quvchilarning o'z o'rganishini boshqarish qobiliyatini yaxshilash uchun turli xil strategiyalarni taklif qildi. Uning tadqiqotlari o'spirinlarning fikrlashini yaxshilashga qaratilgan usullar bilan boyitilgan.

Patrisia A. Aleksander va Maykil P. Pressley "Metakognitiv va o'qish" kitobida o'qishda metakognitiv qobiliyatlarning rolini o'rganib chiqdilar va o'qituvchilarga o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy qo'llanmalar taklif qildilar. Bu amaliy qo'llanmalar orqali o'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

2. Psixologik yondashuvlar:

Albert Bandura-o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasi orqali o'quvchilarning o'z o'rganishini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishda o'qituvchilarning rolini ta'kidladi. A. Bandura fikricha, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari juda muhim bo'lib, o'quvchilarning ta'lim olishida yuqori ahamiyatga ega. U metakognitiv strategiyani o'qitishning turli xil usullarini ishlab chiqdi va o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'qituvchilarga treninglar o'tkazdi.

Jan Piajet kognitiv rivojlanish nazariyasi metakognitiv qobiliyatlarning bolalarning aqliy rivojlanishida muhim rol o'ynashiga e'tibor qaratdi. Aqliy rivojlanish bilan metakognitiv rivojlanish o'zaro chambarchas bog'liqdir.

Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidladi.

Ushbu olimlar va ularning ishchilari metakognitiv qobiliyatlarning ahamiyati va ularni rivojlantirish bo'yicha turli xil strategiyalarni o'rganib chiqdilar. Ularning tadqiqotlari o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan

o'quv dasturlarini ishlab chiqishga va o'qituvchilarga o'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini baholash va rivojlantirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar berishga yordam berdi.

Ushbu sohada ko'plab boshqa olimlar ham faoliyat yuritmoqdalar va ularning tadqiqotlari o'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha yangi tushunchalar va strategiyalarni o'rganishga yordam bermoqda.

Muhokama. O'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muhim pedagogik va psixologik masala hisoblanadi. Metakognitiv qobiliyatlar, ya'ni o'z fikr va o'rganish jarayonlarini bilish va boshqarish qobiliyatlari, yoshlar uchun muvaffaqiyatli ta'lim olishda va hayotda samarali bo'lishda katta ahamiyatga ega. Quyida bu masalani yoritishda qo'llaniladigan asosiy pedagogik va psixologik yondashuvlarni ko'rib chiqamiz:

Pedagogik yondashuvlar

1. Reflektiv ta'lim yondashuvlari:

a) Reflektiv amaliyot: O'spirinlarga o'z fikrlarini va o'rganish jarayonlarini tahlil qilish imkoniyatini beruvchi metodlar, masalan, jurnal yuritish yoki fikrlar almashish mashqlari.

b) O'z-o'zini baholash: Talabalarni o'z muvaffaqiyatlarini va kamchiliklarini baholashga undash. Bu, ular o'zlarining o'rganish usullarini va strategiyalarini yaxshilashga yordam beradi.

2. Strategik ta'lim:

a) Metakognitiv strategiyalar: Yangi bilimlarni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan turli strategiyalarni o'rgatish, masalan, xulosa chiqarish, savol berish va o'zlashtirishni tekshirish.

b) Ta'lim strategiyalari: Muammoni hal qilish uchun rejalashtirish, monitoring qilish va baholash kabi strategiyalarni o'rgatish.

3. Shaxsiylashtirilgan ta'lim:

Individual yondashuv: Har bir o'spirinning o'ziga xos o'rganish uslublarini va ehtiyojlarini inobatga olish. Bu, ularning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Psixologik yondashuvlar

1. O'z-o'zini tushunish:

a) O'zlikni anglash: O'spirinlarning o'z kuchli va zaif tomonlarini tushunishi va bu haqda o'ylash qobiliyatini rivojlantirish. Bu, ularning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini oshiradi.

b) Ichki motivatsiya: Shaxsiy maqsadlarni aniqlash va ularga erishish uchun motivatsiya yaratish.

2. Emotsional aqldorlik:

a) Emotsional nazorat: O'spirinlarga stress va hissiyotlarni boshqarish usullarini o'rgatish. Bu, ularning o'rganish jarayonida yaxshi natijalarga erishishiga yordam beradi.

b) O'z-o'zini baholash: O'z hissiyotlarini va motivatsiyasini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish.

3. Kognitiv baholash:

a) Kognitiv strategiyalar: Muammo hal qilishda, qaror qabul qilishda va o'rganish jarayonida qanday fikr va tahlil qilish usullarini qo'llash mumkinligini tushunish.

b) Kognitiv qismlarni rivojlantirish: Yangi bilimlarni o'zlashtirish va qo'llash uchun zarur bo'lgan kognitiv jarayonlarni rivojlantirish.

Metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda, pedagogik va psixologik yondashuvlar bir-birini to'ldirishi va qo'llab-quvvatlashi kerak. Bu, o'spirinlarga nafaqat bilimlarni o'rganishda, balki ularni qanday qilib muvaffaqiyatli boshqarishda ham yordam beradi.

Xulosa. O'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish - bu ularning akademik muvaffaqiyatiga, mustaqil o'rganishga va umuman hayotiy muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir qiladigan muhim jarayon hisoblanadi. Pedagogik va psixologik yondashuvlar o'spirinlarning o'zi o'rganishini boshqarish, strategiyani tanlash, o'z bilimlarini baholash va o'rganishni monitoring qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik yondashuvlar o'quv dasturlariga metakognitiv strategiyalarni kiritish, o'qituvchilarning metakognitiv strategiyalarni qo'llash va o'quv muhitini yaratishni o'z ichiga oladi. Psixologik yondashuvlar esa metakognitiv o'rganish strategiyalarini o'rgatish, kognitiv terapiya va motivatsiya usullarini qo'llashni o'z ichiga oladi.

Ushbu yondashuvlar o'spirinlarga o'z o'rganishini rejalashtirish, strategiyani tanlash, o'z bilimlarini baholash va o'z o'rganishini monitoring qilish usullarini o'rgatishga yordam beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'quvchilarni o'z o'rganishini refleksiya qilishga, strategiyani tanlashga, o'z o'rganishini monitoring qilishga undashi mumkin.

O'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalarni qo'llash ularning o'rganishga bo'lgan munosabatlarini ijobiy tomonga o'zgartirishga, o'z o'rganishini boshqarishga bo'lgan motivatsiyasini mustahkamlashga va akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir qiladi. Shunday qilib, pedagogik va psixologik yondashuvlarning integratsiyasi o'spirinlarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sternberg, R.J. (2007): *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. New York: Cambridge University Press.
2. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova "Umumiy psixologiya" darslik Toshkent 2009.
3. Patricia A. Alexander and Michael P. Pressley. *Metacognition and Reading*. 2016.
4. Brown, A.L., & Campione, J.C. (1996). Psychological theory and the design of innovative learning environments: On procedures, principles, and systems. In L. Schauble & R. Glaser (Eds.), *Innovations in learning: New environments for education* (pp. 289–325). Mahwah, NJ: Erlbaum.

MEZONLI BAHOLASHDA MINIMAL YETARLI DARAJANI BELGILASH METODLARINING QIYOSIY TAHLILI: O'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARI TAJRIBASIDAN

**Imomova Dिल्фуза Abdihakimovna,
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti magistranti,
Toshnazarova Nigora Abdulakimovna,
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada mezonli baholashda minimal yetarli darajani (cut-off score) belgilash metodlari — Angoff, Bookmark va Contrasting Groups — O'zbekiston ta'lim muassasalari sharoitida empirik tadqiq etilgan. Tadqiqotda 18 nafar ekspert va 312 nafar 11-sinf o'quvchisi ishtirok etdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, uchta metod statistik jihatdan bir xil cut-off qiymatlar beradi ($p = 0.128$), Angoff metodida

muhojama jarayoni ekspertlararo kelishuvni sezilarli oshiradi (ICC: 0.64 → 0.79), Contrasting Groups metodi esa eng yuqori empirik validlikka ega (AUC = 0.91).

Kalit so'zlar: mezonli baholash, cut-off score, Angoff metodi, Bookmark metodi, Contrasting Groups, psixometriya, ta'lim sifati.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi bilimlarini ob'ektiv va adolatli baholash global miqyosda asosiy pedagogik muammolardan biri sifatida qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni (2019) va «2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi» baholash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan [1].

Mezonli baholashda (criterion-referenced assessment) o'quvchi boshqalar bilan emas, oldindan belgilangan standartlar bilan taqqoslanadi. Bu yondashuvning markaziy elementi — minimal yetarli daraja (cut-off score) ni ilmiy asosda belgilash metodologiyasi O'zbekiston ta'lim tizimida hali yetarlicha o'rganilmagan [2, 3].

Tadqiqot maqsadi: Angoff, Bookmark va Contrasting Groups metodlarining O'zbekiston ta'lim muassasalari sharoitida cut-off score belgilashdagi samaradorligini empirik asosda qiyosiy tahlil qilish.

METODOLOGIYA. Tadqiqot dizayni: Aralash metodologiya (mixed methods) — miqdoriy va sifatiy yondashuvlar birlashtirildi.

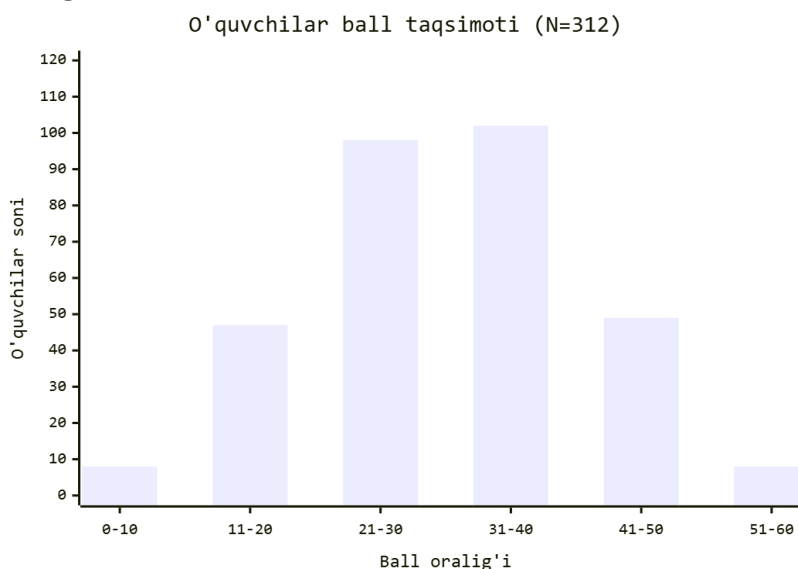
Ishtirokchilar:

- 18 nafar ekspert (9 amaliyotchi o'qituvchi, 5 akademik mutaxassis, 4 baholash mutaxassisi)

- 312 nafar 11-sinf o'quvchisi (Toshkent va Chirchiq shaharlari)

Baholash vositasi: 45 savollik matematika testi (Cronbach $\alpha = 0.87$, maksimal ball: 60)

Statistik tahlil: SPSS 27.0 va R 4.3.1 dasturlari yordamida ANOVA, ICC, Cohen's kappa, ROC tahlili amalga oshirildi.

NATIJALAR

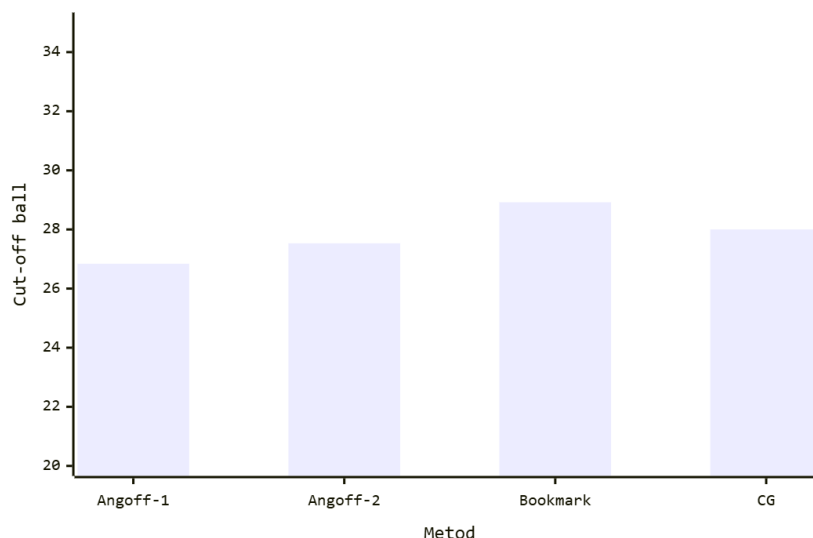
1. O'quvchilar test natijalarining umumiy tavsifi

1-jadval. O'quvchilar test natijalarining asosiy ko'rsatkichlari (N = 312)

Ko'rsatkich	Qiymat	95% CI
O'rtacha ball	29.74	[28.81; 30.67]
Standart og'ish	8.23	—

Mediana	30.00	—
Minimal ball	7	—
Maksimal ball	56	—

Metodlar bo'yicha cut-off qiymatlari (60 ballik shkala)

2. Uch metodning cut-off qiymatlari qiyosi

2-jadval. Metodlar bo'yicha cut-off score natijalari

Metod	Cut-off ball	SD	95% CI	O'tish %	ICC
Angoff (1-sessiya)	26.84	3.42	[25.23; 28.45]	67.6%	0.64
Angoff (2-sessiya)	27.53	2.67	[26.28; 28.78]	64.4%	0.79
Bookmark	28.92	2.84	[27.31; 30.53]	58.3%	0.76
Contrasting Groups	28.00	—	[27.0; 29.0]	62.2%	—

ANOVA natijasi: $F(2, 49) = 2.14$, $p = 0.128$ — metodlar orasida statistik jihatdan ahamiyatli farq yo'q.

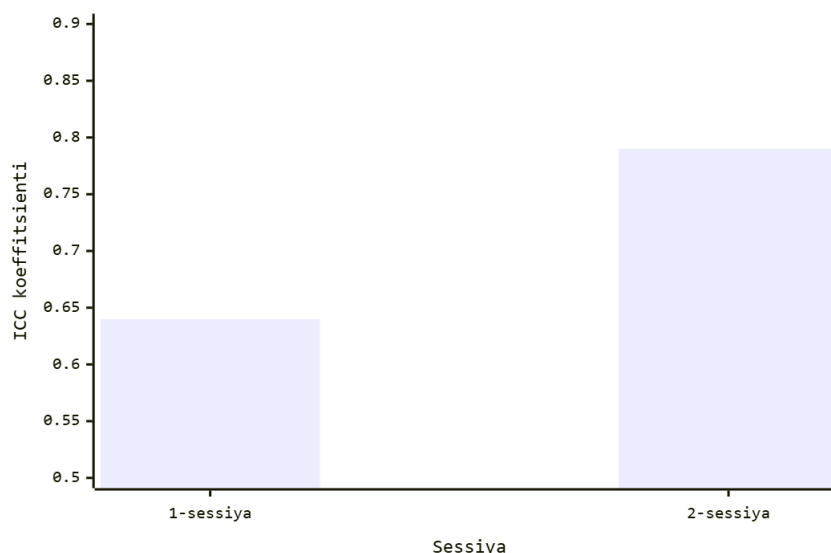
3. Angoff metodida muhokama ta'siri

Angoff metodida birinchi va ikkinchi sessiya orasida sezilarli o'zgarish kuzatildi:

Angoff metodida ICC dinamikasi 1-sessiya 2-sessiya
 Sessiya 0.90.850.80.750.70.650.60.550.5 ICC koefitsienti

Juftlashtirilgan t-test: $t(17) = 2.24$, $p = 0.031$ — muhokama jarayoni ekspertlararo kelishuvni statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshirdi.

Angoff metodida ICC dinamikasi

4. Contrasting Groups metodining empirik validligi

3-jadval. *Contrasting Groups: guruhlar taqqosi*

Ko'rsatkich	Kompetentli (n=187)	Kompetentsiz (n=125)	t-qiymat	p
O'rtacha ball	34.28	22.41	13.47	<0.001
Standart og'ish	7.14	6.83	—	—

ROC tahlili natijalari:

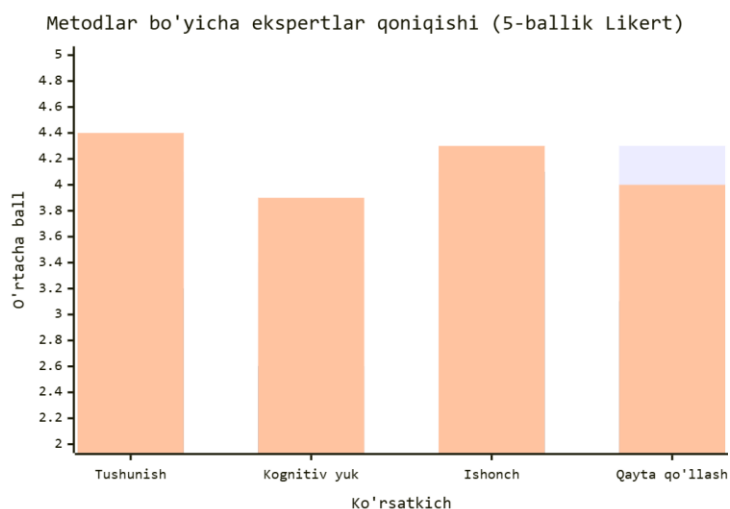
- AUC = 0.91 (juda yuqori diskriminatsiya)
- Youden indeksi = 0.68
- Optimal cut-off = 28 ball
-

5. Metodlar qarorlarining mos kelishi

4-jadval. *Cohen's kappa koeffitsientlari*

Metodlar juftligi	Mos qarorlar %	Kappa	Talqin
Angoff-2 vs Bookmark	89.1%	0.77	Yaxshi
Angoff-2 vs CG	91.3%	0.82	Juda yaxshi
Bookmark vs CG	87.5%	0.74	Yaxshi
Uchala metod mos	84.0%	—	262/312 o'quvchi

6. Ekspertlar qoniqish ko'rsatkichlari.

Friedman testi: $\chi^2(2) = 10.84$, $p = 0.004$ — metodlar orasida qoniqish farqi statistik jihatdan ahamiyatli.

Metodlar bo'yicha ekspertlar qoniqishi (5-ballik Likert) Tushunish Kognitiv yuk Ishonch Qayta qo'llash Ko'rsatkich 54.84.64.44.243.83.63.43.232.82.62.42.22 O'rtacha ball

Friedman testi: $\chi^2(2) = 10.84$, $p = 0.004$ — metodlar orasida qoniqish farqi statistik jihatdan ahamiyatli.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari xalqaro adabiyotdagi topilmalar bilan mos keladi. Cizek va Bunch (2007) ham metodlar orasidagi farqni 5-10% oralig'ida qayd etgan [4]. Hambleton va Plake (1983) ning tadqiqotlari ham muhokama jarayonining ekspert kelishuvini oshirishini tasdiqlagan [5].

Asosiy topilmalar:

5. Metodlar ekvivalentligi: Uchta metod O'zbekiston sharoitida bir-biriga yaqin cut-off qiymatlar berdi (diapazon: 26.84–28.92 ball), bu metodlarni amaliyotda almashtirish mumkinligini ko'rsatadi.

6. Muhokama ahamiyati: Angoff metodida strukturalashtirilgan muhokama ICC ni 23% ga oshirdi ($0.64 \rightarrow 0.79$), bu O'zbekiston uchun muhokama protokolini standartlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

7. Bookmark murakkabligi: Bu metod eng yuqori kognitiv yuk (2.6/5.0) va eng past qoniqish (3.32/5.0) ko'rsatkichlarini berdi — IRT tushunchasiga ekspertlarning kamroq tanishligi bilan izohlanadi.

8. CG validligi: AUC = 0.91 bilan Contrasting Groups metodi validasyon vositasi sifatida eng ishonchli natija berdi.

XULOSALAR VA TAVSIYALAR

5-jadval. O'zbekiston uchun bosqichli joriy etish strategiyasi

Bosqich	Muddat	Tavsiya etilgan metod	Asoslanish
I	1-2 yil	Angoff	Texnik soddaligi, yuqori qoniqish
II	2-4 yil	Angoff + CG	Empirik validasyon
III	4-7 yil	Bookmark	IRT infratuzilmasi shakllanganidan keyin

Amaliy tavsiyalar:

5. O'zbekiston ta'lim muassasalarida cut-off belgilashni Angoff metodidan boshlash maqsadga muvofiq

6. Har bir cut-off natijasini Contrasting Groups metodi bilan empirik tekshirish tavsiya etiladi

7. Ekspertlar uchun o'zbek tilidagi maxsus o'qitish materiallari ishlab chiqilishi zarur

8. Psixometrik mutaxassislar tayyorlash va IRT infratuzilmasini rivojlantirish kelajak vazifasi hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni. — Toshkent, 2019.
2. Cizek, G. J., & Bunch, M. B. (2007). Standard Setting: A Guide to Establishing and Evaluating Performance Standards on Tests. Sage Publications.
3. Angoff, W. H. (1971). Scales, norms, and equivalent scores. In R. L. Thorndike (Ed.), Educational Measurement (2nd ed., pp. 508–600). American Council on Education.
4. Hambleton, R. K., & Plake, B. S. (1983). An extended Angoff procedure. Applied Measurement in Education, 8(1), 41–55.
5. Kane, M. T. (1994). Validating the performance standards associated with passing scores. Review of Educational Research, 64(3), 425–461.

OILAVIY MUNOSABATLARDA PRAGMALINGVISTIK HOLATLARNING NAMOYON BO'LISHI VA UNING PSIXOLOGIK KO'RINISHLARI

*Samadova Madinabonu Qobilzoda,
Buxoro Xalqaro Universiteti magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarda pragmalingvistikaning namoyon bo'lishi va uning psixogik ko'rinishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida oilaviy munosabatlarda ohangning o'rni va xususiyatlari yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada pragmalingvistikaning empatik, verbal va noverbal holatlari misollar bilan

tahlil qilinadi. Oilaviy munosabatlarda gapning ma'nosi ko'pincha vaziyatga bog'liq holda tushinilishi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: pragmalingsvistika, psixolingsvistika, gender pragmatika, kinoya, lokutivnutq, illokutiv nutq

Аннотация. В данной статье анализируются проявления прагмалингвистики в семейных отношениях и её психологические аспекты. В процессе исследования освещаются роль и особенности интонации в семейном общении. Кроме того, в статье на примерах рассматриваются эмпатические, вербальные и невербальные состояния прагмалингвистики. Раскрывается, что в семейных отношениях значение высказывания зачастую интерпретируется в зависимости от конкретной ситуации и контекста.

Ключевые слова: Прагмалингвистика, Психолingsvistika, Гендерная прагматика, Ирония, Локутивный акт, Иллокутивный акт

Annotation. This article analyzes the manifestation of pragmalinguistics in family relationships and explores its psychological aspects. The research highlights the role and characteristics of intonation within familial interactions. Furthermore, the paper examines the empathic, verbal, and non-verbal dimensions of pragmalinguistics through illustrative examples. It concludes that in family relationships, the meaning of an utterance is predominantly interpreted based on the specific situational context.

Keywords: Pragmalinguistics, Psycholingsuistics, Gender Pragmatics, Irony, Locutionary Act, Illocutionary Act

Zamonaviy tilshunoslikda inson nutqi nafaqat axborot uzatish vositasi, balki ijtimoiy va psixologik jarayonlarning muhim ifodasi sifatida ham qaralmoqda. Ayniqsa, Pragmalingsvistika doirasida nutqning kontekstga bog'liqligi, maqsadga yo'naltirilganligi hamda suhbat ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni aks ettirish xususiyatlari chuqur o'rganiladi. Oilaviy munosabatlar esa inson hayotidagi eng yaqin va murakkab kommunikativ makon bo'lib, unda nutqiy vositalar orqali nafaqat fikr almashinuvi, balki hissiyotlar, munosabatlar va ijtimoiy rollar ham ifodalanadi.

Oilada yuzaga keladigan muloqot jarayonlari Psixolingsvistika nuqtayi nazaridan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki nutq orqali insonning ichki kechinmalari, emotsional holati, shaxsiyati va boshqalarga bo'lgan munosabati namoyon bo'ladi. Masalan, kinoya, ishora, yashirin ma'no kabi pragmatik birliklar oilaviy muloqotda tez-tez uchraydi, ular orqali suhbatdoshlarning bir-biriga nisbatan munosabati ochiq yoki bilvosita ifodalanadi.

Shu nuqtai nazardan, oilaviy munosabatlarda pragmalingsvistik holatlarning namoyon bo'lishi va ularning psixologik ko'rinishlarini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada oiladagi nutqiy jarayonlar, ularning yashirin ma'nolari, shuningdek, muloqot ishtirokchilarining psixologik holati bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya fanlari uchun ham muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

Asosiy qism.

Pragmalingsvistika nutqning kontekstual va ijtimoiy jihatlarini o'rganadi, psixologiya esa insonning shaxsiy tajriba va hissiyotlarini, shu orqali muloqotning yashirin niyatlar va motivlarni tahlil qilishi mumkin. Tinglovchining nutqni talqin qilishi uning e'tibor, xotira va hissiy holatiga bog'liq bo'lib, pragmalingsvistika psixologik jarayonlarni tushuntirishga yordam beradi. Lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar oilaviy muloqotda stress, motivatsiya yoki qoniqish hosil qilishi mumkin, ya'ni nutqning psixologik effekti mavjud. Konflikt vaziyatlarda noto'g'ri pragmalingsvistik

talqinlar ranjish va tushunmovchilikni kuchaytiradi.¹ Nutq ohangi va murojaat shakllari oiladagi munosabatga ta'sir ko'rsatadi. Pragmalingvistik vositalar tushunmovchilikning oldini oladi. Oila inson hayotining eng muhim ijtimoiy muhitlaridan biridir. Oiladagi munosabatlar ko'p jihatdan muloqotga bog'liq bo'ladi. Pragmalingvistika esa nutqning vaziyatiga bog'liq ma'nosini o'rganib oilaviy suhbatlarni tushunishga yordam beradi. "Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit" qabilidagi maqol xalqimizda bejizdan emas. Oilada ko'pincha fikr to'g'ridan to'g'ri aytilmaydi.

Masalan, "Choy sovib qoldi"- bu choyni yangilash kerak degani. Yoki "Qorin och qoldi" degani ovqatlanaylik. Boshqa o'rinda esa ona anchadan beri ko'rmagan farzandiga "Onang borligi esingdami?" yoki "Onangning uyining yo'li yodingdami?" kabi. Shuningdek, oilada hurmat va muloyimlik ifodalari muhim rol o'ynaydi. Ohangning yumshoqligi, murojaat shakllari, imo-ishoralar ham gap ma'nosini o'zgartiradi. Ba'zan kinoya yoki hazil orqali ham fikr bildiriladi va bu pragmatic ma'no hisoblanadi. Psixologik prolingvistikaning asosiy oiladagi ko'rinishlari niyatni anglash, emotsiyalar va ohang, nutq aktlari va psixologik effektlar, tushunmovchilik va konfliktlar. Demak, yuqoridagilarni anglash orqali oiladagi har bir shaxs bir-birini to'g'ri tushunadi. Oilaviy munosabatlarda pragmalingvistik holatlar muloqotning samarali bo'lishiga yordam beradi. Gapning so'zma-so'z ma'nosini emas, balki vaziyat va niyatni ham tushunish oiladagi o'zaro hurmat va totuvlikni mustahkamlaydi. Oilada yuzaga keladigan muammolarni tushunishda pragmalingvistika asosiy o'rin tutadi. Konflikt pragmalingvistikasi bu nutq jarayonida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar, ularning sabab va oqibatlarini o'rganadigan sohadir. Pragmalingvistikaning yondashuvlariga ko'ra har qanday konflikt noto'g'ri tushunilgan nutq, yashirin ma'nolarni anglamaslik, ohang va konteksni noto'g'ri talqin qilish natijasida hosil bo'ladi. Oilaviy munosabatlarda gapning faqat mazmuni emas, balki qanday aytilgani ham muhimdir. Oilaviy konfliktlarning pragmalingvistik sabablaridan biri bu implikaturaning noto'g'ri talqini

Oilaviy konfliktning yana bir muhim xususiyati bu nutq aktlarining noto'g'ri talqin qilinishidir. Bu nutq aktlari bilan bog'liq jarayondir. Misol uchun buyruq ohangi ba'zan iltimos sifatida yoki maslahat tanqid deb qabul qilinishi mumkin. Buning oqibatida tushunmovchilik va ranjish holatlari kelib chiqadi. Shuningdek, oilaviy nizolarning yana muhim sababi bu sukut va noverbal belgilardir. Bazan jimlik ham konflikt sababiga aylanadi. Bu suhbatdosh tomonidan e'tiborsizlik yoki norozilik belgisi deb qabul qilinadi. Aslida bu charchoq, o'ylash ehtiyoji ham bo'lishi mumkin. Ba'zan esa psixologik holat ham nutqqa ta'sir qiladi. stress holatidagi nutk keskinlikni, charchoqdagi nutqqisqa javoblarni, asabiylikdagi nutq esa tajovuzkor yoki qo'pol ohangni yuzaga chiqaradi. Oilaviy munosabatlarda Ervig Goffman muloqotni ijtimoiy roller bilan bog'lab tushuntiradi. Unga ko'ra "Har bir inson muloqotda rol bajaradi, bu rol buzilganda yoki noto'g'ri tushunilganda konflikt yuzaga keladi" Oilada, demak, ota-ona, bobo-buvi, farzand rollari aralashsa nizolar keladi. Shuningdek, turli jins vakillarining nutq uslubining xilma-xilligi ham konfliktlarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, bir tomon maslahat bermoqchi ikkinchi tomon esa buni tanqid deb tushunadi. Masalan, "Anchagina semiribsan, ertalablari biroz yurisang, sog'lig'ingga ham, ko'rinishingga ham foyda" Ikkinchi tomon buni boshqacha qabul qilib, ko'pgina nizolarni va bir-biriga yoqar-yoqmas so'zlarning ishlatilishiga sabab bo'ladi. Oilaviy munosabatlarda psixologik mexanizm ham muhim. Inson eshitgan gapni o'z tajribasi

¹ M.Hakimov-O'zbek pragmalingvistikasi asoslari (Toshkent, "Akademnashr")

va hissiy holati asosida talqin qiladi. Bu sub`ektiv interpretatsiya noto`g`ri bo`lishi mumkin. Bunga misol sifatida „Hech narsa demay qo`ya qol“. Asl ma`nosi bahsni to`xtatish. Buning qabul qilinishi esa e`tiborsizlik deb anglashiladi. Natijada yuqorida aytganimizdek, noto`g`ri implikatura, yani ranjish. John Searlening nutq aktlari nazariyasi oilaviy muloqotda juda muhim. Nutq aktlari 3 darajadan iborat:

-lokutiv –bu gapning to`g`ridan to`g`ri aytilishi, ya`ni so`zlar, grammatik tuzilish, lug`aviy ma`no .Demak, ko`rinib turibdiki, lokutiv akt gapning tashqi ko`rinishi va literal ma`nosidir.

-illokutiv – bu nutq orqali bajariladigan ijtimoiy-harakat (kommunikativ funksiya), ya`ni gap aytilganda so`zlovchi qanday niyatni amalga oshirayotganidir.

-perlokutiv –nutqning tinglovchiga ko`rsatgan real ta`siri va natijasini bildiradi. Bu holat gap aytilgandan keyin yuzaga keladigan hissiy reaksiya, fikr o`zgarishi va xatti- harakatlar, yani nutqning psixologik va amaliy natijasi yuqoridagilarga misol qilsak, “Sen doim xato qilasan”. Bunda illokutiv akt tanqid, perlokutiv akt ranjish, o`ziga ishonchning pasayishi. Boshqa holatda esa “Eshik ochiq” lokutiv eshik ochiqligi , illokutiv yopishni so`rash,perlokutiv kimdir borib eshikni yopadi.

Oilada gender pragmatikasi va emotsional ehtiyojlar ham juda muhimdir. Bu shuni anglatadiki, ayol va erkak bitta voqeaga turlicha ko`z bilan qaraydi. Bu esa ba`zan tushunmovchilikni yuzaga kelishiga sabab bo`ladi. Bu ikki jins vakillarining fikrlash qobiliyati va hayotga qarash ko`zlari odatda turlichadir. Ularda bu qarashlar ko`pincha chalkashib ketib turli nizolarga olib keladi. Shu bois, pragmatik gendirologiyaga alohida e`tibor qaratishimiz, so`zlovchining jinsini inobatga olishimiz lozim. Masalan, erkaklarda “report talk”, yani axbarot yechim ustunlik qiladi, ayollarda esa “rapport talk” (aloqa, hissiyot) yuqoridir. <sup>1</sup>Report talk- muloqotning information turi bo`lib, unda asosiy maqsad fakt va ma`lumot yetkazishdan iboratdir. Raport talk esa ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlash, hissiy aloqa o`rnatishga xizmat qiladi. Aksar olimlar fikriga ko`ra report talk ko`proq rasmiy va vazifaviy kommunikatsiyada uchraydi. Raport talk esa kundalik suhbatlarda , ayniqsa oilaviy do`stona muhitda keng qo`llaniladi. Report talkda nutq qisqa, aniq va mantiqiy, dalil va natijalarga urg`u beriladi. Raportda esa nutq hissiy, qo`llab-quvvatlovchi va empatiyaga yo`nalgan bo`ladi. Pragmatik jihatdan report talk illokutiv maqsadi axbarot uzatish vatushuntirishdir. Rapport talkning illokutiv maqsadi esa munosabatlarni mustahkamlash va o`zaro tushunishni oshirishdir. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, samarali muloqot uchun har ikki uslubni muvozanatli qo`llash muhimdir. Demak, gender pragmatika bu til va muloqotning jinsga bog`liq farqlarini , ularning nutq aktlari ohang va kontekstga ta`sirini o`rganadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko`rsatadiki, oilaviy munosabatlarda nutq nafaqat axborot almashinuvi vositasi, balki shaxslararo munosabatlarni shakllantiruvchi va tartibga soluvchi muhim omil hisoblanadi. Pragmatik nuqtayi nazaridan qaralganda, oiladagi muloqot jarayonida qo`llaniladigan har bir nutqiy birlik ma`lum maqsadga yo`naltirilgan bo`lib, unda yashirin ma`no, emotsional rang va kommunikativ niyat mujassam bo`ladi. Shuningdek, Psixolingvistika asosida olib borilgan tahlillar oilaviy suhbatlarda shaxslarning ruhiy holati, ichki kechinmalari va o`zaro munosabatlari nutq orqali yaqqol ifodalanishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, kinoya,

¹ John L. Austin-How to Do Things with words. Oxford University Press, 1962

ishora, muloyimlik yoki keskinlik kabi pragmatik vositalar orqali oila a'zolari o'rtasidagi yaqinlik darajasi, hurmat va tushunish aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy munosabatlarda pragmlingvistik holatlarni chuqur o'rganish muloqot madaniyatini rivojlantirish, o'zaro tushunishni mustahkamlash va nizoli vaziyatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv kelgusida tilshunoslik va psixologiya fanlari kesishgan nuqtalarda yangi ilmiy izlanishlar olib borish uchun ham mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Pragmlingvistika va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlik oilaviy muloqotning samaradorligini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pragmlingvistik vositalarini ongli va empatik qo'llash oilaviy konfliktlarni kamaytiradi, psixologik barqarorlikni ta'minlaydi, yaqinlikni oshiradi. Shu bois, oilaviy muloqotda so'z va niyatni to'g'ri tanlash, kontekstni hisobga olish va tinglovchining hissiy holatini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Hakimov-O'zbek pragmlingvistikasi asoslari (Toshkent, "Akademnashr")
2. John L.Austin-How to Do Things with words.Oxford University Press,1962
3. V.M.Karimova va N.Sh. Umarova - Oila

UMUMIY O'RTA TA'LIM FANLARINI O'QITISHDA "USTOZ – SHOGIRD" XARAKTERNI ISLOH QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Sharopova Umida Nasritdinovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 25-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada komil insonni voyaga etkazishda "ustoz – shogird" xarakterni isloh qilish tarbiyaning qanday amalga oshirilishiga, haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Dastur, poydevor tushunchasi, xarakter, aqliy kamolot, dunyoqarash, insoniy ijodkor, ijtimoiy, yondashuv, barkamol insonni.

Аннотация. Эта статья дает вам краткий обзор того, как воспитать характер «учитель-ученик» в развитии идеальной личности.

Ключевые слова: Программа, концепция, основа, характер, психическая зрелость, мировоззрение, творчество человека, социальный подход, гармонично развитая личность.

Annotation. This article gives you a brief overview of how to develop the teacher-student character in developing the ideal personality.

Key words: Program, concept of foundation, character, mental maturity, worldview, human creativity, social, approach, harmoniously developed person.

Hozirgi kunda yosh avlodni kasbga yo'llash, ularga ta'lim o'rgatish ishlarini amalga oshirishda «Ustoz-shogird» ananalariga asoslanilmoqda.

Qadimda ota-bobolarimiz farzandlarini komil inson bo'lib yetishishiga katta e'tibor bilan qarashgan, ya'ni bobolarimiz uslubiga ko'ra xarakter faqat yetuk ustozlar tarbiyasi asosidagina hosil qilinadi. Unga ko'ra, farzandning saodatmand bo'lib o'sishini istagan ota-ona nuridiydasini zamonaning mashhur ustoziga topshirgan. O'z navbatida ustoz bolaning ma'naviy va jismoniy sog'lom bo'lib o'sishi ma'suliyatini zimmasiga olgan. Chunki etuk farzand vaqti kelib oilani, ustozni va jamiyatni, Vatanni shon-shuhratga burkagan. Shu sababli ustoz qo'lidagi tarbiya oluvchining o'z farzandidek aziz deb bilgan. Bizda biror bir mashhur zot uchrasa birinchi navbatda

uning ustozlari, so'ng nasl-nasabi so'rab surishtiriladi edi. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya muassalarida olib borilayotgan ustoz-shogird tizimida aynan shogirdlarni tarbiyalashda uning xarakter xususiyatlari inobatga olinmoqda. Ushbu maqolada o'quvchilarning komil inson bo'lishlarida ustozlarning o'rni hamda ularni o'rganishda psixodiagnostik metodlardan foydalanish, shuningdek ta'lim-tarbiya jarayonining samarali usullari yoritib berilgan. Komil insonni voyaga etkazishning – "Ustoz" instituti qadim jamiyatimizda yillar davomida shakllanib kelgan. Unga ko'ra ustoz, o'z shogirdini quyidagi uslublarga ko'ra tarbiyalagan.

Birinchi: shogird xarakteridagi kuchli va zaif tomonlarni anglab olish. Agar shogirdga ijobiy xislatlar ko'p bo'lsa, uni kuchaytirish. Bordi-yu salbiy xususiyatlar ustivor bo'lsa, har xil yumushlar buyurish bilan isloh qilish. Misol uchun Jalollidin Rumiy m'eyoridan ortiq mag'rur bo'lgani uchun ustoz Shams Tabriziy unga mahallama-mahalla yurib, odamlarning uylarini tozalashni buyurgan. Natijada Rumiy qalbi pok oddiy odamlarga nisbatan mag'rurlikni tashlaydi va oddiy fuqaroparvar bir inson bo'lib qoladi.

Ikkinchi: Shogirdning qiziqish olamini anglab olish, agar unda ezgulikka havas bo'lsa, bu tuyg'u takomillashtirilgan. Agar yovuzlikka moyillik bo'lsa, isloh qilingan. Mashrab hurfikrlikka moyil edi. Ilk ustoz Bozor Oxund Mashrabni o'zidan kuchliroq bo'lgan Hidoyatulloh Ofoq Hojaga jo'natadi. Bozor Oxund shogirdini fikrini bo'g'ib qo'yishi mumkin edi va mashrab Ofoq xo'ja huzurida valiy bo'lib etishadi. Fuzayl Ayozi o'g'irlikka moyilligi bor edi. Ustoz unga o'g'irlikni buyurdi va uyushtirilgan holda qo'lga tushirib Fuzaylni odamlar orasidan olib o'tkazdi. Fuzayl keyinchalik o'g'irlarni hayotga qaytarish tarbiya konsepsiyasini ishlab chiqdi. Bugun biz tarbiyalanuvchilarning qiziqish olamini to'g'ri anglab olishimiz va to'g'ri yo'naltira bilishimiz lozim.

Uchinchi: Shogird xarakterini shakllantirishda ustozning namuna bo'lishi, Fariddin Attor mo'g'ul bosqinchilari qo'lga tushib qoladi. Shogirdlari mo'g'ul askarlar ketidan ergashishadi. Bir mo'g'ul askari sherigiga deydi: Shu qari cholni menga sot, o'n oltin tanga beraman" dedi. Attor asr olganga dediki: "Sotma men bundan qimmat turaman" Bir oz yurishgach yana bir mo'g'ul askari cholni menga sot, bir qop somon beraman dedi. Attor asir olgan kishisiga dediki, "Tez sot men bundan qimmatiga arzimayman". Johil mug'ul askari bu gapni eshitib attorni chopib tashladi. Voqeaning guvohi bo'lgan attorning shogirdlari yig'ilishib xulosa qilishdi.

Xalqimizda bir ibratli maqol bor "Ustozdan o'tmagan shogird-shogird emas". Bugungi "Ustoz-shogird" maktablarida faoliyat olib borayotgan shogirdlar kelajakda o'z ustozlari kabi bilimli va mahoratli ustozlar bo'lib yetishsagina, biz bugungi kun ustozlari bilan faxrlana olamiz va ta'lim oldidagi sharaflari burchimizni bajargan bo'lamiz.

Shogirdning ustoz oldidagi burch va vazifalari quyidagilardan iborat:

- ustozga itoatli bo'lish va ustoz an'alarini davom ettirish;
- ustozni yuzini yerga qaratmaslik, uning obro'sini ko'tarish. Ustozning sha'niga iliq so'zlar olib kelish;

Birovning narsasiga ko'z olaytirmaslik, ustozga cheksiz hurmat bilan munosabatda bo'lish deganda – shogird o'z kasbini sevishi, ishga e'tiqod qo'yishi va o'ta ishonishi ustoz oldida hokisor bo'lishi nazarda tutilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ustoz maqomiga ega bo'lgan tajribali pedagog avvalo oliy ma'lumotli o'z ixtisosi bo'yicha yetarlicha mehnat stajiga ega bo'lishi, yangilikka intiluvchan, doimiy tarzda bilimlarini oshirib borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., 1998
2. E.G'oziev. Umumiy psixologiya. I-kitob, Toshkent, 2002 yil.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK JAMOANI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Nosirova Dilnoza Ismatovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 22-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida pedagogik jamoani boshqaruvida ijodiy muhit yaratishning psixologik jihatlari va bu jihatlarga e'tibor berishning ta'lim jarayonidagi ahamiyati haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Metod, ijodiy muhit, muomala, qadr-qimmat, e'tibor, psixik jarayon, motiv, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье даётся характеристика психологических сторонах создания творческой среды и их влияние в управление педагогического коллектива общеобразовательных школ

Ключевые слова: Метод, творческая среда, общение, ценность, внимание, психический процесс, мотив, социально - психологически, мотивация

Annotation. In this article is spoken about psychological quality in management pedagogical society in secondary schools and pay attention to these qualities in educational process.

Key words: Method, creative environment, motivation, psychological process, social- psychological, attention.

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilinishi hamda innovatsion texnologiyalarni keng o'zlashtirilishi ta'lim muassasasi oldida dolzarb vazifalarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Jumladan, umumta'lim maktab boshqaruvida mas'uliyatli va keng qamrovli vazifalarni amalga oshirish strategik ta'lim boshqarivini talab etadi. Chunki, samarali boshqaruv asosida ta'lim muassasasining nufuzi, salohiyati, bu ta'lim muassasida tahsil olayotgan yosh avlodning har sohada (fan bo'yicha bilimlar bellashuvi, sport, san'at va hokazo) erishgan yutuqlari asosiy o'rinni egallashi bilan bir qatorda bu yutuqlarning boshida turgan ta'lim muassasasi rahbari va pedagogik jamoaning ham qanday faoliyat olib borayotganliklari muhim ahamiyatga ega.

Umum ta'lim maktablarida boshqaruv faoliyatini yuritayotgan rahbar avvalo keng pedagogik - psixologik bilimlarga ega bo'lishi, kompetentli, o'z-o'zini doimo nazorat qila oladigan, rahbarlik faoliyati jarayonida mavjud huquqiy-me'yoriy mezonlarga tayanadigan va bugungi kundagi innovatsion jarayonlarga asoslanadigan mutaxassis bo'lishi maqsadga muvofiq. Bu jarayonlar umumta'lim maktablarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarning ijodiy faoliyati bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Innovatsion jarayonlarni ta'lim muassasasi pedagoglarining ijodiy faoliyatisiz va bunda psixologik yondashuvlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Buning uchun rahbar pedagogik jamoani boshqaruvida ijodiy muhit yaratishning psixologik jihatlari bilishi va buni amalga oshirish uchun boshqaruv metodlaridan oqilona foydalana olish mahoratiga ham ega bo'lishi kerak.

Boshqaruv metodlaridan samarali foydalanish pedagogik jamoaning ijodiy faoliyatini kengaytirib ishchanlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

P.X.Djurayev, S.T.Turg'unov, N.Q.Ahmedovlarning "Ta'lim boshqaruvi" nomli o'quv qo'llanmasida zamonaviy ijtimoiy - iqtisodiy shart-sharoitlarda umumiy o'rta ta'lim muassasalarini boshqarishda ko'p darajada mos keladigan metodlarning to'rtta asosiy guruhi ko'rsatib berilgan. Bular: Iqtisodiy, tashkiliy, ma'muriy, ijtimoiy psixologik va axborotlar to'plash metodlari hisoblanadi.

Boshqaruvda iqtisodiy metodning jamoada ijodiy muhit yaratishdagi bog'liqlik tomoni shundaki, bu metod orqali muassasaning iqtisodiy ko'rsatkichlarining yig'indisini tavsiflash bilan bir qatorda pedagoglarning zamonaviy talablar darajasida faoliyat ko'rsatishlari uchun sharoitlar yaratadi. Ya'ni, ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish va innovatsion jarayonlarni kuchaytirish, xodimlarning innovatsion faoliyatlarini tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining faolliklarini rivojlantirishda foydalaniladi. Bunda rahbarlar o'z xodimlari faoliyatlari natijalariga ko'ra rag'batlantirish, mukofotlash kerak bo'lganda jazolash metodidan foydalanadi. Bularning barchasida pedagoglarning psixologik xususiyatlari va holatlarini hisobga olgan holda jamoada ijodiy muhit yaratiladi.

Ikkinchi metod bu tashkiliy-ma'muriy metoddir. Bu metod orqali esa qarorlar, buyruqlar, farmoyishlar va ko'rsatmalar tayyorlash, ularni o'z vaqtida tegishli shaxslarga yetkazish va bajarilishini nazorat qilish orqali ta'sir ko'rsatish bilan birgalikda belgilangan maqsadlarga erishishda jamoada mavjud bo'lishi zarur bo'lgan o'zaro munosabatlar, aloqalar, tashkiliy barqarorlik, intizom, o'zaro mutanosiblik va kelishuvchanlik, tartiblilik hamda uzluksiz rivojlanishni huquqiy va me'yoriy hujjatlarga mos ravishda ta'minlashdan iborat. Jamoada ijodiy muhit bo'lishi uchun esa o'zaro munosabatlar juda muhim. Chunki, jamoa a'zolari o'zaro kelisha olmasa, bir-birini muvaffaqiyatini ijobiy qabul qila olmasa, va bir-biriga qarshilik (ochiqchasiga va zimdan) ko'rsatsa bu ularning kayfiyatiga, faoliyatiga bevosita o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmay qo'ymaydi. Buning uchun albatta pedagogik jamoa boshqaruvi muhim rol o'ynaydi. Ya'ni, jamoani birlashtirish, uyushtirish, tashkiliy barqarorlikni saqlash uchun pedagoglarning o'ziga xos xususiyatlari hamda muomala munosabatlar psixologiyasini bilishi, intizom va tartiblilikni adolat mezonini asosida talab qila olishi, o'zaro mutanosiblik va kelishuvchanlik muhitini yarata olishi zarur.

Pedagogik jamoani boshqaruvidagi ijtimoiy-psixologik metodlar esa jamoada ijodiy muhit yaratishning asosi bo'ladi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, bu metod jamoa xodimlarining bema'lol, erkin harakat qilishi, o'z-o'zini namoyon qilishi, tegishli jarayonlarda erkin ishtirok etishi, fikr bildirishi uchun sharoit yaratib ijodiy faoliyatlarini o'stiradi. Demak, sog'lom muhitda sog'lom fikr va sog'lom dunyoqarash va e'tiqod shakllanadi. Bunday boshqaruv metodi orqali xodimlar faoliyati takomillashadi va bu o'z navbatida xodimlarning o'z faoliyatidan qoniqishni ta'minlaydi. Shuningdek, jamoada tarbiyaviy munosabatlar shakllanadi, pedagog xodimlarning qiziqishlari, intilishi va tashabbuslari rag'batlantiriladi.

Axborotlar to'plash metodlarida esa me'yoriy hujjatlarni va ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, ta'lim-tarbiya jarayonini tahlil qilish kabi tarkibiy qismlarining zahirida albatta ijodiy muhit va ijodkorlik yotadi. Ilg'or pedagogik tajribalar albatta o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Buning uchun esa pedagoglarning o'z ustida ishlashi, izlanib o'rganishi uchun ma'lum bir shart-sharoit va rag'bat muhim rol o'ynaydi. Bularning barchasi pedagogik jamoada pedagog xodimlarning dunyoqarashini kengaytirib, ma'naviy va ma'rifiy tushunchalarni rivojlantiradi, shuningdek, bilim ko'nikma va malakalarning ortib borishini hamda ularda ijodiy qobiliyatlarning shakllanishini ta'minlaydi.

Jamoadi ijodiy muhit yaratish uchun pedagoglarning faoliyat motiviga ta'sir etish ham muhim rol o'ynaydi. Boshqaruv sohasidagi mutaxassislar G. Kunts va S.O.Donnelning fikricha "agar xodimlar rahbariyat tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalargagina rioya etib mehnat qilganlarida, ular o'zlarining, 60-65% imkoniyatlarini ishlata olar va o'z majburiyatlarini bajarib, shunchaki ishdan bo'shamasliklariga bahona topar edilar, xolos. Xodimlarning qobiliyatlaridan to'la foydalanish niyatidagi rahbar ularga shunga loyiq his-tuyg'uni uyg'ota olishi lozim"- deb aytgan fikri ayni haqiqat bo'lib hisoblanadi. Bizga ma'lumki, motiv inson xulqining ichki harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Insonning ishga munosabati his-tuygular bilan bog'liq bo'lib, uning hayotdagi muvaffaqiyatlarining umumiy darajasi motivatsiya darajasiga bog'liq. Shu bois pedagoglarning faoliyat motivlarini tahlil qila olish va yo'naltira olishda rahbarning psixologik bilimlari boshqaruvda muhim hisoblanadi.

P.S.Nemovning "Psixologiya" (2-kitob)ida pedagoglarning faoliyat motivini kuchaytirishning bir necha yo'llari ko'rsatilgan. Bular:

1. Pedagoglarning moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoitlar yaratish.
2. Pedagoglarning muhim ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish (muomala va muloqotda bo'lish, e'tiborda bo'lish, tan olinish, muvaffaqiyatga erishish).
3. Takrorlanmas shaxs sifatida ijodiy faoliyatda bo'lish, shaxsiy jihatdan o'sish, o'z-o'zini faolligini oshirish uchun sharoit yaratish.

Rahbar pedagogik jamoani boshqaruvida shunday strategik vazifani amalga oshirishi kerakki, u o'zining ta'lim muassasa oldida turgan vazifasini bajarish bilan bir qatorda har bir xodimining ham umumiy ahvoli, yani, moddiy, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlari bilan ham qiziqishi va adolat mezonlari asosida ularni moddiy, ma'naviy jihatdan rag'batlantirishni bilishi va bundan tashqari jamoada ijodiy muhit yaratishda pedagoglarning shaxs xususiyatlari (qiziqishlari, qobiliyati, temperamenti, xarakteri) hamda ularning individualliklarini inobatga olishi ham maqsadga muvofiqdir. Har qaysi xodimning qiziqish va qobiliyati, pedagogik mahoratiga qarab ishini to'g'ri taqsimlay olishi, sust xodimlarga ishonch va rag'bat uyg'ota olishi har bir faoliyatini adolat tarozusiga qo'yib ko'rishi lozim.

Psixologiya fanlari nomzodi M.Yo'ldoshev va ilmiy izlanishlar olib borayotgan N.Nazarzodalarning "Rahbarlik psixologiyasida axloq" nomli risolasida jamoada yaxshi kayfiyat, ish unumdorligining yuqori bo'lishi pedagoglarga ishtiyoq uyg'otib ijodiy faoliyatga undashi haqida fikr bildirib: "Rahbarlik, eng avvalo, o'z atrofidagi odamlar ijodiy, amaliy imkoniyatlarining yarqirab ochilishini ta'minlashdir. Sunday ekan, rahbarning hozirgi zamon, umumlash tirib aytadigan bo'lsak, "odamshunoslik" fanlar yutug'idan, jumladan, psixologiya fani qonun-qoidalaridan, yetarli darajada xabardor bo'lishi uning ma'lum ma'noda yutuqlarga tezroq va kam mehnat sarf qilib erishishiga olib keladi"-deydi. Darhaqiqat, boshqaruv psixologik yondashuv asosida olib borilsagina, faoliyat samaradorligi oshadi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib, pedagogik jamoani boshqaruvida ijodiy muhit yaratishning psixologik jihatlari bo'yicha o'z fikr va tavsiyalarimizni bayon qilamiz. Bular:

pedagog xodimlarning ichki imkoniyat va iste'dodlarini royobga chiqarishga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash va ishonch bildirish;

- moddiy va ma'naviy rag'batdan o'z o'rnida foydalanish;
- jamoa yig'inlarda fidoyi o'qituvchilarning yutuqlarini e'tirof etish (qadr-qimmatini ko'rsatish);
- pedagogik jamoa o'rtasida musobaqalar, ko'rik tanlovlar tashkil etish;

- boshqaruv muomalasining mexanizmlaridan samarali foydalana olish;
- boshqaruv jarayonida pedagoglarning ruhiy holati va shaxs xususiyatlarini (qiziqishlari, qobiliyati, temperament, xarakteri) inobatga olish;
- pedagog xodimlarning refleksiv yondashuvlariga (o'z-o'zlarini tahlil qilish) erishish;
- pedagog xodimlarning faoliyat motivlarini kuchaytirish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, pedagogik jamoani boshqaruvida ijodiy muhit yaratishning psixologik jihatlariga e'tibor berish, boshqaruv metodlaridan oqilona va samarali foydalanish pedagogik jamoada ish unumini oshirib ijodiy faoliyatlarini kengaytirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.S. Nemov. "Psixologiya", Kniga 2. Moskva, Vados, IMPE im. A.s. Griboyedova, 2001
2. Djurayev R.X., Turg'unov S.T., Axmedova N.Q. Ta'lim boshqaruvi (nazariya va amaliyot masalalari). Toshkent - 2013
3. Mahmud Yo'ldoshev, Nodir Nazarzoda "Rahbarlik psixologiyasida axloq" "Sharq" nashriyot - matbaa Aktsiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati Toshkent - 2010

O'SMIRLARNI TARBIYALASH VA SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIK YONDASHUVNING VIRTUAL PSIXOLOGIK TA'SIRI

Nosirova Dilnoza Ismatovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 22-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida innovatsion zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalardan biriga aylanganligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion, axborot, kommunikatsiya, intellektual, e'tibor, texnikaviy, qobiliyat, interaktiv, refleksiv, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.

Аннотация. В этой статье использование инновационных современных информационных и коммуникационных технологий в образовании стало одной из самых актуальных задач современности.

Ключевые слова: Инновационный, информация, коммуникация, интеллектуальный, внимание, технический, способ, интерактивный, рефлексивный, социально-психологический, мотивация.

Annotation. In this article, the use of innovative modern information and communication technologies in education has become one of the most pressing task of today.

Key words: Innovative, information, communication, intellectual, attention, technical, ability, interactive, reflexive, social-psychological, motivation.

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilinishi hamda innovatsion texnologiyalarni keng o'zlashtirilishi ta'lim muassasasi oldida dolzarb vazifalarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Ta'lim jarayonida zamonaviy innovatsion axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim vazifalaridan biriga aylanganligi hammamizga ma'lum. Bu esa o'sib kelayotgan yosh avlodni intellektual va texnikaviy qobiliyatlarini rivojlantirib shaxs xususiyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Zamonaviy axborot innovatsion texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanar ekanmiz, biz uning ijobiy ta'sir yo'llari orqali yondasha olishimiz lozim, ya'ni, birinchidan, axborot

kommunikatsiya texnologiyalari zaminida yuz berishi mumkin bo'lgan yangiliklar an'anaviy muloqot sharoitlarida olib boriladi. Dars jarayonida texnika bilan shaxs va shaxs bilan shaxs o'rtasidagi muloqotni muvofiqlashtirib olib borish maqsadga muvofiq.

Ta'lim beruvchilar innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va amaliyotga tadbqiq etish jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv hamda refleksiv ta'sirni unutmashligi kerak. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning kommunikativ va bilish faoliyatini sifat o'zgarishlariga olib boradi hamda ta'lim olish usullarining o'zgarishi asosida shaxs sifatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, internet bilan ishlaganda, o'quvchilarning faolligi ortadi va ta'lim jarayoni individuallashtadi, turli ma'lumot manbalari bilan ishlash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning shaxsini rivojlantiradi. Ularda mustaqil fikr yuritishga, tashabbuskorlikka, mobillikka rag'batlanish paydo bo'ladi. Ammo, shuning bilan bir qatorda salbiy ta'sirlar ham yuzaga kelishi mumkin. Yani, intensiv intellektual va ijodiy rivojlanish o'quvchilarni mavjud ijtimoiy muhitga moslashishini ta'minlay olmaydi. Ular turli kompyuter, virtual manbalariga shu jumladan internetga bog'lanib qolishlari ham mumkin. Bu esa kelajakda o'quvchi shaxsini boshqalardan ajralib qolishiga sabab bo'la oladi. O'smirlarning ruhiyatida keskin o'zgarishlar ro'y berib, ularda o'z do'stlarini virtual olam qahramonlari bilan almashtirish, ruhiy javob reaksiyalarida pasayish, qiziqishlar doirasida torayish kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

O'quv faoliyati jarayonida dars maqsadining aniqligi, mantiqiyliigi, ketma-ketliliigi hamda talablarning refleksivligiga e'tibor qaratish lozim. Bu birinchidan, o'quvchining ruhiy muloqotini amalga oshirish uchun muhim bo'lsa, ikkinchidan, teskari aloqani kuchaytirishga asos bo'ladi va ta'lim jarayoni uchun mo'ljallangan dasturiy va texnik vositalarning "insonlashuvi" kuzatiladi. Bu jarayonda zamonaviy kommunikatsiya axborot texnologiyalarining o'smirlarga ta'siri ortib, u chegaralangan doiradagi ruhiy ta'sirlardan tortib, to shaxsni to'la o'zgartirishgacha (internetga bog'lanib qolish, xakerlik sindromi) olib keladigan jarayondan saqlashi mumkin.

Psixolog olimlar bugungi kunda innovatsion texnologiyalarining ruhiyatga ta'sir ko'rsatishi va undan oqilona foydalanish e'tiborga molik masala ekanligini uqtiradilar. Bu esa o'z navbatida pedagoglar uchun ham o'ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sharq donishmandlari "Qaerga ketayotganingni bilish uchun qaerdan kelayotganingni aniqlash lozim" - deb aytgan hikmatli so'zlaridan hamda yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib o'quv muhiti dasturini axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali loyihalayotgan vaqtda o'quvchilarni ongli fikrlashi va o'zaro ta'sir holatiga ham alohida e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq.

Buning uchun:

- o'smirlarda ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish bilan birgalikda shaxsini ham shakllantirishga ijtimoiy psixologik, motivatsiya berish ish;
- o'qitish shakllarini o'zgartirish uchun harakatlanish va moslashish xususiyatlariga ega bo'lgan muhitga e'tibor qaratish;
- o'qitish va rivojlanish jarayonini rag'batlantiradigan muhit hosil qilish;
- o'quvchilar shaxsining psixologik xususiyatlarini hisobga olish;

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalaridan foydalanganda auditoriyada mebellarni joylashtirish, adabiyot tanlash, tajriba, kerakli resurslar, o'smirlar hissiyotlariga ta'sir etish va ularni motivatsiyalash kabi o'quv muhiti usullaridan ham oqilona foydalana olish ham shaxs shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar o'qituvchi tashkil etgan va slaydda tayyorlangan manbalar asosidagi ijodiy muhit

uchun berilgan topshiriqlarni bajarish davomida guruhlariga bo'lingan holda muammolarning yechimini topsalar o'smirlarda quyidagi sifatlar hosil bolishiga sharoit yaratiladi: motivatsion hatti-harakatni belgilovchi xohish-istak va ehtiyojlar, motivatsiya (tashqi va ichki omillardan tashkil topadi), his-tuyg'ular (insonga ta'sir qiluvchi omillarni baholash, reaksiya qilish) bilan bog'liq holat kechadi, shuningdek, ta'lim jarayonida quvonch, hayratlanish, muhabbat, havas qilish, ayrim hollarda uyalish, nafratlanish, hadiksirash kabi tuyg'ular shaxs shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yaxshi tashkillashtirilgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi o'quv muhiti ijodkorlik qobiliyatlariga rag'bat berishi ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishi, fikrlash va axborot almashishga ko'maklashishi, nutq rivojlanishini rag'batlantirishi va ma'lumotlarni mustaqil olish ko'nikmalarini rivojlantirish kabi xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, biz pedagoglar zamonaviy innovatsion texnologiyalari asosida darslarni tashkil etish jarayonida o'smirlar shaxsini shakllantirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

- innovatsion texnologiyalarining o'smirlar shaxsiga bo'lgan salbiy ta'sirlarini aniqlash va bartaraf etish yo'llarini izlash;

innovatsion texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning optimal shart-sharoitlarini o'rganish;

ta'lim jarayonida aniqlik, samaradorlik va natijalarni oldindan ko'ra olish;

ta'lim oluvchilarga internetdan foydalanishning ijobiy va salbiy ta'sirini oqilona va ongli idrok eta olishlariga erishish;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.6. T.: «O'zbekiston», 1997. 324-346-betlar
2. Белинская Ye.П. К обоснованию социокультурного подхода в исследованиях виртуальной реальности. [http:// www. Ish. Ru. /info/ seminar-doc](http://www.Ish.Ru./info/seminar-doc) (1) doc.
3. Библиотека практической психологии «Психология зависимости» Минск. 2004г

INTERNETGA TOBELIK VA UNI BARTARAF ETISHDA XORIJ VA UZBEK OLIMLARNING QARASHLARI

Zoirova Shahnoza Jamolovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 20-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi,

Ravshanova Gulhayo Ergashovna,

Navbahor tumani 23-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotation. *The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.*

Key words: *Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.*

Аннотация. *В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.*

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Respublikamizda so'nggi yillarda, jamiyatning turli sohalarini zamonaviy axborot-texnologik vositalar bilan ta'minlash, sohalararo axborot savodxonligini oshirish, xavfsiz axborot muhitini joriy etish, yosh avlodni salbiy axborotlar xurujidan himoyalash, ochiq axborot tizimlarini qayta isloh qilish, jamiyat hayotini texnogen boshqarishda, bunyodkor axborot mahsulotlarini tayyorlash sifati va darajasini doimiy oshirib borishning huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi hamda uning moddiy-texnik bazasi kengaytirildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «axborot xavfsizligini ta'minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga o'z vaqtida va munosib qarshilik ko'rsatish tizimini joriy etish»¹ ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi. Bu borada o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoyalashning psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan ilg'or xorijiy davlatlarning ilmiy-uslubiy dasturlaridan keng foydalanish, virtual olam ma'lumotlariga qaram bo'lishning omillari va undan himoalanishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarining ishlab chiqilishi, mahalla sharoitida o'smir yoshlarni virtual olam ta'siridan himoya qilishning psixologik tashviqot dasturlarini yanada rivojlantirishga keng xizmat qiladi.

Xorij psixologiyasida ham internetga qaramlik va uning oqibatlari, internetga tobelikni bartaraf etishning psixoprofilaktikasi, axborot muhiti va yoshlar, axborot xurujlari va uning zamonaviy ko'rinishlari, virtual olam va uni idrok etish, o'smirlarning kompyuter o'yinlariga qaramligi kabi masalalar o'rganilgan. Bunday olimlar sirasiga R.O.Anker, P.E.Bertazzi, T.N.Disbelief, J.F.Dubiel, N.S.Endler, G.Gigerenzer, J.B.Gray, Y.S.Koh, C.R.Marmar, T.J.Metzler, J.D.Parker, M.E.Pratarelli, H.M.Ronfeldt, H.J.Shaffer, N.A.Shapira, J.L.B.Speech, O.Y.Yokoyama, D.S.Weiss, R.S.Witty kabi olimlar guruhini kiritish mumkin.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida yoshlarni virtual olam ta'sirlaridan asrash, ularda paydo bo'lgan internetga tobelik va uni bartaraf etish yuzasidan ko'plab ilg'or ilmiy markazlar hamda institutlar faoliyat olib bormoqda. XXI asr internetga qaramlik patologiyasi, internetdan foydalanishning motivlari, internet-tobelikning ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik omillari kabi masalalar keng tadqiq etilgan.

Mamlakatimizda mazkur yo'nalishda psixolog olimlar tomonidan kam sonli tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, asosiy e'tibor kompyuter o'yinlariga tobelikning bola psixik taraqqiyotiga salbiy ta'sirini o'rganishga qaratilgan. N.M.Dolimova tomonidan o'zbek milliy muhitida o'smirlarning kompyuter o'yinlariga tobeligini diagnostika qilish va korreksiya qilish masalasi yoritilgan bo'lib, unda kompyuter o'yinlariga

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmoni [Elektron resurs]. Kirish tartibi: URL: <https://lex.uz/pdfs/3107036> (murojaat sanasi: 01.05.2021 y).

tobeligi mavjud o'smirlarda bezovtalik va agressiyaning oshishi aniqlangan¹. I.I.Raximova tomonidan kichik maktab yoshi, o'smirlik va ilk o'spirinlik yoshida kompyuter o'yinlariga tobelik, shuningdek uning oilaviy munosabatlar va sotsiometrik status bilan aloqadorlik jihatlari o'rganilgan².

L.A.Nigmatulina esa, kompyuterga tobelikning shaxs xarakterologik xususiyatlariga ta'sirini tadqiq etgan bo'lib, unda talaba yoshlardagi kompyuterga tobelikning gender va yosh, shaxslilik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik komponentlari aniqlangan [7]. Garchi mamlakatimiz psixolog olimlari tomonidan tobe xulq muammosi atroflicha tadqiq etilgan bo'lsada, biroq internetga tobelik va uni keltirib chiqaruvchi psixologik omillar masalasi, ko'pchilik psixolog olimlar e'tiboridan chetda qolmoqda. Mazkur muammoni o'smirlar faoliyati bilan bog'lab o'rganish o'ta ahamiyatli sanalib, uni tadqiq etish o'quv jarayoni samaradorligini yanada oshirishga, o'smirlar xulq-atvoriga ta'sir etuvchi turli salbiy illatlarning oldini olishga, ularda sog'lom turmush tarzini oshirishga, internet tizimi bilan bog'liq ishlash ko'nikmalarini yanada takomillashtirishga keng xizmat qilishi ehtimoldan xoli emas.

Sizning hayotingiz kompyutersiz va hatto internetga ulanmagan inson hayotida alohida o'rin tutadi. Bir tomondan, internet har xil turdagi ma'lumotlarga deyarli vaqt sarflamasdan kirishni ta'minlaydi. Boshqa tomondan, global tarmoqlar ko'pincha shaxs va jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pchilik kompyuterda o'tirishga juda ko'p vaqt sarflaydi. Internetga qaramlik jamiyatda jiddiy muammoga aylandi, chunki u odamlarning ijtimoiy munosabatlarga va mehnatga e'tibor bermasligiga olib keladi, bizning hayotimizga zarar etkazadi. [5].

Ayniqsa, internet makonida himoyalangan bolalar va o'smirlar. Global tarmoqda doimiy bo'lish, nazoratning yo'qligi ota-onalar tomonidan, axborot sohasida xabardorlik etishmasligi bolalar madaniyati ko'pincha o'smirlarda internetga qaramlikni keltirib chiqarishi mumkin [3]. Internetga qaramlik (Internetga qaramlik) - bu Internetdan foydalanish va ko'p vaqtni onlayn o'tkazishga obsesif moyillik bilan tavsiflangan ruhiy kasallik [2]. Xorijiy olimlaridan S.Kulakov tomonidan o'tkazilgan test natijalariga ko'ra, tajriba guruhi 40 kishidan iborat edi 80 respondentdan o'smirlar, chunki test natijalariga ko'ra, ular internetga qaramlik ehtimoli mavjud. Qolgan 40 nafar o'smir nazorat guruhiga kiritildi, chunki umumiy ball ularning hayotida internetning jiddiy ta'sirini ko'rsatmaydi. Ushbu test faqat internetga qaramlikning mavjudligi faktini tashxislash imkonini beradi, shuning uchun internetga qaram bo'lgan o'smirlar uchun tarmoqdagi imtiyozlar haqida qo'shimcha savollar berildi. Jumladan, tashrif buyuriladigan internet-resurs turlarining kamayib borayotgan imtiyozlar bo'yicha ro'yxatini tuzish taklif etildi. Shu bilan birga, ro'yxat tadqiqotchining o'zaro kelishuvi bilan tuzilgan va respondentlar. Natijada, internetga qaram bo'lgan respondentlar giyohvandlikning to'rt turiga bo'lingan, ular quyidagicha tavsiflanadi:

1. Virtual tanishlarga qaram bo'lgan - tanishlarning ortiqchaligi va internetdagi do'stlar, turli virtual jamoalarda ishtirok etish. Umuman olganda, bu ko'rinish 16 kishida (40%) qaramlik qayd etilgan.

2. Internetga obsesif ehtiyoj - onlayn qimor o'yinlari, doimiy xaridlar yoki auksionlarda qatnashish - faqat 4 kishi (10%) tashxisi qo'yilgan.

¹Dolimova N.M. Kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlarning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi xususiyatlari. O'zMU. Avtoreferat. T., 2010. – 24 b.

²Raximova I.I. Kompyuter o'yinlariga tobelikning psixologik xususiyatlari. TDPU. Avtoreferat. T., 2018. – 41 b.

3. Axborotni haddan tashqari yuklash (majburiy veb-surfing) – cheksiz internetda sayohat qilish, ma'lumotlar bazalari va qidiruv saytlarida ma'lumot qidirish. U 8 kishida (20%) internetga qaramlikning asosini qoldirdi.

4. Kompyuterga qaramlik - kompyuter o'yinlarining obsesif o'yini ushbu turdagi giyohvandlik 12 kishida (30%) dominant hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, biz internetning ustuvor yo'nalishi haqida gapiramiz - qaramlik, masalan, veb-surfing kabi uning shakllari va virtual tanishishga qaramlik. Tadqiqotning keyingi bosqichida internetga qaramlikni aniqlash usulidan foydalangan holda - A.E.Jichkina tomonidan ishlab chiqilgan "Internetdagi xatti-harakatlar" so'rovnomasidan "Internet - giyohvandlik" shikalasi. Jichkina shuni aniqladiki: 40 kishi (tadqiqotda qatnashganlarning 50%) Internetga qaramlikka moyil emas, 36 kishi (45%) og'ir giyohvandlikka moyil va to'rt nafar respondent (5%) Internetga mutlaqo bog'liq. Ijtimoiy umidsizlik darajasini baholash orqali quyidagi ma'lumotlar olindi: 6 kishida - sub'ektlarning 15 foizida ijtimoiy tushkunlik darajasi pasaygan, 12 kishida - 30% - noaniq, 16 kishi - 40% o'rtacha darajaga ega, 4 kishi - 10% - yuqori darajaga ega va ikkita respondent - 5% juda yuqori darajada umidsizlikka ega, ya'ni. katta qismi sub'ektlarning ruhiy holati bo'lgan odamlarning xavf guruhiga kiradi odam bilan to'qnashganda paydo bo'ladigan taranglik, tashvish, umidsizlik mazmunli maqsadlarga erishish, ehtiyojlarni qondirish yo'lidagi engib bo'lmaydigan to'siqlar (haqiqiy yoki xayoliy). Shu bilan birga, biz bir guruh omillar bo'yicha ustunlik qiluvchi maksimal ko'rsatkichlarni aniqladik: Internetga qaram bo'lgan respondentlarda murosasizlik va o'ziga ishonch, ziddiyat va iroda, o'zini o'zi o'ylash va rashk, yuqori tashvish, sezgirlik, tajovuzkorlik kuzatiladi; yuqori manmanlik ko'pincha qo'pollik va tajovuzkor dushmanlik shaklida namoyon bo'ladi (ochiq-oydin behayo iboralar ularga misol sifatida keltirilgan. Shunday qilib, internet yordamida o'smirlar o'zlarining asosiy ehtiyojlarini, birinchi navbatda, sevgi, muloqot, e'tirofga bo'lgan ehtiyoj va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlarni - bilim, tushunish, o'zini o'zi bilish kabi ehtiyojlarini qondiradilar. Hamma narsadan internet foydalanuvchilari faoliyatining xilma-xilligi, ular tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatish mumkin - o'yin, kognitiv, kommunikativ. Ko'rinib turibdiki, o'smirlar ko'rib chiqilayotgan patologiya rivojlanishi uchun asosiy xavf guruhidir. Avvalo, bu yoshning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq, chunki psixologik jihatdan bu yosh murakkab va ko'plab qarama-qarshiliklarga ega. O'smirlik motivatsiya va ehtiyojlar sohasidagi eng chuqur o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan yosh bosqichi sifatida tavsiflanadi, bunda bolaning o'z imkoniyatlarini baholash, jamiyatda o'zini o'zi baholash istagi eng keskin namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinku yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

- yoshlar ongiga sharm-u hayo, odob-andisha, ota-onalarga hurmat, kattalarga izzat-ehtirom, kichiklarga shafqat kabi olijanob fazilatlarni shakllantirish;

- shaxsning rivojlanishida o'zaro munosabatlar hamkorligi, buyuk ajdodlarimiz merosiga ulkan g'urur tuyg'ularini singdirish, asrlar osha bizgacha yetib kelgan qadriyatlar va urf odatlarga beqiyos hurmat ko'nikmalarini shakllantirish;

- o'quvchilarda milliy va ma'naviy qadriyatlarining mohiyatini yuksak insoniy fazilatlar orqali singdirishga erishish;

- o'quvchilar ongida yurtga muhabbat, vatanga sadoqat, unga daxldorlik tuyg'ularini shakllantirish;

fidoyilik, tinchliksevarlik tushunchalarining umumiy mazmuni, tafakkur ozodligi, ong va shuurni tazyiqdan xalos etilganligi, aqliy zakovat, ruhiy, ma'naviy salohiyat kabi tushunchalarning maqsadga yo'naltirilganligi;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арестова О.Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / О.Н. Арестова, Л.Н. Бабанин, А.Е. Войскунский // Вестник МГУ. – 2016. – 42 с.
2. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы зависимости от интернета // Психологический журнал. – 2014. – Т. 25. – №1. – С. 90–100.
3. Егоров А.Ю. Особенности личности подростков с интернетзависимостью / А.Ю. Егоров, Н. Кузнецова, Е. Петрова // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2015. – Т. 5. – №2. – С. 20–27.
4. Жичкина А.Е. Взаимосвязь идентичности и поведения в интернете пользователей юношеского возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2015.
5. Янг К.С. Диагноз – Интернет-зависимость // Мир Интернет. – 2015. – №2. – С. 24–29.

KOMPYUTER O'YINLARI BILAN O'SMIRLAR AGRESSIYASI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Islomova Klara Primovna,

Navoiy viloyati Navbahor tumani 6-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarining natijalari va kompyuter o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan salbiy sifatlar va ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Agressiv xulq, axborot-psixologik, xavfsizlik, virtual, kompyuter o'yinlari, emotsional, tafakkur, tashxis, ong.

Аннотация. В этой статье показаны результаты проведенных научно-исследовательских работ по проблеме зависимости подростков к компьютерным играм и отрицательных качествах, возникающих в поведении в результате этих игр и даны рекомендации по их предупреждению.

Ключевые слова: Агрессивное поведение, информацион-психологик, безопасность, виртуальные, компьютерные игры, эмоциональный, мышление, диагностика.

Annotation. The results of scientific research on the problems of teenagers sans to computer games and some solutions of negative qualities in teenagers behavior are discussed in this article.

Key words: Aggressive behavior, information-psychological, security, virtual, computer games, emotional, thinking, contemplation, consciousness.

Ma'lumki, insonning tajovuzkorlikka, ya'ni aggressiv xulq-atvorga moyilligi asosan uning individual rivojlanish xususiyatlari bilan belgilanadi. Agressiv xulqning paydo bo'lishida ko'p omillar, jumladan yosh individual xususiyatlar, tashqi jismoniy, ijtimoiy sharoitlar va hokazolar ishtirok etadi. Olimlarning fikricha, shaxsda aggressiv xulq-atvor shakllanishiga bevosita ijtimoiy muhitning ta'siri kuchli ekan. Agressivlik,

tajovuzkorlik salbiy xulq ko'rinishlaridan biri bo'lib, subyektning-subyektga bo'lgan munosabati tushuniladi.

Psixologiyada "agressiya" tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ba'zi olimlar agressiyaga salbiy baho bersalar, ba'zilar ijobiy baholaydilar. Agressiya – bir kishi tomonidan ikkinchi bir kishiga ko'rsatilgan jismoniy harakat yoki tahdid bo'lib, u ikkinchi kishining erkinligiga tahdid soladi.

G'arb psixologlarining ishlarida o'smirlar davri agressiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlar tobora kengayib, ko'payib bormoqda. Shu bilan bir qatorda o'smirlarda agressiv xulq shakllanishiga sabab bo'luvchi omillardan biri sifatida kompyuter o'yinlari deb e'tirof etilmoqda. Adabiyotlar tahlilining ko'rsatishicha, bu muammo bo'yicha olingan tadqiqot natijalariga qarab ikki xil xulosa kelib chiqishi mumkin: ba'zi tadqiqotchilar kompyuter o'yinlari o'smirda agressiv xulq rivojlanishiga sabab bo'ladi degan fikrni olg'a sursalar, ba'zilar bu fikrga mutlaqo teskari bo'lgan fikrni aytadilar, ya'ni ularning fikricha, kompyuter o'yinlari bilan o'smirning agressivligi o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q, balki kompyuter o'yinlari agressiyaning pasayishiga olib kelar ekan.

Biz ham kompyuter o'yinlari bilan o'smirlar agressiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordik va kompyuter o'yinlari ta'sirida o'smirlarda paydo bo'ladigan agressiya bo'yicha to'liqroq ma'lumot olishga muvaffaq bo'ldik.

Mazkur tadqiqot ishimizda biz kompyuter o'yinlari bilan o'smirlar agressiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida A. Bass - A. Darkining agressiyani o'rganishga bag'ishlangan metodikasidan foydalandik, chunki bu metodika psixologik tadqiqotlarda, tashxis amaliyotida eng ko'p ishlatiladigan klassik metodikalar sirasiga kiradi va o'smirlar agressiyasi bo'yicha to'la ma'lumot bera oladi.

A. Bass-A. Darki metodikasi bo'yicha olingan natijalar tahlili o'smirlarda agressivlikka moyil ekanliklarini va bu o'z navbatida bunday o'smirlarda tajovuzkor xulq rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvni qiyinlashishi mumkinligini ko'rsatdi.

Agressiv kompyuter o'yinlari kinoga yoki kitoblarga qaraganda odamning ruhiyatiga tez ta'sir qiladi. Kompyuterda o'ynab turib odam o'zi qaror chiqaradi, kinoda esa u faqat kuzatuvchi bo'ladi xolos. Har qanday film 2 soat davom etadi, ammo bola kompyuter o'yinlari oldida 100 soatlab o'tirishi mumkin. Olib borilgan kuzatishlarning natijasiga ko'ra filmida odamlarni syujetning rivojlanishi qiziqtiradi.

Mixon universiteti gumanitar va tabiiy fanlar kolleji professori Akio Mori 6 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan 240 odamning miyasining faolligi o'rtasida tajriba olib borgan. Tajribadagilarni Mori 3 ta gruppaga ajratadi. Birinchi guruhga kompyuter umuman o'ynamagan yoki onda-sonda o'ynagan kishilarni, ikkinchi guruhga o'rtacha o'ynovchilarni, uchinchi guruhga ashaddiy o'ynovchilarni kiritadi. Professor virtual o'yinlarning miyaga ta'siri va buning natijasida odamning bu ta'sirga emotsional va ijodiy javobini kuzatadi. Mori alfa va beta ritmlarining muvofiqligini o'rganadi (1-chisi harakatsizlikni, 2-chisi miyani old peshona qismining aktiv ishini ko'rsatadi). Natijada u shuni isbotladiki, kompyuterga qiziqmaydigan odamlarda beta-ritmlar alfa-ritmlarning ustidan xukmron bo'ladilar. Normal kam o'ynasalar xam xech narsa o'zgarmaydi. Ikkinchi guruhda o'yin vaqtida beta ritm kuchsizlanadi. Uchinchi guruh video o'ynovchilarda esa kompyuterdan uzoqda bo'lsalar ham, ularda alfa-ritmlarning ustuvorligi hukmron bo'ladi.

Kompyuter o'yinlari miyaning ko'rish va harakatlanishga javob beradigan qismiga ta'sir qiladi. O'yinlar odamning xulqi, emotsiyasi va o'qishga javob beradigan

bosh miya po'stlog'ining old peshona qismi ya'ni, aql sohasini o'sishiga zarar yetkazadi. Kompyuter o'yinlari bilan parallel ravishda aqliy salohiyatlar ham pasayib boradi. Shuni aytish kerakki laboratoriya miyani old peshona qismining ishlamasligi neandertal odamni vahshiy va ta'sirchan qilib qo'yadi, katta jamoada yashashni xohlamaydi. Kompyuter o'yinlari aynan miya old peshona qismini faoliyatini susaytiradi.

Kompyuter o'yinlarining yoshlar psixikasiga ko'rsatadigan ta'sirning ko'lamini va qudrati axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashni hozirgi sharoitlarda umummilliy muammo darajasiga ko'tarishni taqozo qiladi.

Fomicheva Yu.V. o'tkazgan tadqiqoti ham «kompyuter» guruhidagilarning motivatsiya sohasida yuqoriroq ko'rsatkichga egaligini aniqlagan. Kompyuter o'yinlarini o'ynayotganda o'smir o'z qobiliyatini, imkoniyatlarini va kamchiligini anglay boshlaydi. Bu o'smir shaxsini va qat'iy «Men» obrazini shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi¹.

Jamiyatdagi tub o'zgarishlar sharoitida insonning psixologik xavfsizligi, psixologik himoyalanganligi va psixologik himoya shakllanishining uslublari muammosi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham nihoyatda dolzarb bo'lib bormoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yoshlarni tarbiyalash uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim:

yoshlar ongiga sharm-u hayo, odob-andisha, ota-onalarga hurmat, kattalarga izzat-ehtiro, kichiklarga shavqat kabi olijanob fazilatlarni shakllantirish;

yoshlarni ma'naviy axloqiy va kasb hunarga muhabbat ruhida tarbiyalash;

yoshlar ongida turli zararli oqimlarga nisbatan «g'oyaviy immunitet»ni shakllantirish;

yoshlarga ilm va tafakkur odamlar qalbiga nur, ongiga ziyo, xonadoniga fayz-baraka keltiradigan buyuk mo'jiza ekanligini anglatish;

Shuningdek, yoshlarda insoniy munosabatlar masalasida munozaraga kirisha olish malakasini shakllantirish. Uzluksiz ta'lim tizimida bu fazilatlarni shakllantirish uzviylik va uzluksizlik tamoyili asosida amalga oshirilishi amaliy natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зубарев ye.Ю. Приключение компьютерных игр у работе психолога. www.medcin.informnet.com
2. Иванов М.С. «Влияние ролевых компьютерных игр на формирование психологической зависимости человека от компьютера» 1999г.
3. Бурлаков И. «Психология компьютерных игры» «Наука и Жизнь» 1999г.

TEKNOLOGIYA FANIDA FANLARARO INTEGRATSIYA. STEAM YONDASHUVI BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR

**Bohodiroya Munisxon,
Nurota tumani 53-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi**

Tayanch so'zlar: xalqaro tajriba, STEAM yondashuv, integratsiya, ijodkorlik, amaliyot, texnologiya, estetika, dizayn, loyiha, innovatsiya, interfaol ta'lim, ko'nikmalar,

¹ Фомичева Ю.В. «Психогический каореляты увлеченности компьютерными играми» // Вестник МГУ. Психология. 1991г., №3.

Integratsiyaning asosiy maqsadi – o'quvchilarni XXI asr ko'nikmalariga tayyorlash, matematika yordamida texnologiya sohasidagi real muammolarni hal qilishga o'rgatish, o'quvchilarda muhandislik tafakkurini shakllantirish, dasturlash va texnologiya vositalari orqali matematik modellashni o'rgatish.

Texnologiya fanida Fanlararo integratsiya zamonaviy ta'limda muhim yondashuv bo'lib, bir nechta fanlarni birlashtirib, o'quvchilarga turli ko'nikmalarni yagona jarayonda rivojlantirish imkonini beradi. Texnologiya fani bunday yondashuv uchun ayniqsa samarali platforma bo'lib, quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Texnologiya boshqa ko'plab fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Matematika fani bilan integratsiya. Hisoblash algoritmlari, geometriya va o'lchov asboblarini qo'llash. Texnologiya fani va matematika fanining integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Ushbu integratsiya talabalarda nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Integratsiyaning ahamiyati - ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish (matematika va texnologiya bo'yicha ko'nikmalar mehnat bozorida talabga ega bo'lgan kasblar uchun muhim), ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish (o'quvchilar texnologiya yordamida matematik masalalarni hal qilishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqadi), hozirgi zamon texnologiyalariga moslashuv (sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarda matematika asosiy o'rin tutadi).

Fizika fani bilan integratsiya. Integratsiyaning asosiy maqsadi - nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, fizik qonuniyatlar asosida texnologik jarayonlarni tushunish va yaratish, o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalarning fizik asoslari bilan tanishtirish, muhandislik va innovatsion ko'nikmalarni shakllantirish, o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishda texnologiyalardan foydalanishni o'rgatish, fizika asosidagi texnologik qurilmalarni loyihalash va ishlab chiqarishga yo'naltirish, ko'nikma va ijodkorlikni rivojlantirish, fizika va texnologiya fanlari yordamida yangi mahsulotlar yoki texnologiyalar ishlab chiqishni o'rgatish.

Mexanika, energiya va harakat qonunlarini tushunish. Texnologiya va fizika fanlarining integratsiyasi zamonaviy ta'limda fundamental bilimlarni amaliyotga qo'llash, innovatsion tafakkurni rivojlantirish va texnologik yechimlarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Integratsiyaning amaliy ahamiyati - ilmiy asoslangan texnologiyalarni tushunish, energetika sohasidagi innovatsiyalar. Quyosh panellari va shamol turbinalarining ishlashini tushunish uchun optika, mexanika va termodinamika bilimlari talab qilinadi. Talabalar ushbu sohalarida energiya ishlab chiqarishni samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarni yaratishi mumkin.

Fizika fani bilan integratsiyaning kelajakdagi ahamiyati - raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, fizika va texnologiyani birlashtirib o'qitish orqali talabalarni ilmiy-texnik va innovatsion sohalarida faoliyat yuritishga tayyorlash, texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish, yangi avlod texnologiyalarini yaratish uchun zarur bo'lgan fundamental bilimlarni talabalarga yetkazish, iqtisodiyotning strategik sohalarini rivojlantirish, fizik bilimlarga asoslangan energetika, avtomatika va sun'iy intellekt sohalarida kadrlar yetishtirish.

Informatika fani bilan integratsiya. Integratsiyaning asosiy maqsadi - amaliy bilim va ko'nikmalarni oshirish, informatika fanidagi nazariyalarini texnologiya vositalari yordamida qo'llashni o'rgatish, o'quvchilarni raqamli innovatsiyalarga

tayyorlash, yaratilgan algoritmlarni texnologik loyihalarda amaliyotga tatbiq etish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga hissa qo'shish

Kodlash, dasturlash va raqamli tizimlarni o'rganish. Texnologiya va informatika fanlarining integratsiyasi zamonaviy ta'limda o'quvchilarning analitik, texnologik, va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu fanlarning integratsiyasi texnologiyalarni ishlab chiqishda dasturlash, ma'lumotlarni boshqarish, va algoritmlarni qo'llash orqali yangi yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Integratsiyaning Amaliy ahamiyati - ma'lumotlarni boshqarish va tahlil qilish. Informatika yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish texnologik tizimlarda qo'llaniladi. Dasturlash asosidagi texnologiyalarni yaratish. Texnologiya qurilmalarining boshqaruvi dasturlash orqali amalga oshiriladi. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish. Integratsiyaning kelajakdagi ahamiyati - raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, zamonaviy jamiyatda talab etiladigan raqamli savodxonlikni oshirish.

Innovatsion mahsulotlar yaratish, informatika va texnologiya birlashtirishdagi qo'llanilishi orqali yangi texnologik yechimlar ishlab chiqish, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, o'quvchilarni IT sohasida yetakchi bo'lishga tayyorlash, texnologik rivojlanishni tezlashtirish

Amaliy fanlar bilan integratsiya. Texnologiya va amaliy fanlarining integratsiyasi ijodkorlik va texnik imkoniyatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Ushbu integratsiya san'at asarlarini yaratish, namoyish qilish va interaktiv ko'rinishda taqdim etishda texnologiyadan foydalanish orqali talabalarning ijodkorlik va texnologik ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Tabiiy fanlar bilan integratsiya: Biotexnologiya, ekologik innovatsiyalarni o'rganish.

Integratsiyaning asosiy maqsadi - o'quvchilarga amaliy fanlar ma'lumotlarini badiiy asarlarda ifodalash orqali mantiqiy va badiiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish, bilimlarni badiiy ijod bilan uyg'unlashtirish, tasviriy san'at orqali amaliy fanlarning nazariy va amaliy jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam berish, estetik didni shakllantirish, amaliy bilimlarni badiiy estetikada qo'llash orqali san'atga qiziqishni oshirish, amaliy va badiiy ko'nikmalarni birlashtirish.

Integratsiyaning kelajakdagi ahamiyati - amaliy fanlar va san'atni uyg'unlashtirish orqali texnologik va badiiy rivojlanishga hissa qo'shish, o'quvchilarning turli fanlarda bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash orqali zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlash, ijodiy va texnik qobiliyatlarni uyg'unlashtirish, o'quvchilarda nazariy bilimlarni badiiy va amaliy jihatdan ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Fanlararo yondashuvning afzalliklari. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi - O'quvchilar bir vaqtning o'zida bir nechta fanlarni uyg'unlashtirish orqali yangi g'oyalar ishlab chiqadilar. Amaliy ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Nazariy bilimlarni texnologik amaliyotda sinash imkonini beradi. Fanlararo yondashuv real muammolarni yechishda samarali vosita bo'ladi. Fanlararo integratsiya texnologiya fanini zamonaviy va qiziqarli qilish bilan birga, o'quvchilarni hayotiy muammolarni yechishga tayyorlaydi, ularning amaliy ko'nikmalarini va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlaydi. Fanlararo yondashuv (integratsiya) ta'lim va ilmiy faoliyatni rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu yondashuv bir nechta fanlar o'rtasidagi aloqalarni o'rganish, bilimlarni boyitish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Har xil fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, kengroq tushuncha va yondashuvlarni shakllantiradi.

Turli fanlar ko'lamida fikr yuritish ijodkorlikni oshiradi va muammolarni innovatsion yo'llar bilan hal qilishga imkon beradi. Fanlarni integratsiya qilish orqali nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish osonlashadi. Fanlararo yondashuv jamoaviy ish va o'zaro hamkorlikni talab qiladi, bu esa kommunikatsiya va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Turli fanlar bilan bog'liq mavzularni o'rganish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. O'quvchilar amaliy vazifalarni samarali bajarishga o'rganadi, bu esa ularni mehnat bozorida raqobatbardosh qiladi.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi ta'limda fanlararo integratsiyani ta'minlashga va o'quvchilarni XXI asrda talab etiladigan ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan. Bu yondashuv fanlar, texnologiyalar, muhandislik, san'at va matematika o'rtasidagi bog'liqlikni amaliy ishlar va ijodiy loyihalar orqali o'rgatishni ko'zda tutadi. Quyida turli mamlakatlarning STEAM yondashuvida qo'lga kiritgan tajribalari keltirilgan.

Maxsus STEAM dasturlari asosida ishlaydigan maktablar tarmog'i faoliyat ko'rsatadi. Darslar real muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalar orqali o'tkaziladi. Boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilar dasturlash va robototexnika bilan tanishtiriladi. O'quvchilarda ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. Texnologiya va muhandislik sohalariga qiziqish ortadi. AQShda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) maktablari ta'lim tizimining ilg'or yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quvchilarga fanlararo bilimlarni amaliyot orqali o'rgatishga va XXI asr talablariga mos ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Bu maktablar innovatsion ta'lim metodikalari va ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni maqsad qilgan. O'quvchilarning ijodkorligini oshirish: STEAM markazlari o'quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki san'at va dizayn sohalarini o'rganishga ham imkon yaratadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilishdagi yondashuvlarini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

5. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: “O'qituvchi” MU MChJ, 2021.-184 b.
6. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni O'RQ-637-son. 23.09.2020 y. <https://lex.uz/docs/-5013007>

DUTOR IJROCHILIGINI O'RGATISHDA O'ZBEK MILLIY MAQOM SAN'ATI NAMUNALARI ASOSIDA PEDAGOGIK YONDASHUVLARNI TAKOMILLASHTIRISH

**Maxanova Saule Kaipnazarovna,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti**

Anotatsiya. Mazkur tadqiqotda dutor ijrochiligini o'rgatish jarayonida o'zbek milliy maqom san'ati namunalari asosida pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda an'anaviy musiqa merosining ta'lim jarayonidagi o'rni, maqom asarlarining ijrochilik mahoratini rivojlantirishdagi ahamiyati hamda ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish yo'llari asoslab beriladi. Shuningdek, maqom namunalaridan foydalanish orqali talabalarda musiqiy tafakkur, eshitish qobiliyati va ijrochilik kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijasida dutor ta'limida milliy musiqiy merosga asoslangan samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: dutor, maqom san'ati, ijrochilik, pedagogik yondashuv, milliy musiqa, metodika, musiqiy tafakkur, kompetensiya.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются вопросы совершенствования педагогических подходов в обучении игре на дутаре на основе образцов узбекского национального искусства маком. Обоснована роль традиционного музыкального наследия в образовательном процессе, а также значение произведений маком в развитии исполнительского мастерства. Особое внимание уделено интеграции традиционных музыкальных элементов с современными педагогическими технологиями. Также раскрываются механизмы формирования музыкального мышления, слуховых навыков и исполнительских компетенций у обучающихся посредством использования макомных произведений. В результате исследования разработаны эффективные методические рекомендации для системы обучения игре на дутаре.

Ключевые слова: дутар, маком, исполнительство, педагогический подход, национальная музыка, методика, музыкальное мышление, компетенции.

Annotation. This study examines the improvement of pedagogical approaches in teaching dutar performance based on samples of Uzbek national maqom art. The role of traditional musical heritage in the educational process and the importance of maqom compositions in developing performance skills are substantiated. Particular attention is paid to the integration of traditional musical elements with modern pedagogical technologies. The study also highlights mechanisms for developing musical thinking, auditory perception, and performance competencies through the use of maqom pieces. As a result, effective methodological recommendations for teaching dutar performance are proposed.

Keywords: dutar, maqom art, performance, pedagogical approach, national music, methodology, musical thinking, competence.

Kirish.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy madaniyat va san'atni asrab-avaylash, uni zamonaviy ta'lim tizimi orqali yosh avlodga yetkazish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, o'zbek xalqining ko'p asrlik boy musiqiy merosini tashkil etuvchi maqom san'ati nafaqat estetik qadriyat, balki milliy o'zlikni anglash, ma'naviy kamolot va badiiy tafakkurni shakllantirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, an'anaviy cholg'u asboblaridan biri bo'lgan dutor ijrochiligini o'qitish jarayonida maqom san'ati namunalaridan samarali foydalanish masalasi ilmiy-pedagogik jihatdan chuqur o'rganishni talab etadi.

Dutor o'zining sodda tuzilishi va keng ifoda imkoniyatlari bilan o'zbek xalq cholg'u san'atida alohida o'rin egallaydi. U nafaqat xalq kuylarini, balki murakkab maqom asarlarini ham ijro etish imkoniyatiga ega bo'lib, ijrochidan yuqori darajadagi texnik mahorat, nozik eshitish qobiliyati va musiqiy tafakkurni talab etadi. Shu bois dutor ijrochiligini o'rgatishda an'anaviy repertuar bilan bir qatorda maqom san'ati namunalaridan foydalanish ijrochilik ko'nikmalarini chuqurlashtirish, musiqiy didni shakllantirish hamda talabalarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Maqom san'ati o'zining murakkab lad tizimi, ritmik tuzilishi va emotsional ifoda boyligi bilan ajralib turadi. Uni o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarda nafaqat texnik ijro mahorati, balki musiqaning ichki mazmunini anglash, obrazli fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalari shakllanadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim muassasalarida dutor ijrochiligini o'qitishda maqom namunalaridan foydalanish

tizimli yo'lga qo'yilmagan, mavjud metodikalar esa zamonaviy pedagogik talablarga to'liq javob bermaydi. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning ilmiy asosini musiqa pedagogikasi, etnomusiqashunoslik va ijrochilik san'ati nazariyalarining integratsiyasi tashkil etadi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim modeli hamda milliy qadriyatlar asosida ta'lim berish konsepsiyasi ushbu tadqiqotning metodologik negizini belgilaydi. Shu bilan birga, maqom san'atining tarixiy rivojlanish bosqichlari, uning o'zbek musiqa madaniyatidagi o'rni hamda ijrochilik maktablari tajribasi tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — dutor ijrochiligini o'rgatishda o'zbek milliy maqom san'ati namunalari asosida pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish hamda samarali metodik tizimni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maqom asarlarining didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish hamda talabalarning ijrochilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi usullarni asoslash vazifalari belgilangan.

Natijada, dutor ta'limi jarayonida maqom san'ati namunalaridan foydalanishga asoslangan ilmiy-metodik yondashuv taklif etiladi, bu esa milliy musiqa merosini saqlash va rivojlantirish bilan birga, zamonaviy ijrochilik maktabini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism.

Dutor ijrochiligini o'rgatish jarayonida o'zbek milliy maqom san'ati namunalari asosida pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish masalasi, avvalo, musiqa pedagogikasi va etnomusiqashunoslik fanlari kesishgan nuqtada shakllanadi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, milliy musiqa merosiga asoslangan ta'lim modeli o'quvchilarning nafaqat texnik ko'nikmalarini, balki ularning estetik didi, milliy o'zlikni anglash darajasi va ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi [1, B. 24]. Shu bois maqom san'atini dutor ta'limiga integratsiya qilish pedagogik jihatdan asoslangan va samarali yo'nalish hisoblanadi.

Maqom san'ati — murakkab lad tizimi, ko'p qatlamli ritmik tuzilma va chuqur badiiy ifodaga ega bo'lgan musiqa tizimi sifatida o'ziga xos o'quv-didaktik imkoniyatlarga ega. Shashmaqom tizimi asosida yaratilgan asarlar ijrochidan yuqori darajadagi texnik tayyorgarlik bilan bir qatorda, musiqiy tafakkur va emotsional sezgirlikni ham talab qiladi. Bu esa o'quv jarayonida maqom namunalaridan foydalanish orqali talabalarda kompleks kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqom asarlarini bosqichma-bosqich o'zlashtirish metodikasi ijrochilik mahoratini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Musiqa pedagogikasida kompetensiyaviy yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki o'quvchilarning amaliy faoliyatda qo'llay oladigan ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratiladi. Dutor ijrochiligini o'rgatishda maqom san'ati namunalaridan foydalanish aynan shu yondashuvga mos keladi. Chunki maqom asarlarini o'rganish jarayonida talaba ladni his etish, ritmik murakkabliklarni anglash, improvizatsion elementlardan foydalanish kabi ko'nikmalarni egallaydi. Bu esa ijrochilik kompetensiyasining integral rivojlanishini ta'minlaydi [3, B. 41].

Shuningdek, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim modeli doirasida maqom san'atidan foydalanish samaradorligi yuqori ekanligi kuzatiladi. Ushbu modelda o'quvchi passiv

tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, dutor ijrochiligini o'rgatishda maqomning alohida qismlarini tahlil qilish, ularni ijro etish va talqin qilish orqali o'quvchi mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Bu jarayon esa musiqa ta'limining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, an'anaviy musiqa ta'limi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi [4, B. 73]. Xususan, audio-vizual vositalar, raqamli platformalar va interaktiv metodlardan foydalanish maqom san'atini o'rgatishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, maqom asarlarini professional ijrochilar tomonidan ijro etilgan variantlarini tinglash va tahlil qilish orqali talabalarda to'g'ri ijro namunasi shakllanadi. Shu bilan birga, notaga asoslangan o'rganish jarayoni bilan bir qatorda eshitish orqali o'zlashtirish (aural learning) usuli ham muhim ahamiyatga ega.

Dutor ijrochiligini o'qitishda maqom san'atining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu asarlar o'quvchilarning texnik va badiiy rivojlanishini parallel tarzda ta'minlaydi. Masalan, maqomning murakkab ohanglari barmoqlar texnikasini rivojlantirsa, uning emotsional mazmuni ijrochining ichki kechinmalarini ifodalash qobiliyatini oshiradi. Bu esa ijrochilikni faqat texnik jarayon sifatida emas, balki badiiy faoliyat sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Biroq amaliyotda bir qator muammolar mavjud. Jumladan, maqom san'atini o'qitishda yagona metodik tizimning yetishmasligi, o'quv dasturlarida maqom asarlarining yetarli darajada aks etmasligi hamda pedagoglarning bu yo'nalishdagi tayyorgarlik darajasining turlicha ekanligi kuzatiladi. Shu sababli, dutor ta'limida maqom san'atiga asoslangan metodik yondashuvlarni tizimlashtirish zarurati yuzaga keladi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, tadqiqot doirasida quyidagi pedagogik yo'nalishlar taklif etiladi: birinchidan, maqom asarlarini o'quv dasturiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish; ikkinchidan, nazariy va amaliy mashg'ulotlarni uyg'unlashtirish; uchinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish; to'rtinchidan, individual yondashuv asosida talabalarning ijrochilik darajasini rivojlantirish. Ushbu yondashuvlar dutor ijrochiligini o'rgatish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dutor ijrochiligini o'rgatishda o'zbek milliy maqom san'ati namunalari asosida pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish musiqa ta'limi samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida maqom san'atining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinib, uning dutor ijrochiligini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari asoslab berildi. Aniqlanishicha, maqom san'ati murakkab lad tizimi, boy ritmik tuzilma va chuqur badiiy mazmunga ega bo'lib, u ijrochidan nafaqat texnik mahorat, balki musiqiy tafakkur, eshitish qobiliyati va emotsional sezgirlikni ham talab etadi. Shu bois maqom namunalaridan o'quv jarayonida foydalanish talabalarda kompleks ijrochilik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, maqom asosida o'qitish jarayoni talabalarning barmoqlar texnikasi, ohangni his etish qobiliyati, ritmik barqarorlik va ijodiy yondashuvini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, amaliyotda dutor ijrochiligini o'qitishda maqom san'atidan foydalanish tizimli yo'lga qo'yilmagan, mavjud metodikalar esa zamonaviy pedagogik talablarga to'liq mos kelmaydi. Bu esa o'quv jarayonining samaradorligini pasaytiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu munosabat

bilan maqom san'ati asosida ishlab chiqilgan pedagogik yondashuvlarni ta'lim tizimiga joriy etish zarurati asoslandi. Tadqiqot davomida kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim modeli hamda an'anaviy va zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan metodik tizim taklif etildi. Ushbu tizim orqali talabalarning nafaqat ijrochilik mahorati, balki mustaqil fikrlash, musiqiy tahlil qilish va ijodiy faoliyat ko'rsatish ko'nikmalari rivojlanishi ta'minlanadi. Umuman olganda, dutor ijrochiligini o'rgatishda maqom san'ati namunalariidan foydalanish ta'lim jarayonining mazmunini boyitadi, uning ilmiy-metodik asoslarini mustahkamlaydi hamda milliy musiqa merosini saqlash va rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov I. **Maqom asoslari**. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Yunusov R. **O'zbek maqomlari tarixi va nazariyasi**. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
3. Abdurahmonov F. An'anaviy musiqa ijrochiligi. – Toshkent: San'at, 2008.
4. Qodirov D. Musiqa pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
5. Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Sharq, 2004.
6. Jabborov A. O'zbek xalq musiqa ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1994.
7. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.

O'SMIR YOSHIDAGI SPORTCHILARDA SHAXS SIFATLARINI BARQARORLASHTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

**Egamov Jamshid Eshkulovich,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti**

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Sport faoliyatining o'smir shaxsiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri, motivatsiya, irodaviy sifatlar, o'z-o'zini boshqarish va ijtimoiy muhitning o'rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, sportchilar shaxsini rivojlantirishda murabbiy va oila omillarining ahamiyati ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, sport psixologiyasi, shaxs sifatleri, motivatsiya, iroda, o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье анализируются основные психологические факторы, влияющие на формирование и развитие личностных качеств у подростков-спортсменов. Научно обосновано положительное влияние спортивной деятельности на личность подростка, а также раскрыта роль мотивации, волевых качеств, саморегуляции и социальной среды. Кроме того, рассматривается значение факторов тренера и семьи в развитии личности спортсменов.

Ключевые слова: подростковый возраст, спортивная психология, личностные качества, мотивация, воля, саморегуляция, социальная среда.

Abstract: This article analyzes the main psychological factors influencing the formation and development of personality traits in adolescent athletes. The positive impact of sports activity on adolescents' personality is scientifically substantiated, and the roles of motivation, volitional qualities, self-regulation, and social environment are highlighted. Additionally, the importance of coach and family factors in the development of athletes' personalities is discussed.

Keywords: *adolescence, sports psychology, personality traits, motivation, willpower, self-regulation, social environment.*

Kirish. Hozirgi raqobat kuchayib borayotgan zamonaviy jamiyatda barkamol, irodali va maqsadga yo'naltirilgan shaxsni tarbiyalash dolzarb pedagogik va psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'smirlik davri inson hayotining o'tish bosqichi bo'lib, bu davrda biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar keskin namoyon bo'ladi. Mazkur jarayon shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini o'rganishda L.S.Vygotskiy, A.N. Leontev va D.B. Elkonin kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit va faoliyat jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ayniqsa o'smirlik davrida yetakchi faoliyat turi shaxs sifatlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda sport faoliyati o'smirlar uchun nafaqat jismoniy rivojlanish vositasi, balki ularning psixologik va ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaralmoqda. Sport bilan muntazam shug'ullanish o'smirda intizom, mas'uliyat, qat'iyatlilik, chidamlilik va o'z-o'zini boshqarish kabi shaxs sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sport faoliyati jarayonida yuzaga keladigan raqobat, yutuq va mag'lubiyat holatlari o'smirning emotsional barqarorligini shakllantirishda muhim tajriba maktabi vazifasini bajaradi.

O'smir yoshidagi sportchilar shaxsini shakllantirish masalasi o'zbek psixolog va pedagog olimlari tomonidan ham keng o'rganilgan. Xususan, E.G'. G'oziev o'z tadqiqotlarida shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'smirlik davrida shaxsning irodaviy va axloqiy sifatleri aynan faoliyat jarayonida, jumladan sport orqali samarali shakllanadi.

Shuningdek, V.M.Karimova ijtimoiy psixologiya yo'nalishidagi izlanishlarida shaxsning motivatsion sohasi va ijtimoiy munosabatlar tizimining rivojlanishini chuqur tahlil qiladi. Olimaning fikriga ko'ra, o'smir sportchilarda ijtimoiy motivlar – jamoada o'z o'rnini topish, e'tirofga erishish, muvaffaqiyat qozonish istagi – shaxs sifatlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. A.Rasulov sport psixologiyasi sohasidagi izlanishlarida sport faoliyatining shaxs kamolotiga ta'sirini alohida yoritadi. U sport mashg'ulotlari orqali o'smir sportchilarda stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va o'z-o'zini boshqarish kabi muhim psixologik sifatlar rivojlanishini ilmiy asoslaydi.

Bundan tashqari, N.Jo'rayev va boshqa pedagog olimlar ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ilgari surib, o'smirlarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning qarashlariga ko'ra, sport faoliyatini tashkil etishda psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlikka erishish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Umuman olganda, o'zbek olimlarining ilmiy qarashlari o'smir sportchilarda shaxs sifatlarini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ekanligini ko'rsatadi:

- ijtimoiy muhit va jamoaviy faoliyat;
- motivatsiya va ehtiyojlar tizimi;
- murabbiy va pedagogik ta'sir;
- individual psixologik xususiyatlarni hisobga olish.

O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, u turli ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayonni to'liq anglash uchun motivatsiya, irodaviy sifatlar, o'z-o'zini anglash,

emotsional barqarorlik hamda ijtimoiy muhit kabi omillarni tizimli ravishda tahlil qilish zarur.

Motivatsiya va ehtiyojlar tizimi. Motivatsiya o'smir sportchilar faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. L.S.Vygotskiy va A.N.Leontev nazariyalariga ko'ra, inson faoliyati ehtiyoj va motivlar asosida shakllanadi. Sport faoliyatida o'smirlarni rag'batlantiruvchi motivlar ichki va tashqi turlarga ajratiladi. Ichki motivatsiya sportchining o'z qiziqishi, o'zini namoyon qilish ehtiyoji va shaxsiy rivojlanishga intilishi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya mukofot, medal, murabbiy yoki ota-onaning e'tirofi bilan belgilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan ichki motivatsiya ustun bo'lgan o'smir sportchilarda shaxs sifatlari barqaror va mustahkam shakllanadi. V.M.Karimova ham motivatsiyaning ijtimoiy xarakterga ega ekanligini ta'kidlab, o'smirlar uchun jamoada o'z o'rnini topish va e'tirofga erishish muhim psixologik ehtiyoj ekanligini qayd etadi.

Irodaviy sifatlarning shakllanishi. Sport faoliyati o'smir shaxsida irodaviy sifatlarni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Mashg'ulotlar davomida yuzaga keladigan jismoniy va psixologik qiyinchiliklarni yengish jarayoni sabr-toqat, qat'iyatlilik, chidamlilik va maqsadga intiluvchanlikni shakllantiradi. E.G'. G'oziev o'z tadqiqotlarida irodaviy sifatlarni faoliyat jarayonida shakllanishini asoslab, ayniqsa murakkab sharoitlarda insonning o'zini boshqarish qobiliyati rivojlanishini ta'kidlaydi. Sport esa aynan shunday murakkab va tartibli faoliyat turi sifatida o'smirda mustahkam iroda shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, muntazam mashg'ulotlar o'smirda o'z oldiga maqsad qo'yish va unga erishish ko'nikmalarini rivojlantirib, shaxsning mustaqilligini oshiradi.

O'z-o'zini anglash va o'zini baholash. O'smirlik davrining muhim psixologik xususiyatlaridan biri – bu o'z “Men”ini anglash jarayonining faollashuvidir. Sport faoliyati o'smirda o'z imkoniyatlarini real baholash, yutuq va kamchiliklarini anglash imkonini beradi.

D.B.Elkonin ta'kidlaganidek, o'smirlik davrida o'z-o'zini baholash shaxs rivojlanishining markaziy komponentiga aylanadi. Sport natijalari orqali o'smir o'z kuchi va salohiyatini baholaydi, bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantiradi. Biroq, muvaffaqiyatsizliklar noto'g'ri talqin qilinsa, o'zini past baholash va ishonchsizlik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli murabbiylarning psixologik yondashuvi, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Emotsional barqarorlik va stressga chidamlilik. Sport faoliyati o'smirni turli emotsional holatlar – g'alaba quvonchi, mag'lubiyat iztirobi, raqobat bosimi bilan yuzma-yuz qiladi. Ushbu jarayon emotsional barqarorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. A. Rasulov tadqiqotlarida sportchilarda stressga chidamlilik va emotsional nazoratni rivojlantirish sport muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri ekanligi qayd etilgan. O'smir sportchilar psixologik tayyorgarlik orqali o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganadilar. Natijada, sport nafaqat jismoniy, balki psixologik chiniqish vositasiga ham aylanadi.

Ijtimoiy muhit va kommunikativ rivojlanish. O'smir sportchilarning shaxs sifatlari rivojlanishida ijtimoiy muhit – jamoa, murabbiy, ota-ona va tengdoshlar muhim o'rin tutadi. Sport jamoasi o'smir uchun ijtimoiylashuv maktabi vazifasini bajaradi. Jamoaviy sport turlari o'smirda hamkorlik, mas'uliyat, liderlik va o'zaro hurmat kabi sifatlarni rivojlantiradi. V.M.Karimovanning fikricha, ijtimoiy munosabatlar tizimi shaxsning ijtimoiy yetukligini belgilovchi asosiy omildir. Murabbiy esa o'smir uchun muhim ijtimoiy-psixologik figura bo'lib, uning shaxs sifatlari bevosita ta'sir

ko'rsatadi. To'g'ri tashkil etilgan pedagogik muloqot o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijobiy xulq-atvorni shakllantiradi.

Oila va tarbiyaviy muhit ta'siri. Oila o'smir shaxsining shakllanishida asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi, sportga bo'lgan ijobiy munosabati va farzandiga nisbatan to'g'ri yondashuvi uning psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. E.G'. G'oziev o'z ishlarida oila muhitining shaxs rivojida hal qiluvchi rolini alohida ta'kidlab o'tadi. Ijobiy oilaviy muhit o'smirda ishonch, barqarorlik va psixologik himoyalanganlik hissini shakllantiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi kompleks psixologik omillar tizimi asosida amalga oshadi. Ushbu omillar o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatib, shaxsning har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi. Ayniqsa, motivatsiya, irodaviy sifatlar va ijtimoiy muhitning uyg'unligi sportchining muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarining rivojlanishi murakkab va ko'p omilli psixologik jarayon ekanligi tadqiqot natijalarida o'z tasdig'ini topdi. Mazkur jarayon o'smirlik davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda sport faoliyatining ta'siri ostida shakllanadi va takomillashadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, motivatsiya o'smir sportchilarning faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lib, ayniqsa ichki motivatsiyaning ustuvorligi shaxs sifatlarining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, sport faoliyati jarayonida shakllanadigan irodaviy sifatlar – qat'iyatlilik, sabr-toqat, chidamlilik va o'zini boshqarish ko'nikmalari o'smir shaxsining yetuklik darajasini belgilovchi muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarini samarali rivojlantirish uchun psixologik omillarni kompleks tarzda hisobga olish, sport faoliyatini maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv kelajakda barkamol, irodali va ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Yurayt, 2022
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Jo'rayev N. Ta'lim menejmenti. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Rasulov A.I. Sport psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2022.
6. Sh. Shodmonov. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA INAVATSIYON AXBOROT VOSITALARINING PSIXOLOGIK TA'SIRI

**Egamov Jamshid Eshkulovich,
Buxoro xalqaro universiteti psixologiya fakulteti magistranti**

Annotatsiya: mazkur maqolada muallif tomonidan bugungi kunda dolzarb bo'lib kelayotgan axborot texnologiyalari va ularning inson uchun xususan, yosh avlod ongiga psixologik ta'siri, insoniylik tushunchalarning bugungi kundagi ahamiyati, bag'ri kenglikka nisbatan yoshlarning munosabati, global bo'lib kelayotgan muammo va yechimlarini yoritib o'tadi.

Kalit soʻzlari: axborot-kommunikatsiya, BMT, YUNESKO, Bagʻri kenglik tamoyillari, Harakatlar strategiyasi, oʻsmir yoshlar, OAV.

Аннотация: В данной статье автор рассуждает о современных информационных технологиях и их психологическом воздействии на сознание человека, особенно подрастающего поколения, о важности человеческих понятий сегодня, об отношении молодежи к толерантности, глобальных проблемах и решениях.

Ключевые слова: информация и коммуникация, ООН, ЮНЕСКО, Принципы толерантности, Стратегия действий, Подростки, СМИ

Abstract: In this article, the author discusses modern information technologies and their psychological impact on the consciousness of a person, especially the younger generation, the importance of human concepts today, the attitude of young people to tolerance, global problems and solutions.

Keywords: information and communication, UN, UNESCO, Principles of Tolerance, Action Strategy, Adolescents, media.

Bugungi kunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jamiyatning turli jabhalariga joriy etish borasida keng koʻlamli ishlar amalga oshirilmoqda. Koʻrsatilayotgan xizmatlar turi kengayib, sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarilishi natijasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda internet tarmogʻidan foydalanuvchilar soni tobora oshib bormoqda. Buning natijasida mamlakatimizda aholi, ayniqsa, yoshlarning axborot resurslardan, jumladan, internet tarmogʻidan foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Taʼlim sohasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qoʻllanilayotgani eʼtiborga molik. Bu yosh avlodga jahon andozalari darajasida taʼlim berish, ularni har tomonlama barkamol insonlar etib tarbiyalashda muhim omil boʻlmoqda. Yoshlarimizda axborot olish madaniyatini shakllantirish, ularni gʻoyaviy-mafkuraviy tajovuzlardan himoyalash mexanizmlarin itakomillashtirish masalalariga eʼtibor qaratish lozim. Yoshlarni nafaqat yangi texnologiyalar boʻyicha oʻqitish va ulardan foydalanish qobiliyatini shakllantirish, ayni chogʻda ana shunday texnologiyalardan foydalanish madaniyatini takomillashtirish ustuvor vazifalaridan biridir. Zamonaviy axborot texnologiyalarining oʻquvchi-yoshlar ruhiyatiga taʼsir koʻrsatuvchi turli vaziyatlar mavjud. Bu birinchi navbatda oʻquv faoliyati doirasiga oʻquvchilarning axborot texnologiyalari bilan bevosita muloqotga kirishishi bilan bogʻliq.

Bugungi global makonda boʻlayotgan oʻzgarishlar, davlatlar oʻrtasidagi oʻzaro nizoli vaziyatlar xususidagi maʼlumotlar bazasini ham internet tarmogʻlarining turli saytlariga asoslanib kuzatib bormoqdamiz. Shu holatdagi yuz berayotgan oʻzgarishlar yoshlarning ongiga ham salbiy, ham ijobiy taraflama taʼsir etayotganligini koʻrishimiz mumkin. Yaʼni, xalqimizning tinch-osuda hayot kechirayotganligi, shukronalik uning ijobiy tomoni tashkil qilsa, xalqlar oʻrtasidagi tabaqalanishuv oqibatida yosh avlod ongi gumanistik gʻoyalar, xalqlarni oʻzaro hurmat qilmaslik, bagʻri kenglikka yot boʻlgan gʻoyalarni bildirishi, xalq anʼanalarini intolerantlik (tolerantlikning teskari tomoni, itoat qilmaslikdir) munosabatda boʻlishga olib kelmoqda. Ushbu tushunchalarning mazmuni singdirish, xalqaro hamkorlikdagi tinchlikni taʼminlanish, yoshlarimiz ongida bagʻrikenglik, hamjihatlik, mehr-oqibat tuygʻularini shakllantirish, ularning oʻz faoliyatlarida aynan shu umuminsoniy fazilatlarga amal qilishiga erishish omili sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. XXI asrdagi tabiiy va ijtimoiy muammolar, texnogen taraqqiyotning baʼzi salbiy oqibatlari odamlarda muayyan begonalashuv va individuallashtirishni shakllantirmoqda. Ushbu begonalashuvning oldini olish

insoniyatning insoniyligini saqlash va asrash uchun dunyo intellektual birlashuvni hamda fikr almashishini taqozo qilmoqda. Xususan, dunyo hamjamiyatida xalqaro tolerantlikni ta'minlash maqsadida 1995 yil 16 noyabr Parijdagi YUNESKO konferensiyasining 28 sessiyasida "Bag'rikenglik tamoyillari" deklaratsiyasi qabul qilingan. Mana 27 yildirki, ushbu tamoyillar asosida dunyo xalqlari bir-biriga o'zaro hurmat asosida yashab kelishmoqda. Shuningdek, BMT tomonidan 2003 yil dunyo miqyosida xalqaro tolerantlik yili deb e'lon qilingan. Xususan, yurtimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qilishmoqda. Yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan "Harakatlar strategiyasi"ning 5 yo'nalishi 5.1 qismiga asosan millatlar arototuvlik, diniy bag'rikenglik, tolerantlikni tushunchalari haqida yoritadi. Ushbu strategiya mohiyatini singdirishning bag'ri kengligini singdirishning samarali yo'li bu – ta'lim-tarbiyadir. Buni esa yosh avlod ongidan boshlash, din tushunchalari, xalqarototuvlik, o'zaro hurmat tamoyillarini singdirish kabi g'oyalarni qamrab olishi darkor. [Abdullajonov O Akademiya, 2000]

Diniy marosim va urf-odatlar mazmunini to'g'ri anglash, [ularning qaysi birlari odat](#), qaysilari farz ekanligini bilish, amri ma'ruf, mavjud aqidalar, motam marosimlari bilan bog'liq an'analarni o'tkazishga qo'yiladigan sog'lom islom talablarini qabul qilish, umuman islom diniga bo'lgan munosabatni dunyoviylik asosida talqin qilish kabi masalalar ham oiladan tashqarida maktab va mahalla tizimi orqali o'smir yoshdagi bolalar ongida shakllantirilishi lozim. Sababi, dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar, millatchilikning avj olishi, diniy tushunchalarning noto'g'ri talqin etilishi va shu kabilar o'sayotgan yosh avlod ongiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir o'tkaza oladi. Chunki bugungi davr sivilizatsiyasi rivojlangan axborot kommunikatsiyasiga ega bo'lib, yoshlarni o'ziga ohangrabodek chorlab bormoqda. Ana shu jihatlarni e'tiborga olgan holda, yoshlar tafakkurini dunyoviylik va tolerantlik asosiga qurish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Ushbu jihatlarga e'tibor berishni oiladan boshlash darkor. Sababi, oila-jamiatning ilk bo'g'inidir. Bolalarning oiladagi an'ana va mavjud ijobiy odatlarni o'zlashtirishi hamda asta-sekinlik bilan hayot tajribalarni orttirishi tarbiyada beqiyos ahamiyatga ega. Bunda oilaviy tarbiyaning o'rni va ahamiyatini alohida e'tabor berish darkor. Inson kamoloti oilada boshlanar ekan, ota-ona unga oyna misoli o'rnak bo'ladi. Sababi, har qanday o'rgatilgan tarbiya zamiri ota-onaning oilada ko'rsatayotgan odatlari timsolida paydo bo'ladi. Xuddi shuningdek, ota-onaning farzandi uchun yaratayotgan sharoiti, OAV orqali o'zlashtirayotgan ma'lumotlarini doimo kuzatish lozim. Sababi, psixologlar aynan o'smir yoshdagi o'quvchilarning ongida yuqori darajadagi inqirozning fiziologik va psixologik holatlari bo'lishi aytib o'tish ekan. O'smir yoshdagi o'quvchilarda kechishi mumkin bo'lgan psixologik jarayonlardan biri – taqlidchanlikdir. Taqlidchanlik kuchli bo'lishini, taqlidchanlik esa internet tarmog'ining yulduzlariga qarab shakllanadi. Hozirgi kunda bir tomondan iqtidorli yoshlar o'zining fan, sport, ishlab chiqarish sohasidagi yutuqlari bilan millatimizning sha'nini himoya qilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan aynan ba'zi yoshlar o'zining turli ekstremistik guruhlariga qo'shilayotgani, katta va kichik jinoyatlar sodir etayotganligi bilan oila va vatan sha'niga isnod keltirmoqda. Shu bois, oliy ta'lim mussasalarida kadrlar tayyorlash jarayonida, ularning dunyoqarashlarida gumanistik tendentsiyalarni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Dunyoda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bir tomondan, dunyo makonida mustaqil davlatlarning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy erkinligini ta'minlanishining kafolati sifatida rivojlanmoqda, ikkinchi tomondan yagona dunyo xalqlarining umumiy farovonligiga erishishi uchun

yagona iqtisodiy makonni yaratishni taqozo etmoqda. Bu esa, siyosiy hushyorlik va hamkorlikning yangi mexanizmlarini shakllantirishning zarurligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bag'ri kenglik tamoyillari Deklarasiyasi. YuNESKO vakolatxonasi nashri. Nashr uchun mas'ullar: A.Saidov. K.Jo'rayev.-T.: 1999
2. Abdullajonov O. Diniy aqidaparastlikning kelib chiqishi, mohiyati va O'zbekistonga kirib kelishi. T.: Akademiya, 2000
3. «ГЛОБАЛ ҲАМКОРЛИК – БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ШАРТИ ВА КАФОЛАТИ» халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари 285-288b

3-SHO'BA: TIL TA'LIMI ISTIQBOLLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

XXI ASR KO'NIKMALARI VA PEDAGOGLARNING KASBIY RIVOJI

*Ravshanova Orzigul Sayfullayevna,
Navoiy viloyati PMM katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XXI asr ko'nikmalari va ularning pedagoglar kasbiy rivojiga ta'siri tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilardan nafaqat fan bilimlarini yetkazish, balki o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik va hamkorlik kabi ko'nikmalarni shakllantirish talab etiladi. Shu bois pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, raqamli kompetensiyalarni egallashi va innovatsion metodlardan foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ushbu jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: XXI asr ko'nikmalari, pedagog, kasbiy rivojlanish, innovatsiya, kompetensiya, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье анализируются навыки XXI века и их влияние на профессиональное развитие учителей. В современной системе образования от учителей требуется не только передача научных знаний, но и формирование у учащихся таких навыков, как критическое мышление, креативность, коммуникабельность и сотрудничество. Поэтому непрерывное профессиональное развитие учителей, приобретение цифровых компетенций и использование инновационных методов имеют большое значение. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты этих процессов.

Ключевые слова: навыки XXI века, учитель, профессиональное развитие, инновации, компетенция, качество образования.

Abstract. This article analyzes the skills of the 21st century and their impact on the professional development of educators. In the modern education system, teachers are required not only to convey scientific knowledge, but also to develop skills such as critical thinking, creativity, communication and collaboration in students. Therefore, continuous professional development of educators, acquisition of digital competencies and use of innovative methods are of great importance. The article covers the theoretical and practical aspects of these processes.

Keywords: skills of the 21st century, educator, professional development, innovation, competence, quality of education.

Kirish. Bugungi globallashtirish jarayonlari ta'lim tizimiga yangi talablarni qo'yimoqda. XXI asrda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun insonlarda an'anaviy bilimlardan tashqari zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirish zarur. Bu jarayonda pedagoglarning o'rni beqiyosdir. Chunki aynan o'qituvchi o'quvchilarda zarur bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantiradi. XXI asr ko'nikmalari sifatida odatda tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, ijodkorlik, kommunikatsiya, hamkorlik va raqamli savodxonlik kabi jihatlar e'tirof etiladi. Ushbu ko'nikmalarni o'quvchilarga singdirish uchun esa pedagoglarning o'zlari ham yuqori darajada rivojlangan bo'lishi lozim. Shu bois pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivoji dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

XXI asr ko'nikmalari insonning zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli yashashi va faoliyat yuritishini ta'minlaydigan muhim omillardir. Ular quyidagi asosiy guruhlarga bo'linadi:

1. Kognitiv ko'nikmalar: tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish
2. Ijodiy ko'nikmalar: kreativlik, innovatsion yondashuv
3. Ijtimoiy ko'nikmalar: muloqot va jamoada ishlash
4. Raqamli ko'nikmalar: axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish

Mazkur ko'nikmalar o'quvchilarda mustaqil fikrlashni, yangi g'oyalar yaratishni va turli vaziyatlarga moslashishni rivojlantiradi.

Pedagoglar zamonaviy ta'lim talablariga moslashishi uchun o'z kasbiy faoliyatini doimiy ravishda rivojlantirib borishi zarur. Bu quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Innovatsion metodlardan foydalanish. O'qituvchilar interaktiv metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim kabi usullardan foydalanishi kerak.

2. Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish. Zamonaviy pedagog axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni bilishi lozim.

3. O'z-o'zini rivojlantirish. Pedagoglar mustaqil o'rganish, malaka oshirish kurslarida qatnashish orqali o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab boradi.

4. Refleksiya va tahlil. O'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilib, kamchiliklarini aniqlashi va ularni bartaraf etishi zarur.

Pedagoglarning kasbiy rivojini ta'minlash uchun quyidagi omillar muhim hisoblanadi: uzluksiz malaka oshirish tizimini rivojlantirish, xalqaro tajribalarni o'rganish va joriy etish, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, pedagoglarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, metodik xizmatlarni kuchaytirish. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida mentorlik va kouching tizimlarini joriy etish ham pedagoglarning kasbiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, XXI asr ta'lim tizimida o'quvchi markazli yondashuvni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy ta'lim modelidan farqli ravishda, bunda o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi esa bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator rolini bajaradi. Bu esa o'quvchilarning mustaqil o'rganish, izlanish va o'z fikrini erkin ifoda etish qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda differensial va individual ta'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojidan kelib chiqib ta'limni tashkil etish samaradorlikni oshiradi. Shu bois o'qituvchilar ta'lim jarayonida moslashuvchan metodlardan foydalanib, barcha o'quvchilarni qamrab olishi lozim. Bu jarayonda formatif baholash usullaridan foydalanish ham muhim bo'lib, u o'quvchilarning bilim darajasini muntazam aniqlash va o'z vaqtida yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Bundan tashqari, XXI asrda ta'lim va tarbiya jarayonining uzviyligi ham muhim omillardan biridir. Faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash zarur. Masalan, moliyaviy savodxonlik, ekologik madaniyat, media savodxonlik kabi yo'nalishlar ham zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Raqamli transformatsiya sharoitida masofaviy ta'lim va aralash (blended) o'qitish modellari tobora keng qo'llanilmoqda. Bu esa ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirib, vaqt va makon chegaralarini qisqartiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilardan yangi texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishni, onlayn platformalar bilan samarali ishlashni

talab etadi. Virtual laboratoriyalar, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar va interaktiv resurslar ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Kelgusida ta'lim tizimini rivojlantirishda hamkorlik muhim o'rin tutadi. Maktab, oliy ta'lim muassasalari, ish beruvchilar va jamiyat o'rtasidagi integratsiya ta'lim mazmunini yanada boyitadi. Bu orqali o'quvchilar real hayotga yaqin tajribaga ega bo'lib, kelajak kasblariga tayyorlanadi.

Xulosa qilib aytganda XXI asr ko'nikmalari zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalarni o'quvchilarga samarali yetkazish uchun pedagoglarning o'zlari ham yuqori darajada kasbiy rivojlangan bo'lishi zarur. Shuning uchun pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash, ularni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Kelajakda ta'lim sifatini oshirish aynan o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va ularning XXI asr talablariga moslashuvchanligiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

РЕАЛИЗАЦИЯ МОДЕЛИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ И ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА)

Tyo Irina Olegovna,

Университет Пучон в Ташкенте, кафедра иностранных языков, г. Ташкент

Аннотация. В статье рассматриваются особенности применения модели смешанного обучения в преподавании восточных языков на примере корейского языка. Анализируются возможности интеграции традиционных методов обучения с цифровыми технологиями, включая элементы «перевернутого класса» и геймификации. Особое внимание уделяется практическому опыту внедрения данных подходов и их влиянию на мотивацию студентов и качество усвоения учебного материала. Также рассматриваются преимущества и возможные трудности реализации данной модели в условиях современного образовательного процесса.

Ключевые слова: смешанное обучение, перевернутый класс, геймификация, интерактивные технологии, корейский язык, цифровое обучение.

Annotatsiya. Maqolada koreys tilini o'qitishda aralash ta'lim modelidan foydalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. An'anaviy o'qitish usullarini zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. "Teskari sinf" modeli va geymifikatsiya elementlarining o'quv jarayoniga ta'siri yoritiladi. Ushbu yondashuvlarning talabalar motivatsiyasi va bilimlarni o'zlashtirish darajasiga ijobiy ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, teskari sinf, geymifikatsiya, interfaol texnologiyalar, koreys tili, raqamli ta'lim.

Abstract. This article examines the application of blended learning in teaching Oriental languages, particularly Korean. It analyzes the integration of traditional teaching methods with digital technologies, including flipped classroom and gamification elements. Special attention is given to practical teaching experience and the impact of these approaches on student motivation and learning outcomes. The

advantages and potential challenges of implementing blended learning in modern education are also discussed.

Keywords: *blended learning, flipped classroom, gamification, interactive technologies, Korean language, digital learning.*

Введение

В условиях цифровизации образования активно внедряются инновационные педагогические технологии, направленные на повышение эффективности обучения. Особенно актуально это при преподавании восточных языков, включая корейский язык, который характеризуется сложной системой письма, грамматикой и культурной спецификой. Современные методики обучения иностранным языкам ориентированы на развитие коммуникативной компетенции и активное вовлечение обучающихся в учебный процесс. Однако традиционные формы обучения не всегда обеспечивают достаточный уровень мотивации студентов. В связи с этим возрастает значимость смешанного обучения, сочетающего очные занятия и использование цифровых образовательных ресурсов.

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение данной модели сопровождается рядом трудностей, связанных с уровнем цифровой грамотности обучающихся и их готовностью к самостоятельной работе. Цель исследования — проанализировать эффективность применения смешанного обучения и интерактивных технологий в преподавании корейского языка.

Материалы и методы В рамках исследования применялись методы педагогического наблюдения, анализа учебной деятельности студентов, а также анкетирования. В эксперименте приняли участие студенты первого курса (20 человек). Занятия проводились в формате смешанного обучения: теоретический материал изучался студентами самостоятельно с использованием цифровых ресурсов, а практическая часть реализовывалась в аудитории.

Результаты исследования В результате внедрения элементов смешанного обучения были получены следующие результаты:

1. повышение активности студентов;
2. рост учебной мотивации;
3. улучшение понимания учебного материала;
4. снижение языкового барьера.

5. Результаты анкетирования показали, что около 80% опрошенных студентов отметили более эффективное усвоение материала при использовании интерактивных методов обучения.

Обсуждение результатов Полученные данные подтверждают эффективность применения смешанного обучения в преподавании корейского языка. Использование цифровых технологий и интерактивных методов способствует активному вовлечению студентов в учебный процесс и повышает качество усвоения знаний.

В то же время необходимо учитывать индивидуальные особенности обучающихся и уровень их готовности к самостоятельной работе. Внедрение смешанного обучения должно осуществляться постепенно, с учетом адаптации студентов к новым формам образовательной деятельности.

Основная часть

1. Модель «перевернутого класса» Одним из ключевых элементов смешанного обучения является модель «перевернутого класса». В рамках

данного подхода студенты изучают теоретический материал до занятия с помощью видеолекций, презентаций и аудиоматериалов. Аудиторное время используется преимущественно для практической деятельности: выполнения упражнений, диалогов и обсуждений. Такой формат позволяет более эффективно использовать учебное время и способствует развитию коммуникативных навыков. Практика показывает, что данный метод особенно эффективен при изучении грамматического материала, поскольку студенты могут осваивать его в индивидуальном темпе.

2. Геймификация в обучении Важным фактором успешного обучения является мотивация студентов. Использование игровых элементов в образовательном процессе способствует повышению интереса к изучению языка. В ходе занятий применяются интерактивные задания, карточки для запоминания лексики, а также элементы соревнования. Это способствует активному участию студентов и снижает уровень тревожности при использовании иностранного языка.

3. Развитие коммуникативной компетенции Основной целью обучения иностранному языку является формирование коммуникативных навыков. В учебном процессе активно используются диалоги, ролевые игры и моделирование реальных ситуаций общения. Например, при изучении темы «Знакомство» студентам предлагается разыгрывать диалоги с использованием изученных речевых моделей. Применение игровых заданий и визуальных материалов повышает вовлеченность обучающихся. Также важным компонентом является изучение культурных особенностей, что способствует более глубокому пониманию языка и формированию межкультурной компетенции.

4. Практический опыт внедрения В процессе преподавания корейского языка студентам первого курса были внедрены элементы смешанного обучения. Занятия проводились в рамках одного академического занятия продолжительностью 100 минут. В ходе внедрения данной модели были зафиксированы положительные изменения в учебной деятельности студентов. Повысилась их активность на занятиях, усилилась учебная мотивация, снизился языковой барьер, а также улучшилось понимание грамматического материала. Результаты анкетирования показали, что большинство студентов положительно оценивают использование интерактивных технологий. Около 80% обучающихся отметили, что им стало легче запоминать новый материал благодаря применению игровых и визуальных средств обучения. Более 70% студентов выразили готовность продолжать обучение в подобном формате. В то же время было выявлено, что часть студентов испытывает трудности при самостоятельной работе, что требует постепенного внедрения элементов смешанного обучения.

5. Использование искусственного интеллекта Современные образовательные технологии включают использование инструментов искусственного интеллекта, позволяющих создавать адаптивные задания и персонализировать процесс обучения. Применение таких инструментов способствует учету индивидуальных особенностей студентов и повышает эффективность образовательного процесса.

Практические рекомендации На основе проведенного анализа можно выделить следующие рекомендации:

1. сочетать традиционные и цифровые методы обучения;
2. постепенно внедрять модель «перевернутого класса»;

3. использовать элементы геймификации для повышения мотивации;
4. осуществлять контроль самостоятельной работы студентов.

Результаты применения различных методов обучения представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Эффективность применения методов обучения

Метод обучения	Результат
Перевернутый класс	Повышение активности студентов
Геймификация	Рост мотивации
Рольевые игры	Развитие коммуникативных навыков

Как видно из таблицы, использование различных методов обучения оказывает комплексное положительное влияние на образовательный процесс.

Заключение

Использование смешанного обучения и интерактивных технологий способствует повышению эффективности преподавания корейского языка. Данные подходы обеспечивают активное вовлечение студентов в учебный процесс, способствуют развитию коммуникативных навыков и улучшению результатов обучения. Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением использования цифровых технологий и разработкой новых методик, направленных на персонализацию обучения.

Список литературы:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Методика преподавания иностранных языков. — М.: Академия, 2018.
2. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании. — М.: Просвещение, 2010.
3. Garrison D. R. E-learning in the 21st century. — London: Routledge, 2004.
4. Bonk C. J., Graham C. R. The Handbook of Blended Learning. — San Francisco, 2006.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI QO'L HARAKATI FE'LLARINING SEMANTIK MAYDONI VA O'XSHASHLIKLARI

Boboyarova Dilrabo Faxritdinovna,
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi qo'l harakati fe'llarining (QHF) semantik maydoni korpus lingvistikasi, kognitiv semantika va konstruktiv grammatika metodlari asosida qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada semantik maydonni raqamli xarita va ko'p o'lchamli dinamik sistema sifatida ko'rish imkonini beruvchi yangi metodologik yondashuv taklif etilgan. Shuningdek, har ikki tilning sensor-motor tajribasidagi o'xshashliklari hamda frazali fe'llar va agglyutinatив konstruksiyalar darajasidagi tipologik farqlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: semantik maydon, qo'l harakati fe'llari, korpus lingvistikasi, kognitiv semantika, yadro-periferiya, kollostruktur tahlil.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ семантического поля глаголов ручного действия в узбекском и английском языках на основе методов корпусной лингвистики, когнитивной семантики и конструктивной грамматики. Предложен методологический подход, рассматривающий семантическое поле как многомерную динамическую систему и цифровую карту. Раскрыты типологические сходства в сенсорно-моторном опыте двух языков, а также существенные различия в способах их реализации через фразовые глаголы (в английском) и агглютинативные конструкции (в узбекском).

Ключевые слова: семантическое поле, глаголы ручного действия, корпусная лингвистика, когнитивная семантика, ядро-периферия, коллоструктурный анализ.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the semantic field of hand movement verbs (HMOV) in Uzbek and English, utilizing methods from corpus linguistics, cognitive semantics, and construction grammar. The author proposes a methodological approach that treats the semantic field as a multidimensional dynamic system and a digital map. The research highlights universal sensorimotor similarities between the two languages while identifying key typological differences in their constructional realizations, such as English phrasal verbs versus Uzbek agglutinative-synthetic structures.

Keywords: semantic field, hand movement verbs, corpus linguistics, cognitive semantics, core-periphery, collostructural analysis.

Kirish. O'zbek va ingliz tillarida qo'l harakati fe'llari ham jismoniy ham ijtimoiy sohada o'zaro ta'sirda beqiyos rol o'ynaydi. Shu sababli qo'l harakatini ifodalovchi fe'llar, ayniqsa, ingliz leksikasida alohida o'rin olib, ijtimoiy muloqot va yuqori darajali kognitivlikning kesishgan nuqtasida joylashgan. Korpus lingvistikasi, kognitiv semantika hamda konstruktiv grammatika metodlari asosida ingliz leksikasiga oid bo'lgan qo'l harakati fe'llarini semantik maydonining xaritasini tuzish mumkin.

Bizning tadqiqotimizda ingliz korpuslaridan yig'ib olingan 4500 dan ortiq kontekst namunalari orasidan foydalanish chastotasi yuqori bo'lgan 50 ta fe'lning semantik maydoni bo'yicha tadqiqot olib borildi. J.Triyer [1] va F.Kluge [2] lar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda semantik maydon nazariyasi, ya'ni semantik maydonni yadro-periferiya tuzilmasi sifatida tasvirlash, B.Levin [3] tadqiqotida esa, harakat fe'llarida qo'l harakati fe'llarini ajratish amaliyoti va ularni alohida guruhlariga tasniflash fikrlariga tayangan holda qo'l harakati fe'llarini ingliz leksikasida 5 ta asosiy yadro quyi maydoni orqali tahlil qilingan. Bu 5 yadro maydoni quyidagilar: *Boshqarish (manipulation)*, *Harakatlantirish (Locomotion-inducing)*, *teginish harakatlari (tactile contact)*, *ishora (gesture/deixis)* va *zarba harakatlari (impact or strike)*. Bizning oldingi tadqiqotimizda [4], ya'ni o'zbek tilidagi tahlillarda 6 ta yadro maydoniga ajratilgan edi.

Metod. Tasavvur uyg'oinish uchun ingliz leksikasida 5 ta alohida klasterga ajratilishi bo'yicha quyidagi misollarni keltirish mumkin:

1. Boshqarish/ushlab turish harakatlari: *hold, grasp, grip*;
2. Harakatga keltirish: *push, pull, drag*;
3. Teginish harakatlari: *touch, pat, stroke*;
4. Ishora harakatlari: *point, wave, beckon*;
5. Zarba harakatlari: *hit, slap, punch*.

Korpus statistikasini konstruktiv grammatikasi bilan bog'langan A.Stefanovich va S.Grays kollostruktur tahlil orqali so'z-konstruksiya bog'liqligini maydon ichidagi "konstruksion quyi-maydon" sifatida ko'rsata oldi. Natijada, so'nggi yigirma yillikda ingliz tilida semantik maydonlar prototip, freym, konstruksiya hamda korpus chastotasini birlashtirgan ko'p o'lchamli modelga aylandi [5].

Olimlarning fikrlarini o'rganib chiqqan holda, ularga qisqacha shaxsiy fikrlarni ham keltirishni mavqsadga muvofiq deb bildik. Mazkur 5 yadro klasteri konsepsiyasi tipologik jihatdan uch bosqichli integratsiyani o'z ichiga oladi: 1) struktural iyerarxiya orqali markaz-periferiya davomiyligi; 2) sintaktik-tasnifiy mezonlar orqali sinfiy farqlanish; 3) kognitiv-ensiklopedik yondashuv orqali konseptual ssenariylash. Shu uchlik orqali o'zaro rezonansga kirganida semantik maydon "ma'no to'plash"dan ko'ra koordinatalar fazosiga aylanadi – bunda koordinatalar chastota, parametrik rol-aktant struktura va prototipik tipiklik ko'rsatkichlari bilan ifodalanadi. Bu, o'z navbatida, maydonni diaxron ravishda deformatsiyalanadigan, lekin o'lchab bo'ladigan dinamik sistemaga aylantiradi: yadro nuqtalari vaqt o'tishi bilan ko'chishi mumkin, periferiya esa neologizm va diskurs markerlari orqali kengayadi.

Tahlil va natijalar. Korpus chastotasi, kollokatsion tortishish, psixolingvistik tip va freym-rol indekslarini bir vaqtning o'zida hisobga olish ikki yo'nalishni kuchaytiradi:

1. Tasdiqlash uyg'unligi. Statistik ko'rsatkichni kognitiv ma'lumotlari bilan aloqa bog'lash modellarni ortiqcha buzilishdan himoya qiladi; bir metoddagi shovqin boshqasida o'tishdan oldin filtrlanadi;

2. Ko'p-o'lchamli tasnif. Konstruksion profilni uchinchi o'lchamga qo'shish semantik chastota jihatdan yaqin bo'lsa-da sintaktik xatti-harakati farq qiluvchi fe'llarni ajratib, klasterlarni *geometrik yadro* tarzida aniqlashga imkon beradi. Shunday qilib, ko'p-o'lchamli tasnif maydonni rraqamli xarita sifatida ko'rishga, yadro-periferiya tuzilmasini esa zichlik asosida avtomatik verifikatsiya qilishga xizmat qiladi.

Kelgusida bu metodologiya mutlimodal korpus va diaxron spektrogramma bilan boyitilganda, maydon trayektoriyasi bo'yicha toliq 3D harakat xaritasi qurilishi mumkin.

Ingliz leksikasidagi 5 yadroli qo'l-harakati modeli nazariy planda *semantik maydon* atamasini ko'p-faktorli ko'rinishga olib chiqib, metodik planda statistik, kognitiv va konstruksion ko'rsatkichlarni birlik koordinata tizimiga joylaydi. Amaliy planda esa model turli sohalarda (lug'at tuzishdan robototexnikagacha) bevosita qo'llaniladigan standart platforma vazifasini bajaradi. Keyingi bosqich – multimodal va ijtimoiy parametrlar kengayish – ushbu platformani *tirik semantika* ni haqiqiy vaqtda kuzatib boruvchi fazoviy-vaqt grafikiga aylantiradi.

Hold, push, pull, hit, press, touch, wave, knock, drag, rub, shake, grab, throw, catch, tap, slap, punch, stroke, squeeze, poke, pinch, pat, point, wipe, slide, flick, snap, grip, grasp, scratch, swipe, clap, smack, tug, lift, shove, twist, yank, thrust, wrench, thump, pound, scoop, scrape, crumple, cradle, cup, dab, brush, beckon kabi 50 ta ingliz leksikasidagi qo'l harakati fe'llari COCA va BNC kabi yirik ingliz korpuslarida qo'l harakati bilan bog'liq fe'llarning umumiy chastotasiga tayangan holda tuzilgan.

Inglizcha va o'zbekcha qo'l harakati fe'llari insonning universal sensor-motor tajribasiga tayangan holda yadro semantikasida (tutish, bo'shatish, yo'nalishli manipulyatsiya, zarba, teginish, ishora) katta tipologik o'xshashlik ko'rsatadi. Har ikki tilda nazorat (*hold / ushlamoq*), kuch vektori (*push/pull – itarmoq/tortmoq*), energiya uzatish (*hit / ur*) va gesturalar (*point/wave – ko'rsat/qo'l silkit*) kabi kategoriyalar

paradigmatik markazda turadi. Bu umumiyliklar shaxslashtirilgan semantika va antroposentrik konsepsiyalarning kognitiv turtkishi bilan izohlanadi.

Biroq formallashuv va metaforik kengayishida muhim farqlar yuzaga chiqadi. Ingliz tilida predlog va frazali fe'llar tizimi (push through, pull off, point out), natija va aspektual taraflarni sintaktik darajada kodlaydi, bu esa fe'lning polisemik spektrini kengaytiradi. O'zbek tilida esa xuddi shu yo'nalish ma'no tarkibini ko'pincha affiksalar yo'nalish qo'shimchalari (-ga, -dan) yoki analitik konstruksiyalar (urib chiqmoq, itarib yubormoq) belgilaydi, natijada leksik polisemiya ko'lami nisbatan torroq, lekin morfologik agglutinativ boylik evaziga grammatik aniqlik yuqoridir.

Inglizcha fe'llar, ayniqsa, *tutish* va *zarba*, keng metaforik uzatish (grasp an idea, hit the headlines) va idiomatik o'zlashishga ega. O'zbek tilida ekvivalent tafakkur ko'pincha perifrastik iboralar (g'oyani anglamoq, sarlavhaga chiqmoq) orqali hosil qilinadi. Shuningdek, inglizcha teginish va zarba fe'llarida onomatopostik klasterlar (slap, smack, tap) semantik farqlash funksiyasini kuchaytirsalar, o'zbek tilida fonosemantik turtki cheklangan, lekin affiks va postpozitsion qo'shimchalar yordamida sema gradiyenti nozik ajratiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida ta'kidlash mumkinki, semantik maydonning konseptual yadrosi har ikki til uchun o'xshash bo'lsa-da, konstruksion realizatsiya (predlog-frazali fe'l hamda agglutinativ-sintetik), metaforik polisemiy va fonosemantik strategiyalar aspektlarida muhim tipologik farqlar namoyon bo'ladi, bu tarjimashunoslik va korpus lingvistika nuqtayi nazaridan, ekvivalentlik va registr mosligini ta'minlashda maxsus strategiyalarni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Trier J. Das Sprachliche Feld // Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. – 1934. – Bd. 10. – S. 428–449.
2. Klüge F. Semantic field theory revisited // Linguistics. – 2014. – Vol. 52, № 2. – P. 245–283.
3. Levin B. English verb classes and alternations: a preliminary investigation. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 348 p.

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI MA'NAVIYATGA OID FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI QIYOSIY O'RGANISH MASALASI

*Nosirova Iroda Sobirjon qizi,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi "ma'naviyat" kategoriyasining mohiyatini ochish uning shakllanishiga asos bo'lgan konseptosferasini o'rganish, tahlil qilish, umumlashtirish asosida amalga oshirildi. Har ikki tilda insonning ruhiy dunyosi, axloqiy qadriyatlari va ruhiy poklanishiga oid iboralar va ularning ma'naviy-mazmuniy jihatlari o'rganildi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, spirituality, frazeologik birlik, qiyosiy tahlil, madaniyatlararo tilshunoslik.

O'zbek va ingliz tillaridagi bunday frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili tillararo umumiylik va farqlarni aniqlashga xizmat qiladi. Ma'naviyat tushunchasining inson va jamiyat hayotidagi o'рни, shaxs ma'naviy sifatlarini ifodalovchi frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettirishdagi ahamiyatini belgilash, madaniyatlararo muloqotda ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi frazeologizmlarning nutqiy va lisoniy anglanishining zaruratini belgilash dolzarb

masalalardan biri sanaladi. Hozirga qadar o'zbek va ingliz tillaridagi ma'naviyatga oid frazeologizmlarning chuqur qiyosiy tahlili yetarli darajada amalga oshirilmaganligi, ularning semantik, lingvokulturologik, leksikografik va pragmatik xususiyatlarini tizimli o'rganish zaruriyatidir.

Har bir xalqning ma'naviy xazinasini hisoblanadigan frazeologiya sohasi xalqning tarixini, urf-odatlarini, madaniyatini, an'analarini, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi ko'zgusi hisoblanadi.

“Olam lisoniy manzarasining frazeologik birliklar vositasida in'ikos etuvchi bir qismi. Olamning frazeologik manzarasi xalqning ruhiyati, milliy mentaliteti, uning olamni idrok qilishiga doir egallagan ijtimoiy-madaniy tajribasini emotsional-ekspressiv tarzda aniq va yorqin aks ettirib, nisbatan turg'un, shuningdek, muayyan xalqning o'zigagina xos bo'lgan, maxsus manzara hisoblanadi”.¹

Bugungi kunga kelib, dunyo tilshunosligida frazeologik birliklarning lingvistik xususiyatlari va ularning shakllanish omillarini lingvomadaniy aspektida o'rganish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

“Tilning frazeologik fondi lisoniy madaniyatshunoslikning tadqiqot predmeti sifatida millat mentaliteti va madaniyati haqidagi qimmatli madaniy axborotlar manbai hisoblanadi. O'rganish obyekti sifatida frazeologizmlar o'ziga xos til birligi sanalib, ifoda va mazmun planiga ega. Hozirgi zamon tilshunosligida frazeologik sath tor va keng doirada tushunilmoqda, turg'un so'z birikmalarini ifodalovchi atamalar ham turli-tuman bahsli ta'rifga egadir”.²

Bugungi kunda tillararo madaniy muloqot kuchayib borar ekan, frazeologik birliklar xalqning ma'naviy dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va mentalitetini aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbek va ingliz tillaridagi ma'naviyatga oid frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish milliy va umuminsoniy qadriyatlarning til orqali ifodalanishini, o'xshash va farqli jihatlarni, tarjima muammolarini aniqlash imkonini beradi.

Ma'naviyat – bu insonning axloqiy fazilatlari, e'tiqodi, vijdoni va ruhiy olami bilan bog'liq tushuncha. Har ikki tilda bu tushuncha ko'pincha ko'chma ma'no, obrazlilik va ramziy vositalar orqali ifodalanadi.

Ma'naviyatga oid frazeologizmlar o'zining ma'nosi va ishlatilishida insonning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlar va an'anaviy qadriyatlarni yoritadi. Ayniqsa, ma'naviyat kabi inson ruhiyatiga taalluqli tushunchalar o'ziga xos frazeologik ifodalarga ega.

O'zbek tilshunosligida G.N.Tojiyeva, M.B.Ahmedova va F.H.Yuldashev³ tomonidan yozilgan dissertatsiyalardan boshqa tadqiqot hali amalga oshirilmagan.

Frazeologik birliklarni yoritishda esa tilshunos olimlarimiz Sh.Rahmatullayevning “O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati”⁴, B.Yo'ldoshevning “Hozirgi o'zbek adabiy

¹ Xudayberganova D. Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2024. – B 65.

² Nurmuhammedov Y. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. Samarqand, 2021. – B.4.

³ Тожиева Г. “Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти” (“миллий ғоя” атов бирликлари тизими): фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Қарши, 2017; Ахмедова М. Ўзбек тилидаги «маънавият» ва инглиз тилидаги «spirituality» умумий семали атов бирликлари типологияси. Фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Бухоро, 2019; Юлдашев Ф. Ўзбек тилининг “маънавият” лексик-семантик категорияси “этикод” маъновий гуруҳи атов бирликлари тизими. Фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Термиз, 2021.

⁴ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 4.

tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari”¹, A.Mamatovning ”O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari”², ”Ocherki po fransuzskoy frazeologicheskoy stilistike”³, ”English and Uzbek graduonymic phrasemes in hyponymy”⁴ kabi kitoblaridan va mavzuga oid ilmiy maqolalardan asosiy material sifatida foydalanildi.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida ma’naviyat tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: ”MA’NAVIYAT [a.معنویت – axloqiy holat; barcha axloqiy narsalar] insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va sh.k. tasavvurlari va tushunchalari majmui”⁵.

”Ma’naviyat insonning ijtimoiy-madaniy mavjudot sifatidagi mohiyati, ya’ni mehr-muruvvat, adolat, to‘g‘rilik, sofdillik, vijdon, or-nomus, vatanparvarlik, go‘zallikni sevish, undan zavqlanish, ”yovuzlikka nafrat, iroda matonat va shu kabi ko‘plab asl insoniy xislatlari va fazilatlarining uzviy birlik, mushtaraklik kasb etgan majmuidir”⁶.

Frazeologiya nazariyasining ilmiy asoslari rus tilshunosligida keng ishlab chiqilgan bo‘lib, xususan, Viktor Vinogradov frazeologik birliklarni semantik yaxlitlik darajasiga ko‘ra tasniflagan. Ingliz frazeologiyasi esa Alexander Kunin tomonidan tizimli ravishda o‘rganilgan. O‘zbek tilshunosligida esa frazeologizmlar masalasi Shavkat Rahmatullayev tomonidan mukammal tadqiq qilingan.

Ma’naviyat tushunchasining lingvistik talqini esa zamonaviy semantika va kognitiv tilshunoslik doirasida, xususan, George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi asosida tahlil qilinishi mumkin.

O‘zbek va ingliz tillaridagi ma’naviyatga oid frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilishda tilshunoslikda frazeologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini yanada boyitadi. Xususan tarjima jarayonida va madaniyatlararo kommunikatsiyada bu kabi frazeologik birliklarning ekvivalentligini aniqlash, ularning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganish nihoyatda muhimdir.

O‘zbek tilidagi ko‘ngil ko‘zi ochiq iborasi – dilida yaxshilik va ezgulik bo‘lgan, odamlarga mehribon ma’nosini anglatadi.

Tilimiz ana shunday rang-barang ma’naviyatga oid frazeologik birliklarga boy. Ular insonning ma’naviy dunyosi, odoq-axloq, ruhiy holati, vatanparvarlik, iymon-e’tiqod kabi tushunchalarni ifodalashda qo‘llanadi. Masalan, Ko‘ngli nurlanmoq – xursand bo‘lmoq, ma’naviy zavq olmoq turg‘un birikmasi misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Masalan, ustozning so‘zlarini eshitib ko‘nglim nurlandi.

Tilimizdagi ma’naviyatga oid yuragi yumshoq frazeologik birikmasi rahmdil, mehribon ma’nolarini ifodalaydi. Masalan, Onam yuragi yumshoq inson.

¹ Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари. Филол.фанлари доктори диссертацияси автореферати. – Тошкент, 1993. – 46 б.

² Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: Филол. фанлари д-ри дисс. ... автореф. – Тошкент, 2000. – 56 б.

³ Mamatov A.E. ”English and Uzbek graduonymic phrasemes in hyponymy”. Монография. The language denotes the men and culture corporatively. LAMBERT Academic Publishing, 2019.

⁴ Маматов, А.Э. Очерки по французской фразеологической стилистике. – Ташкент: Изд. Укитувчи, 1989.

⁵ Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 12 жилдлик. – Тошкент: ”Ўзбекистон миллий энциклопедияси“ Давлат илмий нашриёти, 2-жилд. 2001. – 704 бет.

⁶ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 46.

Ingliz tilida mazkur ma'no kind hearted – mehribon yurakli frazeologik birikmasi orqali ifodalanadi. She is a kind-hearted woman (U mehribon yurakli ayol).

O'zbek tilida ruhiy holatini ifodalovchi til birliklari qatorida iboralar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tilimizda o'zini to'g'ri tutish turg'un birikmasi mavjud bo'lib, u odob saqlash, insofli bo'lish ma'nosini o'zida ifoda etadi. Masalan, U har qanday holatda ham o'zini to'g'ri tutar edi.

O'zbek tilida mazkur turg'un birikma ma'nosiga yaqin his-tuyg'ularini nazorat qilmoq ma'nosini o'zini qo'lga olmoq iborasi yordamida ham ifodalaymiz. Xalqimizning milliy-madaniy o'ziga xosliklarini ifodalovchi mazkur frazema so'zlashuv va badiiy uslubda faol qo'llanuvchi lingvomadaniy birlik sanaladi. Masalan, U noxush xabarni eshitsa ham, o'zini qo'lga oldi.

Ingliz tilida his-tuyg'ularini boshqarish ma'nosini Pull oneself together – o'zini yig'ib olmoq, tinchlanmoq til birligi o'zida aks ettiradi. Masalan, After explanation, he tried himself together – tushuntishdan so'ng u o'zini yig'ib olishga harakat qildi.

Tilimizda munosabatni butunlay uzmoq ma'nosidagi tamomila yuz o'girmoq frazeologik birligi qo'llanadi. Masalan, Hayotda ma'naviyatsiz odamdan yuz o'girish kerak. Ingliz tilida ham xuddi shu ma'noga yaqin Cut (someone) off turg'un birikmasi mavjud bo'lib, u aloqa va munosabatni butunlay uzmoq ma'nosini ifodalaydi. Masalan, After the argument, he cut his brother off completely. Tortishuvdan keyin u akasi bilan munosabatni butunlay uzdi.

Xullas, o'zbek tilidagi ma'naviyat va ingliz tilidagi spirituality umumiy ma'noli frazeologik birliklarni tizimli ravishda tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega.

COGNITIVE AND LINGUO-CREATIVE DIMENSIONS OF WRITING COMPETENCE IN PHILOLOGICAL EDUCATION

*Jalilova Umida Abdusalimovna,
PhD student of Navoi State University*

Abstract. *The present study investigates the cognitive and linguo-creative dimensions of writing competence in the context of philological education. Writing is conceptualized as a complex intellectual activity that integrates multiple cognitive processes, including planning, memory, analysis, and metacognitive regulation, with linguo-creative mechanisms such as stylistic variation, metaphorical thinking, and individual expression. The aim of the study is to identify the interdependence between cognitive and creative components of writing and to determine their role in the development of students' academic writing skills. The research is based on qualitative theoretical analysis and synthesis of contemporary linguistic, psycholinguistic, and pedagogical approaches. The findings demonstrate that writing competence develops most effectively through an integrative model combining cognitive strategies and linguo-creative practices. The study emphasizes the importance of process-oriented instruction and creative engagement in enhancing students' writing proficiency.*

Keywords: *writing competence, cognitive processes, linguo-creativity, academic writing, philological education, metacognition, stylistics, creative writing.*

1. Introduction

In contemporary linguistic and pedagogical discourse, writing competence is increasingly interpreted as a multidimensional construct encompassing cognitive, linguistic, and creative components. Within philological education, writing serves not only as a means of communication but also as a tool for intellectual development and

knowledge construction. It enables learners to structure knowledge, articulate complex ideas, and engage in critical reflection, thereby playing a central role in the formation of academic and professional competencies.

Traditional product-oriented approaches to writing have primarily focused on grammatical accuracy and formal correctness, often reducing writing to a mechanical reproduction of language norms. However, modern research emphasizes the processual nature of writing, highlighting the dynamic interaction between cognitive operations and creative language use. This shift reflects the broader transition toward competence-based education, where the emphasis is placed on the development of higher-order thinking skills, learner autonomy, and the ability to generate meaningful and contextually appropriate texts.

From a cognitive perspective, writing is viewed as a complex mental activity involving planning, organization, idea generation, and revision. These processes require the activation of memory, attention, and analytical thinking, as well as the ability to regulate one's own cognitive activity through metacognitive strategies. At the same time, the linguo-creative perspective underscores the importance of originality, expressiveness, and stylistic flexibility in writing. It focuses on the writer's ability to use language innovatively, construct new meanings, and develop an individual authorial voice.

Despite the growing recognition of both dimensions, there remains a gap in integrating cognitive and linguo-creative approaches within a unified framework. In many educational contexts, these aspects are taught separately, which limits the holistic development of writing competence. Therefore, there is a need for a comprehensive theoretical and methodological model that reflects the interconnected nature of cognitive and creative processes in writing.

The relevance of this study lies in the need to develop effective methodologies that integrate cognitive and linguo-creative aspects of writing. Such integration is particularly important in philological education, where language is both the object and the medium of learning. The objective of the article is to analyze the theoretical foundations of these components and to reveal their role in the formation of writing competence. In addition, the study seeks to contribute to the ongoing discussion on improving writing pedagogy by proposing an integrative approach that combines structured cognitive strategies with creative language practices. This approach is expected to enhance not only students' academic writing skills but also their capacity for independent thinking, creativity, and self-expression.

Methods

The present study employs a qualitative theoretical research design aimed at exploring the cognitive and linguo-creative dimensions of writing competence. The research methodology is based on a combination of analytical, comparative, systematization, and interpretative methods, which ensure a comprehensive and systematic investigation of the problem.

Analytical method.

The analytical method is used to examine key theoretical concepts related to writing competence, including its cognitive and linguo-creative components. Through the analysis of linguistic, psycholinguistic, and pedagogical sources, the study identifies the fundamental principles underlying writing as a complex intellectual activity. This method allows for the decomposition of writing competence into its essential elements and facilitates a deeper understanding of its structure and functions. Furthermore, the

analytical approach enables the identification of patterns, hierarchies, and interconnections between different dimensions of writing. For instance, cognitive processes such as planning, text generation, and reviewing can be analyzed in relation to their contribution to overall writing performance, while linguo-creative elements like stylistic variation, metaphorical language, and individual expression can be examined for their role in enhancing originality and expressiveness.

This method also supports critical evaluation of existing theoretical frameworks, allowing the researcher to compare, contrast, and synthesize different perspectives on writing competence. By breaking down complex constructs into manageable components, analytical investigation provides a foundation for constructing integrative models that account for both cognitive regulation and creative engagement. Finally, the analytical method contributes to the formulation of evidence-based pedagogical recommendations by linking theoretical insights with practical instructional strategies. It highlights which aspects of writing competence are foundational, which are complementary, and how these components can be cultivated simultaneously to achieve optimal learning outcomes.

Comparative method.

The comparative method is applied to identify similarities and differences between cognitive and linguo-creative approaches to writing. By comparing these two perspectives, the study reveals their distinctive features as well as their complementary nature. This method also enables the evaluation of various theoretical models and approaches, highlighting their relevance to the development of writing competence in philological education. In addition, the comparative approach allows for a critical examination of how different theoretical frameworks conceptualize writing processes and outcomes. For instance, cognitive models focus on mental operations such as planning, monitoring, and revising, emphasizing logical coherence and structural organization. In contrast, linguo-creative models prioritize originality, stylistic variation, and expressive language use. By juxtaposing these perspectives, the comparative method clarifies the unique contributions of each approach while demonstrating how they can be integrated to form a comprehensive understanding of writing competence.

Moreover, this method facilitates the identification of gaps, overlaps, and intersections between theories, which is essential for constructing a cohesive, evidence-based framework for teaching and assessing writing. Comparative analysis also helps determine which pedagogical strategies are most effective in promoting both analytical precision and creative expression, ensuring that educational interventions are well-targeted and theoretically grounded. Finally, by applying the comparative method, the study underscores the interdependent nature of cognitive and linguo-creative processes in writing. It demonstrates that while each dimension has distinct functions, their integration is necessary for producing coherent, expressive, and academically competent written texts. This insight provides a theoretical foundation for designing instructional approaches that foster both critical thinking and creative engagement in students.

Systematization and classification.

Systematization and classification are employed to organize the components of writing competence into a coherent framework. This method allows for the structuring of cognitive processes (such as planning, text generation, and reviewing) alongside linguo-creative elements (such as stylistic variation, metaphORIZATION, and individual

expression). As a result, writing competence is presented as an integrated system with interrelated components. Moreover, this method enables the identification of hierarchical relationships and functional interdependencies between different aspects of writing. For instance, planning is recognized as a foundational cognitive activity that guides both the organization of ideas and the strategic use of language, while reviewing serves as a bridge between cognitive regulation and stylistic refinement. Similarly, linguo-creative elements can be systematically classified according to their function - whether enhancing semantic richness, creating rhetorical impact, or reflecting the author's personal style.

By applying systematization, educators and researchers can create taxonomies that clarify the scope and nature of writing competence, making it possible to compare theoretical models and design targeted pedagogical interventions. Classification further supports empirical investigation by providing categories and criteria for assessing both cognitive efficiency and creative expression in writing.

Ultimately, this approach reinforces the understanding of writing competence as a complex, structured, and dynamic construct, where cognitive operations and creative strategies operate in coordination to produce coherent, expressive, and contextually appropriate texts. It also serves as a foundation for developing integrative teaching methods that cultivate both analytical and creative skills in students.

Interpretative analysis.

Interpretative analysis is used to reveal the interrelationship between cognitive and creative processes in writing. This method involves the synthesis of theoretical insights and their conceptual interpretation, enabling the identification of patterns and connections between different aspects of writing activity. It also supports the formulation of conclusions regarding the integrative nature of writing competence. Furthermore, interpretative analysis allows for a deeper understanding of how cognitive mechanisms—such as planning, organization, and metacognitive regulation—interact with linguo-creative elements, including stylistic variation, metaphorical thinking, and expressive language use. Through this approach, writing is examined not as a set of isolated skills, but as a holistic and dynamic process in which meaning is constructed through the interaction of logical reasoning and creative expression.

In addition, this method facilitates the identification of underlying conceptual frameworks that govern writing activity, making it possible to generalize theoretical findings and apply them to pedagogical contexts. It enables the researcher to move beyond descriptive analysis toward explanatory and interpretive insights, thereby uncovering the deeper structure of writing competence. Finally, interpretative analysis contributes to the development of an integrative model of writing competence by linking cognitive and linguo-creative dimensions into a unified system. This model provides a theoretical basis for designing effective instructional strategies that foster both analytical thinking and creative language use, ensuring a more comprehensive and balanced development of students' writing abilities. The theoretical framework of the study is based on cognitive process theory of writing, process-oriented writing models, and stylistic theories of language use.

Results and Discussion

Cognitive Dimension of Writing Competence

The findings indicate that writing is fundamentally a cognitive process involving several interrelated stages: planning, text generation, and reviewing. These stages require the activation of cognitive functions such as memory, attention, and logical

reasoning. Planning enables the writer to generate and organize ideas, taking into account the communicative purpose and audience. Text generation involves the transformation of conceptual structures into linguistic form, which requires coordination between semantic and syntactic processes. Reviewing represents a metacognitive activity that ensures coherence, accuracy, and clarity of the text. Thus, writing competence reflects the writer's ability to manage complex mental operations and to regulate their cognitive activity effectively.

Linguo-Creative Dimension of Writing Competence

The linguo-creative dimension of writing competence is manifested in the ability to use language in an innovative, expressive, and contextually appropriate manner. It involves not only the creative selection and combination of lexical and stylistic resources but also the strategic deployment of figurative language, rhetorical devices, and structural variations to convey meaning effectively.

Linguo-creativity enables writers to construct original meanings, expand semantic boundaries, and cultivate a distinctive authorial voice. For instance, the deliberate use of metaphors, imagery, and stylistic devices enhances both the aesthetic and emotional impact of the text, allowing it to resonate with readers on multiple cognitive and affective levels. By experimenting with syntactic structures, lexical choices, and narrative forms, writers can create texts that are simultaneously coherent, engaging, and novel. Moreover, the recontextualization of linguistic units is a central aspect of linguo-creativity. Writers adapt familiar words, phrases, and expressions to new communicative contexts, thereby generating original interpretations and nuanced meanings. This process not only demonstrates flexibility in language use but also reinforces the writer's ability to innovate within established linguistic conventions.

The linguo-creative dimension also interacts dynamically with cognitive processes. While cognitive mechanisms provide organization, logical flow, and structural coherence, linguo-creativity enriches these structures by introducing imaginative, stylistically sophisticated, and emotionally compelling elements. This integration ensures that written texts are not only technically accurate but also stylistically expressive and intellectually stimulating. In educational contexts, fostering linguo-creativity involves engaging students in activities that encourage experimentation, stylistic exploration, and reflective language use. Creative writing tasks, rhetorical exercises, and analysis of exemplary texts can develop students' capacity to manipulate language imaginatively while maintaining clarity and coherence. Ultimately, the linguo-creative dimension of writing competence is essential for producing texts that are both academically rigorous and artistically expressive, reflecting the dual nature of writing as a cognitive and creative endeavor.

Interaction Between Cognitive and Linguo-Creative Components

The study reveals that cognitive and linguo-creative components of writing competence are not independent but operate in a dynamic, complementary relationship. Cognitive processes provide the structural and logical foundation of writing, ensuring coherence, clarity, and organization. In contrast, linguo-creativity enhances expressiveness, originality, and stylistic richness, allowing the writer to convey nuanced meanings and engage the reader effectively.

For instance, planning, traditionally considered a cognitive activity, also facilitates creative ideation by helping writers generate, select, and organize original ideas. Similarly, the reviewing or revision process serves dual functions: it strengthens textual coherence and grammatical accuracy while simultaneously refining stylistic

elements, lexical choices, and rhetorical impact. This duality demonstrates that each stage of writing involves both analytical and creative engagement. Furthermore, the interaction between these components is iterative and recursive. Writers constantly move between cognitive regulation and creative experimentation, adjusting the text in response to emerging ideas, communicative goals, and stylistic preferences. Metacognitive awareness plays a central role in this process, enabling writers to monitor their strategies, evaluate the effectiveness of both structural and stylistic choices, and make informed adjustments.

This integrative relationship underscores that writing competence is a holistic construct, wherein logical reasoning and creative expression are mutually reinforcing. Effective writing emerges when cognitive control and linguistic creativity are balanced, allowing the text to be both structurally sound and original. Understanding this interaction has significant pedagogical implications, suggesting that instructional approaches should simultaneously cultivate critical thinking, organizational skills, and creative linguistic experimentation.

In summary, the study confirms that cognitive and linguo-creative processes are interdependent, and their interaction is essential for the development of advanced writing competence. Recognizing and fostering this integration can enhance students' academic performance, encourage individual expression, and develop higher-order intellectual and creative skills.

Pedagogical Implications

The results of the study suggest that writing instruction in philological education should adopt an integrative approach that systematically combines cognitive and creative elements. Such an approach recognizes writing as both a structured intellectual activity and a medium for individual expression, reflecting the interdependent nature of cognitive and linguo-creative processes.

First, students should be trained in cognitive strategies that enhance the planning, organization, and revision of texts. Developing skills in goal-setting, idea mapping, and structural organization enables learners to construct coherent, logically sequenced texts. Additionally, targeted instruction in revision techniques and error detection strengthens analytical skills and reinforces clarity, cohesion, and grammatical accuracy.

Second, educational practices should actively encourage linguo-creativity through the implementation of creative writing tasks, stylistic analysis, and experimentation with language. Activities such as metaphorical writing, narrative reconstruction, and rhetorical variation foster originality and help students develop an individual authorial voice. Integrating stylistic awareness with creative practice allows learners to appreciate the aesthetic and expressive potential of language, making writing a more engaging and personally meaningful activity.

Furthermore, process-oriented instruction and reflective learning should be emphasized to cultivate students' metacognitive awareness and self-regulation skills. Encouraging learners to monitor their own cognitive and creative processes, evaluate their effectiveness, and make iterative improvements strengthens autonomous learning and critical thinking. Reflection journals, peer-feedback sessions, and guided self-assessment exercises can serve as practical tools for developing these metacognitive competencies.

Finally, the integration of digital tools and collaborative learning environments can further enhance both cognitive and creative dimensions of writing. For example, interactive writing platforms, mind-mapping software, and online peer-review systems

provide opportunities for planning, feedback, and experimentation, supporting the holistic development of writing competence in contemporary educational contexts.

In conclusion, the pedagogical implications of this study emphasize that effective writing instruction must go beyond isolated skill training. By fostering a balanced development of cognitive precision and creative expression, educators can cultivate not only technically proficient writers but also independent, reflective, and innovative thinkers capable of producing academically rigorous and stylistically rich texts.

Conclusion

Writing competence is a complex and multifaceted phenomenon that integrates cognitive and linguo-creative dimensions into a unified functional system. The cognitive component ensures logical organization, coherence, and analytical depth of the written text, while the linguo-creative component contributes to originality, expressiveness, and stylistic diversity. The interaction of these components reflects the dual nature of writing as both an intellectual and a creative activity. The findings of the study confirm that the effective development of writing competence requires a balanced and systematic integration of cognitive strategies and linguo-creative practices. In this regard, writing should be approached not as a linear or purely technical process, but as a dynamic and recursive activity involving planning, text generation, reflection, and revision. Such an understanding allows for a deeper appreciation of writing as a form of knowledge construction and meaning-making.

Furthermore, the results highlight the importance of metacognitive awareness in writing development. The ability of learners to monitor, evaluate, and regulate their own writing processes significantly enhances both the quality of the written product and the efficiency of the learning process. This underscores the need to incorporate reflective practices and self-assessment strategies into writing instruction. From a pedagogical perspective, teaching practices should be oriented toward fostering both structured thinking and creative language use. This includes the implementation of process-based writing approaches, the integration of creative tasks, and the development of stylistic competence. Encouraging students to experiment with language, explore multiple modes of expression, and develop their individual authorial voice is essential for achieving a high level of writing proficiency.

Moreover, the integration of innovative methodologies, such as Design Thinking, can further enhance writing instruction by promoting problem-solving skills, empathy, and creative ideation. These approaches contribute to the formation of a flexible and adaptive writing competence that is responsive to diverse communicative contexts. In conclusion, writing competence should be regarded as a key component of students' intellectual and creative development. An integrative approach that combines cognitive rigor with linguistic creativity not only improves academic writing skills but also transforms writing into a powerful tool for critical thinking, self-expression, and lifelong learning.

References

1. Flower, L., Hayes, J.R. A Cognitive Process Theory of Writing. – *College Composition and Communication*, 1981, Vol. 32(4), pp. 365–387.
2. Kellogg, R.T. *The Psychology of Writing*. – New York: Oxford University Press, 1994.
3. Bereiter, C., Scardamalia, M. *The Psychology of Written Composition*. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1987.

4-SHO'BA: IJTIMOIIY-IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

TARIX DARSLARIDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

*Muxamadiyeva Laziza Nizomovna,
Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayonini individuallashtirish, interaktiv muhit yaratish, tarixiy tafakkurni rivojlantirish va baholash tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari tarix darslarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, tarix ta'limi, raqamli pedagogika, interaktiv ta'lim, shaxsiylashtirilgan o'qitish, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы и практические возможности использования технологий искусственного интеллекта в преподавании истории. Также рассматриваются вопросы индивидуализации учебного процесса, создания интерактивной среды, развития исторического мышления и совершенствования системы оценивания с использованием искусственного интеллекта. Результаты исследования показывают, что использование современных технологий на уроках истории повышает эффективность образования.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, историческое образование, цифровая педагогика, интерактивное обучение, персонализированное обучение, образовательные технологии.

Annotation: This article analyzes the theoretical foundations and practical potential of using artificial intelligence technologies in history teaching. It also addresses the individualization of the learning process, the creation of an interactive environment, the development of historical thinking, and the improvement of the assessment system using artificial intelligence. The study's findings demonstrate that the use of modern technologies in history lessons improves the effectiveness of education.

Keywords: Artificial intelligence, historical education, digital pedagogy, interactive learning, personalized learning, educational technologies.

Kirish: Ta'lim inson hayotini o'zgartiradi va o'zi ham zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi bilan takomillashib boradi. Ilg'or texnologiyalar ta'lim jarayonlariga nafaqat osonroq kirish imkonini beradi, balki ularni ilmiy jihatdan mustahkam va inson markazida bo'lishini ta'minlaydi. Shu kabi innovatsion texnologiyalardan biri sun'iy intellekt (SI) hisoblanadi.

Sun'iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson fikrlashiga xos jarayonlarni (o'rganish, tahlil qilish, qaror qabul qilish) amalga oshirish qobiliyatidir. Ta'limda SI texnologiyalari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, moslashtirilgan o'qitish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt ta'lim jarayoniga joriy etilayotgani o'qituvchilarning roli va umumiy ta'lim tajribasiga ta'siri haqida turli munozaralarni keltirib chiqardi. Sun'iy intellekt ta'limni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar taklif etayotgan bo'lsa-da,

uning o'qituvchilar o'rnini bosishi mumkinmi yoki yo'qmi, degan savol hamisha dolzarb bo'lib qolmoqda.

Sun'iy intellekt o'qituvchining ayrim kundalik ishlarini avtomatlashtirish orqali unga ijodiy va muhim vazifalarga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi. O'quvchilar uchun esa sun'iy intellekt adaptiv va shaxsiylashtirilgan ta'lim vosita- siga aylanib, ularga real vaqtda bilim olish imkonini taqdim etadi. [1].

Ta'lim jarayoniga sun'iy intellektni joriy etish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. Sun'iy intellekt o'quvchining bilim darajasi va o'quv uslubiga qarab o'quv kontentini moslashtiradi;

2. Dars rejalarini avtomatik tarzda ishlab chiqish;

3. Test va topshiriqlarni avtomatik tekshirish, baholash va natijalarni tahlil qilish;

4. Ota-onalar va o'qituvchilar uchun tahliliy hisobotlarni tayyorlash;

5. Sun'iy intellekt orqali interaktiv muloqot orqali o'quv jarayoni jonlantiriladi.

Masalan, o'quvchilar sun'iy intellekt vositalari bilan muloqot qilib, tarixiy shaxslar yoki virtual o'qituvchilar bilan suhbatlashish imkoniga ega bo'ladilar.

6. Vaqt va resurslarni tejash: Sun'iy intellekt o'qituvchilarning dars tayyorlash va baholash jarayonlaridagi vaqtini qisqartiradi.

7. Individual yondashuv: Har bir o'quvchining o'quv uslubi va tezligiga moslashtirilgan darslar bilim o'zlashtirishni samarali qiladi.

8. Global resurslardan foydalanish: Sun'iy intellekt vositalari orqali o'quvchilar dunyoning turli muzeylari, arxivlari va tarixiy resurslariga kirish imkoniga ega

Har qanday innovatsion texnologiya kabi, sun'iy intellekt ham bir qator cheklov va kamchiliklarga ega. Uni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilishda quyidagi muammolarni inobatga olish lozim:

1. Sun'iy intellekt inson o'qituvchi kabi empatiya, ijtimoiy aloqa va ijodiy mulohazalarni taqdim eta olmaydi;

2. O'quvchilar uchun murabbiylik va ruhiy qo'llab-quvvatlash muhimdir, bu esa sun'iy intellekt vositalarining to'liq ta'minlay olmaydigan jihati hisoblanadi;

3. Sun'iy intellekt foydalanadigan ma'lumotlar bazasida noto'g'ri yoki biryoqlama yondashuvlar bo'lishi mumkin, bu esa o'quv jarayonida tengsizlik va noto'g'ri tushunchalarga olib kelishi mumkin;

4. Sun'iy intellekt yordamida yig'ilgan shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi ta'minlanishi lozim.

Sun'iy intellektni insonning o'rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki ta'lim jarayonini takomillashtiruvchi yordamchi texnologiya sifatida qabul qilish lozim. O'qituvchilarning vazifalarini yengillashtirish va ta'lim jarayonini yanada samarali qilishda yordam beradi. Sun'iy intellekt ta'lim sohasida ulkan imkoniyatlarni taqdim etuvchi innovatsion texnologiya hisoblanadi.

Biroq, uning to'liq mustaqil ta'lim texnologiyasi sifatida qo'llanilishi hali to'liq rivojlanmagan va inson omilining ahamiyatini kamaytirmaydi. Ta'limda sun'iy intellektning samarali integratsiyasi o'qituvchilarning imkoniyatlarini yaxshilashga va o'quvchilarga kompleks va sifatli ta'lim tajribasini taqdim etishga qaratilishi kerak. Inson va sun'iy intellekt uyg'unligi orqali ta'lim jarayoni rivojlanib, har bir o'quvchi uchun interaktiv va samarali ta'lim muhiti yaratilishi mumkin. [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. (Literature review). Bugungi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda. Tarix fani esa o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi: u voqealarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'liqliklarini

aniqlash va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, tarix darslarida sun'iy intellektdan foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Tarixiy voqealarni vizual modellashtirish: Sun'iy intellekt asosidagi platformalar tarixiy voqealarni vizual va interaktiv shaklda taqdim etadi. Masalan, tarixiy xaritalar, virtual sayohatlar va 3D rekonstruksiya orqali o'quvchilar voqealarni chuqurroq anglaydi.

Sun'iy intellekt o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos topshiriqlarni taklif etadi. Bu esa har bir o'quvchining o'z sur'atida o'rganishiga yordam beradi.

Sun'iy intellekt testlar, esse va boshqa yozma ishlarni tezkor baholab, o'qituvchiga tahliliy ma'lumotlar taqdim etadi. Bu o'qituvchining vaqtini tejab, ko'proq individual ishlash imkonini beradi.

Zamonaviy generativ neyrotarmoqlar (Midjourney, Stable Diffusion) arxeologik va yozma manbalar asosida yo'qolib ketgan me'moriy obidalarini va tarixiy manzaralarni yuqori aniqlikda qayta tiklash imkonini beradi. Bu dars jarayonida "vizual dalillash" tamoyilini yangi bosqichga olib chiqadi.

2. Tarixiy shaxslar bilan interaktiv dialogni tashkil etish

Large Language Models (LLM) — yirik til modellari (ChatGPT, Claude) asosida yaratilgan chatbotlar tarixiy shaxslarning nutq uslubi va dunyoqarashini simulyatsiya qila oladi. Bu usul talabalarda tarixiy empatiya (o'zini o'sha davr qahramoni o'rniga qo'yib ko'rish) ko'nikmasini shakllantirishda samarali vositadir.

3. Manbashunoslikda sun'iy intellekt tahlili

Tarixiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt nafaqat o'qitish, balki tahlil vositasi hamdir. Neyrotarmoqlar:

- Qadimiy qo'lyozmalarni (paleografik tahlil) o'qish va tarjima qilish;
- Tarixiy statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va dinamik grafiklar yaratish;
- Turli manbalardagi faktik xatoliklarni solishtirish (cross-checking) kabi murakkab vazifalarni bajaradi.

Sun'iy intellekt katta hajmdagi tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari va matnlarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi. Bu o'quvchilarda ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. [3].

Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar o'quvchilarning savollariga tezkor javob berib, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqod metodologiyasi. (Research Methodology). So'nggi yillarda sun'iy intellektning ta'limdagi o'zni bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xorijiy va mahalliy olimlar sun'iy intellekt texnologiyalarining o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Raqamli ta'lim platformalari, adaptiv o'qitish tizimlari va virtual laboratoriyalar bu boradagi muhim yutuqlar sifatida e'tirof etiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar:

- o'quv materiallarini moslashtiradi;
- o'quvchilar faoliyatini monitoring qiladi;
- real vaqt rejimida tahliliy ma'lumotlar beradi.

Sun'iy intellekt o'quvchilarga tarixiy voqealarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan simulyatsiyalar orqali o'quvchilar tarixiy jarayonlarni "ichidan" kuzatishi mumkin. Bu esa ularning tasavvurini kengaytiradi va mavzuni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. (Analysis and results) Tarixiy voqealarni oddiy matn orqali tushuntirish ba'zan yetarli bo'lmaydi. Sun'iy intellekt asosidagi platformalar esa: tarixiy xaritalarni jonlantiradi, virtual muzeylarga sayohat qilish imkonini beradi, 3D modellar orqali tarixiy obidalarini namoyish etadi. Natijada o'quvchilarning darsga qiziqishi ortadi. Har bir o'quvchining bilim darajasi va qiziqishi turlicha. Sun'iy intellekt esa bu farqlarni hisobga olib, individual o'quv yo'nalishini shakllantiradi. Masalan: kuchsiz o'quvchilar uchun soddalashtirilgan materiallar, ilg'or o'quvchilar uchun murakkab tahliliy topshiriqlar taqdim etiladi. Sun'iy intellekt bilan baholash tizimini ham takomillashtirish mumkin. An'anaviy baholash tizimi ko'p vaqt talab qiladi. SI esa, testlarni avtomatik tekshiradi, yozma ishlarni tahlil qiladi, o'quvchining rivojlanish dinamikasini ko'rsatadi. Bu esa o'qituvchiga individual yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi: tanqidiy fikrlash, sabab-oqibatni tahlil qilish, tarixiy manbalarni solishtirish. Masalan, Sun'iy intellekt yordamida turli davrlarga oid manbalarni tezkor taqqoslash mumkin.

Sun'iy intellekt yordamida turli davrlarga oid manbalarni tezkor taqqoslash mumkinligi uning eng muhim afzalliklaridan biridir. Bunda sun'iy intellekt katta hajmdagi tarixiy matnlar, hujjatlar va arxiv materiallarini qisqa vaqt ichida tahlil qilib, ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlaydi. Masalan, turli davrlarga oid yozma manbalar — qadimgi yilnomalar, o'rta asr hujjatlari yoki zamonaviy tarixiy tadqiqotlar — sun'iy intellekt algoritmlari orqali semantik (mazmuniy) jihatdan solishtiriladi. Natijada: tarixiy voqealarning talqinidagi farqlar aniqlanadi; mualliflarning pozitsiyasi va subyektiv qarashlari ochib beriladi; muayyan tarixiy jarayonning evolyutsiyasi izchil ko'rsatib beriladi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari yordamida matnlarni avtomatik tarjima qilish, kalit tushunchalarni ajratib olish va ularni tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarga turli tillardagi tarixiy manbalarni solishtirish va kengroq ilmiy xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Shu tariqa, sun'iy intellekt tarix fanida nafaqat ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, balki chuqur tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish jarayonini ham sezilarli darajada samarali qiladi. [4].

Xulosa va takliflar. (Conclusion/Recommendations). Tarix darslarida sun'iy intellektidan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada takomillashtirish va ta'lim tizimiga keng joriy etish orqali samaradorlikni oshiradi. Sun'iy intellekt tarix ta'limini modernizatsiya qilishda muhim vosita hisoblanadi. U o'quv jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish va zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi. Kelgusida sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim tizimiga keng joriy etish uchun infratuzilmani rivojlantirish va pedagog kadrlarni tayyorlash zarur.

Tarix darslarida sun'iy intellektidan foydalanish — bu shunchaki texnik yangilik emas, balki fanni o'qitishning yangi epistemologik darajasidir. Sun'iy intellekt o'tmish va bugun o'rtasidagi masofani qisqartirib, tarixni "tirik jarayon" sifatida idrok etishga yordam beradi. Kelgusida darsliklarning Sun'iy intellekt - interfeysli elektron versiyalarini yaratish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi lozim.

Sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashda ba'zi muammolar ham mavjud. Xususan, "tarixiy gallyutsinatsiya" — Sun'iy intellekt tomonidan faktlarning buzib

talqin qilinishi o'qituvchidan yuqori darajadagi raqamli savodxonlikni va axborotni filtrlashni talab etadi. Shunga qaramay, Sun'iy intellekt o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini o'stirishda muhim katalizator bo'lib xizmat qiladi. [5].

Sun'iy intellekt maktablarda tarix fanini o'qitishda katta imkoniyatlar yaratadi. U o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, interaktivlikni oshirish va o'qituvchilarning ishini optimallashtirish orqali ta'lim sifatini yaxshilaydi. Ilmiy tadqiqotlar sun'iy intellekt vositalarining o'quvchilarning bilim o'zlashtirish darajasiga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Biroq, texnologik cheklovlar, malaka masalalari va ma'lumotlarxavfsizligi kabi muammolar e'tiborga olinishi zarur. O'zbekiston kontekstida sun'iy intellekt qo'llanilishi uchun infratuzilma va o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar talab etiladi. Kelajakda sun'iy intellekt va an'anaviy o'qitish usullarining muvozanatli integratsiyasi tarix fanini yanada samarali va qiziqarli qilishi yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov M. Ta'limda raqamli texnologiyalar. - Toshkent, 2024.
2. UNESCO. Ta'limda sun'iy intellekt: muammolar va imkoniyatlar. – Parij, 2019.
3. OECD. Ta'limda sun'iy intellekt: o'qituvchilar uchun amaliy qo'llanma. – 2021.
4. Sadullayev, U. (2024). Ta'lim va sun'iy intellekt: imkoniyatlarning yangi davri. Tibbiyot, Pedagogika va Texnologiya: Nazariya va Amaliyot, 2(6), 238–241.9.
5. Boboyorov, H. (2022). Sun'iy intellekt va tarixiy tadqiqotlar: yangi yondashuvlar. "O'zbekiston tarixiy jarayonlari" jurnali, N2.

INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA DEMOKRATIK QADRIYATLAR UYG'UNLIGI

*Fayziyeva Mutabar Mardonovna,
Samarqand viloyati PMM "Fanlarni rivojlantirish" bo'limi boshlig'i*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlar va demokratik qadriyatlarning o'zaro uyg'unligi masalasini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi – raqamli asr talablariga javob beruvchi yangi ta'lim metodlarini demokratik tamoyillar (tenglik, erkin fikr, dialog, fuqarolik mas'uliyati va xilma-xillikni hurmat qilish) bilan integratsiyalash mexanizmlarini yoritishdan iborat. Maqolada loyihalashtirilgan ta'lim, hamkorlikda o'rganish, teskari sinf, formativ baholash va raqamli platformalar kabi innovatsion usullarning demokratik ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rni ko'rib chiqilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida ushbu uyg'unlikni joriy etishdagi asosiy to'siqlar (o'qituvchilarning metodologik tayyorligi, summativ baholashning ustunligi, infratuzilma cheklovlari) va ularni bartaraf etishning amaliy yechimlari tizimlashtirilgan. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, innovatsion pedagogika va demokratik qadriyatlarning uyg'unligi nafaqat akademik ko'rsatkichlarni oshiradi, balki yoshlarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy adolat hissini, muloqot madaniyati va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Maqola ta'lim siyosati mutaxassislari, metodistlar, amaliyotchi pedagoglar va oliy ta'lim tadqiqotchilari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Innovatsion pedagogika, demokratik qadriyatlar, o'quvchi markazli ta'lim, hamkorlikda o'rganish, formativ baholash, fuqarolik madaniyati, ta'lim innovatsiyalari, demokratik muhit.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida ikki muhim strategik vazifa turibdi: birinchidan, raqamli asr talablariga javob beradigan, texnologik savodxon va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash; ikkinchidan, fuqarolik jamiyati qadriyatlarini o'zida mujassam etgan, erkin fikrlovchi, mas'uliyatli va insonparvar shaxslarni tarbiyalash. Aynan shu nuqtada innovatsion pedagogik yondashuvlar va demokratik qadriyatlarning uyg'unligi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada ushbu ikki yo'nalishning konseptual bog'liqligi, ta'lim jarayonidagi namoyon bo'lish shakllari, amaliy mexanizmlari va kelajak ta'limi uchun ahamiyati tahlil qilinadi.

1. Innovatsion pedagogik yondashuvlar mohiyati

Innovatsion pedagogika an'anaviy "o'qituvchi markazli" uzluksiz ma'ruza modelidan "o'quvchi markazli" faol o'rganish tizimiga o'tishni nazarda tutadi. Unga quyidagi zamonaviy metodlar kiradi:

Loyihalashtirilgan ta'lim (PBL) – real hayotiy muammolarni yechish orqali bilimni amaliyotga tatbiq etish;

Teskari sinf (Flipped classroom) – nazariy materialni uyda o'zlashtirish, sinfda esa muhokama va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish;

Hamkorlikda o'rganish (Collaborative learning) – guruhlarda ishlash, fikr almashish va jamoaviy qaror qabul qilish;

Raqamli va interfaol platformalar – virtual laboratoriyalar, interaktiv doskalar, sun'iy intellekt yordamida individual trayektoriyalar;

Formativ baholash – jarayonni kuzatish, qayta aloqa berish va o'sishga yo'naltirilgan baholash.

Ushbu yondashuvlarning asosiy maqsadi – o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, ijodkorlik, o'z-o'zini boshqarish va hayot bo'yi o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

2. Demokratik qadriyatlarning ta'limdagi o'rni

Demokratik qadriyatlar ta'limda quyidagi tamoyillarni o'z ichiga oladi: tenglik va adolat, ochiqlik va shaffoflik, erkin fikr va so'z, dialog va murosaga erishish, fuqarolik ishtirok va mas'uliyat, shuningdek, xilma-xillikni hurmat qilish. Maktab yoki oliy ta'lim muassasasi – jamiyatning mikromodeli bo'lib, yoshlar aynan shu muhitda fuqarolik madaniyatining asoslarini o'zlashtiradilar.

UNESCOning "Ta'lim orqali birga yashashni o'rganish" konsepsiyasida ta'kidlanishicha, demokratik muhitda har bir o'quvchining ovozi eshitiladi, qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilinadi va xatolar xavfsiz o'rganish imkoniyati sifatida qaraladi. Bu esa shaxsning ichki erkinligi va ijtimoiy adolat hissini shakllantiradi.

3. Uyg'unlik mexanizmlari: qanday bog'lanadi?

Innovatsion pedagogika va demokratik qadriyatlar bir-birini metodologik va axloqiy jihatdan to'ldiradi:

Hamkorlikda o'rganish nafaqat bilim beradi, balki o'quvchilarga kelishuvga erishish, rollarni taqsimlash, boshqalar fikrini tinglash va jamoaviy mas'uliyatni anglashni o'rgatadi – bu demokratiyaning amaliy ko'nikmalaridir.

Ochiq muhokamalar va debatlar tanqidiy fikrlash, dalil keltirish, raqibni hurmat qilish va muloqot madaniyatini shakllantiradi.

O'quvchi o'zini-o'zi baholash va tengdoshlarni baholash jarayoni shaffoflik, adolatli yondashuv va o'z natijasi uchun javobgarlik hissini uyg'otadi.

Raqamli ta'lim muhitlari geografik, iqtisodiy yoki ijtimoiy to'siqlarni yumshatib, teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsiya usullari demokratiyani “amaliyotga” olib chiqadi, demokratik qadriyatlar esa innovatsiyani insoniy yo‘nalish bilan boyitadi.

4. Amaliy misollar va qo‘llash usullari

Metodologiya	Demokratik qadriyat bilan bog‘liqligi
Loyihalashtirilgan ta’lim (PBL)	Jamoaviy qaror qabul qilish, mas’uliyat taqsimlash, real hayotiy adolat muammolarini tahlil qilish
Sinfdagi demokratik boshqaruv	Qoidalarni birgalikda ishlab chiqish, navbatchilik, o‘quvchi kengashlari
Interfaol ovoz berish va fikr so‘rash (Mentimeter, Padlet)	Har bir ishtirokchining teng huquqli ishtiroki, shaffof natijalar
Refleksiya va jurnal yuritish	O‘z fikrini erkin ifodalash, o‘zgarishlarni kuzatish, ichki demokratiyani shakllantirish

Ushbu usullar nafaqat o‘quv natijadorligini oshiradi, balki o‘quvchilarda fuqarolik faollik, huquqiy ong va ijtimoiy hamjihatlik hissini mustahkamlaydi.

5. Qiyinchiliklar va yechim yo‘llari

Uyg‘unlikni amalga oshirishda bir qator tizimli to‘siqlar mavjud:

O‘qituvchilarning metodologik tayyorligi yetarli emasligi → Doimiy kasbiy rivojlanish, mentorlik tizimi, xalqaro tajribani moslashtirish.

An’anaviy summativ baholashning ustunligi → Formativ baholash, portfoliolar, ko‘nikmalarga asoslangan mezonlarni joriy etish.

Resurs va infratuzilma cheklovlari → Davlat-xususiy sheriklik, ochiq ta’lim resurslari (OER), raqamli savodxonlik dasturlari.

Jamiyatdagi avtoritar qarashlar va oila-maktab hamkorligining sustligi → Ota-onalar uchun seminarlar, ochiq eshiklar kuni, mahalla va NGO‘lar bilan integratsiya.

Yechimlar kompleks va bosqichma-bosqich bo‘lishi, ta’lim siyosati, pedagog kadrlar tayyorlash tizimi va jamiyat ongi o‘rtasida uyg‘unlik talab qilinishi lozim.

Xulosa

Innovatsion pedagogik yondashuvlar va demokratik qadriyatlarning uyg‘unligi – bu shunchaki didaktik yangilik emas, balki kelajak jamiyatining asosiy poydevori. Ta’lim nafaqat ma’lumot uzatish, balki insonni erkin, mas’uliyatli, ijodiy va faol fuqaro sifatida shakllantirish jarayonidir. Ushbu uyg‘unlikni ta’minlash orqali biz nafaqat iqtisodiy raqobatbardoshlikka erishamiz, balki tinch, adolatli, xilma-xillikni qadrlaydigan va demokratik madaniyatga ega jamiyat quramiz.

Buning uchun ta’lim siyosatini zamonaviylashtirish, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, baholash tizimini insoniy yuzaga qaratish, oila va fuqarolik institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek, o‘quvchilarni haqiqiy qaror qabul qiluvchi sub’ektlarga aylantirish zarur. Faqat shu yo‘l bilan ta’lim tizimi o‘zining eng oliy maqsadi – inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2013.
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
3. Karimova D.Sh. Inklyuziv ta’lim va pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent, 2021.
4. Yunusova D. Pedagogik mahorat va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti nashriyoti, 2022.

JAHON TARIXINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIMNI BOSHQARISH TIZIMLARIDAN (LMS) SAMARALI FOYDALANISH

*Yo'ldashev Umirzoq Xamza o'g'li,
ChDPU Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon tarixi darslarida ta'limni boshqarish tizimlaridan (LMS: Moodle, Canvas, Google Classroom) foydalanishning pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot raqamli texnologiyalarning o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, tarixiy voqealarni vizuallashtirish va mustaqil o'rganish qobiliyatlariga ta'sirini o'rganadi. Eksperimental va komparativ usullar asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, LMS platformalari an'anaviy usullarga nisbatan o'zlashtirish darajasini 18–25 % ga oshiradi, o'qituvchi vaqtini 30–40 % ga qisqartiradi va interaktiv hamkorlikni kuchaytiradi. Kalit so'zlar: jahon tarixi, LMS, raqamli ta'lim, tanqidiy fikrlash, vizuallashtirish.

Abstract. This article analyzes the pedagogical effectiveness of using Learning Management Systems (LMS: Moodle, Canvas, Google Classroom) in world history lessons. The study examines the impact of digital technologies on students' critical thinking, visualization of historical events, and independent learning abilities. The results of the research conducted on the basis of experimental and comparative methods show that LMS platforms increase the level of mastery by 18–25% compared to traditional methods, reduce teacher time by 30–40%, and enhance interactive collaboration.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическая эффективность использования систем управления обучением (LMS: Moodle, Canvas, Google Classroom) на уроках всемирной истории. Исследование изучает влияние цифровых технологий на критическое мышление учащихся, визуализацию исторических событий и способности к самостоятельному обучению. Результаты исследования, проведенного на основе экспериментальных и сравнительных методов, показывают, что платформы LMS повышают уровень усвоения материала на 18–25 % по сравнению с традиционными методами, сокращают время преподавателя на 30–40 % и усиливают интерактивное сотрудничество.

Kalit so'zlar: Jahon tarixi, ta'limni boshqarish tizimlari (LMS), Moodle, Canvas, Google Classroom, raqamli ta'lim, pedagogik samaradorlik, tanqidiy fikrlash, tarixiy voqealarni vizuallashtirish, mustaqil o'rganish, interaktiv hamkorlik, eksperimental-komparativ tadqiqot.

Keywords: World history, Learning Management Systems (LMS), Moodle, Canvas, Google Classroom, digital education, pedagogical effectiveness, critical thinking, historical event visualization, independent learning, interactive collaboration, experimental-comparative study.

Ключевые слова: Всемирная история, системы управления обучением (LMS), Moodle, Canvas, Google Classroom, цифровое образование, педагогическая эффективность, критическое мышление, визуализация исторических событий, самостоятельное обучение, интерактивное сотрудничество, экспериментально-сравнительное исследование.

Introduction (Kirish)

Zamonaviy ta'lim jarayonida jahon tarixi fani faqat faktlarni yodlashdan iborat bo'lmay, balki o'tmish voqealarining sabab-oqibat bog'lanishlarini chuqur tushunish,

tanqidiy tahlil qilish va global kontekstda baholashni talab etadi. An'anaviy dars usullari (og'zaki ma'ruza, doska va kitob) ko'pincha katta hajmdagi xronologik va geografik ma'lumotlarni to'liq qamrab olishga qodir emas. Bu holat o'quvchilarning qiziqishini pasaytiradi va mustaqil fikrlashni cheklaydi[1].

Muammoning dolzarbligi: Raqamli texnologiyalar (interaktiv xaritalar, 3D rekonstruksiya, virtual muzey turlari) tarixiy ta'limni shaxsiylashtirish va samarali qilish imkonini beradi. LMS platformalari (Moodle, Canvas, Google Classroom) o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi real vaqt rejimida hamkorlikni ta'minlaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — LMS dan foydalanish orqali jahon tarixi bo'yicha tarixiy kompetensiyalarni (tanqidiy fikrlash, vizuallashtirish, manba tahlili) rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqishdir[2]. Tadqiqot gipotezasi: LMS integratsiyasi an'anaviy usullarga nisbatan o'quv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Methods (Metodlar)

Tadqiqot 2022–2023 o'quv yilida Toshkent shahridagi 2 ta umumta'lim maktabi va 1 ta oliy ta'lim muassasasida o'tkazildi (jami 180 nafar o'quvchi va talaba ishtirok etdi). Quyidagi usullar qo'llanildi:

- Komparativ tahlil: An'anaviy dars (kontrol guruhi) va LMS orqali o'qitish (eksperimental guruh) usullari solishtirildi.

- Pedagogik eksperiment: 3 oy davomida eksperimental guruhda Google Classroom va Moodle platformalari orqali interaktiv materiallar (videodarslar, interaktiv xronologiya, 3D rekonstruksiya, onlayn forumlar) qo'llanildi.

- So'rovnoma va test nazorati: O'quvchilarning raqamli resurslar bilan ishlash darajasi, qiziqish va o'zlashtirish ko'rsatkichlari Likert shkalasi bo'yicha so'rovnomalardan va standart testlar orqali o'lchandi[3].

- Statistik tahlil: Natijalar SPSS dasturida o'rta qiymat, standart og'ish va t-test usullari bilan qayta ishlandi.

Results (Natijalar)

Innovatsion LMS tizimlaridan foydalanish natijasida quyidagi ko'rsatkichlarga erishildi[4]:

1. O'zlashtirish darajasi: Vizual va interaktiv materiallar tufayli eksperimental guruhda o'zlashtirish ko'rsatkichi an'anaviy guruhga nisbatan 18–25 % yuqori bo'ldi (t-test natijasi: $p < 0,01$).

2. Vaqt menejmenti: O'qituvchining material tarqatish va nazorat qilish vaqti 30–40 % ga qisqardi.

3. Interaktivlik va motivatsiya: Onlayn forumlar va hamkorlik loyihalari orqali o'quvchilarning faolligi 35 % ga oshdi; 82 % o'quvchilar raqamli resurslarni "juda foydali" deb baholadi.

Discussion (Muhokama)

Natijalar shuni ko'rsatadiki, LMS platformalari jahon tarixi darslarida oddiy "ma'lumot ombori" vazifasini emas, balki to'liq raqamli ekotizim vazifasini bajaradi. O'quvchilar virtual muzeylarga "sayohat" qilish, tarixiy xaritalar ustida interaktiv ishlash va real vaqtda bahslashish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu tanqidiy fikrlash va tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yordam berdi[5].

Afzalliklari:

- Shaxsiylashtirilgan ta'lim (har bir o'quvchi o'z tezligida o'rganadi).
- Global resurslarga kirish (BBC History, Khan Academy, virtual rekonstruksiya).

To'siqlar:

- O'qituvchilarning raqamli savodxonligi pastligi (35 % ishtirokchilar qiyinchilik tug'dirdi) [6].

- Texnik infratuzilma muammolari (internet tezligi, qurilmalar yetishmasligi).

Xulosa: LMS integratsiyasi ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi va jahon tarixi fanini zamonaviy talablarga moslashtiradi.

Jahon tarixini o'qitishda LMS dan samarali foydalanish ta'limni shaxsiylashtirish, o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirish va qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Tavsiyalar:

- Maxsus raqamli kontentlar (interaktiv xronologiya, glossariylar, VR-rekonstruksiylar) yaratish.

- O'qituvchilar uchun muntazam raqamli kompetensiya oshirish kurslari tashkil etish.

- Maktab va oliy ta'lim muassasalarida LMS ni majburiy joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bates, A. W. (2019). Teaching in a Digital Age: Guidelines for designing teaching and learning. 3rd ed. Vancouver: BCCampus.
2. Means, B., et al. (2010). Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Department of Education.
3. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.
4. Dede, C. (2016). The Role of Emerging Technologies in Education. Harvard Graduate School of Education.
5. UNESCO (2021). Digital Learning and Transformation of Education. Paris: UNESCO.
6. Garrison, D. R., Vaughan, N. D. (2008). Blended Learning in Higher Education. Jossey-Bass.

O'ZBEK XALQI AXLOQIY TAFAKKURIDA OILAVIY QADRIYATLARNING BARQARORLIGINI MUASAHLAMLAH MASALALARI

*Xusanov G'olib Elmurodovich,
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Faqatgina ma'naviy sog'lom oilalar negizidagina milliy yuksalish, Zamonlar o'zgarishi va texnologik taraqqiyotga qaramay, oilaning shaxsni ijtimoiylashtirish, Bu uchta tushuncha - burch, mas'uliyat va majburiyatlar o'zaro bog'liq bo'lib, Ma'naviy qadriyatlar insonlarning ichki hissini, adolat, halollik va yordamkorlik singari axloqiy o'zgarishlarni rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: Ma'naviy, axloqiy, hissiy, halollik, Kiksalarga ehtirom, Madaniy o'zgarishlar, Oila institutini mustahkamlash, oilaviy fazilatlarini.

Annotation. National development and social progress can be achieved only on the basis of spiritually healthy families. Despite changes in the times and rapid technological advancement, the family continues to play an essential role in the socialization of the individual. The three concepts of duty, responsibility, and obligation are closely interconnected and constitute an important moral foundation of family life. Spiritual values foster the inner world of individuals and promote such ethical qualities as justice, honesty, and helpfulness.

Keywords: spirituality, morality, emotional development, honesty, respect for elders, cultural changes, strengthening the family institution, family virtues.

Аннотация. Национальное развитие и общественный прогресс возможны только на основе духовно здоровых семей. Несмотря на изменения эпох и стремительное технологическое развитие, семья продолжает играть важнейшую роль в социализации личности. Такие понятия, как долг, ответственность и обязанности, тесно взаимосвязаны и составляют важную нравственную основу семейной жизни. Духовные ценности развивают внутренний мир человека и способствуют формированию таких нравственных качеств, как справедливость, честность и взаимопомощь.

Ключевые слова: духовность, нравственность, эмоциональное развитие, честность, уважение к старшим, культурные изменения, укрепление института семьи, семейные добродетели.

Oila institutini mustahkamlash, undagi tarbiya usullari va an'anaviy qadriyatlarni asrab-avaylash uzoq muddatli strategik vazifa sifatida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Faqatgina ma'naviy sog'lom oilalar negizidagina milliy yuksalish, ijtimoiy hamjihatlik va xalqning ezgu orzulari ro'yobga chiqadigan mustahkam zamin yaratilishi mumkin. O'zbek xalqining axloqiy tafakkurida oilaviy an'analar va ta'lim jarayoni ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan. Zamonlar o'zgarishi va texnologik taraqqiyotga qaramay, oilaning shaxsni ijtimoiylashtirish, ma'naviy ehtiyojlarini qondirish va milliy sivilizatsiyani davom ettirishdagi o'rnini hech qanday boshqa institut bosa olmaydi. Shu sababli, milliy ma'naviyatni rivojlantirishda oilaviy fazilatlarni asrab-avaylash va ularni yosh avlod ongiga singdirish tizimning eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV-bobi Oila, bolalar va yoshlar nomi bilan atalgan. "Qomusimizning 76-moddasida Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi, nikoh xalqning oilaviy an'anaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning o'zaro roziligiga asoslanishi, oilaning ijtimoiy, iqtisodiy, rivojlanishida davlatning majburiyati belgilab qo'yilgan bo'lsa, 77-moddasida otaonalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga, farzandlarni voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning ta'lim olishi va tarbiyasi, sog'lom va har tomonlama kamolga yetishini ta'minlash majburiyat yuklatilgan"¹. Bu konstitutsiyaviy qonun jamiyatda oilaning barqarorligini ta'minlashning huquqiy kafolati sanaladi.

Mamlakatimizda ma'naviy islohotlarning chuqurlashishi natijasida jamiyatda namunali oila qurishga intilish, sifatli oilaviy ta'limni yo'lga qo'yish va an'anaviy qadriyatlarni e'zozlashning yangi tendensiyalari shakllandi. Oila - milliy va umuminsoniy qadriyatlarni amalda qo'llashning asosiy subyektidir. O'zbek xalqi azal-azaldan oilaviy rishtalarni muqaddas bilgan. Keksalarga ehtirom, kichiklarga izzat, ayolga hurmat, mehribon ota-onalik va farzandlik burchi, mehnatsevarlik hamda andisha kabi fazilatlar xalqimizning qon-qoniga singib ketgan. Bu an'analar millatning uzluksiz rivojlanishini ta'minlovchi ma'naviy quvvat va madaniyatli jamiyat qurish uchun beqiyos boylikdir.

Zamonaviy ijtimoiy boshqaruv tizimida oilaviy sivilizatsiya qurilishiga rahbarlik qilish, yuksak ideallarni himoya qilish va shaxsiy axloqni takomillashtirishda milliy qadriyatlardan samarali foydalanish lozim. Oila - ijtimoiy barqarorlik va sog'lom urf-odatlarini qaror toptirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. "Oila muhitida

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2023. –B. 43-44.

majburiyat asosan moddiy ta'minot, huquqiy munosabatlar va amaliy harakatlar bilan bog'langan. Bu uchta tushuncha - burch, mas'uliyat va majburiyatlar o'zaro bog'liq bo'lib, insonning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishida, boshqa odamlar bilan munosabatlarini saqlab turishda va shaxs sifatida rivojlanishida yordam beradi, degan fikrni tadqiqotchi ilgari suradi"¹. Milliy farovonlik va xalq baxti, pirovard natijada, millionlab oilalarning tinchligi va farovonligida namoyon bo'ladi. Oilaviy uyg'unlik ijtimoiy osoyishtalikka, oilaviy baxt esa umummilliy taraqqiyotga xizmat qiladi. Shundagina oilaviy orzular umummilliy maqsadlar bilan uyg'unlashib, Vatanga muhabbat tuyg'usi har bir xonadonda ildiz otadi.

Jamiyatda barcha uchun umumiy bo'lgan asosiy qadriyatlar mavjud bo'lmas ekan, milliy taraqqiyot o'zining strategik yo'nalishini yo'qotadi. Binobarin, milliy qadriyatlar tizimini qo'llab-quvvatlash - bu millatning ma'naviy uyini va ajdodlardan meros qolgan ideallarini muhofaza qilish demakdir. O'zbekistonning yangi rivojlanish bosqichida qadriyatlar tizimini barqarorlashtirish madaniyatning ijtimoiy-tarbiyaviy rolidan unumli foydalanishni taqozo etadi. Bu jarayon bizdan axloqiy tamoyillarni odamlar ongi va qalbiga singdirishda madaniyatni asosiy shakllantiruvchi laboratoriya deb bilishni talab qiladi.

Odamlarni madaniyat va oilaviy an'analar orqali tarbiyalash, mohiyatan, gumanistik ta'limning yashirin elementlariga urg'u berishni anglatadi. Bunda ma'naviy o'sish va mafkuraviy yuksalish bosqichma-bosqich, nozik ta'sir mexanizmlari orqali amalga oshiriladi. "Ma'naviy-axloqiy tarbiya insonlarda aniq qoidalar va qadriyatlar tizimini shakllantiradi, ya'ni yozma va yozilmagan qonunlar, axloqiy normalarni o'rgatadi. Buning natijasida jamiyatda sog'lom va mustahkam munosabatlar, mehr-oqibat, ahillik hosil bo'ladi. Axloqiy tarbiya shaxsiy rivojlanishni va ichki dunyo o'sishini qo'llab-quvvatlaydi. Ma'naviy qadriyatlar insonlarning ichki hissini, adolat, halollik va yordamkorlik singari axloqiy o'zgarishlarni rivojlantiradi"². Mazkur yumshoq kuch (soft power) uslubi insonni jimgina ilhomlantirish, uning dunyoqarashini ongsiz ravishda yuksak fazilatlariga yaqinlashtirish va yot g'oyalardan uzoqlashtirish imkonini beradi. Shundagina andisha va hayoni asrab-avaylovchi oilaviy muhit xuddi xushbo'y bog' kabi o'zida o'sayotgan yosh avlodga tabiiy ravishda go'zal xulqni singdiradi.

Oilaviy qadriyatlarning barqarorligi madaniyatning oziqlantiruvchi kuchi bilan ta'minlanadi. Unda milliy adabiyotning roli, an'anaviy san'at namunalari va oilaviy marosimlar katta ahamiyat kasb etadi. Bu ikki muhim jihatni qamrab oladi: birinchidan, oiladagi qadriyatlar avloddan-avlodga o'tib, targ'ib qilib boriladi; ikkinchidan, ushbu jarayonning samaradorligi aynan madaniy tadbirlarning mazmuni va jamiyatdagi axloqiy muhit bilan o'lchanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek "...oilaga, milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlarimizga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish tuyg'usini singdirish borasida tizimli ishlarni yo'lga qo'ydik. Ularning badiiy-estetik, musiqiy didi va ta'lim darajasini oshirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda"³. Hozirgi kunda milliy axloqiy tafakkurda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash madaniy ta'limning strategik

¹ Karimova G.A. Oila ma'naviy muhiti barqarorligida ota burchi va mas'uliyati (ijtimoiy-falsafiy tahlil). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Toshkent, 2025. – B.13.

² Дюркгейм, Э. Моральное воспитание / пер. с фр., вступ. ст., примеч. А. Б. Гофмана; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2021. - С.456.

vazifasidir. Ushbu qadriyatlar jamiyatning ma'naviy ustuni bo'lib, shaxs va ijtimoiy guruhlarining qadriyatli orientatsiyasiga bevosita ta'sir o'tkazadi.

Zamonaviy O'zbekistonning ilg'or madaniyati - bu sivilizatsiyaning yangi qiyofasini dunyoga taqdim etuvchi kuchdir. Bu yangilik oilaviy munosabatlarda inson qadri tamoyilini birinchi o'ringa qo'yish, odamlarning ideallarga intilishidagi ijobiy ruhini namoyish etishda yotadi. Aytish mumkinki, oilaviy axloq prinsiplari ilg'or madaniy qurilishning yadrosidir. Odamlarni madaniyat orqali tarbiyalashning asosiy strategiyasi - umuminsoniy va milliy fazilatlarni oilaviy hayotning turli

OILA VA AXLOQ MUNOSABATLARINING TARIXIY SHAKLLANISHI

Xusanov G'olib Elmurodovich,

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi,

Melikulov Zarifboy Kurbonkulovich,

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti akademik litseyi Ona tili va adabiyot fani bosh o'qituvchisi

Annotatsiya. Odamlarda oila haqida aniq tushuncha bo'lmagan, Oila haqidagi tasavvurlar shakllana boshlagan, Ko'pgina jamiyatlarda oila madaniyati asta-sekin kamolotga erishdi, Tosh qurollari va boshqa mehnat qurollari ishlab chiqarish sohasiga bosqichma-bosqich tatbiq etilgach.

Kalit so'zlar: Ibtidoiy, oila, Asta-sekinlik, irsiy, Turmush, Madaniy o'zgarishlar, an'anaviy urf-odatlar, Oila tushunchasida, Ota-onalar.

Annotatsion. In the early stages of human development, people did not have a clear understanding of the family institution. Gradually, initial ideas and perceptions about the family began to emerge. In many societies, family culture developed and matured over time. As stone tools and other instruments of labor were progressively introduced into the sphere of production, social life, including family relations, also underwent gradual transformation.

Keywords: primitive society, family, gradual development, hereditary factors, way of life, cultural changes, traditional customs, concept of family, parents.

Аннотация. На ранних этапах развития человечества у людей не существовало чёткого представления о семье как о социальном институте. Постепенно начали формироваться первые представления и взгляды на семью. Во многих обществах семейная культура развивалась и совершенствовалась поэтапно. С поэтапным внедрением каменных орудий и других средств труда в сферу производства общественная жизнь, включая семейные отношения, также претерпевала постепенные изменения.

Ключевые слова: первобытное общество, семья, постепенное развитие, наследственность, образ жизни, культурные изменения, традиционные обычаи, понятие семьи, родители.

Ibtidoiy urug'-aymoq davrida oilaning aniq bo'linishi bo'lmaganligi sababli muayyan qolipga solingan tizim mavjud bo'lmagan. Ibtidoiy jamiyatning aholi xususiyatlari, asosan, matriarxat bo'lib, oila deb atalgan qabila onasi hukmron bo'lgan qabila bo'lgan. Hosildorlikning pastligi tufayli yovvoyi mevalar va boshqa oziq-ovqatlarni yig'ish uchun ko'plab ayollar ko'chaga chiqishlari kerak edi va odamlar ko'pincha bir joyga to'planishgan. O'sha davrning asosiy xususiyati mulkni bo'lishish bo'lib, odamlarda oila haqida aniq tushuncha bo'lmagan. Shuning uchun barcha mulk butun jamoa tomonidan umumiy qabul qilingan. Odamlarning voqelikda narsa va

hodisalarga munosabatlari umumiylik xarakteriga ega bo'lib, o'zlarining shaxsiy mulki borasida fikr yuritmaganlar. Asta-sekinlik bilan jamiyatda mehnat unumdorligining rivojlanishi natijasida yangi quldorlik jamiyati vujudga kelgan. Odamlarning qul cha quldorlarga aylanishi asosida oila haqidagi tasavvurlar shakllana boshlagan. Bunday dunyoqarash vaqt o'tishi bilan o'zining manzarasini yangilab, patrialxal davrning shakllanishiga olib kelgan.

Xususi mulkni himoya qilish maqsadida oilalar asta-sekin paydo bo'ldi. Jamiyatda xususi mulkchilik tan olinib, oila a'zolarining ierarxik mavqeini, keksa va yosh tartibini himoya qilish uchun asta-sekin urug' ajdodlariga sig'inish kabi qoidalar tizimi shakllandi. Patrialxal qonning irsiy tizimi deb ataladigan nasldan naslga o'tish, oila va siyosatni uyg'unlashtirish, mamlakatning birligini asosiy xususiyatga aylandi. Jamiyat rivoji bilan oilalar kuchayib, mustahkamlanib bordi va asta-sekin urug'lar shakllandi. Ular tarkibiga alohida oilalar ham, bir xil qon rishtalariga ega bo'lgan garov oilalari ham kiradi. Qon rishtalariga asoslangan ijtimoiy tashkilotlar nafaqat oila bilan chambarchas bog'liq, balki milliy boshqaruvdan ham ajralmasdir. Bu boradagi zaminimizda shakllangan dastlabki diniy tafakkur o'zining farzand tarbiyasidagi oilaviy g'oyalarini vujudga keltirgan. "Avesto"da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari quyidagi tartibda tavsiya etilgan: a) diniy va axloqiy tarbiya; b) jismoniy tarbiya; v) o'qish va yozishga o'rgatish"¹. Bu jarayon jamiyatda xususi mulkning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'ldi. Oilaning mustahkam bo'lishi uchun uning ijtimoiy ta'minotini aniq tashkil etish, tarbiya negizida kelajakka intilish ko'zda tutildi.

Ko'pgina jamiyatlarda oila madaniyati asta-sekin kamolotga erishdi, oila tushunchasi shakllanishda davom etib, odamlar tomonidan turli xil ma'nolar berildi. Milliy boshqaruvga kelsak, oila va mamlakat birligi jamiyatning asosiy xususiyati hisoblanadi. Oila odamlarning qadriyat va axloqiy me'yorlarining asosiy manbasiga aylandi. Natijada jamiyatning barcha sohalarida oilaviy munosabatlar bevosita urug'an'analarni davom ettirish va yangicha dunyoqarashlarni boyitib borish jarayonlariga e'tibor qaratdilar. Oilada nikohning muqaddasligini ta'minlash, farzand tarbiyasi jamiyatning muhim bug'iniga aylandi.

Oila tushunchasida, ayniqsa, nikoh munosabatlarida ota-ona buyrug'i va sovchi so'zi bajarilgan, oilada hamma narsani ota-ona hal qilgan. Odamlar oila va mamlakat o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydilar. Oilaning qanchalik qadrlanishi bevosita mamlakatning taqdiri, ya'ni jamiyatning mikrokosmosi sifatida talqin etildi. Jamiyatda oilaviy jarayonlar davlatning istiqboliga aloqador voqelik sifatida shakllandi. Shuning uchun jamiyatda oila boshlig'i yoki urug' boshlig'i oila a'zolari bilan bevosita oila qonuni bo'yicha ish yuritish huquqiga ega bo'lib, hukumat cheklovlariga duchor bo'lmagan.

Jamiyatda jamoaviy tafakkur ustun bo'lib, xalqning manfaatlari oilalar negizida mamlakat axloqiy tafakkur bilan bog'liq tarzda hal etilgan. Odamlar bu davrda individualizmdan yiroq bo'lib, oila va urug'larning manfaatlariga e'tibor qaratilgan. Har bir inson o'zining butun umri davomida oilasining tinchligi, osoyishtaligi uchun qayg'urgan. Qadim zamonlardan boshlab keng tarqalgan bunday falsafiy dunyoqarashning negizida urug'ning an'analari yotgan. O'sha davrdagi an'analarga ko'ra oilaning himoya qilmagan insonning to'qqiz avlodini jazolash tamoyili huquq maqomiga ega bo'lgan.

Har bir inson hayoti davomida o'zining milliy an'analarga monand holda

¹ Холиқов А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. –Тошкент: IQTISODMOLIYA, 2010. - Б. 27.

jamiyatda to'y tadbirlari, dafn marosimlari kabilarni uyida o'tkazadi.

Madaniy o'zgarishlar konsepsiyasining yangilanishi bilan odamlarning oila tushunchalari keskin o'zgarishlarga uchraydi va oila tushunchalari turli xil xususiyatlarni namoyon etadi. Turmush o'rtog'ini tanlashda ular boshqa odamning bilim va sifatiga ko'proq e'tibor berib, odamlarning his-tuyg'ulari, fazilatlari va qobiliyatiga e'tibor qaratishadi. Bu esa zamonaviy oilaviy odamga yo'naltirilgan tushunchasini aks ettiradi. Reproduktiv tushunchalar nuqtai nazaridan nasabni davom ettirish, qarilikni ta'minlash uchun bolalarni tarbiyalash, qizlardan ko'ra o'g'illarni afzal ko'rish, ko'proq farzand ko'rish g'oyalari asta-sekinlik bilan so'nib, gender tengligi g'oyasi asosiy oqimga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, nikoh tushunchasi ham o'zgarmoqda. Bir kishiga bir umr sodiq bo'lish kabi an'anaviy tushuncha zamon ta'sirida ba'zi oilalarda barham topmoqda. Umuman olganda, sanoatlashtirishning jadal rivojlanishi va oilaviy munosabatlarning befarqligi tufayli yadro oilasi odamlarning hissiy qaramligi rolini oshiradi va shaxsiy xavfsiz boshpanaga aylanadi. Oila tushunchasida hissiy funktsiya muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy jamiyat tomonidan ilgari surilgan oilaga qaytish, ma'lum ma'noda, uyda ma'naviy uy topishdir. Shuning uchun oilaning barqarorligini ta'minlashda davlat o'zining islohotchilik siyosatini amalga oshirgan holda har bir insonning taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasina olmoqda.

Mamlakatning mikrokosmosi sifatida oila ma'lum bir davrning xususiyatlarini aks ettiradi. Oila tushunchalaridagi o'zgarishlar milliy jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bir qatorda ijtimoiy va madaniy hayot bilan chambarchas bog'liq. Oila tushunchalari o'zgarishining asosiy sababi ishlab chiqarishning rivojlanishi va o'zgarishidan kelib chiqadi. Bugungi kunda oilaning shaxs uchun oldingi ahamiyatini yo'qotishi liberal qadriyatlarning ustunligi, individuallik qadriyatlarining ildiz otishi bilan bog'liq. Bundan tashqari, turli davrlarda hukmdorlar tomonidan amalga oshirilgan madaniy siyosatlar ham oila tushunchalarining o'zgarishiga muhim ta'sir ko'rsatadi¹. Bunday falsafiy muhokamaga chorlaydigan faoliyat islohotlarning samaradorligini har bir davlatda talab etadi. Yangi O'zbekistonning bugungi siyosatida xorijiy davlatlar bilan almashuvlarni oilaga doir jarayonda ham ifodalamoqda. Jamiyat siyosatining uzluksiz kengayishi xorijdagi oila tushunchalarini ham yurtimizga kirib kelishiga keng imkoniyat yaratdi. G'arb oila madaniyatining kirib kelishi natijasida yangi O'zbekistonning qarashlarida ham ma'lum darajada o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. Shunday ekan, oila tushunchasining rivojlanish sabablarini o'rganish oila va uning rolini to'g'ri tushunishimiz uchun ijobiy ahamiyatga ega.

Oila tushunchasi ma'lum mafkuraviy tushuncha sifatida iqtisodiy asosni aks ettiradi. Iqtisodiy asosdagi o'zgarishlar esa mahsuldorlikda o'z aksini topishi mumkin. Ibtidoiy urug' qabilalaridan tortib quldorlik jamiyati, feodal jamiyati va demokratik jamiyatgacha bo'lgan davrda ijtimoiy mahsuldorlik ulkan o'zgarishlarga uchraganini ko'rishimiz mumkin. Ibtidoiy jamiyatda unumdorlik darajasi past bo'lib, ishlab chiqarish asosan qo'l mehnatiga asoslangan edi. Tosh qurollari va boshqa mehnat qurollari ishlab chiqarish sohasiga bosqichma-bosqich tatbiq etilgach, erkaklarning ishlab chiqarishdagi mavqei yaxshilanib bordi, erkaklar jamiyatda asta-sekin ustun mavqega ega bo'ldi. Binobarin, erkaklarning oilaviy munosabatlardagi mavqei tobora

¹Шлычкова О.Н. Эволюция семейных ценностей в современной культуре // Человеческий капитал. 2010. № 8 (20). - С. 80-83.

yuksalib bordi, patriarxal oila jamiyatning asosiy oqimiga aylandi va ming yillardan buyon davom etmoqda.

Ijtimoiy mahsuldorlikning rivojlanishi bilan bronza, temir va boshqa mehnat qurollari asta-sekin jamiyatning asosiy ishlab chiqarish qurollariga aylandi. Hosildorlikning rivojlanishi ijtimoiy shaklda ham ulkan o'zgarishlarga olib keldi. Hosildorlikning yuksalishi xususiy mulkchilikning jadal rivojlanishiga olib keldi. Oilada shaxsiy manfaatlar uning manfaatlariga bo'ysunadi. Ajdodlarga sig'inish, qurbonlik kabi tushunchalar kishilar ongida chuqur ildiz otgan. O'zbek oilasida erkak va ayol o'rtasidagi tengsizlik, ierarxiya farqi juda yaqqol namoyon bo'ladi. Uning samarali ekanligini bugun butun dunyo tan olgan holda o'zlarining ijtimoiy-falsafiy tafakkur darajasini axloq bilan boyitmoqda.

Odamlarning ongida oilaga nistaban milliy g'urur tuyg'usini qaror toptirishni jamiyat talab eta boshladi. Undagi ijtimoiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirish uchun imkoniyatlar shakllandi. Oilaning bardavomligini ta'minlash uchun erkak va ayol o'rtasidagi gender tenglik masalasi keng ko'lamda shakllandi. Oila tushunchasi o'tmishdagidan tubdan farq qiladi. U fikr erkinligida ko'proq namoyon bo'ladi. Kichik oilalar o'zagiga aylandi. G.A.Gorbova fikriga ko'ra, "oila paradigmasi inson tomonidan to'plangan va oilada birdamlikni ta'minlaydigan an'analar tufayli saqlanib qolgan o'tmish tajribasiga asoslanishi kerak. Unda o'zingizni alohida shaxs sifatida emas, bu birlikning a'zosi sifatida ko'rish"¹ lozim. O'g'ilni qizdan ko'ra afzal ko'rish, ko'p farzandli bo'lish baraka, degan tushunchalar asta-sekin yo'qolib, odamlar oilaning hissiy qadriyatiga ko'proq intilmoqda.

O'zbekistonning ajoyib an'anaviy oila konsepsiyasi bizning zamonaviy hayotimizga chuqur ta'sir ko'rsatdi. An'anaviy oila konsepsiyasida farzandlik tuyg'usi, vatanparvarlik kabi ko'plab ijobiy jihatlar mavjud bo'lib, ular meros bo'lib, targ'ib qilishga arziydi. Oilaviy qadriyatlar hayotiy qadriyatlarning ajralmas qismi sifatida insonning o'sishi va rivojlanishida ajralmas rol o'ynaydi. Yangi davrda zamonaviy o'zbek oilasini barpo etish shaxsning har tomonlama kamol topishi va barkamol jamiyat barpo etishda katta ahamiyatga ega. Har bir oilaning ravnaqi mavjud me'yoriy hujjatlarning jahon standartlariga mosligini, voqelikdagi ijtimoiy makon talablarini insoniylashtirishni nazarda tutadi.

Barkamol oila qurish uchun avvalo oilada teng huquqli va bir-birimizni qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni o'rnatishimiz kerak. Birinchi navbatda, demokratik oila boshqaruvini rivojlantirish kerak. Oilada demokratik oilaviy boshqaruv keng qo'llaniladi. Har bir oila a'zosi oiladagi o'z mavqeini his qilishi uchun oila a'zolari jamoaviy muhokama, ovoz berish va hokazolar orqali oila qarorlarini qabul qilish jarayonida ishtirok etishlari mumkin. Shu bilan birga, ota-onalar ham o'z farzandlarining g'oyalari va takliflarini tinglashga e'tibor berishlari, bolalarining mulohaza yuritish qobiliyati, mustaqilligini to'liq o'ylashlari kerak. Ikkinchidan, oilaviy g'amxo'rlikni kuchaytirish muhimdir. Oila a'zolarining bir-biriga mehr-muhabbat izhor etishi, yaqinlik, o'zaro g'amxo'rlik, qo'llab-quvvatlash va bag'rikenglik orqali iliq oila muhitini yaratish zarur. Shu bilan birga, yomon muloqot tufayli tushunmovchiliklar va nizolarning oldini olish uchun oila a'zolari o'rtasidagi muloqotga e'tibor qaratish lozim. Shu asosda oila a'zolari o'rtasida adolatli huquq munosabatlari o'rnatiladi. Ota-onalar o'z farzandlarining huquqlarini hurmat qilishlari,

¹ Горбова Г.А. Социально-философский анализ ценностей современного российского общества // Известия вузов Северо-Кавказского региона. Общественные науки. Приложение. - 2006.- С. 3-7. Гегель. Философия права. - М.: Мысль, 1990.-Б. 208;

ularga o'zlari munosib bo'lgan erkinlik va makonni berishlari kerak. Har bir bolaning taqdirida ota-ona katta rol o'ynaydi. Ularning farzandlariga yaratadigan shart-sharoitlari bevosita jamiyatning ertangi taraqqiyot ko'lankasini nazarda tutishi lozim. Bugun oilada barcha a'zolar o'zalirning huquqlarini yaxshi bilishi, maqsadlar yo'lida fidoyi avlodni tarbiyalash lozim. Oiladagi huquqlar tengsizligi fenomenini kamaytirish uchun Yangi O'zbekiston barcha islohotlarni amalga oshirmoqda. Uning oila a'zolari uchun yaratayotgan teng imkoniyatlari va huquqlaridan oqionalik bilan foydalanish uchun fuqarolarning o'zlari tegishli choralar ko'rish kerak.

Yangi O'zbekiston oilasining farzandlari sog'lom bo'lishi, kelajakka qo'yilayotgan poydevori mustahkamlanishi zarur. "Oilaviy muammolar bilan shug'ullanadigan zamonaviy tadqiqotchilarni shartli ravishda oilaning hozirgi holatini tushunishda ikki guruhga bo'lish mumkin: "oila inqirozi" va "oila modernizatsiyasi"¹. Er-xotin munosabatlarida er-xotinlar bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari, sevishlari va hurmat qilishlari kerak. Ota-onalar va bolalar uchun ular oilada teng maqomga ega bo'lishlari va bir-birlari bilan teng munosabatda bo'lishlari kerak. Ota-onalar o'z farzandlariga g'amxo'rlik qilishlari va qo'llab-quvvatlashlari kerak. Bolalar esa ota-onalariga minnatdor va mehribon bo'lishlari kerak. Shu bilan birga, oilaviy munosabatlarda yoshi ulug'lar va ba'zi

XALQ DOSTONI VA XALQ KITOBLARIDA MAKTUB MOTIVI TAHLILI

*Ergasheva Dilshoda Abdusalomovna,
Samarqand davlat pedagogika institute O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi
tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu mo'jazzgina maqolada "Ravshan" dostonida hamda "Farhod va Shirin" xalq kitobida mavjud maktub detalining o'rni va ahamiyati yoritiladi. Xalq og'zaki ijodida maktubning bir yigitni (Ravshanni) dordan qutilib qolishiga yoki bo'lmasa bir oilada g'avg'o ko'tarilishiga sabab bo'lganini ko'ramiz.

Kalit so'zlar: "Ravshan" dostoni, Zulxumorning maktubi "Farhod va Shirin" xalq kitobi, arza, xat, Hasanxon, Xon Dalli, Ravshan, Zulxumor, Faarhod, Shirin, Rum go'zali.

Annotation. This brief article examines the role and significance of the letter motif in the epic "Ravshan" and in the folk book "Farhod and Shirin." In Uzbek oral folklore, we observe that a letter can determine crucial outcomes—such as saving a young man (Ravshan) from execution or, conversely, provoking conflict within a family.

Keywords: "Ravshan" epic, Zulkhumor's letter, "Farhod and Shirin" folk book, petition, letter, Hasanxon, Khan Dalli, Ravshan, Zulkhumor, Farhod, Shirin, the beauty of Rum.

Аннотация. В данной небольшой статье рассматриваются роль и значение эпистолярного мотива в дастане «Равшан» и в народной книге «Фархад и Ширин». В устном народном творчестве видно, что письмо может играть решающую роль: спасти молодого человека (Равшана) от казни или, напротив, стать причиной конфликта внутри семьи.

Ключевые слова: дастан «Равшан», письмо Зулхумор, народная книга «Фархад и Ширин», прошение, письмо, Хасанхон, хан Далли, Равшан, Зулхумор, Фархад, Ширин, румская красавица.

“Ravshan” dostoni ishqiy mazmundagi doston bo‘lgani bois oshiq-ma’shuqlik sarguzashtlariga boy asar. Ushbu asarda ham maktub motivi mavjud, biroq bu motiv ikki oshiq ko‘ngil o‘rtasida emas, balki taqdirning tub burilish nuqtasida ma’shuqaning madad istab Ravshanning ota-onasiga yozilgan Zulxumorning maktubidir. Ravshan bilan Zulxumor o‘rtasida sevgi munosabatlari avj oladi. Bundan xabar topgan Shirvon elining xoni Zulxumorning otasi Ravshanni tutib oladi va o‘lim jazosiga hukm qiladi. Shirvon eli yigitning yosh, navqiron ekanligiga achinib, unga qirq kun muhlat beraylik va shu qirq kun ichida Ravshan shirvonliklar dinini qabul qilsa uni kuyov qilaylik, yo ‘qsa o‘ldiraylik deydi. Bu hukmdan xabar topgan Zulxumor Ravshan bilan maslahatlashgach Shirvon elidan yashiriq o‘z qo‘li bilan shunday xat bitadi: “Hasan mardning o‘g‘li, xon Dallining jon-u dili, oti bek Ravshan, Shirvon mamlakatiga kelib bandi bo‘ldi. Qirq kun muhlat qilib, zindonga soldi. Shu qirq kunning o‘n to‘qqiz kuni o‘tganda shu xat bo‘ldi, namozshomda bitildi. Tong otmay, Chambilbelga to‘ramning eliga yetadi. ...Ravshanning murabbiylari bo‘lsa, kelsa, ayirib olsa”.¹ Xat mayna qushi orqali yuboriladi. Asarda shunday she’riy parcha keladi:

Xon Dalli qarasa, qushning dodi bor,

Ko‘p uzoqdan qistagan holati bor.

Xon Dalli qo‘liga olib qarasa,

*Maynaning bo‘ynida **arza xati** bor.*

Xon Dallidan xatni olib o‘qib, voqeadan xabar topgan Hasanxon Go‘ro‘g‘lining G‘irko‘k otini minib, zudlik bilan Shirvonga jo‘nashga qaror qiladi. Ma’lum bo‘ladiki asarda birgina maktub Ravshanning o‘limdan qutilishida, qahramonlarning murod-maqсадiga yetishishida asar maqsadiga hamohang ravishda ko‘maklashadi. O‘g‘lining nochor ahvolidan xabar topgan Go‘ro‘g‘li *sovutini bo‘ktarib*², *qalqonini do‘ngtarib*³, *Shirvon elin axtarib* yo‘lga tushadi. Ravshan o‘rniga Qoraxon o‘ldirildi. Voqaening bunday tus olishida esa asarda maktubning o‘rni muhim detaldir.

“Alpomish” dostonida maktub “salom qog‘ozi”, “xat” deya baxshi tilidan aytilgan bo‘lsa, “Ravshan” dostonida “arza-xat” deya tilga olinadi.

Bundan tashqari Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li tomonidan aytilgan **“Farhod va Shirin” xalq kitobida** ham maktub detali keng tarzda o‘z ifodasini topgan. Ushbu doston Buyuk Karimov tomonidan yozib olingan va biz dostonning 1966-yilda Toshkentda “Fan” nashriyotida chop etilgan nashridan foydalandik. Doston yozma adabiyotdan og‘zaki adabiyotga sayyor sujet asosida o‘tgan bo‘lsa-da, unda yozma adabiyotdan tubdan farq qiluvchi o‘rinlar bor. Masalan, Shirin Armaniya emas balki Eron go‘zali sifatida ta’riflanadi. Farhod Shirinning jon o‘rtovchi so‘zidan Eron yurtidan boshini olib chiqib ketadi. Ayni shu paytda podshozodalar yig‘ilishi hozirlangan joyda Rum podshosi bo‘yi yetga qizini Farhodga berib uni kuyov qilmoqchi bo‘ladi. Rum qiziga uylanadi. Bu gaplar Shirinning qulog‘iga yetib boradi. Shirin aytdi: *“Men unga qattiq gapirganim, joni bo‘lsa eliga borar, bir harakat qilib, to‘y-tomosha qilib meni olar deb gapirib edim; u Rum podshosini qizini olib yuribdi”*. Shirin o‘zining ishqivoz bo‘lib yurganini, oshiq bo‘lib to‘rt yilgacha aytolmay xizmatida turganini, boshidan o‘tgan

¹ Ravshan dostoni. T.: Shar nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2011-yil, 288-bet.

² Bo‘ktarmoq – egar orqasiga bog‘lamoq.

³ Do‘ngtarmoq – yelkasiga do‘ng tomonini sirtiga qilib, to‘ntarib osib olmoq.

voqeani xatga solib, bir elchidan jo'natib yubordi.¹ Farhod xatni o'qib "Ko'zdan yoshim qatra-qatra tizildi, xatni ko'rib munda qalbim buzildi" deya iztirob chekadi. Dostonda Shirin maktubi "Yetishmagan xonim, munda zoringiz, Qutlug' bo'lsin saylab olgan yoringiz" misralari bilan boshlanib, xat 17 misrada berilgan. Ushbu birgina maktub sirlarni fosh etadi, yani maktub Farhod va Rum malikasi o'rtasiga g'urbat alangasini yoqadi. Natijada Rum malikasi Farhodga shunday deydi:

*Va'da qilgan yoring bo'lar,
Shahzoda, javobim bergin,
Xom xayol ishingni qo'ygil,
Shahzoda, javobim bergil.*²

Birgina xat motivi oilaviy mojaroning boshlanishiga, mojaro yechimi esa ko'p xalqlardagi kabi oilani saqlashga bo'lgan intilish bilan davom etadi. Yani baxshi oilaviy munosabatlarni xalqchillik asosida yoritishga muvaffaq bo'lgan. Shahzoda xotinidan bunday so'zlarni eshitib, dardi alami ziyoda bo'lib, ulay-bulay desa, bul ham undan kam emas.³ Farhod yoriga shunday taskin beradi:

*Husni to'lgan oydek bo'lib,
Qoshing sening yoydek bo'lib,
Alqib-chalqib yurgin bunda,
To'qli sotgan boyday bo'lib,
Sening ko'zing ajab xumor,
Seni menga yetkazgandir parvardigor,
Senday nozaning oldida,
O'zgalarning bari bekor.*

Xulosa qilib xalq dostonlarida xat, maktub motivi taqdiridagi chigallarni yozish, hal etish, sirlarni fosh etish, madad so'rash, maslahat olish kabi vazifalarni bajaradi. Buning yorqin misolini biz avvalgi maqolalarimizda "Alpomish" dostoni misolida ko'rgan edik. "Ravshan" dostonida ham maktub motivi Ravshanning dorda osilishidan qutilishiga sabab bo'ladi. "Farhod va Shirin" xalq kitobidagi mavjud maktub yozma adabiyotdagi Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi maktublardan tubdan farq qiladi. Xalq kitobidagi obrazlar Navoiy gumanistik qarasharining mahsuli bo'lgan xalqparvar obrazlar emas, balki xalq qiyofasini o'zida aks ettirgan qadim o'zbek xalqining xalqona ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Farhod va Shirin" xalq kitobi. Fozil Yo'ldosh varianti, T.: Fan, 1966-yil
2. Ravshan dostoni. T.: Shar nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2011-yil
3. Х,оди Зариф. Фозил шоир - машхур дostonчи / Фозил шоир. - Т.: Фан, 1973.-Б. 5-29.
4. Мирзаев Т. Дostonлар / Узбек халк огзакки поэтик ижоди. - Т.: Укитувчи, 1990. - Б. 227-268.
5. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. - Москва: ОГИЗ, 1947. - С. 23-58.

¹ "Farhod va Shirin" xalq kitobi. Fozil Yo'ldosh varianti, T.: Fan, 1966-yil, 67-bet.

² "Farhod va Shirin" xalq kitobi. Fozil Yo'ldosh varianti, T.: Fan, 1966-yil, 68-bet.

³ "Farhod va Shirin" xalq kitobi. Fozil Yo'ldosh varianti, T.: Fan, 1966-yil, 69-bet.

TARIX FANINI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISH AFZALLIKLARI

Nurmanbetova Makpal,
Konimex 8-umumta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix fanini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion- pedagogik texnologiya usullarini qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchining fikrlash doirasini kengaytirishi, mavzularni tez va oson tushunishga ko'maklashadigan pedagogik texnologiyalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarix, texnologiya, pedagogik texnologiya, innovatsiya, ilg'or pedagogik-innovatsion texnologiya, interfaol ta'lim, o'qitish vositalari, o'qitish uslublari, tushunchalar tahlili.

Abstract: In this article, it's stated that pedagogical technologies help the development of students' ability to think independently, analyze, draw conclusions, express their opinions and defend, healthy communication, debate skills. Also there's information about the use of modern pedagogical technologies, which expands the scope of the student's thinking as result of the use of modern innovative pedagogical technology methods in the teaching of history.

Keywords: history, technology, pedagogical technology, innovation, advanced pedagogical-innovative technology, interactive education, teaching aids, teaching methods, concept analysis.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические технологии, которые, благодаря применению современных инновационных методов обучения истории, способствуют развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа, формулирования выводов, выражения собственного мнения, его обоснованной защиты, а также ведения конструктивного общения, дискуссий и дебатов. Использование современных педагогических технологий расширяет кругозор учащихся и помогает им быстро и легко усваивать изучаемые темы.

Ключевые слова: история, технология, педагогические технологии, инновации, передовые педагогико-инновационные технологии, интерактивное образование, учебные пособия, методы обучения, анализ понятий.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonimiz tarixini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'sib kelayotgan yosh avlodni tariximizni chuqurroq o'rganish imkonini bermiqda. Tariximizdan faxrlanish va xulosa chiqarish imkoniyatlarini ham taqdim etmoqda [1].

Tarixni o'qitishda innovatsion-pedagogik texnologiyalarning ahamiyati bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, pedagogik tafakkurini kengaytirish, ularda fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir.

Ta'lim-tarbiya faoliyatining mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashmoqda. Hozirda inson faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni "texnologiya" ga aylanib bormoqda [2]. Shu asosda ta'lim-tarbiya sohasida so'nggi davrda pedagogik texnologiya amal qila boshladi.

Darslarni o'tishda bugungi kundagi o'quvchilarning qiziqishi, orzulari, imkoniyatlariga katta e'tibor berish lozim. Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchining o'zi ham mohir ustoz bo'la olishi kerak. Shundagina o'quvchilarning qalbiga yo'l topa olsa bo'ladi.

Xususan, mashg'ulotlar ilg'or innovatsion-pedagogik texnologiyalar vositasida tashkil etilsa, o'qituvchi tom ma'noda maqsadga erishgan bo'ladi.

Texnologiya, pedagogik, innovatsion texnologiyalarning bir necha ta'riflari mavjud bo'lib, ulardan ayrimlarini keltirib o'tamiz:

Texnologiya – biror ishda, mahoratda, san'atda qo'llaniladigan usullar, yo'llar yig'indisi. (Izohli lug'at).

Pedagogik texnologiya – o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir. (V.P. Bespalko) [3].

Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilik demakdir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalgam oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya – ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir [4].

Interfaol ("Inter"- bu o'zaro, "ast"- harakat qilmoq) – o'zaro harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo'lishni anglatadi. Boshqacha so'z bilan aytganda, o'qitishning interfaol uslublari – bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'ladilar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol darslarda o'qituvchining o'rnini qisman o'quvchilarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi [5].

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublardan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayishi tabiiy. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqishlariga qaratilgan.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagicha izohlashimiz mumkin:

Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida.

Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan, pedagogik texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat

yuritishiga olib keladi. Bu esa talabadan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi.

Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtayi nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi [6].

Pedagogik texnologiya texnologik yondashuvga asoslanadi. Texnologik yondashuv deganda tayyor mahsulot (ishlab chiqarish texnologiyasiga o'xshash) olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlar to'plami tushunilib, qo'yilgan maqsadlarga erishishda kutilgan natijalarni kafolatlaydigan usul metodlari majmuasi tushuniladi [7]. Agar metod bilish yo'li, tadqiqot yo'li yoki biror faoliyatdagi ma'lum amaliyot va nazariy bilimlar sohasini egallashni harakatlar, usullar majmuasi deb tushunsak, pedagogik texnologiyaning ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va metodlari majmuasini anglatadi.

Darslarda fikrlar xilma-xilligini erkinlashtirish jarayonlari demokratik hayot tarzining tarkibiy qismi ekanligini, shu bilan birga erkinlikning haqiqiy mohiyati uning ma'naviy chegaralari bilan belgilanishi o'quvchilar ongiga yetkazishga alohida e'tibor berishi zarur. Bu sohada eskicha tashviqot va targ'ibot tamoyillarini qo'llash, sayoz fikr va siyqasi chiqan misollardan foydalanish yo'lidan mutlaqo'voz kechish lozim.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar – ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'zaro faolligini oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirishga va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiya metodlarini qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. quyida keltirilgan metod barcha fanlarda qo'llanilsa ta'lim samaradorligini oshirishga ko'mak beradi [9].

Quyida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tarix fanini o'qitishning bir nechta metodlarini keltirib o'tamiz

Tarix faning ilm-fan va madaniyat mavzularini kengroq yoritishda *“Mening kimligimni top”* metodini qo'llash dars samaradorligini oshiradi. O'quvchi unda tezroq fikrlashga, tezroq javob aytishga harakat qiladi. Jumladan, buyuk allomalarimizning nomlaridan foydalangan holda metodni qo'llaymiz (1- rasm). Masalan: *“Mening kimligimni top” metodi tuzilmasi.*

Buyuk ajdodlarning hayot va ijod yo'li ajdodlar uchun hamisha namuna maktabi bo'lib kelgan. Biz ularning ibratli turmush tarzidan chin insonlik sabog'ini o'qib bu dunyodan odam bolasi o'z oldiga muayyan maqsad qo'yib shu yo'lda izlanib, intilib yashashi lozimligini o'rgansak bebaho asarlarni mutolaa qilib qalbimizga quvvat olamiz. Shunday qilib, o'zaro hamkorlik pedagogikasi o'qituvchi va o'quvchi orasida hamfikirlik, ishonch, o'zaro yordam, ijodiy hamkorlik muhitini yaratadi. Bu esa o'z navbatida yoshlar tomonidan haqiqiy insoniy qadriyatlarni anglash va e'tirof etishni kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi innovatsion faoliyatga tayyor bo'lib, darsga eng so'ngi yangiliklarni olib kirib, o'quvchiga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin. Bunday sharoitda o'qituvchi yuksak rivojlangan fikrlash qobiliyatiga, muammolar bo'yicha mushohada yuritishga, muammolarni o'z vaqtida yecha oladigan qobiliyatga ega bo'lishi kerak. Interfaol usullarda darsni tashkil etishda o'quvchi shaxsini rivojlantirishni o'ziga o'zi zamin yaratishdan boshlash kerak.

O'qituvchidan innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib yangi bilimlarni berish, ko'nikmalarni shakllantirish, rivojlantirish, mustahkamlash, bilimlarni takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida, hamda o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir mavzu bo'yicha mashg'ulot uchun eng maqsadga muvofiq bo'lgan innovatsion pedagogik texnologiya metodlarini to'g'ri tanlashtalab etiladi. To'g'ri tanlangan metodlarni qo'llash mash g'ulotning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh., — Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz
2. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогических технологий. - М: 1989. - 192 с.
3. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
4. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008
5. M.Ochilov "Yangi pedagogik texnologiyalar". Qarshi, 2000.
6. S.Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari" T.:
7. Xodiyev B.Yu., Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-studi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma / "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. - T.: TDIU, 2009.
8. J.Yo'ldoshev, F.Yo'ldosheva, G.Yo'ldosheva. "Interfaol ta'lim sifat kafolati". - T.:2008 .
9. Ochilov E., —Barhayot siymolar.Toshkent . —O'zbekiston 2012-yil.

5-SHO'BA: PEDAGOG-XODIMLARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISHDA UZLUKSIZ METODIK XIZMAT KO'RSATISH MASALALARI

TARBIYA FANINI O'QITISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN FOYDALANISH

Karimova Dilfuza,

Navoiy viloyati PMM dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

“Bolalarimizni birovlarining qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko‘proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko‘mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an‘analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz”.

Shavkat Mirziyoyev

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida tarbiya darslarida ilmiy bilimlarni berish bilan birga ajdodlar merosi, sharq mutafakkirlarining tarbiya haqidagi qarashlarini yosh avlod qalbiga singdirish masalalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mutafakkir, tarbiya, vatan, axloq, odob, ta'lim, ma'naviyat, ma'rifat.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы передачи научных знаний на уроках в средних школах, а также привития молодому поколению наследия предков и взглядов восточных мыслителей на образование.*

Ключевые слова: *мыслитель, воспитание, родина, мораль, этикет, образование, духовность, просвещение.*

Abstract: *This article discusses the issues of imparting scientific knowledge in education classes in secondary schools, as well as instilling the heritage of ancestors and the views of Eastern thinkers on education into the hearts of the younger generation.*

Keywords: *Thinker, upbringing, homeland, morality, etiquette, education, spirituality, enlightenment.*

Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashda ajdodlarimiz o'gitlari, pand-nasihatlaridan foydalanish alohida pedagogik qiymatga ega. Shu bilan bir qatorda, so'nggi yillarda xalqning madaniy-axloqiy merosini o'rganish, mutafakkirlarning pedagogik qarashlarini bugungi kun ta'lim-tarbiya tizimida qo'llash didaktik ahamiyatga ega bo'lmoqda. Darhaqiqat, shunday ekan, yoshlar ajdodlarimizning ta'lim-tarbiyaga oid qadriyatlaridan bahra olishlari kerak. Qadimda Sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan qarashlar hamda g'oyalar bugungi kunda ham muhim ta'lim-tarbiyaviy manba sifatida yoshlar ongi va qalbiga ma'naviy ozuqa berib kelmoqda. Chunki biz o'tmish tariximizni chuqur bilsak hozirgi davrimizning qadr-qimmatini samarali tushunamiz va kelajakka to'g'ri yo'nalish olamiz. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Umumta'lim maktablarida tarbiya fanini o'qitish dolzarb masalalardan biridir. Tarbiya darslarida ajdodlarimiz merosi, mutafakkirlarimiz o'gitlarini o'quvchilar qalbi va ongiga singdirish muhim ahamiyatga ega.

Barcha zamonlar donishmandlari yoshlar tarbiyasi haqida bosh qotirib kelishgan. Abu Nasr Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U "Insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l — ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish,

tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir", deya ta'kidlaydi. Olim, o'z navbatida, ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa, tarbiyada ma'naviy-axloqiy qoidalar, odob me'yorlari o'rganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb uqtiradi. Shuning uchun ushbu g'oyalardan jamiyatning tarbiyaviy-ta'limiy salohiyatini mustahkamlashda, ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilashda foydalansa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Navoiy inson qadr-qimmatini uning mol-mulki, zeb-ziynati, mansabi yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki uning ma'naviy qiyofasi, axloqiy sifatlari, undan elga qanchalik naf tegishi bilan belgilanishini ko'p marta takrorlagan. Shoir she'rlaridan birida:

Tut bargichalik qimmating yo'qmi?

Ipak qurtichalik himmating yo'qmi?

- deya insonni o'ylashga, o'ylaganda ham o'z hayotidan kelib chiqib xulosa qilishga chorlaydi. Shu ikki satrda insonning dunyoga kelishidan tortib, bu yorug' olamda yashashining tub mohiyati ochib berilgan.

Shoirning quyidagi so'zlari ham tahsinga sazovor: "Kishilarning so'z bilan naf yetkazish qo'lidan kelmasa, loaqal ko'nglidagi andishasi yaxshi bo'lishi kerak. Ko'ngli odamlarning xursandligidan xursand bo'lishi lozim. Kimning xalq g'amidan g'ami bo'lmasa, haqiqiy odam bo'lsang, uni odam dema".

Bu fikrlarning tub negizida tarbiya yotganligini anglab olish qiyin emas.

Zero, Prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek, "Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy qadriyatlarimiz asosida yaratgan "Turkiy guliston yoxud axloq" asari sharqona tarbiyaning noyob qo'llanmasi sifatida bugungi kunda ham o'zining qadri va ahamiyatini yo'qotgan emas. Biz "Tarbiya" fanining nazariy asoslarini ishlab chiqishda mana shunday bebaho asarlardan samarali foydalanishimiz zarur".

Demak, anglashiladiki, biz "Tarbiya" fanini o'qitishda uzoq-yaqin o'tmishimizda yashab o'tgan ulug' zotlar merosidan, qolaversa, umuminsoniy qadriyatlardan unumli foydalanishimiz kerak bo'ladi. Ana shular asosida yaratilgan yangi fan farzandlarimiz tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishi, shubhasiz. Barkamol avlodni tarbiyalash orqali esa oldimizga qo'ygan ulkan maqsadga erishamiz - mamlakatimizda uchinchi Uyg'onish ko'z ochdi.

Nafaqat bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog'ati ham shak-shubhasiz ta'lim va tarbiya tufaylidir. Hayot olamida, shubhasiz, tarbiya singari insoniyatga ta'sirli narsa yo'qdir. Shu sababdan qadimdan mashhur donishmandlar tarbiya to'g'risida qimmatli fikrlarni yozib qoldirganlar.

Yoshlar tarbiyasi, ularni ilimli va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish barcha zamonlarda muhim vazifa hisoblangan. Mutafakkirlarimiz tomonidan yozib qoldirilgan bunday nodir asarlar o'sib kelayotgan yosh avlodni salbiy illatlardan asrab, axloqan pok, haqiqiy inson bo'lib yetishishlariga undagan.

Tarbiya borasida Sa'diy Sheroziy shunday misralarni bitgan:

Minbarning poyida tursa ham eshak,

Tarbiya yuqmaydi, bo'lmaydi odam.

Tarbiya ko'rmayin ulg'aysa kishi.

Eshak bo'lib qolur yuzga kirsam ham.

Adabiyotshunos olim Abdurauf Fitrat "Xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka

tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq. Bolalar axloqiy tarbiyani muhitdan oladilar, boshqacha qilib aytganda, bolalar suvga o'xshaydi, suv idishning shaklini olganidek, bolalar ham muhitning odob-axloqini qabul qiladilar", deydi.

Alixonto'ra Sog'uniy tarbiya xususida shunday yozadi: "Yolg'iz insonga emas, barcha jonlik mavjudotlarda ta'lim-tarbiya ta'siri ko'z oldimizda ko'rib, buning natijalari butun dunyoga tarqalib turmoqda. O'qitish-o'rgatish buyon tursin, suhbat o'zi ham, suhbatdoshlarga o't bilan suvdek tez o'tadi. Shuning uchun ham har kimga, suhbat yo'ldoshlariga qarab baho beriladi".

Darhaqiqat, nafaqat bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog'ati ham shak-shubhasiz ta'lim va tarbiya tufaylidir.

Ma'lumki, ulug' mutafakkir Abu Ali ibn Sino merosida ilm va axloq uyg'unligi masalasi alohida o'rin tutadi. Allomaning "Tadbiri manzil" risolasida tarbiya masalasi ko'proq tahlil etilgan. Xususan, "Tadbiri manzil"da inson tayyor shaxsiy sifat, odat va ko'nikmalar bilan tug'ilmasligi qayd etiladi. Bunday xususiyatlar odamning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy va o'zgalar tajribasi, avvalgi ajdodlar an'analari, ta'lim-tarbiya o'zgalarning ta'siri ostida shakllanadi. Shaxs kamolotida ijobiy fazilat va odatlarni qaror toptirish qanchalik qiyin va mushkul bo'lsa, ma'naviy qiyofaga yopishib olgan salbiy jihat va odatlardan xalos bo'lish shunchalik murakkabdir.

Alloma nazdida bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma'qul: "Bola tana bo'g'inlari barqaror bo'lgan, uning tili to'g'ri, ravon gapirish va quloqlari tinglash va o'zgalar so'zlarini qabul qilish hamda o'rganilayotgan narsaga (tabiiy) moyillik paytdan boshlab uni ilmlar va axloq-odob (asoslari)ga o'rgatib borish lozim".

Yuqoridagilardan shu narsa ma'lum bo'lmoqdaki, hamma vaqt tarbiyada butun ish nafaqat ota-onalarga, balki go'zal axloq va ilmiy salohiyatga ega bo'lgan ustoz-muallimlarning sa'y-harakatiga ham bevosita bog'liq. Bunda ishni tashkil qilish shakllarinigina emas, ayni paytda, ishlashni to'g'ri yo'lga qo'yish shartlarini bilish ham muhimdir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, ma'naviy yuksak, zamonaviy ilm va fanni egallagan, ajdodlarimizning boy ma'naviy merosiga sohib chiqqan avlodni hech qanday tashqi kuch, g'oya yoki mafkura aslo o'z ta'siriga tushira olmaydi. Bunday avlodni voyaga yetkazgan xalqning istiqboli porloq, kelajagi buyukdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida «tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-sonli qarori.
3. A.Avloniy. «Turkiy guliston yoxud axloq», «O'qituvchi» nashriyoti., T.1993 yil.
4. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri» «A.Qodiriy» nashriyoti. T. 1993 yil.
5. A.Navoiy, Asarlar. O'n besh tomlik. Uchinchi nashr. – Toshkent, G'.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1977, 29-30-betlar

O'ZBEKISTON TARIXI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

**Maxmudov Temirxon Toxirjon o'g'li,
Qo'qon Universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasida tarix fani o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston tarixi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari va zamonaviy interfaol metodlar orqali amaliy shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda "Think-Pair-Share" va vizual tahlil metodlarining o'quvchilarda tarixiy tafakkur, analitik yondashuv hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, tarixiy manbalar bilan ishlash va interfaol topshiriqlar asosida o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Maqola natijalariga ko'ra, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar o'quvchilarning tarixiy bilimni chuqur anglash va tahlil qilish kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and practical approaches to developing critical thinking skills in teaching the history of Uzbekistan through modern interactive methods. The study highlights the role of "Think-Pair-Share" and visual analysis methods in fostering students' historical thinking, analytical abilities, and independent conclusion-making skills. It also examines the mechanisms of enhancing students' cognitive activity through the use of historical sources and interactive tasks. The results indicate that the application of critical-thinking-oriented methods significantly improves students' abilities to deeply understand and analyze historical knowledge.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы и практические возможности развития критического мышления на уроках истории Узбекистана с использованием современных интерактивных методов. Рассматривается роль методов «Think-Pair-Share» и визуального анализа в формировании у учащихся исторического мышления, аналитических способностей и навыков самостоятельного вывода. Также изучаются механизмы повышения когнитивной активности учащихся посредством работы с историческими источниками и интерактивными заданиями. Результаты исследования показывают, что использование методов, направленных на развитие критического мышления, значительно повышает уровень усвоения и анализа исторических знаний.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tarixi, tanqidiy fikrlash, interfaol metodlar, "Think-Pair-Share", vizual tahlil, tarixiy manbalar, kognitiv rivojlanish, tarixiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv.

Kirish. Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ayniqsa O'zbekiston tarixi fanini o'qitishda alohida ahamiyat kasb etadi. Tarix fanining asosiy vazifasi faqat voqealarni yod oldirish emas, balki o'quvchilarda tarixiy tafakkur, tahliliy yondashuv va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Bugungi globalashuv va axborot oqimi kuchaygan davrda tarixiy ma'lumotlarni to'g'ri anglash, manbalarni tanqidiy baholash, tarixiy hodisalarga turli nuqtai nazardan yondashish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli O'zbekiston tarixi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash - bu shaxsning mavjud axborot, tarixiy voqea va manbalarga nisbatan ongli, tahliliy hamda baholovchi yondashuvi bo'lib, u orqali o'quvchi faktlarni solishtiradi, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlaydi,

turli tarixiy talqinlarni o'rganadi va mustaqil xulosaga keladi. Tarix fanida bu ayniqsa muhimdir, chunki tarix ko'pincha turli manbalar, qarama-qarshi fikrlar va murakkab siyosiy jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, Amir Temur davri, Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi yoki jadidchilik harakati kabi mavzularni o'rganishda faqat faktlarni bilish yetarli emas, balki ularni tahlil qilish zarur bo'ladi. Pedagogik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash quyidagi ko'nikmalarni shakllantiradi:

Mustaqil va erkin tarixiy fikr yuritish

Tarixiy manbalarni tahlil qilish va solishtirish

Sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash

Tarixiy voqealarga xolis baho berish

Dalillar asosida xulosa chiqarish

Turli tarixiy qarashlarga hurmat bilan yondashish

Mazkur ko'nikmalar o'quvchilarning nafaqat ta'lim jarayonida, balki fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy fikrlovchi shaxs tarixiy manipulyatsiyalarga berilmaydi, yolg'on axborotni ajrata oladi va tarixiy haqiqatni izlashga intiladi. O'zbekiston tarixi darslari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun juda qulay pedagogik maydon hisoblanadi. Chunki ushbu fan doirasida o'quvchilar siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni o'rganadilar. Bu esa ulardan faqat eslab qolish emas, balki chuqur mulohaza yuritishni talab qiladi.

Masalan:

"Amir Temur davlat boshqaruvida qanday tamoyillarga tayangan?"

"Jadidlar harakatining asosiy maqsadi nimadan iborat edi?"

"Mustamlakachilik siyosati Turkiston taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatdi?"

kabi savollar o'quvchilarni chuqur tahliliy fikrlashga undaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish odatda uch bosqich orqali amalga oshiriladi:

Chaqiriq bosqichi

Bu bosqichda o'quvchilarning mavjud tarixiy bilimlari faollashtiriladi va mavzuga qiziqish uyg'otiladi.

Anglash bosqichi

Yangi tarixiy bilimlar o'zlashtiriladi, manbalar tahlil qilinadi, tarixiy faktlar solishtiriladi.

Refleksiya bosqichi

O'quvchilar o'zlashtirgan bilimlarini qayta ko'rib chiqadi, xulosa chiqaradi va tarixiy voqealarga shaxsiy munosabat bildiradi. Bu bosqichlar orqali o'quvchilar tarixiy bilimni chuqurroq anglaydi va uni real hayot bilan bog'lashni o'rganadi. Shuningdek, tarix darslarida savol berish madaniyati muhim o'rin tutadi. Ochiq turdagi savollar o'quvchilarni izlanishga, manbalarni tekshirishga va mustaqil qaror chiqarishga undaydi. Zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interfaol metodlardan keng foydalanish zarur. Bahs-munozara, tarixiy debat, manba tahlili, rol o'ynash, guruhli loyiha ishlari kabi metodlar o'quvchilarni darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bundan tashqari, o'qituvchining pedagogik mahorati ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi tarixni shunchaki bayon qiluvchi emas, balki o'quvchini fikrlashga o'rgatuvchi rahbar bo'lishi lozim. Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash O'zbekiston tarixi fanini samarali o'qitishning muhim omili hisoblanadi. U o'quvchilarda tarixiy tafakkur, mustaqil fikrlash va ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston tarixi darslari esa bu jarayonni amalga oshirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. O'zbekiston tarixi fanini o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nazariy tushuncha bilan cheklanib qolmasdan, amaliy

faoliyat orqali shakllantirilishi zarur. Tarixiy voqealar, shaxslar va jarayonlarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar mustaqil fikr yuritish, dalillarni solishtirish va xulosa chiqarishga o'rganadilar. Quyida ushbu jarayonni tashkil etishga oid ayrim metodik misollar keltiriladi.

1-misol. Muammoli savol (Problem-Based Learning)

Savol: "Nega ayrim tarixiy shaxslar xalq qahramoni, ayrimlari esa salbiy shaxs sifatida baholanadi?"

O'quvchilar quyidagilarni muhokama qiladilar:

tarixiy davr ta'siri, siyosiy manfaatlar, manbalarning turlicha talqini, xalq xotirasi va tarixiy meros. Keyin o'qituvchi qo'shimcha savol beradi: "Bir tarixiy shaxsga turli davrlarda turlicha baho berilishi mumkinmi?" Bu savol o'quvchilarni yanada chuqurroq fikrlashga majbur qiladi. Ular oddiy "yaxshi-yomon" baholashidan chiqib, murakkab tarixiy jarayonlarni tahlil qilishga kirishadilar.

2-misol. Rol o'ynash (Role-play)

Vaziyat: "Jadidlar va konservativ kuchlar o'rtasidagi bahs" O'quvchilar quyidagi rollarga bo'linadi: jadid ziyolilari va eski usul tarafdorlari, oddiy xalq vakillari, hukumat vakillari. Har bir o'quvchi vaziyatni o'z nuqtai nazaridan himoya qiladi.

Natijada: empatiya (boshqani tushunish) rivojlanadi

tarixiy vaziyatni turli tomondan ko'rish ko'nikmasi shakllanadi

tarixiy muammolarga yechim topish qobiliyati ortadi

3-misol. Axborotni tahlil qilish

O'qituvchi bir tarixiy voqea haqida ikki xil manba beradi: biri ilmiy va ishonchli manba biri noto'g'ri yoki bir tomonlama talqin qilingan matn Masalan: Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi haqidagi ikki xil qarash.

O'quvchilarga savol beriladi: "Qaysi manba ishonchliroq va nima uchun?"

O'quvchilar: dalillarni solishtiradi manba muallifini tahlil qiladi tarixiy kontekstni tekshiradi xulosa chiqaradi. Bu esa zamonaviy axborot davrida juda muhim bo'lgan tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

4-misol. 4K modeli asosida topshiriq

Topshiriq: "Kuchli davlat barpo etishda tarixiy tajribaning o'rni qanday?"

O'quvchilar guruhda ishlaydi va: g'oya ishlab chiqadi (kreativlik) fikr almashadi (muloqot) birgalikda qaror qabul qiladi (hamkorlik) takliflarini asoslaydi (tanqidiy fikrlash) Masalan, Amir Temur davlatchiligi, jadidlar islohoti yoki mustaqillik davri tajribasi asosida tahlil olib boriladi. Bu topshiriq orqali bir vaqtning o'zida bir nechta kompetensiyalar rivojlanadi. Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash faqat nazariy tushuncha emas, balki amaliy faoliyat orqali shakllanadigan murakkab pedagogik jarayondir. O'zbekiston tarixi darslarida real tarixiy vaziyatlar, bahs-munozaralar va interfaol metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarda chuqur fikrlash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning zamonaviy metodlari Zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchining bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, qayta ishlab chiqadigan va amaliyotda qo'llay oladigan subyekt sifatida shakllanishini taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan Finlandiya modeli (Phenomenon-based Learning), Sokratik savol-javob metodi va Teskari dars modeli o'zining samaradorligi bilan ajralib turadi. Ushbu metodlar turli davr va makonlarda shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi asosiy jihat — o'quvchini mustaqil fikrlashga majbur qilishidir. Finlandiya modeli XXI asr boshlarida Finlandiyada shakllanib, 2016-yildan boshlab umumta'lim tizimiga majburiy komponent sifatida

kiritilgan. XXI asr ta'lim tizimi an'anaviy bilim berish modelidan kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o'tmoqda. Xususan, OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda zamonaviy o'quvchi uchun eng muhim ko'nikmalar sifatida tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, kommunikatsiya va kreativlik ajratib ko'rsatilgan. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli sharoitida o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish, xususan, tanqidiy fikrlashni shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston tarixi fanini o'qitishda ushbu kompetensiyaning rivojlanishi o'quvchilarda tarixiy ong, analitik tafakkur va tarixiy jarayonlarni interpretatsiya qilish qobiliyatini shakllantirish bilan bevosita bog'liqdir. Tanqidiy fikrlash (critical thinking) – bu shaxsning tarixiy va ijtimoiy hodisalarni faqat qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash hamda asoslangan xulosalar chiqarish jarayonidir. Ushbu kognitiv jarayon konstruktivistik yondashuvga asoslanib, bilimning tayyor holda berilmasdan, balki o'quvchi tomonidan faol kognitiv faoliyat orqali "qurilishi"ni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, interfaol pedagogik texnologiyalar, xususan "Think–Pair–Share" va vizual tahlil metodlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

"Think–Pair–Share" metodi: kognitiv interaktsiya modeli sifatida

"Think–Pair–Share" metodi o'quvchilarning individual kognitiv faoliyati va ijtimoiy o'zaro ta'sirini integratsiya qiluvchi interfaol o'qitish texnologiyasi hisoblanadi. Ushbu metodning nazariy asosi Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga tayanadi, ya'ni o'quvchi mustaqil va hamkorlikdagi faoliyat orqali yuqori darajadagi fikrlashga erishadi.

Metod uch bosqichli struktura asosida amalga oshiriladi: Birinchi bosqichda (Think) o'quvchi berilgan tarixiy muammo ustida individual kognitiv tahlil olib boradi. Ikkinchi bosqichda (Pair) juftlikda muloqot orqali fikrlar sintezi amalga oshiriladi. Uchinchi bosqichda (Share) esa kollektiv refleksiya asosida umumlantirilgan xulosalar taqdim etiladi. Amaliy didaktik model: Mavzu: "Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi: sabablar va oqibatlar" O'quvchilar dastlab individual ravishda tarixiy determinantlarni aniqlaydi:

harbiy-texnologik nomutanosiblik

ichki siyosiy fragmentatsiya

iqtisodiy regress

tashqi diplomatik izolyatsiya

Keyingi bosqichda juftliklar darajasida intersub'yektiv muhokama amalga oshiriladi, bunda o'quvchilar o'z pozitsiyalarini asoslaydi va alternativ nuqtai nazarlarni tahlil qiladi. Yakuniy bosqichda esa sinf miqyosida kollektiv interpretatsiya shakllanadi. Natijada o'quvchilarda tarixiy hodisalarni monokausal emas, balki polikausal tizim sifatida tahlil qilish kompetensiyasi rivojlanadi. Vizual tahlil metodi: tarixiy manbalarni interpretatsiya qilish modeli Vizual tahlil metodi tarixiy manbalar bilan ishlashga asoslangan kognitiv yondashuv bo'lib, o'quvchilarda semiotik va interpretativ tafakkurni rivojlantiradi. Ushbu metod tarixiy axborotni vizual kodlar (xarita, fotosurat, arxiv hujjati) orqali tahlil qilishni nazarda tutadi. Metodning ilmiy asosini multimodal o'qitish nazariyasi va tarixiy hermenevtika tashkil etadi, ya'ni tarixiy matn va vizual manbalarni kontekstual tahlil qilish jarayoni.

Amaliy model 1:

Mavzu: "Buxoro amirligi va Xiva xonligining hududiy transformatsiyasi (XIX asr)" O'quvchilarga tarixiy xarita taqdim etiladi va quyidagi kognitiv vazifalar qo'yiladi:

hududiy dinamika tahlili
geosiyosiy o'zgarishlar interpretatsiyasi
tashqi kuchlar ta'sirini aniqlash

Bu jarayon orqali o'quvchilar tarixiy-geografik determinatsiyani anglash kompetensiyasiga ega bo'ladi.

Amaliy model 2:

Mavzu: "Jadid matbuoti va modernizatsiya jarayonlari"

O'quvchilarga "Taraqqiy", "Sadoyi Turkiston" kabi jadid nashrlaridan fragmentlar beriladi. savollar: matnning ideologik yo'nalishi qanday? u qanday ijtimoiy muammoni aks ettiradi? tarixiy kontekstda uning funksiyasi nima? Natijada o'quvchilar tarixiy manbani faqat informatsion emas, balki ideologik struktura sifatida tahlil qilishni o'rganadilar.

Amaliy model 3:

Mavzu: "Mustaqillik davri vizual diskursi" O'quvchilarga davlat ramzlari, siyosiy jarayonlar va ijtimoiy islohotlarni aks ettiruvchi fotosuratlar beriladi. Analitik savollar: vizual material qanday tarixiy narrativni ifodalaydi? u qanday siyosiy diskursni shakllantiradi? tarixiy xotira qanday konstruksiya qilinmoqda? Bu orqali o'quvchilarda vizual tarixshunoslik (visual historiography) elementlari shakllanadi.

Xulosa

Mazkur maqolada O'zbekiston tarixi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari interfaol pedagogik yondashuvlar misolida tahlil qilindi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki bilimni mustaqil tahlil qiluvchi, interpretatsiya qiluvchi va qayta ishlab chiqadigan faol ishtirokchi sifatida shakllantirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Xususan, "Think-Pair-Share" metodi o'quvchilarda individual kognitiv faoliyatni rivojlantirish bilan birga, ijtimoiy muloqot va hamkorlik asosida bilimni konstruksiya qilish imkonini beradi. Ushbu metod orqali tarixiy jarayonlar biryoqlama yondashuvdan chiqib, ko'p omilli tizim sifatida tahlil qilinadi va o'quvchilarda sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash kompetensiyasi shakllanadi. Shuningdek, vizual tahlil metodi tarixiy manbalar (xarita, fotosurat, arxiv hujjatlari va matbuot materiallari) bilan ishlash orqali o'quvchilarda tarixiy interpretatsiya va semiotik tahlil ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa tarixni faqat matn asosida emas, balki multimodal axborot manbalari orqali anglash imkonini beradi. Umuman olganda, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan O'zbekiston tarixi darslari o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, tarixiy ongini shakllantirish hamda mustaqil ilmiy xulosa chiqarish qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchi tarixiy bilimni yodlovchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va baholovchi faol subyektga aylanadi. Shu jihatdan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar O'zbekiston tarixi fanini o'qitish sifatini oshirishda muhim didaktik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longmans.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

3. Dewey, J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath and Company.
4. Paul, R., & Elder, L. (2014). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. Pearson Education.
5. OECD (2018). The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Framework. Paris: OECD Publishing.
6. Finnish National Agency for Education (2016). Phenomenon-Based Learning in Finnish Education System. Helsinki.
7. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. New York: Longman.
8. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. Pearson Longman.
9. Ziyonet.uz – O‘zbekiston ta’lim tizimi bo‘yicha elektron resurslar bazasi.

INFORMATIKA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA UZLUKSIZ METODIK XIZMATNING ROLI

*Tuxtayev Quvonch Hamraqulovich,
Navoiy viloyati PMM katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatika (kompyuter fanlari) o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida uzluksiz metodik xizmatning tizimli ahamiyati, funksional imkoniyatlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, o‘quv dasturlarining yangilanishi va pedagogik yondashuvlarning transformatsiyasi sharoitida an’anaviy, episodik malaka oshirish shakllari yetarli emasligi asoslab berilgan. Maqolada uzluksiz metodik xizmatning asosiy tarkibiy qismlari (mentorlik, professional hamjamiyatlar, raqamli resurslar, diagnostika va reflektiv amaliyot) hamda ularning o‘qituvchi kompetensiyasiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, tizimdagi mavjud qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning strategik yo‘llari taklif qilingan. Tadqiqot natijalari informatika o‘qituvchilarining kasbiy o‘sishini barqaror, sifatli va innovatsion yo‘nalishga qaratishni maqsad qilgan metodistlar, ta’lim boshqaruvi xodimlari, oliy ta’lim muassasalari vakillari va tadqiqotchilar uchun amaliy qo‘llanma sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: informatika o‘qituvchisi, kasbiy kompetensiya, uzluksiz metodik xizmat, raqamli pedagogika, kasbiy rivojlanish, metodik hamkorlik, reflektiv amaliyot, ta’lim sifati, innovatsion ta’lim, o‘qituvchi hamjamiatlari.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt davrida informatika fani nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki algoritmik tafakkur, ma’lumotlar savodxonligi, axborot xavfsizligi va etik mas’uliyatni shakllantiruvchi strategik yo‘nalishga aylandi. Shu bois informatika o‘qituvchisidan nafaqat chuqur subject knowledge, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalar, differentsiatsiyalashgan yondashuvlar va loyihaga asoslangan ta’limni boshqarish ko‘nikmalari talab etilmoqda. Ammo texnologik landshaftning tez o‘zgaruvchanligi va pedagogik talablarning dinamik tabiati o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini bir martalik kurslar orqali saqlab qolish imkonsiz ekanligini ko‘rsatmoqda. Aynan shu nuqtada uzluksiz metodik xizmat kasbiy rivojlanishning strategik ramzi sifatida maydonga chiqadi. Ushbu maqolada ushbu xizmatning mohiyati, amalga oshirilish mexanizmlari, samaradorlik ko‘rsatkichlari va tizimli takomillashtirish yo‘llari yoritiladi.

1. INFORMATIKA O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENSIYASI: TUSHUNCHA VA TARKIBIY QISMLAR

Kasbiy kompetensiya – bu o'qituvchining o'z faoliyatida samarali natijaga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, qadriyatlar va refleksiv tajribalar majmuidir. Informatika o'qituvchisi uchun u quyidagi bloklarni o'z ichiga oladi:

Predmet kompetensiyasi: Dasturlash asoslari, ma'lumotlar bazasi, tarmoq xavfsizligi, AI asoslari, robototexnika, raqamli dizayn.

Pedagogik-didaktik kompetensiya: O'quv jarayonini loyihalashtirish, formativ baholash, inkluziv yondashuvlar, kognitiv va hissiy rivojlanishni hisobga olish.

Raqamli kompetensiya: LMS, interaktiv vositalar, kodlash muhitlari, bulutli texnologiyalar, axborot tahlili va sun'iy intellekt vositalaridan pedagogik maqsadda foydalanish.

Tadqiqot-refleksiv kompetensiya: Dars tahlili, action research, hamkasblar bilan peer review, natijalarni hujjatlashtirish va takomillashtirish.

Kasbiy-axloqiy kompetensiya: Raqamli etika, mualliflik huquqi, o'quvchi ma'lumotlarini himoya qilish, professional jamoada mas'uliyatli ishtirok.

Ushbu kompetensiyalar statik emas, balki doimiy yangilanib boruvchi tizimdir. Shuning uchun ularni faqat malaka oshirish institutlaridagi qisqa muddatli kurslar orqali emas, balki uzluksiz metodik xizmat orqali qo'llab-quvvatlash zarur.

2. UZLUKSIZ METODIK XIZMATNING MOHIYATI VA TIZIMLI AHAMIYATI

Uzluksiz metodik xizmat – bu o'qituvchining kasbiy faoliyati davomida uning bilim, ko'nikma va tajribalarini doimiy monitoring qilish, yo'naltirish, boyitish va amaliyotga tatbiq etishga ko'maklashuvchi tashkiliy-pedagogik tizim. U quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Davomiylik: Malaka oshirish bir martalik voqea emas, balki karyera davomida uzluksiz jarayon.

Amaliyotga yo'naltirilganlik: Nazariya va dars amaliyoti o'rtasidagi uzilishni bartaraf etish.

Hamkorlik va tarmoqlanish: Tajriba almashish, peer mentoring, professional learning communities (PLC).

Shaxsiylashtirilgan yondashuv: O'qituvchining boshlang'ich darajasi, ehtiyojlari va rivojlanish traektoriyasini hisobga olish.

Ma'lumotga asoslangan boshqaruv: Diagnostika, portfolio, formativ feedback va raqamli analytics orqali sifatni nazorat qilish.

Uzluksiz metodik xizmat ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilar kasbiy "burnout"ni kamaytirish, innovatsiyalarni sinfdan tashqariga olib chiqish va milliy ta'lim standartlariga moslashuvchanlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

3. METODIK XIZMATNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA AMALIY MECHANIZMLARI

Yo'nalish	Amaliy mexanizm	Kutish mumkin bo'lgan natija
Mentorlik va coaching	Tajribali o'qituvchi-yosh mutaxassis hamkorligi, dars kuzatish, post-refleksiya	Tezkor kasbiy moslashuv, xatolarni tizimli tahlil qilish
Professional hamjamiyatlar	Maktab/rahbariyatlararo metodik birlashmalar, onlayn forumlar,	Tajriba almashish, jamoaviy loyihalar, izolyatsiyani

Yo'nalish	Amaliy mexanizm	Kutish mumkin bo'lgan natija
(PLC)	Telegram/Discord kanallari	bartaraf etish
Raqamli metodik resurslar	Ochiq dars ishlanmalari, video-tutoriallar, interaktiv simulyatorlar, AI-assisted lesson planners	Vaqt tejash, standartlashtirish, individual moslashtirish imkoniyati
Diagnostika va individual rivojlanish rejasi	Kompetensiya rubrikalari, self-assessment, 360° feedback, digital portfolio	Maqsadli o'sish, progress monitoring, rag'batlantirish
Tadqiqotga asoslangan amaliyot	Lesson study, action research, micro-credentialing, dars eksperimentlari	Innovatsiyani sinovdan o'tkazish, ilmiy-pedagogik madaniyatni shakllantirish

Ushbu mexanizmlar alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda ishlaganda uzluksiz metodik xizmatning samaradorligi keskin ortadi.

4. O'ZBEKISTON KONTEKSTIDA SAMARALI MODELLAR VA TAJRIBA

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida informatika o'qituvchilarini qo'llab-quvvatlash tizimi quyidagi yo'nalishlarda rivojlanmoqda:

Ministry of Public Education (Xalq ta'limi vazirligi) va TDPU/TDTU hamkorligida yaratilgan metodik markazlar va onlayn platformalar.

IT-Park va raqamli ta'lim loyihalari doirasida o'qituvchilar uchun hackathon-style training, micro-certification va industry mentorship dasturlari.

Telegram va maxsus ta'lim portallari orqali tashkil etilgan professional hamjamiyatlar (masalan, "Informatika o'qituvchilari hamjamiyati", "CodeEdUz" va h.k.).

Sertifikatlash va karyera zinapoyasi tizimiga metodik faollik, dars portfoliosi va hamkasblar bahosini integratsiya qilish urinishlari.

Xalqaro tajriba (Finlandiya teacher networks, Singapur PLC modeli, ISTE Coaching Standards) shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli tizimlarda o'qituvchi metodik xizmatning "ob'ekti" emas, balki "sub'ekti" va "dizayneri" sifatida ishtirok etadi.

5. QIYINCHILIKLAR VA STRATEGIK YECHIMLAR

Muammo	Sabablar	Yechim taklifi
Vaqt yetishmovchiligi va dars yuklamasi	Ma'muriy ishlar, sinf o'lchami, qo'shimcha majburiyatlar	"Protected PD time" joriy etish, microlearning formati, async resurslar
Texnik infratuzilma taqchilligi	Internet, qurilmalar, LMS integratsiyasi	Bulutli yechimlar, offline paketlar, mobil-friendly platformalar, davlat-xususiy sheriklik
Motivatsiya va rag'bat tizimi zaifligi	Natijaviy baholash, kasbiy o'sish imkoniyatlarining cheklanganligi	Portfolio asosida karyera zinapoyasi, grantlar, "Innovator o'qituvchi" unvonlari
Sifat nazorati va standartlashtirish yetishmovchiligi	Subyektiv baholash, rubrikalarning noaniqligi	Kompetensiya matritsasi, peer-review tizimi, ma'lumotga asoslangan monitoring

Muammo	Sabablar	Yechim taklifi
Markazlashtirilgan boshqaruv qattiqligi	Mahalliy ehtiyojlarni hisobga olmaslik	Decentralized PLC tarmoqlari, teacher-led initiative, agile metodologiya

Uzluksiz metodik xizmatni samarali qilish uchun “top-down” va “bottom-up” yondashuvlarni uyg'unlashtirish, raqamli platformalarni pedagogik maqsadga moslashtirish va o'qituvchi ovozi tizimning markaziga qo'yish zarur.

XULOSA

Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda uzluksiz metodik xizmat shunchaki qo'shimcha yordam emas, balki ta'lim sifatini barqaror oshirishning strategik poydevoridir. U o'qituvchini texnologik yangiliklarni passiv qabul qiluvchidan faol yaratuvchiga, dars o'tkazuvchidan o'quv muhandisiga, izolyatsiyalangan mutaxassisdan hamkorlikda ishlovchi innovatorga aylantiradi.

O'zbekiston sharoitida ushbu tizimni takomillashtirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

Uzluksiz metodik xizmatni milliy ta'lim standartlari va o'qituvchi sertifikatlash tizimiga integratsiya qilish.

Raqamli metodik platformalarni yagona, ochiq va pedagogik jihatdan tasdiqlangan resurslar bazasiga aylantirish.

Maktab darajasida PLC va mentorlik tarmoqlarini rasmiylashtirish, vaqt va resurs ajratish.

O'qituvchilarning individual rivojlanish traektoriyasini raqamli portfolio va kompetensiya matritsalarini orqali monitoring qilish.

Ta'lim muassasalari, IT-sanoat, oliy ta'lim va xalqaro tashkilotlar o'rtasida uch tomonlama hamkorlik modelini yo'lga qo'yish.

Kelajak sinflari bugungi informatika o'qituvchilarining qo'lida shakllanmoqda. Ularni nafaqat dasturlash tillarini, balki insoniyatning raqamli kelajagini mas'uliyat bilan qurish madaniyatini o'rgatish – uzluksiz metodik xizmatning oliy maqsadidir.

O'QUVCHILARDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYA FANINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

*Turayeva Xusnora Ixtiyorovna,
Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi metodisti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishda Tarbiya fanining didaktik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Tarbiya fanining mazmuni, metodlari va shakllari orqali o'quvchilarda ijtimoiy, kommunikativ va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida samarali usullar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya fani, hayotiy ko'nikmalar, kompetensiya, didaktika, interfaol metodlar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически обосновываются дидактические возможности предмета «Воспитание» в формировании и развитии жизненных навыков у учащихся общеобразовательных школ. Анализируются вопросы развития социальных, коммуникативных и личностных компетенций учащихся посредством содержания, методов и форм преподавания

данного предмета. Также предлагаются эффективные подходы на основе современных педагогических концепций.

Ключевые слова: предмет «Воспитание», жизненные навыки, компетенция, дидактика, интерактивные методы, личностно-ориентированное обучение.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical substantiation of the didactic opportunities of the "Education" subject in the formation and development of life skills among secondary school students. It analyzes the development of students' social, communicative, and personal competencies through the content, methods, and forms of teaching this subject. In addition, effective approaches based on modern pedagogical paradigms are proposed.

Keywords: education subject, life skills, competence, didactics, interactive methods, learner-centered education.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Endilikda o'quvchilarga faqat nazariy bilim berish yetarli bo'lmay, ularni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlash, mustaqil fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Shu bois hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi pedagogika nazariyasi va amaliyotining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Hayotiy ko'nikmalar tushunchasi shaxsning kundalik hayotda samarali faoliyat yuritishi, muammoli vaziyatlarni hal etishi, muloqot o'rnatishi va ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatiga, balki ularning shaxs sifatida kamol topishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi.

Umumta'lim maktablarida o'qitiladigan Tarbiya fani aynan o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, ma'naviy-axloqiy kamoloti va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim fanlardan biridir. Mazkur fan o'z mazmuni bilan o'quvchilarda qadriyatlar tizimini shakllantirish, ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash va shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Shu sababli, uning didaktik imkoniyatlarini chuqur o'rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogika fanida didaktik imkoniyatlar tushunchasi ta'lim jarayonining maqsad, mazmun, metod va vositalari orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini samarali shakllantirish imkoniyatlarini anglatadi. Tarbiya fanining didaktik imkoniyatlari esa ayniqsa hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida keng namoyon bo'ladi. Chunki ushbu fan bevosita hayotiy vaziyatlar, axloqiy tanlovlar va ijtimoiy tajribalarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va aksiologik yondashuvlar tarbiya fanini o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarning bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Aksiologik yondashuv esa qadriyatlar tizimini shakllantirish orqali o'quvchilarning hayotiy qarashlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tarbiya fanini o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirish va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlar tahlili, bahs-munozaralar,

rolli o'yinlar kabi metodlar o'quvchilarda real hayotga yaqin tajriba hosil qiladi. Bu esa ularning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, amaliyotda Tarbiya fanining mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayotganligi kuzatilmoqda. Dars jarayonida ko'pincha nazariy ma'lumotlarga ortiqcha urg'u berilib, amaliy mashg'ulotlar yetarli darajada tashkil etilmayapti. Bu esa o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

Mazkur jarayonda tarbiya fanining didaktik imkoniyatlarini kengligini ko'rishimiz mumkin. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda mazkur fan imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Misol uchun Refleksiya orqali o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantirishni ko'rib chiqadigan bo'lsak;

Misol: Dars oxirida o'quvchilardan "Bugun nimani o'rgandingiz?" yoki "Qaysi xatoni tushundingiz?" degan savollarga yozma javob olish.

Refleksiya bosqichining didaktik tuzilmasi (jadval)

Bosqich	Mazmuni	O'qituvchi faoliyati	O'quvchi faoliyati	Natija
1. Anglash	O'rganilgan mavzuni esga olish	Savollar beradi ("Nimani o'rgandingiz?")	O'z bilimini qayta ko'rib chiqadi	Bilimlarni faollashtirish
2. Tahlil	O'z faoliyatini baholash	Yo'naltiruvchi savollar beradi	Xatolarini aniqlaydi	Tanqidiy fikrlash rivojlanadi
3. Baholash	Natijani aniqlash	Mezonga asoslangan baholashni tashkil etadi	O'zini baholaydi	O'z-o'zini nazorat qilish shakllanadi
4. Xulosa	Umumiy natija chiqarish	Yakuniy fikrlarni umumlashtiradi	Xulosa chiqaradi	Bilim mustahkamlanadi
5. Rejalashtirish	Kelgusidagi faoliyatni belgilash	Tavsiyalar beradi	O'z ustida ishlash rejasini tuzadi	O'zini rivojlantirish ko'nikmasi shakllanadi

Didaktik imkoniyat: jadvaldan aks etganidek, bolada o'z faoliyatini tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmasi shakllanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi - tarbiya fanining didaktik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash va ularning o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rnini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada mazkur jarayonni samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda

tutilgan. Natijada, tarbiya fanining didaktik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, mustaqil fikrlashi va hayotga tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim tizimining sifatini yuksaltirish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadigan barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Куронов М. Қ. Педагогика назарияси ва тарихи. Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – 320 б.
2. G.B. Saidnazarova. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. 60220300 – Tarix (Islom tarixi va manbashunosligi) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma . Buxoro-2024.
3. OECD. Future of Education and Skills 2030. Paris: OECD Publishing, 2020.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO, G.B. Saidnazarova. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. 60220300 – Tarix (Islom tarixi va manbashunosligi) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma . Buxoro-2024.
5. B. X. Xodjayev. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent. Sano-standart, 2017.

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNING PEDAGOGIK PARADIGMASI VA UNING EVOLYUTSION TARAQQIYOTI

*Hamdamova Ra'no G'ayratovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti*

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston ta'lim tizimidagi inklyuziv yondashuvning shakllanish bosqichlari, pedagogik paradigmalarining almashinuvi va sohadagi islohotlarning mazmuni tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limda uchraydigan muammolar va inklyuziv sinflardagi asosiy to'siqlar, o'quvchilar bilan ishlash haqida ma'lumotlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, nuqson, deffektologiya, alohida ta'lim ehtiyojlari, bola huquqi

Abstract. The article analyzes the stages of the formation of an inclusive approach in the education system of Uzbekistan, the change of pedagogical paradigms and the content of reforms in the field. The problems encountered in inclusive education and the main obstacles in inclusive classes, information on working with students are substantiated.

Keywords: Inclusive education, defectology, special educational needs, child rights

Аннотация. В статье анализируются этапы формирования инклюзивного подхода в системе образования Узбекистана, изменение педагогических парадигм и содержание реформ в этой области. Обосновываются проблемы, возникающие в инклюзивном образовании, и основные препятствия в инклюзивных классах, а также информация о работе с учащимися.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дефектология, особые образовательные потребности, права ребенка

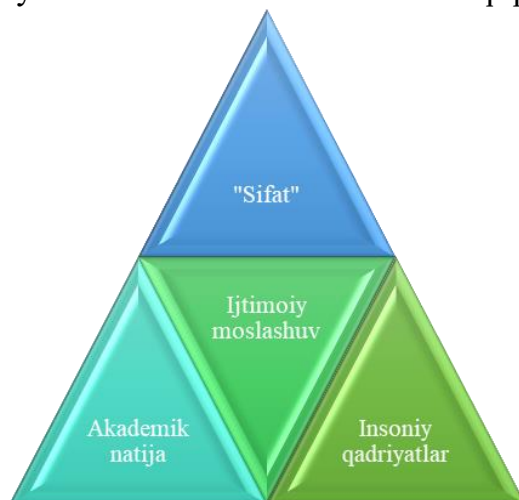
Inklyuziv ta'lim — bu shunchaki imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim maktablariga jalb qilish emas, balki butun ta'lim tizimini har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirish jarayonidir. O'zbekistonda ushbu yo'nalishda ham so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida qaralmoqada. Jumladan, inklyuziv ta'limning huquqiy poydevorini O'zbekiston Respublikasining

Konstitutsiyasi 50-moddasida davlat alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim va tarbiyani ta'minlashi qat'iy belgilab qo'yildi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 20-moddasida ilk bor "Inklyuziv ta'lim" tushunchasi kiritildi. Bu bilan har bir bolaning umumta'lim maktablarida o'qish huquqi qonuniy kafolatlandi. "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunda ta'lim jarayonida kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik va ochiq ta'lim tizimini yaratish majburiyatini yukladi. Prezidentimiz tomonidan 2020-yil 13-oktyabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari asosida 2020-2025-yillar davomida inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlar tayyorlandi, qayta tayyorlandi va malakasi oshirildi, inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirildi, inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi, ular maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlandi. Faqatgina hujjatlarda emas balki tizimda ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Respublika bo'ylab yuzlab umumta'lim maktablarida maxsus inklyuziv sinflar tashkil etildi. Inklyuziv sinflarda o'qituvchiga ko'maklashuvchi, bola bilan individual ishlovchi yordamchi pedagog shtatlari joriy etildi. Yangi qurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan maktablarda majburiy tartibda panduslar, keng eshiklar va maxsus sanitariya nuqtalari qurilmoqda. Ko'zi ojiz bolalar uchun Brayl alifbosidagi darsliklar va eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun videodarslar formati kengaytirildi. Oliy o'quv yurtlarida, masalan, Nizomiy nomidagi TDPU nafaqat defektologlar, balki barcha bo'lajak o'qituvchilar uchun "Inklyuziv ta'lim" moduli majburiy fan sifatida kiritildi.

Jamiyatda "defektologik" yondashuvdan "inklyuziv" yondashuvga o'tish shunchaki ta'limiy o'zgarish emas, balki inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan tub burilishdir. Eski "defektologik" yondashuv bolani uning "nuqsoni" orqali ko'rgan. Bu esa ularni jamiyatdan ajratilgan muassasalarda o'qitishga sabab bo'lgan. Inklyuziv yondashuvda bola nuqsoni bor shaxs emas, balki huquqi bor shaxs deb tan olinadi. Eski tizimda bolaga nisbatan "nogiron", "ko'zi ojiz" yoki "kar" kabi yorliqlar birinchi o'ringa chiqarilgan. Inklyuziv yondashuvda "nogiron bola" emas, "nogironligi bo'lgan bola" deb munosabat qilinadi. Bu shuni anglatadiki, birinchi navbatda unga BOLA sifatida, uning ham qiziqishlari, orzulari, xarakteri borligi, nogironlik esa uning shaxsiyatining faqat bir qismi, xolos. "Nuqsoni bor shaxs" tushunchasi muammoni bolaning ichidan qidiradi. "Huquqi bor shaxs" tushunchasi esa muammoni muhitdan qidiradi. Masalan, agar aravachadagi bola maktabning ikkinchi qavatiga chiqa olmasa, defektologik yondashuv buni bolaning "yura olmasligi" ya'ni nuqsoni deb ko'radi. Inklyuziv yondashuv esa buni maktabda "lift yoki pandus yo'qligi"ligi bola huquqning buzilishi deb baholaydi. Ya'ni, nuqson bolada emas, binoning arxitekturasida deb hisoblaydi. Bola huquqi bor shaxs sifatida tan olinganda, unga beriladigan ta'lim hayriya emas, balki majburiyatga aylanadi. Bola o'z mahallasidagi maktabda, tengdoshlari bilan o'qishga haqli. Davlat va maktab bolaning ehtiyojiga qarab o'quv dasturi va bino sharoitini o'zgartirib berishga majbur. Bola jamiyatdan ajratilmasligi, aksincha uning bir qismi bo'lishi shart. Keyingi yillarda tizim bolaga moslashishi tamoyili ustuvorlik qila boshladi. Bugungi kunda O'zbekistonda yuzlab umumta'lim maktablarida inklyuziv sinflar tashkil etildi va maxsus pedagoglar shtati joriy qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, paradigmaning o'zgarishi faqat huquqiy hujjatlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Inklyuziv ta'limda asosiy to'siqlar o'qituvchilarning pedagogik tayyorgarliklari, psixologik to'siqlar, hududlardagi infratuzilma bir xil darajada emas. Umumta'lim maktabi o'qituvchilari kognitiv yoki jismoniy nuqsoni bor bolalar bilan ishlashda metodik qiyinchiliklarga duch kelishadi. Jamiyatda va ota-onalar orasida "inklyuziv sinf ta'lim sifatini tushiradi" degan noto'g'ri stereotiplarni olib tashlash lozim. Ota-onalarning xavotiri ko'pincha quyidagi noto'g'ri tasavvurlarga asoslanadi. "O'qituvchi bor vaqtini faqat bitta bolaga sarflaydi". To'g'ri tashkil etilgan inklyuziyada o'qituvchi bilan birga tyutor (yordamchi) ishlaydi. Bu o'qituvchining asosiy e'tiborini sinfga qaratishiga imkon beradi. Xulq-atvorida muammosi bor bola bilan maxsus pedagog yoki psixolog alohida ishlaydi. Intizom bolaning nuqsoniga emas, balki o'qituvchining sinfni boshqarish mahoratiga bog'liq.

Zamonaviy dunyoda ta'lim sifati — bu bolani haqiqiy hayotga tayyorlashdir.

Haqiqiy "Sifat" tushunchasi inklyuziv ta'lim kontekstida faqat akademik ko'rsatkichlar bilan emas, balki bolaning jamiyatga tayyorlik darajasi bilan o'lchanadi. "Ta'lim sifati tushadi" degan qo'rquv — bu o'zgarishlardan qo'rqishdir. To'g'ri yo'lga qo'yilgan inklyuziya barcha o'quvchilar uchun "akademik bilim + ijtimoiy intellekt" formulasini taqdim etadi.

Bolani huquqi bor shaxs deb tan olish — bu jamiyatning o'zini sog'lomlashtirish jarayonidir. Zero, inklyuziya faqat alohida ehtiyojli bolalar uchun emas, balki barcha uchun adolatli va bag'rikeng dunyo qurish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
4. Muminova L.R., Shomaxmudova R.Sh. "Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot". O'quv qo'llanma. – T.: 2019.
5. Nurmuhamedova L.Sh. "Maxsus ta'lim pedagogikasi va inklyuziya". – T.: "Fan", 2021.
6. Axmedova M.T. "Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish". – T.: Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2022.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

*Akatova Guzal Baxodirovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi bosh mutaxassisi, Buxoro xalqaro
universiteti magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasbiy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning o'rni, ulardan samarali foydalanish mexanizmlari va pedagoglar kompetentligini shakllantirishdagi ta'siri yoritilgan. Hamda innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirishi, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishi, interaktiv metodlar esa pedagog kasbiy kompetentligini samarali shakllantirishi to'g'risida so'z yuritilgan. Shu bilan birga, zamonaviy texnologik vositalar, raqamli platformalar, masofaviy va interfaol metodlar yordamida kasbiy bilimlarni egallash jarayonining samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetentlik, innovatsiya, innovatsion texnologiyalar, raqamli platformalar, interfaol metodlar, **axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi, metodik kompetensiya.**

Annotation. This article covers the role of innovative technologies in the process of professional education, the mechanisms of their effective use and the impact on the formation of competency of educators. The article also discusses how innovative technologies can increase teachers' motivation, develop professional competence, and how interactive methods can effectively form pedagogical professional competence. At the same time, the effectiveness of the process of acquiring professional knowledge is analyzed using modern technological tools, digital platforms, remote and interactive methods.

Keywords: professional competence, innovation, innovative technologies, digital platforms, interactive methods, information and communication competence, methodological competence.

Аннотация. В статье рассматривается роль инновационных технологий в профессиональном образовании, механизмы их эффективного использования и их влияние на формирование компетенций педагогов. Также обсуждалось, как инновационные технологии могут повысить мотивацию учителей, развить профессиональную компетентность, а интерактивные методы могут эффективно формировать профессиональную компетентность педагогов. При этом анализируется эффективность процесса приобретения профессиональных знаний с помощью современных технологических средств, цифровых платформ, дистанционных и интерактивных методов.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, инновации, инновационные технологии, цифровые платформы, интерактивные методы, информационно-коммуникационная компетентность, методическая компетентность.

Kirish. Zamonaviy dunyo ta'limi jadal raqamlashtirilayotgan davrda ta'limning mazmuni, shakli va natijalari texnologiyalarning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lmoqda. Ta'lim orqali yangi avlodni jahonning raqobatbardosh bo'lgan, ijodkor va tanqidiy tafakkurga ega kadrlar qilib tarbiyalash har bir davlatning strategik maqsadlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'limni modernizatsiya qilish, yoshlarni malaka va kompetensiyalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga alohida e'tibor

qaratmoqda. Prezidentimizning ta'kidlashicha, "ta'lim - bu jamiyatning eng muhim investitsiyasi" bo'lib, yoshlarimizni zamonaviy kasb-hunarlar va xalqaro standartlarga mos kompetentlik bilan ta'minlash zarurati mavjud.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ta'lim sohasida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni, shuningdek, innovatsion texnologiyalar orqali ta'lim jarayonini takomillashtirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari qatorida belgilaydi. Shunga ko'ra, ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar yordamida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning kontseptual asoslari, amaliy usullari, metodik va strategik yechimlari hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kasbiy kompetentlik - bu shaxsning kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, axloqiy-ijtimoiy va kreativ qobiliyatlarning majmui hisoblanadi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish orqali talabalarda amaliy bilimlar ortadi, murakkab vazifalarni yechish, ijodkorlik, axborot texnologiyalarini hayotiy kontekstlarda qo'llash kabi ko'nikmalar rivojlanadi. Innovatsion texnologiyalar bunday kompetensiyalarni yuzaga chiqarishda muhim vosita hisoblanadi, chunki ular o'quv jarayonini individualizatsiya, real va virtual muhitlarda integratsiya va o'zaro faol ta'limga yo'naltiradi.

"Innovatsiya" so'zi lotincha *innovatio* — "yangilanish" degan ma'noni anglatadi. Pedagogik faoliyatda innovatsion texnologiyalar deganda, o'qitish jarayonining sifatini oshirish, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni faollashtirish, o'zlashtirish samaradorligini kuchaytirish maqsadida yangi g'oya, metod, vosita yoki shakllarni joriy etish tushuniladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining roli bilim berish, shaxsiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirish sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday yuksak vazifalarni muvaffaqiyatli ado etish uchun pedagogda zarur kasbiy kompetentlik shakllangan bo'lishi shart. A.V.Xutorskiy "kompetentlik – faqat bilim emas, balki ularni hayotiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatidir."deb, ta'kidlaydi. Shu sababli, kompetent yondashuvga asoslangan ta'lim tizimi pedagoglarda amaliy bilim va ko'nikmalarni, mustaqil fikrlashni, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Innovatsion texnologiyalar deganda raqamli platformalar, multimedia vositalari, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, masofaviy ta'lim tizimlari, interaktiv metodlar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va boshqa zamonaviy vositalarni tushunamiz. Mazkur vositalar orqali o'quvchilarda bilimlarni egallash, amaliy mashg'ulotlarni bajarish, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Pedagoglarning kasbiy kompetentliklari va ularni rivojlantirish masalalari bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlar pedagogika sohasidagi tadqiqotlarning ko'p qismini tashkil etadi. Jumladan, N.Kuzmina, E. Rodjers va D.Forilar o'z asarlarida innovatsiya va ta'limga innavatsion yondashuvga nisbatan o'z fikrlarini keng doirada mulohaza qilib o'tganlar. Innovatsion talimdan foydalangan holda o'qituvchilar va o'quvchilar jamoalarini qulay ta'lim berish muhitini yarata olish hamda innovatsion texnologiyalar orqali pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish to'g'risida ma'lumotlar berib o'tishgan.

Innovatsiyalar o'qituvchining kasbiy kompetentligini quyidagi yo'nalishlarda rivojlantiradi:

- **Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi** – raqamli vositalar va onlayn platformalardan samarali foydalanish;

- **Metodik kompetensiya** – innovatsion metodlarni tanlash, moslashtirish va amaliyotda qo'llash;

- **Kommunikativ kompetensiya** – interaktiv muloqot, jamoaviy hamkorlikni tashkil etish;

- **Refleksiv kompetensiya** – o'z faoliyatini baholash, tahlil qilish va takomillashtirish.

O'qituvchi innovatsion vositalardan foydalanishga tayyor, ularni puxta egallagan, interfaol metodikani bilgan bo'lsa, o'quv jarayoni samarali kechadi. Shu bilan birga, o'quv dasturlarida kasbiy amaliyot, muammoli topshiriqlar, raqamli ta'lim muhitiga mos kontent bo'lishi zarur.

Innovatsion texnologiyalar orqali kasbiy kompetentlikni shakllantirish usullari

1. Raqamli va interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish. Raqamli ta'lim platformalari (masalan, Learning Management Systemlar, virtual laboratoriyalar) orqali talabalarga mustaqil o'rganish imkoniyatlari yaratiladi.

2. Simulyatsiya va virtual reallik (VR) texnologiyalari. Simulyatsiya va VR texnologiyalaridan foydalanish murakkab kasbiy vazifalarni xavfsiz virtual muhitda mashq qilish imkonini beradi. Masalan, kasbga oid amaliyotlar tibbiyot, muhandislik yoki texnologiya yo'nalishlarida virtual modellar yordamida samarali o'qitishni ta'minlaydi.

- 3 Projekt asosida ta'lim va hamkorlikli yondashuvlar. Projekt asosida ta'lim (Project-based learning) talabalarni real kasbiy muammolarni aniqlash va yechish bo'yicha faoliyatga yo'naltiradi. Bu yondashuv innovatsion texnologiyalar bilan qo'llab-quvvatlangan holda murakkab analitik ko'nikmalarni shakllantiradi.

4. Bulutli xizmatlar va onlayn hamkorlik. Bulutli xizmatlar — talabalarga hamkorlikda ishlash, o'quv resurslarini saqlash va fikr almashish imkoniyatlarini beradi. Bulutli vositalar yordamida talabalar jamoadagi rolini anglab, o'zaro aloqada bo'lish orqali professional kompetentlikni mustahkamlaydi.

Innovatsion texnologiyalar tatbiqi bo'yicha xalqaro va milliy tajriba. Milliy kontekstda, O'zbekistonda ham o'qituvchilarning malakasini oshirish va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish bo'yicha tizimli choralar ko'rilmoqda. Xususan, o'qituvchilar attestatsiyasi va yangi sertifikatlash tizimlari raqamlashtirilmoqda, bu esa pedagoglarning kasbiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Innovatsion texnologiyalar qo'llaniladigan ta'lim metodlarini tatbiq etishdagi qiyinchiliklar

- **Infrastruktura yetishmovchiligi:** Raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish uchun maktab va oliy ta'lim muassasalarida yetarli texnik baza talab etiladi.

- **Pedagoglarning tayyorgarligi:** Pedagoglar innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llay olishlari uchun maxsus malaka oshirish kurslari zarur.

- **Kadrlarni motivatsiya qilish:** Ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish uchun pedagoglarni rag'batlantirish mexanizmlari takomillashtirilishi lozim.

Muhokama. Pedagoglardagi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga bir nechta usullarni tavsiya qilamiz:

- Loyihaviy ta'lim usuli. O'qituvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, ularni muammoli vaziyatlar asosida turli loyihalarni ishlab chiqishga yo'naltirish;

- Portfolio metodi. Pedagoglarning o'z shaxsiy yutuqlari, ijodiy ishlarini portfolioga yig'ib borishi reflektiv yondashuvni shakllantiradi, o'z ustida ishlashiga turtki beradi.

- Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni maqsad qilgan, AKT, dizayn, ishlab chiqarish texnologiyalari va boshqada malaka oshirishga yo'naltirilgan seminar-treninglar, vebinarlar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, bugungi ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar kasbiy kompetentlikni shakllantirishda ajralmas vositaga aylangan. Raqamli platformalar, virtual muhitlar, interaktiv metodlar va bulutli xizmatlardan foydalangan holda pedagoglarning bilim, ko'nikma va kompetentlik darajalarini yuqori darajada rivojlantirish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha strategik qarashlari va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning mazmuni ta'lim jarayonida innovatsiyalarni qo'llashni rag'batlantiradi. Ularning samarali tatbiqi ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va milliy iqtisodiyotning global bozorga moslashishiga xizmat qiladi.

Pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish o'qituvchining shu bilan birga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillardandir. Bugungi kunda mamlakatimizda bu yo'nalishda keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Shuning uchun, pedagogika ta'lim muassasalari zamonaviy texnologiyalarni chuqur egallagan, ijodiy va innovatsion fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan texnologiya o'qituvchilarini tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi 2020 yil 23 sentabr O'RQ 637 – sonli Qarori / www.Lex.uz
2. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.– Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. G'ofurov M., Rasulov A. Kasbiy ta'limda innovatsion texnologiyalar.– Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
4. Qodirova M.M. Talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining roli // Pedagogik ta'lim jurnali.– 2023.
5. Karimov B.Q. Kasbiy ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning samaradorligi.– Jizzax: JPI, 2022.
6. Ochilova G.O., Akbarova S.SH. Kasbiy kompetentlik Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2022.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

**Saidova Saida Zoyir qizi,
Navoiy viloyat Pedagogik mahorat markazi metodisti, Buxoro Xalqaro
Universiteti magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati, uning tarkibiy qismlari hamda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan samarali usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, kommunikativ madaniyatni shakllantirish orqali pedagogning kasbiy kompetentligini oshirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ madaniyat, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, pedagogik kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi.

Abstract. This article analyzes the pedagogical importance of developing communicative culture in future teachers, its components, and effective methods used in

the educational process. It also discusses the issues of increasing the professional competence of a teacher through the formation of communicative culture.

Keywords: communicative culture, pedagogical dialogue, speech culture, pedagogical competence, future teacher.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое значение развития коммуникативной культуры у будущих учителей, её компоненты и эффективные методы, используемые в образовательном процессе. Также рассматриваются вопросы повышения профессиональной компетентности учителя посредством формирования коммуникативной культуры.

Ключевые слова: коммуникативная культура, педагогический диалог, речевая культура, педагогическая компетентность, будущий учитель.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi pedagogdan nafaqat chuqur bilim va kasbiy malakani, balki yuqori darajadagi muloqot madaniyatini ham talab qiladi. O'qituvchi o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishi, ularning fikrlarini tinglashi, pedagogik jarayonda ijobiy psixologik muhit yaratishi zarur. Shu sababli pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kommunikativ madaniyat pedagogning kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi. U o'qituvchining nutq madaniyati, muloqot etikasi, tinglash qobiliyati va o'quvchilar bilan samarali hamkorlik qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar pedagogik jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni mohiyatan muloqotga asoslangan jarayondir.

O'qituvchi va o'quvchi, o'qituvchi va ota-ona, o'qituvchi va jamiyat o'rtasidagi samarali muloqot ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois pedagogning kommunikativ madaniyati zamonaviy pedagogikaning muhim komponentlaridan biri sanaladi. Raqamli davr, axborot oqimining ortishi, o'quvchi psixologiyasidagi o'zgarishlar o'qituvchidan yangicha yondashuv va yuqori darajada muloqot madaniyatini talab qilmoqda. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat ma'lumot beruvchi, balki kommunikatsiya jarayonini boshqaruvchi, o'quvchilar bilan konstruktiv suhbatlar tashkil etuvchi, o'quv muhitida ijobiy psixologik atmosfera yaratib beruvchi shaxs sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli, kommunikativ madaniyatni shakllantirish va takomillashtirish bugungi ta'lim jarayonining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

1. O'qituvchining kommunikativ madaniyati tushunchasi (kengaytirilgan variant)
O'qituvchining kommunikativ madaniyati — bu o'quvchi bilan ijobiy, samarali va maqsadga yo'naltirilgan muloqot olib borish qobiliyati, nutq madaniyati, empatiya, pedagogik etika, shaffoflik, bag'rikenglik hamda interfaol kommunikatsiya texnikalarini bilish va ularni amaliyotga samarali qo'llay olishdan iborat murakkab pedagogik kompetensiyadir. Mazkur tushuncha o'qituvchining kasbiy mahorati, psixologik savodxonligi va muloqot uslubini ifodalaydi. Kommunikativ madaniyatning yuqori darajada bo'lishi o'quv jarayonining sifatli tashkil etilishiga, sinfda sog'lom psixologik muhit yaratishga hamda o'quvchilarni faollashtirishga xizmat qiladi. O'qituvchining kommunikativ madaniyati quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1.1. Nutq madaniyati: O'qituvchining nutqi aniq, ravon, tushunarli, grammatik jihatdan to'g'ri hamda emotsional nazorat qilingan bo'lishi zarur. To'g'ri nutq o'quvchi ongiga ta'sir ko'rsatadi, dars jarayonida e'tibor va motivatsiyani oshiradi. Nutq madaniyati, shuningdek, to'g'ri talaffuz, mantiqli bayon, ovoz balandligining me'yoriga rioya qilish va o'z fikrini tizimli yetkazish kabi jihatlarni ham qamrab oladi.

1.2. Muloqot texnikalari: Bu o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqot olib borishi uchun qo'llaydigan pedagogik texnologiyalar yig'indisidir.

Unga:

- faol tinglash,
- savol berish va savollarga to'g'ri javob qaytarish,
- izoh berish va mulohazalarni aniqlashtirish,
- bahs-munozaralarni boshqarish,
- o'quvchilarni fikr bildirishga yo'naltirish kiradi. To'g'ri tanlangan muloqot texnikasi darsda faollikni oshiradi va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi.

1.3. Pedagogik etika: Pedagogik etika o'qituvchining kasbiy qadriyatlarini ifodalaydi.

Unda:

- o'quvchiga nisbatan hurmat,
- xolislik,
- adolat,
- mas'uliyat,
- axloqiy me'yorlarga sodiqlik kabi fazilatlar mujassam bo'ladi.

Pedagogik etika o'qituvchining nutqi, harakati va munosabatida namoyon bo'lib, o'quvchi bilan sog'lom ishonch asosida samarali aloqaning shakllanishiga yordam beradi.

1.4. Emotsional intellekt

O'qituvchining emotsional intellekti — bu o'quvchi holatini his qilish, tushunish, o'z his-tuyg'ularini boshqara olish va muammoni yumshoq tarzda hal qilish qobiliyatidir. Emotsional intellekti rivojlangan o'qituvchi:

- konfliktlarni bostiradi,
- o'quvchilarni ruhlantira oladi,
- stress vaziyatlarida to'g'ri qaror qabul qiladi,
- dars jarayonida qulay psixologik iqlim yaratadi.

1.5. Raqamli kommunikatsiya ko'nikmalari

Raqamli davrda o'qituvchining kommunikativ madaniyati internet va texnologiyalar orqali muloqot qilish mahoratini ham o'z ichiga oladi.

Jumlaga:

- onlayn platformalarda muloqot qilish,
- masofaviy ta'lim vositalaridan foydalanish,
- digital etikaga amal qilish,
- o'quvchi va ota-onalar bilan virtual aloqani samarali yo'lga qo'yish kiradi. Bu ko'nikmalar zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan.

2. Kommunikativ madaniyatning ta'lim jarayonidagi o'rni (kengaytirilgan variant)

Ta'lim jarayoni samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik muloqotning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida sog'lom, samarali va madaniyatli muloqot shakllanmagan holatda ta'lim jarayonida qator muammolar vujudga kelishi mumkin. Jumladan:

- **o'quvchi motivatsiyasi pasayadi**, bilim olishga qiziqish so'nadi;
- **darslarda faollik susayadi**, o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda eta olmaydi;
- **o'zaro tushunmovchiliklar kuchayadi**, sinfda psixologik ziddiyatlar yuzaga keladi;

- dars jarayonida noqulay muhit shakllanib, o'qituvchi–o'quvchi munosabatlari sovuqlashadi.

Aksincha, o'qituvchining kommunikativ madaniyati yuqori bo'lsa va pedagogik muloqot mazmunan to'g'ri yo'lga qo'yilsa, quyidagi ijobiy natijalarga erishiladi:

- **o'quvchi darsga qiziqadi**, bilim olishga bo'lgan ichki motivatsiya kuchayadi;
 - **sinfda sog'lom psixologik iqlim shakllanadi**, o'quvchilar o'zlarini erkin va qulay his qiladi;
 - **ta'lim samaradorligi oshadi**, o'quvchilar mavzuni chuqurroq o'zlashtiradi;
 - **ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar** — hamkorlik, tinglash, fikr bildirish, bahs madaniyati rivojlanadi
- Bugungi kunda zamonaviy o'quvchi shunchaki axborotni tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ta'lim jarayoniga kirishadi. Ular interfaol metodlar orqali o'rganishga, muloqot qilishga, o'z fikrini asoslashga moyil. Shu sababli o'qituvchi o'z nutq texnikasi, muloqot uslubi, pedagogik etikasi va psixologik yondashuvini doimo takomillashtirib borishi zarur. Samarali kommunikatsiya nafaqat o'quv jarayonini yengillashtiradi, balki o'quvchi shaxsining rivojlanishiga, uning o'z-o'zini anglashiga va ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishiga ham xizmat qiladi. Shu bois kommunikativ madaniyat nafaqat pedagogning kasbiy kompetensiyasi, balki ta'limning sifat ko'rsatkichi sifatida ham baholanadi.

3. O'qituvchining kommunikativ madaniyatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar

Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan nafaqat o'z fanini chuqur bilishni, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot olib borishni ham talab qiladi. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bugungi kunda o'quvchilar bilan ishlash, ularning ichki dunyosini anglash va individual yondashuv ko'rsatish pedagogning muhim vazifasiga aylangan. Shu bois o'qituvchining kommunikativ madaniyatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar tobora kengayib bormoqda. Ulardan eng asosiylari quyidagilardan iborat:

3.1. Empatik yondashuv .

Hozirgi o'quvchilar psixologik jihatdan turlicha bo'lib, ularning individual ehtiyojlari va hissiy holatlari ham bir-biridan farq qiladi. O'qituvchi har bir o'quvchini tushunishi, uning fikri va his-tuyg'ularini inobatga olishi, shuningdek, o'quvchi bilan konstruktiv muloqot qurishi zarur. Empatik yondashuv sinfda ishonchli atmosfera yaratadi, o'quvchilarni o'zini erkin ifoda etishga undaydi.

3.2. Interfaol muloqot texnologiyalarini bilish.

Ta'lim jarayonini faollashtirish o'qituvchidan zamonaviy kommunikatsiya vositalari va metodlarini bilishni talab qiladi. Bunga:

- “Aqliy hujum”,
- “Debat”,
- “Rol o'ynash”,
- “Muammoli vaziyat yaratish”,
- Guruhlarda ishlash kabi metodlar kiradi.

Bunday usullar o'quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi, muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantiradi va o'zaro hurmatga asoslangan o'quv muhitini yaratadi.

3.3. Raqamli kommunikatsiya madaniyati.

Raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchi nafaqat an'anaviy muloqotni, balki onlayn asosidagi muloqotni ham puxta o'zlashtirishi lozim. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- virtual platformalarda muloqot,
- masofaviy darslar vaqtida aniq va tushunarli ko'rsatmalar berish,
- elektron kundaliklar va onlayn chatlar orqali odobli yozishmalar olib borish,

- digital etikaga rioya qilish.

O'qituvchining raqamli savodxonligi uning kommunikativ kompetensiyasi bilan bevosita bog'liq.

3.4. Konfliktlarni boshqarish ko'nikmasi

Sinf jamoasi ichida turli fikrlar to'qnashuvi, o'quvchilar orasida kelishmovchiliklar yoki o'quvchi–o'qituvchi o'rtasida tushunmovchiliklar bo'lishi tabiiy. Zamonaviy o'qituvchi bunday vaziyatlarda:

- muammoni xolis baholay olishi,
- yumshoq muloqot strategiyasidan foydalanishi,
- o'quvchini ayblamagan holda vaziyatni tahlil qilishi,
- kelishuvga erishish yo'llarini taklif qila olishi zarur. Konfliktlarni to'g'ri boshqarish dars jarayonining uzluksiz va samarali bo'lishiga xizmat qiladi.

3.5. Nutq madaniyati va kommunikativ jarayonni boshqarish.

O'qituvchining nutqi uning professional portretini belgilaydi. Nutq madaniyatiga quyidagilar kiradi:

- toza talaffuz,
- grammatik to'g'rilik,
- ohang va tempning muvofiqligi,
- so'z tanlash madaniyati,
- mavzuga mos izoh berish qobiliyati.

O'qituvchining nutqi qanchalik madaniyatli bo'lsa, o'quvchilar shuncha yaxshi qabul qiladi, mavzuni tezroq o'zlashtiradi va muloqot jarayonida faollashadi.

4. O'qituvchining kommunikativ madaniyatini rivojlantirish yo'llari Pedagogning kommunikativ madaniyati tug'ma qobiliyat emas, balki uzluksiz o'rganish, tajriba orttirish va o'z ustida ishlash natijasida shakllanadigan kasbiy kompetensiyadir. Zamonaviy ta'lim jarayoni o'qituvchidan doimiy rivojlanish, moslashuvchanlik va yangiliklarga ochiqlikni talab qiladi. Shu bois o'qituvchining kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi yo'llar dolzarb hisoblanadi:

4.1. Professional trening va seminarlar orqali rivojlanish.

Kommunikativ ko'nikmalarni yanada takomillashtirish uchun muntazam ravishda:

- pedagogik kommunikatsiya bo'yicha treninglar,
- mahorat darslari,
- psixologik seminarlar,
- konfliktologiya bo'yicha amaliy mashg'ulotlar kabi professional

rivojlanish jarayonlariga qatnashish katta samara beradi. Bunday treninglarda o'qituvchi o'z nutqini boshqarish, o'quvchilar bilan konstruktiv muloqot qurish va murakkab vaziyatlarni hal qilish usullarini o'rganadi.

4.2. O'z-o'zini tahlil qilish va refleksiya.

O'qituvchining kasbiy rivojlanishida o'z faoliyatini tahlil qilish muhim o'rin tutadi.

Bunga:

- dars jarayonini videotasvirga olish,
- nutq texnikasini tahlil qilish,
- o'quvchilarning fikr-mulohazalarini o'rganish,
- dars ssenariylarini qayta ko'rib chiqish kiradi. Refleksiya orqali pedagog o'zining kuchli va zaif tomonlarini anglaydi, kamchiliklarni bartaraf etish uchun rejalar tuzadi.

4.3. Psixolog bilan hamkorlik

Maktab psixologi bilan hamkorlik o'qituvchiga:

- o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini bilish,
- ularning ehtiyojlarini aniqlash,
- konfliktlarni oldini olish usullarini o'rganish,
- psixologik jihatdan to'g'ri muloqot strategiyalarini tanlash imkonini beradi.

Bunday hamkorlik sinfda sog'lom psixologik muhit yaratishda muhim ahamiyatga ega.

4.4. Interfaol pedagogik metodlarni o'rganish va qo'llash

Zamonaviy ta'lim kommunikativ yondashuvni talab qiladi. Shu sababli o'qituvchi:

- interfaol o'yinlar,
- guruhli ishlash texnikalari,⁷
- muammoli ta'lim,
- "fikrlar almashinuvi" usullari

kabi kommunikatsiyani faollashtiruvchi metodlardan samarali foydalanishi kerak. Bu o'quvchilarning muloqot qilishi, fikrlashi va o'zaro hamkorlik qilishini kuchaytiradi.

5. O'qituvchining muntazam kitob o'qishi va ilmiy izlanishlari

Nutq madaniyati, muloqot psixologiyasi, pedagogik etika, konfliktologiya, emotsional intellekt kabi yo'nalishlarda kitoblar o'qish o'qituvchining fikrlash doirasini kengaytiradi va muloqot uslubini yuksaltiradi. Ilmiy maqolalar tanishib borish esa pedagogik tajribalarni tahlil qilishga yordam beradi.

6. Raqamli savodxonlikni rivojlantirish

Zamonaviy o'qituvchi:

- onlayn muloqot qilish,
- raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish,
- virtual darslarni samarali boshqarish,
- digital etikaga amal qilish

ko'nikmalarini muntazam ravishda rivojlantirib borishi lozim. Bu uning kommunikativ madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, raqamli davr talablari bilan hamohang bo'lishini ta'minlaydi.

Kommunikativ madaniyat tushunchasi

Kommunikativ madaniyat – bu shaxsning boshqalar bilan samarali muloqot qilish, fikr almashish va hamkorlik qilish jarayonida namoyon bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasidir. Pedagogik faoliyatda kommunikativ madaniyat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Pedagogik kommunikatsiya jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot olib borishi kerak. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatning tarkibiy qismlari

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyat quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. **Nutq madaniyati** – fikrni aniq, ravon va tushunarli bayon qilish, adabiy til me'yorlariga rioya qilish.

2. **Tinglash madaniyati** – suhbatdoshni diqqat bilan tinglash va uning fikriga hurmat bilan yondashish.

3. **Pedagogik muloqot** – o'quvchilar bilan samarali munosabat o'rnatish va ularni dars jarayoniga jalb qilish.

4. **Noverbal kommunikatsiya** – mimika, jest va tana tilidan samarali foydalanish.

5. **Muloqot etikasi** – hurmat, bag'rikenglik va pedagogik odob qoidalariga rioya qilish.

Kommunikativ madaniyatni rivojlantirish usullari

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida turli pedagogik texnologiyalar va metodlardan foydalanish muhimdir. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Trening mashg'ulotlari** – muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

- **Rol o'yinlari** – turli pedagogik vaziyatlarni modellashtirish orqali muloqot tajribasini oshiradi.

- **Debat va munozaralar** – talabalarning fikrlash va nutq madaniyatini rivojlantiradi.

- **Prezentatsiyalar tayyorlash** – o'z fikrini auditoriya oldida ifodalash ko'nikmasini shakllantiradi.

- **Refleksiya usuli** – talabalarning o'z muloqot faoliyatini tahlil qilishiga yordam beradi.

Xulosa

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon o'qituvchining kasbiy kompetentligini oshiradi, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishga yordam beradi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu sababli pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida kommunikativ madaniyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. O'qituvchining kommunikativ madaniyati zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismidir. Ta'limning samaradorligi, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi, sinfdagi psixologik muhitning sog'lomligi va o'qituvchi–o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat aynan kommunikatsiya jarayonining qanday tashkil etilganiga bog'liq. Bugungi raqamli davrda o'quvchilarning fikrlash jarayoni, qiziqishlari va ehtiyojlari o'zgarayotgani sababli o'qituvchidan yangicha pedagogik yondashuv, moslashuvchanlik, yuqori darajadagi nutq madaniyati va empatik munosabat talab qilinmoqda. O'qituvchining kommunikativ madaniyati faqat nutq bilan cheklanmay, balki pedagogik etika, emotsional intellekt, raqamli savodxonlik, konfliktlarni boshqarish ko'nikmalari, interfaol muloqot texnikalarini o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalarning shakllanishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va darsni mazmunan boyitadi. Pedagogning kommunikativ madaniyatini rivojlantirish esa doimiy o'rganish, treninglarda qatnashish, o'z-o'zini tahlil qilish, zamonaviy metodlarni o'zlashtirish va psixologik bilimlarni kengaytirishni talab qiladi. 8 Natijada o'qituvchi professional jihatdan yetuk, kommunikativ jihatdan ochiq, o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga oladigan, zamonaviy ta'lim talablariga mos keladigan mutaxassisga aylanadi. Shu bois kommunikativ madaniyatni rivojlantirish — o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyati, ta'lim sifatining oshishi hamda o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. **Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.** – Toshkent.
2. Xoliqov A. **Pedagogik mahorat.** – Toshkent: O'qituvchi.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent.

MUSIQA TA'LIMIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

*Isomiddinov Jaloliddin Kamoliddinovich,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqa ta'limi jarayonida zamonaviy texnologiyalar asosida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli musiqa platformalari, multimediya vositalari hamda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, interaktiv metodlar orqali o'quvchilarning musiqiy tafakkuri, estetik didi va kreativ faoliyatini shakllantirish mexanizmlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari zamonaviy texnologiyalarni tizimli qo'llash o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va ijro mahoratini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, ijodiy qobiliyat, AKT, raqamli texnologiyalar, kreativ fikrlash, multimediya, pedagogik innovatsiya, musiqiy tafakkur

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития творческих способностей учащихся в процессе музыкального образования на основе современных технологий. В рамках исследования анализируется педагогическая эффективность использования информационно-коммуникационных технологий, цифровых музыкальных платформ, мультимедийных средств и возможностей искусственного интеллекта. Особое внимание уделяется механизмам формирования музыкального мышления, эстетического вкуса и творческой активности учащихся посредством интерактивных методов обучения. Результаты исследования показывают, что системное применение современных технологий способствует повышению творческой активности, развитию самостоятельного мышления и исполнительских навыков учащихся.

Ключевые слова: музыкальное образование, творческие способности, ИКТ, цифровые технологии, креативное мышление, мультимедиа, педагогические инновации, музыкальное мышление

Abstract. This article examines the development of students' creative abilities in music education through the use of modern technologies. The study analyzes the pedagogical effectiveness of information and communication technologies, digital music platforms, multimedia tools, and artificial intelligence applications in the educational process. Particular attention is given to the mechanisms of developing musical thinking, aesthetic perception, and creative activity through interactive teaching methods. The findings indicate that the systematic integration of modern technologies enhances students' creative engagement, independent thinking, and performance skills.

Keywords: music education, creative abilities, ICT, digital technologies, creative thinking, multimedia, pedagogical innovation, musical thinking

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi sharoitida musiqa ta'limi nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki o'quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantiruvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi global ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga

aylanmoqda. Chunki kreativ fikrlash, innovatsion yondashuv va estetik idrok zamonaviy jamiyatda inson kapitalining asosiy komponentlari sifatida qaralmoqda

Musiqqa ta'limi o'z mohiyatiga ko'ra o'quvchilarning hissiy, estetik va intellektual rivojlanishini uyg'un holda ta'minlaydi. Shu bois, musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ochish va rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy o'qitish usullari (reproduktiv o'rganish, tayyor bilimlarni o'zlashtirish) o'quvchilarning ijodiy faoliyatini yetarli darajada faollashtira olmaydi [2, B.45]. Aksincha, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli vositalar ta'lim jarayonini interaktiv, individual va kreativ yo'naltirilgan shaklga keltirish imkonini beradi. Bugungi kunda musiqa ta'limida raqamli platformalar, multimediyalar vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari hamda sun'iy intellekt tizimlari keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning nafaqat musiqiy bilimlarini oshiradi, balki ularning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish, kompozitsiya yaratish, improvizatsiya qilish va musiqiy tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [4, B.23]. Masalan, raqamli musiqa dasturlari orqali o'quvchilar o'z kompozitsiyalarini yaratish, tovushlarni modellashtirish va ijodiy tajribalar o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, elektron ta'lim resurslarini kengaytirish va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan [6, B.2]. Bu esa musiqa ta'limida ham zamonaviy texnologiyalar asosida yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Asosiy qism

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonni samarali tashkil etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodiy qobiliyatlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni noodatiy yechimlar orqali hal qila olishi, yangilik yaratishga intilishi hamda estetik va intellektual salohiyatining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli ta'lim jarayonida texnologiyalarni maqsadli va tizimli qo'llash o'quvchilarning kreativ faoliyatini rag'batlantirishning samarali vositasiga aylanmoqda.

Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilar passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylanadi. Interaktiv platformalar, multimedia vositalari, raqamli ilovalar va virtual muhitlar orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada qiziqarli, mazmunli va samarali tus oladi. Masalan, vizual va audio materiallar yordamida o'quvchilarning tasavvur doirasi kengayadi, ular o'rganilayotgan mavzuni chuqurroq anglaydi va uni ijodiy tarzda qayta ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, AI vositalari (DALL·E, Runway ML), raqamli platformalar (Canva, Minecraft Education) va VR/AR shaxsiylashtirilgan, immersiv va hamkorlikdagi o'qishni ta'minlash orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu vositalar ta'limni passiv iste'moldan faol ijodkorlikka o'tkazadi, tanqidiy fikrlash, raqamli dizayn va innovatsion muammolarni hal qilish kabi 21-asr ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ijodkorlikni rivojlantirish uchun asosiy texnologiyalar

Raqamli kontent yaratish vositalari: Canva, Procreate va Tinkercad kabi dasturiy ta'minot talabalarga raqamli san'at, animatsiyalar va 3D modellarni yaratish imkonini beradi.

Gamifikatsiya va simulyatsiya: Minecraft Education Edition va VR vositalari kabi platformalar tadqiqot va dizayn uchun interaktiv, xavfsiz maydonlarni taqdim etadi.

AI va analitik vositalar: Generativ AI talabalarga miya hujumiga yordam beradi, AI bilan ishlaydigan dizayn vositalari esa vizual va eshitish kontentini yaratishga yordam beradi, inson ijodkorligini hisoblash kuchi bilan uyg'unlashtiradi.

Hamkorlik platformalari: Miro va loyihaga asoslangan o'quv platformalari kabi vositalar jamoaviy ish va jamoaviy ijodkorlikni rag'batlantiradi.

"21-asr ko'nikmalari"ni rivojlantirish: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologik vositalar nafaqat ijodiy natijalarga, balki tanqidiy fikrlash va fikrlash moslashuvchanligiga ham yordam beradi.

Amaliy qo'llanilishi: Talabalar sanoat standartidagi texnologiyalar bilan amaliy tajriba orttiradilar va ularni kelajakdagi professional muhitga tayyorlaydilar.

Ilmiy manbalarda musiqa ta'limida texnologiyalardan foydalanish faqat texnik qulaylik sifatida emas, balki o'quvchining ijodiy subyektga aylanishi bilan bog'liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Masalan, **Technology-enhanced creativity in K-12 music education** nomli tadqiqotda texnologik vositalar o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishda qanday turdagi pedagogik imkoniyatlar yaratishi tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotga ko'ra, raqamli musiqa dasturlari, multimedia vositalari va kollaborativ platformalar o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki musiqiy mahsulot yaratuvchi faol ishtirokchiga aylantiradi.

Musiqiy kreativlik nazariyasi doirasida Burnard, Running, Davidson kabi tadqiqotchilar ijodkorlikni musiqiy tajriba, shaxsiy ifoda, improvizatsiya va madaniy kontekst bilan bog'liq murakkab kompetensiya sifatida izohlaydi. Running tomonidan 1980–2005-yillar oralig'idagi musiqa ta'limida kreativlik tadqiqotlari tahlil qilingan bo'lib, unda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda musiqa texnologiyalarining o'rni muhim yo'nalishlardan biri sifatida ko'rsatilgan.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish kompleks va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u innovatsion pedagogik yondashuvlar hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining samarali integratsiyasini talab etadi. Raqamli transformatsiya sharoitida ijodkorlik shaxsning asosiy kompetensiyalaridan biriga aylanib, ta'lim jarayonida uni rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, interaktiv platformalar, sun'iy intellekt vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari hamda raqamli kontent yaratish muhitlari o'quvchilarning kreativ tafakkurini faollashtiradi, ularni mustaqil fikrlashga, muammolarni innovatsion yondashuv asosida hal etishga yo'naltiradi. Bunday texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni an'anaviy reproduktiv modeldan ijodiy va produktiv faoliyatga yo'naltirilgan modelga o'tadi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy texnologiyalarni pedagogik jarayonga ilmiy asosda, maqsadli va tizimli ravishda joriy etish o'quvchilarning ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etish, ta'lim sifatini oshirish va innovatsion fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gazziyev J, Maxkamjanov S, Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslari, NamDU, "Ta'lim va taraqqiyot" Ilmiy-uslubiy jurnal, 2025-y, 1-son.
2. Davidson, J. "The Music Practitioner: Research for the Music Performer", Routledge, 2016.
3. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). Decree
4. B. X. Madrimov. Musiqa o'qitish texnologiyalari va loyihalash, Toshkent, 2020.
5. Burnard, P. (2012). *Musical Creativities in Practice*. Oxford University Press.
6. Davidson, J. (2016). *The Music Practitioner: Research for the Music Performer, Teacher and Listener*. Routledge.

6-SHO'BA: MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDAGI YANGI METODIKALAR

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY (SCIENCE) FANLARNI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING MILLIY MUZEYLARGA SAYOHATLARINI TASHKIL ETISHNING AMALIY AHAMIYATI

Djurayeva P.S.,
Navoiy viloyat PMM dotsenti

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarni o'lkashunoslik muzeyi bilan tanishtirish, o'quvchilarning bilim qobiliyatlarini yaxshilash, shuningdek, ularning o'z ona yurtlari tarixiga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish haqida so'z boradi. Muzey - har bir mamlakatning tarixi, an'analari va madaniyatini aks ettiruvchi qimmatli boylikdir. Tabiiy (SCIENCE) fandan dars beradigan boshlang'ich sinf o'qituvchilariga malaka oshirish kurslari davomida tegishli modulda o'quv jarayonini tabiiy o'qitish vositalari bilan ta'minlashning ikki yo'li taklif qilinishi mumkin: birinchi usul - o'quv materiallarida ko'rsatilgan individual tabiiy metodologik materiallardan ko'rgazmali vositalar sifatida foydalanish, ikkinchi usul - maktabning tabiiy muzeyining imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni tabiiy obyektlarni o'z ichiga olgan qo'shimcha illyustratsion materiallar (modellar va maketlar) bilan ko'rgazmalardan foydalanish.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, maktab, o'lkashunoslik, muzey, majmua, o'quv material, amaliy yo'nalish, qo'llanilishi, tabiiy obyekt, tarix, metodik vosita, parvarish, o'quv moduli, muloqot, o'qitish, foydalanish.

Аннотация. В статье описывается ознакомление учащихся с краеведческим музеем, развитие познавательных способностей учащихся, а также поддержка и развитие интереса к истории родного региона. Музей – это ценность, представляющая историю, обычаи и культуру каждой страны. Учителям естественнонаучных дисциплин начальной школы, преподающим естественные науки, в рамках повышения квалификации могут быть предложены два способа организации учебного процесса с использованием природных учебных пособий в соответствующем модуле: первый – использование отдельных естественнонаучных методических материалов, указанных в учебных материалах, в качестве наглядных пособий, а второй – использование возможностей школьного естественнонаучного музея, то есть использование экспозиций с дополнительными иллюстративными материалами (моделями и схемами), включающими природные объекты.

Ключевые слова: естественные науки, школа, краеведение, музей, комплекс, учебный материал, практическое направление, применение, природный объект, история, методическое пособие, уход, образовательный модуль, коммуникация, обучение, использование.

Abstract. The article describes the introduction of students to the local history museum, the development of students' cognitive abilities, and the support and development of interest in the history of their native region. A museum is a value that represents the history, customs, and culture of each country. Two ways can be offered to primary school teachers teaching natural sciences (SCIENCE) to provide the learning process with natural teaching aids in the relevant module in in-service training courses: the first way is to use individual natural methodological materials

specified in the educational materials as a visual aid, and the second way is to use the capabilities of the school's natural museum, that is, to use expositions with additional illustrative materials (models and models) that include natural objects.

Keywords: *natural sciences, school, local history, museum, complex, educational material, practical direction, application, natural object, history, methodological tool, care, educational module, communication, training, use.*

Kirish

“4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda foydalanish uchun maxsus shartlarni talab qilmaydi. Masalan, o‘quvchilar viktorinalar orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini, viktorinalar va mashqlar orqali esa muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Maktablarda bu usullardan foydalanish imkoniyati yo‘q, deyish to‘g‘ri emas. Ilgari biz bolalarning yozuviga ko‘proq e’tibor berardik, ularni yozma nutqda yozardik. Yangi tajribada bolalarning tanqidiy fikrlashi va o‘z fikrlarini erkin ifoda etishi muhimroq. O‘quvchilar muammolarga analitik yondashishni va mantiqiy fikrlashga asoslangan holda o‘z nuqtai nazarlarini shakllantirishni o‘rganadilar. O‘quvchilarni o‘lkashunoslik muzeyi bilan tanishtirish, ularning bilim qobiliyatlarini oshirish, shuningdek, ularning o‘z ona yurtlari tarixiga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish muhim. Chunki, muzey - har bir mamlakatning tarixi, an‘analari va madaniyatini aks ettiruvchi qimmatli boylikdir. Tabiiy (SCIENCE) fan o‘qituvchilariga o‘quv jarayonini tabiiy o‘qitish vositalari bilan ta’minlashning ikkita usulini taklif qilish mumkin. Birinchi usul – o‘quv materiallarida taqdim etilgan individual tabiiy metodologik materiallardan vizual vosita sifatida foydalanish. Ikkinchi usul - maktabning tabiiy muzeyi imkoniyatlaridan foydalanish, ya’ni tabiiy obyektlarni o‘z ichiga olgan qo‘shimcha illyustratsion materiallar (modellar va maketlar) bilan ko‘rgazmalardan foydalanish. Sinfda bunday murakkab tabiiy obyektlardan foydalanish orqali o‘quvchilar tabiatning yaxlit ko‘rinishini rivojlantiradilar va tabiatni va uning barcha tarkibiy qismlarini tasavvur qiladilar va bunday natijaga erishish bizning asosiy maqsadlarimizdan biridir. Bu jarayonlar turizmni rivojlantirishda ham muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Afsuski, maktablarda o‘qitiladigan tabiiy fanlar siklidagi fanlar har doim ham o‘quvchilarning tabiat bilan munosabatlarini to‘liq tasvirlab beravermaydi, ya’ni ular orasidagi bog‘liqliklardan yetarlicha foydalanilmaydi va turli dasturlar bilan ishlaydigan fan o‘qituvchilari umumiy mavzular o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib bermaydilar. Maktab sharoitida Tabiiy (SCIENCE) fani alohida fan sifatida o‘qitilishi bunday dolzarb muammolarni hal qilishga yordam beradi, ammo bu fan barcha maktablarda bir xil tarzda o‘qitilmaydi, shuning uchun o‘quvchilarning yillar davomida tabiat haqida olgan bilimlarini mustahkamlash qiyin. Bunday dolzarb muammolarni hal qilishning yagona yo‘li - bu tabiat muzeyi.

Izlanish materiallari va metodologiyasi

Mavzuning dolzarbligi: Hozirgi sharoitda tabiatshunoslik muzeylarini ikki guruhga bo‘lish mumkin: tematik va kompleks. O‘z navbatida, birinchi guruhdagi muzeylarni quyidagicha tasniflash mumkin: biologik muzeylar (zoologik, anatomik, botanika, paleontologik va boshqalar), geologik-landshaft (geologik, tuproq va boshqalar) va ekologik yoki ekomuzeylar (tabiatni muhofaza qilish, inson yashash joyi). Muzeyning asosiy ma’lumotlari tabiatning biron bir komponenti yoki uning elementlaridan biri (masalan, tabiatni muhofaza qilish) dan iborat turli xil usullar bilan tasvirlangan. Tematik muzeylarning imkoniyatlari maktabning moddiy rejasi bilan

cheklangan, shuning uchun eng samarali variantlardan biri murakkab muzeylar va tabiat muzeylaridan foydalanishdir.

Sayohatning maqsad va vazifalari: 1. Ta'limiy: O'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini oshirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish, milliy qadriyatlarni targ'ib qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi mas'uliyatlarini shakllantirish; 2. Tarbiyaviy: odamlarni tabiatni muhofaza qilishga, o'z Vatanini va yerini sevishtga, mehr-oqibat, yaxshilikka, ekologik ta'lim berishga va ona tabiatga mehr bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish; 3. Rivojlantiruvchi: ijodiy qobiliyatlarni, yaxshilik qilish qobiliyatini, fikrlash qobiliyatini va o'z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.

Izlanish natijalari

Milliy qadriyatlarning asosiy xususiyatlari

Milliy qadriyatlar - bu asrlar davomida shakllanib kelgan, ma'lum bir millatning turmush tarzi va dunyoqarashini, ma'naviy va moddiy madaniyatini tavsiflovchi qadriyatlar to'plami. Ular milliy o'ziga xoslikning asosiy belgisidir. Bugungi kunda, globalashuv va madaniy xilma-xillik davrida, milliy qadriyatlarni saqlab qolish va ularni yosh avlod ongiga singdirish eng muhim masalalardan biridir. Zero, kelajak avlod tarbiyasi millat kelajagini belgilaydi. Ushbu maqolada milliy qadriyatlarning mohiyati, ularning tarbiyadagi roli, ulardan foydalanishning zamonaviy usullari va ularni saqlab qolish zarurati har tomonlama o'rganiladi.

Milliy qadriyatlar tushunchasi va ularning ma'nosi: Milliy qadriyatlar millat mavjudligining ma'naviy ustunidir. Ular xalqimizning o'ziga xosligi, turmush tarzi, urf-odatlar va an'alarida aks etadi. Qozoq xalqining qadriyatlari tarixan avloddan-avlodga o'tib kelgan va xalqning jamoaviy ongining asosini tashkil etgan.

Milliy qadriyatlarning asosiy xususiyatlari: **Ma'naviy boylik:** Bunga xalqning tili, dini, adabiyoti, san'ati va folklori kiradi. Bu boylik avlodning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. **Axloqiy me'yorlar:** Adolat, insoniylik, kattalarga hurmat va halollik kabi qadriyatlar jamiyatning ichki aloqalarini mustahkamlaydi. **Moddiy qadriyatlar:** Milliy kiyimlar, musiqa asboblari, hunarmandchilik buyumlari, muzeylar xalq madaniy merosining muhim qismidir. Masalan, qozoq xalqining milliy qadriyatlari orasida o'tov, do'mbra, aytishuvlar va qahramonlik dostonlari alohida o'rin tutadi. Ularning har biri qozoq xalqining dunyoqarashi va ma'naviy boyligini aks ettiradi.

Shu asnoda, 4-sinf o'quvchilari o'lkashunoslik muzeyiga amaliy tashrif buyurishganda, biz o'z ona yurtimiz tarixi bilan tanishamiz, ammo muzeyda, maxsus sharoitda bolalar xalqimiz tarixini boshqacha tarzda boshdan kechirdilar. Bolalar muzey eksponatlari bilan tanishdilar, gidning qiziqarli hikoyasi tufayli o'quvchilarimiz etnografiya, qozoq xalqi madaniyati, o'z ona yurtlari tarixi haqida juda ko'p qiziqarli narsalarni bilib oldilar. Ajdodlarining uy-ro'zg'or buyumlari, mashhur insonlarning shaxsiy buyumlari bolalarda chinakam qiziqish uyg'otadi. Gidga ko'plab savollar beradilar, u ularga mamnuniyat bilan javob beradi va bolalarga qiziqishlari uchun minnatdorchilik bildiradi. Muzeyga ekskursiya bolalarda katta taassurot qoldiradi. O'quvchilar gidga ekskursiya uchun minnatdorchilik bildirishadi va muzeyga yana qaytishga va'da berishadi. Mana shunday hayotiy voqealarni tinglovchilarga aytishganda ularda ham shunday xodisalar kuzatilganini, bolalarda g'urur va mardanovor hissiyotlar rivojlanganini xotirlab, taassurotlari bilan fikr-mulohaza yuritadilar.

1.1 Munozalar. Atoqli shoir Muqag'ali Maqatayev

Qorasazdagi Muqag'ali Maqatayev nomidagi adabiy-memorial muzey kapital ta'mirdan so'ng qayta ish boshladi. Atoqli shoir Muqag'ali Maqatayevning 80 yilligi doirasida har oy respublikaning turli burchaklaridan 300 ga yaqin kishi Olmaota viloyati, Rayimbek tumani, Qorasaz qishlog'ida joylashgan shoirning adabiy-memorial muzeyiga tashrif buyuradi. "Bu muzey 1991-yilda ochilgan. Hozirda unda 868 ta artefakt saqlanadi. Eski muzey binosi o'tgan yili "Yo'l xaritasi" dasturi doirasida kapital ta'mirlandi. Unga 134 million tengge ajratildi va muassasada yangi konferensiya zali va ma'muriy bo'lim qurildi. Hozirda qayta ishga tushirilayotgan muzeyning umumiy maydoni 2265 kvadrat metrni tashkil etadi", - deydi muzey kuratori Norinbek Asanov. Uning so'zlariga ko'ra, muzeydagi 434 ta artefakt shoir foydalangan uy-ro'zg'or buyumlari va kitoblardir. Ular shoirning o'z uyidan va qishloqdan to'plangan.

"Dastlab muzeyda atigi 534 ta artefakt bor edi. Hozir uning soni 868 taga yetdi. Albatta, bu hali ham kichik raqam. Agar kimdir shoirga tegishli biron bir artefaktni o'z uyidan bizga topshirmoqchi bo'lsa, biz uni mamnuniyat bilan qabul qilamiz. Ilgari bu yerda atigi 3 kishi ishlagan bo'lsa, endi jamoamizga yana 2 kishi qo'shdik. Muzeyimizga oyiga taxminan 300 kishi keladi", - deydi N. Asanov.

Ayteke biy ziyoratgoh majmuasi

O'zbekistonning Navoiy viloyati Nurota tumanida Ayteke biyning 380 yilligi nishonlandi. Tadbir doirasida ajdod ruhi hurmat qilindi va taomlar tortildi. Uning nomini xalq xotirasida qayta tiklash maqsadida ma'naviy va madaniy tadbirlar ham tashkil etildi. Bunda qozog'istonlik san'atkorlar ham ishtirok etdi. Ajdod avlodlari xalqaro oqinlar aytishuvini ham o'tkazishdi. Taelibay aholisi boboning qabriga g'amxo'rlik qilmoqda. Bahor kelishi bilan maqbara yaqinida obodonlashtirish ishlari boshlanadi. Muzeyda esa katta ta'mirlash ishlari olib borildi. Navoiy viloyat turizm boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, har yili Ayteke biy ziyoratgohiga 7-8 ming xorijlik tashrif buyuradi. Shu tufayli Nurota tumani mashhur maskanga aylandi. Bu yil esa bu raqam sezilarli darajada oshdi. Shuni ta'kidlash kerakki, 2008-yilgacha Ayteke biy qayerda dafn etilgani noma'lum edi. Keyinchalik, mahalliy aholidan so'ralgandan so'ng, Nurota tumanida uning ajdodlari uchun qabriston aniqlandi va tadqiqotlar o'tkazildi. Keyinchalik, 2009-yilda uning avlodlari, taniqli siyosiy arboblardan va mahalliy qozoqlar ko'magida maqbara qurildi. Keyingi yillarda majmua yonida masjid, muzey va chiroq yoquvchi uchun uy qurildi. Shunga ko'ra, majmua 2012-yilda to'liq ochildi. Ungacha boboning abadiy uyini topgan joyi ko'pchilik uchun noma'lum edi. Bu ishning boshida taniqli siyosiy arboblardan va ishbilarmonlardan turgan. Bu yerda sayyohlar uchun xizmat ko'rsatish sohasi yaxshi rivojlangan. Ziyoratgohning qadimiy uslubida har yili may oyida taom beriladi. Qozog'istondagi Kichik Juz biy avlodlari bu yaxshi an'anani buzmagani. Maqbaradagi imom-mullolar "Seytqul avliyo Ayteke biy" jamg'armasidan moliyaviy yordam oladilar. Ziyoratchilar orasida o'zbek va qoraqalpoq millati vakillari ham bor. Bu tushunarli holat, chunki, Ayteke biy bir nechta millat va qabilalarning himoyachisi bo'lgan. 21 yoshida u milliy ishlarga aralashib, Buxoro va Samarqand atrofidagi xalqning bosh biyi etib saylangan. Ayteke biy maqbarasi madaniy meros obyekti hisoblanadi. Bundan tashqari, "Chashma" majmuasi ham mavjud. Tadbirga turkiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardan yuqori martabali mehmonlar ham taklif qilindi. Ayteke biyning hayot yo'lini kelajak avlodlarga targ'ib qilish maqsadida ilmiy konferensiya o'tkazildi. Qizilo'rda va Navoiy viloyatlari madaniy hamkorlikni davom ettirmoqda. Shu doirada Sirboylik san'atkorlari Nurota

viloyatida ajdod nomini ulug'lashda ishtirok etadilar. Bunday tadbirlar hududlar o'rtasidagi ma'naviy va madaniy aloqalarni mustahkamlashga intiladilar.

Tarixiy manbalarga ko'ra, XVI asrda Avliyo Seyitqul 40 000 oila bilan Qozali hududidan Nurotaga ko'chib kelgan. Keyinchalik u shu hududdan ziyoratga borib, diniy safarga chiqqan. Ayteke esa 25 yoshida biy bo'lib, o'zining ajoyib qobiliyatlari bilan ajralib turardi. "Qozoq xalqining oltin davri hisoblangan Tauke davrida u Az-Taukening uchta juzning xoni etib saylanishiga hissa qo'shgan. Hatto o'shanda ham bobomiz Ayteke: "Biz bitta xonga, bitta pirga, bitta harbiy qo'mondonga bo'ysunishimiz kerak", degan edi. Shunda qozoqlarni mag'lub eta oladigan dushman bo'lmaydi. Bu g'oya bizning davrimizda ham dolzarbdir", - dedi Jalantos Bahadur jamg'armasi raisi Najmedin Musabayev.

Xulosa va tavsiyalar

Jamiyatimiz dunyoda paydo bo'ladigan har qanday innovatsiya, yangi loyiha yoki yangi texnologiyani qabul qilish va o'zlashtirish uchun moliyaviy resurslarga ega ekanligi quvonarli. Shuning uchun biz ta'lim sohasidagi asosiy strategiyalar yangi texnologiyalarni joriy etishga, shuningdek, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshiradigan va ularga sifatli ta'lim olish imkonini beradigan an'anaviy o'qitish usullarini rivojlantirishga asoslangan bo'lishini istaymiz. Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish kerakligi aniq, ammo ishimiz davomida ular o'qituvchiga faqat qog'oz, qalam, doska, bo'r kabi oddiy vositalar sifatida yordam berishini payqadik. Agar biz nafaqat rivojlanishni, balki aqlli texnologiyalardan foydalanishni ham hisobga olmasak, ulardan o'quvchilar hayotida foydalanish uchun sanitariya-gigiena standartlarini ishlab chiqmasak va qat'iy nazorat o'rnatmasak, "Internetga qaramlik" va "AKT o'yinlariga qaramlik" kabi xavfli omillar ham bola ruhiyatiga tahdid soladi. Biz bu omillarni to'liq taqiq bilan hal qila olmaymiz. Biz sanitariya-gigiena standartlariga muvofiq turli xil qurilmalar bilan ishlash vaqtini cheklash orqali bolaning salohiyati va texnologiya imkoniyatlarini birlashtirgan oqilona qarorlar qabul qilish haqida o'ylashimiz kerak. Shuningdek, yangi modelning yaxshi ishlashi uchun qanday shartlar mavjud?

"4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda foydalanish uchun maxsus shartlarni talab qilmaydi. Masalan, ta'lim fanlarini o'qitishda darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilar viktorinalar orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, viktorinalar va mashqlar orqali esa kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Maktabdan tashqari tashkil etiladigan mavzuli sayyohat darslari esa, o'quvchilarda o'zi yashaydigan makon haqida ma'lumotlarni muzeylarga amaliy tashriflari orqali yanada yaqindan tanishadi, voqea va hodisalar tafsilotlarini tasavvur etadi va ularni qadrlash tuyg'ularini rivojlantiradi. Yangi amaliyotda bolalarning tanqidiy fikrlashi va o'z fikrlarini erkin ifoda etishi muhimroq. O'quvchilar muammolarga analitik yondashishni va mantiqiy fikrlashga asoslangan holda o'z nuqtai nazarini shakllantirishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi [Matn]: darslik / K.M. Astanakulov, P.S. Djurayeva, M.A. Rahimova. – Toshkent: UO'K: 372.30 KBK: 74.202.21 A 89

2. Akbar Baxromov, Shavkat Sharipov, Manzura Nabieva, umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun "Tabiatshunoslik" darsligi, "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik jamiyati bosh muharriri, Toshkent sh. – 2017 yil, B-121.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiatshunoslik g'oya va tushunchalarini shakllantirishning uslubiy asoslari <https://hozir.org/ozbekiston-respublikasi-oliy-va-orta-mahsus-talim-vazirligi-te.html?page=4>

4. K.Suyarov va boshqalar 1-sinf "Tabiiy ventilyatorlar" darsligi va daftari - RTM-2021.

5. Moldabekov J. Qozoq madaniyatining ma'naviy asoslari. – Olmaota: Nauka, 2004 yil.

6. Abjanov X. Qozoq dunyoqarashidagi qadriyatlar tizimi. – Almati: Orkeniet, 2015.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA DASTURLASHNI O'RGATISH

***Boboqulov Jaloliddin Qurbonovich,
Navoiy viloyati PMM bo'lim boshlig'i***

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi asosida dasturlash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari va amaliy jihatlar yoritilgan. Tadqiqotda yosh o'quvchilarning kognitiv xususiyatlari, vizual dasturlash platformalarining o'quv jarayonidagi o'rni, loyihaga asoslangan ta'lim metodlari hamda beshta yo'nalishning o'zaro integratsiyasi tahlil qilingan. Maqolada dars jarayoniga oid amaliy namunalar, formativ baholash mezonlari, hamda ta'lim amaliyotida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish strategiyalari ko'rib chiqilgan. Natijada, STEAM asosidagi dasturlash ta'limi o'quvchilarda algoritmik tafakkur, ijodiy yechim topish, hamkorlikda ishlash va raqamli savodxonlikni rivojlantiruvchi samarali pedagogik model ekanligi asoslab berilgan. Maqola boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari, metodistlar, ta'lim boshqaruvi xodimlari hamda pedagogika yo'nalishidagi tadqiqotchilar uchun nazariy va amaliy qo'llanma sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: STEAM yondashuvi, boshlang'ich ta'lim, dasturlash asoslari, kompyuterli fikrlash, vizual dasturlash, loyihaga asoslangan o'qitish, algoritmik tafakkur, integratsiyalashgan ta'lim, raqamli savodxonlik, pedagogik innovatsiyalar.

Kirish

XXI asr raqamli texnologiyalar davri bo'lib, bu davrda yosh avlodni nafaqat iste'molchi, balki texnologiya yaratuvchisi sifatida tarbiyalash zamon talabidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari (6-10 yosh) kognitiv rivojlanishning eng faol davrini boshdan kechiradilar. Shu sababli, ularning dasturlash ko'nikmalarini shakllantirishda an'anaviy "kod yozish" usullari o'rniga, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvini qo'llash samarali natija beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda STEAM integratsiyasi orqali dasturlashni o'qitishning nazariy asoslari, amaliy metodlari va ahamiyati yoritiladi.

1. STEAM yondashuvi nima va u nega muhim?

STEAM – bu tabiiy fanlar (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Arts) va matematika (Mathematics)ni birlashtirgan transdistsiplinar yondashuv. Dasturlash esa ushbu beshta yo'nalishni bog'lovchi "yelim" vazifasini o'taydi:

S (Science): Tabiat hodisalarini kuzatish, gipoteza tuzish va tajriba o'tkazish.

T (Technology): Dasturlash tillari, robototexnika, raqamli vositalar.

E (Engineering): Muammoni hal qilish uchun tizim loyihalashtirish, test qilish va takomillashtirish.

A (Arts): Ijodkorlik, vizual dizayn, hikoya yaratish, estetik yechimlar.

M (Mathematics): Algoritmalar, mantiqiy ketma-ketliklar, geometriya, o'lchovlar va hisoblash.

Boshlang'ich sinflarda STEAM yondashuvi dasturlashni "quruq kod yozish" emas, balki "g'oyani hayotga tatbiq qilish jarayoni" sifatida taqdim etadi. Bu esa bolalarning motivatsiyasini oshiradi va abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun dasturlashning pedagogik asoslari

Yosh o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda, dasturlash ta'limi quyidagi prinsiplarga asoslanishi kerak:

O'yinlashtirish (Gamification): Bolalar o'yin orqali o'rganadi. Kodlashni qiziqarli missiya, sarguzasht yoki hikoya yaratish jarayoni sifatida taqdim etish maqsadga muvofiq.

Vizual va blokli dasturlash: Sintaksis xatolaridan xoli bo'lgan Scratch Jr, Code.org, Tynker kabi platformalar bolalarga mantiqiy tuzilmani (loop, condition, event) tushunishga yordam beradi, klaviatura yozish ko'nikmasiga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Loyihaga asoslangan o'qitish (PBL): Har bir dars aniq bir muammoni hal qilishga yoki mahsulot yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak (masalan, "O'rmon ekotizimini himoya qiluvchi dastur", "Interaktiv ertak kitobi").

Xatolarni o'rganish resursi sifatida qabul qilish: Dasturlashda "debugging" (xatolarni tuzatish) jarayoni tabiiy qismidir. Bu bolalarda chidamlilik, tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. STEAM integratsiyasi orqali dasturlashni o'qitish metodlari

STEAM Komponenti	Dasturlash bilan integratsiya misoli	Amaliy vositalar
Science	O'simlik o'sishini simulyatsiya qilish, ob-havo ma'lumotlarini tahlil qilish	Scratch, micro:bit, sensorlar
Technology	Algoritm tushunchasi, sun'iy intellekt asoslari (oddiy darajada)	Code.org, AI for Oceans, robototexnika to'plamlari
Engineering	Muammo yechish uchun tizim loyihalashtirish, prototip yaratish va test qilish	LEGO Education, Makey Makey, 3D printerlar
Arts	Animatsiya, interaktiv hikoyalar, musiqa yaratish, raqamli rasm chizish	Scratch, Piskel, Sonic Pi, Tinkercad
Mathematics	Koordinatalar, geometrik shakllar, o'zgaruvchilar, funksiyalar, ehtimollik	Blockly, GeoGebra, math-based coding puzzles

Muhim qoida: Har bir darsda kamida ikkita STEAM yo'nalishi uyg'unlashtirilishi kerak. Masalan, "Robotsimon chizuvchi" loyihasida Matematika (burchaklar, masofa), Muhandislik (konstruksiya), San'at (rasm dizayni) va Texnologiya (kod yozish) birlashtiriladi.

4. Amaliy tavsiyalar va dars namunasi

Dars mavzusi: "Interaktiv ekotizim" (3-sinf)

Maqsad: O'quvchilar Scratch Jr yordamida oddiy o'yin yoki animatsiya yaratadi, unda suv havzasidagi jonliklar muhitga qarab harakatlanadi.

STEAM bog'liqlik:

Science: Suv ifloslanishi oqimlari, ekologik muvozanat.

Technology: Event-driven dasturlash, sprite boshqaruvi.

Engineering: Loop va condition bloklarini samarali joylashtirish.

Arts: Personaj dizayni, fon rasmi, musiqa tanlash.

Mathematics: Koordinata o'qlari, tezlik va masofa hisobi.

Baholash: Natijaviy mahsulot emas, jarayon, hamkorlik, xatolarni tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyati baholanadi.

5. Kutish mumkin bo'lgan natijalar va foydalar

Kognitiv rivojlanish: Algoritmik fikrlash, mantiqiy ketma-ketlikni tushunish, abstrakt tushunchalarni konkretlashtirish.

Yumshoq ko'nikmalar (Soft Skills): Jamoada ishlash, kommunikatsiya, ijodkorlik, moslashuvchanlik, muammoni yechishda chidamlilik.

Raqamli savodxonlik: Texnologiyani faqat iste'mol qilish emas, balki yaratish va nazorat qilish tushunchasini shakllantirish.

Kasbiy orientatsiya: Dasturlash, muhandislik, dizayn va fan sohalarga qiziqishni erta yoshda uyg'otish.

Inkluzivlik: Turli qobiliyatdagi bolalar (vizual, kinestetik, auditorial) o'zlariga mos rol topishi mumkin; dasturlash teng imkoniyatlar maydoni yaratadi.

6. Qiyinchiliklar va ularni yengib o'tish yo'llari

Qiyinchilik	Yechim taklifi
O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi past	Doimiy malaka oshirish kurslari, hamkasblar o'rtasida mentorlik, ochiq resurslardan foydalanish
Texnik jihozlar yetishmovchiligi	Offline dasturlash (Code.org offline, Scratch desktop), qog'ozdagi algoritmlar, arzon mikrokontrollerlar (micro:bit, Arduino)
Dastur yuklamasi va vaqt cheklovi	STEAMni mavjud fanlar (matematika, tabiiy fanlar, mehnat) bilan integratsiya qilish, loyiha haftaliklari tashkil etish
Ota-onalarning tushunmovchiligi	Ochiq darslar, o'quvchilar loyihalarini namoyish qilish, dasturlashning ijodiy va mantiqiy jiholarini tushuntirish
Baholash tizimining noaniqligi	Rubrikalar asosida jarayonni baholash, portfolio yuritish, o'z-o'zini baholash va peer-review

7. Xulosa va kelajak istiqbollari

Boshlang'ich sinflarda STEAM yondashuvi asosida dasturlashni o'rgatish – bu shunchaki texnik ko'nikma berish emas, balki bolalarning dunyoni idrok etish, muammoni hal qilish va ijodiy ifodalash qobiliyatini rivojlantirishdir. Bu yondashuv o'quvchini passiv tinglovchidan faol kashfiyotchiga aylantiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida bu yo'nalishni rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

Davlat ta'lim standartlarida STEAM va dasturlash integratsiyasini mustahkamlash.

O'qituvchilar uchun maxsus metodik qo'llanmalar va ochiq raqamli resurslar bazasini yaratish.

Maktab-korporatsiya hamkorligini yo'lga qo'yish orqali zamonaviy jihozlar va mentorlik dasturlarini joriy etish.

Oilalarni raqamli tarbiya jarayoniga jalb qilish va ularning tushunchasini oshirish.

Kelajak mutaxassislari bugungi sinflarda o'tiribdi. Ularga nafaqat kod yozishni, balki insoniyat muammolarini texnologiya va ijodkorlik yordamida hal qilishni o'rgatish – bizning burchimizdir. STEAM asosidagi dasturlash ta'limi shu yo'ldagi ishonchli qadamdir.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

***Qurbonova Xolbib To'raqulovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi***

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlar innovatsion texnologiyalar pedagogik va axborot texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish e'tibori hamda mashg'ulotlar mobaynida pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarni bilim egallash bilan birgalikda, ular egallayotgan bilimlarni mustahkamlashga, xulosalarni ham o'zlari chiqarishlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, tafakkur, bilim, zamonaviy.

Annotation. This article highlights the use of interactive methods, innovative, pedagogical, and information technologies in the primary education process, as well as the growing interest in applying these technologies in the learning process. It also reveals that the use of pedagogical technologies during lessons not only helps students acquire knowledge, but also strengthens their understanding and enables them to draw conclusions independently.

Keywords: interactive methods, thinking, knowledge, modern.

Аннотация. В данной статье раскрывается использование интерактивных методов, инновационных, педагогических и информационных технологий в процессе начального образования, а также интерес к их применению в учебном процессе. Показано, что использование педагогических технологий на занятиях способствует не только усвоению знаний учащимися, но и их закреплению, а также формированию навыков самостоятельного вывода.

Ключевые слова: интерактивные методы, мышление, знания, современный.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlar innovatsion texnologiyalar pedagogik va axborot texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish e'tibori kundan – kunga kuchayib bormoqda. Mashg'ulotlar mobaynida pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarni bilim egallash bilan birgalikda, ular egallayotgan bilimlarni mustahkamlashga, xulosalarni ham o'zlari chiqarishga o'rgatadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar ta'lim jarayonida anchagina ilmiy tushunchalarni o'zlashtiradilar, ammo oldingi darslarda o'zlashtirilgan turli alomatlar, belgilar, xususiyatlarni qorishtirib, chalkashtirib ham yuboradilar. Chunki ularda tushunchalar tarkibiga kiradigan narsa va hodisalar bilan ularning belgilari o'rtasida uzviy bog'lanish tarkib topmagan bo'ladi.

Ko'p tushunchalarni, chunonchi, baland-past, uzoq-yaqin, kam-ko'p va hokazolarni, avval voqealikkdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi fazoviy munosabatlarni bevosita idrok qilish asosida o'zlashtiradilar. Yoshlar bilan ishlash masalalari alohida e'tibor talab qiladi. Biz madaniyamizning istiqboli yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog'lik faol munosabatda bo'lishiga, qanday oliy maqsadlarga xizmat

qilishiga bog'liq ekanini hamisha yodda tutishimiz kerak. Bizning bugungi mehnatimizga qanday baho berilishi ham ana shunga bog'liq.

Yosh avlodga ta'lim – tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko'ra fan, texnika va ilg'or texnologiya yutuqlaridan unumli foydalanish, bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Innovatsion metodlar o'quvchilarda o'z – o'zini anglash, kelgusi hayot yo'lini to'g'ri belgilash, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar mohiyatini to'g'ri anglashga, turli muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar uchun muammoli savollar berish ulardagi mustaqil ijodiy fikrlarni taraqqiy ettiradi. Bolalarga birgina blankalarga bir nechta doiralarni chizish topshirig'i berilib chizilgan doiralarni hayotda mavjud predmetlarga o'xshatib berishlari so'ralsa, predmetlarni o'xshatish jarayonida ijodiy fikrlashi rivojlanib boradi. Bularni tahlil etish jarayonida bolalardagi mustaqil ijodiy fikrlash rivojlanib, o'xshatishlarni bir xilligi mavjud bo'lsa o'chirishlari kerak bo'ladi. Shundan so'ng qolgan o'xshatishlari sanalib, qaysi bo'lada ko'proq shakllar qolgan bo'lsa, o'sha bolalarga nisbatan mustaqil ijodiy fikrlashi rivojlanganligini aniqlash mumkin.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish usullaridan yana biri badiiy o'qish darsidir. Odatda badiiy faoliyat bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning eng samarali yo'nalishi hisoblanadi. Bunga tasviriy san'at, texnologiya va musiqa darslari yordam beradi.

“Nostandart vaziyatlarni qabul qilish” Bu matn bilan ishlashda o'quvchilarni kutilmagan savollarga javob berish so'raladi.

-Odamlar boshlari bilan yurishni boshlasalar nima bo'ladi?

-Agar jo'mrakdan sut oqsa nima bo'ladi? Va hokazo

Matn bilan ishlashda savollar ham nostandart bo'lishi kerak. Asosiysi, bola savolda qanday xarakter qayd etilganligi haqida tasavvurga ega. Bu jarayonda mantiqiy bog'liq bo'lgan, kompozitsion va grammatik jihatdan ishlab chiqilgan, kengaytirilgan va to'liq, hissiy semantik bayon qilingan izchil nutq rivojlanadi.

“Taqlid”. Bu metodni o'tkazishda mavzu o'quvchilarga tushunarli bo'lishi va bolalar topshiriqni bajarish jarayonida asar qahramoniga mos harakatlar qilishi talab qilinadi. O'quvchi obrazga kirishi bilan bir qatorda uning nutqi va harakati hamohang bo'lishi talab qilinadi.

“Yozuvchi”. Ushbu yoshdagi bolalar xayol qilishni yaxshi ko'radilar, buni har jihatdan rag'batlantirish kerak. Dastlab o'quvchilar o'qilgan matn uchun boshqa sarlavha qo'yishadi. Barcha aytilgan variantlar ijobiy baholanib, ularning ichidan eng yaxshi g'oyalar tanlab olinadi. O'qituvchi asar oxirini ochiq qoldiradi va o'quvchilardan matnning oxirini “yozib tugatish” so'raladi. Bu bolaga asar qahramonlarining tarixiga chuqur kirib borishi uchun imkoniyat beradi. Asarni yangi talqinda ixtiro qilish juda yaxshi uslubdir. Har bir shaxs muayyan ijodiy quvvatga ega. Mazkur ijodiy quvvatning asosini esa yangi narsalarni yaratish tashkil etadi. O'quvchilarning tasavvurlari ijodiy hamda yaratuvchilik xarakteriga ega bo'ladi. O'quv yoki badiiy adabiyotlarni o'qish jarayonida o'quvchilar ushbu kitoblarda bayon qilingan voqeylikni o'z xotiralarida qayta jonlantirishlari talab etiladi. Ijodiy xayollar yaratuvchi xayollardan yangi namunalarni mustaqil yaratish bilan ajralib turadi. Ular o'quvchi faoliyatning o'ziga xos natijalarida aks etadi.

“Yopiq kitob” usuli- bu muayyan fan bo'yicha matn materialini qo'llanish usullaridan biri bo'lib, o'quvchilardan matnda bor ma'lumotlarni eslab qolishni, lekin munozara paytida matnni qayta bayon etmaslikni talab qiladi. Bu usul ham boshqa

usullar bilan birgalikda qo'llanishni va o'quvchilar o'qishda faqat "qayta bayon etish" bilan o'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini kengaytirishda va rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Sayohat" o'yinlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ular geografik, tarixiy, o'lkashunoslik xarakteriga ega. Bunda yo'yinlar kitoblar, xaritalar va turli hujjatlar yordamida amalga oshiriladi. Ular o'quvchilarda tasavvur qilish vaziyatlari yordamida o'tkaziladi. Barcha harakatlar va kechinmalar o'yindagi rollar yordamida aniqlanadi. Bu yerda o'quvchilar geolog, iqtisodchi, zoolog, muhandis rollarida namoyon bo'ladilar. O'quvchilar kundaliklar, xatlar yozadilar, bilish xarakteriga ega bo'lgan turli-tuman materiallarni to'playdilar, chegaralanmasliklarini talab qiladi.

Xulosa qilganda, zamonaviy talim barcha o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini va barcha ijodiy qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar". T.: "Nihol", 2013.
2. "Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi" dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo'llanmasi. Toshkent – 2023

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI GENDER YONDASHUV ASOSIDA TARBIYAVIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING AHAMIYATI

Boltayeva Zilola Bobojonovna,

Navoiy viloyat pedagogik mahorat markazi dotsenti v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini gender yondashuv asosida tarbiyalash jarayonida xalq og'zaki ijodining pedagogik va tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda ertak, maqol, topishmoq, doston kabi folklor janrlarining bolalarda gender tenglik, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy rollarni to'g'ri shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonida gender sezgir pedagogika va folklor integratsiyasining didaktik imkoniyatlari asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender yondashuv, boshlang'ich ta'lim, xalq og'zaki ijodi, tarbiyaviy faoliyat, ertak, maqol, ijtimoiy rol, pedagogik integratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое и воспитательное значение устного народного творчества в организации воспитательной деятельности учащихся начальных классов на основе гендерного подхода. Раскрывается роль сказок, пословиц, загадок и эпосов в формировании у детей гендерного равенства, нравственных ценностей и социальных ролей. Также научно обосновывается интеграция фольклора и современной гендерно-чувствительной педагогики.

Ключевые слова: гендерный подход, начальное образование, устное народное творчество, воспитательная деятельность, сказка, пословица, социальная роль, педагогическая интеграция.

Annotation. This article analyzes the pedagogical significance of folk oral literature in organizing educational activities of primary school students based on a gender approach. It highlights the role of fairy tales, proverbs, riddles, and epics in forming gender equality awareness, moral values, and social roles in children. The

study also substantiates the integration of gender-sensitive pedagogy and folklore in modern educational processes.

Keywords: *gender approach, primary education, folk oral literature, educational activity, fairy tales, proverbs, social role, pedagogical integration.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama rivojlantirish, ularning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, gender yondashuv asosida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish o'quvchilarda tenglik, adolat va ijtimoiy rollarni to'g'ri anglash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunday jarayonda xalq og'zaki ijodi – ertaklar, maqollar, dostonlar va topishmoqlar muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular bolalarda nafaqat estetik didni shakllantiradi, balki gender stereotiplarini qayta ko'rib chiqish va ijobiy ijtimoiy qarashlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Gender yondashuv zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonida o'g'il va qiz bolalarning teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan xalq og'zaki ijodi tarbiyaviy jarayonning tabiiy va samarali vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Xalq og'zaki ijodi va gender pedagogikasi masalalari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Pedagogik va psixologik adabiyotlarda ta'kidlanishicha, ertak va folklor materiallari bolalarda ijtimoiy rollar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi [1].

O'zbek xalq og'zaki ijodida mavjud qadriyatlar, xususan, "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi dostonlar hamda ertaklar gender rollarning tarixiy va madaniy asoslarini aks ettiradi [2].

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlarini gender yondashuv bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida ertaklar orqali gender stereotiplarini yumshatish, maqollar orqali esa tenglik va adolat g'oyalarini singdirish samarali natija beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, folklor asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning ijtimoiy faolligi 25–35% ga oshadi [3].

Xalq og'zaki ijodi va gender tarbiyaning integratsiyasi. Xalq og'zaki ijodi asrlar davomida xalqning ijtimoiy, madaniy va axloqiy qarashlarini aks ettirib kelgan. Ertaklarda ko'pincha qahramonlarning jasorati, aql-zakovati va mehnatsevarligi jinsdan qat'i nazar qadrlanadi. Bu esa gender tenglik g'oyasini bolalar ongiga tabiiy tarzda singdiradi.

Maqollar esa qisqa, ammo chuqur mazmuni bilan o'g'il va qiz bolalarning jamiyatdagi o'rni, mehnat, hurmat va adolat haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi. Masalan, "Mehnat qilgan – rohat topar" kabi maqollar jinsiy farqlarsiz mehnat qadriyatini targ'ib qiladi.

Topishmoqlar va tez aytishlar esa bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, ularni teng faollikda ishtirok etishga undaydi.

Gender yondashuv asosida xalq og'zaki ijodidan foydalanish o'quvchilarda stereotipik fikrlashni kamaytiradi va ijtimoiy moslashuvni kuchaytiradi.

Natija va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodidan foydalanish gender tarbiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Jarayon uch asosiy bosqichda rivojlanadi:

1. An'anaviy tarbiya bosqichi (XX asr oxiri – 2010 yilgacha)

Bu bosqichda folklor asosan axloqiy tarbiya vositasi sifatida qo'llanilgan bo'lib, gender yondashuv alohida tizim sifatida mavjud emas edi.

2. Integrativ yondashuv bosqichi (2010–2020)

Xalq og'zaki ijodi pedagogik jarayonga integratsiyalashib, tarbiyaviy va ta'limiy funksiyalar uyg'unlashdi. Gender tenglik elementlari asta-sekin dars jarayoniga kiritildi.

3. Gender-sezgir va innovatsion bosqich (2020–hozirgi davr)

Zamonaviy ta'limda folklor materiallari gender tenglikni shakllantirishda faol qo'llanilmoqda. Interfaol metodlar asosida o'quvchilarning ijtimoiy faolligi 60–70% gacha oshganligi kuzatiladi [4].

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi gender yondashuv asosida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ijtimoiy rollarni shakllantiradi;
- axloqiy qadriyatlarni singdiradi;
- tenglik g'oyasini mustahkamlaydi;
- nutqiy va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini gender yondashuv asosida tarbiyalash jarayonida xalq og'zaki ijodi muhim pedagogik resurs hisoblanadi. U o'quvchilarda nafaqat axloqiy va estetik qadriyatlarni shakllantiradi, balki gender tenglikka asoslangan ijtimoiy tafakkurni rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, folklor materiallaridan tizimli va maqsadli foydalanish boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshiradi hamda o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi.

Shu sababli, zamonaviy pedagogikada xalq og'zaki ijodini gender sezgir yondashuv bilan integratsiyalash ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova Z. Gender tenglik va ta'lim jarayoni. – Toshkent, 2022.
2. O'zbek xalq og'zaki ijodi (ertaklar, maqollar va dostonlar to'plami). – Toshkent, 2019.
3. Xalq og'zaki ijodi va pedagogik jarayonlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent, 2021–2025.
4. To'rayeva M. Folklor va tarbiya jarayoni integratsiyasi. – Toshkent,

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN OLIB
BORILADIGAN TA'LIM JARAYONINI TO'G'RI TASHKIL ETISHDA
TARBIYACHINING KASBIY KOMPETENSIYASI**

Eshmuratova Gauxar Maxsudovna,

Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimining zamonaviy talablari asosida tarbiyachining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Bolalarning jismoniy, intellektual va ma'naviy kamoloti uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim jarayonini tashkil etishning innovatsion metodlari hamda tarbiyachining psixologik tayyorgarligi keng ko'lamda yoritilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы развития профессиональной компетенции воспитателя на основе современных

требований системы дошкольного образования. Широко освещены педагогические условия, необходимые для физического, интеллектуального и духовного развития детей, инновационные методы организации образовательного процесса и психологическая подготовка воспитателя.

Abstract: This article analyzes the development of an educator's professional competence based on the modern requirements of the preschool education system. The pedagogical conditions necessary for the physical, intellectual, and spiritual development of children, innovative methods of organizing the educational process, and the psychological preparation of the educator are extensively covered.

Kalit so'zlar : maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, innovatsion metodlar, bolalar rivoji, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuv, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитатель, профессиональная компетенция, педагогическое мастерство, инновационные методы, развитие детей, образовательный процесс, педагогический подход, коммуникативная компетенция.

Keywords: preschool education, educator, professional competence, pedagogical mastery, innovative methods, child development, educational process, pedagogical approach, communicative competence.

Insoniyat tarixining barcha davrlarida yosh avlod tarbiyasi jamiyatning eng ustuvor vazifasi bo'lib kelgan. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim davri bolaning shaxsiy "men"i shakllanadigan, xarakteri va dunyoqarashiga asos solinadigan eng muhim bosqichdir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va eng muhimi, kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. Bu bosqichda bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning intellektual, jismoniy va ijtimoiy rivoji uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar tarbiyachilardan nafaqat bilim, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olish hamda samarali ta'lim muhitini yaratishni talab etmoqda. Zamonaviy tarbiyachi shunchaki bolaga qarab turuvchi shaxs emas, balki chuqur bilimga ega bo'lgan strateg, psixolog va innovatoridir. Maqolaning maqsadi tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi tarkibini tahlil qilish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kompetensiya tushunchasi lotincha "competentia" so'zidan olingan bo'lib, "muvofiqlik", "moslik" ma'nolarini anglatadi. Pedagogikada esa bu tushuncha tarbiyachining kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan turli kutilmagan vaziyatlarni samarali hal qila olish qobiliyatidir.

Kompetensiyaning tarkibiy qismlari.

Tarbiyachining kompetensiyasi bir necha bloklardan tashkil topadi:

Nazariy-metodik blok: Tarbiyachi maktabgacha pedagogika va psixologiya qonuniyatlarini, "Ilk qadam" davlat dasturi talablarini mukammal bilishi shart.

Texnologik blok: Ta'lim texnologiyalarini (o'yin texnologiyalari, muammoli ta'lim, loyihalash) amaliyotda qo'llay olish.

Ijtimoiy-huquqiy blok: Bolaning huquqlarini himoya qilish, xalqaro konvensiyalarni bilish va amal qilish.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim jarayoni avvalgi "dars" tizimidan mutlaqo farq qiladi. Bugungi kunda markaziy o'rinda "bola shaxsi" turadi. Tarbiyachi mashg'ulotni shunday tashkil etishi kerakki, bola o'zini o'rganayotgandek emas, balki dunyoni kashf qilayotgandek his qilsin.

Ta'lim muhitini yaratish. Faoliyat markazlarida ish tashkil etish tarbiyachidan yuksak mahorat talab qiladi. Har bir markazda (Til va nutq, Matematika, San'at, Qurish va yasash, Ilm-fan) bolalar uchun mustaqil tanlov imkoniyati bo'lishi lozim. Tarbiyachi bu jarayonda kuzatuvchi va yordamchi rolida bo'ladi. Agar bola markazda zerikayotgan bo'lsa, demak, tarbiyachining metodik kompetensiyasi yetishmayotganidan dalolat beradi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim nafaqat maktabga tayyorgarlik bosqichi, balki shaxsning fundamental poydevori shakllanadigan davr sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati bevosita tarbiyachining **kasbiy kompetensiyasi** darajasiga bog'liq. Zamonaviy pedagogika tushunchasida kompetensiya faqatgina nazariy bilimlarning jamlanmasi emas, balki kutilmagan pedagogik vaziyatlarda samarali qaror qabul qila olish, bolaning individual ehtiyojlarini anglash va innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish mahoratidir.

Hozirgi davr tarbiyachisi "axborot yetkazib beruvchi" funksiyasidan voz kechib, fasilitator (yo'naltiruvchi) va moderator rolga o'tishi talab etiladi. Ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishda tarbiyachining intellektual salohiyati bilan bir qatorda uning emotsional intellekti (EQ) hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bolaning hissiy dunyosini tushunish, uning qo'rquvlari va qiziqishlariga nisbatan empatiya ko'rsatish orqali tarbiyachi xavfsiz psixologik muhit yaratadi.

Ta'limni raqamlashtirish sharoitida tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi tarkibiga media-savodxonlik ham kirib keldi. Bu faqat gadjetlardan foydalanish emas, balki multimediya resurslari orqali bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, vizual materiallarni ta'limiy maqsadlarga moslashtirish demakdir. Masalan, "Ilk qadam" davlat dasturi talablariga ko'ra, tarbiyachi interaktiv o'yinlar orqali bolaning sensor rivojlanishini tezlashtirishi, shu bilan birga me'yoriy balansni saqlashi lozim.

Zamonaviy kompetentlikning eng dolzarb qirralaridan biri — inklyuziv yondashuvdir. Har bir bolaning o'ziga xos rivojlanish trayektoriyasi borligini tan olgan holda, tarbiyachi differensial (tabaqalashtirilgan) ta'lim metodikasini qo'llashi shart. Bunda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki iqtidorli yoki o'ta faol bolalar bilan ham individual ishlash mahorati ko'zda tutiladi. Tarbiyachi har bir mashg'ulotni "loyihaviy faoliyat" tarzida tashkil etishi, bolalarda mustaqil qaror qabul qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini (soft skills) bog'cha yoshidanoq shakllantirishi lozim.

Tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi uning refleksiv qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ya'ni, o'tkazilgan har bir mashg'ulotdan so'ng "Nima uchun bu usul samara berdi?" yoki "Nega bola qiziqmadi?" degan savollar ustida ishlash kasbiy o'sishni ta'minlaydi. Kreativlik esa an'anaviy o'yinchoqlardan g'ayritabiyy ta'limiy vositalar yaratish, bolaning tasavvur olamini kengaytiruvchi hikoyalar (storitelling) o'ylab topishda ko'rinadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarib borayotgan bir davrda, tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi shunchaki bilim va ko'nikmalar to'plami emas, balki bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini belgilab beruvchi strategik kuchga aylandi. Bugungi kunda ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishda tarbiyachidan talab etiladigan eng asosiy jihat — bu "shaxsga yo'naltirilganlik" tamoyilini amaliyotga chuqur tatbiq etishdir. Bu jarayonda tarbiyachi o'zini an'anaviy axborot yetkazuvchi

rolidan ozod qilib, bolaning qiziqishlari va imkoniyatlarini uyg'otuvchi fasilitator sifatida namoyon qilishi lozim. Kompetentli tarbiyachi har bir mashg'ulotni shunchaki reja asosida emas, balki bolaning emotsional holati va kognitiv tayyorgarligidan kelib chiqib, moslanuvchan tarzda tashkil etadi. Bunda emotsional intellekt (EQ) markaziy o'ringa chiqadi; ya'ni tarbiyachi bolaning hissiyotlarini to'g'ri talqin qila olishi, uning qo'rquv va qiziqishlarini pedagogik maqsadlarga yo'naltirishi ta'lim samaradorligini keskin oshiradi.

Dunyodagi ilg'or ta'lim modellari, jumladan, STEAM va loyihaviy o'qitish metodikalarining maktabgacha ta'limga kirib kelishi tarbiyachining kreativ-texnologik kompetensiyasini yangi bosqichga ko'tardi. Endilikda pedagog nafaqat tayyor metodik qo'llanmalardan foydalanishi, balki o'zgaruvchan muhitda yangi didaktik o'yinlarni yaratish, raqamli resurslardan bolaning ruhiyatiga zarar yetkazmagan holda unumli foydalanish mahoratiga ega bo'lishi shart. Ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishning muhim sharti shundaki, tarbiyachi boladagi "nima uchun?" degan savolni so'ndirmasligi, aksincha, bolani mustaqil tadqiqotga, kuzatishga va xulosa chiqarishga undashi kerak. Bu esa pedagogdan nafaqat metodik, balki chuqur psixologik bilim va o'z-o'zini doimiy rivojlantirish (self-development) ko'nikmasini talab etadi.

Shuningdek, inkluziv ta'lim madaniyati shakllanayotgan hozirgi sharoitda, tarbiyachining differensial yondashuv bo'yicha kompetensiyasi alohida ahamiyatga ega. Har bir bolaning o'zlashirish sur'ati va intellektual salohiyati turlicha ekanligini anglagan holda, umumiy guruh ichida har bir bola uchun "muvaqqafiyat zonasi"ni yarata olish — yuksak professionallik belgisidir. Tarbiyachi o'z faoliyatida refleksiv madaniyatni shakllantirishi, ya'ni har bir kun yakunida o'z yutuq va kamchiliklarini tanqidiy tahlil qilib, ertangi kun uchun samaraliroq yondashuvni shakllantirishi jarayonning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tarbiyachining kompetentligi — bu bolaga shaxs sifatida qarash, uning erkinligini hurmat qilish va ta'limiy muhitni bolaning tabiiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashtira olish san'atidir. Aynan mana shunday yondashuvgina maktabgacha ta'limda sifat transformatsiyasini amalga oshirishga va barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining samaradorligi bevosita tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi va uning pedagogik "moslanuvchanligi" bilan belgilanadi. Bugungi kun tarbiyachisi shunchaki bilim beruvchi shaxs emas, balki bolaning ichki dunyosini kashf etuvchi, uning ijtimoiy-emotsional va intellektual salohiyatini muvozanatda saqlaydigan strategik yo'naltiruvchidir. Kasbiy kompetentlikning negizida turuvchi empatiya, refleksiv tahlil va innovatsion metodikani uyg'unlashtirish qobiliyati bolada nafaqat o'qishga bo'lgan qiziqishni, balki umrbod davom etuvchi ijodiy tafakkur asoslarini ham shakllantiradi. Binobarin, tarbiyachining o'z ustida doimiy ishlashi va zamonaviy yondashuvlarni bola shaxsiga hurmat bilan uyg'unlashtirishi — sifatli ta'lim va barkamol avlod tarbiyasining eng mustahkam kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son.
2. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining Davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan nashr). – Toshkent, 2022-yil.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent 2006.
5. Babaeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi. – Toshkent 2018.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

**Qurbonova Xolbibi To'raqulovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun, avvalo, darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi hamda o'qitish metodidan – ko'zlangan maqsad, yoki rivojlantirilgan aniq bir maqsadga erishish yo'lidagi amallar ketma-ketligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion, interfaol ta'lim, ijodkorlik, samaradorlik.

Annotation. This article discusses that, in order to organize the educational process using innovative methods, it is *прежде* necessary to clearly develop the lesson plan and design. It also explains the teaching method as a sequence of actions aimed at achieving a specific goal or an intended learning outcome.

Keywords: innovative, interactive learning, creativity, efficiency.

Аннотация. В данной статье рассматривается, что для организации образовательного процесса с использованием инновационных методов *прежде* всего необходимо чётко разработать план и проект урока. Также раскрывается метод обучения как последовательность действий, направленных на достижение поставленной или конкретно сформулированной цели.

Ключевые слова: инновационный, интерактивное обучение, креативность, эффективность.

Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun, avvalo, darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi zarur. Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmani egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. O'qitish metodi – ko'zlangan maqsad, yoki rivojlantirilgan aniq bir maqsadga erishish yo'lidagi amallar ketma-ketligidir. "Interfaol ta'lim" - bu doimiy muloqotga asoslangan metodlar tizimi, birgalikda o'qish va faol ishtirok etishdir. Bu - o'zaro harakat, ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Biz darslarda o'quvchilar bilan birgalikda, juftlikda, guruhlarda ishlashda juda ko'plab interaktiv metod va mashqlardan "Guruhlarda ishlash", "Taqdimot" yangi mavzuni bayon qilishda "Kichik ma'ruza", "Rolli o'yin", "Aqliy hujum", "Charxpalak" metodlaridan va "Hamma, hammaga o'rgatadi", "Mevalar salati," "Impuls" "Hayot yo'li", "Vaziyatlar" "Aqlcharxi" mashqlaridan foydalanishimiz mumkin. Bunda o'quvchilar ta'lim olish jarayonida guruhlarda, hamjihatlikda ishlaydilar, mustaqil bajaradilar va eslab qoladilar. O'quvchilarni guruhlarga bo'lishda ham "kichik guruhlar ishi" metodidan foydalanish mumkin. O'quvchilarni guruhga bo'lish jarayonida "Enerjalyzer" mashqlaridan foydalanish mumkin. Bunda stol ustiga 3-4 xil mevalarning rasmlari teskari holda qo'yiladi. O'quvchilar bu rasmlarni navbatma-navbat oladilar. Uzum rasmini olgan o'quvchilar bir guruh, pomidor rasmini olgan bolalar ikkinchi guruhni, olma rasmini olgan bolalar esa uchinchi guruhni tashkil etadi. Har bir jamoa o'ziga ajratilgan joyga borib o'tiradi. Bu guruhlarda turli metodlardan foydalanib, munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'tkazishda, yoki o'quv rejasi asosida biror bo'lim o'rganib bo'lingach, umumlashtiruvchi darslarda qo'llash mumkin. Bunday metodlarning barchasida ham o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati nazarda tutiladi. Quyida ana shunday metodlardan ayrimlarini e'tiboringizga havola etamiz. "Charxpalak"

metodidan ona tili darslarida “So‘z turkumlari” mavzusini mustahkamlashda foydalanish mumkin. Bunda o‘quvchilarni istalgan metodingiz bilan guruhlariga bo‘lib olishingiz mumkin. Bu metod o‘quvchilarni juftlikda ishlashga, bir-birining fikrini tinglashga, so‘z turkumlarini farqlay olishiga, ijodiy fikrlashga, barcha o‘quvchilarning faol qatnashishlariga yordam beradi. “Hamma, hammaga o‘rgatadi” mashqidan foydalaish boshlang‘ich sinflarda ham qo‘l keladi. Buni barcha fanlarga moslab o‘tkazish mumkin. Matematikada mustahkamlash darslarida o‘qituvchi mavzularga doir ma‘lumotlarni qisqacha yozib keladi. Masalan, uzunlik birliklariga millimetr, santimetr, detsimetr, kilometrlar kiradi. Hamma tomonlari teng to‘rtburchak kavadrat deyiladi va hokazo. Bu ma‘lumotlar o‘quvchilarga tarqatiladi. Ular o‘zlaridagi ma‘lumotlarni o‘qib, o‘rganadilar. Ma‘lum vaqtdan keyin yonidagi o‘rtog‘i bilan bir-birining ma‘lumotini o‘rganadi. Belgilangan vaqt tugagach, 4 ta o‘quvchi bir biriga ma‘lumotlarini o‘rgatadilar. O‘qituvchi tomonidan vaqt belgilanib, vaqt tugaganligi, endi yonidagi sherigiga o‘rgatishini eslatib, aytib boradi. Mashq tugagach, o‘qituvchi quyidagi savollar bilan o‘quvchilarga murojaat qilishi mumkin: ushbu mashq sizga nimasi bilan yoqdi va nimalari foydali bo‘ldi? Bu mashqda siz uchun nima osonroq bo‘ldi, o‘zingiz o‘qib o‘rganganingizmi yoki boshqaga ma‘lumot berganingizmi? Bu mashq orqali o‘quvchilar o‘tilgan mavzularni yodga oladilar. O‘zlashtirmagan o‘quvchilar bo‘lsa, ular ham bilib oladilar. “Aql charxi” usulida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari, nutqi rivojlanadi, tez va to‘g‘ri javob berish malakasi shakllanadi. Bu mashqda ikki yoki uchta o‘quvchidan iborat guruhlar ishtirok etadi. Birinchi o‘quvchi mavzuga oid terminlardan birini aytadi, ikkinchi o‘quvchi birinchi o‘quvchi aytgan terminni qaytaradi va o‘zi ham bitta termin aytadi. Uchinchi o‘quvchi avvalgi ikkita terminni qaytaradi va bitta termin qo‘shib aytadi. Navbat birinchi o‘quvchiga keladi. Qaysi o‘quvchi adashib ketsa yoki, aytilgan terminni qaytarib aytsa, o‘yindan chiqadi. Bu o‘yinni tashkil etishda – maqsad aniq bo‘lishi va o‘quvchilarning qaysi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlariga e‘tibor qaratilishi lozim. Masalan: ot-so‘z turkumiga tegishli so‘zlarni ayting:

Ta‘lim-tarbiya jarayonida dars samaradorligini oshirish, o‘quvchilar bilimini mustahkamlash, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo‘llash bilan birgalikda turli ko‘rgazmali qurollardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bunda ayniqsa qo‘lda, ijodkorlik bilan tayyorlangan ko‘rgazmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ana shunday ko‘rgazmalardan biri oddiy daraxt shoxining rasmi chizilgan plakat bo‘lib, uning shoxlariga gullarni, qushlarni, mevalarni joylashtirish mumkin. Bu qo‘lda tayyorlangan ko‘rgazmadan barcha fanlarda o‘z o‘rnida foydalanish mumkin. Bu ko‘rgazma orqali o‘quvchilar fanlarning bir-biriga o‘zaro bog‘liqligini, vatanning muqaddasligini, tabiatni sevishni, jonivorlarni asrashni o‘rganadilar. Quyida ana shunday ko‘rgazmalardan namuna keltirilgan: Masalan, matematika darslarida gullardan foydalanganimizda mashqni shunday davom ettirish mumkin. Gullarning bir tomoniga matematika faniga oid savollar yozilgan bo‘ladi, ikkinchi tomoniga esa bo‘g‘inlar yozilgan. O‘quvchilar gullarning bir tomoniga yozilgan matematikaga oid savollarni o‘qiydilar va bo‘g‘inli tomonini daraxt shoxiga qistiradilar. “Kimki savollarga to‘g‘ri javob bersa, daraxtning gullashiga yordam beradi.” – degan gaplar o‘qituvchi tomonidan aytiladi. Shu tariqa daraxt shoxlaridagi gullarda bo‘g‘inli so‘zlar hosil bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, darslarning samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim darajalarini boyitishda darslarda turli interfaol metodlardan

foydalanish yaxshi samara beradi. O'quvchilarda bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchilar darsga puxta hozirlik ko'rishga intiladilar. Bunday usullar darsning qiziqarliligini va ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi. O'quvchilarning mustaqil bajarib, tushunib yetishlari uchun turli interaktiv metodlar va mashqlardan foydalanishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R.J, Yuldashev M.A, "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar". T.: "Nihol", 2013.
2. "Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi" dasturi doirasida trening ishtirokchisi qo'llanmasi. Toshkent – 2023

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MAKTABGACHA TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xolmirzayeva Shahnoza,

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida maktabgacha ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi interaktiv ta'lim vositalari, adaptiv o'qitish tizimlari, virtual platformalar hamda raqamli pedagogik texnologiyalarning bolalarning intellektual va ijodiy rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi, pedagogik nazorat va raqamli madaniyat bilan bog'liq muammolar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli transformatsiya, maktabgacha ta'lim, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, adaptiv ta'lim, interaktiv o'yinlar, virtual ta'lim muhiti, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически проанализированы педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в системе дошкольного образования в условиях цифровой трансформации. Также освещено влияние интерактивных образовательных средств на основе искусственного интеллекта, адаптивных обучающих систем, виртуальных платформ и цифровых педагогических технологий на интеллектуальное и творческое развитие детей. Наряду с преимуществами применения технологий искусственного интеллекта в дошкольных образовательных организациях в статье рассмотрены проблемы, связанные с информационной безопасностью, педагогическим контролем и цифровой культурой.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, дошкольное образование, цифровая педагогика, инновационные технологии, адаптивное обучение, интерактивные игры, виртуальная образовательная среда, цифровая компетентность.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical possibilities of using artificial intelligence technologies in preschool education within the context of digital transformation. It also highlights the impact of AI-based interactive learning tools, adaptive learning systems, virtual platforms, and digital

pedagogical technologies on children's intellectual and creative development. Along with the advantages of using artificial intelligence technologies in preschool educational institutions, the article also discusses issues related to information security, pedagogical supervision, and digital culture.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, preschool education, digital pedagogy, innovative technologies, adaptive learning, interactive games, virtual learning environment, digital competence.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatning barcha sohalarida raqamli transformatsiya jarayonlari jadallik bilan rivojlanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiy etishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'limning barcha bosqichlarida, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion imkoniyatlarni kengaytirmoqda.

Maktabgacha yosh bolaning intellektual, nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli ushbu davrda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarning qiziqishi, mustaqil fikrlashi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt asosidagi interaktiv dasturlar, aqlli o'yin texnologiyalari va virtual ta'lim vositalari maktabgacha ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti bolalarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularning ehtiyojlariga mos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini bermoqda. Shu jihatdan sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiyalashning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sun'iy intellekt — inson tafakkuriga xos bo'lgan fikrlash, tahlil qilish, o'rganish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali modellashtirishga asoslangan texnologiyalar majmuasidir. Mazkur texnologiyalar ta'lim tizimida innovatsion pedagogik vosita sifatida qo'llanilib, o'quv jarayonini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, vizual, audio va interaktiv materiallar asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti bolalarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida: bolalarning qobiliyatlarini aniqlash, individual rivojlanish darajasini monitoring qilish, interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etish, nutq va tafakkurni rivojlantirish, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni shakllantirish mumkin. Bu esa maktabgacha ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Maktabgacha ta'limda har bir bolaning rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Shu sababli individual yondashuvni tashkil etish pedagogik jarayonning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim tizimlari aynan shu vazifani samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Adaptiv tizimlar bolaning: bilim darajasi, qiziqishi, psixologik xususiyatlari, o'zlashtirish tezligini tahlil qilib, unga mos topshiriqlarni tavsiya etadi.

Masalan, ayrim interaktiv dasturlar bolalarning ranglarni ajratishi, tovushlarni farqlashi yoki mantiqiy fikrlashini avtomatik baholay oladi. Natijada tarbiyachi har bir bolaning rivojlanish dinamikasi haqida aniq ma'lumotga ega bo'ladi.

Shuningdek, adaptiv texnologiyalar: bolalarning mustaqil faoliyatini rivojlantiradi, o'yin asosidagi ta'limni kuchaytiradi, motivatsiyani oshiradi, ta'lim samaradorligini yaxshilaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin faoliyati asosiy pedagogik vosita hisoblanadi. Shu sababli sun'iy intellekt asosidagi interaktiv o'yin texnologiyalari bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda: aqlli o'yin dasturlari, virtual ertak platformalari, nutqni rivojlantiruvchi mobil ilovalar, raqamli konstruktor o'yinlari, animatsion ta'lim dasturlari keng qo'llanilmoqda.

Bunday texnologiyalar: bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi, nutq boyligini oshiradi, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantiradi, ijodkorlikni rivojlantiradi. Virtual ta'lim muhiti orqali bolalar tasviriy, audio va animatsion materiallar yordamida yangi bilimlarni osonroq o'zlashtiradi. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasiga ham bevosita bog'liqdir. Zamonaviy tarbiyachi innovatsion texnologiyalar, elektron platformalar va raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Bugungi kunda tarbiyachilardan: multimedia vositalaridan foydalanish, raqamli ta'lim kontentlarini yaratish, virtual platformalarda ishlash, sun'iy intellekt vositalarini qo'llash, media savodxonlik va kiberxavfsizlik qoidalarini bilish talab etiladi. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga keng joriy etilishi ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan: bolalarning gadjetlarga ortiqcha bog'lanib qolishi, axborot xavfsizligi bilan bog'liq tahdidlar, internet resurslarining nazoratsizligi, pedagogik nazoratning sustlashuvi, raqamli tengsizlik muammolari mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekran oldida uzoq vaqt qolish psixologik va fiziologik holatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda me'yor va pedagogik nazorat muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, bolalarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, xavfsiz internet muhitini yaratish va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Kelajakda maktabgacha ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilish ko'lami yanada kengayishi kutilmoqda. Xususan: virtual tarbiyachi assistentlari, aqlli monitoring tizimlari, robotlashtirilgan ta'lim vositalari, virtual reallik asosidagi o'quv muhitlari rivojlanishi prognoz qilinmoqda. Bunday innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, bolalarning zamonaviy raqamli ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiyalashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini individuallashtirish, interaktiv tashkil etish va bolalarning intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari kengaymoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt: bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, o'yin asosidagi ta'limni samarali tashkil etadi, tarbiyachilarning kasbiy faoliyatini takomillashtiradi, zamonaviy raqamli ta'lim muhitini shakllantiradi. Biroq ushbu texnologiyalardan foydalanishda pedagogik nazorat, axborot xavfsizligi va bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda sun'iy intellekt asosidagi innovatsion texnologiyalar maktabgacha ta'limning ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.
3. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.
4. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
6. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson Education, 2021.
7. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. – Paris, 2023.
8. Sharipov Sh. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2023.
9. Yo'ldoshev J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2022.

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM VA BOSHLANG'ICH TA'LIMNI INTEGRATSIYA QILISHDA INNOVATSION METODIKALAR

*Xamrayeva Diyora Burxon qizi,
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola "Akmeologik yondashuv asosida maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni integratsiya qilishda innovatsion metodikalar" mavzusini o'rganadi. Akmeologiya bolalarning individual rivojlanishini hisobga olib, ularning maksimal imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi integratsiya, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va pedagogik yondashuvlarni birlashtirish imkonini beradi. Tadqiqotda o'yin asosidagi o'qitish, loyiha asosidagi ta'lim va multimediyaga vositalaridan foydalanish kabi innovatsion metodikalar ko'rib chiqiladi. Bu metodlar bolalarning motivatsiyasini oshiradi va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish uchun akmeologik metodlar asosida tayyorlov dasturlari ishlab chiqilishi muhimligi ta'kidlanadi.

Аннотация: Эта статья исследует тему "Инновационные методики интеграции дошкольного и начального образования на основе акмеологического подхода". Акмеология ориентирована на учет индивидуального развития детей и реализацию их максимальных возможностей. Интеграция между дошкольным и начальным образованием позволяет эффективно организовать образовательный процесс и объединить педагогические подходы.

В исследовании рассматриваются такие инновационные методики, как обучение через игру, проектное обучение и использование мультимедийных средств. Эти методы повышают мотивацию детей и развивают их творческое мышление. Также подчеркивается важность разработки программ подготовки для повышения профессиональной квалификации педагогов на основе акмеологических методов.

Abstract: In the education system, modern changes, as well as the introduction of new methodologies and approaches aimed at increasing the effectiveness of the educational process, hold significant importance. In this article, we will examine innovative methodologies for integrating preschool and primary education based on the akmeological approach. Akmeology, which focuses on the highest development of a

person and the realization of their potential, plays a crucial role in ensuring an individual approach in the educational process. The integration between preschool education and primary education serves to enhance children's interest in the learning process, develop their creative thinking, and organize the educational process more effectively. In this article, we will provide detailed information about innovative methodologies such as game-based learning, project-based learning, and the use of multimedia tools.

Kalit so'zlar: Akmeologik yondashuv, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, integratsiya, innovatsion metodikalar, ta'lim jarayoni, shaxsiylashtirish, ijodiy fikrlash, o'yin asosida ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, ta'lim sifatini oshirish, pedagogik innovatsiyalar, o'quv jarayonining samaradorligi, bolalar psixologiyasi

KIRISH: Ta'lim jarayoni har bir jamiyatning rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari bolalarning shaxsiyati va ijodiy fikrlash qobiliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Akmeologik yondashuv ta'lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirishga, shaxsiylashtirishga va bolalar psixologiyasini inobatga olishga qaratilgan. Ushbu yondashuv, innovatsion metodikalar va o'yin asosida ta'lim orqali bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ular uchun qulay va samarali o'quv muhitini yaratadi. Integratsiya tamoyillari orqali turli fanlarni birlashtirish, loyihaga asoslangan ta'lim esa bolalarga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayonda pedagogik innovatsiyalar va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayonining samaradorligini oshirish va bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida, ta'limning har bir bosqichida zamonaviy metodlarni qo'llash zarur. Ushbu maqolada akmeologik yondashuvni maktabgacha va boshlang'ich ta'limda qo'llashning ahamiyati, integratsiya tamoyillari, innovatsion metodikalar va bolalar psixologiyasi bilan bog'liq masalalar keng yoritiladi. Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun yangi yondashuvlar va metodlarni o'rganish, shuningdek, bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo'llari haqida fikr yuritimiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA: Vygotsky, L.S. (1978). "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." – Vygotsky ta'lim jarayonida ijtimoiy kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bruner, J.S. (1996). "The Culture of Education." – Ta'limda madaniyatning roli haqida fikr yuritadi. Piaget, J. (1970). "The Science of Education and the Psychology of the Child." – Bolalar psixologiyasi va ta'lim jarayonining rivojlanish bosqichlarini ko'rsatadi. Qodirov, A. (2010). "Ta'lim jarayonida akmeologik yondashuv." – O'zbek ta'lim tizimida akmeologik yondashuvni qo'llash mumkinchiliklarini o'rganadi va amaliy tavsiyalar beradi. Xolmatov, M. (2015).

MUHOKAMA: Akmeologik yondashuv, ta'lim jarayonida shaxsning rivojlanishini va uning eng yuqori potentsialiga erishishini ta'minlashga qaratilgan. Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni integratsiya qilishda akmeologik yondashuvning ahamiyati katta bo'lib, bu jarayonda innovatsion metodikalar asosiy rol o'ynaydi. Ushbu muhokamada akmeologik yondashuvning ta'lim tizimidagi o'rni va innovatsion metodikalar orqali qanday amalga oshirilishi mumkinligi ko'rib chiqiladi.

Akmeologik yondashuv, shaxsning rivojlanishini ta'minlashda individual yondashuvni talab qiladi. Bu tamoyil, bolalarning o'zaro aloqalari, ijtimoiy muhit va o'qituvchilar bilan hamkorlikni inobatga oladi. Maktabgacha ta'limda bolalarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olish, ularni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish

maqsadida akmeologik yondashuvni qo'llash zarur. Innovatsion metodikalar, ta'lim jarayonida yangi g'oyalar va texnologiyalarni joriy etish orqali bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, loyihaga asoslangan o'qitish, interfaol darslar va o'yin orqali o'qitish kabi metodlar akmeologik yondashuvga mos keladi. Ushbu metodlar bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi. Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni integratsiya qilish, bolalarning bilimlarini yanada kengaytirish va ularni bir butun sifatida rivojlantirish uchun muhimdir. Akmeologik yondashuv asosida bu integratsiya jarayonida, o'qituvchilar va tarbiyachilar birgalikda ishlashi, tajribalarini almashishi va umumiy maqsadlar sari harakat qilishi lozim. Bu jarayonda innovatsion metodikalar, masalan, guruhli ishlar, kreativ Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan kreativ metodlar bolalarning o'qish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Quyida bir nechta kreativ metodlar keltirilgan:

Loyihalar metodi: Bolalar biror mavzuda loyiha tayyorlaydilar, bu jarayonda turli fanlardan bilimlarni birlashtiradilar. Masalan, "Sog'lom hayot tarzi" mavzusida bolalar sog'lom ovqatlar, jismoniy faoliyat, va sanitariya-gigiena haqida ma'lumot to'playdilar. Ular ushbu ma'lumotlarni rasm, kolaj yoki taqdimot shaklida taqdim etadilar.

Kreativ hikoya yaratish: Bolalar hikoya yozish yoki sahnalashtirish orqali ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bolalar birgalikda hikoya yaratadilar, har bir bola hikoyaning bir qismini yozadi yoki sahnalashtiradi. Bu jarayonda til va adabiyot fanlari bilan birga san'at va drama fanlari ham integratsiyalanadi.

Tabiat Ekskursiyalari: Tabiatga chiqish orqali bolalar biologiya va geografiya fanlarini o'rganadilar. Bolalar bog'da yoki parqda o'simliklar va hayvonlarni kuzatib, ularning nomlarini va xususiyatlarini o'rganadilar. Keyin, ular o'z kuzatishlari asosida san'at asarlarini yaratadilar (masalan, rasm chizish yoki kolaj tayyorlash).

Musiq va raqs integratsiyasi: Musiq va raqs orqali matematikani o'rganish. Bolalar musiq ritmlari yordamida sonlarni hisoblashadi yoki raqslarda shakllarni ifodalaydilar. Masalan, har bir raqam uchun turli raqs harakatlari tayyorlash.

Kvest orqali o'qitish: "Kvest" o'yinlari yordamida bolalar muammolarni hal qilish uchun jamoa bo'lib ishlaydilar. Har bir vazifa turli fanlardan (matematika, tabiiy fanlar, san'at) bilimlarni talab qiladi.

Bu metodlar maktabgacha va boshlang'ich ta'limda bolalarning qiziqishini oshirish, ijodkorliklarini rivojlantirish va turli fanlardan bilimlarni birlashtirishga yordam beradi. Loyihalar va interfaol o'yinlar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa: Akmeologik yondashuv asosida maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni integratsiya qilish, bolalarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Innovatsion metodikalar yordamida bu jarayonni yanada samarali qilish mumkin. O'qituvchilar va tarbiyachilar o'rtasidagi hamkorlik, bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va individual yondashuvni amalga oshirish orqali ta'lim jarayonining sifatini oshirish mumkin. Ushbu muhokama, akmeologik yondashuvning ta'lim tizimidagi ahamiyatini va innovatsion metodikalar orqali bu jarayonni qanday rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Ta'lim tizimida yangi g'oyalarni joriy etish va individual yondashuvni amalga oshirish orqali bolalarning shaxsiy ehtiyojlari inobatga olinadi va ularning eng yuqori potentsialiga erishishlariga yordam beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamshodova, M. (2020). *Akmeologiya va ta'lim jarayonidagi innovatsiyalar*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

2. Pavlova, T. (2019). *Akmeologicheskie podkhody k obrazovatel'nyim innovatsiyam*. Moskva: Pedagogika.
3. Gulomova, D. (2021). *Innovatsion ta'lim metodlari va akmeologiya: O'quvchilarni rivojlantirishda yangi yondashuvlar*. Tashkent: Fan va texnologiya.
4. Sadykova, A. (2018). *Pedagogika va akmeologiya: nazariy asoslar va amaliyot*. Samarkand: SamDU.
5. Roberts, C. (2022). *Akmeology in Education: Theories and Practices*. London: Routledge.
6. Smith, J. (2021). *Innovative Educational Practices: Akmeological Approaches*. New York: Springer.
7. Zharova, E. (2020). *Integrating Akmeology into Modern Education*. St. Petersburg: Gidrometeoizdat.
8. Ismatova, N. (2023). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari: O'zbekistondagi tajribalar*. Tashkent: O'zbek Respublikasi Ta'lim Vazirligi.

IKKI TILLI MUHITDA O'SAYOTGAN BOLALARDA TALLAFUZ MUAMMOLARI

*Baytileuova Gulzar Maxset qizi,
Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda talaffuz muammolarining kelib chiqish sabablari, ularning psixolingvistik xususiyatlari hamda ularni bartaraf etishning samarali yo'llari tahlil qilinadi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida olib borilayotgan ishlar, mavjud muammolar va ularning yechimlari yoritiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida innovatsion pedagogik va logopedik yondashuvlarni milliy sharoitda qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ikki tilli bolalarda talaffuz muammolarini bartaraf etishda kompleks yondashuv, ya'ni pedagog, logoped va ota-onalar hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Abstract: This article examines the causes of pronunciation difficulties in children growing up in a bilingual environment, their psycholinguistic characteristics, and effective ways to overcome them. The current state of preschool education in Uzbekistan, existing challenges, and possible solutions are analyzed. Additionally, the study explores the application of innovative pedagogical and speech therapy approaches based on international experience in the national context. The findings highlight that a comprehensive approach involving teachers, speech therapists, and parents plays a crucial role in overcoming pronunciation problems in bilingual children.

Аннотация: В данной статье рассматриваются причины нарушений произношения у детей, растущих в билингвальной среде, их психолингвистические особенности, а также эффективные пути их преодоления. Анализируется современное состояние дошкольного образования в Узбекистане, существующие проблемы и возможные решения. Кроме того, изучаются возможности применения инновационных педагогических и логопедических подходов на основе зарубежного опыта в национальных условиях. Результаты исследования показывают, что комплексный подход с участием педагогов, логопедов и родителей играет ключевую роль в коррекции произносительных трудностей у билингвальных детей.

Kalit so'zlar: ikki tillilik, bilingval muhit, talaffuz muammolari, nutq rivoji, fonetik interferensiya, artikulyatsiya, logopediya, maktabgacha ta'lim, nutq nuqsonlari, multimodal yondashuv, fonetik tizim, til aralashuvi, nutq diagnostikasi, pedagogik yondashuv, innovatsion metodlar, nutq korreksiyasi, erta aralashuv, til muhiti, kommunikativ kompetensiya, bolalar nutqi

Keywords: bilingualism, bilingual environment, pronunciation difficulties, speech development, phonetic interference, articulation, speech therapy, preschool education, speech disorders, multimodal approach, phonetic system, language mixing, speech diagnostics, pedagogical approach, innovative methods, speech correction, early intervention, language environment, communicative competence, child speech

Ключевые слова: билингвизм, билингвальная среда, проблемы произношения, развитие речи, фонетическая интерференция, артикуляция, логопедия, дошкольное образование, речевые нарушения, мультимодальный подход, фонетическая система, смешение языков, диагностика речи, педагогический подход, инновационные методы, коррекция речи, раннее вмешательство, языковая среда, коммуникативная компетенция, детская речь

Ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda talaffuz muammolari bugungi globalizatsiya davrida eng dolzarb pedagogik va psixolingvistik masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda migratsiya jarayonlarining kuchayishi, xalqaro aloqalarning kengayishi hamda oilalarda bir nechta tilning parallel qo'llanilishi natijasida bolalar tabiiy ravishda ikki yoki undan ortiq til muhitida ulg'aymoqda. Bu holat ularning nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, ayrim hollarda talaffuz bilan bog'liq qiyinchiliklarni ham yuzaga keltiradi.

Ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda talaffuz muammolari, avvalo, fonetik tizimlarning o'zaro ta'siri bilan izohlanadi. Har bir tilning o'ziga xos tovush tizimi mavjud bo'lib, bola ushbu tizimlarni bir vaqtning o'zida o'zlashtirish jarayonida ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi mumkin. Masalan, bir tilda mavjud bo'lgan, ammo ikkinchisida uchramaydigan tovushlar bolalar uchun murakkablik tug'diradi. Natijada interferensiya hodisasi yuzaga keladi, ya'ni bir tilning fonetik xususiyatlari boshqa tilga ko'chadi. Bunday bolalarda ko'p uchraydigan muammolar qatoriga tovushlarni tushirib qoldirish, noto'g'ri almashtirish, urg'u va intonatsiyaning buzilishi kiradi. Ayniqsa, artikulyatsion jihatdan murakkab tovushlar (masalan, "r", "l", "s", "sh" kabi) ikki tilli bolalarda ko'proq qiyinchilik tug'diradi. Bu holat bolaning nutq apparati hali to'liq shakllanmaganligi va bir vaqtning o'zida ikki xil artikulyatsion modelni o'zlashtirishga harakat qilishi bilan bog'liq.

Xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ikki tillilik o'zi muammo emas, balki noto'g'ri yondashuv muammoni keltirib chiqaradi. Masalan, AQSh va Kanada tajribasida "balanced bilingualism" — muvozanatli ikki tillilik konsepsiyasi keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, har ikkala til ham bola hayotida teng darajada va tizimli qo'llanilishi kerak. Aks holda, til aralashuvi kuchayib, talaffuzdagi xatolar mustahkamlanib qolishi mumkin.

Finlyandiya va Shvetsiya tajribasida esa bolalar bilan ishlashda "one person — one language" tamoyili samarali natija berayotgani aniqlangan. Bu metodga ko'ra, har bir kattalar (ota yoki ona) bola bilan faqat bitta tilda muloqot qiladi. Bu esa bolada har bir tilning fonetik tizimini aniq ajratib olishga yordam beradi va talaffuzdagi chalkashliklarni kamaytiradi.

Yevropa mamlakatlarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda talaffuz muammolarini bartaraf etishda erta aralashuv muhimligi ta'kidlanadi. Ya'ni, bola nutqida muammo

aniqlangan zahoti logopedik va pedagogik yordam ko'rsatish zarur. Aks holda, bu muammolar maktab yoshiga kelib yanada chuqurlashib ketadi va yozma nutqqa ham salbiy ta'sir qiladi.

Ikki tilli bolalar bilan ishlashda innovatsion metodlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Xorijiy tajribada keng qo'llanilayotgan metodlardan biri — fonetik o'yinlar asosida o'qitishdir. Bu metod bolalarning nutq faoliyatini tabiiy va qiziqarli tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, tovushlarni ajratish, taqlid qilish, ritmik mashqlar orqali talaffuzni shakllantirish samarali hisoblanadi. Shuningdek, multimodal yondashuv ham samarali vositalardan biridir. Bu yondashuvda eshitish, ko'rish va harakat orqali o'rganish birgalikda qo'llaniladi. Masalan, bola tovushni eshitadi, og'iz harakatini ko'radi va o'zi takrorlaydi. Bu esa artikulyatsion apparatning to'g'ri shakllanishiga yordam beradi.

Yaponiyada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarda talaffuzni rivojlantirishda ritm va musiqa muhim rol o'ynaydi. Qo'shiqlar, she'rlar va ritmik mashqlar orqali bola tovushlarni aniqroq va to'g'riroq talaffuz qila boshlaydi. Ushbu tajribani maktabgacha ta'lim tizimimizda ham keng qo'llash mumkin.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar ham talaffuz muammolarini bartaraf etishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Xorijda maxsus mobil ilovalar va interaktiv dasturlar orqali bolalarning nutqi tahlil qilinib, individual mashqlar tavsiya etiladi. Bunday yondashuvni o'zimizda ham joriy etish, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida katta samara berishi mumkin.

Bugungi globallashuv sharoitida ikki tillilik fenomeni nafaqat rivojlangan mamlakatlarda, balki O'zbekistonda ham keng tarqalib bormoqda. Xususan, shaharlashuv jarayoni, xalqaro aloqalarning kengayishi, xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyojning ortishi natijasida bolalar erta yoshdan ikki tilli muhitda rivojlanmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, bolalarning intellektual va kommunikativ salohiyatini oshirsa, ikkinchi tomondan, nutq rivojida, ayniqsa talaffuz jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida so'nggi yillarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, bolalarga xorijiy tillarni erta yoshdan o'rgatish tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu esa tabiiy ravishda bilingval muhitni shakllantirmoqda. Ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ingliz va rus tillari elementlari ta'lim jarayoniga integratsiya qilinmoqda. Natijada bolalar bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq tilni o'zlashtirishga kirishmoqda.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda talaffuz bilan bog'liq qiyinchiliklar keng tarqalgan. Bu muammolar, asosan, fonetik interferensiya natijasida yuzaga keladi. Ya'ni, bir tilning tovush tizimi ikkinchi tilga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'zbek va rus tillarining fonetik tizimi o'rtasidagi farqlar tufayli ayrim tovushlarning noto'g'ri talaffuz qilinishi kuzatiladi. Shu bilan birga, urg'u, intonatsiya va nutq ritmining buzilishi ham tez-tez uchraydi.

O'zbekistonda ushbu muammoni bartaraf etish bo'yicha ma'lum ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tizimli ravishda olib borilmoqda. Tarbiyachilar tomonidan artikulyatsion mashqlar, fonetik o'yinlar, she'r va qo'shiqlar orqali bolalarning talaffuzi ustida ishlash yo'lga qo'yilgan. Ayrim ta'lim muassasalarida logoped mutaxassislar faoliyat yuritib, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan individual mashg'ulotlar o'tkazmoqda.

Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogika va logopediya yo'nalishlari rivojlanib bormoqda. Bu esa kelajakda malakali mutaxassislar tayyorlash imkonini yaratmoqda. Ilmiy tadqiqotlarda ikki tillilik va nutq rivoji masalalari tobora ko'proq o'rganilmoqda. Bu jarayon nazariy asoslarning shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Biroq mavjud amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, hali ham bir qator tizimli muammolar mavjud. Eng avvalo, ikki tilli bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus metodik yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ko'p hollarda umumiy logopedik metodlar qo'llanilib, bilingval bolalarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinmaydi. Bu esa ayrim hollarda noto'g'ri tashxis qo'yilishiga olib keladi.

Yana bir muhim muammo — pedagog va logopedlarning bilingvizm psixolingvistik xususiyatlari bo'yicha yetarli bilimga ega emasligidir. Natijada oddiy til aralashuvi yoki rivojlanishning tabiiy bosqichlari nutq nuqsoni sifatida baholanishi mumkin. Bu esa bolaga nisbatan noto'g'ri pedagogik yondashuvni keltirib chiqaradi.

Oila omili ham alohida ahamiyatga ega. Ko'plab hollarda ota-onalar farzandiga bir vaqtning o'zida bir nechta tilni o'rgatishga harakat qiladi, ammo bu jarayon tizimsiz amalga oshiriladi. Natijada bola tillarni aralashtirib yuboradi va talaffuzda xatolar paydo bo'ladi. Ayrim hollarda esa ota-onaning o'zi tilni mukammal bilmasdan bolaga o'rgatishi noto'g'ri talaffuz shakllanishiga sabab bo'ladi.

Mazkur muammolarni hal etish uchun xorijiy tajribaga asoslangan holda bir qator innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur. Avvalo, O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan "bilingval logopediya modeli"ni ishlab chiqish muhimdir. Ushbu model ikki tilning fonetik tizimini solishtirish, interferensiya darajasini aniqlash va individual korreksion mashqlarni ishlab chiqishni o'z ichiga olishi lozim.

Shuningdek, "bir shaxs — bir til" tamoyilini keng joriy etish maqsadga muvofiq. Bu usul bolaga har bir tilni alohida tizim sifatida qabul qilishga yordam beradi va talaffuzdagi chalkashliklarni kamaytiradi. Ushbu yondashuvni nafaqat oilada, balki maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham qo'llash mumkin.

Pedagog va logopedlar malakasini oshirish ham ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ular uchun maxsus treninglar tashkil etilib, bilingvizm, nutq interferensiyasi va zamonaviy diagnostika usullari o'rgatilishi zarur. Bu esa bolalarga to'g'ri tashxis qo'yish va samarali yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham muhim yo'nalishlardan biridir. Raqamli logopediya vositalari, mobil ilovalar va interaktiv dasturlar yordamida bolalarning talaffuzi ustida individual ishlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan tizimli ishlashni yo'lga qo'yish zarur. Ular uchun metodik qo'llanmalar, treninglar va maslahatlar tashkil etilishi lozim. Ota-onalar bolaga qanday til muhitini yaratish, tillarni qanday ajratish va nutqdagi muammolarni qanday aniqlash bo'yicha aniq tavsiyalarga ega bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'limda multimodal yondashuvni keng qo'llash ham samarali natija beradi. Ya'ni, tovush, harakat va vizual materiallar birgalikda qo'llanilganda bolalarning talaffuzi tezroq va sifatli rivojlanadi. Qo'shiqlar, ritmik mashqlar, dramatisatsiya o'yinlari bu jarayonda ayniqsa samarali hisoblanadi.

Ikki tilli bolalarda talaffuz muammolarini faqat fonetik nuqson sifatida baholash to'liq to'g'ri emas. Aslida, bu jarayon bolaning umumiy kognitiv rivoji bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy psixolingvistik qarashlarga ko'ra, ikki tillilik bolada

“moslashuvchan tafakkur”ni shakllantiradi. Ya’ni bola bir vaqtning o’zida ikki xil fonetik va grammatik tizimni boshqarishni o’rganadi. Shu sababli dastlabki bosqichda kuzatiladigan talaffuz xatolari ko’pincha rivojlanishning tabiiy bosqichi sifatida qaralishi kerak.

Yana bir muhim jihat — ikki tilli bolalarda talaffuz muammolarini baholash mezonlari bir tilli bolalarnikidan farq qilishi kerak. Amaliyotda ko’pincha xatolik shundaki, pedagoglar ikki tilli bolani bir tilli bola standartlari asosida baholaydi. Bu esa noto’g’ri xulosa chiqarishga olib keladi. Aslida esa, ikki tilli bolada ayrim tovushlarning kechroq shakllanishi tabiiy holat hisoblanadi. Shuningdek, ijtimoiy muhitning ta’siri ham alohida e’tiborga loyiq. Bola qaysi tilni ko’proq eshitsa, o’sha til uning dominant tiliga aylanadi. Natijada ikkinchi til talaffuzida xatolar ko’proq uchraydi. Bu jarayonni to’g’ri boshqarish uchun sun’iy emas, balki tabiiy til muhitini yaratish muhimdir. Masalan, har bir til uchun alohida kommunikativ vaziyatlar tashkil etish samarali natija beradi.

Qo’shimcha ravishda, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, talaffuzni rivojlantirishda emotsional muhit ham muhim rol o’ynaydi. Agar bola o’z nutqidan uyalmasa, xatodan qo’rqmasa va erkin muloqot qilsa, uning talaffuzi tezroq shakllanadi. Aksincha, tanqidiy yoki bosimli muhit bolaning nutq faolligini pasaytiradi va muammoni kuchaytiradi.

Yana bir dolzarb fikr — ikki tilli bolalarda “yashirin nutq muammolari” mavjud bo’lishi mumkin. Ya’ni bola kundalik muloqotda yaxshi gapirayotgandek ko’rinsa ham, fonematik eshitish yoki tovushlarni farqlash qobiliyatida kamchiliklar bo’lishi mumkin. Bu esa keyinchalik yozma nutqda (o’qish va yozishda) xatolarga olib keladi. Shu sababli erta diagnostika nafaqat talaffuzni, balki fonematik idrokni ham qamrab olishi kerak.

Innovatsion nuqtai nazardan qaraganda, kelajakda O’zbekistonda “nutq monitoringi tizimi”ni joriy etish maqsadga muvofiq bo’ladi. Ya’ni bolalarning nutq rivoji bosqichma-bosqich raqamli tarzda kuzatilib boriladi. Bu orqali muammo erta aniqlanadi va individual rivojlanish trayektoriyasi tuziladi. Bundan tashqari, ikki tilli bolalar bilan ishlashda madaniy omilni ham unutmashlik kerak. Har bir til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniyat tashuvchisidir. Agar bola tilni madaniy kontekstda o’rgansa (qo’shiqlar, ertaklar, milliy o’yinlar orqali), uning talaffuzi ham tabiiy va to’g’ri shakllanadi.

Yakuniy fikr sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, ikki tilli muhitda talaffuz muammolarini “muammo” sifatida emas, balki “rivojlanish bosqichi” sifatida ko’rish zarur. To’g’ri yondashuv orqali bu jarayon bolaning intellektual va nutqiy rivojiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Eng muhimi, pedagogik jarayonda moslashuvchan, ilmiy asoslangan va individual yondashuv ustuvor bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. X. Po’latova Ikki tillilik sharoitida bolalar nutqining rivojlanishi. – Toshkent: O’qituvchi, 2018. – 156 bet.
2. Sh. M. Mirzayeva Maktabgacha yoshdagi bolalarda talaffuz muammolari va ularni bartaraf etish. – Toshkent: Fan, 2020. – 142 bet.
3. D. R. Xoliqova Logopediya asoslari. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2019. – 180 bet.
4. N. A. Nurmatova Ikki tilli muhitda nutqiy kompetensiyani shakllantirish. – Toshkent: TDPU nashri, 2021. – 134 bet.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNI TAYYORLASHDA INKLUZIV O'YIN JARAYONLARINI TASHKIL ETISHNING DIALOGIK PEDAGOGIKA TAMOIYILLARI (E. MATUSOV VA K. MIYAZAKI YONDASHUVLARI ASOSIDA)

**Qodirova Gulnoza Rahmatjon qizi,
Farg'ona viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi**

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda inkluziv o'yin jarayonlarini tashkil etishning dialogik pedagogika tamoyillari E. Matusov va K. Miyazaki qarashlari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi inkluziv maktabgacha ta'limda avtoritar boshqaruvdan hamkorlik, agency va bolaning ovozi eshitishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvga ehtiyoj ortib borayotgani bilan izohlanadi. Adabiyotlar sharhi, konseptual qiyoslash va pedagogik interpretatsiya metodlari asosida Matusovning ontologik dialogik pedagogikasi hamda Miyazakining polifonik o'qituvchi pozitsiyasi tahlil qilinadi. Natijada inkluziv o'yin muhitini tashkil etishda dialogning maqsadi, bolaning roli, pedagogning vositachilik funksiyasi, qoidalar moslashuvi va refleksiv baholash mexanizmlari bo'yicha integrativ tamoyillar tizimi ishlab chiqiladi. Maqola bo'lajak tarbiyachilar tayyorgarligiga dialogik dizayn, hamkorlik ssenariylari va ko'p ovozli o'yin boshqaruvi komponentlarini kiritish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: dialogik pedagogika, inkluziv o'yin, agency, bo'lajak tarbiyachi, E. Matusov, K. Miyazaki, hamkorlik muhiti, maktabgacha ta'lim.

Аннотация: В статье представлен сравнительный анализ принципов диалогической педагогики организации инклюзивных игровых процессов в подготовке будущих педагогов на основе взглядов Е. Матусова и К. Миядзаки. Актуальность исследования объясняется растущей потребностью в педагогическом подходе к инклюзивному дошкольному образованию, ориентированном на сотрудничество, самостоятельность и учет мнения ребенка в условиях авторитарного управления. На основе обзора литературы, концептуального сравнения и методов педагогической интерпретации анализируются онтологическая диалогическая педагогика Матусова и полифоническая позиция учителя Миядзаки. В результате разработана система интегративных принципов, касающихся цели диалога, роли ребенка, посреднической функции педагога, адаптации правил и механизмов рефлексивной оценки при организации инклюзивной игровой среды. В статье обосновывается необходимость включения диалогического проектирования, сценариев сотрудничества и компонентов управления игрой с участием нескольких голосов в подготовку будущих педагогов.

Ключевые слова: диалогическая педагогика, инклюзивная игра, самостоятельность, будущий педагог, Е. Матусов, К. Миядзаки, среда сотрудничества, дошкольное образование.

Abstract: The article provides a comparative analysis of the principles of dialogic pedagogy for organizing inclusive play processes in the training of future educators based on the views of E. Matusov and K. Miyazaki. The relevance of the study is explained by the growing need for a pedagogical approach in inclusive preschool education that focuses on cooperation, agency, and hearing the child's voice from authoritarian management. Based on a literature review, conceptual comparison, and pedagogical interpretation methods, Matusov's ontological dialogic pedagogy and

Miyazaki's polyphonic teacher position are analyzed. As a result, a system of integrative principles is developed regarding the purpose of dialogue, the role of the child, the mediatory function of the educator, rule adaptation, and reflexive assessment mechanisms in organizing an inclusive play environment. The article justifies the need to include dialogic design, collaborative scenarios, and multi-voice game management components in the training of future educators.

Keywords: *dialogic pedagogy, inclusive play, agency, future educator, E. Matusov, K. Miyazaki, collaborative environment, preschool education.*

Kirish

Maktabgacha inklyuziv ta'limda o'yin jarayoni ko'pincha faqat xulqni boshqarish yoki rejalashtirilgan topshiriqni bajartirish vositasi sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuvda bola ko'proq ijrochi, pedagog esa o'yin mazmuni, qoidasi va natijasini oldindan belgilab beruvchi yagona markaz sifatida namoyon bo'ladi. Holbuki, turli rivojlanish xususiyatiga ega bolalar bir guruhda ishtirok etadigan inkluziv muhitda barqaror muloqot, o'zaro tinglash, navbatni kutish, fikrni aniqlashtirish va kelishuvga kelish kabi dialogik ko'nikmalarni shakllantirmasdan turib o'yinning ijtimoiy-tarbiyaviy salohiyatini to'liq ochib bo'lmaydi.

Shu sababli bo'lajak tarbiyachilar tayyorgarligida o'yinni faqat metodik vosita emas, balki ko'p ovozli muloqot maydoni sifatida tushuntiruvchi nazariy asos zarur. Dialogik pedagogika ana shu vazifani bajaradi. U bilimni tayyor shaklda uzatishdan ko'ra, ma'no yaratish jarayoniga bolalarni teng ishtirokchi sifatida jalb etishni ko'zda tutadi. Matusov dialogni pedagogik hodisaning markaziga qo'yib, o'qitishning instrumental, epistemologik va ontologik shakllarini ajratadi; Miyazaki esa pedagogning polifonik pozitsiyasi hamda o'quvchilarning o'z ovozi saqlagan holda pedagogik voqelikning 'qahramonlari' bo'la olishini urg'u beradi. Mazkur maqolaning maqsadi - ushbu yondashuvlarni qiyoslash va ularni bo'lajak tarbiyachilarni inkluziv o'yin jarayonlarini tashkil etishga tayyorlashning amaliy tamoyillariga aylantirishdir.

Adabiyotlar sharhi (Literature review)

Xorijiy adabiyotlarda dialogik ta'lim o'quvchilarning ma'no yaratishdagi ishtiroki, ko'p nuqtayi nazarining to'qnashuvi va yangi ma'no maydonining vujudga kelishi bilan tavsiflanadi. Wegerif dialogik ta'limni 'dialogue space' yaratish, ya'ni turli pozitsiyalarni xavfsiz va ma'noli uchrashtira oladigan muhit sifatida sharhlaydi. Freire esa avtoritar, 'bank' usulidagi ta'limga qarshi chiqib, o'qituvchi va o'quvchini birgalikdagi bilish subyektlari sifatida ko'radi. Inclusive teacher competence bo'yicha hujjatlar ham hamkorlik, moslashuv, refleksiya va farqlangan yondashuvni pedagogning asosiy kompetensiyalari qatoriga kiritadi.

Milliy adabiyotlarda inklyuziv muhitni rivojlantirish, maxsus ehtiyojli bolalarni qo'llab-quvvatlash va o'yin texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tavsiyalar keng uchraydi, biroq o'yinni dialogik hodisa sifatida nazariy tahlil qilish yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Maktabgacha ta'lim bo'yicha metodik qo'llanmalar asosan muhitni moslashtirish, sensor xavfsizlik va faoliyatni differensiallashtirishga e'tibor qaratadi. Bu muhim yo'nalish bo'lsa-da, bolaning agency-si, ya'ni tashabbus ko'rsatish, mazmunni birgalikda qurish va qoidalarni muzokara qilish huquqini markazga qo'yish kamroq uchraydi. Shu bois Matusov va Miyazaki yondashuvlarini inklyuziv o'yin jarayoni bilan bog'lash bo'lajak tarbiyachilar tayyorgarligini boyituvchi nazariy qadam sifatida ko'rinadi.

Nazariy-metodologik asos

Tadqiqot nazariy tahlil, qiyosiy interpretatsiya va pedagogik modellashtirish metodlariga tayandi. Avvalo dialogik pedagogikaga oid manbalar tanlab olindi, so'ngra ularda takrorlanuvchi konseptlar - dialogning maqsadi, pedagog roli, bolaning subyektligi, qoidalar tabiati, baholash va refleksiya - bo'yicha mazmuniy kodlash amalga oshirildi. Keyin ushbu kodlar maktabgacha ta'limdagi inkluziv o'yin jarayonining real elementlari bilan moslashtirildi: kirish motivatsiyasi, o'yin ssenariysi, rollar taqsimoti, yordam turlari, nizoni hal etish va yakuniy refleksiya.

Bunday metodologik yondashuv nazariy qarashlarni bevosita tarbiyachi tayyorgarligi mazmuniga o'tkazish imkonini beradi. Natijada maqolada ikki darajadagi natija ko'zda tutildi: birinchisi, Matusov va Miyazaki konsepsiyalarining o'xshash va farqli jihatlarini pedagogik kategoriyalar bo'yicha ko'rsatish; ikkinchisi, shu farqlarni inkluziv o'yin muhitida ishlatishga xizmat qiluvchi amaliy tamoyillar tizimini ishlab chiqish.

E. Matusov va K. Miyazaki yondashuvlarining qiyosiy tahlili

Matusovga ko'ra, dialogik pedagogikaning eng chuqur shakli ontologik dialogdir; unda o'rganish tayyor javobni egallash emas, balki shaxsning muammoga nisbatan o'z pozitsiyasini shakllantirishi va boshqalar bilan o'zaro aloqada uni sinovdan o'tkazishi jarayonidir. Shuning uchun inkluziv o'yin jarayonida tarbiyachi barcha bolalardan bir xil javobni kutmaydi; aksincha, u o'yin voqealari doirasida har bir bolaning tushunishi, ifodasi va ishtirok usulini legitim deb biladi. Bu ayniqsa nutqiy, sensor yoki ijtimoiy-kommunikativ qiyinchiliklari bo'lgan bolalar uchun muhim: ularning muloqot shakli standartga mos bo'lmasa ham, u dialogning haqiqiy qismi sifatida tan olinadi.

Miyazaki esa dialogik pedagogikada pedagogning polifonik roli va o'quvchilarning 'qahramonligi' masalasini nozikroq yoritadi. Uning nazarida tarbiyachi faqat erkinlik beruvchi kuzatuvchi emas; u turli ovozlari o'rtasida mazmuniy kesishuvlar yaratadigan, o'yin voqealarini kompozitsiyalaydigan va har bir ishtirokchining ovozi eshutilishiga xizmat qiladigan nozik rejissyor hamdir. Demak, inkluziv o'yinda pedagog ba'zan qoidani yumshatadi, ba'zan rolni qayta taqsimlaydi, ba'zan esa muloqotni davom ettirish uchun savol, pauza yoki vizual tayanch orqali yangi yo'nalish ochadi. Matusov yondashuvi bolaning mustaqil ovozini konseptual markazga qo'ysa, Miyazaki ushbu ovozlarni bir-biriga eshittirish va pedagogik voqeani ko'p ovozli tarzda ushlab turish mexanizmlarini kuchliroq ochib beradi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda ikki yondashuvni qarama-qarshi qo'yishdan ko'ra integrativ model sifatida ishlatish samaraliroq. Bir tomondan, tarbiyachi bolaga tashabbus va tanlov huquqini berishi kerak; ikkinchi tomondan, u inkluziv guruhdagi asimmetriyalarni - nutq sur'ati, sensor sezgirlik, ijtimoiy jasorat, diqqat barqarorligi kabi farqlarni - hisobga olib, dialogni so'nib qolishdan saqlovchi dizayner bo'lishi lozim.

1-jadval. Dialogik pedagogika yondashuvlarining qiyosiy parametrlari

Mezon	E. Matusov	K. Miyazaki	Inkluziv o'yin uchun xulosa
Dialog maqsadi	Ma'no yaratish va shaxsiy pozitsiyani shakllantirish	Ko'p ovozli pedagogik voqelikni ushlab turish	O'yin bitta'to'g'ri' javobga emas, hamkorlikdagi ma'noga yo'naltiriladi
Bola roli	Mustaqil ovoz va tanlov subyekti	Pedagogik voqeaning qahramoni	Har bir bola verbal va neverbal ishtiroki bilan

Mezon	E. Matusov	K. Miyazaki	Inkluziv o'yin uchun xulosa
		ni'	legitim ishtirokchi sifatida tan olinadi
Pedagog roli	Majburlovchi emas, muloqot maydonini ochuvchi	Polifonik rejissyor va nozik vositachi	Tarbiyachi qoidani boshqaradi, lekin dialogni bolalar nomidan yopib qo'ymaydi
Qoidalar	Tayyor normadan ko'ra muzokara qilinadigan tuzilma	Vaziyatga ko'ra qayta kompozitsiyalanadi	Qoidalar maxsus ehtiyojlarga ko'ra differensiallashtiriladi
Baholash	Jarayon va pozitsiya o'zgarishiga e'tibor	Ovozlarning eshitilishi va hamkorlik sifati	Refleksiya, videoanaliz va kuzatuv rubrikasi qo'llanadi

Bo'lajak tarbiyachilar tayyorgarligi uchun amaliy implikatsiyalar

Maqola natijalari asosida bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash dasturiga kamida besh komponentni kiritish maqsadga muvofiq. Birinchisi, 'bolaning ovozi'ni eshitish moduli bo'lib, unda talaba verbal va neverbal ishtirok signallarini ajratishni o'rganadi. Ikkinchisi, o'yin qoidalarini muzokara qilish moduli bo'lib, bunda bir xil qoidani hamma uchun majburiy belgilash o'rniga, ishtirokchilar imkoniyatiga ko'ra moslashtirish strategiyalari o'rgatiladi. Uchinchisi, vizual va predmetli tayanchlardan foydalanish moduli bo'lib, u muloqotga kirishishda qiynalayotgan bolalarga navbatni, rolni va vazifani anglashga yordam beradi. To'rtinchisi, pedagogik pauza va savol qo'yish texnikalari moduli bo'lib, bunda tarbiyachi darhol javob berish o'rniga bolalarning o'zaro javob topishiga imkon yaratadi. Beshinchisi, refleksiv tahlil moduli bo'lib, unda talaba o'yin yakunida qaysi ovozlari eshitildi, qaysilari soyada qoldi va nega degan savollar asosida o'z amaliyotini ko'rib chiqadi.

Shu tarzda tashkil etilgan tayyorgarlik bo'lajak tarbiyachini nafaqat inkluziv o'yinni o'tkazuvchi, balki mazmuniy jihatdan boy, teng huquqli va rivojlantiruvchi dialog maydonini loyihalovchi subyektga aylantiradi. Bu esa inkluziv ta'limning maqsadiga - har bir bolaning ishtiroki, hurmati va rivojlanish imkoniyatini ta'minlashga - bevosita xizmat qiladi.

Xulosa

E. Matusov va K. Miyazaki yondashuvlari asosida olib borilgan tahlil inkluziv o'yin jarayonini tashkil etishda dialogik pedagogika bo'lajak tarbiyachilar uchun markaziy nazariy tayanch bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Matusovning ontologik dialogi bolaning ovozi va ma'no yaratishdagi subyektivligini asoslaydi; Miyazakining polifonik pedagogika talqini esa ushbu ovozlarni bir pedagogik voqelikda eshittirish va qo'llab-quvvatlashning nozik mexanizmlarini yoritadi. Shu asosda inkluziv o'yin uchun quyidagi tamoyillar ajratildi: agency-ni tan olish, qoidalarini moslashuvchan muzokara qilish, ko'p kanalli tayanchlardan foydalanish, pedagogik vositachilikni nozik boshqarish va refleksiv baholash. Mazkur tamoyillar pedagogik oliygohlarda maxsus modul, case-tahlil, videokuzatuv va mikroamaliyotlar orqali o'rgatilsa, bo'lajak tarbiyachilarning inkluziv o'yin muhitini tashkil etish kompetensiyasi sifat jihatidan yuqori bosqichga ko'tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matusov, E. (2009). Journey into Dialogic Pedagogy. Nova Science Publishers.
2. Matusov, E., & Miyazaki, K. (2014). Dialogue on Dialogic Pedagogy. Dialogic Pedagogy: A Journal for Studies of Dialogic Education, 2. <https://doi.org/10.5195/dpj.2014.121>
3. Wegerif, R. (2019). Dialogic education. In Oxford Research Encyclopedia of Education. Oxford University Press.
4. Freire, P. (1970). Pedagogy of the Oppressed. Continuum.
5. European Agency for Development in Special Needs Education. (2012). Profile of Inclusive Teachers.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2022). Maktabgacha ta'limda inklyuziv muhitni rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent.
7. Qodirova, F. U. va boshq. (2022). Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Toshkent.

MAKTABGACHA TA'LIMDA STEAM LOYIHAVIY FAOLIYATI ORQALI BOLALARDA HAMKORLIK VA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

*Djurayeva Dिल्фуза Nuriddin qizi,
Navoiy viloyati Pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim jarayonida STEAM yondashuviga asoslangan loyihaviy faoliyatning mohiyati va uning bolalarda hamkorlik hamda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. STEAM texnologiyalari bolalarning mustaqil fikrlashi, jamoada ishlashi, ijodkorlik bilan yechim topishi va muammolarni hal etish kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Maqolada samarali loyihaviy faoliyatni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: STEAM, loyihaviy faoliyat, ijodkorlik, hamkorlik, innovatsion ta'lim, maktabgacha yosh, muammoli vaziyat, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность проектной деятельности, основанной на STEAM-подходе в процессе дошкольного образования, а также её роль в развитии у детей навыков сотрудничества и творческого мышления. STEAM-технологии способствуют формированию у дошкольников самостоятельного мышления, умения работать в команде, находить творческие решения и справляться с проблемными ситуациями. В статье также приведены методические рекомендации по организации эффективной проектной деятельности.

Ключевые слова: STEAM, проектная деятельность, творчество, сотрудничество, инновационное образование, дошкольный возраст, проблемная ситуация, компетенция.

Annotation. This article examines the essence of project-based activities built on the STEAM approach in preschool education and highlights its role in developing children's collaboration and creativity skills. STEAM technologies help preschoolers develop independent thinking, teamwork abilities, creative problem-solving, and competencies for addressing challenging situations. The article also provides methodological recommendations for organizing effective STEAM-based project activities.

Keywords: *STEAM, project-based activity, creativity, collaboration, innovative education, preschool age, problem situation, competence.*

Mamlakatimizda yosh avlodning o'qimishli, bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib yetishishda ta'limi tizimida amalga oshirilayotgan keng islohotlar, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, ta'lim tizimi faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan davlat dasturlari, hukumat qarorlari ishlab chiqilib hayotga tadbiiq etilmoqda. Shu bilan birga ta'lim sifatini oshirishdagi mavjud muammolarning yechimini topish, ta'lim mazmunini takomillashtirish, uning sifatini ilmiy asosida boshqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM texnologiyalari vositasida tarbiyalanuvchilarni ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish 2014 yilda Quddusda bo'lib o'tgan "STEAM formard" halqaro konferensiyasi bayonotida "Bolalarni STEAMga jalb qilish. Ushbu ta'lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarini bolalar bog'chalariga kiritish kerakligi bo'yicha qaror qabul qilingan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM yondashuvining asosiy g'oyasi quyidagicha:

- amaliy, nazariy bilimlar kabi muhimdir;
- bolalar mashg'ulotlar jarayonida faqat o'z aqlini, balki qo'llarini ham ishlatishga majbur bo'ladilar;
- mashg'ulotlar honasida ta'lim faoliyati jarayoni, jadal rivojlanayotgan ta'lim olamdagi o'zgarishlarida ortda qolmoqda;
- bolalar beshta sohasi kompetensiyalari bo'yicha ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga imkoniyatlar yaratiladi;
- bolalar bilimlarini mustaqil egallashga shart-sharoitlar yaratiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishning o'ziga xos zamonaviy «STEAM - ta'lim» (Science - tabiiy fanlar, Technology - texnologiyalar, Engineering - texnik ijodkorlik, Art - san'at va ijod, Mathematics - matematika) yondashuvi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday ekan, STEAM ta'lim texnologiyasi bugungi kunda «STEAM - ta'lim» yondashuvi sifatida tatbiq etilib, ta'lim-tarbiya jarayonidagi samaradorlikni yuqori darajaga chiqishini ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimiga STEAM ta'lim texnologiyasini joriy etish bugungi kun talabi ekan, texnologiya tushunchasi bilan birgalikda integratsiya terminining mazmun-mohiyatiga ham alohida to'xtalib o'tish juda muhimdir. Bolalar bu jarayonni o'yin faoliyati orqali amalga oshiradilar. Bolalar o'yinlariga rahbarlik qilishda tarbiyachi asosan bilvosita usullardan foydalanadi, o'yinni kuzatish davomida faol va lider bolalar o'z o'rtoqlarini tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashlari, tortinchoq bolalarni ham o'yinga qiziqtirish, jalb qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlashga yordam beradi. Bolalar bir-birlari bilan aloqa munosabatlari yaxshilanadi, tengdoshlarining harakatlariga o'z munosabatlarini bildiradilar, o'z fikr va qarashlarini himoya qiladilar. Tarbiyachi rejissyor sifatida o'yinga mavzu bo'yicha oldindan kelishib olishga, rollarni taqsimlashga undaydi. Bu orqali bolalarda jamoada ishlash hamkorlik ko'nikmalari shakllanadi. STEAM faoliyati bolalarni kichik guruhlarda ishlashga undaydi. Guruh bo'lib ishlash jarayonida bolalarda:

- ✓ bir-birini tinglash,
- ✓ fikriga hurmat bilan qarash,
- ✓ rollarni bo'lishish,
- ✓ umumiy maqsadga erishish,
- ✓ kelishuvga erishish,

✓ jamoa mas'uliyatini his qilish

kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Hamkorlikka asoslangan loyiha bolalarni jamiyatda faol subyekt sifatida kamol topishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida STEAM yondashuvi — bolalarning tabiiy qiziqishi, tajribaga tayangan o'rganishi hamda ijodiy fikrlashini qo'llab-quvvatlaydigan integrativ pedagogik texnologiya hisoblanadi. STEAM loyihaviy faoliyati bolalarda nafaqat ilmiy-texnik tushunchalarni shakllantiradi, balki jamoaviy ishlash, o'z fikrini asoslash, muloqotga kirishish va kreativ yechim topish kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi. Loyihaviy faoliyatda bolalar turli vazifalarni guruh bo'lib bajaradilar, bu jarayonda har bir bola o'z rolini anglaydi, mas'uliyatni his qiladi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Tajriba o'tkazish, qurilish modellarini yasash, texnik ijodkorlik elementlari, sodda muammolarni birgalikda hal qilish kabi mashg'ulotlar ijodiy tafakkurni faollashtiradi.

STEAM loyihalari ijodkorlikni rivojlantiruvchi eng samarali metodlardan biri hisoblanadi. Chunki loyiha davomida bola:

- ❖ turli materiallardan erkin foydalanadi;
- ❖ noodatiy yechimlar topadi;
- ❖ yangi shakl va konstruksiyalar yaratadi;
- ❖ tasavvurini amaliy harakatga aylantiradi;
- ❖ muammoni yaratgan holda uni o'zi hal qiladi

STEAM faoliyati jarayonida pedagog rahbar emas, balki yo'naltiruvchi sifatida ishtirok etadi. Bu esa bolalarning mustaqil izlanishiga, savollar berishiga, taxminlar ilgari surishiga va o'z g'oyalarini amalda sinab ko'rishiga sharoit yaratadi. Loyihalar davomida bola "nima?", "nega?", "qanday?" kabi savollar orqali refleksiv tafakkurini rivojlantirib boradi. Bundan tashqari, STEAM loyihalari bolalarda predmetlararo aloqalarni anglashni kuchaytiradi: matematika – o'lchash va hisoblash, texnologiya – qurish va yasash, muhandislik – muammo yechish, san'at – dizayn, estetika, ijodiy ifoda, tabiiy fanlar esa kuzatish va tajribalar asosida bilim hosil qilish imkonini beradi. Natijada bolalarda nafaqat ijodkorlik va hamkorlik, balki mantiqiy fikrlash, tashabbuskorlik, axborotni tahlil qilish va hayotiy vaziyatlarga mos qaror qabul qilish ko'nikmalari ham shakllanadi. STEAM ta'lim dasturi L.S.Vygotskiyning "To'g'ri tashkil etilgan ta'lim - bolani rivojlanish sari yetaklaydi" ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan dasturdir.

STEAM ta'lim tizimi orqali bolada kreativlik, qund, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo'lgan xususiyat- muammoni hal qilish qobiliyati shakllanadi. "STEAM fikrlash" bolalikdan boshlanadi. STEAM ta'lim texnologiyasi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha

mashg'ulotlar va rivojlantiruvchi muhit bolaning shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohada olimlar va psixologlar tomonidan olib borilgan barcha tadqiqotlar, ijod qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarning yanada barqaror ruhga ega ekanligi, ular bilan muloqot qilish va do'stona munosabatda bo'lishlarini isbotlaydi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ijodiy faoliyatining rivojlanish jarayoni barcha yosh guruhlardagi tarbiyachilarning topshiriqlarga va ularni amalga oshirishga emotsional munosabati bilan xarakterlanadi. Bunda tarbiyachi rahbarligining umumiy

ijodiy yo'nalishi, uning bolalar izlanishlariga xayrixohlik munosabati katta ahamiyatga ega.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim jarayoniga STEAM yondashuvini integratsiya qilish bolalarning tabiiy bilishga chanqoqligini qo'llab-quvvatlaydigan, ularni izlanishga undaydigan va ijodkorlikni rivojlantiradigan samarali pedagogik texnologiya ekanligini ko'rsatadi. Loyihaviy faoliyat asosida tashkil etilgan STEAM mashg'ulotlari bolalarning birgalikda ishlash, o'zaro fikr almashish, rollarni taqsimlash va mas'uliyatni his qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Bunday yondashuv bolalarda ijodiy tafakkur, tashabbuskorlik, muammoni yechish, konstruktorlik g'oyalarini ilgari surish va ularni amalda sinab ko'rish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, o'yin va tajribaga asoslangan STEAM loyihalari orqali bola matematika, texnologiya, tabiiy fanlar va san'at o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglaydi, bu esa predmetlararo integratsiya jarayonini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.A.Meliev "Steam texnologiyalari vositasida bolalarni ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish texnologiyalari" Ilmiy ommaviy maqolalar 13/01/2023
2. A.A.Egamnazarov "Maktabgacha ta'limda steam texnologiyalari" International scientific and practical conference strategies for improving and developing the quality of preschool education: problems, solutions and international experience, april 16-17, 2025 315-320
3. M.B.Boltayeva "Maktabgacha ta'lim sohasida STEAM texnologiyalarini keng qo'llash orqali ta'lim sifatini yanada oshirish imkoniyatlari" Ilm fan xabarnomasi ilmiy electron jurnal 116-120
4. Avliyoqulova, X. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING OILA VA JAMOAT TASHKILOTLARI BILAN HAMKORLIGI

*Qambarova Naziraxon Barxonovna,
Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi maktabgacha ta'limni
muvofiqlashtirish bo'lim boshlig'i*

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila va jamoat tashkilotlari bilan samarali hamkorlik qilish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalar, xususan Reggio Emilia yondashuvi misolida hamkorlikning innovation shakllari tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются механизмы эффективного сотрудничества дошкольных образовательных организаций с семьёй и общественными институтами. Также анализируется международный опыт, в частности подход Реджио-Эмилия

Abstract. This article explores effective mechanisms of cooperation between preschool educational institutions, families, and community organizations. It also analyzes international experience, particularly the Reggio Emilia approach.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, oila, jamoat tashkilotlari, hamkorlik, Reggio Emilia, tarbiya, ijtimoiy sheriklik, innovatsiya,

Ключевые слова: дошкольное образование, семья, общественные организации, сотрудничество, Реджио-Эмилия, воспитание, социальное партнерство, инновации.

Keywords: preschool education, family, public organizations, cooperation, Reggio Emilia, upbringing, social partnership, innovation.

Kirish

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishda oila va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikni mustahkamlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bolaning har tomonlama rivojlanishi faqat ta'lim muassasasi doirasida emas, balki oila va jamiyat bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi.

Insoniyat tarixining barcha davrlarida shaxs kamoloti va uning jamiyatda munosib o'rin egallashi masalasi eng murakkab va mas'uliyatli vazifa bo'lib kelgan. Zero, bola qalbi oppoq qog'ozga o'xshaydi — unga ilk bor nima yozilsa, kelajakda butun bir shaxsning qiyofasi shu yozuvlarga qarab shakllanadi. Bugungi shiddatli globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) shunchaki bolalarni vaqtincha saqlash maskani emas, balki mamlakatning strategik kelajagi poydevori qo'yiladigan muqaddas dargohga aylandi.

Biroq, zamonaviy pedagogika shuni isbotlamoqdaki, hatto eng zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan bog'cha ham oila tafti va ota-onaning bevosita ishtirokisiz mukammal tarbiyani bera olmaydi. Bola — bu uchta buyuk kuch: **Oila, Ta'lim dargohi va Jamiyat** kesishgan nuqtadir. Agar ushbu uchlik o'rtasida mustahkam ko'prik o'rnatilmasa, tarbiya zanjiri uzilib qolishi, bolaning ichki dunyosida "tarbiyaviy bo'shliq" yuzaga kelishi muqarrar.

Bugun biz "Maktabgacha ta'lim tashkiloti — Oila — Jamoatchilik" hamkorligini yangi sifat bosqichiga olib chiqish zaruriyati oldida turibmiz. Bu shunchaki rasmiyatchilik yoki hisobotlar uchun qilinadigan tadbirlar emas, balki har bir bolaning taqdiriga bo'lgan mas'uliyatdir. Dunyoga mashhur "Redjio Emiliya" yondashuvi asoschilari aytganidek, *"Bola yuzta tilda so'zlaydi, ammo biz uning tilini tushunishimiz uchun ota-ona va pedagog bir tilda muloqot qilishi shart"*.

Mazkur maqolada biz ota-onalarni ta'lim jarayonining passiv kuzatuvchisidan faol ishtirokchisiga aylantirish, jamoatchilikning tarbiyaviy salohiyatidan unumli foydalanish va bu boradagi xalqaro tajribalarning mohiyatini ochib berishni maqsad qildik. Bizning asosiy g'oyamiz — bog'cha va xonadon o'rtasidagi devorlarni ramziy ma'noda olib tashlash va bolaning rivojlanishi uchun yagona, xavfsiz va rivojlantiruvchi muhit yaratishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunida ota-onalar va jamoatchilikning ta'lim jarayonidagi ishtiroki muhim omil sifatida belgilangan. Shu bois, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatida ijtimoiy sheriklikni yo'lga qo'yish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti-oila va jamoatchilik integratsiyasining modellari

Ota-ona — ta'lim jarayonining sub'ekti sifatida

An'anaviy pedagogikada ota-ona ko'pincha "mijoz" yoki "nazoratchi" roliga ko'rilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvda ular **"hamkor-pedagog"** maqomiga ko'tariladi. Bu shuni anglatadiki, tarbiya jarayoni maktabgacha ta'lim tashkiloti darvozasi oldida to'xtab qolmaydi. Hamkorlikning asosiy mexanizmi ota-onalarning maktabgacha ta'lim tashkiloti ichki muhitiga integratsiyalashuvidir.

Redjio Emiliya yondashuvi: "Hamkorlik — bu tanlov emas, zaruriyat"

Italiyaning Redjio Emiliya tajribasi ota-onalar bilan ishlashda jahon standarti hisoblanadi. Ushbu yondashuvning o'zbek modeli uchun tatbiq etilishi mumkin bo'lgan jihatlari quyidagilar:

Birgalikdagi boshqaruv: Bu tizimda ota-onalar "Maslahat kengashlari" orqali bog'cha byudjeti, ovqatlanish ratsioni va hatto ta'lim yo'nalishlarini tanlashda ishtirok etadi.

Hujjatlashtirish (Documentation): Pedagoglar bolaning har bir yutug'ini (rasm, loyiha, qiziqarli gaplari) devorlarga osib boradilar. Bu ota-onaga farzandining bog'chadagi hayotini "ko'rish" imkonini beradi va muloqot uchun real asos yaratadi.

Uchinchi o'qituvchi: Redjio falsafasida makon (muhit) — uchinchi o'qituvchi. Ota-onalar ushbu muhitni boyitishda (tabiiy materiallar yig'ish, dizayn) bevosita qatnashadilar.

"Hamkorlik-bu tanlov emas, zaruriyat" tamoyili Redjio Emiliya yondashuvining yuragi hisoblanadi. Bu shunchaki chiroyli shior emas, balki bolani dunyoga keltirgan va uni tarbiyalayotgan barcha tomonlarning "ijtimoiy shartnomasi"dir. Redjio yondashuvida bola "**huquqlar egasi**" deb tan olinadi. Agar bolaning sifatli ta'lim olishga huquqi bo'lsa, demak, ota-onaning ham shu jarayonda ishtirok etishga majburiyati (zaruriyati) bor.

Maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelganida, u o'z dunyosini ikki qismga ajratadi: Uy va bog'cha. Agar bu ikki dunyo o'rtasida hamkorlik bo'lmasa, bolada **kognitiv dissonans** (ichki ziddiyat) yuzaga keladi. Redjio tizimida ota-onaning bog'chada hozir bo'lishi bolaga "Mening eng yaqin insonlarim bu yerga ishonadi, demak, men xavfsizman" degan psixologik signalni beradi.

Pedagog ota-onaga "maslahat beruvchi" emas, balki ota-ona bilan birga bolani "o'rganuvchi" tadqiqotchiga aylanadi.

Hamkorlikning psixologik darajalari (An'anaviy va Redjio)

Mezon	An'anaviy yondashuv (Eski model)	Redjio (Zamonaviy model)	Emiliya	Psixologik natija
Muloqot yo'nalishi	Bir tomonlama (MTTdan ota-onaga)	Ko'p tomonlama (Dialog)	Ota-onada	mas'uliyat hissi uyg'onadi.
Axborot mazmuni	Muammolar va kamchiliklar tahlili	Imkoniyatlar yutuqlar hujjatlari	va	Ijobiy motivatsiya shakllanadi.
Ota-onaning roli	"Mehmon" yoki "Mablag' yetkazuvchi"	"Hammuallif" "Sherik"	va	Bog'chaga nisbatan beganalashuv yo'qoladi.
Muhitga ta'sir	Tayyor muhitga moslashish	Muhitni yaratish	birgalikda	Bola o'zini o'z uyidagidek his qiladi.

Jamoat tashkilotlari va Oila integratsiyasining samaradorlik ko'rsatkichlari

Hamkorlik subyekti	Hamkorlik shakli	Kutilayotgan ijtimoiy natija
Mahalla	va "Keksalar o'g'itlari" va milliy	Milliy identlik va qadriyatlarga

nuroniylar	o'yinlar	hurmat.
Sog'liqni saqlash	"Sog'lom oila — sog'lom bola" treninglari	Gigiyenik ko'nikmalar va jismoniy rivojlanish.
Madaniyat markazlari	Teatr va san'at kunlari	Estetik did va kreativ fikrlashning o'sishi.

Redjio yondashuvida “Zaruriyat” tamoyilini amalga oshirish uchun quyidagi psixologik usullardan foydalaniladi:

“Hujjatlashtirish devoir” (Pedagogik ko'zgu): Bog'cha yo'laklarida bolaning loyiha ustida ishlayotgan fotosuratlari va uning aytgan so'zlari ilib qo'yiladi. Ota-ona buni ko'rganda, farzandining ichki dunyosiga kiradi. Bu ota-onaning psixologik **empatiyasini** oshiradi.

Birgalikdagi loyihalar: Masalan, "Bizning shahar" loyihasida ota-onalar uydan kerakli materiallar olib kelishadi va bolalar bilan birga maket qurishadi. Bu yerda ota-ona bolaga o'z tajribasini uzatadi, bola esa ota-onasining "qobiliyatli" ekanidan faxrlanadi (**identifikatsiya jarayoni**).

Muloqot guruhleri (Parent-Teacher Reflection): Bu shunchaki majlis emas, balki “Bugun biz bolalarda qanday yangi qiziqishni ko'rdik?” degan savol atrofidagi psixologik suhbat.

Xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil

Ota-onalar bilan hamkorlik turli mamlakatlarda o'ziga xos modellar asosida qurilgan:

Yaponiya tajribasi (“Kizuna” — bog'liqlik): Yaponiyada ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasida “Renrakucho” (aloqa daftari) mavjud. Unda bolaning nafaqat ta'limi, balki his-tuyg'ulari, uyquasi va ishtahasi har kuni yozib boriladi. Bu — o'zaro ishonchning eng yuqori cho'qqisidir.

AQSH (Head Start dasturi): Bu dasturda ota-onalar o'zlari ham maktabgacha ta'lim tashkilotida ko'ngilli (volunteer) bo'lib ishlashlari rag'batlantiriladi. Bu orqali ota-ona bolaning ijtimoiy muhitda o'zini tutishini bevosita kuzatadi.

Skandinaviya modeli: Bu yerda "Oila-bog'cha-jamoat" zanjiri tabiat qo'ynidagi loyihalar orqali birlashadi. Jamoat tashkilotlari (ekologik harakatlar, sport klublari) bog'cha hududida o'z to'garaklarini bepul tashkil etadi.

Jamoat tashkilotlarining roli: Ijtimoiy sheriklik

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti faqat ota-ona bilan cheklanib qolmay, jamoat tashkilotlari (Mahalla, "Oila va xotin-qizlar" qo'mitasi, Nuroniylar kengashi) bilan hamkorlikni kengaytirmoqda.

“Kattalar maktabi”: Mahalla faollari va mahalla yoshlar yetakchilari ishtirokida “notinch” yoki “ehtiyojmand” oilalar bilan individual ishlash tizimi.

Avlodlar uchrashuvi: Nuroniylarning bog'chalarga tashrifi — bolalarda milliy qadriyatlar va “Ustoz-shogird” an'alarini shakllantiradi.

O'zbekistonda hamkorlikning strategik yo'nalishlari

Bugungi kunda O'zbekiston MTTlarida hamkorlikning quyidagi innovatsion shakllari joriy etilmoqda:

“Mobil bog'chalar” va “O'yin guruhlari”: Bog'chaga chiqmaydigan bolalarning ota-onalariga metodik yordam ko'rsatish.

Raqamli platformalar: "Bolalar bog'chasi" boshqaruv axborot tizimi orqali ota-onalarga onlayn hisobdorlik.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: Ota-onalar uchun "Pozitiv ota-onalik" (Positive parenting) tamoyillari bo'yicha seminar-treninglar.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila va jamoat tashkilotlari bilan hamkorligini o'rganish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida muvaffaqiyatga erishishning yagona yo'li — bu sub'ektlar o'rtasidagi **yopiq muloqotdan ochiq ijtimoiy sheriklikka o'tishdir**.

Xalqaro tajriba, xususan, **Redjio Emiliya yondashuvi** tahlili shuni isbotladiki, hamkorlik shunchaki yordamchi vosita emas, balki ta'lim sifatini belgilovchi fundamental poydevordir. Ushbu tadqiqot asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Psixologik muhitning birligi: Bola maktabgacha ta'lim tashkilotida ham, uyda ham bir xil qadriyatlar va talablar muhitida bo'lishi uning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi. Ota-onaning maktabgacha ta'lim tashkiloti hayotidagi faol ishtiroki bolada o'ziga bo'lgan ishonchni va ijtimoiy xavfsizlik hissini kuchaytiradi.

Pedagogik transformatsiya: Zamonaviy pedagog endi nafaqat bolaga ta'lim beruvchi, balki oila bilan professional muloqot o'rnatuvchi "fasilitator" (yo'naltiruvchi) rolini bajarishi shart. Redjio tajribasidagi "hujjatlashtirish" (bolaning o'sishini ko'rgazmali tahlil qilish) usuli ota-onalar ishonchini qozonishning eng samarali yo'lidir.

Ijtimoiy sheriklikning samarasi: Maktabgacha ta'lim tashkilotining jamoat tashkilotlari (mahalla, maktab, madaniyat markazlari) bilan aloqasi bolaning "ijtimoiy laboratoriyasi" hisoblanadi. Bu hamkorlik bolada milliy o'zlikni anglash va jamoaga moslashish ko'nikmalarini erta shakllantiradi.

Tavsiyalar

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar bilan hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish uchun hamkorlikning noan'anaviy usuldagi loyihalarini qo'llash juda samarali hisoblanadi. Bunday loyihalar ota-onaning farzandiga bo'lgan nigohini o'zgartiradi va maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan aloqani mustahkamlaydi.

Ushbu yo'nalishdagi **noan'anaviy loyihalarni** quyidagicha davom ettirish mumkin:

“Farzandim mening qahramonim“

Bu loyihada ota-onalar farzandining maktabgacha ta'lim tashkilotidagi yutuqlari emas, balki uning uyda ko'rsatgan ijobiy xislatlari (masalan, hayvonlarga g'amxo'rliqi, yosh bolalarga yordami, biror narsani sabr bilan yasashi) haqida kichik video-rolik yoki foto-albom tayyorlaydilar.

Maqsad: Ota-onaga farzandining "kichik qahramonliklarini" payqashni va qadrlashni o'rgatish.

“Rollarga almashish loyihasi”

Ota-onalar navbat bilan bir soat davomida guruhda o'z kasbi yoki qiziqishi bo'yicha mashg'ulot o'tadilar. Masalan, shifokor ota – salomatlik haqida, duradgor ota – yog'och bilan ishlash haqida.

Maqsad: Ota-onaning pedagogik mehnat naqadar murakkabligini his qilishi va bog'cha hayotiga sho'ng'ishi.

“Oilaviy qadriyatlar sandig'I”

Har bir oila o'z urf-odatlarini, sevimli kitoblari yoki ajdodlari haqidagi ma'lumotlarni bir "sandiqlar" (yoki quti)ga jamlaydi va maktabgacha ta'lim tashkilotida taqdimot qiladi.

Maqsad: Bolalarda o'z oilasi bilan faxrlanish hissinini uyg'otish va guruhda do'stona muhit yaratish.

"Ochiq osmon ostidagi dars" (Ota-onalar bilan hamkorlikda)

Dam olish kunlari bog'cha hududida yoki tabiat qo'ynida ota-onalar, bolalar va tarbiyachilar ishtirokida "ekologik piknik" yoki "sport musobaqasi" tashkil etish.

Maqsad: Norasmiy muhitda ishonchli muloqotni shakllantirish.

"Muvaffaqiyat kundaligi: Maktabgacha ta'lim tashkiloti va uy hamkorligida"

Bolaning har bir yangi o'rgangan so'zi yoki odati ham bog'chada, ham uyda maxsus rangli kartochkalarga yozib boriladi va haftaning oxirida "Muvaffaqiyat daraxti"ga osiladi.

Maqsad: Bolaning rivojlanishini ikki tomonlama monitoring qilish.

"SMS-pedagogika" yoki "Onlayn maslahatxona"

Har kuni ota-onalarga bolaning kayfiyati va kun davomidagi eng qiziq voqeasi haqida qisqa, ijobiy xabarlar yuborish.

Maqsad: Ota-onada "Maktabgacha ta'lim tashkiloti- mening farzandimga befarq emas" degan ishonchni mustahkamlash.

"Bizning mahalla – bizning uyimiz" (Jamoat tashkilotlari bilan)

Bolalar va ota-onalar birgalikda mahalla hududidagi qariyalarni ziyorat qilishadi yoki mahalla bog'iga gul ekishadi.

Maqsad: Bolalarda ijtimoiy mas'uliyat va jamoatchilik bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish.

Xulosa o'rnida: Bunday noan'anaviy loyihalar ota-onani shunchaki "pul to'lovchi" yoki "kuzatuvchi"dan "strategik hamkor"ga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik - bu investitsiya bo'lib, uning foydasi yillar o'tib jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatida namoyon bo'ladi. Bolani birgalikda tarbiyalash orqali biz nafaqat bilimli shaxsni, balki baxtli insonni shakllantiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O'zbekiston Respublikasining Qonuni.** "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-sonli Qonuni. 2019-yil 16-dekabr.
2. **"Ilk qadam"** davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan uchinchi nashr). O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Toshkent, 2025-y.
3. **Sodiqova Sh.A.** "Maktabgacha pedagogika". Darslik. Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020-y.
4. **Kayumova N.M.** "Maktabgacha pedagogika". O'quv qo'llanma. Toshkent: TDPU, 2013-y. (Hamkorlik metodikasi bo'limi).

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV RIVOJLANISHNI
QO'LLAB-QUVVATLASH**

*Aliqulova Nilufar Nurali qizi,
Navoiy viloyati PMM metodisti*

Annotatsiya. Mazkurmaqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni kognitiv rivojlanishi uchun ularning psixologik xususiyatlari hamda tarbiyachi pedagoglarning ta'limiy faoliyatlarda inobatga olinishi zarur bo'lgan innovatsion yondashuvlar

keltirilgan. Hamda fikrlash, xotira, diqqat, tasavvur va muammoni hal qilish qobiliyatlarining shakllanishga xizmat qiluvchi interaktiv ta'lim texnologiyalarini qo'llash va uning ahamiyati haqida yoritilgan.

Annotation. This article discusses the psychological characteristics influencing the cognitive development of preschool children, as well as innovative approaches that educators should consider in the learning process. It also highlights the importance of using interactive educational technologies that contribute to the development of thinking, memory, attention, imagination, and problem-solving skills.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности, влияющие на когнитивное развитие детей дошкольного возраста, а также инновационные подходы, которые педагоги должны учитывать в образовательном процессе. Также подчеркивается значение использования интерактивных образовательных технологий, способствующих развитию мышления, памяти, внимания, воображения и навыков решения проблем.

Kalit so'zlar: Kognitiv rivojlanish, Maktabgacha yosh, STEAM ta'lim texnologiyasi, O'yin faoliyati, Aniqlash va tushunish, Tahlil qilish, Psixologik rivojlanish, Intellektual rivojlanish, Ijtimoiy muhit.

Kirish: So'nggi yillarda maktabgacha ta'limga juda katta e'tibor qaratilayotganligi, xorij tajribalarini amaliyotga joriy etilayotganligi, ta'lim sifati va samaradorligini yuqori darajaga ko'tarish masalalari amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda qabul qilingan 802-son qarori Davlat Standartida belgilangan vazifalarni amalga oshirish yani, o'quv jarayoniga zamonaviy ilg'or pedagogik ta'lim texnologiyalarini joriy etish doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

Kognitiv rivojlanish — bu insonning (ayniqsa bolalarda) bilish jarayonlari, ya'ni fikrlash, xotira, diqqat, idrok, tasavvur va muammoni hal qilish qobiliyatlarining shakllanishi va rivojlanishi jarayonidir. Oddiy qilib aytganda, kognitiv rivojlanish bolaning dunyoni qanday tushunishi, o'rganishiva fikrlashi asta-sekin murakkablashib borishidir. Kognitiv rivojlanish atrof-muhitni idrok qilish yangi bilimlarni o'zlashtirish, mantiqiy fikrlash xotira va diqqatni kuchaytirish muammolarni hal qilish, shuningdek tasavvur va ijodkorlikni ifodalaydi.

Jean Piaget ¹fikricha; “Kognitiv rivojlanish bosqichma-bosqich kechadi va bola har bir yosh davrida dunyoni turlicha tushunadi” deb ta'kidlaydi.

Lev Vigotskiy ²esa “Kognitiv rivojlanishda ijtimoiy muhit, muloqot va kattalar yordami juda muhim”deya e'tirof etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv (aqliy) rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda alifboni mashq qilish, hisoblashni mashq qilish, xotira o'yinlari orqali amalga oshirish mumkin.

¹Lev Vigotskiy “Bola psixologiyasi bo'yicha ma'ruzalar”

²J. Piaget “Bolaning aqliy rivojlanishi”

Bundan tashqari bolalarda kognitiv rivojlanishi uchun berilgan ma'lumotni

✓ aniqlash va tushunish. Muammoni yoki masalani to'liq anglashi, uning turli jihatlarini ajratib ko'rsatishi;

✓ Tahlil qilish. Ma'lumotlarni qismlarga ajratib, ularning har birini alohida o'rganish va tahlil qilishi kerak.

✓ mushohada qilish. O'z fikrlash jarayonini tahlil qilish, xatolarini aniqlash, kelgusida ularni bartaraf etish usullarini izlash;

✓ Yaratish. Yangi g'oyalar, yechimlar yoki yondashuvlarni ishlab chiqishkabi jihatlar maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishidagi tanqidiy fikrlash jarayonini bevosita tartibga soladi.

Ta'limiy faoliyatlarda bunday jarayonlarni amalga oshirish uchun hozirgi kunda ilg'or pedagogik ta'lim texnologiyalari-STEAM dan keng foydalanish mumkin

STEAM- hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlardan biri hisoblanib, ushbu metod yordamidamashg'ulotlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda umumiy bog'liqligini ko'rsatib o'rgatiladi. Bizning dunyomizni texnologiyasiz tasavvur etishning iloji yo'q. Bundan keyin ham texnologik rivojlanish davom etadi va STEAM ko'nikmalari bu-rivojlanishning asosi bo'lib hisoblanadi. STEAM bolalarni ilhomlantiradi. Bolalar kashfiyotchilarva olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida ijob qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va albatta bolalar zavqlanib o'ynashadi.

STEAM-bolalarning intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U bolalarning aniq tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o'quv dasturiga asoslanadi. STEAM- ta'lim texnologiyasi quyidagicha ma'no kasb etadi. **S**- Science (Fan), **T**- Technology (texnologiya), **E**- Engineering (Muhandislik), **A**-Art (San'at), **M** –Mathematics (Matematika).

Ta'limiy faoliyatlarda “**STEAM**” texnologiyasini qo'llash

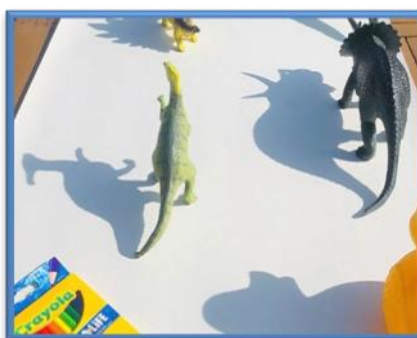
T-texnologiya(soya teatri uchun sahna)

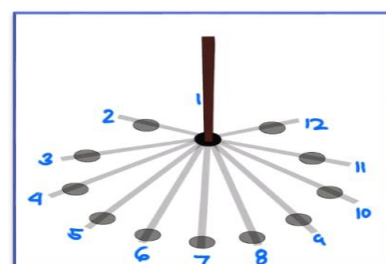
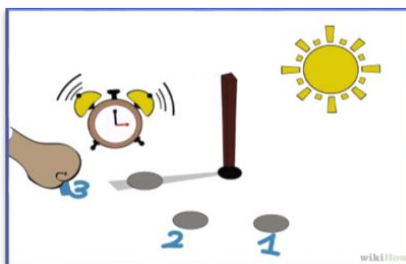
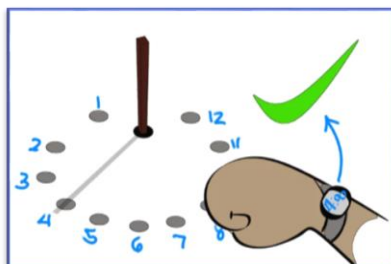
E-Muhandislik(quyosh soati yasaymiz)

A –(Art) SA`NAT (Soya asosida rasm chizamiz)

Matematika(quyosh asosida vaqt vaqt tushunchasini shakllantirish)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Maktabgacha yoshdagi bolalarni kognitiv rivojlanishida bola sezgi va idrok orqali dunyoni o'rganadi, predmetlarni farqlay boshlaydi nutqi tez rivojlanadi, yangi so'zlar o'zlashtiradi va fikrini ifoda eta oladi, tasavvur va xayol kuchayadi, rolli o'yinlar orqali hayotni aks ettiradi. Shuningdek oddiy mantiqiy fikrlash shakllanadi, sabab-oqibat bog'lanishlarini tushuna boshlaydi. Bolalarda xotira va diqqat rivojlanib, eslab qolish va e'tibor qaratish qobiliyati oshadi.

Umuman olganda, bu davrda bola faol o'rganadi, savollar beradi va tajriba orqali bilim to'playdi. Kognitiv rivojlanish keyingi ta'lim bosqichlari uchun asos yaratadi.

Natijada bolalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki ularni amaliyotda qo'llash, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lev Vigotskiy "Bola psixologiyasi bo'yicha ma'ruzalar" R.A. Mavlonova, N.H.Raxmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K. Shirinov S.Hafizov "Umumiy pedagogika" "Fan va texnologiya" nashriyoti T.: 2018
2. N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti
3. Elektron manbalar: Ziyonet. Edu.uz. Online.edu.uz.

INTERAKTIV RAQAMLI O'YINLAR ORQALI MAKTABGACHA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

*Hamroyeva Anora Faxreddenovna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida interaktiv raqamli o'yinlardan foydalanish orqali innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi raqamli o'yinlarning bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va sensor-motor rivojlanishidagi ta'sirini tahlil qilish hamda ularni ta'lim jarayoniga xavfsiz va samarali integratsiya qilish metodologiyasini ishlab chiqishdan iborat. Maqolada interaktiv dasturlarning moslashuvchanlik, tezkor qayta aloqa va ko'p modallilik xususiyatlari, pedagogik integratsiya tamoyillari, ekran vaqtini dozalash, raqamli xavfsizlik mezonlari va ota-onalar hamjamiyati bilan hamkorlik masalalari tizimli ko'rib chiqilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt, VR/AR texnologiyalari va kelajakdagi raqamli ta'lim tendensiyalari tahlil qilingan. Xulosa qilib aytganda, interaktiv raqamli o'yinlar an'anaviy maktabgacha ta'lim usullarini to'ldiruvchi kuchli katalizator bo'lib, ularni ilm-fan, etika va bolalar salomatligi talablariga muvofiq qo'llash ta'lim sifatini tubdan oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, interaktiv raqamli o'yinlar, innovatsion yondashuvlar, kognitiv rivojlanish, raqamli pedagogika, bolalar xavfsizligi, ta'lim texnologiyalari, VR/AR, pedagogik integratsiya.

Kirish

XXI asr bolalari "raqamli tubjoy" (digital native) avlodi sifatida dunyoga kelmoqda. Ularning dunyoqarashi, o'rganish uslubi va ijtimoiy munosabatlari an'anaviy usullardan farq qiladi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida (MTM) zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish nafaqat trend, balki zaruratga aylandi. Interaktiv raqamli o'yinlar – bu shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi kuchli pedagogik instrumentdir. Ushbu maqolada raqamli o'yinlarning MTM dagi innovatsion roli, afzalliklari, joriy etish tamoyillari va xavfsizlik mezonlari muhokama qilinadi.

1. Interaktiv raqamli o'yinlar: Tushuncha va mohiyat

Interaktiv raqamli o'yinlar – bu foydalanuvchi (bola) bilan dinamik muloqotda bo'ladigan, sensorli ekranlar, harakat sensori yoki ovozli buyruqlar orqali boshqariladigan dasturiy ta'minotdir. Ular quyidagi xususiyatlarga ega:

Moslashuvchanlik (Adaptivity): Bolaning yoshi va ko'nikmalar darajasiga qarab qiyinlikni avtomatik o'zgartiradi.

Tezkor qayta aloqa (Instant Feedback): Xatolarni darhol tuzatish va muvaffaqiyatni rag'batlantirish imkonini beradi.

Ko'p modallilik: Ko'rish, eshitish va harakatni uyg'unlashtirib, turli o'rganish stillariga mos keladi.

Xavfsiz muhit: Tajriba qilish, xato qilish va qayta urinish imkonini beruvchi virtual laboratoriya vazifasini o'taydi.

2. Maktabgacha ta'limdagi innovatsion afzalliklari

2.1. Kognitiv Rivojlanish

Mantiqiy fikrlash va muammo yechish: Boshqotirma, kodlash asoslari va strategik o'yinlar bolalarda tizimli fikrlashni shakllantiradi.

Til va savodxonlik: Interaktiv kitoblar va til o'yinlari so'z boyligini, fonetik tushunchalarni va erta o'qish ko'nikmalarini oshiradi.

Diqqat va xotira: Vizual-eshittirish topshiriqlari ishchi xotira va konsentratsiyani mustahkamlaydi.

2.2. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish

Hamkorlik va raqobat: Ko'p o'yinchi rejimi orqali bolalar navbat kutish, g'oyalarni baham ko'rish va g'alaba/mag'lubiyatni qabul qilishni o'rganadi.

Empatiya va rol o'ynash: Virtual qahramonlar orqali turli his-tuyg'ularni tushunish va ijtimoiy rollarni sinab ko'rish imkoniyati yaratiladi.

O'z-o'zini boshqarish: Maqsadga yo'naltirilgan o'yin jarayoni sabr-toqat va qat'iyatni tarbiyalaydi.

2.3. Jismoniy va sensor integratsiya

Mayda va yirik motorika: Sensorli ekranni boshqarish, virtual ob'ektlarni "tutish" yoki harakat sensori orqali raqsga tushish qo'l-ko'z koordinatsiyasini rivojlantiradi.

Sensor xaritalash: Turli rang, shakl, tovush va ritmlarni farqlash orqali miyaning sensor zonalar faollashadi.

3. Amaliy Joriy Etish va Metodologiya

Raqqamli o'yinlarni MTM da samarali qo'llash uchun quyidagi tamoyillarga rioya qilish zarur:

Tamoyil	Tavsif
Pedagogik integratsiya	O'yin dars rejasiga maqsadli kiritilishi, shunchaki "vaqt o'tkazish" vositasi bo'lmasligi kerak.
Dozalash va nazorat	3-4 yosh: 10-15 daqiqa; 5-6 yosh: 20-25 daqiqa. Kunlik ekran vaqti cheklangan bo'lishi lozim.
Jismoniy faollik bilan uyg'unlik	"Augmented Reality" (AR) yoki harakatga asoslangan o'yinlar orqali bolalar harakatlanishi shart.
Ota-onalar hamjamiyati	Uyda ham xavfsiz kontent va vaqt cheklovlari bo'yicha ota-onalarni ma'lumotlantirish va trening o'tkazish.
Baholash tizimi	O'yin ichidagi analytics ma'lumotlari bolaning rivojlanish dinamikasini kuzatishda pedagogga yordam beradi.

4. Xavfsizlik va etika mezonlari

Kontent sifat sertifikatlari: Faqat pedagoglar va psixologlar tomonidan tasdiqlangan, reklamasiz va shaxsiy ma'lumot yig'maydigan ilovalarni tanlash.

Ko'z sog'lig'i va ergonomika: 20-20-20 qoidasi (har 20 daqiqada 20 fut uzoqlikka 20 soniya qarash), to'g'ri yorug'lik va ekran balandligi.

Raqamli tengsizlik: Barcha bolalar uchun qurilmalarga kirish imkoniyatini ta'minlash, offline variantlarni nazarda tutish.

Real dunyo bilan bog'liqlik: O'yinda o'rganilgan ko'nikmalarni haqiqiy hayotda qo'llash (masalan, virtual bog'bonchilikdan keyin real o'simlik ekish).

5. Kelajak istiqbollari

2026-yil holatiga ko'ra, sun'iy intellekt (AI) asosidagi shaxsiylashtirilgan o'yinlar, VR/AR texnologiyalari va "o'qituvchi-yordamchi" robotlari MTM da kengaymoqda. Keling, 2030-yilga qarab quyidagi tendensiyalar kutilmoqda:

Neuroadaptiv o'yinlar: Miya to'lqinlari yoki ko'z harakatlariga qarab qiyinlikni real vaqtda sozlash.

Metavers ta'lim muhitlari: Bolalar xavfsiz virtual makonlarda hamkorlikda loyihalar yaratishi.

Ochiq resurslar va O'zbek kontenti: Milliy qadriyatlar, o'zbek tilidagi sifratli kontent va mahalliy pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar soni ortishi.

Xulosa

Interaktiv raqamli o'yinlar maktabgacha ta'limni zamonaviylashtirishning kaliti emas, balki kuchli katalizatoridir. Ular an'anaviy pedagogik usullarni almashtirmasdan, ularni boyitadi va individual yondashuv imkonini beradi. Muvaffaqiyatli joriy etish uchun pedagoglarni raqamli savodxonlikka o'rgatish, ota-onalarni hamkorlikka jalb qilish, sifatli kontent ishlab chiqish va bolaning jismoniy-ruhiy salomatligini ustuvor qo'yish shart. Faqat shu holatdagina raqamli o'yinlar bolalikni "ekran oldida o'tkazish" vositasidan "kelajakni qurish" platformasiga aylanadi.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

**Shavkatova Shahrizoda Shavkatovna,
Navoiy davlat universiteti doktoranti**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari zamonaviy lingvodidaktik va pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda metodikaning savod o'rgatish bosqichidan boshlab kompetensiyaviy va kommunikativ yondashuvlargacha bo'lgan evolyutsiyasi ochib beriladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida terminologik aniqlik, nutqiy kompetensiya va innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili metodikasi, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv, kompetensiya, nutqiy rivojlanish, pedagogik innovatsiya.

Аннотация. В статье анализируется историческое развитие методики преподавания родного языка в начальных классах на основе современных лингводидактических и педагогических подходов. Раскрывается эволюция методики от обучения грамоте до компетентностного и коммуникативного подходов. Обосновывается роль терминологической точности, речевой компетенции и инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: начальное образование, методика преподавания родного языка, лингводидактика, коммуникативный подход, компетенция, развитие речи, педагогические инновации.

Annotation. This article analyzes the historical development of native language teaching methodology in primary education based on modern linguodidactic and pedagogical approaches. The study reveals the evolution of methodology from literacy instruction to competency-based and communicative approaches. It also substantiates

the role of terminological precision, communicative competence, and innovative pedagogical technologies in the educational process.

Keywords: *primary education, native language teaching methodology, linguodidactics, communicative approach, competence, speech development, pedagogical innovation.*

Введение. В современной системе образования начальный этап составляет фундамент интеллектуального, коммуникативного и социального развития учащегося. В особенности методика преподавания родного языка занимает центральное место в данном процессе, играя решающую роль в формировании речевой компетенции, культуры мышления и стратегий обучения учащихся. Методика преподавания родного языка в начальных классах, будучи частью педагогических наук, разрабатывает теоретические основы практической деятельности, направленной на усвоение учащимися базовых языковых знаний, формирование представлений о мире и обществе посредством литературного образования, а также всестороннее развитие личности ученика.

Эволюция данной методики изначально была связана с практикой обучения грамоте, однако впоследствии она сформировалась как самостоятельная лингводидактическая система. Согласно современным научным подходам, методика преподавания родного языка представляет собой не только обучение языковым единицам, но и комплексную систему, направленную на формирование речевой компетенции, когнитивной активности и коммуникативной культуры учащихся. В связи с этим изучение исторического развития данной методики является актуальной научной проблемой как в теоретическом, так и в практическом аспекте.

Методика преподавания родного языка, первоначально связанная с обучением грамоте, в настоящее время рассматривается как комплексная научная система, развивающаяся на основе интеграции лингводидактики, педагогики и психологии [1]. В XXI веке изменения образовательной парадигмы, приоритет компетентностного подхода и широкое внедрение цифровых технологий оказали существенное влияние на содержание и формы данной методики.

Анализ литературы и методология исследования. В период с XV века до второй половины XIX века в Центральной Азии активно развивалась педагогическая и методическая мысль. В этот период было создано около десяти словарей и лингвистических трудов (таких как «Бадое ал-лугат» Тали Имони, «Лугати Навои» Мухиб Али Шамлу, «Абушқа» Мустафо бинни Содика, «Лугати туркий» Фазлуллохона, «Санглох» Мирзы Мехдикона, «Китоби лугати атрокия» Фатх Алихона), в которых содержались методические идеи, направленные на усвоение звуков и букв, орфографии и произношения, значения слов и перевода [2].

История изучения методики преподавания родного языка в начальных классах тесно связана с эволюцией педагогической мысли и включает несколько этапов развития. С методологической точки зрения анализ данного процесса требует применения историко-аналитических, сравнительных и лингводидактических методов. Исследования показывают, что начальный этап методики основывался на практике обучения грамоте, где основное внимание уделялось формированию навыков чтения и письма [3].

Преподавание родного языка в начальных классах началось с 1920-х годов XX века, однако в этот период были допущены серьезные ошибки: нарушалась

система обучения, недостаточно внимания уделялось грамматике и орфографии, использовался метод целостного слова, не соответствующий фонетическим особенностям языка, отсутствовали аналитико-синтетические упражнения. Постановления 1930-х годов способствовали устранению этих недостатков и совершенствованию учебного процесса.

В 1950–1970-е годы были созданы многочисленные методические пособия, и методика преподавания родного языка начала развиваться как самостоятельная научная дисциплина. Результаты исследований в области педагогики, дидактики и психологии способствовали её дальнейшему совершенствованию [5].

На следующем этапе методика получила научное обоснование, были сформированы принципы системного обучения языковым единицам. Важной особенностью стало интегрированное изучение фонетики, лексики и грамматики, что способствовало более глубокому усвоению знаний учащимися [6].

На современном этапе методика развивается на основе компетентностного подхода, предполагающего формирование не только знаний, но и умений их практического применения. Внедрение коммуникативных и интерактивных методов значительно повышает речевую активность учащихся [7].

История методики преподавания (на русском и английском языках). Методика преподавания русского языка прошла длительный путь развития — от грамматико-переводного метода XVIII века до современного компетентностного подхода. В XX веке она приобрела системный характер, а во второй половине столетия получила развитие коммуникативная направленность обучения.

Аналогично, в методике преподавания английского языка наблюдается эволюция от грамматико-переводного метода к прямому, аудиolingвальному и коммуникативному подходам, включая современные интерактивные и задачные методы обучения.

Результаты и обсуждение. Исследование показало, что методика преподавания родного языка в начальных классах прошла три основных этапа развития:

1. традиционный этап обучения грамоте (до 2010 г.);
2. этап лингводидактической интеграции (2010–2020 гг.);
3. современный компетентностно-коммуникативный этап (с 2020 г. по настоящее время).

Результаты показывают, что внедрение современных методов значительно повышает эффективность обучения, речевую активность и уровень усвоения знаний учащимися.

Заключение. Историческая эволюция методики преподавания родного языка в начальных классах свидетельствует о переходе от традиционных подходов к современным компетентностным и коммуникативным моделям обучения. Данная методика представляет собой не только средство передачи знаний, но и систему формирования научного мышления, речевой культуры и социальных компетенций учащихся.

Таким образом, дальнейшее развитие методики должно основываться на научном, системном и интегративном подходе, что обеспечит эффективное внедрение педагогических инноваций и современных образовательных технологий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуқодиров А.А. Современные педагогические технологии. — Ташкент, 2021.
2. Гуломов А., Сайфуллаева Р., Эрназарова М., Бобомуродова А., Алаутдинова Н. Методика преподавания узбекского языка. — Ташкент: Издательство «Muharrir», 2023. — С. 14.
3. Нурматова С.Т. Методика начального образования. — Ташкент, 2022.
4. Гуломов А., Сайфуллаева Р., Эрназарова М., Бобомуродова А., Алаутдинова Н. Методика преподавания узбекского языка. — Ташкент: Издательство «Muharrir», 2023. — С. 20–24.
5. Худойбердиева М.Н. Цифровое образование и методика. — Ташкент, 2024.
6. Каримова Д.Р. Лингводидактический подход в преподавании родного языка. — Ташкент, 2023.

AUDIOMATN ASOSIDAGI TOPSHIRIQLAR – O'QUVCHILARNING TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA

*Erkaboyeva Nodiraxon Adxamjon qizi,
GulDU, tayanch doktorant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada audiomatn asosida tuzilgan o'quv topshiriqlarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining tushunish ko'nikmalariga ta'siri haqida so'z boradi. Tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi audiomatnlarni o'quv topshiriqlari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning ma'lumotni eshitish, anglash, asosiy mazmunni ajratish va fikrni qayta ifodalash kabi ko'nikmalarida yuzaga keladigan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun "O'qish savodxonligi" darsligida audiomatnlar va ular bilan bog'liq topshiriqlardan o'rinli va samarali foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, audiomatn, tinglab tushunish, o'quv topshiriqlari, audiovizual vositalar, topshiriq turlari, metodik tamoyil.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние аудиоматериалов на навыки понимания текста у учащихся начальной школы. Путем сочетания аудиотекстов, способствующих развитию навыков аудирования, с учебными заданиями анализируются изменения в таких навыках учащихся, как слушание, понимание, выделение основного содержания и переформулирование идей. Также даны методические рекомендации для учителей начальной школы по правильному и эффективному использованию аудиотекстов и связанных с ними заданий в учебнике «Чтение и грамотность».

Ключевые слова: чтение и грамотность, аудиотекст, аудирование, учебные задания, аудиовизуальные средства, типы заданий, методические принципы.

Abstract. This article discusses the influence of audio recordings of educational tasks on the skills of understanding among elementary school students. Combining audio texts that serve to develop the competence of listening with learning tasks, the changes that occur in students such as listening, understanding, highlighting the main content and repeated expression of ideas are analyzed. Also, methodological recommendations are given for primary school teachers on the appropriate and effective use of audio texts and related tasks in the textbook "Reader's Literacy".

Key words: *reading literacy, audio text, listening comprehension, educational tasks, audiovisual aids, types of tasks, methodological principles.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida yosh avlod tafakkurini shakllantirish, ularni har xil ma'naviy va mafkuraviy tahdidlardan asrash, ma'naviy immunitetini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Aholining, ayniqsa, yoshlarning ong va qalbini egallash uchun olib borilayotgan kuchli axborot kurashlari zamirida bolalar tarbiyasi va ma'naviy-ma'rifiy sohadagi faoliyatni hech qanday to'xtovsiz, balki yangi bosqichlarga ko'tarish zarurati mavjud. Shu jihatdan olganda, boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning fikrlash, tushunish, tafakkur qilish, eshitilgan yoki o'qilgan matnga nisbatan ongli munosabat bildirga olish ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'qish savodxonligi darslari bolalarning faqat o'qish malakalarini emas, balki ularning axloqiy qarashlari, estetik didi, dunyoqarashi va nutqiy faoliyatini rivojlantiradi. G.Inoyatovanning ta'kidlashicha, o'qish darslari o'quvchilarda to'g'ri, ongli va ta'sirli o'qish ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularni jamiyatdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lishga, axloqiy me'yorlar asosida yashashga, yaxshi bilan yomonni farqlay olishga o'rgatadi. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy o'qitish metodikasi audiomatnlardan foydalanishni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Audiomatn asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar o'quvchining eshitilgan axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi, asosiy mazmunni anglab yetishi, xulosa chiqarishi va uni nutqiy faoliyatga tadbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi. P.f.d., professor O.Roziqov fikricha, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirish uchun o'quv materialini tahlil qilish, til hodisalarini kuzatish va mustaqil xulosa chiqarishga asoslangan topshiriqlardan foydalanish zarur. Aynan audiomatn asosidagi topshiriqlar orqali bolalarda ana shunday fikrlash va tushunish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish mumkin. Audiomatnlar – bu eshitish orqali olingan axborotni fikr asosida qayta ishlashga yo'naltirilgan zamonaviy metodik vosita bo'lib, o'quvchilarning chuqur anglash va tahlil qilish salohiyatini rivojlantiradi. Shu boisdan, biz ushbu maqolada "O'qish savodxonligi" darsligida berilgan audiomatnlarni va ular asosidagi topshiriqlarni tinglab tushunishga o'rgatishda asosiy vosita deb hisoblaymiz va quyidagi savollarga javob berishga harakat qilamiz:

1. Zarur hajmdagi ma'lumotlarni tushunish va olish uchun optimal sharoitlarni ta'minlovchi audiomatnlarning mazmuni qanday bo'lishi kerak?

2. Tinglashning turli bosqichlarida audiomatn asosidagi o'quv topshiriqlari va baholash mezonlari qanday tuzilishda bo'ladi? Ushbu savollarga javob izlash maqolaning maqsadiga erishishga qaratilgan bo'lib, mazkur maqolada audiomatn asosida tuzilgan topshiriqlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining tushunish ko'nikmalariga ta'siri ilmiy-metodik asosda o'rganiladi.

Asosiy qism. Tinglab tushunish ko'nikmasi funksional savodxonlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Bu ko'nikma o'quvchilarning eshitilgan ma'lumotni anglab olish, asosiy g'oyani ajratib olish, baholash, xulosa chiqarish va qayta ifodalash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bugungi ta'limiy amaliyotda bu ko'nikmani shakllantirishning samarali usullaridan biri sifatida audiomatn asosidagi topshiriqlardan foydalanilmoqda.

Avvalo, tadqiqotimiz doirasida audiomatn tushunchasi, kelib chiqishi va didaktik ahamiyatini o'rganishni maqsad qilib, bu borada bir nechta internet saytlari va ilmiy maqolalarga murojaat qildik. Izlanishlarimizdan shu narsa aniq bo'ldiki, audiomatn

soʻzi ikki asosning birikmasidan iborat: “audio” lotincha “eshitmoq” maʼnosini bildiruvchi “audire” soʻzidan olingan va “matn” lotincha “texere” “qurish” soʻzidan kelib chiqqan. Shuning uchun “audiotext” eshitilgan narsa (audio) tushunchasini qurilgan narsa (matn) tushunchasi bilan birlashtiradi. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da esa “audiomatn [audio+matn] – elektron qurilmalarga yozib olingan ovozi matn” tarzida izohlanadi. Shuningdek, audiolarning taʼlimga dastlabki kirib kelishi 1920-yillarning boshida maktabda birinchi radiodasturlarning efirga uzatilishi bilan belgilanadi. 1930-yillarga borib spektakllar va sheʼrlarning ogʻzaki soʻz albomlari tushirilgan audioyozuvlar sekin-asta maktablar va kutubxonalarda paydo boʻla boshlagan. 1980-yillarda kitob javonlarida audiokitoblarning paydo boʻlishi audio oʻquv manbasi sifatida qabul qilinishini koʻrsatadi. 1990-yillardan boshlab audiomatnlar boshlangʻich taʼlimga darsliklar bilan bir qatorda qoʻshimcha oʻquv manbalari sifatida – kompakt disk shaklida kiritila boshlandi. Ushbu materiallar asosiy darslik tarkibiga kirmagan boʻlsa-da, ular talaffuz amaliyoti, tinglab tushunish mashqlari yoki oddiygina matnni tushunishning boshqa usuli sifatida materialga kirish va ular bilan shugʻullanishning turli usullarini taqdim etish orqali oʻrganishni yaxshilashni oʻzining bosh maqsadi etib belgiladi. Maktab taʼlimimizda ham dastlab kompakt disk shaklida boʻlgan audiomatnlar milliy oʻquv dasturiga muvofiq yangi avlod darsliklarida bevosita darslikning oʻzida QR kod shaklida oʻrin egalladi. Albatta, bu holat barcha pedagoglarimiz va oʻquvchilar uchun bir qancha qulayliklar olib keldi. Jumladan, bu holat birinchi navbatda AKT dan foydalanishning tabiiy va soddalashtirilgan shaklda amalga oshirish, darsni vizuallashtirish hamda jonlantirish imkonini beradi, QR kod orqali taqdim etilgan tayyor materiallar oʻqituvchining darsga tayyorgarlik vaqtini qisqartiradi, uni samarali tashkil etish imkonini beradi, oʻquvchilar QR kod orqali berilgan maʼlumotlarni uyda ham mustaqil oʻrganadilar, mustaqil maʼlumot qidirish, koʻrish, tinglash orqali oʻrganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadilar.

Topshiriq inson hayotining barcha jabhalari – moddiy ishlab chiqarish, fan, fan asoslari, oʻquv predmetlarini oʻzlashtirish bilan aloqador boʻlganidek, oʻquvchi faoliyatining har bir yoʻnalishi – qayta esga tushirish va ijod qilish ham, bilimlarni oʻrganish va turli oʻquv holatlariga tatbiq qilish ham, bilimlarni umumlashtirish va oʻziga oʻzi baho berish ham oʻquv topshiriqlari bilan chambarchas bogʻlangan. Shu sababli topshiriqlar taʼlim maqsadi, vositasi sifatida qaraladi. Topshiriqlar nazariyasida “topshiriq”, “oʻquv topshirigʻi”, “biluv topshirigʻi”, “ijodiy topshiriq”, “amaliy topshiriq”, “intelektual topshiriq”, “muammo” kabi qator atamalar bilan yonma-yon “mashq”, “mustaqil ish” kabi atamalar ham qoʻllaniladi. Pedagogika ensilopediyasida oʻquv topshirigʻi esa oʻqitish va oʻqish extiyojiga koʻra oʻquv materialining oʻzgartirilgan shaklini ifodalovchi tushuncha sifatida taʼriflanib, uning shakllari sifatida mashq, trening va test misol qilib keltirilgan.

Audiomatnlar orqali eshitilgan axborotni anglash jarayoni bolaning diqqat-eʼtibori, eshituv idroki va tafakkur faoliyatini bir vaqtning oʻzida ishga soladi. Shu bilan birga, bunday topshiriqlar orqali bolalar matndagi asosiy fikrni ajratib olish, eshitganlarini tahlil qilish, baholash va ular asosida nutqiy ifoda hosil qilishga oʻrganadi. Oʻqituvchi topshiriqlarni toʻgʻri tuzgan taqdirda, audiomatnlar bolalarda nafaqat til koʻnikmalarini, balki axloqiy-estetik dunyoqarashni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Beruniy taʼkidlaganidek, haqiqiy bilim – bu sezgi orqali olinib, fikr bilan qayta ishlangan bilimdir. Audiomatn asosidagi topshiriqlar esa aynan shunday faoliyatga undaydi: bola eshitadi, anglaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi.

G.Inoyatovanning fikrlari ham bu jarayonning nafaqat didaktik, balki tarbiyaviy ahamiyatga egaligini ko'rsatadi. Bu holat audiomatn asosidagi topshiriqlarni o'quvchilarda tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida pedagogik jihatdan asoslash imkonini beradi. Professor O.Roziqov o'quvchilarning ijodiy fikrlashini faollashtirish uchun ta'limda kuzatish, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga asoslangan topshiriqlardan foydalanishni zarur deb hisoblaydi. Audiomatn asosida tuzilgan topshiriqlar aynan shunday faoliyatni rag'batlantiradi va bolalarda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish, asosli mulohaza yuritish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shunday qilib, audiomatnlar va ular asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda nafaqat metodik, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rish mumkin.

Audiomatnni tinglashga o'rgatish matnni tinglashdan oldin, tinglash paytida, tinglashdan keyin kabi uch bosqichdan iborat ish tizimini o'z ichiga oladi. Matn oldidan topshiriqlarning maqsadi vaziyatni yaratish, muloqot motivi va kommunikativ vazifani shakllantirishda, shuningdek, xabarni idrok etish va tushunishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish bo'lib, bunday qiyinchiliklarni yengish turli tayanchlar va idrok etishni osonlashtiradigan boshqa omillar yordamida erishiladi. Agar darslikda matndan oldingi topshiriqlar bo'lmasa, o'qituvchiga mustaqil ravishda ularni tayyorlash va tanishtirish tavsiya etiladi. Matnni o'quvchilarga taqdim etishdan oldin o'qituvchi audiomatnni o'zi tinglashi va tushunishi uchun eng qiyin daqiqalarni aniqlashi kerak. O'qituvchi tinglovchilar uchun qiyin bo'ladi deb o'ylagan so'zlar yoki iboralarni tushunish uchun doskaga yozishi kerak. Ba'zilarining ma'nolari aniq, ba'zilarining ma'nosini taxmin qilib yozishlari ham mumkin. Tushunish qiyin so'zlar va iboralarni o'qituvchi bolalar uni sekin harakatda eshitishlari va ularning fonetik tuzilishini tushunishlari uchun bir necha marta talaffuz qilishi kerak. Yana bir muhim tayyorgarlik mashq kelgusi tinglash haqida ma'lumot yetkazishdir: audiomatnning mavzusini aniqlang, asosiy belgilarni nomlang, voqeani aytib bering. Bundan tashqari, tinglash va savollarga javob berish, tinglash va bo'sh joylarni to'ldirish – bular tinglab tushunish uchun eng zarur muloqot vazifalaridir. Tinglash paytida bajariladigan topshiriqlar ko'pincha bizni qiziqtiradigan, aniq ma'lumotlarni olish uchun beriladi. Bu yerda asosan o'quvchilarning matn bo'yicha harakat qilish qobiliyati tekshiriladi. Qiziqarli ma'lumotni matnning qaysi qismidan izlash kerakligi tushuntiriladi. Shuningdek, kerakli parchani tez qidirib topish, yozma ma'lumotlar va eshitilayotgan ma'lumotlarni o'zaro bog'lash qobiliyati sinovdan o'tkaziladi. Tinglashdan keyin bajariladigan topshiriqlar ko'pincha nazorat qilish tarzida bo'lib, matndan keyingi topshiriqlar o'quvchilarning matndagi ma'lumotlarni tushunishi, umumiy mazmunga yoki tafsilotga kirish darajasini, shuningdek, eshitganlariga munosabat bildirishini mashq qiladi. Bu eng qiyin va bir vaqtning o'zida topshiriqning eng qimmatli turi, ularni amalga oshirish spontan nutqdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, tinglashga o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish jarayonida va dastlabki bosqichda biz tinglashdan nutqni idrok etish yoshga bog'liqligiga amin bo'ldik. Tinglashga o'rgatish o'quvchilarning yosh xususiyatlari adekvat usullarni topishni talab qiladi va o'qituvchi buni audiovizual vositalar yordamida amalga oshirishi mumkin va buning uchun turli topshiriqlarni tanlash orqali hayajonli va qiziqarli bo'lgan mehnat talab qiladigan jarayonni yaratadi.

Tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish uchun samarali, tizimli va bosqichli topshiriqlar majmuasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bunday topshiriqlar

nafaqat o'quvchining eshitganini anglashiga xizmat qiladi, balki ularni tahlil qilish, asosiy g'oyani ajratib olish, shaxsiy fikr bildirish, mantiqiy bog'liqlikni aniqlash, eshitilgan materialni qayta ifodalash kabi ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Tinglab tushunish topshiriqlari mazmunan ham, shaklan ham turlicha bo'lishi mumkin. Ularning har biri mazmun-mohiyatiga ko'ra adabiy-nazariy tushunchalarni mustaqil o'zlashtirish, o'quvchilarning nutq madaniyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini yuksaltirish, faolligini oshirish o'quv-biluv ko'nikma va malakalarini shakllantirishga, dastur bo'yicha o'rganilishi ko'zda tutilgan mavzuni atroflicha tahlil qilish, tahlil jarayonida asosiy masalaga urg'u berish, muhimni nomuhimdan ajratish, mavzu yuzasidan tegishli xulosa chiqarish kabi vazifalarni bajarishga yo'naltiriladi.

Ilmiy-nazariy manbalar va xalqaro tajribalar asosida tinglab tushunishga oid topshiriqlarni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

T/r	Topshiriq turlari	Mazmuni va maqsadi	Topshiriq shakli
1	Mazmunni tushunishga doir topshiriqlar	O'quvchining eshitgan matnni anglash darajasini aniqlashga xizmat qiladi.	Mos rasm tanlash; sarlavha qo'yish; "to'g'ri – noto'g'ri" bayonlarni ajratish; asosiy g'oyasini aniqlash; savollarga javob berish;
2	Tafsilotlarni aniqlashga doir topshiriqlar	Eshitilgan matndagi muhim tafsilotlarni eslab qolish va ularni aniqlash	Belgilar (vaqt, joy, ismlar) bo'yicha savollarga javob; tafsilotlar ichidan kerakli ma'lumotni topish; "Kim? Qayerda? Qachon? Nima bo'ldi?" kabi savollar; jadval yoki sxemani to'ldirish.
3	Muloqotli topshiriqlar (dialogik va kommunikativ)	Topshiriqlar og'zaki muloqot shaklida bo'lib, o'quvchining suhbatni anglash va unga javob berish salohiyatini rivojlantiradi	Suhbatni davom ettirish; rollarga bo'linib gapirish; suhbatdosh fikrini tahlil qilish; audio-dialog asosida savollarga javob berish.
4	Yaratuvchanlikka asoslangan topshiriqlar	Bu topshiriqlar ijodiy yondashuvni talab qiladi va eshitilgan matn asosida yangilik yaratishga yo'naltiriladi.	Matn asosida hikoya tuzish; eshitilgan voqeani tasvirlash; matn asosida rasm chizish; oxirgi qismini o'ylab topish.
5	Baholovchi va fikr bildirishga yo'naltirilgan topshiriqlar	Topshiriqlar eshitilgan materialga nisbatan shaxsiy munosabat bildirishga yo'naltiriladi:	Siz bu qahramon o'rnida bo'lsangiz, nima qilardingiz? Matndan nimani o'rgandingiz? Sizningcha bu voqeada to'g'ri yoki noto'g'ri harakat qilinganmi?

Olib borilgan izlanishlar jarayonida ushbu topshiriqlar quyidagi metodik tamoyillar asosida tuzilsa, samarali bo'lishiga ishonch hosil qilindi:

1. Bosqichlilik tamoyili. Topshiriqlar o'quvchining tahlil qilish darajasiga qarab bosqichma-bosqich murakkablashib boradi: faktni eshitish va anglashga doir savollar; tahliliy savollar (nima uchun? qanday? sabab nima?); baholovchi va ijodiy savollar (sizning fikringiz, taxminingiz qanday?).

2. O'quvchilarning bilim saviyasi va hayotiy tajribasiga mos bo'lishi. Topshiriq mazmuni, tili va shakli bolaning yoshiga mos bo'lishi lozim. Murakkab, mavhum, hissiy jihatdan salbiy bo'lgan matnlardan qochiladi. Matnlar qisqa, ravon va bolalar dunyoqarashiga yaqin bo'lishi kerak.

3. Motivatsiya va qiziqishga asoslanish. Tinglab tushunish topshiriqlari qiziqarli syujetli matnlar, voqeali hikoyalar, ertaklar, hayotiy dialoglar asosida tuzilganda, o'quvchining diqqat va e'tibori yuqori bo'ladi.

4. Vizual va kontekstual yordamlar. Topshiriqlarda rasm, jadval, sxema, belgilar bilan ishlash orqali tushunishni yengillashtirish mumkin. Bu ayniqsa yosh o'quvchilar uchun muhimdir.

5. Baholash mezonlarining aniq belgilanishi. Har bir topshiriq uchun aniq baholash mezonlari (to'g'rilik, mazmunni tushunganlik, mustaqillik, ifoda ravonligi) belgilanadi. Bu o'quvchi va o'qituvchiga aniq yo'nalish beradi.

6. Ilmiy dunyoqarash va axloqiy tushunchalarni shakllantirishga xizmat qilishi. Tinglab tushunish uchun tanlangan matn va topshiriqlar o'quvchida axloqiy-estetik qadriyatlar (halollik, vatanparvarlik, sabr, mehnatsevarlik)ni shakllantirishi kerak. Har bir matn tarbiyaviy maqsadni o'zida mujassam etishi lozim.

7. O'rganilgan asar yuzasidan mustaqil va atroflicha fikr-mulohaza yuritishga yo'naltirilgan bo'lishi.

8. Har bir topshiriqlar nutqni boyitishga qaratilishi, badiiy-estetik tafakkurni yuksaltirishga yordam berishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, audiomatn asosida tinglab tushunish topshiriqlarining turlari va ularni tuzish tamoyillarini chuqur o'rganish bu sohada samarali metodik tizim yaratish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining muloqot madaniyati, og'zaki nutq boyligi va idrokiy faolligini yuksaltiradi. Muammoga oid ilmiy izlanishlar, adabiyotlar tahlili, umumta'lim maktablari tajribasida olib borilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida tinglab tushunishga oid topshiriqlarni bajara olish ko'nikmasi yuqori darajada emas. Bu holat darslarda matnni faqat o'qituvchi o'qib berishi, savollar yuzasidan savol-javoblar sathida cheklanishi, bolalarning mustaqil eshitib anglash va analiz qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yetarli e'tibor qaratilmasligi bilan izohlanadi. Shunday qilib, tinglab tushunish ko'nikmasi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun muloqot, axborotni idrok qilish, tafakkur qilish va o'z fikrini erkin ifoda eta olish kabi ko'plab zaruriy kompetensiyalarni shakllantiruvchi vosita sifatida e'tirof etilishi lozim. Ushbu ko'nikmani bosqichma-bosqich, tizimli va xalqaro tajribalarga asoslangan holda shakllantirish zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Zero, "Maktabda o'quvchi muayyan miqdordagi ilmiy haqiqatlarni o'zlashtirib oladigan obyekt emas, - deb yozadi p.f.doktori, professor Q.Yo'ldoshev, - olam-u odamda yuz beradigan har qanday voqea-hodisa va holatga o'z nuqtayi nazari bilan mantiqli munosabat bildiradi oladigan shaxs sifatida shakllantirilishi lozim. Ta'lim tizimida o'qitiladigan har bir fan o'quvchilarda mutaxassislik ko'nikmalarini emas,

balki unda shaxslik sifatlarining muayyan qirralarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak."

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – B.17.
2. Roziqov O. "Nutqdan tilga" // Boshlang'ich ta'lim. 1992-yil, 3-4-son. – B.24-25.
3. Inoyatova G. "O'qish darsida" // Boshlang'ich ta'lim. 1992-yil, 7-8-son. – B. 59.
4. Yo'ldoshev Q. "Global dunyoda adabiy ta'lim vazifasi. // Til va adabiyot ta'limi. 2023-yil, 1-son. – B.3-5.
5. Hoshimov K., S.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Ikki jildlik. – T.: O'qituvchi, 1995. – 464 b.
6. Safarova R., Jo'rayev R. Pedagogika ensklopediya. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015. – 377 b.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTERAKTIV O'QITISH METODLARINING BOLALARDA KOGNITIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

**Pulatova Gulmira Xomitovna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonida interaktiv o'qitish metodlarining bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Interaktiv metodlar bolalarning faolligini oshirib, ularning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari, guruhli ishlash, muhokama va amaliy topshiriqlar kabi usullar qo'llanilishi bolalarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi. Shuningdek, maqolada kognitiv faoliyatning asosiy komponentlari va ularni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: interaktiv metodlar, kognitiv faollik, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль интерактивных методов обучения в развитии когнитивной активности детей в дошкольном и начальном образовании. Интерактивные методы способствуют повышению активности учащихся, формированию самостоятельного мышления, навыков решения проблем и творческого подхода. Использование игровых технологий, групповой работы, обсуждений и практических заданий помогает детям более глубоко усваивать учебный материал. Также в статье анализируются основные компоненты когнитивной деятельности и значение педагогических подходов в их развитии.

Ключевые слова: интерактивные методы, когнитивная активность, дошкольное образование, начальное образование, творческое мышление, педагогический подход.

Annotation. This article examines the role of interactive teaching methods in developing cognitive activity among children in preschool and primary education. Interactive methods enhance students' engagement, foster independent thinking, problem-solving skills, and creative approaches. The use of game-based learning, group work, discussions, and practical tasks helps children better understand and

retain educational content. The article also highlights the main components of cognitive activity and the importance of pedagogical approaches in its development.

Key words: *interactive methods, cognitive activity, preschool education, primary education, creative thinking, pedagogical approach.*

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda nafaqat bilim berish, balki ularning kognitiv faolligini rivojlantirish, ya'ni mustaqil fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va muammolarni yechish qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari bolaning intellektual rivojlanishida eng muhim davr hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, 3, 10 yosh oralig'i bolaning miya rivojlanishi va kognitiv jarayonlari eng faol kechadigan davr bo'lib, bu paytda berilgan ta'lim va tarbiya uning kelajakdagi o'qish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda xalqaro ta'lim tajribasida an'anaviy "o'qituvchi markazli" yondashuvdan voz kechilib, "o'quvchi markazli" interaktiv metodlarga katta e'tibor qaratilmoqda. Interaktiv o'qitish metodlari - bu o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirokini ta'minlaydigan, ularni fikrlashga, savol berishga, muhokama qilishga va amaliy faoliyatga jalb etadigan pedagogik yondashuvlar tizimidir. UNESCO va OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv ta'lim qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi 25–40% ga yuqori bo'lishi mumkin.

Maktabgacha ta'limda o'yin asosidagi interaktiv metodlar bolalarning diqqat, xotira va tasavvur kabi kognitiv jarayonlarini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinflarda esa guruhli ish, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish kabi metodlar bolalarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Shuningdek, neuropsixologik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, faol muloqot va amaliy faoliyat orqali o'rganish miya neyron aloqalarining tezroq rivojlanishiga yordam beradi.

Shu sababli, interaktiv o'qitish metodlarining samaradorligini oshirish va ularni ta'lim jarayoniga keng joriy etish bugungi pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan ushbu metodlarning bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda interaktiv o'qitish metodlarining bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng o'rganilgan yo'nalishlardan biridir. Ushbu masala bo'yicha ilmiy qarashlar, asosan, rus psixologiya maktabi vakillari, xorijiy (g'arb) olimlar hamda zamonaviy pedagogik tadqiqotchilar ishlari asosida shakllangan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kognitiv faollik va interaktiv ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab nazariy va amaliy tadqiqotlarda markaziy o'rin egallaydi.

Avvalo, rus psixologiya maktabi vakillari L.S. Vygotskiy, J. Piaget va J. Brunerlarning nazariyalari ushbu sohaning metodologik asosini tashkil etadi. L.S. Vygotskiy ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida bola bilimni mustaqil emas, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikda o'zlashtirishini ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi interaktiv metodlarning ilmiy asosini beradi, chunki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol muloqot kognitiv rivojlanishni tezlashtiradi.

J. Piaget esa bolalarning kognitiv rivojlanishini bosqichma-bosqich shakllanish jarayoni sifatida izohlaydi. Unga ko'ra, bola tashqi muhit bilan faol o'zaro ta'sir orqali bilimni "konstruksiya" qiladi. Ayniqsa, maktabgacha yoshda o'yin faoliyati va amaliy harakatlar orqali fikrlash rivojlanadi, bu esa interaktiv ta'lim metodlarining ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

J. Bruner esa kashfiyotchilik (discovery learning) yondashuvini ilgari surib, o'quvchi bilimni tayyor holda emas, balki mustaqil izlanish va muammolarni hal qilish jarayonida egallashini ta'kidlaydi. Bu yondashuv interaktiv metodlar, muammoli ta'lim va guruhli ishlashning nazariy asosini mustahkamlaydi.

G'arb olimlari orasida John Dewey, B. Bloom, C. Bonwell va J. Eisonlarning ishlari ham muhim ahamiyatga ega. Dewey ta'limni "tajriba orqali o'rganish" sifatida talqin qilib, o'quvchining faol ishtirokini markaziy omil sifatida ko'rsatadi. Bonwell va Eison esa "active learning" tushunchasini ishlab chiqib, interaktiv metodlar o'quvchilarning diqqatini oshirishi va bilimni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishini ilmiy asoslab bergan.

Zamonaviy tadqiqotlarda interaktiv metodlar kognitiv faollikni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida baholanadi. Masalan, multimodal va raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llash bolalarning diqqat, xotira, tasavvur va mantiqiy fikrlashini sezilarli darajada faollashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv muhitda o'qitilgan bolalarda bilimni o'zlashtirish darajasi va motivatsiya an'anaviy ta'limga nisbatan yuqoriroq bo'ladi.

Shuningdek, rus olimlari A.N. Leontyev va I.A. Zimnyaya kognitiv faoliyatni faoliyat nazariyasi asosida tahlil qilib, o'quv faoliyatida motivatsiya, bilish jarayonlari va refleksiyaning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Bu esa interaktiv metodlarning nafaqat bilim berish, balki shaxsiy rivojlanishni ham ta'minlashini asoslaydi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Vygotskiy, Piaget, Bruner kabi klassik olimlarning nazariyalari hamda Dewey, Bonwell, Eison kabi zamonaviy tadqiqotchilarning ishlari interaktiv o'qitish metodlarining kognitiv faollikni rivojlantirishdagi muhim rolini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Bu metodlar bolaning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda eng samarali pedagogik vositalardan biri hisoblanadi.

Muhokama. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonida interaktiv o'qitish metodlarining qo'llanilishi bugungi kunda pedagogikaning eng dolzarb va ilmiy jihatdan asoslangan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bu davrda bolaning kognitiv rivojlanishi jadal kechadi va uning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati aynan shu bosqichda shakllanadigan bilim olishga bo'lgan munosabat, fikrlash uslubi hamda aqliy faollik darajasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun interaktiv metodlar nafaqat o'qitish vositasi, balki bolaning intellektual rivojlanishini boshqaruvchi muhim pedagogik omil sifatida qaraladi.

Amaliy kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy tushuntirishga asoslangan darslar bolalarda passiv qabul qilish holatini kuchaytiradi, bu esa kognitiv faollikning cheklanishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, interaktiv yondashuvda bola ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi: u savol beradi, fikr bildiradi, muammoni hal qiladi va o'z nuqtai nazarini asoslashga harakat qiladi. Bu jarayon bolaning tahliliy fikrlashini, mantiqiy bog'lanishlarni tushunishini hamda ijodiy yondashuvini rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'lim bosqichida interaktiv metodlar asosan o'yin faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'yin bolaning tabiiy ehtiyoji bo'lib, u orqali bola atrof-muhitni o'rganadi, ijtimoiy rollarni egallaydi va kognitiv jarayonlarini faollashtiradi. Masalan, rolli o'yinlar, konstruktorlar bilan ishlash va didaktik o'yinlar bolalarda diqqat, xotira va tasavvurni rivojlantiradi. Shu bilan birga, bola o'z faoliyatini mustaqil boshqarishni o'rganadi, bu esa keyingi bosqichlarda o'quv faoliyatiga moslashishni osonlashtiradi.

Boshlang'ich ta'limda esa interaktiv metodlar yanada murakkab shakllarga ega bo'ladi. Guruhli ishlash, muammoli ta'lim, "aqliy hujum", loyiha asosida o'qitish kabi metodlar o'quvchilarda nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini ham shakllantiradi. Bu jarayonda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va turli nuqtai nazarlarni solishtirish imkoniga ega bo'ladi. Natijada ularning kognitiv faolligi sezilarli darajada oshadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, interaktiv metodlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik mahorati va darsni tashkil etish uslubiga bevosita bog'liqdir. Agar o'qituvchi faqat formal tarzda interaktiv usullarni qo'llasa, lekin o'quvchilarning haqiqiy ishtirokini ta'minlay olmasa, kutilgan natijaga erishish qiyin bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi darsni rejalashtirishda har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishi, ularni faol ishtirokka undashi va motivatsiyani qo'llab-quvvatlashi zarur.

Bundan tashqari, zamonaviy raqamli texnologiyalar ham interaktiv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Multimediya vositalari, interaktiv doskalar va ta'limiy platformalar bolalarning qiziqishini oshiradi va o'quv materialini vizual hamda amaliy tarzda o'zlashtirish imkonini beradi. Bu esa kognitiv jarayonlarning yanada chuqurlashishiga olib keladi.

Umuman olganda, interaktiv o'qitish metodlari maktabgacha va boshlang'ich ta'limda bolalarning kognitiv faolligini rivojlantirishda eng samarali pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ular orqali bola nafaqat bilim oladi, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Shu bois, ta'lim tizimida interaktiv metodlarni keng joriy etish va ularni ilmiy asosda takomillashtirish bugungi kun pedagogikasining muhim vazifalaridan biridir.

Xulosa. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonida interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanish bolalarning kognitiv faolligini rivojlantirishda eng samarali pedagogik yondashuvlardan biri ekanligi ilmiy va amaliy jihatdan o'z tasdig'ini topmoqda. Tadqiqot natijalari va pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar ta'lim jarayonini faqat bilim berish bilan cheklab qo'ymaydi, balki bolani faol subyekt sifatida shakllantirib, uning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ayniqsa, erta yosh davrda qo'llaniladigan o'yin, muammoli vaziyat, guruhli ish va hamkorlikka asoslangan metodlar bolalarda bilishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi hamda o'quv faoliyatiga ijobiy motivatsiya shakllantiradi. Bu esa kognitiv jarayonlar - diqqat, xotira, idrok va tafakkurning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Natijada bola nafaqat bilimni o'zlashtiradi, balki uni amaliy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini ham egallaydi.

Shuningdek, interaktiv yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirib, ta'lim jarayonini jonli va samarali muhitga aylantiradi. Bunda o'qituvchi yo'naltiruvchi va yordamchi rolini bajaradi, o'quvchi esa mustaqil izlanish va fikrlash jarayonining markaziga aylanadi. Bu holat ta'limning sifatini oshirish bilan birga, shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, interaktiv o'qitish metodlari zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, ular maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida bolalarning kognitiv faolligini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli, ushbu metodlarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish, ularni takomillashtirish va

pedagoglarning metodik salohiyatini oshirish kelajak avlodning intellektual rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1999. - 352 с.
2. Выготский Л. С. Психология развития человека. - М.: Эксмо, 2005. - 1136 с.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. - М.: Педагогика-Пресс, 1994. - 528 с.
4. Брунер Дж. Процесс обучения. - М.: Прогресс, 1983. - 384 с.
5. Дьюи Дж. Демократия и образование. - М.: Педагогика, 2000. - 384 с.
6. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. - New York: Longmans, 1956. - 207 p.
7. Bonwell C. C., Eison J. A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. - Washington, DC: ASHE-ERIC Higher Education Report, 1991. - 120 p.
8. Leontiev A. N. Activity, Consciousness, and Personality. - Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1978. - 272 p.

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA GEOMETRIK SHAKLLARNI VA MATERIALNI O'RGATISH JARAYONIDA KO'RGAZMA HAMDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

*Jo'lanova Gulnoza Kulmuxammatovna,
BXU magistranti,
Ilmiy rahbar; Sidiqova Ditora Shavkatovna*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematika faniga bo'lgan qiziqishini oshirishga, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarni ijtimoiy faoliyatlarda qo'llash hamda ta'lim samaradorligini oshirish masalalari o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: geometrik shakl, ko'rgazma, didaktik o'yinlar, perimetr, yuza, hajm tushunchasi, konstruksion, poletka, ijodiy tasavvur, matematik tushuncha;

Abstract. This article aims to increase the interest of primary school students in mathematics, the formation and development of logical thinking skills, the ability to express themselves independently, the application of knowledge in social activities and increase the effectiveness of education.

Keywords: geometric shape, exhibition, didactic games, perimeter, surface, volume concept, construction, pole, creative imagination, mathematical concept;

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы повышения интереса учащихся начальных классов к математике, формирования и развития их ормического мышления, а также навыков самостоятельного выражения своих мыслей. Освещаются методы эффективного испльзования наглядных среслв и дидактическим фигурам и математическим понятиямю Особое внимание уделяется применению полученных знанию в социальной деятельности учащихся и повишениюэффektivности образовательного процесса.

Ключевые слова: Геометрическая фигура, наглядность, дидактические игры, периметр поверчность, объём, понятие, конструиование, палетка, творческое воображение, математическое понятие.

KIRISH

O'quvchilarni matematika faniga qiziqtirish, befarq qaramasligini ta'minlash har bir bugungi kun pedagogining vazifasi hisoblanadi. Matematika fanida to'rt amalning bajarilishini o'rgatish bilan birga shakllar, ular tuzilishi, farqini va o'lchamini o'rgatish zaruriyati ham ahamiyatga ega. Bu geometriya fanining ilk tushunchalari hisoblanadi. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisining roli nihoyatda kattadir. Geometriya 2500 yildan avvalroq paydo bo'lgan. Geometriya yunoncha so'z bo'lib "yerni o'lchash" degan ma'noni bildiradi ("geo" –yer , "metrio" –o'lchayman). Geometriyaning fan sifatida shakllanishiga qadimgi Misr, Bobil, ayniqsa Yunoniston olimlari katta hissa qo'shdilar. Yer maydonlari sathini o'lchash, ariqlar o'tkazish, turli ko'rinishdagi idish, savatlar, omborlarga qancha suyuqlik, don va boshqa mahsulotlar sig'ishini bilish zaruriyati geometriyaga oid dastlabki ma'lumotlarni paydo bo'lishiga olib keldi. Nuqta, kesma, siniq chiziq, to'g'ri chiziq , ko'pburchak, uchburchak, to'g'ri to'rtburchak, kvadrat, aylana, doira, shar, kub bularning hammasi geometrik shakldir. Har qanday geometrik shakl nuqtalar to'plamidan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Buyuk yurtdoshlarimiz Muhammad Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug'bek va ularning shogirdlari geometriya fanini o'z asarlari va ilmiy natijalari bilan boyitdi.

Farobiyning fikricha, ta'lim tarbiya jarayonining har bosqichida o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishi, o'ziga xos tarzda fikrlashi, tasavvur qilishi va his etishi orqali amalga oshadi. Inson tug'ilganidan fikrlash quvvatiga ega bo'ladi va u bolaning o'sishi bilan rivojlanib boradi. Olimning fikricha, inson aqliga sig'adigan tushunchalarning kishi ongida saqlanib qolishi, bilishning natijasi sanaladi. Farobiyning: "Bolada katta imkoniyatlarga ega bo'lgan ko'ngil bor. U his tuyg'uga, tafakkur orqali anglash xususiyatiga ega. Hissiyot va tafakkur bilan jismlar tushuniladi", - degan xulosasi fikrimiz isbotidir.

Geometriya turli shakllarning xossalari aniqlash, ekshirish, ularni uzunliklari, yuzi, hajmlarini hisoblash bilan shug'ullanadi. Geometriyamaterial dasturda mustaqil bo'lim sifatida o'qitish jarayonida ajratib ko'rsatilmaydi. Geometrik mazmunli masalalarni imkon bo'lgan vaqtda, kursning boshqa masalalari bilan yaqin aloqada doima qarab chiqiladi. Biroq dasturdagi tushuntirish xatida ko'rsatilganidek, geometrik masalalarni bayon qilishda bu materialni kurs materialiga kiritish maqsadlariga bo'ysundirilgan shaxsiy mantiqqa ham rioya qilish kerak. Bu maqsadlar dastavval bolalarning fazoviy tasavvurlarini o'stirishda, ularda turlicha geometrik figura haqida tasavvur qilishdan iborat. Bolalar bu figuralarning har birialohida turganda ham, tanish figura boshqa figuraning qismini tashkil etganda ham ularni taniy olishlari, berilgan bir necha figuradan boshqa figura yasashni o'rganishlari kerak.

Geometrik material bilan tanishishda o'lchamlarga ancha katta o'rin beriladi, bolalar kesmaning uzunligini, berilgan ko'pburchakning erimetrini, to'g'ri to'rtburchakning yuzini topishni bilishlari kerak. Bunda tushunchalar ta'riflari bolalarga aytilmaydi. Shu bilan birga bir qator tushunchalarga nisbatan shu tushunchalarning mazmunini bevosita aks ettiruvchi belgilar ko'rsatiladi va yaqin jinsdosh tushunchalarga tegishli figuralar sinfidan tegishli figuralarni ajratish imkoni beriladi. Bolalar turli xil figuralarni tanib olishida, sinflarga ajratishda tegishli belgilardan foydalanishlari kerak. Geometrik mazmunli masalalar asosan qog'oz varag'ini, figuralarni chizish va hokazolar bilan bog'liq amaliy ishlar bilan qarab chiqiladi. Chizishdagi elementlar, ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor beriladi. Dasturda bolalar qachon chizg'ichdan foydalanishni o'rganishlari vaqti ko'rsatilgan,

ular qanday sodda mashqlar va o'lchamlarni bajarishlari kerakligi ko'rsatilgan. Bular berilgan uzunlikdagi kesma chizish va o'lchov chizig'ichi yordamida kesmalarni o'lchash, keyin qog'ozda to'g'ri to'rtburchak yasash, chiziqsiz qog'ozda chizmachilik uchburchagi yordamida to'g'ri burchak va to'g'ri

To'rtburchaklar yasashni o'rganishdir. O'lchash bilan masalalarni qarab chiqish albatta, sonlar va arifmetik amallar ustida bajariladigan ish bilan bog'lab olib boriladi. Geometrik figura qaralayotgan arifmetik masalalarning yaqqol talqini vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Egallangan bilim, o'quv va malakalar geometrik materialni o'rganishda faqat amaliy mashqlarni bajarishda emas, balki tekstli masalalarni yechishda ham qo'llaniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalri me'zoni DTS lari asosida quyidagicha belgilab o'tilgan:

Boshlang'ich maktabda matematika ta'limi o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olish, egallagan bilimlarni ijtimoiy faoliyatlarda qo'llash hamda ta'limning ikkinchi bosqichida o'qishni davom ettirish uchun matematik tayyorgarlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Matematika bo'yicha standart ko'rsatkichlari bolalarda natural sonlar va nol to'g'risida tasavvurni shakllantirish, puxta hisoblash ko'nikmalarini hosil qilish, amaliy masalalarni yechishda natural sonlar va arifmetik amallarni qo'llay olishda o'rgatish, eng sodda geometrik shakllar, ularni tekislikda tasvirlash xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lish hamda og'zaki hisoblash va matematik munosabat belgilaridan foydalana olish malakasini hosil qilish nuqtai nazardan izohlanadi.

Agar o'quvchiga fazoviy tasavvurlar yaxshi shakllansa, har qanday qiyinchilikdagi masalalarni soddagina yechish imkoniyatiga ega bo'ladi. Fazoviy tasavvurlar rasm chizmachilik, steriometriya masalalarini yechishda shakllanadi, ba'zan o'quvchilar ayni bir figuraning turli ko'rinishlarida tasvirlangan hollarini bir- birlaridan farqlay olmaydilar. Bunda o'qituvchi faoliyati muhim o'rin tutadi.

Bitta obyektning turli xil ko'rinishlari ustida fikrlash, o'quvchilarda fazoviy tasavvur va tafakkurlarni shakllantiradi.

Fazoviy tasavvurlarni shakllantirish o'quvchilarning konstruksion texnologik tafakkurlarini shakllantiradi. Shuningdek, steriometrik figuralarni kesma holda chizmalarda qaralishi fazoviy tasavvurlarni shakllantiradi. Boshlang'ich sinfda geometrik materialni o'rganishda quyidagi talablar qo'yiladi:

Fazoviy munosabatlar. Geometrik shakllar. Kattaliklar bo'yicha.

- mavjud hayotiy tajribalarni tizimga solishni davom ettirish, geometrik shakllarni atrof borliq buyumlarining obrazi sifatida idrok etish;

- uzunlik o'lchov birligi km va uning belgilanishi: km (kilometr) bilan tanishish;

-uzunlik o'lchov birliklari: km, m, dm, sm va mm orasidagi munosabatlar haqida tasavvurga ega bo'lish;

-yuz o'lchov birligi kv.m, kv.dm va hokazolar bilan tanishish;

-aylanani teng bo'laklarga bo'lishni, ichki ko'pburchaklar chizishni o'rganish;

-katakli varaqda simmetrik shakllar chizish;

-poletka bilan ishlashni o'rganish;

-shakllarni perimetrlari va yuzlarini turli usullar (o'lchashlar , kattaliklarni sanash) bilan taqqoslashni o'rganish;

-to'g'ri to'rtburchakning perimetri va yuzini hisoblash formulalari bilan tanishish;

-to'g'ri chiziqlarning perpendikulyarligi va parallelligi haqida tasavvurga ega bo'lish;

-uchburchaklarning klasifikatsiyasini bilish;

-murakkab shakllardan tanish shakllarni topish;

-geometrik shakllarning ko'rinishini o'zgartira olishga o'rganish.

Fazoviy munosabatlar geometrik shakllar va kattaliklar bo'yicha o'quvchi quyidagi tasavvurlarga eta olish kerak.

-uzunlik o'lchov birligi km va uning belgilanishi km haqida;

-yuz o'lchov birligi kv.dm va uning belgilanishi haqida;

Bilim:

-uzunlik o'lchov birliklari orasidagi munosabatlarini;

-geometrik shakllarning ko'rinishlarini o'zgartirish usullarini;

Ko'nikma :

-o'rganilgan tanish geometrik shakllarni nafaqat alohida, balki boshqa shakllar bilan turli uyg'unlikda namoyon bo'luvchi atrof-muhitdagi buyumlar, modellar, rasmlar, chizmalardan qiynalmay topa olish;

-chizg'ich yordamida kesma uzunligini (to'g'ri to'rtburchak uzunliklari yig'indisini) o'lchashni va berilgan uzunlikdagi kesmani chizishni;

-berilgan o'qqa nisbatan simmetrik bo'lgan sodda shakllarni chiza olish.

Malaka:

Egallangan bilim va malakalaridan amaliy faoliyatlari va kundalik hayotlarida foydalana olish, jumladan :

-atrof –borliqda yo'nalish ola bilish;

-buyumlarni turli belgilar alomatlari, yuzi va massasi bo'yicha taqqoslash va tartibga solishda;

-turli narsalarning o'lchamlarini ko'z bilan "chamalab" baholashda. Boshlang'ich sinfda geometrik masalalar ustida ishlash, asosan qog'oz varag'ini turli shakllarda buklash, figuralarni chizish va hokazolar bilan bog'liq amaliy ishlar asosida qaraladi. Egallangan bilim o'quv va malakalar geomerik materialni o'rganishda matnli masalalarni yechishda ham qo'llaniladi. Demak, boshlang'ich sinflarda algebraik va geometrik material ustida ishlash tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Boshlang'ich sinflarda xususan 3-sinfda geometrik materialning mavzular bo'yicha taqsimlanishida misol va masalalarning berilishi quyidagicha amalga oshirilgan. Nuqta, chiziqlar, kesma, egri chiziqlar mavzusida ushbu mavzuga oid geometrik shakllar ifodalangan.

Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturida rejalashtirilgan mavzularning mazmuni va taqsimlanishi quyidagicha ifodalangan. Boshlang'ich matematika kursining asosini natural son va nol, butun musbat sonlar ustida to'rt arifmetik amal hamda ularning asosiy xossalari haqidagi aniq tasavvurlar va bu bilimlarga asoslangan og'zaki va yozma hisoblash usullarini ongli va puxta o'zlashtirishni tashkil etish, shuningdek jadval hollaridagi hisoblash malakalarini yuqori darajada etkazishni tashkil etadi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf matematika darsligida geometrik materiallarni o'rgatish uchun alohida mavzu ajratilmagan. Shunga qaramasdan boshlang'ich sinf matematika

dasturida geometrik material katta o'rinni oladi. Ko'pchilik hollarda bu material arifmetik materiallar bilan uzviy bog'lanadi.

Geometrik materialni o'rganish vazifalarini hisobga olgan holda o'qitishning har xil vositalaridan keng foydalanish kerak. Bular geometrik figuralarning rangli kartondan yoki qalin qog'ozdan tayyorlangan butun sinf uchun mo'ljallangan modellari, figuralari va diafilmlardan iborat. Duskadagi chizmalarni bajarish uchun sinfda chizma o'lchov asboblarning jamlamasi: chizg'ich, chizmachilik burchagi, sirkul bo'lishi zarur.

O'quvchilarni yangi matematik tushunchalarni o'zlashtirishga tayyorlashning yana bir muhim jihati shundan iboratki, o'quvchilarda aqliy operasiyalar; analiz, sintez, taqqoslash nomuhim narsalarni oddiygina chetlab o'tib, muhim umumiylikni his eta olishidir. Bunday aqliy operasiyalarni shakllantirish o'qitishning birinchi kunlaridan boshlashni nazarda tutadi.

Shu yuqorida o'rganish kerak bo'lgan, geometrik figuralar va geometriya elementlarini o'rgatishda o'qituvchi ilg'or pedagogik texnologiyadan foydalansa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xayrullayeva M. Farobiy ruhiy proesslar va ta'lim-tarbiya to'g'risida – T.: O'qituvchi, 2002-yil.79-bet
2. Habibullayev R.A. O'quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish.- Toshkent: O'qituvchi, 2010. 247-bet.
3. Abduraxmonov A. Maktabda geometriya tarixi.- Toshkent: O'qituvchi, -2006. 569-bet.
4. Mardonova F.I. Boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiyani shakllantirish.- T.: "Sharq" nashriyoti matba konserni bosh tahririyati, 2018. 92-bet.

O'ZBEK MAROSIM LEKSIKASINING LINGVOMADANIY VA ETNOLINGVISTIK TALQINI

Suvanova Mavjuda Xamrakulovna,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida til hamda madaniyat aloqadorligi, etnolingvistika va antropotsentrik paradigmalarining shakllanish evolutsiyasi tadqiq etilgan. Etnografizmlarning xalq hayoti, urf-odatlar va milliy o'zligini aks ettiruvchi lisoniy marker sifatidagi roli tahlil qilingan. Tadqiqotda o'zbek leksikografiyasi rivojining tarixiy bosqichlariga to'xtalib, turkiy xalqlar madaniyatining nodir yodgorligi bo'lmish Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asaridagi to'y va oilaviy-maishiy marosimlarga oid qadimiy etnografizmlar (didim, jaziqti, savchi, ko'den va b.) semantik jihatdan guruhlangan va ularning etimologik ildizlari ochib berilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek tilining Afg'oniston kontekstidagi ijtimoiy-lisoniy mavqeyi va uni asrashga doir xulosalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: etnolingvistika, lingvokulturolobiya, antropotsentrik yondashuv, etnografizm, leksikografiya, "Devonu lug'atit turk", to'y leksikasi, etnomadaniyat, semantik transformatsiya.

Аннотация. В данной статье исследуется взаимосвязь языка и культуры в контексте мировой и узбекской лингвистики, а также эволюция формирования этнолингвистических и антропоцентрических парадигм. Анализируется роль этнографизмов как лингвистических маркеров, отражающих народный быт,

обычаи и национальную идентичность. В исследовании рассматриваются исторические этапы развития узбекской лексикографии, а также проводится семантическая группировка и раскрытие этимологических корней древних этнографизмов (дидим, жазыкти, савчи, куден и др.), связанных со свадебными и семейно-бытовыми обрядами в труде Махмуда Кашгари «Диван лугат ат-турк». Кроме того, в статье представлены выводы о социолингвистическом статусе узбекского языка в контексте Афганистана и мерах по его сохранению.

Ключевые слова. этнолингвистика, лингвокультурология, антропоцентрический подход, этнографизм, лексикография, «Диван лугат ат-турк», свадебная лексика, этнокультура, семантическая трансформация.

Abstract. This article examines the relationship between language and culture in the context of world and Uzbek linguistics, as well as the evolutionary formation of ethnolinguistic and anthropocentric paradigms. The role of ethnographisms as linguistic markers reflecting people's life, customs, and national identity is analyzed. The study outlines the historical stages of the development of Uzbek lexicography and provides a semantic classification and etymological analysis of ancient ethnographisms (*didim, jaziqti, savchi, ko'den, etc.*) related to wedding and family-household rituals in Mahmud Kashgari's masterpiece "Diwan Lughat al-Turk". Furthermore, the article presents conclusions regarding the sociolinguistic status of the Uzbek language in the context of Afghanistan and its preservation efforts.

Keywords: ethnolinguistics, linguaculturology, anthropocentric approach, ethnographism, lexicography, "Diwan Lughat al-Turk", wedding lexis, ethnoculture, semantic transformation.

Jahon tilshunosligi ilmining rivojlanish kontekstida til va madaniyat o'rtasidagi uzviy, dialektik aloqadorlikka doir dastlabki konseptual qarashlar antropologik va falsafiy tadqiqotlar zaminida poydevor topgan bo'lib, lisoniy manzaraning shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu ijtimoiy-madaniy fenomenning tadqiq etilishi g'arbiy ilmiy maktablarda turlicha ko'rinish olgan; xususan, Yevropa qit'asida bu masala Amerika lingvistik maktablarining struktural yoki kognitiv yondashuvlaridan farqli o'laroq, sotsiolingvistika bilan uyg'unlashgan etnolingvistika fanining mutlaqo mustaqil, tizimli va jadal rivojlanuvchi alohida sohasi sifatida qaror topdi. Har qanday millat yoki etnosning lisoniy tizimini uning ko'p asrlik tarixiy tajribasi, kundalik turmush tarzi, o'ziga xos urf-odatlar, an'analar hamda ma'naviy qadriyatlar tizimidan mutloq ajratilgan holda, sun'iy ravishda tasavvur etish va uning tabiatini to'laqonli anglash aslo imkonsizdir. Aynan shu nuqtayi nazardan, tilshunoslikda etnografik leksika konsepti ostida birlashuvchi va xalqning moddiy hamda ma'naviy hayotini bevosita aks ettiruvchi etnografizmlarni har tomonlama o'rganish, milliy o'zlikni, urf-odat va qadriyatlar leksikasini chuqur ilmiy tahlil etishda beqiyos fundamental ahamiyat kasb etadi. Insoniyat sivilizatsiyasi va etnosning o'ziga xos lisoniy tabiati tahlilida urf-odatlar muayyan xalqning dunyoqarashi va mentalitetini ochib beruvchi eng yorqin indikator sifatida namoyon bo'lib, butun bir etnografik tizim tarkibida differensial, ya'ni farqlovchi va xarakterlovchi vazifani bajarishi sababli zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlarida markaziy o'rinni egallaydi.

Qadim-qadim zamonlardan buyon insoniyat ijtimoiy hayotidagi eng namonali, ibratli va yuksak ma'naviy qirralarni o'zida mujassam etgan an'analarni esa insonning kundalik turmushi, jamiyatlardagi ijtimoiy faoliyati, mehnat jarayonlari hamda asrlar silsilasida to'plangan hayot saboqlari bilan chambarchas bog'liq murakkab tizim deb baholash lozim. Binobarin, mana shu ko'p asrlik an'analar va lisoniy qadriyatlarni

o'tmish bilan kelajakni bog'lovchi, o'sib kelayotgan yosh avlodlar hamda kelgusi ajdodlar hayot yo'lini yorituvchi o'ziga xos ma'naviy yo'l-yo'riq darslari, milliy tarbiya va donishmandlik maktabi deb atash mutlaqo haqiqatga mos keladi va bu tushunchalarning tildagi aksini tadqiq etish bugungi lingvistik tahlillarning eng dolzarb vazifasidir¹.

Turkiy tilshunoslik ilmining rivojlanish silsilasida etnografizmlar va ularning lisoniy tabiatiga doir fundamental qarashlar M.I.Byatushgova hamda A.K.Apoyev kabi taniqli tadqiqotchilarning chuqur ilmiy izlanishlari va nazariy xulosalarida ham o'zining yaqqol ifodasini topgan². Umumiy tilshunoslik doirasida etnografik leksikani tadqiq etish paradigmalari, lisoniy birliklarning genezisi hamda semantik tabiati bevosita tarixiy etnologiya va madaniy antropologiya kabi ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan chambarchas aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Shimoliy Afg'oniston hududida istiqomat qiluvchi o'zbeklarning nutqiy muhitiga xos bo'lgan etnografizmlar tizimi shu kunga qadar yaxlit, tizimli hamda lingvistik tamoyillar va zamonaviy tilshunoslik metodologiyasi asosida maxsus ilmiy tadqiqot obyekti sifatida to'laqonli o'rganilmagan bo'lsa-da, biroq ushbu o'ziga xos lisoniy-madaniy hududning folkloristika yo'nalishida muayyan darajada ilmiy izlanishlar olib borilganini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Xususan, Karamilloh Oyghagh hamda Asaluddin Nazamudin kabi atoqli sharqshunos olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida Shimoliy Afg'oniston o'zbeklarining folklor-etnografik marosimlari, mavsumiy urf-odatlar hamda xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan qo'shiqlar nomlari, ularning etnomadaniy genezisi va asrlar silsilasidagi tadrijiy taraqqiyot qonuniyatlari xususida qimmatli lingvofolkloristik ma'lumotlar bayon etilgan.

O'zbek tilshunosligi tarixida milliy o'zlik va turmush tarzini aks ettiruvchi etnografizmlarni lisoniy jihatdan qayd etish hamda ularning semantik tabiatini tadqiq etish an'analari qariyb bir ming yillik fundamental ildizlarga borib taqaladi. Turkiy xalqlar madaniyati va tilining nodir yodgorligi hisoblangan buyuk qomusiy olim Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida bevosita bugungi kundagi ma'noni anglatuvchi "to'y" leksemasi (atamasi) alohida lug'aviy birlik sifatida qayd etilmagan bo'lsa-da, biroq ushbu qomusda fundamental ahamiyatga ega bo'lgan chuqur lisoniy ma'lumotlar mavjud. Xususan, asarda insonning jismoniy va moddiy jihatdan to'yinishini, ehtiyojlarining qondirilishini ifodalovchi, qadimgi "tod" (to'ymoq) o'zagidan yasalgan *todundi*, *to'yundi*, *todg'undi*, *to'zg'urdi* kabi 18 ta o'zaro semantadosh va derivatsion leksemalar muhrlangan. Bundan tashqari, Mahmud Koshg'ariy o'z asarida oilaviy-maishiy marosimlar bilan bog'liq bo'lgan muhim etnomadaniy tushunchani izohlab, "*sovchi – kelin va kuyov o'rtasida bir-biriga xabar yetkazuvchi, elchilik qiluvchi shaxs*" deya ta'rif berib o'tadi³. Taniqli tilshunos olim Abdusamad Jo'raboyev aynan mana shu lisoniy dalillarga va tarixiy-etimologik asoslarga tayanib, bugungi kunda xalq hayotida markaziy o'rin tutadigan "to'y" so'zi qadimiy "to'ymoq" (iste'molda qonmoq, to'q bo'lmoq) fe'lining o'zagi bo'lmish "to'y" so'zidan semantik transformatsiya (ma'no ko'chishi va kengayishi) natijasida

¹ Муродов М, Қорабоев У, Рустамов Р. Этномаданият. – Тошкент: Адолат, 2003. – Б. 23.

² Бягаутдшгова М.И. Этнографическая лексика башкирского языка. Автореферат диссертации на сопекание ученой степени кандидата филологических наук. – Уфа, 1997.; Аппоев А.К. Этнографическая лексика карачаево-балкарского языка. Автореферат диссертации на сопекание ученой степени кандидата филологических наук. – Козон, 2004.

³ Mahmud Koshg'ariy. "Devonu lug'ati-t- turk". Qosimjon Sodiqov nashri. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.

shakllangan degan jiddiy ilmiy farazni ilgari suradi¹. Mazkur chuqur nazariy va etimologik mulohazalardan ayon bo'ladiki, "to'y" leksemasi bugungi zamonaviy nutqiy muomalada va kundalik hayotimizda o'ta faol qo'llanilib, tantana hamda marosim ma'nolarini ifodalayotgan bo'lsa-da, uning zamirida yotgan lisoniy-madaniy xususiyatlar, semantik ildizlar va ijtimoiy marosimiy mazmun uzoq asrlik tarixiy tadrij silsilasiga ega ekanligidan dalolat beradi.

O'zbek leksikografiyasi tarixi, xususan, nufuzli manbalardan biri sanalgan "Lug'ati salos" asari ustida chuqur ilmiy izlanishlar olib borgan tadqiqotchi S.U.Gafurova o'zbek lug'atchiligining ko'p asrlik taraqqiyot va shakllanish evolutsiyasini quyidagi uchta asosiy fundamental davrga ajratgan holda tasniflaydi:

1) Eng qadimgi lug'atlar davri — turkiy leksikografiyaning ilk poydevori qo'yilgan ilk o'rta asrlar bosqichi.

2) XV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan lug'atchilik davri — mumtoz adabiyot rivoji bilan bog'liq holda lug'atshunoslikning o'ziga xos maktablari shakllangan bosqich.

3) XIX asrning ikkinchi yarmi va undan keyingi davr lug'atchiligi — ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va Yevropa ilm-fani ta'sirida lug'atshunoslikning zamonaviy uslublari kirib kelgan bosqich².

Olimaning ushbu ilmiy davrlashtirish mezonini to'laqonli ma'qullagan va unga tayangan holda, tadqiqot ishimizda turkiy davlatchilik va madaniyatning beqiyos yodgorligi bo'lmish "Devonu lug'atit turk" asariga alohida to'xtalib o'tishni lozim topdik³. Zero, ushbu universal qomusiy asarda o'z aksini topgan, xalqimizning to'y va oilaviy-maishiy marosimlari bilan bog'liq bo'lgan qadimiy etnografizmlar tahlili bugungi kunda biz maxsus o'rganayotgan mavzu uchun dastlabki va eng muhim fundamental tarixiy-lisoniy manba bo'lib xizmat qiladi.

"Devonu lug'atit turk" matnida qayd etilgan va bevosita to'y-marosim tizimiga daxldor bo'lgan ayrim o'ziga xos etnografik birliklarni semantik jihatdan quyidagicha guruhlash va tahlil qilish mumkin:

Didim – nikoh oqshomida (kelin-kuyovlik to'yida) kelinning boshiga kiydiriladigan maxsus kelinlik toji, bezagi [I. 87].

Jaziqti – nikoh to'yi oldidan ikki tomon o'rtasida elchilik qiluvchi shaxs, ya'ni sovchi [III. 63].

Savchi – asarda ikki xil semantik ma'noda keladi: birinchisi — ilohiy vahy yetkazuvchi, ya'ni payg'ambar [III. 445]; ikkinchisi — o'g'uz qabilalari shevasida kelin va kuyov xonadonlari o'rtasida turmush qurish masalasida elchilik qiluvchi sovchi [III. 445].

Ton (To'n) – asarda keng va tor ma'nolarda qo'llangan bo'lib, birinchidan, an'anaviy ustki kiyim, ya'ni bugungi chopon [III. 151]; ikkinchidan, umuman har qanday kiyim-kechak [I. 167]; uchinchidan esa, oiladagi ierarxiyani ifodalab, to'ng'ich (birinchi) farzand [III. 294] ma'nolarini anglatgan.

Mamu – oilaviy munosabatlarda kelinga yaqin ko'makchi va maslahatchi bo'lgan ayol, ya'ni bugungi tushunchadagi yanga [III. 254].

¹ Жўрабоев А. Ўзбекистонда тўй-маросим номлари (Андижон группа шевалари материаллари асосида) филол.фан.ном. дисс. – Тошкент, 1971.

² Гафурова С.У. Салоҳиддин Тошкандий "Луғати салос" асарининг лексикографик хусусиятлари. Фил.фан. бўйича фалс.док. (PhD) дисс. – Фарғона, 2018. – В. 13.

³ Маҳмуд Кошғарий. "Девони луғатит турк". –Тошкент, 1963, III том. I том.

Bichim – to'y yoki maxsus ziyofatga tashrif buyurgan aziz mehmonlarga, qizlar va ayollarga sovg'a hamda hurmat ramzi sifatida ulashiladigan qimmatbaho shoyi gazlama, mato [I. 348].

Ko'den – xursandchilik, katta yig'in, to'y munosabati bilan tashkil etiladigan dabdabali ziyofat, daxshatli bazm [I. 348].

Beg – ijtimoiy va oilaviy maqomni ifodalab, bir tomondan, oilali (uylangan) erkak [III. 169], ikkinchi tomondan esa, ayol kishining umr yo'ldoshi, ya'ni er [III. 170] tushunchalarini ifodalagan.

Mendiri – nikoh to'yi o'tkaziladigan maxsus oqshom, kelin-kuyovlik kechasi [I. 454].

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, o'zbek elatlari asrlar davomida o'zining tarixiy-etnik va ijtimoiy-siyosiy rivojlanish jarayonida g'oyat murakkab, ziddiyatli hamda sinovli bosqichlarni muvaffaqiyat bilan boshdan kechirdilar. Shunday dolzarb va tahlikali davrlarda ham o'z ligvistik munosabatlarini yo'qotmagan ushbu etnos vakillari bugungi kunga kelib lisoniy va madaniy sohalarida olib borilgan muntazam, tizimli islohotlar hamda ichki intilishlar natijasida o'zlarining munosib ijtimoiy mavqeyiga ega bo'ldilar. Ushbu ko'p qirrali ilmiy va ijtimoiy harakatlarning zamirida yotgan yagona va oliy maqsad esa har qanday ijtimoiy-siyosiy sharoitda ham ona tilimizni, ko'p asrlik boy adabiy merosimiz hamda betakror milliy madaniyatimizni asl holicha asrab-avaylash, uni global sivilizatsiya fonida izchil rivojlantirish hamda kelgusi avlodlarga lisoniy xazina sifatida yanada boyitgan holda yetkazishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Апрезов А.К. Этнографическая лексика карачаево-балкарского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Козон, 2004.
2. Бягаутдинова М.И. Этнографическая лексика башкирского языка: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Уфа, 1997.
3. Гафурова С.У. Салохиддин Тошкандий “Луғати салос” асарининг лексикографик хусусиятлари: Фил. фан. бўйича фалс. док. (PhD) дисс. – Фарғона, 2018. – В. 13.
4. Жўрабоев А. Ўзбекистонда тўй-маросим номлари (Андижон группа шевалари материаллари асосида): Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент, 1971.
5. Махмуд Кошғарий. “Девони луғатит турк”. – Тошкент, 1963, III том. I том.
6. Mahmud Koshg'ariy. “Devonu lug'ati-t- turk”. Qosimjon Sodiqov nashri. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.
7. Муродов М, Қорабоев У, Рустамов Р. Этномаданият. – Тошкент: Адолат, 2003. – Б. 23.

RAQAMLI MUHITDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI O'TKAZISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI VA INNOVATSION USULLARI

*Jurayeva Lobar,
Navoiy viloyati PMM katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada raqamli muhitda amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishning pedagogik texnologiyalari va innovatsion usullari, raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llashning pedagog va o'quvchilar uchun ahamiyati hamda ularni amalda tatbiq etish bo'yicha ko'rsatmalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: masofaviy trenajyorlar, real vaqtli simulyatsiyalar, immersiv texnologiyalar, virtual reallik, kengaytirilgan reallik, aralash reallik, 3D model, VR koʻzoynaklari, metavers muhitlar.

Kirish. Yoshlarga zamonaviy ta'lim berish va bu orqali mamlakat barqaror rivojini ta'minlash asosiy muammolardan biriga aylandi. Shiddat bilan rivojlanish kechayotgan hozirgi davrda axborot olish va undan to'g'ri foydalanishni o'rganish yoshlar oldidagi asosiy maqsadga aylangani ayni haqiqat.

Raqamli ta'lim muhitida amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni qo'llashni talab qiladi. Quyida shunday so'nggi texnologiya va uslublar tavsiflanadi. Har bir yo'nalish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar natijalaridan misollar keltirib, ularning afzalliklari yoritiladi.

Raqamli muhitda amaliy mashg'ulotlar uchun zamonaviy texnologiyalar.

Masofaviy trenajyorlar (remote simulators): Masofadan turib ko'nikma shakllantirish imkonini beruvchi virtual trenajyorlar kasbiy ta'limda keng qo'llanilmoqda. Masalan, tibbiyot yoki sanoat sohasida VR-trenajyorlar yordamida talabalar xavfsiz muhitda amaliy mashqlarni bajarishadi. Tadqiqotlarda simulyatsiya asosidagi mashg'ulotlar komandalik ko'nikmalari va klinik qaror qabul qilish malakalarini yaxshilashi, ishtirokchilar o'rtasidagi kommunikatsiyani kuchaytirishi qayd etilgan. Masofaviy simulyatsiyalarning afzalligi – talabalar joydan qat'i nazar bir xil virtual muhitda ta'lim olishi, bu esa ta'limni kengroq qamrovda tashkil etish imkonini beradi.

Real vaqtli simulyatsiyalar: Bu turdagi simulyatsiyalarda o'quvchi o'z harakati yoki kiritgan ma'lumotiga darhol javob oladi, ya'ni modellashtirilgan jarayon real vaqt rejimida o'zgarib boradi. Masalan, interaktiv fizika yoki kimyo simulyatorlari (PhET kabi) formulalar ta'sirini shu zahoti namoyon qiladi, bu esa o'quvchining faol qatnashishi va materialni chuqurroq tushunishiga imkon yaratadi. Real vaqtli simulyatsiyalar yordamida talabalar murakkab jarayonlarni tajriba usulida o'rganadi, xato va to'g'ri qaror natijalarini darhol ko'rib borishadi – bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi va bilimni mustahkamlaydi. Shu tariqa, real vaqt simulyatsiyasi an'anaviy statik mashg'ulotlarga nisbatan ko'proq interaktivlik va qamrab olishni ta'minlaydi.

Qo'shimcha reallik va virtual reallik (AR/VR) texnologiyalari: AR/VR ta'lim texnologiyalari amaliy mashg'ulotlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Virtual reallik (VR) muhitida talaba haqiqiy laboratoriyaga yaqin tajriba olishi mumkin – masalan, VR laboratoriya simulyatsiyasida u golovka-taqiluvchi displey orqali laboratoriyadagi asbobuskunalarni "virtual" tarzda boshqaradi. Ilmiy tadqiqot natijasida VR laboratoriyalaridan foydalangan talabalarda test natijalari sezilarli oshgani, o'quv motivatsiyasi va jalb etilish darajasi yuksak bo'lgani aniqlangan («talabalarning 91% VR laboratoriya simulyatsiyasi an'anaviy o'qitishga yaxshi qo'shimcha bo'lishini ta'kidlagan»). Shuningdek, VR texnologiyasi qo'llangan kurslarda talabalar odatdagi usullarga nisbatan test ballarini 20%ga yuqoriroq ko'rsatgani qayd etilgan. Qo'shimcha reallik (AR) esa haqiqiy muhitga kompyuter orqali qo'shimcha ma'lumot qatlamini qo'shib, amaliy mashg'ulotni boyitadi – masalan, AR-dastur yordamida anatomiya darsida inson tanasining uch o'lchamli modeli ustida ishlash mumkin. AR/VR texnologiyalari masofaviy va gibril ta'limda ham qo'llanilib, talabalarga hozirda cheklangan yoki qimmat bo'lgan resurslar bilan tajriba o'tkazish imkonini bermoqda. Masalan, zamonaviy XR (kengaytirilgan reallik) vositalari real laboratoriyalarning

raqamli egizaklarini yaratish orqali ko'p talabalarni bir paytning o'zida xavfsiz sharoitda "sinab ko'rish" imkonini bilan ta'minlamoqda.

Metavers muhitlari: Metavers – internetning yangi avlodi bo'lib, u yagona virtual olamda interaktiv tajribalarni yaratishni nazarda tutadi. Ta'lim sohasida metavers konsepsiyasi an'anaviy chegaralarni yo'qotishi mumkin: masofalar ahamiyati kamayadi, dunyoning istalgan nuqtasidan talabalar birgalikda o'quv loyihalarini virtual makonda amalga oshirishadi. Masalan, tahlilchilarning ta'kidlashicha, real metavers muhiti geografik chegaralarni bartaraf etib, ta'limni kam imkoniyatli jamiyat qatlamlari uchun ham ochiq qiladi, kam yoki erisha olmaydigan resurslarga (oliy darajali laboratoriyalar, mutaxassislar) immersive – to'la sho'ng'ishlik shaklda kirish imkonini yaratadi. Jumladan, "Metavers orqali Stenford universiteti laboratoriyasiga Afrikadagi talabalar ham kirib, virtual hamkorlikda tajriba o'tkazishi mumkin" degan tamoyil ilgari surilmoqda. Albatta, bu g'oya to'liq amalga oshishi uchun vaqt va tegishli infratuzilma talab etiladi, lekin ayni paytda Meta, Microsoft, Apple kabi korporatsiyalar metavers texnologiyalariga milliardlab investitsiya kiritmoqda. Hozirgi kunda ta'lim metaversi uchun dastlabki pilot loyihalarda virtual kampuslar, avatar orqali darslarda qatnashish, metaversda eksperimentlar o'tkazish kabi yondashuvlar sinab ko'rilmog'da. Metavers ta'limining amaliy jihatlari va chaqiriqlari borasida tadqiqotlar olib borilmoqda, ayrim mutaxassislar bu texnologiyani kelajak ta'limining ajralmas qismi deb hisoblasa, boshqalari texnik va pedagogik to'siqlarni ta'kidlaydi.

Interaktiv raqamli laboratoriyalar (Labster, zSpace, Tinkercad va boshqalar): Raqamli laboratoriya simulyatorlari talaba uchun xavfsiz, mablag' jihatdan tejamkor va diqqatni jamlaydigan muhit yaratadi. Labster kabi platforma orqali talabalar onlayn virtual laboratoriyalarda tajribalar o'tkazishi mumkin – u yerda interaktiv qurilmalar, yordamchi virtual assistent va hokazolar mavjud. Ilmiy natijalarga ko'ra, Labster virtual laboratoriyalaridan foydalangan talabalar an'anaviy ma'ryzalarga nisbatan o'quv natijalari, o'ziga ishonch va motivatsiya bo'yicha yuqoriroq ko'rsatkichlarga erishgan. Hatto bu simulyatsiyalarni talabalar uy shartlarida bajarganda ham natijasi auditoriyada bajargandek samara berishi aniqlangan (ya'ni, distansion rejim samaradorlikni pasaytirmagan). zSpace texnologiyasi esa maxsus AR/VR-displey orqali 3D modellar bilan o'zaro ta'sirchan ishlash imkonini beradi. Maktablarda zSpace joriy etilgan hollarda fan o'quvchilarining test natijalari 15%ga o'sgani kuzatilgan hamda talabalarining darsga qiziqishi oshgani qayd etilgan. Shuningdek, universitet darajasida zSpace 3D simulyatsiyasi qo'llangan anatomiya mashg'ulotlarida talabalar materialni tushunish va eslab qolish darajasini 20%ga yaxshilagani haqida hisobot berilgan. Tinkercad kabi onlayn vositalar esa 3D modellash tirish, elektron sxemalar tuzish va kodlash asoslarini virtual muhitda o'rganishga mo'ljallangan. Masofaviy sharoitda talabalar Tinkercad orqali elektron sxema tuzishi yoki 3D obyekt loyihalashi, natijani esa uch o'lchamli printerda chiqarishi mumkin – bundan ko'rinadiki, raqamli laboratoriyalar haqiqiy tajribani to'ldiradi yoki uning o'rnini bosadi. Bunday interaktiv raqamli laboratoriyalar ta'lim samaradorligini oshiradi: masalan, bir tadqiqotda virtual laboratoriyadan foydalangan talabalar bir yil o'tgach ham o'rgangan materialini yaxshi eslab qolayotgani va undan amaliy foydalanishga tayyorligini bildirgan.

Shu bois, virtual laboratoriyalar STEM yo'nalishidagi kurslarda o'quvchi ishtirokini kuchaytirish, tavakkalsiz tarzda ko'nikma hosil qilish va qimmat jihozlarga bo'lgan ehtiyojni qisman qisqartirishda innovatsion yechim bo'lib xizmat qilmoqda.

Amaliy mashg'ulotlarda qo'llanayotgan innovatsion usullar.

Geymifikatsiya (o'yinlashtirilgan ta'lim): Ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini integratsiya qilish – ya'ni geymifikatsiya – talabalarni rag'batlantirish va jalb etishning zamonaviy usullaridan biridir. O'yinlashtirishda odatda ball to'plash, reyting jadvallari, beydj va mukofotlar, missiyalar kabi elementlar qo'llanilib, o'quvchilarga raqobat va qiziquvchanlik hissini beradi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, o'yin elementlari qo'shilgan mashg'ulotlar talabalarning faol ishtirokini oshiradi va topshiriqni sub'ektiv qiymatini ko'taradi – bunda o'quvchi uchun vazifa qiziqarli va ma'noli bo'lib ko'rinadi, shuning uchun u ko'proq g'arazsiz motivatsiya bilan qatnashadi. Masalan, Kahoot kabi viktorina-o'yin platformasi orqali dars o'tkazilganda o'quvchilar savol-javobga hayajon bilan kirishadi, tez fkrlashga va o'z bilimlarini tekshirishga ruhlanadi. Bir tadqiqot natijasida Kahootdan foydalangan guruhda so'z boyligini o'rgatish bo'yicha imtihon ballari oshgani va talabalarning darsga qiziqishi hamda motivatsiyasi sezilarli ravishda yaxshilangani aniqlangan. Classcraft platformasi esa butun dars jarayonini rolevoy o'yinga aylantiradi – har bir o'quvchi o'yin avatariga ega bo'lib (masalan, “jangchi”, “sihirgar” yoki “shifokor” roliga).

Mashg'ulot davomida xubbiy (HP) va tajriba (XP) ochkolarini to'playdi yoki yo'qotadi. Classcraft o'yin muhiti orqali o'qituvchi o'quvchilarning ijobiy xulq-atvori va guruhda hamkorlik qilishiga rag'bat beradi. Hozirda dunyoning 75 dan ortiq mamlakatida 30 mingdan ziyod o'qituvchi va 1 million talaba Classcraft'dan foydalanmoqda, uning yordamida sinfda hamkorlik va ijobiy muhit yaratishga erishilayotgani amaliyotda kuzatilgan. Garchi Classcraft hali to'liq ilmiy-tadqiqot asosida baholanmayotgan bo'lsada (pedagogik natijadorligi bo'yicha tuzilgan birinchi RCT – tasodify tanlangan nazoratli tadqiqot 2023–2025 yillarda o'tkazilmoqda), dastlabki kuzatuvlar yosh o'quvchilar uchun bunday o'yinlashtirilgan yondashuv juda qozibador ekanini ko'rsatmoqda. 2024 yilga kelib zamonaviy geymifikatsiya vositalariga yanada interaktiv rejimlar va AI (sun'iy intellekt) elementlari qo'shildi – masalan, Kahoot'ning so'nggi yangilanishlarida yangi o'yin tarzlari, AI yordamida test tuzish (Spark funksiyasi) va o'yin davomida avtomatik fkr-mulohaza kabi imkoniyatlar paydo bo'ldi. Bunday rivojlanishlar geymifikatsiyani yanada samarali ta'limiy vositaga aylantirib, o'qituvchilarga vaqt tejash va o'quv materiallarini shaxsiylashtirishda ko'maklashadi.

Keys-stadi platformalari va ijtimoiy matnli muhokama: Keys-stadi – ta'limda haqiqiy vaziyatlar va muammolar negizida o'quvchilarni tahlil va qaror qabul qilishga o'rgatadigan usul. Hozirgi raqamli muhitda keys usulini qo'llash uchun maxsus platformalar va resurslar mavjud. Masalan, The Case Centre dunyo bo'ylab eng yirik o'quv keyslari to'plamiga ega bo'lib, menedjment va biznes ta'limida minglab holatlar bo'yicha keys materiallarini taklif etadi. Uning interaktiv o'quv qo'llanmalari talabalarni keyslar bilan ishlash jarayoniga yo'naltiradi, muammoni tahlil etish va yechim ishlab chiqish bo'yicha qadamma-qadam maslahatlar beradi. Shuningdek, ijtimoiy annotatsiya vositalari keyslar muhokamasini onlayn shaklda tashkil etish imkonini beradi. Perusall – shunday platformalardan biri – o'quvchilar matn (maqola, holat tavsif va h.k.) ustidan birgalikda izoh qoldirib, savoljavob orqali muhokama olib borishadi. Bu usul talabalarning mustaqil o'qish faolligini keskin oshiradi: Perusall jamoasi ma'lumotiga ko'ra, odatda sinfda talabalarning atigi 20–30% berilgan matnlarni to'liq o'qib keladi, Perusall orqali esa 90% dan ortig'i muntazam ravishda matn bilan to'liq tanishadi. Bunda har bir talaba fkrini yozadi, hamkurslar esa uning izohiga javob qaytarib, matnni chuqurroq muhokama qiladilar – natijada kichik

guruhlardagi bunday faollik umumsinf og'zaki bahs-munozarasiga qaraganda kengroq qamrovli va mazmunli bo'lishi mumkin. 2023 yilda Britaniyaning Educational Technology jurnalida chop etilgan tadqiqotda onlayn kursda Perusall qo'llanilganda talabalarning darsga tayyorgarlik sifati va keyingi testlardagi natijalari yaxshilangani ko'rsatildi; ayniqsa, ingliz tilida qiynaluvchi talabalar ham annotatsiya orqali yuqori faollik namoyon etib, yuqori malakadagi talabalarga yaqin natijalarga erishgan. Bu xulosa ijtimoiy o'qish usuli barcha uchun teng ishtirok va tushunishni yaxshilashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bunday platformalar avtomat baholash (AI yordamida talabalarning annotatsiyasiga ball qo'yish) va analitika hisobotlari orqali o'qituvchiga har bir talaba faoliyatini kuzatib borish imkonini beradi. Boshqa keys-muhokama vositalariga Case Center (keyslirni sotib olish va o'rganish portali), Harvard Business Publishing'ning Case Companion (keyslir tahliliga interaktiv kirish qismi) kabilar kiradi. Bunday zamonaviy vositalar keys-stadi usulini raqamli sharoitda yanada qulay va samarali qo'llashga xizmat qilmoqda.

“Teskari sinf” modelining yangicha ko'rinishlari: Flipped Classroom (teskari sinf) – mashhur innovatsion ta'lim modelidir, unga ko'ra nazariy materialni talabalar mustaqil ravishda (masofaviy) o'zlashtirib, auditoriyatda esa asosiy e'tiborni amaliy mashq va muhokamalarga qaratishadi. So'nggi yillarda bu modelni takomillashtirishga qaratilgan turli yondashuvlar paydo bo'ldi. Masalan, ayrim o'qituvchilar an'anaviy video-darslarni uyga topshiriq sifatida berish o'rniga, in-klass flip (in-class flip) usulini qo'llashmoqda – ya'ni video darslarni sinfnig o'zida, stansiya rotatsiyasi yoki individual tarzda tomosha qildirib, o'qituvchi shu paytda kichik guruhlar bilan yakka tartibda ishlashga vaqt ajratadi. Bu holda ham “flip”ning asosiy g'oyasi saqlanadi – har bir talaba o'z sur'atida video ma'lumotni ko'rib chiqqa oladi (to'xtatib, qayta ko'rib, subtitr yoki tezlikni o'zgartirib), ammo bu jarayon dars ichida tashkil etiladi, shu tufayli uyda interneti yo'q yoki mustaqil video ko'rishga intizomi yetishmaydigan o'quvchilar ham qamrab olinadi. “In-klass flip” o'qituvchiga dars vaqtida leksiya o'qishdan voz kechib, talabalarga maslahatchi va ko'makchi sifatida e'tibor qaratish imkonini beradi – masalan, video ko'rib bo'lgan guruhlariga aniqlantiruvchi savollar berish, kichik test yoki topshiriqlar orqali darhol fkr-mulohaza bildirish (feedback) va muammoli nuqtalarni qayta tushuntirish imkoniyati paydo bo'ladi. Teskari sinf modelining yana bir yangilangan talqini – gibril flip bo'lib, unda onlayn va oflayn faoliyatlar o'zaro uyg'unlashtiriladi: masalan, nazariy materiallar MOOC platformalarda berilsa, amaliy mashg'ulotlar an'anaviy sinfda yoki virtual laboratoriyada bajarilishi mumkin. 2021 yilda Singapurda muhandislik ta'limi uchun taklif etilgan “Hybrid-PjBL Flipped Classroom” dizaynida loyiha asosidagi ta'lim (PBL) teskari sinf bilan birlashtirilgan bo'lib, talabalarga o'zlari mustaqil o'rgangan bilimlarni qo'llab, guruhlarda dizayn-loyihalar bajarish vazifasi yuklatilgan. Natijada bunday integratsiyalangan model talabalarning fanga qiziqishi va qatnashini oshirgani qayd etilgan. Shuningdek, pandemiya davrida keng qo'llanilgan masofaviy vositalar tufayli flipped classroom 3.0 deb ataluvchi yangi bosqichda data-tahlil (o'quvchining onlayn faoliyatini tahlil qilish), personallashtirilgan o'quv traektoriyalari va kichik videodarslar seriyalari kabi elementlar kirib keldi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy “teskari sinf” nafaqat videodarslarni uyda ko'rish, balki darsdan oldin-kiyn ma'lumot almashish, onlayn viktorinalar, forumlar orqali hamkorlik va dars vaqtida esa chuqur tadqiqot va tafakkurni talab etadigan vazifalarga e'tibor qaratishni o'z ichiga olgan kompleks model sifatida taraqqiy etmoqda.

Google Workspace yoki Notion orqali mikroloyihalar: Kichik hajmli, qisqa muddatli o'quv loyihalarini ("micro-projects") amalga oshirish ta'limda bugungi trendlardan biridir. Mikroloyihalar odatda bir necha dars yoki hafta doirasida bajariladigan vazifalar bo'lib, ular katta PBL (loyiha asosidagi ta'lim)dan farqli ravishda tezkor va aniq maqsadli bo'ladi. Bunday mikroloyihalarni muvofiqlashtirish va guruhlarda bajarish uchun zamonaviy bulutli xizmatlar qo'l kelmoqda. Google Workspace turkumi (Google Docs, Sheets, Slides va h.k.) bir necha talabaning bir hujjat ustida bir vaqtning o'zida ishlashini ta'minlaydi: masalan, guruh loyihasida talabalar Google Docs'da umumiy hisobot yozishadi, Google Slides'da taqdimot tayyorlashadi, o'qituvchi esa shu jarayonni real vaqtda kuzatib, izohlar qoldiradi. Notion kabi "hammasini bir joyda" tamoyiliga asoslangan raqamli daftarcha platformalari ham ta'limda tez shuhrat qozonmoqda. Notion'da o'qituvchi kurs uchun maxsus kengaytiriladigan sahifa yaratib, har bir guruhga alohida bo'lim ajratishi va ularning vazifalarini jadval shaklida bayon etishi mumkin. Kanadali professor Fred Kutler tajribasida Notion butun semestr davomida guruhli loyihani boshqarish uchun qo'llanilgan – u har bir guruhga Notion sahifasi berib, talabalar ish jarayonini shu yerda rejalashtirishgan va bajarishgan, o'qituvchi esa "men darsni boshqarmadim, balki ularning ishlariga kouchlik qildim" deb ta'kidlaydi. Uning fikricha, "Notion guruhli loyihalar uchun hozirgi kunning eng yaxshi vositasi bo'lib, u talabalarga samarali hamkorlik qilish va professorga ularni kuzatib bora turib yo'naltirish imkonini beradi". Google Workspace va Notion orqali kichik loyihalarni tashkil etish o'quvchilarda jamoada ishlash, vaqtni boshqarish, raqamli savodxonlik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mikroloyihalar tez fursatda natija ko'rinishini ta'minlashi sababli, o'quvchida erishgan yutug'i uchun qoniqish hissi uyg'otadi va katta loyihalarga dastlabki qadam sifatida jarayonni osonlashtiradi. Ilmiy jihatdan ham mikroPBL yoki MPBL (Micro Project Based Learning) konsepsiyasi o'rganilmoqda – masalan, 2023 yilda kimyo fanini o'qitishda mikro-loyihaviy yondashuv sinovdan o'tkazildi va uning natijasida o'quvchilarning bilimni hayotga tatbiq etish ko'nikmasi, mustaqil o'rganishga qiziqishi va motivatsiyasi oshgani qayd etildi. Muhimi, mikroloyihalarni loyihalash va boshqarish o'qituvchi uchun ham ancha oson – ularni katta PBL kabi semestr davomida emas, balki 1-2 parta (siki)da yakunlash mumkin, bu esa muntazam ravishda bir necha kichik loyihalar orqali turli kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish imkonini beradi.

Loyiha asosidagi ta'limning gibril turlari: Gibril PBL tushunchasi bir nechta yangi tendensiyalarni qamrab oladi:

1) loyihaviy yondashuvni an'anaviy va masofaviy ta'limni uyg'unlashtirgan holda qo'llash, 2) PBLni boshqa pedagogik modellar bilan birlashtirish (masalan, teskari sinf, keys-stadi va h.k.), 3) raqamli platformalar orqali loyihalarni amalga oshirish. 2020–2022 yillarda pandemiya sharoitida ko'plab oliy ta'lim muassasalari PBLni onlayn muhitga ko'chirish tajribasini orttirdi. Natijada hozirda gibril (aralash) loyihaviy ta'lim modellari dolzarblik kasb etmoqda – bu modelda nazariy qismlar va jamoaviy muhokamalar videokonferensiya yoki LMS orqali onlayn o'tkazilib, ayrim amaliy qismlar oflayn tarzda laboratoriya yoki tadbir shaklida o'tkazilishi mumkin. Bundan tashqari, texnologiya integratsiyasi ham gibril PBLga yangi o'lcham qo'shdi: masalan, Tayland tadqiqotchilari metavers asosidagi gibril PBL modelini taklif etishdi, uning maqsadi virtual haqiqatda hamkorlikda loyiha bajarish orqali talabalarning jamoaviy kompetensiyalarini oshirishdir.

Bu model 6 bosqichli PBL jarayonini o'z ichiga olib, har bir bosqich metavers muhitida raqamli o'zaro hamkorlik bilan boyitilgan (masalan, talabalar avatarlar orqali uchrashib, virtual taxti turib loyiha yaratishadi, natijani 3D obyektlar shaklida taqdim etishadi). Ekspertlar bunday model amalda juda yuqori samara berishi mumkinligini ta'kidlashgan (taxminiy baholashda modelning muvofiqligi 5 balldan 4.7 ball darajada baholandi). Gibrid PBL'ning yana bir ko'rinishi – uni flipped classroom bilan uyg'unlashtirishdir (bu haqda yuqorida zikr etilgan). Masalan, Singapurda muhandislik fanini o'qitishda talabalar avval onlayn ma'ruzalarni mustaqil o'rganib, so'ng laboratoriyada loyihaviy masalani yechishga kirishishgan; buni tadqiqotchilar "loyihaga asoslangan teskari sinf" deb atashgan va natijada talabalarning fanga qiziqishi va yuqori tarjimon malakalari shakllanganini qayd etishgan. Ayrim holatlarda esa gibrid PBL ponyatisi PBLni an'anaviy dars elementlari bilan omuxta qilishni anglatadi – masalan, loyiha davomida qisqa ma'ro'zalar, scaffolding vazifalar (loyihani osonlashtiruvchi kichik topshiriqlar), va reflektiv esseler kiritiladi. Bunday uyg'unlashuv talabalarning PBL jarayonida chalg'ib qolmasdan, yo'naltirilgan tarzda o'zlashtirib borishlariga yordam beradi. Qaysi shaklda bo'lishidan qat'i nazar, gibrid loyihaviy ta'lim talaba va o'qituvchidan yangi raqamli kompetensiyalarni talab etadi, biroq to'g'ri tashkil etilganda, u real dunyo muammolarini yechish ko'nikmasini shakllantirish hamda XXI asr talablariga mos ijodiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda beqiyos platforma bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli amaliy mashg'ulot dizayni: sxema va uning komponentlari

Maqsad va vazifalarni belgilash

Sifrovoy muhit va vositalarni tanlash

Ishtirokchini jalb etish (Engagement)

Interaktiv tadqiqot (Exploration)

Tushuntirish va mustahkamlash (Explanation & Elaboration)

Muloqot va hamkorlik

Baholash va aks-ta'sir (Evaluation & Feedback)

Takomillashtirish (Reflect & Improve)

Raqamli muhitda amaliy mashg'ulotni samarali yaratish uchun uning dizayniga yig'ma tarzda yondoshish zarur. Quyida "Raqamli amaliy mashg'ulot dizayni"ning asosiy komponentlari va ularning mazmuni sxemaviy tarzda keltiriladi:

1. Maqsad va vazifalarni belgilash: Avvalo, mashg'ulotdan kutilayotgan natijalar aniq lanadi (bilim, ko'nikma yoki kompetensiya). Shu asosda raqamli amaliy mashg'ulotning ssenariysi rejalashtiriladi. Maqsadlar SMART tamoyiliga muvofiq konkret va o'lchanadigan qilib qo'yilishi lozim.

2. Sifrovoy muhit va vositalarni tanlash: Mashg'ulot qanday raqamli platforma yoki texnologiyada o'tkazilishi belgilab olinadi. Masalan, virtual laboratoriya (Labster yoki Unity negizida), veb-ilova, LMS tizimi, AR/VR qurilmalari va h.k. Tanlangan vosita mashg'ulot maqsadiga mos kelishi va o'quvchilar uchun texnik jihatdan qulay bo'lishi muhim.

3. Ishtirokchini jalb etish (Engagement): Mashg'ulot avvalida o'quvchilarni faol holatga olib chiquvchi element kiritiladi. Masalan, qiziqarli muammo yoki savol qo'yilishi, voqeiy hayotdan olingan keys taqdimoti, kichik o'yin yoki videolavha orqali diqqatni jamlash. Bu bosqich 5E modelida "yotqizish" (Engage) deb ataladi va o'quvchining e'tiborini oshirib, mavzuga qiziqish uyg'otadi.

4. Interaktiv tadqiqot (Exploration): Bu bosqichda talabalar raqamli muhitda amaliy faoliyatni boshlaydi. Masalan, laboratoriya simulyatsiyasida tajriba

o'tkazishadi, virtual obyektlar bilan manipulyatsiya qilishadi yoki guruh bilan onlayn loyiha bajarishadi. O'qituvchi bu yerda ko'proq kuzatuvchi va maslahatchi rolini bajaradi, talabalar mustaqil ravishda vaziyatni tahlil qilishadi. Interaktivlik va o'z harakati orqali o'rganish ushbu bosqichning asosiy xususiyati bo'lib, u talabada tajriba orqali ta'lim olish (experiential learning) muhitini yaratadi.

5. Tushuntirish va mustahkamlash (Explanation & Elaboration): Talabalar o'z faoliyati natijalarini tahlil qilib, nazariya bilan bog'laydigan vaqt. Ular o'tkazgan tajribaning yoki hal qilgan muammoning mohiyatini muhokama qilishadi, o'z xulosalarini chiqarishadi. O'qituvchi zarur hollarda qo'shimcha tushunchalarni berish (mini-leksiya yoki slaydlar orqali) orqali bilimni boyitadi. Masalan, virtual laboratoriyada talabalar qilgan xatolarini muhokama qilib, to'g'ri ilmiy tushunchani shakllantirishadi. Bu bosqich 5E siklida "Tushuntirish" (Explain) va "Kengaytirish" (Elaborate) bosqichlariga to'g'ri kelib, o'quvchilarning oldingi faoliyatda olgan taassurotlarini to'liq bilimga aylantiradi.

6. Muloqot va hamkorlik: Raqamli amaliy mashg'ulot dizaynida o'quvchilar o'rtasidagi aloqani tashkil etish ham muhim komponentdir. Guruhda umumiy virtual kengashlarda (forum, chat, videokonferensiya) fikr almashish, natijalarni taqdim etish va bir-birini baholash elementlari kiritilishi mumkin. Masalan, har bir guruh o'z topshirig'ini sinfga virtual taqdim qiladi va qolganlar savol beradi. Bu komponent talabalarda kommunikativ ko'nikmalarni va jamoaviy mas'uliyatni shakllantiradi.

7. Baholash va aks-ta'sir (Evaluation & Feedback): Mashg'ulot yakunida o'quvchilarning erishgan natijalari baholanadi. Raqamli muhitda baholash turli yo'llar bilan bo'lishi mumkin: avtomat test savollari (bilimini tekshirish uchun), praktik topshiriq natijasini rubrikalar asosida baholash, hamkorlikdagi faollikni hisobga olish va h.k. Shuningdek, talabalarga shaxsiy fikr-mulohazalar (feedback) berish nazarda tutiladi – masalan, platforma orqali har bir talabaga uning ishi yuzasidan avtomat yoki o'qituvchi tomonidan yozma mulohaza yuboriladi. Aks-ta'sir tez va konstruktiv bo'lsa, o'quvchi o'z kamchiliklarini anglab, kelgusi mashg'ulotlarga tayyorgarlikni yaxshilaydi. Agar bajarilgan amaliy mashg'ulot yuzasidan refleksiya yozuvi talab etilsa, talabalar qisqa esse shaklida "Nima o'rgandim? Qanday qiyinchiliklar bo'ldi?" kabi savollarga javob beradilar – bu ham ularning tajribasini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

8. Takomillashtirish (Reflect & Improve): Dizayn siklida oxirgi, ammo doimiy komponent – bu o'qituvchining o'zi mashg'ulot tajribasini tahlil qilishi va kerakli o'zgartishlarni kiritishidir. Raqamli muhitning afzalligi shundaki, platformalar ko'pincha tahlil uchun ma'lumotlar taqdim etadi (masalan, qaysi qismda talabalar ko'proq vaqt sarfladi, qaerda xato qilishdi va h.k.). Ushbu ma'lumotga tayangan holda, kelgusi amaliy mashg'ulot dizayni yanada takomillashtiriladi. Shunday siklik yangilanish orqali vaqt o'tishi bilan raqamli amaliy mashg'ulotlar yanada samarali, qiziqarli va maqsadli bo'lib boradi.

O'quv mashg'ulotining yuqoridagi tarkibiy qismlari yaxlit bir tizim sifatida ishlaganda, raqamli texnologiyalarning barcha afzalliklari maksimal darajada namoyon bo'ladi. Ya'ni, mashg'ulot oldindan puxta rejalaniib, muvofiq platforma tanlansa, talabalar dastlab jalb etilib, interaktiv tarzda o'rganishsa, keyin bilimlarini mustahkamlashsa va bag'rikeng muhokama hamda o'z vaqtida berilgan fikr-mulohaza bilan yakunlashsa – bu holda ham o'quv natijalari, ham ta'lim samaradorligi eng yuqori pog'onaga ko'tariladi. Zotan, raqamli amaliy mashg'ulotning to'g'ri dizayni o'quvchini

passiv tinglovchidan faol mutaxassisga aylantiradi, bu esa zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.Yu.Ashurova - Raqamli ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarni kasbiy-texnik qobiliyatlarni rivojlantirish. Toshkent 2025-yil.
2. A.Sh.Nizamov - Ta'limda pedagogik dasturiy vositalar va immersiv texnologiyalar. Metodik qo'llanma, Guliston 2025-yil.
3. M.Abdullayeva – Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2022.

Elektron manbalar

1. R.R.Puente dura – SAMR Model: A Practical Guide for Technology Integration. Retrieved from <http://www.hippasus.com/rrpweblog/>, 2013.
2. Google for Education – Google Classroom Teacher Guide. Retrieved from <https://edu.google.com/classroom/>, 2023.
3. Expeditions AR – Google Expeditions Teacher Resources. Retrieved from <https://edu.google.com/products/vr-ar/expeditions/>, 2023.
4. Kahoot! – Kahoot! for Schools: How to Use Guide. Retrieved from <https://kahoot.com/schools/>, 2023.

SHAXSNING O'ZINI O'ZI FAOLLASHTIRISH XUSUSIYATI MUHIM PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA

*Nurnazarova Sharifa Ismailovna,
Navbahor tuman 8-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsning o'zini o'zi faollashtirish xususiyatining mazmuni, unga ta'sir etuvchi psixologik omillar hamda shaxs hayotida o'zini o'zi faollashtirishning ahamiyatli jihatlari keng yoritilgan. SHuningdek, psixolog olimlarning mavzu doirasida olib borgan tadqiqotlari va nazariy qarashlari keltirilgan.

Tayanch tushunchalar: shaxsning o'zini o'zi faollashtirishi, shaxs faolligi, inson hayoti va faoliyati, o'zini o'zi namoyon qilish, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье широко рассматривается содержание самоактивации человека, влияющие на нее психологические факторы, а также важные аспекты самоактивации в жизни человека. Кроме того, представлены исследования и теоретические взгляды психологов на данную тему.

Ключевые понятия: самоактивация человека, личностная деятельность, человеческая жизнь и деятельность, самовыражение, личностное развитие.

Abstract. This article broadly covers the content of the self-activation of a person, the psychological factors that influence it, and the important aspects of self-activation in a person's life. In addition, the research and theoretical views of psychologists on the topic are presented.

Key concepts: self-activation of a person, personal activity, human life and activity, self-expression, personal development.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi fuqarolarning aqliy va axloqiy salohiyatining yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Shuni alohida ta'kidlash joizki, jamiyatda shaxsning rivojlanishi bir qator ichki va tashqi omillarga bog'liq. Ayniqsa, shaxsdagi mustahkam e'tiqod, dunyoqarash, tanqidiy fikrlash va ayniqsa, o'zini o'zi faollashtirishning tarkib topishi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi.

O'zini o'zi faollashtirish psixologiyadagi gumanistik yo'nalishning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. O'zini o'zi faollashtirish fenomeni va tabiati, uning inson hayoti va faoliyati davomida namoyon bo'lish xususiyatlariga doir qarashlar turli xorijiy falsafiy va psixologik yo'nalishlar vakillarining qarashlariga amaliy jihatdan mos keladi (K.Goldshteyn, A.Maslou, K.Rodgers, J.P.Sartr, V.Frankl, G.Olport va boshqalar).

Xorij psixologiyasidagi shaxsning o'zini o'zi faollashtirish g'oyalari asosida quyidagi holatlar mavjud. Har bir inson alohida holda yagonadir. Yagona (betakror)lik vaqtning har onida o'zining o'ziga xosligini anglash qobiliyati bilan belgilanadi. Inson hech qachon barqaror emas, u doimiy ravishda shakllanish jarayonida bo'ladi. Insonni o'rganish va tushunish asosi – bu sub'ektiv tajriba, ya'ni nazariy tuzilish va tashqi xulq-atvor bevosita tajriba va uning yagona mohiyatiga nisbatan uni kechirayotgan kishi uchun ikkilamchi hisoblanadi. Inson mohiyatining o'zi uni doimiy ravishda shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik va o'zidan qoniqish tomon harakatlantiradi. Insonlar o'z hayotlarining faol yaratuvchilari hisoblanadi.

“O'zini o'zi faollashtirish” atamasi ilk bor ilmiy kategoriya sifatida K.Goldshteyn (1939) tomonidan kiritilgan. U o'zining kognitiv reabilitatsiya nazariyasiga asoslanib, patsiyent (bemor) shaxsi mazmunida simptomlarni ko'rib chiqishni taklif etgan. U miya jarohatlari bilan og'rikan bemorlar xulqidagi bir qator o'zgarishlarni “o'zini o'zi faollashtirish” va “o'z-o'zini namoyon qilish” tushunchalari bilan tushuntirgan.

K.Goldshteynga ko'ra, “o'zini o'zi faollashtirish tananing jarohat ta'siri ostida qayta qurishga qobiliyatini ifodalaydi”¹. Uning ta'kidlashicha, o'zini o'zi faollashtirish tananing yagona va asosiy motivi bo'lib, butun organizm o'zini o'zi ro'yobga chiqarishi, rivojlanishi, o'z-o'zini kamol toptirishi, shaxsning ijodiy intilishi uchun yetakchi xususiyati sifatida xizmat qiladi.

Boshqa motivlar tomonidan chaqirilgan harakatlarga ilk bor yaqin kelganda – hayotning asosiy kuchi – o'zini o'zi faollashtirishday tuyulishi mumkin. O'zini o'zi faollashtirish – bu ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan harakatlardir. Ehtiyojlar - insonni uni to'ldirishga, qondirishga undovchi tanqislik holatidir. K.Goldshteyn fikricha, me'yordagi sog'lom tana – bu “o'zini o'zi faollashtirishga intilishi ichkaridan harakat qilib, xavotir asosida emas, biroq g'alaba nashidasi tufayli tashqi olam bilan to'qnashish natijasida yuzaga keladigan qiyinchilikni yengadigan” tanadir². K.Goldshteyn uchun o'zini o'zi faollashtirish muammo va qiyinchiliklarning yakunini anglatmaydi, aksincha, rivojlanish ko'pincha azob chekish va og'riqlarga olib keladi.

O'zini o'zi faollashtirish nazariyalarining rivojlanishi Abraxam Maslou va Karl Rodgers nomlari bilan bog'liqdir. K.Goldshteyn shogirdi, A.Maslou (1954), “o'zini o'zi faollashtirish” tushunchasini insonni yagona, bir butun, ochiq va o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida o'rganish asosida qo'llagan. O'zini o'zi faollashtirish konsepsiyasi markazida insonning individual tajribasiga ishonish, o'zida yagona shaxsga xos imkoniyatlarni topish va ochish, shaxsiy rivojlanish usullari va yo'nalishini, mustaqil belgilash qobiliyati yotadi. O'zini o'zi faollashtirishni uyg'otuvchi sabab ziddiyat emas, balki insonning ichki tabiati va faoliyat egasi sifatida qabul qiluvchi qarorlarining o'zaro hamohangligi yuzaga chiqadi. O'z tadqiqotlarining

¹ Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. /А.Н Леонтьев - М.: Академия, 2004 - 121с.

² Хелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с.

debochasida: “Bu atama ilk bor K.Goldshteynda uchraydi hamda biz tomonimizdan ancha o'ziga xos ma'noda qo'llanilib, o'zini o'zi ruyobga chiqarishga intilish, aniqrog'i, ichki yashirin imkoniyat sifatida mavjud bo'lganini yuzaga chiqarish, qaror toptirish intilishini anglatadi”¹.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, A.Maslou o'zini o'zi faollashtirishni “shaxsning tanqislik, rivojlanish muammosi va hayotning nevrotik (yoki infantil, yoki o'ylab topilgan, yoki “keraksiz”, yoki “haqiqiy emas”) muammolaridan kishini xalos etadigan rivojlanishi” sifatida ta'riflaydi. SHunday qilib, u “haqiqiy” hayot muammolari (ahamiyatli, o'ta insoniy muammolar, oxirgi yechimi yo'q, chetlab bo'lmas “ekzistensial” muammolar) ga murojaat etishi, balki ular qarshisida tura olishi va ularni hal etishga kirishishi mumkin, ya'ni o'zini o'zi faollashtirish – bu muammolarning yo'qligi emas, balki, o'tib ketgan yoki haqiqiy bo'lmagan muammolardan haqiqiy muammolarga tomon harakatlanish hisoblanadi.

TA'LIM JARAYONIDA INTERNET RESURLARIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

*Jumayeva Marxabo Erkinovna,
Karmana tuman 11-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida innovatsion zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalardan biriga aylanganligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion, axbort, kommunikatsiya, intellektual, e'tibor, texnikaviy, qobiliyat, interaktiv, refleksiv, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается тот факт, что использование инновационных современных информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе стало одной из актуальных задач современности.

Ключевые слова: инновационные, информационные, коммуникационные, интеллектуальные, внимание, технические, способности, интерактивные, рефлексивные, социально-психологические, мотивационные

Abstract: This article discusses the fact that the use of innovative modern information and communication technologies in the educational process has become one of the urgent tasks of today.

Keywords: Innovative, information, communication, intellectual, attention, technical, ability, interactive, reflexive, social psychological, motivation

Rivojlanayotgan davr taraqqiyoti o'zida ko'plab sohalarni qamrab olmoqda. Jumladan, ilm-fan, ma'daniyat, sport jabhalarida qo'lga kiritayotgan yutuqlar shu islohotlarning samarasidir. Bularda o'ziga xos olib borilayotgan islohotlar, albatta, yoshlar kelajagi, yurt manfaati, kelajak vorislarining o'z bilim va salohiyatiga tayanib ish yuritish kabi ko'plab ko'nikmalarni hosil qilishga doir bir qator farmon va qarorlar ijrosi ta'minlanmoqda. Sababi, yoshlikda olingan ta'lim toshga o'yilgan naqsh kabi.

XXI – asr texnika asri deb yuritiladi. Buning sababi, rivojlangan davlatlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning oddiygina ish jarayonida ham texnika asboblarga

¹ Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. /А.Н Леонтьев - М.: Академия, 2004 - 121с.

tayangan holda ish yuritishlaridir. Albatta, bular inson taraqqiyotining yuksak mahsuli deb olsak ham bo'ladi. Rivojlangan davlatlarda inson hattoki, robot bilan suhbat quradi, ish jarayonini birga olib boradi, xususan, siz uchun mazzali taomlar ham tayyorlab bermoqda. Bu nafaqat rivojlangan davlatlarda amalga oshmoqda..

Bugun besh yoshli bola internetning u yog'idan kirib, bu yog'idan chiqadiki, shaxsan men ularning hayotini o'zimizning yoshdagi hayotim bilan solishtirib, hayratda qolaman". Xo'sh hozirda oddiy bog'cha yoshdagi bola ham telefon va kompyuterdan foydalanish uning uchun oddiy holatda aylanib qolmoqda. Bu biz uchun qanchalik yaxshi? Uning ertangi kelajagi va sog'ligiga qanchalik ta'sir qiladi? Axborot almashinuvi jarayoniga qanday ta'sir qiladi?

Psixologlarning ta'kidlashicha, bola egallashi lozim bo'lgan bilimlarning 70% ga yaqinini 5 yoshga qadar qabul qilinar ekan. Unda siz albatta, bolalarning qiziqishlariga yondashingiz yoki o'zingiz u uchun qulay sharoitlar bilan ta'minlamog'ingiz darkor. Agarda siz uning bo'sh vaqtini to'g'ri taqsimlay olmasangiz u o'ziga qiziqarli va oson bo'lgan ishlarga vaqtini sarflaydi. Biz uchun yoshlarning zamon bilan hamnafas yurishi albatta, yaxshi, lekin 5 yoshli bolaga hali erta emasmikan internet saytlari bilan tanishish va kompyuterning turli xil o'yinlar bilan bandligi. Bular esa o'z navbatida ularning ko'zdagi turli xil nuqsonlar va ularda psixologik agressiyalarni keltirib chiqaradi. Qadimdan xalqining ma'naviyati uning qancha kitob o'qiganligi bilan belgilanib kelingan. Hozirda esa bolajonlar kitob olishiga ahamiyat beradigan bo'lsak, ular asosan multfilmlardagi qahramonlarining suratlari tushirilgan rangli kitoblar ularning havasini uyg'otmoqda. Har birimizda bu odat bor. Yoshligimizdan o'zimizning ideal insonimizni tanlaymiz yoki shunga o'xshashga harakat qilamiz. Bolalarga hozirgi kunda efirga uzatilayotgan multfilmlarning ma'naviy – ozuqaviy taraflari kamayib bormoqda. Xulosa qilib aytish mumkinki, bu haqidagi mavzular yoritilishi dolzarb bo'lib qolgan muammolar sirasiga aylanishini oldini olmog' lozim. Shunda ma'naviyatimizning ko'zgusi hisoblangan kitobga mehr do'st kabi bo'lishini ta'minlagan bo'lamiz.

"Pedagogik mahorat" ushbu atamini eshitganda hamma ko'z oldiga keltiradigan birinchi so'z o'z ishining ustasi, hozirgi kun bilan hamnafas mutaxassisdir. Hozirda pedagoglarning mahoratini oshirish bo'yicha deyarli har yili yangi farmon va farmoyishlar taqdim etilmoqda. Chunki hozirgi yoshlar kundan-kunga qiziqishlari ortib bormoqda. Dars jarayonini to'g'ri tashkil etish, o'qituvchi emas, balki o'quvchilar faolligini oshirish, yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularni to'g'ri yo'nalishga qaratish va hakoza ularning barchasi hozirgi pedagoglarga qo'yiladigan mas'uliyat hisoblanadi. Ta'lim jarayonida internet resurlari, audio-video vositalaridan foydalanish imkoniyati yaratilmoqda. Ayniqsa, bular "elektron darsliklar" da o'z aksini topmoqda. Axborot kommunikatsiya davrida elektron axborot almashish jarayoni, elektron resurslarni ishlab chiqish, undan foydalanish borasida hukumatimiz tomonidan qabul qilingan bir qator meyoriy-huquqiy hujjatlar mavjud. Bu meyoriy hujjatlar kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, axborotlashtirish, milliy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirishga qaratilgan.

Elektron darslik – bu an'anaviy darslikdan farqli o'laroq, fanga doir materiallarni taqdimot, animatsiya, multimedia va video tarzida aks ettiriladi. Elektron darsliklar muayyan fanga doir mo'ljallangan ma'lumotlar hajmini to'liq qamrab oladi va o'rganishda kompyuter texnologiyalardan foydalanishga imkon ham yaratadi. O'qituvchi elektron darsliklardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim

ahamiyatga ega. Lekin bir narsa haqida gapirishdan oldin doim uning salbiy va ijobiy tomonlari bilan yoritiladi. Hozirda yetishib chiqayotgan yosh mutaxassislar ham izlanishlardan farqli o'laroq tayyor materiallarga tayanib ish yuritmoqda. Bu ularning bilimiga va fanga doir yuzaki qarash yoki fanga doir malumotlarni qidirish kerak bo'lganda esa kitoblarning o'rni yo'qolayotgani va to'liq izalishlarning bo'lmasligiga sabab bo'lmoqda. Hozirda olingan ma'lumotlarga ko'ra elektron kitoblar haqida so'rov o'tkazilganda yoshlarning ko'pchiligi ular uchun elektron kitoblar ham qulayligi va ixchamligi haqida to'xtalgan bo'lsalar, kattalar esa elektron kitoblarning kasalliklar keltrib chiqarishi va kitob haqiqiy emotsiyani beruvchi vosita ekanligini ta'kidlab o'tgan edilar.

Elektron darslik va ularning ahamiyati haqida gapirish biz uchun juda muhim. Chunki uning afzalligi va kamchiligi ham o'zimizda namoyon bo'ladi. Hozirgi kun talabiga mos yurish ham kerak, chunki hayot jadallashib bormoqda. Lekin bizning kitoblarga bo'lgan mehrimizni ham so'ndirmasligimiz lozim. Chunki bularning hammasi bizning asriy an'anamiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov "Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish - eng oliy saodatdir" Toshkent O'zbekiston 2015y
2. "Kompyuterlashtirish yanada rivojlantirish va axborot- kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidentining farmoni 30.05. 2002y

ZAMONAVIY TA'LIM TIZMIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING TAHLILI

Rustamova M.T.,

**Navoiy innovatsiyalar universiteti "Filologiya va tillarni o'qitish" kafedrasi
o'qituvchisi**

Annotation: This article analyzes the process of developing the emotional intelligence of future English language teachers and its psychological characteristics. Emotional intelligence plays a crucial role in a teacher's professional activity, contributing to effective teaching, the formation of communication culture, and the management of stressful situations. The study examines the components of emotional intelligence, methods of its development, and psychological approaches. Additionally, the article discusses the significance of emotional intelligence in teachers' personal and professional development, as well as the importance of modern educational methods in shaping it.

Keywords: emotional intelligence, English language teachers, psychological characteristics, educational process, personal development.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс развития эмоционального интеллекта будущих преподавателей английского языка и его психологические особенности. Эмоциональный интеллект играет важную роль в профессиональной деятельности преподавателя, способствуя эффективному обучению студентов, формированию культуры общения и управлению стрессовыми ситуациями. В исследовании рассматриваются компоненты эмоционального интеллекта, методы его развития, а также психологические подходы. Кроме того, обсуждается значение эмоционального интеллекта в

личностном и профессиональном развитии преподавателей, а также важность современных образовательных методов в его формировании.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, преподаватели английского языка, психологические особенности, образовательный процесс, личностное развитие.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirish jarayoni va uning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Emotsional intellekt o'qituvchining professional faoliyatida muhim ahamiyat kasb etib, talabalarga samarali ta'lim berish, muloqot madaniyatini shakllantirish va stressli vaziyatlarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda emotsional intellektning tarkibiy qismlari, uni rivojlantirish usullari hamda psixologik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida emotsional intellektning o'rni, uni shakllantirishda zamonaviy ta'lim metodlarining ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, ingliz tili o'qituvchilari, psixologik xususiyatlar, ta'lim jarayoni, shaxsiy rivojlanish.

Kirish Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning emotsional-intellektual salohiyati ularning kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Emotsional intellekt shaxslararo muloqot, stressni boshqarish, motivatsiya yaratish va empatiya kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ushbu jihatlari ayniqsa ta'lim jarayonida, xususan, chet tillarini o'qitishda juda muhim sanaladi.

Chet tillarini o'rganish jarayoni faqatgina bilim olish bilan cheklanmay, balki yangi madaniyat, yangi muloqot uslublari va fikrlash tizimini o'zlashtirishni ham talab qiladi. Bu esa o'qituvchidan nafaqat kasbiy mahorat, balki o'qituvchilar bilan emotsional bog'lanish o'rnatish olish qobiliyatini ham talab qiladi. Emotsional-intellektual salohiyati yuqori bo'lgan o'qituvchilar dars jarayonida iliq va ishonchli muhit yaratish orqali o'qituvchilarning tilni o'zlashtirishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ular o'qituvchilarning qo'rquv va tashvishlarini yengib o'tishga yordam berishi, dars jarayoniga ijobiy motivatsiya qo'shishi, shuningdek, individual yondashuv orqali har bir o'qituvchining ehtiyojlariga mos metodlarni qo'llashi mumkin. Bundan tashqari, emotsional intellektga ega bo'lgan o'qituvchilar sinfda sog'lom psixologik muhit yaratishda ham muhim rol o'ynaydi. Ular konfliktlarni oldini olish, o'qituvchilarning o'zaro hamkorligini rivojlantirish va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda samarali yondashuvlarni qo'llay oladilar. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchilarning chet tilida erkin muloqot qilishiga, o'rganish jarayonidan zavq olishiga va natijada yuqori akademik yutuqlarga erishishiga olib keladi. Shunday qilib, zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa, chet tillarini o'qitish sohasida o'qituvchilarning emotsional intellekti ularning kasbiy samaradorligi va ta'lim jarayonining sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois pedagoglarning emotsional-intellektual salohiyatini rivojlantirish va ularni ushbu yo'nalishda qo'llab-quvvatlash bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Adabiyotlar tahlili: Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarning emotsional intellektini rivojlantirish masalasi psixologiya, pedagogika va lingvodidaktika sohalarida keng tadqiq etilgan. Ushbu bo'limda mavzuga oid ilg'or ilmiy manbalar, tadqiqot ishlari va monografiyalar tahlil qilinib, emotsional intellekt va uning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni chuqur yoritiladi.

Emotsional intellekt nazariyasi dastlab 1990-yillarda Piter Salovey va Jon Mayer tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, keyinchalik D. Goleman tomonidan keng

ommalashtirilgan. Golemanning (1995) fikricha, emotsional intellekt shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish va boshqalarning emotsiyalarini tushunish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, emotsional intellekt shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatda IQ (intellekt koeffitsiyenti) dan kam bo'lmagan darajada muhim ahamiyatga ega.

Rossiyalik olimlar M. I. Dyachenko va L. A. Kandybovich (2015) emotsional intellektning ta'lim jarayonidagi o'rnini tadqiq qilib, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida ushbu qobiliyatni rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, yuqori emotsional intellektga ega bo'lgan pedagoglar o'quvchilar bilan samarali muloqot olib borish, stressli vaziyatlarni boshqarish va ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirishga qodir bo'ladilar.

Pedagogik psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar o'qituvchilarning emotsional intellekti ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Xususan, N. V. Kuzmina (2018) o'qituvchining emotsional yetukligi va psixologik tayyorgarligi pedagogik faoliyatda asosiy omillardan biri ekanligini qayd etadi.

V. V. Boyko (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotda o'qituvchilarning hissiy barqarorligi va stressga chidamliligi masalalari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emotsional intellekti yuqori bo'lgan o'qituvchilar o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, konfliktlarni boshqarish va ijobiy psixologik muhit yaratishda ustunlikka ega bo'ladilar.

Hozirgi ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan turli metod va texnologiyalar joriy etilmoqda. Masalan, D. G. Kolesov va A. A. Smirnov (2020) o'qituvchilarning emotsional intellektini oshirishga yo'naltirilgan psixologik treninglar va reflektiv metodlar samaradorligini o'rganib chiqqan. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, o'qituvchilar uchun maxsus psixologik treninglar o'tkazish ularning emotsional barqarorligi va pedagogik faoliyatga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi.

Xorijiy adabiyotlarda esa o'qituvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishda ko'rgazmali vositalar, rolli o'yinlar va interaktiv treninglar muhim o'rin tutishi ta'kidlanadi. Masalan, Amerikaning ta'lim tadqiqotchisi M. Zeidner (2019) emotsional intellektni oshirishda kommunikativ kompetensiya va reflektiv pedagogika metodlarining samaradorligini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlarida emotsional intellekt yuqori bo'lgan o'qituvchilarning dars jarayonidagi samaradorligi sezilarli darajada yuqori ekanini ko'rsatilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ushbu tadqiqot bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirish jarayonining psixologik xususiyatlarini aniqlash va uni shakllantirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi: tizimlilik, kompleks yondashuv, empirik asoslanganlik va amaliyotga yo'naltirilganlik.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Nazariy-metodologik asoslar : Tadqiqotda emotsional intellekt tushunchasini, uning ta'lim jarayonidagi o'rnini va o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga ta'sirini o'rganish uchun ilmiy-nazariy manbalar tahlil qilindi. Ushbu bosqichda quyidagi nazariy yondashuvlardan foydalanildi:

Psixologik yondashuv – Emotsional intellektning shaxs taraqqiyotidagi o'rnini, hissiy va kognitiv jarayonlarga ta'siri tahlil qilindi.

Pedagogik yondashuv – Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida emotsional intellektning o'rnini o'rganildi.

Lingvistik yondashuv – Ingliz tilini o'qitish jarayonida kommunikativ kompetensiyaning emotsional intellekt bilan bog'liqligi ko'rib chiqildi.

Bu bosqichda D. Goleman, J. Mayer, P. Salovey, K. Chernis, R. Bar-On va boshqa tadqiqotchilarning ishlari tahlil qilindi.

Diagnostic metodlar: Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellekt darajasini aniqlash uchun quyidagi psixodiagnostik usullar qo'llanildi:

Mayer-Salovey-Karuzo Emotsional Intellekt Testi (MSCEIT) – Emotsional idrok, tushunish, boshqarish va integratsiya qobiliyatlarini baholash uchun ishlatilgan.

D. Goleman modeli bo'yicha testlar – Emotsional o'zini anglash, o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy qobiliyatlarni baholash.

“Emotsional reaksiyalarni aniqlash” so'rovnomasi – Stressli vaziyatlarga nisbatan emotsional javoblarni tahlil qilish.

“Pedagogik empatiya darajasi” testlari – O'qituvchilarning talabalarga nisbatan empatiya ko'rsatish qobiliyatini baholash.

Test natijalari bo'lajak o'qituvchilarning emotsional intellekt darajasini aniqlash va ularning rivojlanish tendensiyalarini tushunishga yordam berdi.

Empirik tadqiqot: Empirik tadqiqot tajribaviy va kuzatuv usullaridan foydalanib amalga oshirildi. U quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

1. Dastlabki diagnostika – O'qituvchi bo'lishga tayyorlanayotgan talabalar orasida testlar va so'rovnomalar yordamida ularning emotsional intellekt darajasi o'lchandi.

2. Kuzatuv va intervyu – Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining dars jarayonlarida va kommunikativ faoliyatlarida emotsional intellekt ko'nikmalarini qanchalik qo'llashlari kuzatildi.

3. O'quv-trening dasturlari – Maxsus emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan trening mashg'ulotlari o'tkazildi. Ushbu treninglarda quyidagi usullar qo'llanildi:

Rivojlantiruvchi psixologik mashqlar

Rivojlantiruvchi kommunikativ o'yinlar

Stressni boshqarish bo'yicha texnikalar

O'zini anglash va o'zini boshqarish mashg'ulotlari

4. Takroriy diagnostika – Trening dasturidan so'ng talabalar orasida test va so'rovnomalar takroran o'tkazilib, natijalarning o'zgarishi tahlil qilindi.

Eksperimental metod: Eksperimental tadqiqot emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan trening va pedagogik yondashuvlarning samaradorligini baholash uchun olib borildi. Eksperiment quyidagi shaklda tashkil etildi:

Eksperimental guruh – Emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlarni o'tgan talabalar.

Nazorat guruhi – Oddiy ta'lim jarayonini davom ettirgan talabalar.

Eksperiment natijalarini tahlil qilish orqali emotsional intellektni rivojlantirish metodlarining samaradorligi baholandi.

Statistik tahlil metodlari: Olingan natijalarni ilmiy asosda tahlil qilish uchun quyidagi statistik metodlardan foydalanildi:

Deskriptiv statistika – O'rtacha qiymat, dispersiya va boshqa statistik ko'rsatkichlar hisoblandi.

T-test va dispersiya tahlili – Eksperimental va nazorat guruhlaridagi o'zgarishlarni taqqoslash uchun.

Korelatsion tahlil – Emotsional intellekt va pedagogik faoliyatga bog'liqlikni aniqlash uchun.

6. Tadqiqotning amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijalari asosida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun maxsus metodik tavsiyalar ishlab chiqildi, jumladan:

Dars jarayonida emotsional intellektni rivojlantirish usullari.

O'qituvchilar uchun emotsional kompetensiyani shakllantirish bo'yicha trening dasturi.

Talabalarning emotsional intellektini oshirish bo'yicha tavsiyalar.

Mazkur metodologik asoslar bo'yicha olib borilgan tadqiqot bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellektini shakllantirish va rivojlantirish yo'nalishida samarali yondashuvlarni aniqlashga imkon berdi. Olingan natijalar asosida pedagogik amaliyot uchun muhim tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellekt (EI) darajasi ularning pedagogik mahorati bilan chambarchas bog'liq. Pedagogik jarayonda emotsional intellekt muhim omillardan biri hisoblanadi, chunki u o'qituvchining auditoriya bilan samarali muloqot o'rnatish, talabalarning ehtiyojlarini tushunish va ularning motivatsiyasini oshirish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Dastlabkidiagnostikanatijalari.

O'tkazilgandastlabkidiagnostikanatijalarigako'ra, talabalarningatigi
18,7foizi yuqori emotsional intellekt darajasiga ega bo'lib,
buxalqar standartlardan ancha past ko'rsatkichdir. Xususan, EI komponentlaridan
"emotsional regulyatsiya" va "ijtimoiy bilimlilik" bo'yicha eng past natijalar qayd
etildi.

Emotsional regulyatsiya (o'z his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati) ko'rsatkichlari talabalarning o'z his-tuyg'ularini anglash va nazorat qilish borasida qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatdi. Bu esa ularning stressga bardoshlilikini pasaytirib, konfliktlarni boshqarish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ijtimoiy bilimlilik (boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos ravishda munosabat bildirish) ko'rsatkichi esa bo'lajak o'qituvchilarning talabalarning ehtiyojlari va ruhiy holatini tushunishda yetarli darajada muvaffaqiyatli emasligini anglatadi. Bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuv va samarali pedagogik metodlarni tanlashda muammolar tug'dirishi mumkin.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, hozirgi pedagogik ta'lim tizimida emotsional kompetensiyalarni shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti. Ko'pchilik talabalar o'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalarning kechinmalarini tushunish va mos ravishda javob berish borasida aniq strategiyalarga ega emas.

Eksperimental treninglar natijalari: Tadqiqot davomida maxsus ishlab chiqilgan eksperimental treninglar orqali talabalar EI darajasini oshirishga qaratilgan mashg'ulotlarda ishtirok etishdi. Ushbu treninglar psixologik mashqlar, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar tahlili va reflektiv faoliyatni o'z ichiga oldi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhda qatnashgan talabalar EI komponentlari bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishdi:

Umumiy emotsional intellekt ko'rsatkichi 58,3 balldan 71,6 balgacha oshdi, bu esa talabalarning o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish qobiliyatining sezilarli darajada yaxshilanganini bildiradi.

Empatiya qobiliyati 52,1 balldan 68,3 balgacha yaxshilandi, ya'ni talabalar boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga mos javob berish borasida ancha rivojlangan.

Ijodiy yondashuv ko'rsatkichlari 49,7 balldan 63,4 balgacha oshdi, bu esa talabalar o'quv jarayonida muammolarni innovatsion tarzda hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qildi.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus treninglar talabalarning pedagogik tayyorgarligini oshirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Kelgusida bu kabi dasturlarni keng miqyosda joriy etish va ularni pedagogik ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali bo'lajak o'qituvchilarning professional tayyorgarligini yanada oshirish mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining emotsional intellektini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligi va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Emotsional intellekt o'qituvchining o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish, o'quvchilarning emotsional holatini tushunish va ular bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu qobiliyat nafaqat dars jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli va qulay psixologik muhitni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emotsional intellektning yuqori darajasi o'qituvchilarga:

- O'quvchilarning ehtiyojlarini chuqur anglash va ularga moslashish,
- Stress va konfliktli vaziyatlarni samarali boshqarish,
- Dars jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli tashkil etish,
- O'zaro hamkorlik va jamoaviy muhitni shakllantirish,
- O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularning rivojlanishiga ko'maklashish imkonini beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan treninglar, reflektiv pedagogika usullari va interaktiv metodlar samarali ekani ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan. Shu sababli, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida nafaqat lingvistik va pedagogik bilimlar, balki emotsional intellektni shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus dasturlarni ham joriy etish lozim.

Xulosa qilib aytganda, emotsional intellektni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, ularning psixologik barqarorligini mustahkamlash va ta'lim jarayonining sifatini yaxshilash uchun muhim omil hisoblanadi. Shuning uchun ushbu yo'nalish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar kelajakda ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar:

Oliy pedagogik ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga "Emotsional pedagogika" fanini kiritish orqali kelajakdagi o'qituvchilarga ushbu kompetensiyani shakllantirish imkoniyatini yaratish.

Talabalarning emotsional intellektini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus trening va seminarlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish.

Pedagogik amaliyot jarayonida emotsional kompetensiyalarni baholash va tahlil qilish tizimini tatbiq etish, shu orqali talabalarning ushbu sohadagi rivojlanishini nazorat qilish va qo'llab-quvvatlash.

2. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun tavsiyalar:

O'qituvchilarning emotsional intellekt darajasini muntazam ravishda baholash va monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yish, natijalar asosida shaxsiy va kasbiy rivojlanish bo'yicha tavsiyalar berish.

Stressga chidamlilikni oshirish maqsadida maxsus psixologik trening va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish, bu orqali pedagoglarning ruhiy bardoshlilikini oshirish.

O'quvchilar bilan samarali muloqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik treninglar o'tkazish, bu esa dars jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

3. Ilmiy tadqiqotlar sohasidagi tavsiyalar:

Emotsional intellektning turli tillarni o'qitish usullariga ta'sirini chuqurroq o'rganish, bu borada ilg'or tajribalar asosida yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish.

Xalqaro darajada komparativ tadqiqotlar olib borish orqali turli mamlakatlarda emotsional intellekt va til o'qitish jarayonlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish.

Sun'iy intellektidan foydalanib, o'qituvchilarning emotsional intellekt darajasini baholash hamda rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy tizimlarni yaratish va amaliyotga joriy etish.

Ushbu tavsiyalar pedagogik ta'lim jarayonida emotsional intellektning ahamiyatini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlar natijalarini ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books.
2. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. Imagination, Cognition, and Personality, 9(3), 185-211.
3. Dyachenko, M. I., & Kandybovich, L. A. (2015). Psikhologiya pedagogicheskoy deyatel'nosti. Moscow: Pedagogika.
4. Kuzmina, N. V. (2018). Professional'naya pedagogika: psikhologicheskiye aspekty. St. Petersburg: Nauka.
5. Boyko, V. V. (2017). Energiya emotsiy v obuchenii i obshchenii: psikhologicheskiye osnovy. Moscow: Eksmo.
6. Zeidner, M. (2019). Emotional Intelligence in the Classroom: Theory and Practice. Educational Psychology Review, 31(2), 221-243.

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA INNOVATSION FAOLIYAT IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK- BEHAVIORAL MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

*Xamrayev Ilyos Radjabboyevich,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi ta'lim sifati nazorati bo'limi
boshlig'i, Buxoro xalqaro universiteti 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirishda psixologik va behavioral omillarning o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda inson kapitali, ekologik ong, motivatsiya, kognitiv xulq-atvor, ekologik mas'uliyat va innovatsion faoliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritilgan. Shuningdek, korxonalarda yashil innovatsiyalarni joriy etishda uchraydigan psixologik qarshiliklar, xodimlarning adaptiv xulqi hamda ekologik qadriyatlarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri ilmiy asoslarda izohlangan. Maqolada "green behavioral efficiency" konsepsiyasi asosida innovatsion samaradorlikni oshirishning kompleks modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, innovatsion faoliyat, behavioral iqtisodiyot, ekologik psixologiya, iqtisodiy samaradorlik, ekologik motivatsiya, inson kapitali, yashil transformatsiya.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения проанализирована роль психологических и поведенческих факторов в повышении экономической эффективности инновационной деятельности в условиях зеленой экономики. В исследовании освещается взаимосвязь между человеческим капиталом, экологическим сознанием, мотивацией, когнитивным поведением, экологической ответственностью и инновационной деятельностью. Также на научной основе объясняется влияние психологического сопротивления, адаптивного поведения сотрудников и экологических ценностей на экономическую эффективность при внедрении зеленых инноваций на предприятиях. В статье предлагается комплексная модель повышения инновационной эффективности на основе концепции "зеленой поведенческой эффективности."

Ключевые слова: зеленая экономика, инновационная деятельность, поведенческая экономика, экологическая психология, экономическая эффективность, экологическая мотивация, человеческий капитал, зеленая трансформация.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the role of psychological and behavioral factors in increasing the economic efficiency of innovative activity within a green economy. The study highlights the interconnection between human capital, environmental consciousness, motivation, cognitive behavior, environmental responsibility, and innovative activity. Additionally, the influence of psychological resistance encountered in the implementation of green innovations at enterprises, adaptive employee behavior, and environmental values on economic efficiency is explained on a scientific basis. The article proposes a comprehensive model for increasing innovative efficiency based on the concept of "green behavioral efficiency."

Keywords: green economy, innovative activity, behavioral economy, environmental psychology, economic efficiency, environmental motivation, human capital, green transformation.

Kirish. XXI asrda global iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida yashil iqtisodiyot konsepsiyasi shakllandi. Jahon iqtisodiyotida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda karbon chiqindilarini kamaytirish zarurati innovatsion faoliyatning yangi modelini shakllantirmoqda. Ayniqsa, innovatsion iqtisodiyotning yashil transformatsiyasi jarayonida inson omili va uning psixologik xatti-harakatlari muhim strategik resurs sifatida namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy iqtisodiy yondashuvlarda innovatsion samaradorlik asosan texnologik va moliyaviy omillar bilan baholangan bo'lsa, zamonaviy behavioral iqtisodiyot innovatsion natijadorlikka insonning qaror qabul qilish jarayoni, motivatsiyasi, ekologik qadriyatlari hamda psixologik tayyorgarligi sezilarli ta'sir ko'rsatishini asoslamoqda. Shu jihatdan, yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishda psixologik-behavioral mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Адабиётлар тahlili. Yashil iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish masalalari ko'plab xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, yashil iqtisodiyotning ijtimoiy farovonlikka ta'sirini o'rgangan bo'lsa, insonning iqtisodiy qarorlaridagi

kognitiv xatolarni ilmiy asoslagan. esa behavioral iqtisodiyot konsepsiyasi orqali inson xulq-atvorining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini tadqiq qilgan.

Ekologik psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlarda ekologik ong, ekologik xavotir (eco-anxiety) hamda yashil motivatsiya omillari innovatsion faoliyatga ta'sir qiluvchi muhim determinantlar sifatida qayd etilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda "green human capital" tushunchasi shakllanib, inson kapitalining ekologik kompetensiyalari innovatsion raqobatbardoshlikning muhim omiliga aylangan.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda yashil iqtisodiyot, behavioral iqtisodiyot va ekologik psixologiyani integratsiyalashgan holda innovatsion samaradorlikka ta'sirini tizimli o'rganish yetarli darajada amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi:

Mazkur tadqiqotda:

tizimli tahlil;

qiyosiy tahlil;

behavioral yondashuv;

ekologik-psixologik baholash;

iqtisodiy modellashirish;

induktiv va deduktiv metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini behavioral iqtisodiyot, inson kapitali nazariyasi hamda yashil iqtisodiyot konsepsiyalari tashkil etdi.

Asosiy qism. Yashil iqtisodiyotda innovatsion faoliyatning psixologik omillari. Yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyatning muvaffaqiyati nafaqat texnologik yangiliklarga, balki insonlarning ekologik xulq-atvori va psixologik tayyorgarligiga ham bog'liqdir. Innovatsion faoliyat jarayonida xodimlarning:

ekologik motivatsiyasi;

kreativ fikrlashi;

adaptiv moslashuvchanligi;

ekologik mas'uliyati;

kognitiv moslashuv darajasi iqtisodiy samaradorlikning muhim omili hisoblanadi.

Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, ekologik qadriyatlarga ega xodimlar innovatsion jarayonlarda faolroq ishtirok etadi va resurslardan samarali foydalanishga moyil bo'ladi. Natijada korxonalarda energiya tejamkorligi, chiqindilarni kamaytirish hamda ishlab chiqarish samaradorligi ortadi.

Behavioral iqtisodiyot va innovatsion qarorlar. Behavioral iqtisodiyot nazariyasiga ko'ra, insonlar har doim ham ratsional qaror qabul qilmaydi. Ayniqsa, innovatsion faoliyatda tavakkalchilik, noaniqlik va psixologik qarshiliklar muhim rol o'ynaydi.

Korxonalarda yashil innovatsiyalarni joriy etishda quyidagi behavioral to'siqlar kuzatiladi:

o'zgarishdan qo'rqish;

ekologik innovatsiyalarga nisbatan ishonchsizlik;

qisqa muddatli manfaatlarni ustun qo'yish;

motivatsiya yetishmasligi;

psixologik konservatizm.

Mazkur omillar innovatsion samaradorlikni pasaytiradi. Shu sababli korxonalarda behavioral menejment mexanizmlarini joriy qilish zarur hisoblanadi.

"Green Behavioral Efficiency" modeli. Tadqiqot natijasida innovatsion samaradorlikni oshirishga qaratilgan "Green Behavioral Efficiency" modeli taklif etildi.

Model quyidagi komponentlardan iborat:

1. Ekologik motivatsiya

Xodimlarda ekologik mas'uliyat va yashil tafakkurni shakllantirish.

2. Psixologik adaptatsiya

Yangi texnologiyalar va innovatsion jarayonlarga moslashuvchanlikni rivojlantirish.

3. Behavioral boshqaruv

Xodimlarning ekologik xulq-atvorini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni yaratish.

4. Innovatsion madaniyat

Korxonada kreativ va ekologik qadriyatlarni qo'llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish.

5. Ijtimoiy-psixologik barqarorlik

Stress, eco-anxiety hamda innovatsion bosimlarni boshqarish tizimini rivojlantirish.

Mazkur model korxonalarda yashil innovatsiyalar samaradorligini oshirish bilan birga inson kapitalining sifat jihatdan rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida amaliy ahamiyati. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida energetika, sanoat, qishloq xo'jaligi va ta'lim tizimida ekologik innovatsiyalarni joriy etish jarayoni jadallashmoqda. Biroq ko'plab tashkilotlarda innovatsion faoliyatning psixologik jihatlari yetarlicha hisobga olinmayapti.

Tadqiqot natijalaridan:

yashil iqtisodiyot strategiyalarini ishlab chiqishda;

korxonalarda ekologik motivatsiya tizimini yaratishda;

innovatsion menejment dasturlarini takomillashtirishda;

inson kapitalini rivojlantirish siyosatida;

ta'lim tizimida ekologik kompetensiyalarni shakllantirishda foydalanish mumkin.

Xulosa. Yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish ko'p jihatdan inson omiliga bog'liqdir. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida ekologik innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun psixologik-behavioral mexanizmlarni takomillashtirish muhim strategik vazifaga aylanmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki:

ekologik motivatsiya innovatsion faollikni oshiradi;

behavioral boshqaruv iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

psixologik moslashuv innovatsion qarshiliklarni kamaytiradi;

ekologik ong va yashil qadriyatlar barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan "Green Behavioral Efficiency" modeli korxonalarda innovatsion samaradorlikni oshirishning zamonaviy ilmiy-amaliy mexanizmi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thinking, Fast and Slow. — New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. — 499 p.
2. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. — Nairobi: UNEP, 2011. — 624 p.
3. People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent. — New York: W.W. Norton & Company, 2019. — 366 p.
4. Stern P.C. Psychology and the Science of Human-Environment Interactions // American Psychologist. — 2000. — Vol. 55. — № 5. — P. 523–530.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA OG'IR TARBIYALI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING NEYROPEDAGOGIK VA EMOTSIONAL-INTELLEKTUAL KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

**Qilicheva Mashhura Asatovna,
Navbahor tumani 2-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlash jarayonida zarur bo'lgan neyropedagogik hamda emotsional-intellektual kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda bolalarning xulq-atvoridagi buzilishlar, emotsional beqarorlik, ijtimoiy moslashuv muammolari hamda ularning pedagogik jarayonga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, o'qituvchilarning emotsional intellekti, pedagogik empatiyasi, stressga chidamliligi va neyropedagogik yondashuvlari og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida asoslab berilgan. Maqolada "Neuro-Emotional Pedagogical Support" texnologiyasi ishlab chiqilib, uning amaliy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, emotsional intellekt, og'ir tarbiyali o'quvchilar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik kompetensiya, xulq-atvor korreksiyasi, pedagogik empatiya, adaptiv ta'lim.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения проанализированы вопросы развития нейропедагогических и эмоционально-интеллектуальных компетенций учителей начальных классов, необходимых в процессе работы с учащимися с трудным воспитанием. В исследовании изучены нарушения в поведении детей, эмоциональная нестабильность, проблемы социальной адаптации и их влияние на педагогический процесс. Также обосновано, что эмоциональный интеллект, педагогическая эмпатия, стрессоустойчивость и нейропедагогические подходы учителей являются важными факторами, повышающими эффективность работы с учащимися с трудным воспитанием. В статье разработана технология "Neuro-Emotional Pedagogical Support" и предложены ее практические механизмы.

Ключевые слова: нейропедагогика, эмоциональный интеллект, учащиеся с трудным воспитанием, начальное образование, педагогическая компетентность, коррекция поведения, педагогическая эмпатия, адаптивное обучение.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the development of neuropedagogical and emotional-intellectual competencies necessary for primary school teachers when working with students with difficult upbringing. The study examined behavioral disorders in children, emotional instability, social adaptation problems, and their impact on the pedagogical process. It is also substantiated that teachers' emotional intelligence, pedagogical empathy, stress resistance, and neuropedagogical approaches are important factors in increasing the efficiency of working with students with difficult upbringing. The article develops the "Neuro-Emotional Pedagogical Support" technology and proposes its practical mechanisms.

Keywords: neuropedagogy, emotional intelligence, difficult students, primary education, pedagogical competence, behavioral correction, pedagogical empathy, adaptive learning.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida bolalar psixologiyasi hamda ularning xulq-atvorida murakkab o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf yoshidagi ayrim o'quvchilarda agressivlik, emotsional beqarorlik, diqqatsizlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar hamda intizom buzilishlari ortib borayotgani pedagogik faoliyat oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda.

An'anaviy pedagogik yondashuvlar og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlashda har doim ham samarali natija bermayotganligi sababli zamonaviy neyropedagogik va emotsional-intellektual texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish zarurati kuchaymoqda. Chunki bolaning xulq-atvori ko'p jihatdan uning psixoemotsional holati, neyrofiziologik rivojlanishi hamda ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir.

Bugungi kunda pedagogdan nafaqat bilim berish, balki murakkab xulqli bolalarni tushunish, ularning emotsional holatini boshqarish va ijtimoiy moslashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish talab etilmoqda. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilarida neyropedagogik va emotsional-intellektual kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Og'ir tarbiyali bolalar bilan ishlash masalalari pedagogika va psixologiya fanida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, bolaning ijtimoiy rivojlanishida muhit va kommunikativ faoliyatning ahamiyatini asoslab bergan. Bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasini ishlab chiqqan.

Emotsional intellekt konsepsiyasi tomonidan keng yoritilib, pedagogning emotsional boshqaruv qobiliyati ta'lim samaradorligining muhim omili sifatida ko'rsatib o'tilgan. Zamonaviy neyropedagogik tadqiqotlarda esa miya faoliyati, emotsional reaksiyalar va o'quv jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik alohida o'rganilmoqda.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlashda:

- pedagogik empatiya;
- emotsional barqarorlik;
- stress menejment;
- adaptiv pedagogik texnologiyalar muhim omillar sifatida qayd etilgan.

Biroq boshlang'ich sinf o'qituvchilarining neyropedagogik va emotsional-intellektual kompetensiyalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirish texnologiyalari yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda:

- tizimli tahlil;
- pedagogik kuzatuv;
- qiyosiy tahlil;
- neyropsixologik yondashuv;
- emotsional diagnostika;
- pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, neyropedagogika, emotsional intellekt nazariyasi hamda adaptiv pedagogika konsepsiyalari tashkil etdi.

Asosiy qism. Og'ir tarbiyali o'quvchilarning psixopedagogik xususiyatlari. Og'ir tarbiyali o'quvchilar deganda xulq-atvori pedagogik me'yorlardan chetga chiqqan, ijtimoiy moslashuvda qiyinchilikka ega hamda ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi bolalar tushuniladi.

Bunday o'quvchilarda ko'pincha:

agressivlik;
impulsivlik;
emotsional beqarorlik;
diqqat yetishmovchiligi;
kommunikativ qiyinchiliklar;
o'ziga ishonchsizlik kuzatiladi.

Mazkur holatlar:

oilaviy muhit;
psixologik travmalar;
raqamli qaramlik;
ijtimoiy bosim;
noto'g'ri pedagogik yondashuv natijasida shakllanishi mumkin.

Shu sababli o'qituvchi bolaning faqat xulqini emas, balki uning psixologik va neyrofiziologik holatini ham hisobga olishi zarur.

Neyropedagogik yondashuvlarning ahamiyati. Neyropedagogika — miya faoliyati va ta'lim jarayoni o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi zamonaviy yo'nalish hisoblanadi.

Og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlashda neyropedagogik yondashuv:
bolaning emotsional holatini hisobga olish;
stressni kamaytirish;
xavfsiz pedagogik muhit yaratish;
individual ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqish;
motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaga nisbatan bosim va jazoga asoslangan pedagogik yondashuv miyada stress gormonlarining ortishiga sabab bo'lib, o'quv faoliyatini pasaytiradi. Aksincha, qo'llab-quvvatlovchi va empatik muhit neyron aloqalarning faollashuviga yordam beradi.

Emotsional-intellektual kompetensiyalarning o'rni. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining emotsional intellekti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

o'z emotsiyalarini boshqarish;
pedagogik empatiya;
konfliktlarni boshqarish;
stressga chidamlilik;
kommunikativ moslashuvchanlik.
Emotsional intellekti yuqori bo'lgan o'qituvchilar:
og'ir tarbiyali bolalar bilan tezroq aloqa o'rnatadi;
konfliktlarni konstruktiv hal qiladi;
sinfidagi psixologik muhitni yaxshilaydi;
o'quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantiradi.

Natijada o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va o'quv faolligi ortadi.

“Neuro-Emotional Pedagogical Support” texnologiyasi

Tadqiqot doirasida boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun “Neuro-Emotional Pedagogical Support” texnologiyasi ishlab chiqildi.

Mazkur texnologiya quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Diagnostik bosqich

o'quvchining emotsional holatini aniqlash;
xulq-atvor monitoringi;
ijtimoiy moslashuv darajasini baholash.

2. Adaptiv pedagogik bosqich

individual yondashuv;
differensial topshiriqlar;
emotsional qo'llab-quvvatlash.

3. Neyropsixologik korreksiya bosqichi

stressni kamaytiruvchi mashqlar;
diqqati jamlash texnikalari;
relaksatsion metodlar.

4. Emotsional rivojlantirish bosqichi

empatiya treninglari;
kommunikativ o'yinlar;
ijobiy motivatsiya tizimi.

5. Monitoring va refleksiya bosqichi

pedagogik natijalarni tahlil qilish;
xulq-atvordagi o'zgarishlarni kuzatish;
pedagog faoliyatini reflektiv baholash.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Mazkur texnologiyadan:
boshlang'ich ta'lim tizimida;
pedagoglarni qayta tayyorlash kurslarida;
maktab psixologlari faoliyatida;
inkluziv ta'lim muassasalarida foydalanish mumkin.

Shuningdek, tadqiqot natijalari og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshirish hamda boshlang'ich ta'limda sog'lom psixologik muhit yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlashda an'anaviy pedagogik yondashuvlar bilan bir qatorda neyropedagogik va emotsional-intellektual kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Aniqlanishicha:

pedagogik empatiya o'quvchi bilan samarali kommunikatsiyani ta'minlaydi;
emotsional intellekt konfliktlarni kamaytiradi;

neyropedagogik texnologiyalar o'quvchilarning psixoemotsional barqarorligini oshiradi;

adaptiv yondashuv ijtimoiy moslashuvni yaxshilaydi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan "Neuro-Emotional Pedagogical Support" texnologiyasi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshirishning innovatsion modeli sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2018. — 180 b.
2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2017. — 208 b.
3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. — 320 b.
4. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. — New York: Bantam Books, 1995. — 352 p.
5. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

YOSHLARNI TARBIYALASHDA SOG'LOM G'OYALARNI SINGDIRISHNING OMILLARI VA O'RNI

*Toshniyozova Mamura Zokirjon qizi,
Zarafshon shahar 13 sonli ayrim fanlar chuqur o'qitiladigan sinflari mavjud
umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida o'smirlarni vatanpavarlik ruhida tarbiyalashda sog'lom g'oyalarni singdirishning ijtimoiy psixologik mexanizmlari bugungi kunning dolzarb vazifalardan biriga aylanganligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-iqtisodiy, axbort, ma'naviy-ma'rifiy, intellektual, texnologiyalar, qobiliyat, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.

Dunyoning taniqli siyosiy arboblardan biri Maxatma Gandi shunday yozgan edi: "Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o'tira olmayman. Chunki unga toza havo kirib turishi kerak. Va shu barobarida eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib, xonadonimni ag'dar-to'ntar qilib, o'zimni yiqitib tashlashini ham hohlamayman". Bu falsafiy so'zlarni bugungi axborot xurujlari va yod g'oyalarning turli yo'llar bilan mamlakatimizga u yoki bu mintaqada asrlar mobaynida shakllangan qadriyatlar, urf-odatlar, e'tiqod shakllariga va ta'lim-tarbiya tizimiga salbiy yoki ijobiy ta'siri jarayonlari ma'nosida qo'llash ham mumkin. Sanoati va yuqori texnologiyalari rivojlanayotgan jamiyatda odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy muhitini yaxshilanishi to'kin hayotga erishishga bo'lgan shaxsiy intilishi ularning asl qadriyatlarga, jumladan, oila va nikohga, yoshlar tarbiyasiga bo'lgan munosabatlarida keskin inqirozni keltirib chiqarmoqda. Bugungi kunda bu holat gedonistik psixologiyaning asosi deb baholanadi, uning oqibati jamiyatda qator ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarayotganligini ochiq e'tirof etadi. Gedonezmning ma'nosi, shaxs va uning xulq-atvori motivlarida faqat nimalardandir lazzatlanish, qoniqish olish va o'zidagi ichki ruhiy iztiroblardan holi bo'lishga intilish ustivor bo'ladi. Aslida insonning to'q va farovon hayotga intilishi, yaxshi yashashni xoxlagani ayb emas, lekin bunday to'kinchilik insoniylik qoidalariga zid bo'lishi mumkin emas. Insoniyatni tashvish va xavotirga solgan narsa shuki, bunday ong va shuurdagi o'zgarishlar ba'zi bir evropa xalqlarining eng zarur va muhim qadriyatlariga nisbatan salbiy munosabatlarda ifodalanadi. Masalan, Evropada tug'ilayotgan bolalarning har uchtasidan bittasi nikohsiz tug'ilayotganligi, tug'ilishning keskin kamayib ketganligini, umuman ayollar o'zidan sog'lom zurriyod qoldirishni istamayotganligi, ijtimoiy yashash tarzi yaxshi bo'la turib farzand tug'ilishi va uni tarbiyalashga sarflanadigan xarajatlardan qochayotganligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bunday salbiy g'oyalar yoshlarimizning ayrimlarida kuzatilishi juda achinarli albatta va bunday illatlarni oldini olish uchun har bir shaxsga psixologik himoya zarur. Psixologik himoya bo'lishi uchun yoshlarda mustaqil fikr bo'lishi lozim. Darhaqiqat, birinchi Prezidentimiz I.Karimov "Milliy g'oya va istiqloq mafkurasi haqida gap borar ekan, biz nihoyatda keng qamrovli, murakkab, ser-qirra, insoniyat tarixida aniq va mukammal ifodasi, tugal namunasi hali-xanuz yaratilmagan tushunchalarni o'zimizga tasavvur qilishimiz kerak, deb o'ylayman. Bu tushunchalar Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi kabi yuksak g'oyalarning ma'no-mazmunini teran anglab etishga xizmat qiladi. Bu mafkura xalqni xalq, millatni millat, uning sha'nu sharafi, or-nomusi, ishonch-e'tiqodini ifodalaydigan, jamiyatimizning o'ziga xos taraqqiyot yo'li, turmush tarzi, tub manfaatlariga tayangan

holda muttasil rivojlanib, takomillashib boradigan g'oyalar tizimidir." deb ta'kidlaydilar

Shunday ekan milliy g'oya mamlakatimizda istiqomat qilayotgan 33.500 million aholining 60 foizidan ortig'ini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etishini inobatga oladigan bo'lsak yoshlarimizning maqsad-muddaolari, istiqbolda tinch va farovon yashashiga kafolat beruvchi g'oyaviy kuch bo'lib, u millatni millat, xalqni xalq etib birlashtiruvchi kuchli omildan biridir. Bugungi kunda milliy g'oya, va mafkura targ'iboti bilan keng jamoatchilik shug'ullanmoqda, ayniqsa, xalq ta'lim tizimida bir qator ilmiy manbalar, darsliklar yaratilib, o'quv jarayonlarida qo'llanilishi va yoshlarni o'z Vataniga sodiq, mard, fidoyi, yuksak ma'naviy fazilatlar egasi bo'lishga undamoqda.

Yuqoridagi fikrlarimiz misolida yoshlarimizga ezgu g'oyalarni targ'ibot tashviqot qilishda quyidagi usullardan foydalanish yaxshi samara berish mumkin:

- ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot orqali hamma oilada, mahallada, keng jamoatchilikda axborot tarmoqlari, jamoat tashkilotlari orqali uzatishi targ'ibot va tashviqot ham ta'lim-tarbiyaning bir ko'rinishidir, agarda to'g'ri targ'ib qilinsa, yoshlarni buzg'unchi g'oyalardan asraydi, o'z qarashlarini o'zgartiradi;

- ijtimoiy so'rovlar orqali yoshlarni fikrini o'rganib borish, ular bildirgan fikr-mulohazalari asosida mafkuraviy targ'ibotni olib borish mumkin. Bunga asosan quyidagi uchta omilga ahamiyat berish zarur.

- birinchi omil-so'rovda ishtirok etayotganlarni mazkur so'rovdan ijtimoiy manfaatdorligini,

- ikkinchi omil bahs-munozaraga sabab bo'ladigan vaziyat,

- uchinchi omil-ishtirok etayotganlar mazkur fikrga nisbatan aniq qarashlari bo'lishi kerak;

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ommaviy axborot vositasi orqali yoshlar fikriga tez va kuchli ta'sir eta olish. Chunki har bir oilada ommaviy axborot vositalari xabarlaridan foydalaniladi va insonlarning ma'lumot olish manbai bo'lgan bu vosita orqali yoshlarimizga milliy g'oyalarni singdirish qulayroqdir. Badiiy adabiyot orqali ham yoshlarimizga sabr-qanoat, halollik, vatanparvarlik, sadoqat kabi fazilatlarini qalblarga singdirish yaxshi samara beradi deb uylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ochildiyev A.S. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. –Toshkent: Muharrir, 2009. yil.
2. Jakbarov M. Komil inson g'oyasi: tarixiy-falsafiy tahlil. – Toshkent: 2000.
3. Fel'dshteyn D.I. O'smir davri taraqqiyoti. -M. MGU, 1996.yil.

PSIXOLOGIYANING RIVOJLANISHI MUAMMOLARI VA YECHIMLARI HAMDA FANLARARO INTEGRATSIYA TUSHUNCHASI

Kenjayeva Nafosat Adham qizi,

*Zarafshon shahar 13 sonli ayrim fanlar chuqur o'qitiladigan sinflari mavjud
umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada fanlararo integratsiya va psixologiyaning rivojlanish sohalari taraqqiyoti muammolari va yechimlari, g'oyasi, ta'lim muassasasining hozirgi bosqichi hamda integratsiya atamasi mazmun va mohiyat haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, sivilizatsiya, platforma, obyektivlik, psixologiya, taraqqiyot, ijtimoiy, referent, ijtimoiy-iqtisodiy.

XXI asrda O'zbekistonda psixologiya fanlarining istiqboli alohida ahamiyat kashf etadi. Chunki, u yoki bu fanning o'tmishini, shu fanlar mutaxassislari tomonidan yaratilgan ilmiy qarashlar tarixini o'rganadigan bo'lsak, u fanlarning integratsiyada, yurtdoshlarimiz tomonidan bajarilgan ilmiy izlanishlar, u yoki bu fan yutuqlarini hayotga joriy etilishi borasida, hozirgi zamon psixologiyasi ta'limotlariga oid mislsiz ishlarning amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin. Respublikamizda olib borilayotgan turli islohotlar bugungi kunda yosh avloddan ijobiy xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini, kasb-hunar, malaka va ko'nikmalarini har tomonlama puxta egallab borishni talab qiladi. Arastu ta'kidlagani kabi "munosib odam bo'lmoq, -fazilatlar egasi-fozil bo'lmoq demakdir"¹

Shuni ta'kidlash lozimki, XXI asr insonlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanish davri hisoblanadi. Bas shunday ekan, sotsiologiya va psixologiya, matematika fanlarining o'zaro integratsiyasi asosida ijtimoiy muammo va masalalarni tezkorlik va obyektivlik bilan hal qilishga yordam beradigan matematik modellar turkumini yaratish davr talabidir. Bunday integratsion modellar tizimi orqali sotsial-psixologik masalalarni yechishda ilmiy-amaliy imkoniyatlar yaratiladi.

"Integratsiya" atamasi mazmun va mohiyat jihatdan uzoq tarixga ega. "Integratsiya" – lotincha «integration» so'zidan olingan bo'lib, "integr" – "to'liq, yaxlit", "bir butun" degan ma'nolarni anglatadi. Bugungi kunga kelib, kishilar integratsiya jarayonining mohiyatini yaxshi anglashi, uning rivojlantiruvchi funksiyalaridan foydalana olishlari natijasidagina muhim ilmiy muammolarni hal qilishda unga ehtiyoj sezmoqdalar. Biz integratsiya bir nechta o'quv predmeti materiallarini metodikaning vazifasi va yagona maqsadiga tabiiy bo'ysundirish asosida tuzish usuli yoki predmetlararo bog'lanishning eng yuqori darajasi, umummetodologik prinsiplar asosida muammoni kompleks o'rganish yo'li deb hisobladik. Unga bir butun bilimlar «monoliti»ni yaratishga imkon beruvchi vosita, atrof-muhit haqida yaxlit tasavvurni yaratishda bilimlarni yaqinlashtiruvchi, umumiy platformani belgilovchi omil deya ta'rif berish maqsadga muvofiqdir.

Integratsiya g'oyasi – ta'lim muassasasi taraqqiyotining hozirgi bosqichida eng istiqbolli g'oyalardan hisoblanadi. Bir tomondan, o'quv soatlarining qisqarib borishi sharoitlarida fanlararo integratsiya dars doirasida didaktik maqsadlarga erishishga imkon beradigan resurs bo'lib qolishi mumkin. Boshqa tomondan esa, fanlararo aloqalardan foydalanish talaba va o'quvchining o'ziga atrofda dunyoni turli-tumanlikda va yaxlitlikda bilish imkonini beradi.

"Biz o'z tariximizni xolisona va haqqoniy baholab, ma'naviy merosimizni boyitish va rivojlantirishga o'z hissamizni qo'shishimiz, shu asosda bugungi jahon ilmu fani va madaniyatining yuksak cho'qqilarini egallashdek buyuk vazifaga har tomonlama munosib va qodir bo'lishimiz darkor".² Buning uchun bizda yetarli asos, buyuk o'tmishimiz, ulkan ilmiy merosimiz bor. O'tmish va kelajak haqida, shuningdek, boshqa fanlar yutuqlari haqida to'g'ri bilim va tasavvurga ega bo'lsak, fanlararo integratsiyadan psixologik ta'limotlarni rivojlantirish uchun oqilona xulosalar chiqarib,

¹ Arastu. Poetika. Axloqi kabir- T, 2004.

² Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat engilmas kuch".__ T.: «Ma'naviyat», 2008.

uni keng ilmiy jamoatchilik hukmiga havola etsak, bu ayni vaqtda fan taraqqiyotiga qo'shilgan munosib hissa bo'ladi.

Biz qadriyatlarimizni qadrlay olish sharoitida yashab ijod etayotgan ekanmiz, qator allomalarimizning fanlar integratsiyasida ijod etganlarini unutishimiz mumkin emas, albatta. Allomalarimiz eng kamida uch-to'rt fanlar integratsiyasida ijod etib, faqat ulug' g'oyalarni bunyod etib, jahon fani taraqqiyoti va sivilizatsiyasiga katta hissa qo'shganlar va bu borada bir-birlarini kamsitib yoki ayblagan emaslar.

Fanlararo integratsiyada, psixologiya fanlari sohalari taraqqiyoti uchun ma'naviy asos, ildiz bo'lib hizmat qilishi mumkin bo'lgan, milliy qadriyatlarimizga oid ma'lumotlar, milliy mafkura chig'irig'idan o'tkazilib, psixologik tahlil qilinib, sharhlanib, o'quvchilar e'tiboriga xavola etilsa, bu o'quvchilarda o'z o'tmishi, yurti, fanidan fahrlanish, g'urur hissini shakllantiradi. Bu esa, mutaxassislar tomonidan fanni o'rganish va uni rivojlantirish uchun kuchli ichki, shaxsiy ahamiyatli motiv bo'lib xizmat qiladi. Bunday motiv, O'zbekistonda mazkur fan rivojlanishida hal qiluvchi kuch hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlar shundan dalolat berayaptiki, turli xil fanlarning, shu jumladan, sotsiologiya va psixologiya fanlarining egizak bo'lishi muhim va nozik muammolarni hal etishda qo'l kelar ekan. O'z-o'zidan ravshanki, sotsiologiya va psixologiyaning bir-biri bilan chambarchas aloqasi mavjudligini ilg'or, taniqli sotsiologlar va psixologlar ta'kidlab, tasdiqlab kelishgan. Ilg'or psixologlarning fikricha, psixologik tadqiqotlar ta'lim va tarbiya ishida yangilikning keng miqyosda qidirilishini ta'minlaydigan yo'nalishda olib borilishi kerak. Psixologiya oldidagi muhim vazifalarga jumladan, kishining tarbiyasi va ruhiy jihatdan rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib bergan holda talim va tarbiya jarayonida uning shaxsini shakllantirishning psixologik asoslarini ko'rsatib berish; odamlarning yoshi va individual xususiyatlari o'rtasidagi nisbatni o'rganish va shu kabilar kiradi.

Sotsiologiyada va psixologiyada odamlarning o'zaro yoqtirish tuyg'ulari asosidagi birlashuvlarini referent guruhlar atamasi orqali o'rganiladi. Hayotda insonlar ikki, uch, uzog'i bilan to'rt kishilik ko'ngilga yaqin odamlardan iborat o'zaro ahil kichik guruhlariga birlashadilar, hamda mazkur guruhlar doirasida kasbiy, maishiy va ijtimoiy masalalarni o'zaro hamkorlikda hal etib yashaydilar. Odamlarning o'zlariga mos odamlarni topib birlashishlari maktabgacha tarbiya muassasalaridan boshlanib, keksa yoshga etganlarida ham uzluksiz davom etadi. Odamlarning bunday yoqtirib birlashish holatlari oxir – oqibatda, o'zaro do'stlik darajasiga o'sib chiqishi ko'p martalab kuzatilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, fanlararo integratsiya bu albatta taraqqiyot, sivilizatsiya, samaradorlik posbonidir bunga shubha bo'lishi mumkin emas. Biroq, bir fan sohibi, boshqa fan yutuqlariga asoslanib o'z sohasini rivojlantirishga intilsa, albatta qandaydir og'ish va cheklanishlarga yo'l qo'yishi mumkin. Eng keraklisi – bu yo'lda soflik, poklik haqiqatgo'ylik, adolatga bo'ysunishi, bir fan sohasi sohibi boshqa fan sohasi sohibiga hayrixohlik, maslahat berishi, yordam qo'lini cho'zishidir. Faqat shundagina fanlararo integratsiya o'z mazmunini yo'qotmaydi, degan fikrdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islom Karimov. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch", Toshkent "Ma'naviyat" 2010.
2. Mavlonova R. Raxmonqulova N. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. T.: O'qituvchi, 2006.
3. Социальная психология: История, теория, эмпирические исследования. Под ред е. С. Кузмина, В. е. Семенова Л. Г. У. 1979.

INKLYUZIV TA'LIMDA O'QUVCHILARNI MAKTABGA QABUL QILISH JARAYONIDA RAHBARNING TUTGAN O'RNI

Botirova Ozoda,
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida ehtiyoji alohida bo'lgan o'quvchilarni umumta'lim muassasasiga qabul qilish jarayonida muassasa rahbarining boshqaruv roli va vakolatlari tahlil etiladi. Milliy qonunchilik hamda xalqaro huquqiy hujjatlar asosida rahbarning majburiyatlari, egallab turgan mavqei va amaliy vazifalari ilmiy-nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi. Maqolada xorijiy davlatlar (Finlandiya, Norvegiya, AQSh, Germaniya, Singapur) tajribasi bilan qiyosiy tahlil o'tkaziladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ehtiyoji alohida o'quvchi, ta'lim muassasasi rahbari, adaptiv muhit, maxsus ta'lim ehtiyoji, huquqiy asos.

1. KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasida inklyuzivlik tamoyili butun dunyo bo'ylab keng e'tirof etilmoqda. Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalarning, jumladan, jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lgan o'quvchilarning ham umumta'lim muassasasida teng huquq va imkoniyatlar bilan tahsil olishi tushuniladi. Bu yo'nalishda ta'lim muassasasi rahbarining tutgan o'rni beqiyos ahamiyatga ega: u nafaqat ma'muriy boshqaruv funksiyasini bajaradi, balki inklyuziv muhitni shakllantirishning asosiy arxitektori sifatida ham maydonga chiqadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish sohasida muhim qadamlar qo'yildi. Prezident farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, maxsus ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablariga jalb etish uchun huquqiy zamin yaratildi. Shunga qaramay, qabul qilish jarayonining sifati va inklyuziv muhitning barcha maktablarda bir xil darajada ta'minlanishi muammosi dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — inklyuziv ta'limda o'quvchilarni maktabga qabul qilish jarayonida rahbarning huquqiy, axloqiy va amaliy vazifalarini kompleks tarzda tahlil qilish, xorijiy tajribani o'rganish hamda mahalliy amaliyotni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. HUQUQIY ASOSLAR

2.1. Xalqaro huquqiy hujjatlar

Inklyuziv ta'limning xalqaro huquqiy asosi bir nechta muhim hujjatlar orqali belgilangan. 1989-yilda BMT tomonidan qabul qilingan "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konventsia barcha bolalarning kamsitilmasdan ta'lim olish huquqini kafolatlaydi (14-modd). 1994-yilda UNESCO homiyligida Salamankada qabul qilingan Deklaratsiya va Harakat dasturi inklyuziv ta'limning asosiy xalqaro hujjatiga aylandi — unda maxsus ta'lim ehtiyoji bo'lgan barcha bolalarni umumta'lim maktablariga qabul qilish tavsiya etildi.

2006-yildagi BMT «Nogironlar huquqlari to'g'risida»gi Konventsiyasining 24-moddasi davlatlarga «inklyuziv ta'lim tizimi»ni barcha darajalarda ta'minlashni majburiy qiladi. Ushbu hujjat ta'lim muassasasi rahbarlariga nogironligi bo'lgan shaxslarga «umumiy ta'lim tizimida» ta'lim olish uchun zarur «oqilona moslashuv» (reasonable accommodation) ni ta'minlash majburiyatini yuklaydi. O'zbekiston 2021-yilda ushbu Konventsiyani ratifikatsiya qildi va bu mamlakatimiz uchun yuridik majburiyatlar vujudga keltirdi.

2.2. O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchilik bazasi

Milliy huquqiy tizimda inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi quyidagi asosiy hujjatlar mavjud:

✓ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasi — har bir fuqaroning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi;

✓ «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun (2020-yil, yangi tahriri) — inklyuziv ta'lim tamoyillarini qonunchilik darajasida mustahkamlagan;

✓ «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun (2008-yil) — ta'limda kamsitishni taqiqlaydi;

✓ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni (2022-yil, PF-60) — inklyuziv maktablar sonini kengaytirish, mutaxassis kadrlarni tayyorlash, zarur moddiy-texnik bazani yaratish chora-tadbirlarini belgilagan;

✓ Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan «Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida»gi Nizom — maktab rahbarlarining qabul qilish va ta'lim jarayonini tashkil etishdagi aniq vazifalari va mas'uliyatlarini belgilaydi.

Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar majmui ta'lim muassasasi rahbarini «inklyuzivlik kafolatchisi» sifatida belgilab, unga keng majburiyatlar yuklaydigan huquqiy tizimni shakllantiradi.

3. QABUL JARAYONIDA RAHBARNING ASOSIY VAZIFALARI VA ROLI

3.1. Huquqiy va ma'muriy vazifalar

Qabul jarayonida rahbar, birinchi navbatda, qonun hujjatlarining ijrochisi sifatida maydonga chiqadi. Xalq ta'limi vazirligi me'yorlariga ko'ra, maktab rahbari ehtiyoji alohida o'quvchini qabul qilishni rad etish huquqiga ega emas. Rad etish qonunga xilof hisoblanib, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka sabab bo'lishi mumkin. Rahbarning huquqiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: bolaning qabul qilinishini qonun asosida ta'minlash; PMPK (psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya) xulosasiga muvofiq individual ta'lim rejasini (ITR) ishlab chiqishni tashkil etish; ota-onalar bilan maktab o'rtasida shartnoma tuzish va unda inklyuziv xizmatlar ro'yxatini belgilash.

3.2. Adaptiv muhit va zaruriy moslashuv ta'minlash

Rahbarning ikkinchi muhim vazifasi — «oqilona moslashuv» (reasonable accommodation) ni ta'minlashdir. Bu tushuncha BMT Konventsiyasida va O'zbekiston qonunchiligida belgilab qo'yilgan bo'lib, o'quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda zarur bo'lgan tuzatishlar va moslashuv choralari ko'rishni anglatadi. Jumladan: binoqa qulay yetib kelish yo'llarini (panduslar, liftlar, keng eshiklar) ta'minlash; eshitish yoki ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun maxsus texnik vositalar bilan ta'minlash; o'quv dasturlari va baholash tizimini individual ehtiyojga moslashtirish; maktabga tegishli yordamchi xodimlarni (tutor, logoped, defektolog) jalb etish.

3.3. Pedagogik jamoani boshqarish va kasbiy rivojlantirish

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchilar jamoasining tayyorgarligiga bog'liq. Rahbar o'qituvchilarni inklyuziv pedagogika usullarida malaka oshirishni tashkil etishi, dars jadvalini, sinf tarkibini va resurslarni oqilona taqsimlashi, maxsus ta'lim mutaxassislari (defektologlar, ijtimoiy pedagoglar) bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rahbar o'z jamoasiga inklyuzivlikni qadriyat sifatida singdira olsa, o'quvchilarning maktabdagi moslashuvi sezilarli darajada tezlashadi (Fullan, 2014).

3.4. Ota-onalar va hamjamiyat bilan hamkorlik

Ehtiyoji alohida o'quvchini maktabga qabul qilish jarayoni ota-onalar bilan birgalikdagi hamkorlikni taqozo etadi. Rahbar ota-onalarni qabul jarayonida to'liq ma'lumot bilan ta'minlashi, ularning ishtiroki bilan individual ta'lim rejesini muhokama etishi va ularning maktab hayotiga faol ishtirokini rag'batlantirishi kerak. Bundan tashqari, mahalliy tibbiyot, ijtimoiy ta'minot va nodavlat tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini o'rnatish rahbarning strategik vazifalari jumlasiga kiradi.

4. XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI: QIYOSIY TAHLIL

4.1. Finlandiya modeli

Finlandiyada inklyuziv ta'lim «uch bosqichli qo'llab-quvvatlash» (three-tier support) tizimiga asoslanadi: umumiy, kuchaytirish va maxsus ko'mak. Maktab rahbari bu tizimda ko'p sohali jamoaning koordinatori sifatida faoliyat yuritadi. Finlandiya qonunchiligiga ko'ra, har bir bolaning qo'llab-quvvatlash rejasi yiliga kamida ikki marta ko'rib chiqiladi. Maktab rahbari ushbu jarayonning tashkilotchisi va javobgari hisoblanadi. Muhim jihati — Finlandiyada maxsus ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchini qabul qilishni rad etish mutlaqo mumkin emas; aksincha, maktabga qabul qabul etilgandan so'ng moslashuv choralarini ko'rish rahbarning to'g'ridan-to'g'ri mas'uliyati sanaladi (Finnish National Agency for Education, 2021).

4.2. Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasi

AQShda inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi asosiy qonun — IDEA (Individuals with Disabilities Education Act, 2004). Ushbu qonunga muvofiq, har bir nogironligi bo'lgan bola uchun IEP (Individualized Education Program) tuzilishi shart bo'lib, maktab direktori bu jarayonning rasmiy qatnashchisi va mas'ul koordinatori hisoblanadi. AQShda maktab rahbarining qarorlariga nisbatan ota-onalar tomonidan yuridik shikoyat berish mexanizmi «due process» sifatida qonuniy tartibda belgilangan. Bu rahbarlarga yuqori mas'uliyat yuklab, inklyuziv ta'limni hayotga tatbiq etishda qat'iyatli harakat qilishni taqozo etadi.

4.3. Norvegiya va Skandinaviya yondashuvi

Norvegiyada ta'lim qonunchiligining 5-bobi barcha o'quvchilarga, jumladan, maxsus ta'lim ehtiyoji bo'lganlarga ham «maxsus ta'lim olish huquqi»ni ta'minlaydi. Maktab rahbari ushbu huquqni ta'minlash uchun zarur yozma tekshiruvni tashkil etishi, mutaxassis xulosalarini to'plashi va vakolatli organga hisobot taqdim etishi shart. Skandinaviya modeli «segregatsiyani minimal darajada» ushlab turish tamoyiliga tayanadi — bolalar imkoni boricha umumiy sinfdan o'qitiladi, maxsus sinflarga o'tkazish esa istisnoga aylangan.

4.4. Germaniya va Singapur tajribasi

Germaniyada federal tuzilma mavjud bo'lib, har bir land o'zining inklyuziv ta'lim qonunchiligiga ega. Shunga qaramay, umumiy mezon — maktab rahbari inkluzivlik bo'yicha «maktab rivojlanish rejasi» tuzishi va uning bajarilishini monitoring qilishi lozimligi hisoblanadi. Singapur esa «Stage-Gate» modeli asosida ishlaydi: o'quvchining ehtiyoji murakkablik darajasiga qarab, tegishli resurslar zanjiri mavjud bo'lib, rahbar ushbu zanjirni boshqaradi va koordinatsiya qiladi. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, Singapur maktablarida inklyuziv o'quvchilarning akademik muvaffaqiyati o'rtacha 23 foizga oshgan, bu esa rahbarning tizimli yondashuviga bog'liq (UNESCO, 2020).

5. STATISTIK KO'RSATKICHLAR VA ILMIY MA'LUMOTLAR

Jahon miqyosidagi tadqiqotlar inklyuziv ta'lim samaradorligi va rahbar faoliyati o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni isbotlamoqda. UNESCO (2021) ma'lumotlariga ko'ra,

inklyuziv ta'lim rivojlangan mamlakatlarda maxsus ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchilar uchun o'rtacha 40 foiz ko'proq akademik yutuqlar qayd etiladi. Maktab rahbari inklyuziv liderlik ko'nikmalariga ega bo'lgan muassasalarda o'qituvchilarning ish qoniqishi 35 foizga yuqori ekanligi aniqlangan (Hattie, 2009). OECD mamlakatlari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rahbar inklyuziv ta'limga resurslarni to'g'ri yo'naltirganda, o'quvchilarning maktabni tark etish holatlari 28 foizga kamayadi (OECD, 2019).

O'zbekistonda 2022-yil holatiga ko'ra 1 million 200 mingdan ortiq nogironligi bo'lgan shaxs mavjud bo'lib, ulardan taxminan 270 mingini bolalar tashkil etadi. Maktab yoshidagi bu bolalarning faqat 30 foizi umumta'lim maktablarida tahsil olmoqda (Xalq ta'limi vazirligi, 2023). Bu ko'rsatkich Finlandiya (96%), Norvegiya (98%) va AQSh (86%) bilan solishtirganda jiddiy farqni ko'rsatadi, bu esa maktab rahbarlarining qabul qilish jarayonidagi rolini yanada faollashtirish zarurligini tasdiqlaydi.

6. MAVJUD MUAMMOLAR VA TAVSIYALAR

Maktab rahbarlarining inklyuziv ta'lim sohasidagi asosiy muammolari quyidagilardan iborat:

- ❖ Inklyuziv pedagogika bo'yicha bilim va ko'nikmalarning yetarli emasligi — rahbarlarning ko'pchiligi maxsus ta'lim sohasida tegishli tayyorgarlikka ega emas;
- ❖ Moddiy-texnik baza yetarli emasligi — qo'shimcha resurslar yo'qligi sababli ba'zi rahbarlar o'quvchini qabul qilishdan bosh tortadi;
- ❖ Stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlar — «maxsus ehtiyojli bola oddiy sinfga halaqit beradi» kabi noto'g'ri qoliplashtirish holatlarining mavjudligi;
- ❖ Interdepartamental hamkorlik zaifligi — maktab, tibbiyot, ijtimoiy ta'minot organlari o'rtasidagi koordinatsiyaning etishmasligi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- Rahbarlarni inklyuziv liderlik bo'yicha sertifikat dasturlariga jalb etish; Finlandiya tajribasida bo'lgani kabi, ushbu soha bo'yicha malaka oshirish majburiy xususiyatga ega bo'lishi lozim;
- Maktab rivojlanish rejasiga inklyuziv ta'limni majburiy yo'nalish sifatida kiritish va uni rahbar attestatsiyasida baholash mezoniga qo'shish;
- Qabul qilish jarayoni uchun standartlashtirilgan protokol ishlab chiqish va uni barcha maktablarda joriy etish;
- AQSh tajribasidan kelib chiqqan holda, ota-onalarning huquqlarini va shikoyat mexanizmlarini aniq belgilovchi normativ hujjat yaratish.

7. XULOSA

Inklyuziv ta'limda ehtiyoji alohida o'quvchilarni maktabga qabul qilish jarayoni — bu oddiy ma'muriy protsedura emas, balki rahbarning qadriyatlar, bilim va amaliy ko'nikmalari uyg'unlashgan murakkab kasbiy faoliyatidir. Xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar rahbarga aniq majburiyatlar yuklab, uni inklyuzivlik tamoyillarining asosiy ijrochisi sifatida belgilaydi.

Finlandiya, Norvegiya, AQSh, Germaniya va Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv maktab madaniyatini shakllantirishdagi rahbarning strategik roli — bolalarning o'quv muassasasiga moslashuvini tezlashtiruvchi, o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini oshiruvchi va pirovardida jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni mustahkamlovchi asosiy omildir.

O'zbekiston uchun xulosa qilib aytganda, rahbarlarning inklyuziv liderlik salohiyatini oshirish, qabul qilish tartib-qoidalarini standartlashtirish va

interdepartamental hamkorlikni kuchaytirish — ushbu sohadagi islohot samaradorligini ta'minlashning kalit yo'nalishlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BMT «Nogironlar huquqlari to'g'risida»gi Konventsiya (CRPD). — New York: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2006.
2. Bola huquqlari to'g'risidagi Konventsiya (CRC). — New York: BMT, 1989.
3. Salamanca Deklaratsiyasi va Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'yicha harakat dasturi. — UNESCO, 1994.
4. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2008.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli Farmoni «Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida». — Toshkent, 2022.
7. Finnish National Agency for Education. Three-tier support in Finnish schools. — Helsinki, 2021.

ZAMONAVIY O'QITUVCHILARDA KASBIY QOBILYATINI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Rustamova Iroda Axtamovna,
Navbahor tumani 21-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi,
Norimova Feruza Barno qizi,
Navbahor tumani 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy o'qituvchilarning kasbiy qobiliyatvakompetensiyalarini rivojlantirishni o'rganadi. Bu bugungi ta'lim sharoitida o'quvchilarning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun pedagoglarni zarur ko'nikma va bilimlar bilan qurollantirish muhimligini ta'kidlaydi. Maqolada o'qituvchilar malakasini oshirishda qo'llaniladigan muvaffaqiyatli yondashuvlar va strategiyalarni o'rganib, tegishli tadqiqot natijalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, uzluksiz kasbiy malaka oshirish, o'qitish vositalari

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие профессиональных компетенций современных учителей. Это подчеркивает важность оснащения преподавателей необходимыми навыками и знаниями для удовлетворения растущих потребностей учащихся в современной образовательной среде. В статье исследуются успешные подходы и стратегии, используемые в профессиональном развитии учителей, и обсуждаются результаты соответствующих исследований

Ключевые слова: компетентность, постоянное профессиональное развитие, инструменты обучения.

Abstract: This article examines the development of professional competencies of modern teachers. This underscores the importance of equipping educators with the necessary skills and knowledge to meet the growing needs of students in today's educational environment. The article explores successful approaches and strategies used in teacher professional development and discusses relevant research findings.

Keywords: competence, continuous professional development, training tools

Kirish. Dunyoda yuqori malakali o'qituvchilarga ehtiyoj borgan sari ortib bormoqda. Shunga ko'ra, sifatli ta'lim berish uchun o'qituvchilarning kasbiy qobiliyat va kompetensiyasini doimiy ravishda oshirib borishimiz zarur. Ta'limrivojlangan

barcha mamlakatlarda o'qituvchilarning qobiliyat va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bir qator mamlakatlarda, jumladan, respublikamizda ham fan o'qituvchilarini tayyorlashni qo'llab-quvvatlash bo'yicha Milliy o'quv dasturi ishlab chiqilgan. Ushbu tashabbuslar o'qituvchilarga doimiy kasbiy rivojlanish, ta'lim resurslaridan foydalanish va boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilgan. Bunday sa'y-harakatlar fan o'qituvchilarini o'qitishning eng so'nggi uslublari, ilm-fan yutuqlaridan xabardor qilish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida fan ta'limini rivojlantirish bo'yicha xalqaro loyihalarda faol ishtirok etish va hamkorlik qilish orqali erishilmoqda.

Mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta'lim muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash asosida barcha fanlarni o'qitish jarayoniga xalqaro tajribani samarali tatbiq etish zarurligi namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "O'qitish uslublarini takomillashtirish, o'quv jarayonini individuallashtirish tamoyillarini bosqichmabosqich tatbiq etish, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish kabi vazifalar belgilangan. Ushbu belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirishda pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar qulay o'quv muhitini yaratishda va o'quvchilarni ta'lim maqsadlariga yo'naltirishda markaziy rol o'ynaydi. Binobarin, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). "Kompetensiya lotincha soz bo'lib, o'zbek tilida "munosib", "to'g'ri keladi" yoki "mos keladi" ma'nolarini anglatadi. O'z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo'llagan holda oddiy va murakkab masalalarni echa olishga munosib inson deb tushunsa bo'ladi. Ko'p hollarda "kasbiy kompetentlik" atamasi qo'llaniladi. Bu so'zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o'z amaliy tajribalari, bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati deb tushunsa bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, mazkur jamoa yoki shaxs ana shunday kompetensiya egasi, nihoyat, pedagogik kasbiy kompetensiya egasi deb qo'llash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, har qanday holatda ham, kompetensiya ma'lum bir shaxs yoki jamoaning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi. Uni ham qonuniy, ham axloqiy munosabatlari bilan mustahkamlaydi. Ilmiy pedagogik va psixologik manbalarga ko'ra, kompetensiya va malaka juda murakkab, ko'p fanlar uchun umumiy bo'lgan ko'p qismli tushunchalardir. A.G. Bermusning fikriga ko'ra, "Kompetentlik takomillashib borayotgan shaxsning barcha hislatlarini, bilimi, tajribasi, umuman olganda, butun borlig'ini yagona tizimga birlashtiradi". "Kompetentlik bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o'z bilimlarini uzluksiz ravishda yangilab borishi hamdir, – deydi M.A. Choshanov. M. Aronovning fikricha, kompetentlik mutaxassis ning ma'lum bir faoliyat uchun tayyor ekanligini bildiradi. Noaniq vaziyatlarda faoliyat ko'rsata olish qobiliyati bu kompetentlikdir, deydi

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). I.A. Zimnyaya. Kompetensiya – insonning shaxsiy sifatleri uzviyligi (bilim, malaka, tajriba, faoliyat usullari) hisoblanib, ma'lum bir doiradagi narsa va jarayonlarga nisbatan shaxsning munosabatida sifatli va samarali faoliyat yurgazishidir. Kompetentlik esa inson tomonidan faoliyat turlariga shaxsiy munosabatini bildiruvchi, talabga javob beradigan kompetensiyalar yig'indisiga ega bo'lishi demakdir. Tadqiqotchilar o'z tadqiqotlarida

kompetentsiyaning turli ta'lim yo'nalishlarida turli jihatdan tahlil qilishgan. N.A.Muslimov bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentliklarini shakllantirishda tayanch, umumiy va maxsus kompetentlik darajalarini shakllantirish muhimligini aniqlagan [4.78]. Bizning fikrimizcha, kompetensiya bilim va malakalar majmuigina emas, balki o'quvchilarning olgan bilimlarini muayyan vaziyatlarda harakatga keltira olishi va amaliyotda qo'llay olishi bilan ham tavsiflanadi. Olingan bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llash qobiliyatidagi tajriba sifatida qaralishi kerak. Bundan kelib chiqadiki, ta'limning asosiy vazifasi o'quvchilarning hayotiy faoliyati doirasida muammolarni hal qilishga o'rgatishdir.

Kasbiy qobiliyatta'limda kompetensiya yondashuvi o'quvchilarni tanlagan kasbi bo'yicha muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishga qaratilgan. O'qituvchilarning boshlang'ich ta'limi, uzluksiz kasbiy rivojlanish, mentorlik va murabbiylik dasturlari, hamkorlik va professional ta'lim hamjamiyati, tadqiqotdan xabardor amaliyoti va o'z-o'zini aks ettirish orqali o'qituvchilar o'zo'quvchilarining ehtiyojlarini samarali qondirish uchun o'z bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlarini oshirishlari mumkin. O'qituvchilarda kasbiy kompetensiyaning shakllantirish sifatli ta'limni ta'minlashning muhim jihati hisoblanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Kasbiy kompetensiya o'qituvchilarning sinfda o'z roli va mas'uliyatini samarali bajarishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va fazilatlarni anglatadi. Bu fanga oid tajriba va pedagogik bilimlarni o'z ichiga oladi.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish: o'qituvchilar ish faoliyatini boshlagandan so'ng, ularning o'qish va rivojlanishini butun umri davomida davom ettirish juda muhimdir. CPD dasturlari o'qituvchilarga fan bo'yicha bilimlarini, pedagogik mahoratini va o'qitish strategiyasini oshirish imkoniyatlarini taklif qiladi. Ushbu dasturlar seminarlar, konferensiyalar, onlayn kurslar yoki hamkorlikdagi o'quv jamoalari shaklida bo'lishi mumkin.

Mentorlik va murabbiylik dasturlari o'qituvchilarni ularga rahbarlik va maslahat berishlari mumkin bo'lgan tajribali o'qituvchilar bilan bog'lash orqali yordam beradi. Doimiy muloqot va fikr-mulohazalar orqali murabbiylar va o'qituvchilarga o'z amaliyotlari haqida fikr yuritishda, o'sish yo'nalishlarini aniqlashda va takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.

Hamkorlik va professional ta'lim hamjamiyatlari: o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik maktablar ichida yoki turli muassasalarda kasbiy kompetensiyaga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Tajriba, resurslar va ilg'or tajribalarni baham ko'rish orqali o'qituvchilar o'z malakalarini mustahkamlashlari va tengdoshlarining umumiy donoligidan foydalanishlari mumkin. Professional o'quv jamoalari sinflar guruhlar, mavzularga asoslangan guruhlar yoki onlayn jamoalar shaklida bo'lishi mumkin.

Tadqiqot va dalillarga asoslangan amaliyot: Ta'lim sohasidagi tadqiqotlar bilan shug'ullanish va dalillarga asoslangan amaliyotlarni o'qitishga kiritish professional kompetensiya uchun juda muhimdir. Tadqiqot natijalaridan xabardor bo'lish va dalillarga asoslangan strategiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini ilg'or tajribalarga mos kelishini ta'minlashlari va o'quvchilarining o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirishlari mumkin.

Mulohaza va o'z-o'zini baholash: Muntazam ravishda o'z-o'zini mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholash o'qituvchilarga o'z ta'lim samaradorligini baholash, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash va kasbiy o'sish maqsadlarini belgilash imkonini beradi. Bu jarayon o'quv amaliyotlarini o'rganish, o'quvchilarning ta'lim

natijalarini tahlil qilish, hamkasblar va ma'muriyatning fikr-mulohazalarini izlashni o'z ichiga oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kasbiy kompetensiya umr bo'yi yo'ldir va o'qituvchilar o'z faoliyati davomida doimiy ravishda o'rganish va mulohaza yuritishlari kerak. Kompetensiya yondashuvi o'quvchilarga ta'lim yo'llarida yordam berish uchun doimiy fikr-mulohaza va mulohaza yuritishni rag'batlantiradi. O'qituvchilar va tengdoshlar tomonidan muntazam ravishda fikr-mulohazalar o'quvchilarga o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishga yordam beradi, bu esa ularni yaxshilashga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish uchun kontekst va o'ziga xos talablar turli ta'lim tizimlari va mintaqalarda farq qilishi mumkin.

1. Aralashtirilgan ta'lim: Onlayn ta'lim platformalari, raqamli resurslar va interfaol vositalardan foydalanish kompetensiyaga asoslangan ta'limning muhim qismini tashkil qiladi. Aralashtirilgan ta'lim yuzma-yuz o'qitishni onlayn komponentlar bilan birlashtirib, o'quvchilarga resurslardan foydalanish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va o'z tezligida shaxsiy fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi.

2. Tajribali ta'lim: Kompetensiyaga asoslangan ta'lim amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun amaliy o'rganish tajribasiga urg'u beradi. Bu o'quvchilarga nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradigan amaliyot, dala ishlari, shogirdlik va simulyatsiyalarni o'z ichiga olishi mumkin.

3. Gamifikatsiya: Ta'limning zamonaviy usullari o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qilish va rag'batlantirish uchun o'yinga o'xshash elementlar, mukofotlar va qiyinchiliklardan foydalanish kabi o'yinlashtirish usullarini o'z ichiga oladi. O'yinlashtirish o'rganish tajribasini yanada qiziqarli qilish, saqlashni kuchaytirish va kompetensiyalarni o'zlashtirishga yordam beradi.

4. Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilarning taraqqiyotini kuzatish, takomillashtirish sohasini aniqlash va o'qitish strategiyalari bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish uchun ma'lumotlar tahlili va o'rganish tahlilidan foydalanadi. Ushbu tushunchalar o'qituvchilarga o'quvchilar faoliyatini nazorat qilishda yordam beradi va kerak bo'lganda o'z vaqtida choralar ko'radi.

Kasbiy ta'limga kompetensiya yondashuvi zamonaviy o'qitish uslublarini joriy etish bilan birga, kadrlar talabiga puxta tayyorlangan, tanlagan kasbiga samarali hissa qo'sha oladigan bitiruvchilarni yetishtirishga qaratilgan. Umumta'lim maktablari o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish bilan bog'liq muammolar ko'p qirrali bo'lib, shoshilinch e'tiborni talab qiladi. Asosiy muammolardan biri bu nazariy ta'lim va amaliy mashg'ulotlar o'rtasidagi bog'liqlikdir. Buni hal qilish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida amaliyot yoki o'qitish amaliyoti orqali nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirgan kompleks yondashuvni qo'llash kerak. Ushbu amaliy yondashuv o'qituvchilarga sinflarni samarali boshqarish va yuqori sifatli ta'lim berish uchun zarur ko'nikmalar, malakalar va ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, davom etayotgan kasbiy rivojlanish dasturlari va imkoniyatlari o'qituvchilarga ta'lim tendensiyalari, innovatsion o'qitish metodologiyalari va texnologik yutuqlar bilan hamnafas bo'lishda muhim rol o'ynaydi. Doimiy ravishda o'z malakalarini oshirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishlari va yanada qiziqarli va samarali o'quv muhitini ta'minlashlari mumkin.

Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga o'z malakalari, bilimlari va ta'lim strategiyalarini oshirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'qitish samaradorligini

oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu dasturlar o'qituvchilarning uzluksiz o'sishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'plab imtiyozlarni taqdim etadi. Bular quyidagilar:

-o'qitishning yangi strategiyalarini o'zlashtirish. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni yangi o'qitish strategiyalari va o'qitish yondashuvlarini ochib beradi. Innovatsion metodlarni o'rganish orqali pedagoglar o'zlarining metodlarini pedagogik kengaytirib, samarali metodlarni o'qitish amaliyotiga kiritishlari mumkin. Bu ularga talabalarni yanada samaraliroq jalb qilish va chuqurroq o'rganishga yordam beradi;

-kontent bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish. O'qituvchilar o'zlari o'rgatish mazmuni haqidagi tushunchalarini kengaytirib, o'quvchilarga yanada kengroq ta'lim berishlari mumkin. Ushbu chuqurlashtirilgan kontent bilimlari o'qituvchilarga yuqori sifatli, dolzarb va qiziqarli darslarni o'tkazish imkonini beradi.

-pedagogik ko'nikmalarni takomillashtirish. O'qituvchilarga pedagogik mahoratini oshirish imkoniyatini beradi. Seminarlar, treninglar va hamkorlikdagi faoliyatlar orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini, sinfni boshqarish strategiyalarini va baholash amaliyotlarini yaxshilashlari mumkin. Pedagogik mahoratning bunday takomillashtirilishi o'qitishning yanada samarali bo'lishiga va o'quvchilarning bilim olish natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.

-hamkorlik va tarmoq. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik va aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tengdoshlar bilan muloqot qilish, fikr almashish va loyihalarda hamkorlik qilish orqali o'qituvchilar samarali o'qitish amaliyotlari haqida tushunchaga ega bo'lishlari va boshqalarning tajribasidan o'rganishlari mumkin. Ushbu hamkorlik va tarmoq professional o'sishga va ilg'or tajribalar almashinuviga yordam beradi.

-reflektiv amaliyot. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilarni o'qitish usullarini tanqidiy ko'rib chiqish va takomillashtirishni o'z ichiga olgan reflektiv amaliyot bilan shug'ullanishga undaydi. O'z-o'zini mulohaza qilish hamda tengdoshlar va murabbiylarning fikr-mulohazalari orqali o'qituvchilar o'sish yo'nalishlarini aniqlashlari va pedagogik yondashuvlarini takomillashtirishlari mumkin. Ushbu aks ettirish amaliyoti o'qitish samaradorligini doimiy ravishda yaxshilashga olib keladi.

-ta'lim tendensiyalari bilan hamqadam. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilarga ta'lim sohasidagi eng so'nggi tadqiqotlar, tendensiyalar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lib turishga yordam beradi. Doimiy ravishda o'rganish va sohadagi yangi ishlanmalarga moslashish orqali o'qituvchilar o'zlarining ta'lim amaliyotlarini joriy ta'lim standartlariga mos kelishini ta'minlashlari mumkin. Bu ularga o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish hamda tegishli va mazmunli ko'rsatmalar berish imkonini beradi. Kasbiy qobiliyat rivojlanish dasturlari o'qitish samaradorligini oshiradigan qator imtiyozlarni taklif etadi. O'qitishning yangi strategiyalarini o'zlashtirish, mazmuniy bilimlarni chuqurlashtirish, pedagogik ko'nikmalarni takomillashtirish, hamkorlik va aloqalarni rivojlantirish, reflektiv amaliyot bilan shug'ullanish va ta'lim tendensiyalaridan xabardor bo'lish orqali o'qituvchilar o'z ta'lim amaliyotlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlari va talabalarning ta'lim natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishlari mumkin. Kasbiy rivojlanishga sarmoya kiritish o'qituvchilarning o'z rollarida dolzarb, g'ayratli va samarali bo'lishlari uchun juda muhimdir

Xulosavatakliflar(Conclusion/Recommendations). Umumta'lim maktablari o'qituvchilarining kasbiy qobiliyat malakasini oshirish barcha ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. O'qituvchilar malakasini

oshirishda islohotlarni amalga oshirish, uzluksiz kasbiy rivojlanishga ko'maklashish va mustahkam qo'llab-quvvatlash tizimlarini yo'lga qo'yish orqali biz o'qituvchilarga o'z rollarida ustunlik qilish va kelajak avlodlarga sifatli ta'lim berish imkoniyatini berishi mumkin. Faqatgina ushbu birgalikdagi sa'y-harakatlar orqali biz qiyinchiliklarni yengib, kuchli, jonli va samarali ta'lim tizimini ta'minlashga umid qilishimiz mumkin. Xulosa qilib aytganda, ta'limda pedagog kasbiy kompetensiyani oshirish muhim rol o'ynaydi. Bu ta'lim samaradorligini oshiradi, kasbiy rivojlanishni rag'batlantiradi, martaba ko'tarilishini qo'llab-quvvatlaydi, ish samaradorligini oshiradi, moslashuvchanlikni rivojlantiradi va kasbiy ishonchni oshiradi. Doimiy kompetensiyani rivojlantirish shaxslarning o'z martabalarida muvaffaqiyat qozonishlari va bugungi dinamik ish muhitida raqobatbardosh bo'lishlari uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09, 10.
2. Зимняя И.А., И.А. Ключевых. Компетенции – новая парадигма результата образования. quality.petrso.ru
3. Muslimov N.A., Usmonboeva M.X., Sayfurov D.M., Turaev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent. 2015. – B.120.
4. Muslimov N.A. va boshkalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. / Monografiya. - T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013. 76-81 b.
5. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik. Uslubiy qo'llanma. -T.: BROK SLASS SERVIS, 2016. – 84b.

TA'LIM TIZIMIDA O'QITUVCHINING EMOTSIONAL INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH

Axmatova Gullola Faxriddin qizi,
Navbahor tuman 19-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion rivojlanishning umumiy va o'ziga xos jihatlari, ta'lim jarayonida zamonaviy innovatsion usuldan foydalanish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Novatsiya va innovatsiya tushunchasi, texnik-texnologik, konseptual, mahsul, ijtimoiy, yondashuv, metodlar, prinsipial.

Аннотация. В данной статье дается обзор общих и особенностей инновационного развития и использования современных инновационных подходов к обучению.

Ключевые слова: Понятие новаций и инноваций, технико - технологическое, концептуальное, продукт, социальное, подход, методы, принципы.

Annotation. This article provides an overview of the general and peculiarities of innovative development and the use of modern innovative approaches to learning.

Key words: The concept of innovation and innovation, technical- technological, conceptual, product, social, approach, methods, principal.

Muxtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev "Hozirgi paytda dunyo miqyosida raqobat qanday keskin tus olib borayotganini hammamiz ko'rib turibmiz. Bu shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan, yuqori texnologiyalar va innovatsiya yutiqlarini

keng joriy etish orqali munosib javob bera olamiz”-deya ta’kidladi. Bugungi kunda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, o’qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratmoqda. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimiga ham yangi talablar qo’yilmoqda. Endilikda ta’lim jarayonida faqat tayyor bilimlarni yetkazish yetarli emas, balki tinglovchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga, muammolarni hal eta olishga va jamoada samarali ishlashga o’rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli zamonaviy pedagogdan nafaqat o’z fanini mukammal bilish, balki ta’lim oluvchilarni faollikka undovchi, ularning qiziqishini uyg’otuvchi va dars jarayoniga jalb qiluvchi ko’nikmalarga ega bo’lish talab etiladi. Ana shunday muhim kasbiy sifatlar majmui fasilitatorlik kompetensiyasi deb ataladi.

Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo’lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug’ilib, oliy ta’lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo’ladi. Shuningdek, oliy ta’lim tizimi rivojiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Innovatsiya - ma’lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo’llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma’lum bo’lgan oxirgi natijadir. “Bugungi kun jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o’ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki intellektual salohiyat, aql-idrok, ijodiy fikrlash, yangi innovatsiyon texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.”¹

Bugun oliy ta’lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- faoliyat yo’nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi)
- kiritilgan o’zgarishlarning tavsifiga ko’ra (lokal, modulli, tizimli)
- kelib chiqish manbaiga ko’ra (shu jamoa uchun ichki yoki tashqaridan olingan)

Innovatsiyalar odatda bir necha muammo kesishgan paytda vujudga keladi va umuman yangi masalalarni hal qiladi, pedagogik jarayonning uzluksiz yangilanib borishiga olib keladi.

“Yangiliklarni joriy qilish” tushunchasi bizningcha, yangilik, ham ana shu yangilikni amaliyotga joriy etish jarayonidir. Yangilik - bu alohida olingan shaxs uchun yangi bo’lgan g’oyadir, bu g’oya obyektiv ravishda yangi yoki yangi emasligi ahamiyat kasb etmaydi, biz uni vaqt bo’yicha - yangilik ochilgan payt yoki undan birinchi marta foydalanilgan paytda aniqlaymiz.

Yangilikni joriy qilish predmet mazmuniga ko’ra uchta asosiy guruhga bo’linadi:

- 1) texnik-texnologik;
- 2) mahsuliy;
- 3) ijtimoiy.

O’z navbatida bularga quyidagilar kiradi: iqtisodiy, tashkiliy- boshqaruv, xususiy - ijtimoiy, huquqiy. Oliy ta’lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo’la olmaydi. Shu sababli “novatsiya” va “innovatsiya” tushunchalari o’rtasidagi asosiy farqlarni ko’rsatib o’tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko’lami asos bo’lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo’lsa va

¹ L.R. Gaynutdinova, S.N. Alimxodjaeva, “Uzluksiz kasb-hunarga yo`naltirish usullari”

yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxshi va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi.

Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi.

Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad — o'qituvchining yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion faoliyat - yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yoring yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga qaratiladi. Innovatsiyalar doimiy ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklar olib kirish orqali ta'lim rivojiga hissa qo'shadi, pedagogik faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining innovatsion faoliyati butun pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuch vazifasini bajaradi va oliy ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shuning uchun ham innovatsiyani har bir o'qituvchi tushunib, o'qib va o'rganib, o'zining pedagogik faoliyatiga olib kira olsa, oliy ta'lim standartlarida ko'rsatilgan me'yoriy talablar amalga oshadi. O'qituvchi innovatsion faoliyatiga tayyor bo'lib, darsga eng so'nggi yangiliklarni olib kirib, talabalarga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R., Abduqorirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari tarbiyachi-o'qituvchilari va guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar) - T.: Iste'dod, 2010.
2. Дудченко В.С. Инновационная игра как метод исследования и развития органах. М., 1982.

TIJORAT BANKLARINING KPI TIZIMIDA MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

***Jurayev Abror,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti***

Annotatsiya: Tijorat banklarida KPI tizimini joriy etish orqali bank xodimlarining mehnat unumdorligini oshirishga va xodimlarni motivatsiyalashga yorrdam beradi. Hozirgi kunda mamlakatimizdagi tijorat banklari bosqichma-bosqich KPI tizimini oriy etib bormoqda. Tijorat banklari xodimlarining mehnat faoliyati KPI

tizmining bir qancha indikatorlari yordamida hisoblanib ularning ish haqi avtomatlashtirilgan holda hisooblanadi.

Kalit so'zlar: KPI, P.Druker, Yalpi foyda marjasi, likvidlik KPIlari, .KPIlarni baholash, NetSuite, Moliyaviy KPI.

KPI - har bir muassasaning umumiy maqsadiga erishish uchun imkoniyatlarni baholab beruvchi hamda shu yagona maqsadga erishishda xodimlarni birgalikda faoliyat yuritishiga, boshqaruv va alohida kadrlar o'rtasidagi sust muloqot muammosini hal etishga, kadrlar bandligini belgilab berishga xizmat qiluvchi vosita. KPI ning turli foydalanuvchilari ko'pincha KPI ni turli nuqtai nazardan belgilaydilar. Umuman olganda, KPIlar mahsulot, tizim yoki xodimlarning ish samaradorligini ko'rsatadigan miqdoriy o'zgaruvchilardir. KPI faoliyatni boshqarishning eng muhim vositalaridan biri bo'lib, ular har bir shaxs tomonidan o'z maqsadlariga mos ravishda moslashtirilishi mumkin.

Boshqaruv bo'limlari ularni to'g'ri yo'nalishda ushlab turish hamda jamoa a'zolarining faoliyatini baholash uchun foydalanishlari mumkin; xodimlar ulardan o'z faoliyatini nazorat qilish va shunga mos ravishda vazifalarni sozlash uchun foydalanishi mumkin; mijozlar esa o'zlarining ideal mahsulotlarini tanlash uchun ulardan foydalanishlari mumkin.

KPI bo'yicha tadqiqotlar so'nggi bir necha o'n yilliklar davomida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'limda bo'lim va kafedralar uchun KPI ni ishlab chiqish metodologiyasi juda cheklangan. Oliy ta'lim menejmenti dunyosida ishlash ko'rsatkichlarini ishlab chiqish odatda qiyin, chunki ta'lim jarayonlari bir-biriga uzviy bo'g'liq va faoliyat turlari o'ta ijodiydir.

Yetakchi ko'rsatkichlar kelajakdagi ko'rsatkichlarni harakatga keltiradigan yoki ular bilan bo'g'liq bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi. Yetakchi ko'rsatkichlar ko'pincha "ishlash drayverlari" deb ham ataladi.

Yetakchi ko'rsatkichlar xodim va professor-o'qituvchilarga strategik maqsadlarga erishish imkoniyatlarini yaxshilash uchun oldindan choralar ko'rishga imkon beradi. Yetakchi ko'rsatkichlar ko'pincha har bir alohida jarayon darajasida olinadi va odatda ularni o'lchash qiyin va ularga ta'sir o'tkazish oson.

Hozirgi tezkor globallashtirish davrida rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar oliy ta'lim tizimi tajribasida keng qo'llanilayotgan samaradorlikning muhim ko'rsatkichi, ya'ni KPI (key performance indicator) yoki metrics tahlili uchun AQSH, Kanada, Yaponiya ta'lim universitetlari va biznes veb-saytlaridan ma'lumotlar olindi hamda tahlil qilindi.

KPI ni qanday turlari bor?

– Moliyaviy KPI

Moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlar haqida gap ketayotganda odatda daromad, foyda-zarar tushuniladi. Moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlar kompaniyaning moliyaviy hisobotlaridan olinishi mumkin.

– Mijozlar bilan ishlashda KPI

Mijozlarga yo'naltirilgan KPI odatda har bir mijozning samaradorligi, mijozlar ehtiyojini qondirish va mijozlarni ushlab turishga qaratilgan bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichlar xodimlar uchun mijozlar olayotgan xizmatlarni yaxshiroq tushinishda foydalaniladi.

– Marketing KPI

Bu tur marketing va reklama agentliklarining qanchalik samarali ishlayotganini yaxshiroq tushunishga harakat qiladi.

KPI – G‘arb va Shimoliy Amerikada joylashgan korxonalarning oldiga qo‘ygan ustuvor maqsadlarga va natijalarga erishish uchun korxonaning quyi va yuqori bo‘g‘in xodimlarini samarali boshqarish va xodimlarga motivatsiya berish uchun zamonaviy elektron tizim hisoblanadi. KPI (Key Performance indicator – Eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichi) haqidagi dastlabki g‘oyalar P.Drukerning maqsadlar bo‘yicha yondashuv konsepsiyasida yoritilib berilgan.

Keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng miqyosli institutsional islohotlar doirasida moliya sektorining barqarorligini, uning global moliya tizimiga integratsiyalashuvini amalga oshirish, tijorat bank xizmatlarining sifatini va ulardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Davlat ulushiga ega bo‘lgan tijorat banklarida zamonaviy korporativ boshqaruv tamoyillari, axborotkommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, faoliyat samaradorligi va investitsion jozibadorligini oshirish orqali ularning shaklini o‘zgartirish borasidagi rejali ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi kadrlari salohiyatini rivojlantirishning asosiy tamoyillari sifatida quyudagilar belgilangan:

1. Kadrlar tayyorlashga nisbatan xalqaro standartlarga va ilg‘or xorijiy tajribaga asoslangan tizimli yondashuv ;

2. Tijorat banklarining boshqaruv, o‘rta va quyi bo‘g‘in xodimlari mehnatiga ularning malakasi, bilimi va aniq ish natijalaridan KPI dan kelib chiqqan holda haq to‘lashning bonusli tizimini joriy etish ;

3. Kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning uzluksizligi, o‘qitish dasturlarining zamonaviy tijorat banklari tomonidan keng foydalanilayotgan raqamli texnologiyalarga muvofiqligini ta’minlash;

Raqobat rivojlanib borayotgan hozirgi zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida inson resurslaridan samarali foydalanish ahamiyati oshib bormoqda.

Bu borada bank xodimlarining faoliyati samardorligini baholashga alohida e’tibor qaratilishi kerak. Bu borada xalqaro tajribada davlat xizmatining samaradorlik ko‘rsatkichlari KPI – Key Performance Indicator – Eng asosiy samaradorlik ko‘rsatkichi orqali baholanib boriladi. Bunda samaradorlik bank tomonidan qo‘lga kiritilgan natijaning ma’lum bir vaqt oralig‘ida natijaga erishish uchun sarflangan barcha xarajatlarga nisbati orqali hisoblanadi.KPI – bu bank va davlat idoralari xodimlar faoliyatini belgilangan me’yorlar asosida olib borilishi hamda belgilangan natijalarga erishishni monitoring qiluvchi, baholovchi yoki natijaviylik ko‘rsatkichi deb ham yuritiladi. Bank sohasida asosan moliyaviy KPI dan foydalaniladi.

Moliyaviy KPilar daromadlar, daromadlar, xarajatlar yoki boshqa moliyaviy natijalarning yuqori darajadagi ko‘rsatkichlari bo‘lib, ular ayniqsa buxgalteriya hisobi ma’lumotlaridan kelib chiqadigan munosabatlarga qaratilgan - va ular deyarli har doim ma’lum bir moliyaviy qiymat yoki nisbat bilan bo‘g‘liq.

Ko‘pgina KPilar o‘lchagan ma’lumotlar turiga qarab beshta keng toifaga bo‘linadi:

1. Yalpi foyda marjasi va sof foyda marjasi kabi rentabellik KPilari.

2. Joriy nisbat va tezkor nisbat kabi likvidlik KPilari.

3. Inventarizatsiya va debitorlik qarzlari aylanmasi kabi samaradorlik KPI ko‘rsatkichlari.

4. KPIlarni baholash, masalan, aktsiya boshiga tushum va narx va daromad nisbati.

5. Kapitalga qarz va kapitalning rentabelligi kabi KPI Yuqorida sanab o'tilgan umumiy moliyaviy ko'rsatkichlar va KPIlardan tashqari, korxonalar inventarizatsiya, sotish, debitorlik qarzlari, kreditorlik qarzlari va inson resurslarini tahlil qilish bilan bo'g'liq bo'lgan ichki ishlar yoki funktsiyalarga e'tibor qaratadigan ixtisoslashtirilgan KPIlarni kuzatishni xohlashlari mumkin.

Bosh kitob hisoblaridan moliyaviy KPI formulalarini qo'lda xaritalash va hisoblash mashaqqatli, xatolarga moyil va ko'p vaqt talab qiladigan jarayon bo'lishi mumkin. Shuning uchun ko'plab korxonalar ushbu hisob-kitoblarni avtomatlashtirish uchun dasturiy ta'minotdan foydalanadilar va bu barcha asosiy raqamlar bilan bir joyda boshqaruv paneli yaratadilar. NetSuitening ishonchli buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqaruv dasturi o'z ichiga real vaqt rejimida o'rnatilgan asboblarni paneli va tashkilot ichidagi turli rollar va funktsiyalarga, shuningdek sanoat bo'yicha moslashtirilgan KPIlarni o'z ichiga oladi. Foydalanuvchilar maxsus talablar yoki maqsadlarni qo'llab-quvvatlash uchun moslashtirilgan KPIlarni osongina qo'shishlari mumkin.

Platforma tranzaksiyalar va boshqa moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlaganda barcha ma'lumotlar avtomatik ravishda yangilanadi. Moliyaviy KPI va ko'rsatkichlar biznes rahbarlari, menejerlar va xodimlarga o'z kompaniyasining qanday ishlashini tezda bilishga va vaqt o'tishi bilan har qanday muhim o'zgarishlarni kuzatishga yordam beradi. Ular, shuningdek, etakchilarga asosiy maqsadlarni ishlab chiqishda va o'z xodimlarini o'lchanadigan maqsadlarga yo'naltirishda yordam beradi.

Xulosa qilganda, KPI turli xil ko'rsatkichlar bo'yicha kompaniya faoliyatini o'lchash va kuzatishning samarali usulini taklif qiladi. KPI nima ekanligini va ularni qanday qilib to'g'ri amalga oshirishni aniq tushunsagina, biznes egalari xodimlari va korxonasini uzoq muddatli muvaffaqiyatga tayyorlashadi. KPI shu Ushbu vazifalar har bir a'zoning uzoq muddatli maqsadini qamrab oluvchi miqdoriy ko'rsatkichga aylanitiriladi. Bunda har bir a'zo maksimal 1000 ball olishi kerak. Vazifalar turli miqdorda baholanadi. Aynan mana shu KPI natijalari har bir muassasada inson resurslarini qayta to'g'ri taqsimlashga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 31.10.2019-yildagi PQ-4503 "Bank-moliya sohasidagi kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori
2. Baratovna, B.M. (2018). The concept of pedagogical technology in educational practice. Научные исследования, 6 (26), 56-57. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-concept-of-pedagogical-technology-in-educational-practice>
3. www.kpi.uz

ELEKTRON TA'LIM RESURSLARINING VA MULTIMEDIALI ILOVALARINING IQTISOD FANI TA'LIMIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Jurayev Abror,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron ta'lim resurslarining va multimedial i lovalarining iqtisod fani ta'limidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritamiz. Elektron ta'lim resurslari - bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida ta'lim olishni osonlashtiruvchi onlayn materiallar, platformalar va dasturlardir. Ular

o'quvchilarga interaktiv, qiziqarli va samarali o'qish imkoniyatlarini yaratadi. Iqtisod fanini o'qitishda elektron resurslar quyidagi imkoniyatlarni yaratadi.

Kalit so'zlar: Iqtisod, Yalpi foyda, multimed, interaktiv elementlar, video darslar, grafikalar va animatsiyalar.

Iqtisod fanini o'qitish bugungi kunda eng dolzarb ta'lim sohalaridan biri hisoblanadi. Dunyo bo'ylab iqtisodiy jarayonlar, yangiliklar va tendensiyalar o'zgarib borayotganligi sababli, talabalar va o'qituvchilar uchun zamonaviy va innovatsion ta'lim metodlari zarurdir. Elektron ta'lim resurslari va multimediali ilovalar iqtisod fanini o'qitishda o'ta muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada elektron ta'lim resurslarining va multimediali ilovalarining iqtisod fani ta'limidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritamiz. Elektron ta'lim resurslari - bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida ta'lim olishni osonlashtiruvchi onlayn materiallar, platformalar va dasturlardir. Ular o'quvchilarga interaktiv, qiziqarli va samarali o'qish imkoniyatlarini yaratadi. Iqtisod fanini o'qitishda elektron resurslar quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: Interaktivlik: Elektron resurslar talabalarga o'z-o'zini sinovdan o'tkazish, turli testlar va mashqlarni bajarish, hamda o'rganilgan materialni mustahkamlash imkonini beradi. Interaktiv ta'lim materiallari yordamida o'quvchilar o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishadi. Darslarni individualizatsiya qilish: Har bir talaba o'z sur'ati bilan o'rganishi mumkin. Elektron resurslar orqali o'quvchi o'zi uchun mos darslarni tanlab, qo'shimcha materiallar orqali bilimni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega. Onlayn kurslar va seminarlar: Elektron ta'lim platformalarida masofaviy o'qish imkoniyati mavjud bo'lib, talabalar istalgan vaqtda va joyda darslarni tinglash va o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ta'limni qulayroq va ommaviyroq qilishga yordam beradi. Resurslarga oson kirish: Elektron ta'lim resurslari orqali o'quvchilarga iqtisodiyot bo'yicha elektron kitoblar, maqolalar, videolar, va boshqa foydali materiallarga kirish imkoniyati yaratilib, o'quv jarayonini boyitadi. Multimediali ilovalarining o'rni va ahamiyati Multimediali ilovalar – bu turli xil shakllarda (grafika, audio, video, animatsiya va interaktiv elementlar) taqdim etilgan materiallardir. Iqtisod fanini o'qitishda multimediali ilovalar quyidagi afzalliklarga ega: Vizual o'rganishning samaradorligi: Iqtisodiyot kabi murakkab fanlarni o'rgatishda multimediali ilovalar talabalarga mavzuni vizual ravishda taqdim etadi. Masalan, infografikalar, diagrammalar, grafikalar va animatsiyalar yordamida iqtisodiy jarayonlar aniq va tushunarli shaklda ko'rsatiladi. Audio va video qo'llanma: Iqtisodiyot bo'yicha video darslar, ma'ruzalar va podkastlar talabalarga murakkab mavzularni tushunishga yordam beradi. Masalan, iqtisodiy tushunchalar yoki nazariyalarni amaliy misollar bilan videolar orqali ko'rsatish o'quvchilarga materialni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. O'qitishning gamifikatsiya usullari: Multimediali ilovalar o'quvchilarga o'yin elementlarini qo'shish imkonini beradi. Iqtisodiy simulyatsiyalar va interaktiv o'yinlar yordamida talabalar real iqtisodiy sharoitlarga o'xshash vaziyatlarda qarorlar qabul qilishni o'rganishadi. 37 Umumta'lim maktablari ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning dolzarb muammolari va yechimlari 2024-yil, 29-noyabr Ko'p tarmoqli integratsiya: Multimediali ilovalar orqali turli xil texnologiyalarni integratsiya qilish mumkin. Masalan, interaktiv ta'lim platformalari, mobil ilovalar va virtual laboratoriyalar orqali talabalar iqtisodiyotdagi muammolarni hal qilishda turli xil vositalardan foydalanishadi. Elektron ta'lim resurslari va multimediali ilovalarining integratsiyasi Iqtisod fanini o'qitishda elektron ta'lim resurslari va multimediali ilovalarining integratsiyasi ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Masalan, onlayn

kurslar va interaktiv video darslar birlashtirilgan platformalar talabalarni yanada ko'proq jalb qilishga imkon beradi. Elektron resurslar va multimediali ilovalar o'rtasidagi sinergiya o'quvchilarga yuqori sifatli ta'limni taqdim etadi, shu bilan birga, o'qituvchilarga talabalarning o'rganish jarayonini yanada samarali boshqarish imkonini yaratadi. **Xulosa.** Iqtisod fanini o'qitishda elektron ta'lim resurslari va multimediali ilovalarining o'rni juda katta. Ular o'quvchilarga yangi bilimlarni samarali va qiziqarli tarzda o'zlashtirish imkonini yaratadi. Elektron ta'lim resurslari o'quvchilarga mustaqil o'rganish imkonini berib, ta'lim jarayonining individualizatsiyasiga yordam beradi. Multimediali ilovalar esa iqtisodiy tushunchalarni aniq, vizual va tushunarli tarzda taqdim etadi, bu esa o'qitish jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ularning integratsiyasi o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 31.10.2019-yildagi PQ-4503 "Bank-moliya sohasidagi kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori
2. Baratovna, B.M. (2018). The concept of pedagogical technology in educational practice. Научные исследования, 6 (26), 56-57. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-concept-of-pedagogical-technology-in-educational-practice>
3. www.kpi.uz

O'QUVCHILARDA KELAJAK KASBLARIGA QIZIQISH UYG'OTISH. TO'G'RI KASB TANLASHNING AHAMIYATI

Jabborova Komila,

Xatirchi tumani 59-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kasb, professiogrammasi, professiografiyasi, integratsiya, ijodkorlik, amaliyot, texnologiya, estetika, dizayn, loyiha, innovatsiya, interfaol ta'lim, ko'nikmalar.

Ibtidoiy jamoada kasb tanlash muammosi bo'lmagan, chunki inson hayoti uchun kerak bo'lgan hamma ishni bajara olgan – ovqat, olov topish, kiyim tikish, o'zini xavf-xatardan himoyalash. Insoniyat jamoalari rivojlangan sari asta-sekin mehnat qilishni o'rganish amalga osha boshladi – oldin dehqonchilik va chorvachilikda, keyinchalik hunarmandchilik va savdo-sotiq sohalari paydo bo'ldi. Moddiy va ma'naviy hayotni rivojlanishi bilan odamlarni faoliyat olib borishlarida qiyinchiliklar kelib chiqqa boshladi. Shu tariqa kasb tushunchasi paydo bo'ldi.

"Kasb" yoki "kasb qilmoq" kabi so'z va tushunchalar arab tilidan kirib kelgan bo'lib, (kasaba) fe'lining o'zagi hisoblanadi. Arab tilidagi "Kasaba" so'zi qo'lga kiritmoq, ishlab topmoq, qozonmoq, biror ishni bajarmoq, qandaydir foyda-manfaatga erishmoq, yutuqqa ega bo'lmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

Aksariyat fiqh olimlari "Kasb qilish" so'zini halol yo'l bilan muayyan hunar orqali mol-mulk topishga nisbatan qo'llashadi.

O'zbek tilida **kasb deb** kishining risq talabida muayyan ish, faoliyat turi bilan davomli tarzda shug'ullanishga aytiladi.

Lug'at kitoblarda **"Kasb"** – (lot. professio — rasmiy ko'rsatilgan mashg'ulot, ixtisoslik) – maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar majmuiga ega tajribali shaxsning mehnat faoliyati turi hisoblanadi" deb keltiriladi.

Hozirda 40 mingdan ortiq kasb-hunar va mutaxassislik turlari mavjud. Kasb va mutaxassislik degan tushunchalarni bir-biridan farqini anglash zarur.

Kasb – bu ma'lum bir maxsus bilim, malakalarga ega bo'lishni talab etuvchi va insonning yashash sharoitlarini ta'minlovchi faoliyat turidir.

Mutaxassislik – inson o'zini jismoniy va ma'naviy kuchlaridan kelib chiqib o'sha sohani bir muncha tor doirasida o'zini namoyon etishi tushiniladi.

Kasb bir biriga yaqin bo'lgan mutaxassislik guruhlarini o'zida biriktiradi. Masalan, o'qituvchilik kasbi o'ziga tarix fani o'qituvchisi, matematika fani o'qituvchisi, texnologiya fani o'qituvchisi, biologiya fani o'qituvchisi kabi mutaxassisliklarni qamrab oladi.

Kasb tanlashni ikki xil yo'li mavjud. Birinchisi **ko'r-ko'rona** turli xil sohalarda ishlab ko'rib kasb tanlash bo'lsa, ikkinchisi esa **“sinash va xatolar” yo'li** orqali o'sha yagona, insonni o'ziga mos bo'lgan nafaqat daromad olib keluvchi balki shu sohadagi faoliyatidan bahra oluvchi kasbni topishdan iborat hisoblanadi.

O'ziga mos bo'lgan kasbni tanlashning ikkinchi yo'li o'zini o'rganishdan, birinchi navbatda o'zini qiziqishlarini, iqtidori, fikr yuritishini, xotirasini, diqqatini, nerv sistemasini o'ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ma'naviy imkoniyatlarini ya'ni insonni yagona, betakror qiluvchi jihatlarini o'rganishdan boshlanadi.

Keyingi bosqich kasb dunyosi bilan tanishish deb nomlanib, bu bosqichda u yoki bu kasb bo'yicha faoliyat yuritishda inson oldiga qo'yilgan talablarni o'rganish hamda ularni o'zining qiziqishi, iqtidori va imkoniyatlari bilan taqqoslash kerak bo'ladi. Shundagina tanlangan kasb mazmun-mohiyatini aniq anglagan bo'lib hisoblanadi.

Kasb tanlashda inson salomatligining o'rni muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Kishining salomatligi ma'lum bir kasb talablariga muvofiq kelish yoki kelmasligini aniqlash – vrachning vazifasidir. Shuning uchun ham ishga yoki o'qishga kirayotgan har bir kishi, albatta, tibbiy ko'rikdan o'tadi. Lekin ko'pincha shunday bo'ladiki, kishi o'zining nazarida kasb tanlab bo'lganidan keyin bunday tibbiy ko'rik amalga oshiriladi. Keyin afsuslanib yoki iztirob chekib yurmaslik uchun o'z vaqtida vrach bilan maslahatlashib olish muhim ahamiyatga egadir.

Mehnat sharoitini odam organizmiga ko'rsatadigan ta'siri bo'yicha kasblarni to'rt guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga mehnat sharoiti maishiy kasblarga yaqin bo'lgan kasblar kiradi. Misol tariqasida soat ishlab chiqarish, maishiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan kasblarni keltirish mumkin.

Ikkinchi guruh kasblari, masalan, oshpazlik kabi ishlab chiqarish omilining mo'tadil yoki notekis ta'sir etishi bilan bog'liq bo'lgan kasblardir. Bunday kasblar bo'yicha ishlagan vaqtda organizmga vaqtincha yuqori darajadagi havo harorati, namlik va boshqa shu singari omillar ta'sir ko'rsatadi. Bu esa tomir urishining tezlashib ketishiga, ter ajralib chiqishining kuchayishiga sabab bo'ladi. Binobarin, bunday kasblarni faqat termoregulyasiyasi yaxshi bo'lgan kishilargagina, shuningdek, yurak-tomir tizimida, nafas organlarida kasalligi bo'lmagan kishilargagina tavsiya etish mumkin.

Uchinchi guruhga har xil noqulay ishlab chiqarish omillarining yig'indisi xarakterli bo'lgan kasblar kiradi. To'qimachi kasbini bunga misol qilib keltirish mumkin. Yuragi, o'pkasi, eshitish organlari, tayanch harakat apparati kasal bo'lgan (yoki kasallik alomatlariga moyillik sezilgan), ko'zi yaxshi ko'rmaydigan kishilar uchun bu kasb to'g'ri kelmaydi.

To'rtinchi guruh og'ir va zararli mehnat sharoiti bilan bog'liq bo'lgan kasblardan iboratdir. Masalan, elektr payvandchi, po'lat quyuvchi va boshqalar ana shunday kasblar qatoriga kiradi.

Kasb to'g'ri tanlash nafaqat kelajakdagi muvaffaqiyatlarni asosiy garovi, balki uni to'liq o'zlashtirish, kelgusidagi faoliyatga garmonik singib ketish, sohaga xos yangi izlanishlarni boshlash, oilaviy muvaffaqiyat demakdir.

Texnologiya fani mazmuniga asosan 1-7-sinflar o'quv dasturiga kiritilgan barcha mavzular mazmuniga oid kasb-hunarlar haqidagi bilimlar o'quvchilarga o'rgatilsa, 8-9-sinflarda asosan quyi sinflarda o'rganilgan kasblar tasnifi va bo'lajak kasbni to'g'ri tanlash uchun kerakli tavsiyalarga oid kompetensiyalar o'rgatiladi.

Davlat tomonidan ta'limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar mavjud bo'lib, ularni Davlat ta'lim standarti deb ataladi. Shunga ko'ra, yo'nalishlar va mutaxassisliklarning klassifikatori ham mavjud.

Kasb tanlash – har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biridir. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llashda kasb tushunchasining asosiy tamoyillari bilan tanishtirish muhim hisoblanadi.

Kasb tushunchasining asosiy tamoyillari

Kasblar tasnifi (klassifikatsiyasi). Dunyoda minglab kasblar bor. Mana shu rang-barang kasblar olamida qanday qilib mo'ljallash kerak? Hayot yo'lini – mehnat faoliyatini to'g'ri boshlash uchun qaysi kasbni tanlagan ma'qul? Bu ishda kasblar tasnifi sizga yaxshi yordam berishi mumkin. Ko'pgina predmetlarni o'rganish chog'ida siz har xil oddiy va murakkab obektlar, faktlar, voqea-hodisalar va boshqa shunga o'xshash narsalar qanday tizimlashtirilishini bilib olgansiz. Masalan, o'simlik va hayvon organizmlari tiplarga, turkumlarga, turlarga, oilalarga, otryadlarga birlashtiriladi.

Kasblar tasnifi uchun har xil belgilarni asos qilib olish mumkin. Masalan, ularning nomlari boshlanadigan birinchi harflar bo'yicha bo'lib chiqish mumkin. Bu xuddi lug'atlarning tuzilishiga o'xshagan bo'ladi. To'g'ri, bunday tasnifdan kasb tanlash uchun foydalanish unchalik qulay bo'lmaydi, chunki kasb tanlash uchun eng avvalo o'sha kasbning nomini bilish kerak. Hamma gap shundaki, ko'p hollarda kasbning nomi, uning qanday atalishi kasb tanlayotgan kishiga ma'lum bo'lmaydi. Masalan, aytaylik, siz yaxshi rasm chizasiz, bu mashg'ulot sizga juda yoqadi va siz bundan keyin ham o'zingizdagi mana shu rasm chizish qobiliyati kerak bo'ladigan joyda ishlashni xohlaysiz. Xo'sh, aytinch, siz gazmol ishlab chiqarishda rasmlardan nusxa ko'chiruvchi degan kasb borligini, poligrafiyada – kolorist, retushyor kasbi, badiiy zargarlik buyumlari ishlab chiqaradigan korxonalarda – inkrustator kasbi borligini bilasizmi? Bu ro'yxatni yana davom ettirish mumkin.

Kasblarni yana ular xalq xo'jaligining qaysi sohasiga taalluqli ekanligiga qarab ham joylashtirib chiqish mumkin. Bunday tasnif korxonalar va o'quv yurtlarining

rahbarlari uchun qulay bo'lsa ham, lekin kasb tanlayotgan kishiga unchalik qo'l kelmaydi. Chindan ham, masalan, birgina tikuvchilik sanoatining o'zida modeler-konstruktorlar, texnologik jihozlarni sozlovchilar, slesarlar, gazmolni saralaydigan raschyotchik-podborshchiklar, qirquvchilar, tikuvchi-motoristlar, hisobchilar (buxgalterlar), iqtisodchilar (ekonomistlar) singari juda ko'p kasblar mavjud. Lekin kishining shaxsiy fazilatlari (qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari, hosil qilgan tajribasi) bilan sanoatning bir tarmog'idagi kasblarni butunlay qamrab olish mumkinmi? Albatta, yo'q. Shuning uchun ham tarmoq belgilari bo'yicha tuzilgan tasnifdan emas, balki odamning o'zidan, ya'ni mehnatda bevosita ishtirok etadigan kishining o'zidan kelib chiqadigan belgilarga qarab tuzib chiqilgan tasnifdan foydalanish kasb tanlayotgan kishi uchun qulay bo'ladi.

Ushbu sxemani siz o'zingizning kelajakdagi mehnat yo'lingizni tanlayotganingizda o'ylab olishingizga imkon beradigan, asta-sekin pastdan yuqoriga qarab chiqib borishingiz mumkin bo'lgan (kasb tipini aniqlashdan boshlab uning turkumini muhokama qilishga o'tish va hokazo) bir "pillapoya" sifatida qarash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ne'matov Sh.E., Tohirov O'.O. va b. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish orqali umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzviyligini ta'minlashning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. – T.: O'zPFITI, 2015. - 152 b.

2. Tolipov O'.Q., Barakayev M., Sharipov Sh.S. Kasb ta'limi pedagogikasi. – T.: 2003.-88 b.

3. Qo'ysinov O.A., Yakubov J.N., Tohirov O'.O. va b. Kasblar haqida ma'lumotnoma. – T.: Delta print MCHJ, 2017.-160 b.

4. Sharipov Sh.S., Zokirov I.I., Tohirov O'.O., va b. Umumiy o'rta ta'limning kasbga yo'naltirilgan mazmunini klaster texnologiyalari. Metodik tavsiyanoma. – T.: «ABU MATBUOT-KONSALT», 2012.

PERIFRASTIK BIRLIKLARNING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

***Alimova Shoir Bozorovna,
Buxoro Xalqaro universiteti 1-O'TA-24 1-bosqich magistranti***

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi perifrastik birliklarning lingvistik tabiati, ularning semantik va uslubiy xususiyatlari hamda lug'atlarda aks ettirilish masalalari tahlil qilinadi. Perifrazalarning nominativ imkoniyatlari, ularning badiiy va publitsistik matnlardagi qo'llanishi hamda leksikografik talqin tamoyillari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, perifrastik birliklarni izohli lug'atlarda berishning nazariy va amaliy jihatlari yuzasidan fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: *perifraza, perifrastik birlik, leksikografiya, lug'at, semantika, nominatsiya, til birliklari, izohli lug'at.*

Аннотация

В данной статье анализируются лингвистическая природа перифрастических единиц узбекского языка, их семантические и стилистические особенности, а также вопросы их отражения в словарях. Научно освещаются номинативные возможности перифраз, их использование в художественных и публицистических текстах, а также принципы их лексикографической интерпретации. Кроме того, рассматриваются теоретические и практические аспекты представления перифрастических единиц в толковых словарях.

Ключевые слова: *перифраза, перифрастическая единица, лексикография, словарь, семантика, номинация, языковые единицы, толковый словарь.*

Abstract

This article analyzes the linguistic nature of periphrastic units in the Uzbek language, their semantic and stylistic features, as well as issues related to their representation in dictionaries. The nominative potential of periphrases, their use in literary and journalistic texts, and the principles of their lexicographic interpretation are examined from a scientific perspective. In addition, the paper discusses the theoretical and practical aspects of presenting periphrastic units in explanatory dictionaries.

Keywords: *periphrasis, periphrastic unit, lexicography, dictionary, semantics, nomination, language units, explanatory dictionary.*

Kirish

Til jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib boruvchi murakkab tizim hisoblanadi. Tilning lug‘at boyligi esa nafaqat yangi so‘zlar, balki turli ma’no ko‘chishlari va tasviriy ifoda vositalari hisobiga ham boyib boradi. Ana shunday vositalardan biri perifrastik birliklardir. Perifraza predmet, hodisa yoki shaxs nomini to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki uning muhim belgisi, xususiyati yoki vazifasi orqali ifodalash usuli hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida perifrazalar asosan stilistika, semasiologiya va matn lingvistikasi nuqtayi nazaridan o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning leksikografik talqini masalasi alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Vaholanki, zamonaviy lug‘atshunoslikda perifrastik birliklarning lug‘atlardagi o‘rni va izohlanish tamoyillarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Perifrastik birliklarning lingvistik mohiyati

Perifrastik birliklar ikkilamchi nominatsiya mahsuli bo‘lib, mavjud tushunchani qayta nomlash orqali yuzaga keladi. Ular tilning obrazlilik va ekspressivlik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Masalan, “oq oltin” perifrazasi “paxta”, “zangori ekran” esa “televideniye” ma’nosini ifodalaydi.

Perifrazalarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- tasviriylilik;
- obrazlilik;
- ekspressiv-emotsional bo'yoqdorlik;
- ikkilamchi nominativlik;
- kontekst bilan uzviy bog'liqlik.

Perifrastik birliklar ko'pincha publitsistik va badiiy uslubda faol qo'llanadi. Ular matnning ta'sirchanligini oshirish, muallif munosabatini ifodalash hamda nutqning takroriylikni kamaytirish vazifalarini bajaradi.

Tilshunoslikda perifrazalar semantik jihatdan turli guruhlariga ajratiladi. Jumladan:

1. Shaxs nomlarini ifodalovchi perifrazalar:
 - Sohibqiron – Amir Temur;
 - G'azal mulking sultoni – Alisher Navoiy.
2. Predmet va hodisalarni ifodalovchi perifrazalar:
 - Oq oltin – paxta;
 - Hayot manbai – suv.
3. Geografik obyektlarni ifodalovchi perifrazalar:
 - Azim daryo – Amudaryo;
 - Sharq gavhari – Samarqand.

Mazkur birliklarning ma'nosi ko'pincha madaniy va tarixiy bilimlar asosida anglashiladi. Shu sababli ularni lug'atlarda izohlash alohida yondashuvni talab qiladi.

Perifrastik birliklarning leksikografik talqini

Leksikografiya til birliklarini to'plash, tavsiflash va lug'atlar shaklida taqdim etish bilan shug'ullanuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Perifrastik birliklarning lug'atlarda berilishi ularning semantik, uslubiy va pragmatik xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Perifrazalarni lug'atlarda aks ettirishning bir necha usullari mavjud:

1. Izohli talqin usuli

Bu usulda perifraza mustaqil birlik sifatida keltirilib, uning ma'nosi izohlanadi.

Masalan: **Oq oltin** – paxta; iqtisodiy ahamiyati yuqori bo'lgan texnik ekin.

Zangori ekran – televideniye va televizor vositasida namoyish etiladigan axborot maydoni.

Mazkur usul foydalanuvchiga perifrazaning mazmunini tez va aniq tushunishga yordam beradi.

2. Havola berish usuli

Bu usulda perifrazaga qisqa izoh berilib, asosiy ma'lumot boshqa lug'at maqolasiga yo'naltiriladi.

Masalan: **Oq oltin** – qarang: *paxta*.

Bunday yondashuv lug'at hajmini ixchamlashtirish imkonini beradi.

3. Uslubiy belgi asosida talqin qilish

Perifrastik birliklarning aksariyati uslubiy jihatdan xoslangan bo'lganligi sababli lug'atlarda tegishli belgilar bilan berilishi maqsadga muvofiqdir.

Masalan:

G'azal mulking sultoni – kitobiy, badiiy. Alisher Navoiy.

Bu usul foydalanuvchiga birlikning qo'llanish doirasini aniqlash imkonini beradi.

O'zbek lug'atchiligida perifrastik birliklarning aks etishi

O'zbek tilining izohli lug'atlarida ayrim perifrazalar qayd etilgan bo'lsa-da, ularning katta qismi mustaqil lug'at birligi sifatida berilmagan. Bu holat perifrazalarning ko'p qirrali tabiati va kontekstga bog'liqligi bilan izohlanadi.

Hozirgi davrda ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari va badiiy adabiyotlarda yangi perifrazalar muntazam ravishda yuzaga kelmoqda. Masalan, "raqamli olam", "axborot magistrati", "bilimlar maskani" kabi birliklar zamonaviy kommunikativ ehtiyojlar natijasida shakllangan.

Shu sababli kelajakda o'zbek tilida perifrazalar lug'atini yaratish zarurati mavjud. Bunday lug'atda:

- perifrazaning shakli;
- asosiy ma'nosi;
- qo'llanish sohasi;
- uslubiy xususiyatlari;
- namunaviy kontekstlar

keltirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Maxsus perifrazalar lug'ati tilshunoslar, jurnalistlar, tarjimonlar va talabalarning til birliklaridan samarali foydalanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Perifrastik birliklar tilning obrazli va ekspressiv imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim leksik-semantik hodisalardan biridir. Ular ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatida nutqning ta'sirchanligini oshiradi hamda madaniy-ma'rifiy axborotni

o'zida mujassamlashtiradi. Perifrazalarning lug'atlarda to'liq va tizimli aks ettirilishi til boyligini saqlash hamda undan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Leksikografik talqinda perifrazalarning ma'nosi, uslubiy xususiyatlari va qo'llanish doirasini hisobga olish muhimdir. Zamonaviy o'zbek lug'atchiligida perifrastik birliklarni qamrab oluvchi maxsus lug'atlar yaratish tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Nurmonov A., Mahmudov N. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi*. – Toshkent, 2015.
3. Shomaqsudov A., Rasulov I. *O'zbek tili stilistikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
5. Yo'ldoshev B. *Hozirgi o'zbek adabiy tilida semantik taraqqiyot masalalari*. – Toshkent, 2018.

O'ZBEK TILIDA PERIFRAZALARNING SHAKLLANISH MANBALARI VA NOMINATIV IMKONIYATLARI

Alimova Shoira Bozorovna

Buxoro Xalqaro universiteti 1-O'TA-24 guruh magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi perifrazalarning shakllanish manbalari, ularning lingvistik tabiati hamda nominativ imkoniyatlari tahlil qilinadi. Perifrazalarning xalq og'zaki ijodi, badiiy adabiyot, publitsistika va ijtimoiy-madaniy jarayonlar ta'sirida yuzaga kelishi yoritiladi. Shuningdek, perifrazalarning ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatidagi o'rni va til taraqqiyotidagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: *perifraza, perifrastik birlik, nominatsiya, ikkilamchi nominatsiya, semantika, obrazlilik, til taraqqiyoti, uslubiyat.*

Аннотация

В данной статье рассматриваются источники формирования перифраз в узбекском языке, их лингвистическая природа и номинативные возможности. Освещаются особенности возникновения перифраз под влиянием устного народного творчества, художественной литературы, публицистики и общественно-культурных процессов. Кроме того, обосновывается роль перифраз как средства вторичной номинации и их значение в развитии языка.

Ключевые слова: *перифраза, перифрастическая единица, номинация, вторичная номинация, семантика, образность, развитие языка.*

Abstract

This article examines the sources of formation of periphrases in the Uzbek language, their linguistic nature, and nominative potential. The study highlights the emergence of periphrases under the influence of folklore, literary works, journalism, and socio-cultural processes. Furthermore, the role of periphrases as a means of secondary nomination and their significance in language development are scientifically substantiated.

Keywords: *periphrasis, periphrastic unit, nomination, secondary nomination, semantics, imagery, language development.*

Kirish

Tilning boyligi va ifoda imkoniyatlari uning lug'aviy tarkibi bilan chambarchas bog'liqdir. Har qanday tilda mavjud tushunchalarni ifodalashda nafaqat oddiy nominativ birliklar, balki tasviriy va obrazli vositalar ham muhim rol o'ynaydi. Ana shunday vositalardan biri perifrazalardir. Perifraza predmet, hodisa yoki shaxs nomini bevosita qo'llamasdan, uning muhim belgisi, vazifasi yoki xususiyati orqali ifodalash usulidir.

Perifrazalar tilning obrazlilik darajasini oshiruvchi, nutqning ta'sirchanligini kuchaytiruvchi va estetik vazifani bajaruvchi birliklar sifatida alohida ahamiyatga ega. Ular tilning nominativ imkoniyatlarini kengaytirib, yangi ma'no va mazmunlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Perifrazalarning shakllanish manbalari

Perifrazalar turli manbalar asosida shakllanadi. Ularning yuzaga kelishida xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, dunyoqarashi va badiiy tafakkuri muhim o'rin tutadi.

Xalq og'zaki ijodi asosida shakllangan perifrazalar

Xalq og'zaki ijodi perifrazalarning eng qadimiy manbalaridan biridir. Ertaklar, dostonlar, maqollar va afsonalarda ko'plab tasviriy nomlashlar uchraydi. Masalan, "hayot manbai" perifrazasi suvni, "oq oltin" esa paxtani anglatadi. Bunday birliklar xalqning predmet va hodisalarga bo'lgan munosabatini aks ettiradi.

Badiiy adabiyot ta'sirida shakllangan perifrazalar

Badiiy adabiyot perifrazalarning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Yozuvchi va shoirlar o'z asarlarida obrazlilikni kuchaytirish maqsadida perifrazalardan keng foydalanadilar. Natijada ayrim perifrazalar umumxalq tiliga singib ketadi.

Masalan:

- G'azal mulking sultoni – Alisher Navoiy;
- Sohibqiron – Amir Temur;

- O'zbek romanchiligining asoschisi – Abdulla Qodiriy.

Publitsistika va ommaviy axborot vositalari

Zamonaviy publitsistik uslub perifrazalarning faol shakllanish manbalaridan biridir. Gazeta, jurnal va internet nashrlarida yangi perifrazalar muntazam yuzaga kelmoqda.

Masalan:

- Axborot magistrali – internet;
- Bilimlar maskani – maktab;
- Raqamli olam – virtual muhit.

Ijtimoiy-madaniy jarayonlar ta'siri

Jamiyat taraqqiyoti natijasida yangi tushunchalar paydo bo'lishi perifrazalarning ham yangilanib borishiga sabab bo'ladi. Fan, texnika va axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bog'liq yangi perifrazalar yuzaga kelmoqda.

Perifrazalarning nominativ imkoniyatlari

Nominatsiya – borliqdagi predmet va hodisalarga nom berish jarayonidir. Perifrazalar esa ikkilamchi nominatsiyaning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatida

Perifraza mavjud tushunchaga yangi nom berish orqali yuzaga keladi. Masalan, "oq oltin" perifrazasi paxtaning iqtisodiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu yerda predmetning yangi nomlanishi uning muhim xususiyatiga asoslanadi.

Baholovchi nominativlik

Perifrazalar ko'pincha baholovchi ma'noga ega bo'ladi. Muallif yoki jamiyatning munosabati perifraza tarkibida aks etadi.

Masalan:

- Buyuk sarkarda – Amir Temur;
- O'zbek she'riyatining quyoshi – Alisher Navoiy.

Bunday birliklar nafaqat nomlash, balki baholash vazifasini ham bajaradi.

Ekspressiv nominativlik

Perifrazalar oddiy nomlashga qaraganda kuchliroq ta'sirchanlikka ega. Ular nutqning estetik qimmatini oshirib, tinglovchi yoki o'quvchining tasavvuriga faol ta'sir ko'rsatadi.

Til boyligini oshirishdagi roli

Perifrazalar tilning lugʻat tarkibini boyituvchi vositalardan biridir. Ular mavjud tushunchalarni yangi shaklda ifodalash imkonini yaratadi va tilning uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Perifrazalarning til taraqqiyotidagi ahamiyati

Perifrazalar milliy tafakkur va madaniyatning tildagi ifodasidir. Ular xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu sababli perifrazalarni oʻrganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhimdir.

Bugungi globalashuv sharoitida yangi tushunchalarning paydo boʻlishi perifrazalarning ham yangilanib borishini taqozo etmoqda. Bu esa oʻzbek tilining rivojlanishiga va uning nominativ imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Perifrazalar oʻzbek tilining obrazli va taʼsirchan ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. Ularning shakllanishida xalq ogʻzaki ijodi, badiiy adabiyot, publitsistika hamda ijtimoiy-madaniy jarayonlar muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Perifrazalar ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatida tilning semantik va uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular nafaqat nomlash, balki baholash, taʼsir koʻrsatish va estetik vazifalarni ham bajaradi. Shu bois perifrazalarni chuqur oʻrganish zamonaviy oʻzbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. **Til va nutq masalalari**. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2013.
2. Nurmonov A. **Lingvistik tadqiqot metodologiyasi**. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
3. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qoʻngʻurov R., Rustamov H. **Oʻzbek tili stilistikasi**. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1983.
4. Begmatov E. **Hozirgi oʻzbek adabiy tilining leksik qatlamlari**. – Toshkent: Fan, 1985.
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
6. Yoʻldoshev B. **Oʻzbek tilida badiiy matn va uning lingvopoetik xususiyatlari**. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati**. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
8. Safarov Sh. **Kognitiv tilshunoslik**. – Toshkent: Sangzor, 2006.

INTERFAOL TA'LIM METODLARINING TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Adizova Nilufar Quvondiq qizi
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
adizovanilufar@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada interfaol ta'lim metodlarining talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlashning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati hamda interfaol metodlarning ushbu jarayondagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, aqliy hujum, munozara, keys-stadi, klaster va refleksiya kabi metodlarning talabalar fikrlash faoliyatini faollashtirishdagi samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, interfaol ta'lim, pedagogik texnologiyalar, kompetensiya, talaba, ta'lim jarayoni, innovatsion metodlar.

Abstract

This article analyzes the pedagogical potential of interactive teaching methods in developing critical thinking skills in students. The essence of critical thinking, its importance in the modern education system, and the role of interactive methods in this process are highlighted. The effectiveness of methods such as brainstorming, discussion, case study, cluster and reflection in activating students' thinking activities is also substantiated.

Keywords: critical thinking, interactive teaching, pedagogical technologies, competence, student, educational process, innovative methods.

Kirish

Globalashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda oliy ta'lim oldiga nafaqat bilim berish, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarni tahlil qila oladigan va asosli qaror qabul qilish kompetensiyasiga ega mutaxassislarni tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. Bugungi kunda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsga jamiyatimizda katta ehtiyoj mavjud: bildirilgan fikr va mulohazalarni tahlil qila oladigan, dialog o'tkaza oladigan, muammoning mohiyatini va uni hal qilishning muqobil usullarini aniqlay oladigan, har doim tekshirilishi mumkin bo'lgan haqiqatni ajrata oladigan, faraz va shaxsiy fikrdan kelib chiqqan holda to'g'ri xulosa chiqara oladigan shaxsni shakllantirish mamlakatimiz ta'lim tizimining yetakchi muammolaridan biridir. Aynan mehnat bozorida raqobatbardosh bo'la oladigan mutaxassisni tayyorlash uchun uning chuqur bilim olishi, shu bilan birga o'z-o'zini tarbiyalash takomillashtirilishga ijobiy munosabatda bo'lishi uchun ijobiy motivatsiya va istiqbollarni yaratish muhimdir.

Bundan tashqari, talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurati sifatida quyidagi sabablarni keltirish mumkin: 1. Axborot asrida undan cheksiz foydalanish sharoitida, uning oqimlarida harakatlana olish, tahlil qilish, asosiy va ikkilamchini ajrata olish, axborotni tanqidiy idrok etish va hokazolar muhim ahamiyatga ega. 2. Ta'lim jarayonidagi sun'iy intellekt imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish va u yordamida olingan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qila olish ko'nikmasini shakllantirish muhimdir.

Talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Chunki interfaol metodlar ta'lim oluvchilarni o'quv jarayonining faol subyektiga aylantiradi hamda ularning fikrlash faolligini oshiradi.

Tanqidiy fikrlashning pedagogik mohiyati

Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni shunchaki qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, baholash, taqqoslash va mantiqiy xulosalar chiqarish jarayonidir. Ushbu ko'nikma talabalarga axborot oqimida to'g'ri yo'l topish, mustaqil qaror qabul qilish hamda kasbiy faoliyatda uchraydigan muammolarni samarali hal etish imkonini beradi.

“Tanqidiy fikrlash” termini ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lib, “yangi g'oyalar tekshirilayotganda va qo'llanayotganda sodir bo'ladi”- degan mulohazalar mavjud. Benjamin Blum tizimiga ko'ra tanqidiy fikrlash o'rganish qobiliyatlarini so'nggi oliy pog'onasi “Higher-order-thinking” deb baholansa, faylasuf olimlar Z.G'ofurov, J.Tulenov, Q.Nazarov “tanqidiy fikrlash” deganda mantiqiy fikrlash va isbotlash malakalarini tushunishni tavsiya etganlar. Biroq fikrlash, izlash hamda anglash bosqichlari esa tanqidiy fikrlashning past pog'onasi “Lower-order-thinking skills” deb baholanadi.[1]

Zamonaviy ta'lim paradigmasida tanqidiy fikrlash kompetensiyasi ta'lim natijalarining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Shu sababli pedagoglar o'quv jarayonida talabalarni faol fikrlashga undovchi metodlardan foydalanishlari zarur.

Interfaol ta'lim metodlarining imkoniyatlari

Interfaol ta'lim metodlari o'qituvchi va talaba hamda talabalar o'rtasidagi hamkorlikka asoslanadi. Ularning asosiy maqsadi talabaning bilish faoliyatini faollashtirish va mustaqil fikrlashini rivojlantirishdan iborat.

“Interfaol ta'lim” atamasi 1930-yillarda R.V.Revans tomonidan ishlab chiqilgan “faol o'rganishdan” dan kelib chiqqan. “Interfaollik” haqida birinchi eslatma 1960- yillarda qayd etilgan. Ushbu atamani tavsiflovchi hodisa axborot inqilobi va unga hamroh bo'lgan ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi natijasi edi. Va 1975- yilda G.Fritz pedagogika nuqtai-nazardan “interfaollik”ni qo'lladi. Interfaol ta'lim deganda muallif maqsadli o'zaro ta'sir va ishtirokchilarning ta'lim jarayonida o'zaro ta'siri jarayonini qurish bo'lgan

faoliyatni tushundi. Sobiq ittifoq davlatlarida interfaol ta'lim g'oyalari 1960-yillarda Sh.Amonashvili, A.Suxomlinskiy, F.Shatalov, N.Lisenkova va boshqalar o'qitishning interfaol usullarini yoyishda kata rol o'ynagan.

1980-yillarning oxirida M.Klarin, V.Slastenin o'qitish modellarida an'anviy faol va passivdan tashqari interfaol ta'lim modelini ajratishni taklif qildilar.[2]

Aqliy hujum (Brainshtorming)

Mazkur metod talabalarni muammoning turli yechimlarini izlashga undaydi. Talabalar o'z fikrlarini erkin bayon qilish jarayonida muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqadilar. Bu esa tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Munozara metodi

Munozara jarayonida talabalar o'z pozitsiyasini himoya qiladi, dalillar keltiradi va qarama-qarshi fikrlarni tahlil qiladi. Natijada mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari rivojlanadi.

Keys-stadi metodi

Keys-stadi real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga asoslangan bo'lib, talabalarning muammoli vaziyatlarni o'rganish, ularga baho berish va optimal yechim topish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Klaster metodi

Klaster yordamida talabalar mavzuga oid tushunchalar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlaydi va tizimlashtiradi. Bu usul axborotni tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Refleksiya metodi

Refleksiya talabalarning o'z faoliyatini baholashi, o'rganilgan bilimlarni tahlil qilishi va kelgusi faoliyatini rejalashtirishiga yordam beradi. Ushbu jarayon tanqidiy fikrlashning muhim elementi hisoblanadi.

Pedagogik samaradorlik omillari

Interfaol metodlarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- ta'lim oluvchilarning faol ishtiroki;
- erkin fikr almashish muhitining yaratilishi;
- muammoli vaziyatlardan foydalanish;
- hamkorlikda o'qitishning tashkil etilishi;
- reflektiv faoliyatning yo'lga qo'yilishi.

Mazkur omillar talabalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi hamda ularda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa

Interfaol ta'lim metodlari talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Aqliy hujum,

munozara, keys-stadi, klaster va refleksiya kabi metodlar talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni tahlil qilishga hamda asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida interfaol metodlardan tizimli foydalanish talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Boshlang'ich sinf ingliz tili ta'limi jarayonida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish metodikasi" diss. Mamadjanova Nozima Adxamovna .2022-yil.
2. Interfaol o'qitish metodlari asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi. (13.00.02) Baltabaev Jaksilik Orazbaevich. 2022-yil.
3. Sh.Yuvashov, B.Akbarov. "Kreativ fikrlash". o'quv qo'llanma.Namangan-2024
4. Isakova Zukhra Rafikovna.Aqliy hujum metodini qo'llash asosida trening mashg'ulotlarini o'tkazish.Worldly Knowledge,4, 51-55.
5. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New York, 2020.
6. Brookfield S. Teaching for Critical Thinking. – San Francisco, 2019.

Internet tarmoqlari:

1. Tanqidiy fikrlash - <http://www.criticalthinking.org/> (University KM)
2. PsyFactor kutubxonasi - <http://www.psyfactor.org/lybr7.htm>
3. O'zgartirish: O'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturi - http://www.ct-net.net/ru/rwct_tcp_

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA QO'LLANILGAN TURG'UN O'XSHATISHLAR

Jumaniyazova Surayyo Ravshonovna

NavDU O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin egallagan, O'zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayev hikoyalari kompozitsiyasida turg'un o'xshatishlarning badiiy-estetik ahamiyati va o'ziga xosligi tahlil qilinadi. Shuningdek, yozuvchining o'zbek nasrida obrazlilikni yaratishda badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanganligi aniq misollar asosida yoritib beriladi.

Kalit soʻzlar. *Lingvomadaniy birlik, turgʻun oʻxshatishlar, badiiy estetik tahlil, turgʻun birikmalar, adabiy tahlil, milliy obrazlilik, badiiy obraz.*

Аннотация. В данной статье анализируется художественно-эстетическое значение и особенности устойчивых сравнений в композиции рассказов, занимающих важное место в развитии узбекской литературы, народного писателя Узбекистана Шукур Хольмирзаева. Также на примерах показано, как писатель мастерски использует художественные средства для создания образности в узбекской прозе.

Ключевые слова. *Лингвомедийные единицы, устойчивые сравнения, художественно-эстетический анализ, устойчивые сочетания, литературный анализ, национальная образность, художественный образ.*

Annotation. This article analyzes the artistic and aesthetic significance and peculiarities of fixed comparisons in the composition of the stories by Shukur Khomirzaev, a prominent figure in the development of Uzbek literature and a People's Writer of Uzbekistan. Additionally, the article highlights how the writer skillfully employs artistic means to create imagery in Uzbek prose, illustrated with specific examples.

Keywords. *Linguocultural units, fixed comparisons, artistic-aesthetic analysis, fixed expressions, literary analysis, national imagery, artistic image.*

Kirish.

XX asr oʻzbek adabiyotining yirik hikoyanavislaridan biri Shukur Xolmirzayev oʻzining sermazmun hikoyalari orqali milliy nasr taraqqiyotiga salmoqli hissa qoʻshgan ijodkordir. Uning hikoyalari Abdulla Qahhor eʼtiboriga tushgan. Yozuvchi asarlarining badiiy qudrati, avvalo, uning tilga boʻlgan munosabati, xalqona ifoda vositalaridan, xususan, turgʻun oʻxshatishlardan mohirona foydalanishida namoyon boʻladi. Turgʻun oʻxshatishlar yozuvchi hikoyalarida obrazlilikni kuchaytirish, qahramon ruhiyati va muhitni aniq tasvirlashda muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda turgʻun oʻshatishlar xalq tilida shakllangan, maʼno jihatdan barqarorlashgan va nutqda tayyor holda qoʻllaniladigan ifoda vositalari sifatida talqin etiladi. Bunday birikmalar asarda badiiylilikni oshirish, tasvirni jonlantirish, muallif fikrini ixcham va taʼsirchan yetkazish imkonini beradi. Bundan tashqari milliy koloritni kuchaytiruvchi omil sanaladi. Oʻxshatishlarning koʻpchiligi xalq turmush-tarzi, tabiat va mehnat jarayoni orqali kelib chiqqan boʻlib, asarning hayotiyiligini taʼminlaydi. Yozuvchi oʻz asarlarida xalq tilida uchraydigan lingvomadaniy birliklarga murojaat etadi. Xalqona ohang va xalqchil yondashuv muallif asarlari tilini har tomonlama goʻzal va nafis boʻlishini taʼminlaydi. Masalan,

*“Hafiz aka xoʻrsinib soʻridan tushdi. Kalishini oygʻiga ilib, oʻsha siniq iljayganicha uyiga qarab yoʻnaldi. Yoʻlakay qari tutning gʻadir-budir sargʻish tanasiga suyanib, **buzoqnikidek koʻzlari** ola-kula boʻlib turgan oʻgʻli Xoliqqa jahl bilan oʻshqirdi:*

– Bor, o'yna ko'chada! Necha marta aytaman senga, ota-ona gaplashayotganda quloq solma deb. A? Marsh!" [2]

Adibning "Ukki sayrayapdi" hikoyasidan olingan ushbu parchada keltirilgan "buzoqnidek ko'zlari" birikmasi obrazni yanada jonli va ta'sirchan tasvirlashga xizmat qilgan. Buzoq ko'zlari – odatda katta, sodda, beg'ubor, hayratga to'la, ba'zan esa qo'rqqulik holatini ham ifodalaydi. Bu o'xshatish hayotiylik va emotsional rang-baranglik bag'ishlagan.

"U yo'l boshladi. Biz eshaklarni haydab, unga ergashdik. Kim biladi, biz yurayotgan hozirgi yerlardan yaqin yillar ichida biron shaharlik yurganmikan. Yong'oq yaproqlari shunchalik ustma-ust, qalin tushganki, biz go'ng ustida yurib borayotganga o'xshaymiz. Dimog'imizga achchiq, eski xazon hidi uriladi. Bora-bora do'nglikning tepasiga chiqdik. Yuzimizga **muzdek shabada** urildi. Osmonda sonsiz yulduzlar chaqnab ko'rindi".

Shukur Xolmirzayev qalamiga mansub "Olis yulduzlar ostida" hikoyasidan olingan yuqoridagi nutqiy parchada "**muzdek shabada**" o'xshatishli birikmasi kuchaytiruvchi sifat vazifasini bajarib, shabadani obrazli tarzda tavsiflaydi. Natijada shamolning oddiy sovuqligi emas, balki uning inson sezgilariga keskin ta'sir qiluvchi darajasi aks ettirilgan. Hikoyadan olingan keyingi parchada ham turg'un o'xshatishlar uchraydi:

"Tomga chiqib borganimizda yerga sariq gulli kigiz solingan, uzun yakandoz va ikkita quroq lo'labolish tashlagan edi. Chori xurjunni yonimizga qo'yib, o'tovga ketdi.

So'ng odatdagicha shol dasturxon keldi: bir tovoq **qaymoqday qo'y qatig'i**, bir juft katta uy noni, bir kosada qovurdoq, bir kosada oq pishar o'rik bilan paxtaseb olma, bir qumg'on choy".[3]

"**Qaymoqday qo'y qatig'i**" birikmasi -day o'xshatish affiksi yordamida hosil qilingan bo'lib, qo'y sutidan tayyorlangan qatiqning quyuqligi va mazaliligini kuchaytirilgan tarzda tasvirlashga xizmat qilgan. Lingvomadaniy jihatdan qaymoq obrazi o'zbek xalq tafakkurida to'kinlik, mo'l-ko'llik va ne'mat razmi sifatida talqin qilinadi.

Lug'aviy birliklarning mazmun tomoni ikki hodisadan – lug'aviy ma'no va stilistik (emotsional-ekspressiv) bahodan tarkib topadi. Lug'aviy ma'no leksemaga nisbatan leksik ma'no deb, frazemaga nisbatan frazeologik ma'no deb yuritiladi.¹

Adibning "**Zov ostida adashuv**" hikoyasidan olingan parchada "**metindek tik devor**" o'xshatishi qo'llanilgan bo'lib, devor obraziga *metin* (mustahkam, sinmas, qat'iy) sifatlari ko'chirilgan:

"Zov betining manzarasi ham chiroyli edi, buni tan olmay bo'lmaydi. Bu **metindek tik devorning** ko'pdan ko'p joylari darz ketgan. Ana shu darz ketgan joylardan kichkina bo'lib o'rik, yovvoyi bodom na'mataklar o'sgan. Ularning bunday yovvoyi, kimsasiz joyda o'sishi nima uchundir kishida rahm-shafqat uyg'otar ekan. Xuddi aziz bir narsang bu yovvoyi joylarda adashib qolib

¹ Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T. 1992. –B. 61.

ketganday. Ularning mevasidan ham inson zoti foyda topmaydi. Qushlar, kalxatlarga yem bo'lib ketadi..."[4]

"O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati"da metin o'xshatish etaloniga quyidagicha izoh berilgan. **METIN** mustahkam, mahkam, qotmoq, nami qochmoq. Pragmatik nuqtayi nazardan "metindek devor" o'quvchi tafakkurida kuchli assotsiativ maydon hosil qiladi. Struktur jihatdan sodda bo'lsa-da, semantik jihatdan murakkab qatlamga ega. Hikoyaning keyingi o'rinlarida ham o'rinli qo'llangan turg'un o'xshatishlarni mahorat bilan qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin:

"Ana shu o'yiqlarning oxiriga yetib, bir to'la yovvoyi cho'chqaga duch keldim. Ular hayron bo'lgandek taqqa to'xtab, qozondek boshlarini ko'tarib qarashdi. Men ham serrayib turib qolibman. Shunda chetda turgan kichikroq bir cho'chqa "huq" etib ovozi chiqardi-da, suzmoqchi bo'lgan novvosdek boshini egib olib menga yugurdi. Men hang-u mang bo'lib qoldim va jon holatda yonboshimdagi xarsangga tirmashdim. U xarsangga yetib kelganida, men tepada edim. U xarsangni aylana boshladi. To'zg'ib qolgan boshqa cho'chqalar ham to'xtab menga qarab turishardi..."

"Qozondek bosh" – o'zbek tilida keng qo'llaniladigan o'xshatishli obrazli birlik hisoblanadi. Semantik jihatdan boshning kattaligiga ishora qilingan. Denotativ ma'nosi – boshning hajman kattaligi. Bu shakl xalq tafakkuriga xos bo'lib, qozonning tanlanishi tasodifiy emas, u xalq ongida katta va salbiy bo'yoqqa ega. Mazkur birlik o'zbek tilining ekspressiv va tasviriy vositalarga boyligini ko'rsatadi.

"Shunday o'tirishlarning birida havo aynib qoldi: qop-qora, hunuk uvada bulutlar tepamizni bir zumda qoplab oldi-da, xudoning qudrati bilan, tuxumdek-tuxumdek do'l yog'a ketdi".

Shukur Xolmirzayevning **"Bandi burgut"** hikoyasidan olingan ushbu parchada **"tuxumdek-tuxumdek do'l"** birikmasi o'zbek tilidagi tasviriy o'xshatish bo'lib, unda tabiiy hodisaning ko'lami va ta'sir kuchi xalqona ifoda orqali kuchaytirilgan. "Tuxumdek" komponenti do'l donalarining kattaligi va yumaloqligini ifodalasa, so'zning takror qo'llanishi mazkur belgini yanada bo'rttiradi. Mazkur o'xshatish badiiy matnda ekspressivlikni oshirish, voqelikni ko'zga ko'rinarli tarzda tasvirlash va o'quvchida emotsional ta'sir uyg'otish vazifasini bajaradi. Shuningdek, ushbu o'xshatish o'zbek xalq tafakkuriga xos konkret predmet orqali abstrakt hodisani anglash usulini aks ettiradi.

Mazkur hikoyadan olingan quyidagi parchada "mushtdek" o'xshatishi qo'llanilgan bo'lib, antropomorfik birliklardan biri sanaladi. Ushbu o'xshatish "musht" leksemasi semantik jihatdan kuch, qattqlik tushunchlari bilan bog'liq bo'lib, "-dek" qo'shimchasi orqali o'xshatish munosabati yuzaga keladi. Stilistik nuqtayi nazardan, "mushdek" o'xshatishi tasvirni jonlantiradi va xalqona tafakkurga xos realistik manzarani yuzaga keltiradi va muallifning individual uslubini ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi:

"Bo'zmergen degan ovchi bo'lardi. Yonida bir juft tozi (it) bilan bitta gurju (kuchukvachcha)ni ergashtirib yurardi. Kuchukvachcha mushtdek bo'lgani bilan

juda dovyurak, jangari bo'larkan: tulkilarning iniga bemalol kirib, o'zidan uch-to'rt karra hayvonni qitiqlab g'ordan chiqararkan. Keyin tozi itlar uni quvib ushlasharkan. Tozilarining bo'yi mendan baland edi: or-riq, xipcha, ola-bula. Tumshug'lari uzun. Yugurganda, leopardni ham orqada qoldirarkan. Lekin qiziq-da: tulki shayton ungayam chap berib qolarkan ba'zan. Shu chap berganda, **o'qdek** uchib borayotgan tozi ham burilarkan-u, epsizroq bo'lsa, dumalab, beli sinib ketarkan".[5]

Lingvomadaiy nuqtayi nazardan **“o'qdek”** o'xshatishi tezlik va harakat haqidagi barqaror tasavvurlarga tayangan holda yuzaga kelgan bo'lib, o'zbek badiiy tafakkurining obrazlilik imkoniyatini oshiradi. Matnda tasvir tiniqligini ta'minlab, ekspressivlikni kuchaytiradi. “O'q” leksemasi yuqori tezlik, bexato yo'nalish va kuchli ta'sir bilan bog'liq semantik yuklamaga ega. Hikoyada “o'qdek uchmoq” o'xshatishi orqali voqelik keskinlik bilan idrok etiladi.

“Amirqul polvon ana shu terak tagiga yetganda peshonasi tirishdi va **ketmon peshidek** kaftini daraxt tanasiga bosib xiyol itargandi, shunday bahaybat terak bemalol qimirladi. Chol biroz tisanib: “Sob bo'pti”, dedi ovoz chiqarib. So'ngra terak qimirlaganda uchgan sa'valarning tag'in shoxlarga qo'nib, o'z mashg'ulotlariga berilganlarini tomosha qilib zavqi keldi: nazarida, shu terak qobiqlari ostidagi barcha qurt-qumursqalar qushlarga yem bo'lib tugamaguncha shundoq turaveradigandek tuyildi”. [6]

Yozuvchining **“O'zbek bobo”** hikoyasidan olingan ushbu parchada **“ketmon peshidek”** turg'un o'xshatishi juda o'rinli qo'llangan. Mazkur lisoniy birlik uslubiy jihatdan, hikoyada xarakter yaratish, personajni ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog'lash hamda muallif munosabatini bilvosita ifodalash vazifasini bajaradi.

“Chol ichkariga **devdek** qomatini egibroq kirdi-da, qaddini rostladi. So'ng xonani bir qur ko'zdan o'tkazib:

- Rost aytasan, - deya o'ngdagi eshikni ham zarb bilan ochib, katta xonaga boqdi. Bu xonaning derazalari borligi uchunmi u qadar nam tortmagan edi. Chol sekin kirib, shiftga boqdi. Negadir vassalarni ushlab ko'radigandek qo'lini cho'zdi: salgina yetmadi. Keyin deraza qoshiga keldi-da, uni birdan itarib ochib yubordi”.

“O'zbek bobo” hikoyasidan olingan yuqoridagi parchada **“devdek”** turg'un o'xshatishi qo'langan bo'lib, asosan shaxs yoki obyektning jismoniy qudrati, ulkanligi, g'ayritabiiy kuchini obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Semantik jihatdan “devdek” komponenti mifologik obraz – **dev** tushunchasiga asoslanadi. Dev xalq tasavvurida insoniy me'yorlardan tashqari darajadagi kuch va hajm egasi sifatida talqin etiladi. Struktur-semantik nuqtayi nazardan “devdek” o'xshatishi -dek qo'shimchasi yordamida hosil bo'lgan taqqoslovchi birlik bo'lib, nutqda ko'pincha sifatlash vazifasida keladi: *devdek yigit, devdek gavda, devdek kuch*. Shu bilan birga, ayrim kontekstlarda “devdek” birligi salbiy konnotatsiya kasb etib, qo'rqinch, nazoratdan chiqqan kuch ramziga aylanishi mumkin. Lingvomadaniy jihatdan mazkur turg'un o'xshatish o'zbek xalqining

mifologgik tafakkuri, folklor an'analari va obrazli idrok usuli bilan chambarchas bog'liq.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Shukur Xolmirzayev hikoyalarida ustalik bilan qo'llangan lingvopoetik va kognitiv funksiyalarni uyg'unlashtiradi. Shu tarzda hikoya g'oyasini kuchaytiradi, qahramon xarakterini, xususiyatlarini, voqelikni chuqur ochishga xizmat qiladi va o'zbek adabiy tilining obrazlilik imkoniyatlarini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Shukur Xolmirzayev "Saylanma" I Jild. –Toshkent. 2003. – B. 244.
2. Shukur Xolmirzayev "Saylanma" I Jild. –Toshkent. 2003. – B. 213.
3. Shukur Xolmirzayev "Hayot abadiy" –Toshkent. 2023. – B 90.
4. Shukur Xolmirzayev "Hayot abadiy " –Toshkent2023. – B. 245
5. Shukur Xolmirzayev "Saylanma" III Jild. –Toshkent. 2006. – B. 10.
6. Shukur Xolmirzayev "Saylanma" III Jild. –Toshkent. 2006. – B 201.

MUNDARIJA

KIRISH SO'ZI	3
1-SHO'BA: MILLIY TA'LIM TARAQQIYOTIDA SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR.	

Mardanov U.R.	Pedagoglarning kreativ va innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalalari	5
Pulotov A.M.	Pedagogik tashxisda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi	7
Dumitru-Cristescu Bogdan	The ai integration: evaluating the impact of artificial intelligence on pedagogy in uzbekistan	11
Melchor Bernardo	The performance paradox in the age of ai: when students perform better but learn less	14
Norova G.M.	Raqamli ta'lim muhitida lug'at bilan ishlashning yangi shakllari	17
Ikromov O.I.	Sun'iy intellektning insoniy tafakkurga salbiy tasir qilishi	21
Xaliqova G.T.	Informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik dasturiy vositalardan foydalanishning metodik va psixofiziologik jihatlari	26
Akatova G.B.	Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish	30
Merzayeva X.J.	Darslarda ta'limiga oid raqamli platformalar va interaktiv vositalardan foydalanishning ahamiyati	33
Qo'ziyeva S.A.	Jamoadagi ziddiyatlarni bartaraf etishda muassasa rahbarining boshqaruvchilik qobiliyati	35
Mansurov F.N.	Zamonaviy ta'lim transformatsiyasi sharoitida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va reflektiv o'zini anglash mexanizmlari	40
Rustamova I.A.	Innovatsion ta'limda interenetda virtual o'yinlari oqibatida o'smirlar xulqida paydo bo'ladigan psixologik muammolar	44
Norimova F.B.	Bolalarning individual psixologik xususiyatlarini shakllanishida oilaning o'rni	47
Azamova M.A.	Virtual o'yinlari oqibatida yoshlarda agressiv xulq-atvorni shakllanishi	48
Xudoynazarova M.X.	Vizual interaktiv raqamli vositalarning o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni	51
Imomova D.A., Toshnazarova N.A.	Mezonli baholashda minimal yetarli darajani belgilash metodlarining qiyosiy tahlili: o'zbekiston ta'lim muassasalari tajribasidan	54

2-SHO'BA: TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Kalandarov J.	Texnikum o'quvchilarida kasbiy o'zini anglashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik determinantlari	58

Ro'ziqulov F.R.	Bola shaxsi shakllanishida psixologiya fanining o'rnini va o'quvchilar kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari	62
Nazarov A.M.	Milliy ta'lim modelini yaratishda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari	66
Xasanova X.N.	Kimyo darslarida zamonaviy yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish	71
Астанакулов К.М.	Развитие творческих способностей учащихся на основе комплексных подходов	74
Yuldashev S.A.	Oliy ta'lim muassasalarida integratsion jarayonlarni tashkil etishda rahbar va pedagog kadrlar kompetentligini rivojlantirish	77
Dusanov E.A.	O'quvchilarni virtual olam ta'siridan himoyalash immunitetini shakllantirishning psixologik mexanizmlari	82
Yuldashev S.A.	Fan, ta'lim va ishlab chiqarish uyg'unligi asosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalari	86
Tuxfatullina D.T.	Pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar	91
Rustamov Sh.Sh.	Talabalar kreativ va ilmiy salohiyatini rivojlantirishda psixologik strategiyalar va metodlar	95
Turaxonov A.E.	Maktab rahbarlarining liderlik salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlar	102
Ишумбаев Р.Н., Махмудова М.Т.	Психолого-педагогические факторы цифровой трансформации образования в узбекистане	109
Normatov T.Q.	Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining emotsional intellektini rivojlantirish	113
Meyliyeva L.N.	Ta'limda tenglikni ta'minlash uchun zarur pedagogik xizmatlar va yondashuvlar	115
Meyliyeva L.N.	Dars samaradorligini oshirishda foydalanish uchun metodlar	119
Rajabov K.K.	Maktab direktorlarining liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari	122
Шодмонкулова М.	Психологик назарияларда тафаккур муаммосига бўлган ёндошувлар	124
Narzullayev N.H.	Geografiya fanini o'qitishda o'quvchilarida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari	128
O'tapov Z.B.	Raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarda axloqiy ong, axloqiy mas'uliyat va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari	131
Sharopov J.D.	Yoshlar ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhitning psixologik omillari	134
Suvonova S.A.	O'smirlarda shaxslararo munosabatlar tizimida ijtimoiy tolerantlikning psixologik xususiyatlari	138
Tasheva U.O.	Tyutorning kasbiy kompetensiyalarining asosiy komponentlari rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	141
Begmurodov B.A.	O'zbekiston ta'lim tizimida milliy tarbiyaning o'rnini va ahamiyati	146
Isomova D.Q.	Ta'lim muassasalari va maktab muhitining o'spirinlar milliy	148

	identivligiga ta'siri	
Akhatov Yu.K.	Reflexive and metacognitive mechanisms in the development of volitional qualities in students	154
Жабборов Ф.М.	Психологическое воздействие стресса на эмоциональные взаимоотношения педагогов	157
Himmatov J.T.	Sport turlarini ommaviylashtirish va yoshlar psixologik tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy-asosiy tamoyillari	161
Aktamova S.Sh.	O'smirlarda hissiy intellekt rivojlanishining oilaviy omillari	165
Toshpo'latova U.	O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarini rivojlanishining psixologik omillari	168
Axmatova G.M.	Kompyuter o'yinlariga tobeklik – o'smir shaxsiyati shakllanishiga tahdidmi yoki zamonaviy ehtiyoj	172
Маматкулов А.Р.	Влияние групповых проектов на процесс профессиональной адаптации студентов технических направлений	176
Xolmirzayev J.I.	Individual va jamoaviy sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari va uni bartaraf etish yo'llari	180
Quliev Y.K.	Some factors in shaping employee work engagement in enterprises and organizations	184
Mamatqulov A.R.	Ota-ona yordami va uning texnika talabalari kasbiy adaptatsiyasiga psixologik ta'siri	190
Xamroyev M.Ch.	Mehnat migratsiyasi va uning ijtimoiy-psixologik ta'siri	194
Dehqonboev Sh.O.	Forensic psychological assessment of personality and behavior: Methodological and ethno-social factors	201
Aripov I.Yu.	Texnologiya fani orqali o'quvchilarda xxi asr ko'nikmalarini shakllantirish	207
Chimanov A.B.	O'smirlarning deviant xatti-harakatlarini profilaktika va korrektsiyasining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini amalga oshirish modeli: tuzilishi va mazmuni	209
Ravshanov K.A.	Psychological factors of motivation and self-regulation in students' independent learning activities	213
Pardaqlulov N.P.	O'smirlarning kasbiy qiziqishlarini psixologik jihatdan o'rganish va yo'naltirish usullari	221
Qo'ziyeva S.A.	Jamoadagi ziddiyatlarni bartaraf etishda muassasa rahbarining boshqaruvchilik qobiliyati	226
Маматраимов Д.М.	Защита подростков от деструктивных религиозных идей: Психопрофилактические и социальные стратегии	230
Bobomurodova S.A.	Kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar yoshlar muammosi	236
Kamolova Ya.M.	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish va qobiliyatini shakllantirish mexanizmlari	238
Burhonova F.X.	Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash strategiyalari	243
Niyozova M.N.	Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash metodlari	245
Iydiboyeva G.N.	O'smirlarda addiktiv xulq-atvorning oldini olish: psixologik yondashuvlar va amaliy strategiyalar	247
Sanaqulova D.S.	Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilari o'z ruhiyatini	250

	boshqara olishining psixologik mexanizmlari	
Jumayev H.H.	Raqamli texnologiyalarning o'quvchilar psixikasiga ta'siri: xavf va imkoniyatlar tahlili	255
Azamova M.A.	O'quvchilarda refleksiya qobiliyatlarining shaxsning ijodiy faoliyatiga ta'siri	258
Xolikova X.G., Nematov S.G'	O'quvchilarda hayotiy qiyinchiliklarga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish	261
Zoirova Sh.J., Ravshanova G.E.	Internetga tobelik va uni bartaraf etishda xorij va uzbek olimlarning qarashlari	264
Bobomurodova S.A.	O'quvchilarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar	268
Imomova D.A., Toshnazarova N.A.	Mezonli baholashda minimal yetarli darajani belgilash metodlarining qiyosiy tahlili: O'zbekiston ta'lim muassasalari tajribasidan	271
Samadova M.Q.	Oilaviy munosabatlarda pragmatik holatlarning namoyon bo'lishi va uning psixologik ko'rinishlari	275
Sharopova U.N.	Umumiy o'rta ta'lim fanlarini o'qitishda "ustoz – shogird" xarakterni isloh qilishning psixologik mexanizmlari	279
Nosirova D.I.	Umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogik jamoani boshqarishning psixologik jihatlari	281
Nosirova D.I.	O'smirlarni tarbiyalash va shakllantirishda zamonaviy texnologik yondashuvning virtual psixologik ta'siri	284
Zoirova Sh.J., Ravshanova G.E.	Internetga tobelik va uni bartaraf etishda xorij va uzbek olimlarning qarashlari	286
Islomova K.P.	Kompyuter o'yinlari bilan o'smirlar agressiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishning psixologik mexanizmlari	290
Bohodirova M.	Texnologiya fanida fanlararo integratsiya. Steam yondashuvi bo'yicha xorijiy tajribalar	292
Maxanova S.K.	Dutor ijrochiligini o'rgatishda o'zbek milliy maqom san'ati namunalari asosida pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish	295
Egamov J.E.	O'smir yoshidagi sportchilarda shaxs sifatlarini barqarorlashtirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari	299
Egamov J.E.	O'smir yoshdagi o'quvchilarda tolerantlikni shakllantirishda inavatsiyon axborot vositalarining psixologik ta'siri	302

3-SHO'BA: TIL TA'LIMI ISTIQBOLLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

Ravshanova O.S.	XXI asr ko'nikmalari va pedagoglarning kasbiy rivoji	306
Tyo Irina Olegovna	Реализация модели смешанного обучения и интерактивных технологий в преподавании восточных языков (на примере корейского языка)	308
Boboyarova D.F.	O'zbek va ingliz tillaridagi qo'l harakati fe'llarining semantik maydoni va o'xshashliklari	311
Nosirova I.S.	O'zbek va ingliz tilidagi ma'naviyatga oid frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish masalasi	314
Jalilova U.A.	Cognitive and linguo-creative dimensions of writing	317

	competence in philological education	

4-SHO'BA: IJTIMOIIY-IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Muxamadiyeva L.N.	Tarix darslarida sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari	324
Fayziyeva M.M.	Innovatsion pedagogik yondashuvlar va demokratik qadriyatlar uyg'unligi	328
Yo'ldashev U.X.	Jahon tarixini o'qitishda innovatsion ta'limni boshqarish tizimlaridan (Lms) samarali foydalanish	331
Xusanov G'E.	O'zbek xalqi axloqiy tafakkurida oilaviy qadriyatlarning barqarorligini muasahkamlash masalalari	333
Xusanov G'E., Melikulov Z.K.	Oila va axloq munosabatlarining tarixiy shakllanishi	336
Ergasheva D.A.	Xalq dostoni va xalq kitoblarida maktub motivi tahlili	340
Nurmanbetova M.	Tarix fanini pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish afzalliklari	343

5-SHO'BA: PEDAGOG-XODIMLARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISHDA UZLUKSIZ METODIK XIZMAT KO'RSATISH MASALALARI

Karimova D.	Tarbiya fanini o'qitishda sharq mutafakkirlari merosidan foydalanish	347
Maxmudov T.T.	O'zbekiston tarixi darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari	350
Tuxtayev Q.H.	Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda uzluksiz metodik xizmatning roli	355
Turayeva X.I.	O'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishda tarbiya fanining didaktik imkoniyatlari	358
Hamdamova R.G'.	O'zbekistonda inklyuziv ta'limning pedagogik paradigmasi va uning evolyutsion taraqqiyoti	361
Akatova G.B.	Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirish	364
Saidova S.Z.	Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish	367
Isomiddinov J.K.	Musiqqa ta'limida zamonaviy texnologiyalar asosida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish	374

6-SHO'BA MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDAGI YANGI METODIKALAR.

Djurayeva P.S.	Boshlang'ich sinflarda tabiiy (Science) fanlarni o'qitishda o'quvchilarning milliy muzeylarga sayohatlarini tashkil etishning amaliy ahamiyati	378
Boboqulov J.Q.	Boshlang'ich sinflarda STEAM yondashuvi asosida dasturlashni o'rgatish	383

Qurbonova X.T.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish usullari	386
Boltayeva Z.B.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini gender yondashuv asosida tarbiyaviy faoliyatini tashkil etishda xalq og'zaki ijodining ahamiyati	388
Eshmuratova G.M.	Maktabgacha yoshidagi bolalar bilan olib boriladigan ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishda tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi	390
Qurbonova X.T.	Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari	394
Xolmirzayeva Sh.	Raqamli transformatsiya sharoitida maktabgacha ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari	396
Xamrayeva D.B.	Akmeologik yondashuv asosida maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni integratsiya qilishda innovatsion metodikalar	399
Baytileuova G.M.	Ikki tilli muhitda o'sayotgan bolalarda tallafuz muammolari	402
Qodirova G.R.	Bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda inkluziv o'yin jarayonlarini tashkil etishning dialogik pedagogika tamoyillari (E. Matusov va K. Miyazaki yondashuvlari asosida)	407
Djurayeva D.N.	Maktabgacha ta'limda steam loyihaviy faoliyati orqali bolalarda hamkorlik va ijodkorlikni rivojlantirish	411
Qambarova N.B.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila va jamoat tashkilotlari bilan hamkorligi	414
Aliqulova N.N.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash	419
Hamroyeva A.F.	Interaktiv raqamli o'yinlar orqali maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar	423
Shavkatova Sh.Sh.	Этапы развития методологии обучения родному языку в начальных классах	425
Erkaboyeva N.A.	Audiomatn asosidagi topshiriqlar – o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi vosita sifatida	428
Pulatova G.X.	Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda interaktiv o'qitish metodlarining bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishdagi roli	434
Jo'lanova G.K., Sidiqova D.Sh.	Boshlang'ich sinf matematika darslarida geometrik shakllarni va materialni o'rgatish jarayonida ko'rgazma hamda didaktik o'yinlardan foydalanish yo'llari	438
Suvanova M.X.	O'zbek marosim leksikasining lingvomadaniy va etnolingvistik talqini	442
Jurayeva L.	Raqamli muhitda amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishning pedagogik texnologiyalari va innovatsion usullari	446
Nurnazarova Sh.I.	Shaxsning o'zini o'zi faollashtirish xususiyati muhim psixologik omil sifatida	454
Jumayeva M.E.	Ta'lim jarayonida internet resurlaridan foydalanishning psixologik ahamiyati	456
Rustamova M.T.	Zamonaviy ta'lim tizimida emotsional intellektning tahlili	458

Xamrayev I.R.	Yashil iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyat iqtisodiy samaradorligini oshirishning psixologik-behavioral mexanizmlarini takomillashtirish	464
Qilicheva M.A.	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida og'ir tarbiyali o'quvchilar bilan ishlashning neyropedagogik va emotsional-intellektual kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish	468
Toshniyozova M.Z.	Yoshlarni tarbiyalashda sog'lom g'oyalarni singdirishning omillari va o'rni	472
Kenjayeva N.A.	Psixologiyaning rivojlanishi muammolari va yechimlari hamda fanlararo integratsiya tushunchasi	473
Botirova O	Inklyuziv ta'limda o'quvchilarni maktabga qabul qilish jarayonida rahbarning tutgan o'rni	476
Rustamova I.A., Norimova F.B.	Zamonaviy o'qituvchilarda kasbiy qobiliyatini shakllantirishning psixologik xususiyatlari	480
Axmatova G.F.	Ta'lim tizimida o'qituvchining emotsional intellektini rivojlantirish	485
Jurayev A.	Tijorat banklarining KPI tizimida mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari	487
Jurayev A.	Elektron ta'lim resurslarining va multimedialli ilovalarining iqtisod fani ta'limidagi o'rni va ahamiyati	490
Jabborova K.	O'quvchilarda kelajak kasblariga qiziqish uyg'otish. To'g'ri kasb tanlashning ahamiyati	492
Alimova Sh.B.	Perifrastik birliklarning leksikografik talqini	495
Alimova Sh.B.	O'zbek tilida perifrazalarning shakllanish manbalari va nominativ imkoniyatlari	499
Adizova N. Q.	Interfaol ta'lim metodlarining talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari	503
Jumaniyazova S.R	Shukur Xolmirzayev hikoyalarida qo'llanilgan turg'un o'xshatishlar	506

**“MILLIY TA’LIM YARATILISHIDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR” MAVZUSIDAGI**

**XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

2026-yil, 21-aprel.

Texnik muharrir:

Boboqulov J.Q.

Maqolalar mazmuni va ma’lumotlarning haqqoniyligiga muallif(lar) mas’ul.

Konferensiya materiallari to‘plami Navoiy viloyati PMM kengashi (2026-yil 29-aprel, 4-sonli) qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.